

૨૭૧ (૧૦૩)

માગંગેળ જૈન સભા અન્યથાના

દક્ષિણ ભવન શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્ય વિશ્વવિદ્ય

શ્રી

યોગશાસ્ત્ર-અધ્યાંતર.

ભાષાતર કર્તા,

પ. મુનિશ્રી કેશરવિજયજી ગણિ.

પ્રાસ્તુત્તા,

શ્રી માગંગેળ જૈન સભા.

પામપુર્ણી—મુબાઇ

સમર્પણ-પત્રિકા.

પૂજ્યપાદ્, અનેકસદ્ગુણસપન્ન, ગુરુવર્ય,
શ્રીમાન્ પંન્યાસજિ મહારાજ
કમલવિજયજિ ગણિજિ.

આપશ્રી પાસે દિક્ષા લઈ, આપશ્રીના આશ્રય તલ્લે
રહી વિશ્યાભ્યાસ કરી, યોગ જેવા ગદન વિષયમા પળ
પ્રવેશ કરવા ઇચ્છા થઈ. તેમજ આપશ્રીની શાત મુદ્રા તથા
સહનશીલતાનો ઉત્તમ ડાપ મારાપર પડો. અને તેવા
ગુણોનુ અનુકરણ કરવા મારી મનોરુત્તિઓ લલ્લવાઈ.
ઈત્યાદિ અનેક ઉપગારોથી આભારીત થણ્લો, આ
શિષ્ય 'યોગશાસ્ત્ર'નુ ભાષાતર આપશ્રીને સાવિનય સમર્પણ
કરે છે, તે સ્વીકારશોજી

દ શિષ્યાણુ મુનિ,
કેશરવિજય

બે બોલ.

એ રખત એના હોને કે બ્યા ત્યા જૈન દર્શનના દીપી રચુ હતુ, અને તેમ થનામા મમસ્ત મહાત્મા, શ્રીમાન્ આત્મા, મુનીરાજે અને તેઓના રચનો ઉપર મપાતું શ્રદ્ધા રાખી, તદુપદશાનુમાર આચારવત મહે નાગ દ્રવને કાંચરામમાન મમજનાર, શ્રાવેન પણ હતા ત મમય, અને આનનો મમય જુલોજ બામ કસવ કે, છતાં યોગ મમયવી જે ઠંઠ જનગૃતી આવી કે તે જોતા (રાત્રીપૂર્વે- કિન્નતિ કમની થતી રીતચાનમા, વિન નાખનારા કિન્ના ન થાય તો) યોગપણા પ્રમાણમા પૂર્વેની મિથિતિ જેન મમાન જેઠ શકશે

જેની જેવા પ્રકારની રાખિ હાય તેજે તેના પ્રનારની મ પોતાની કેમ કે રમૈની કિન્નતી અથ આપની તે મનુષ્ય માટેનું કર્તવ્ય છે અને તેમ મમજ કર્તવ્ય પરાયણ થતા મનુષ્યો પોતાનો જન્મ મરણ કરી શકે છે, પડી તે જોઈ પણ શકે-

આ શ્રીમાન્ ભગવદ્ગાયર્થ વિરચીત શ્રી યોગશાસ્ત્ર નાનાખીત અથુ બાપાતર જન મમાન આગળ રચુ કરતા જૈન માર્હિત્યના પ્રચાર તરફ વિકાસો, શ્રીમાનો, શ્રાવેની માટે ઉત્તમ કાળની શ્રાનિકાઓ પણ ડાનામા બનાવે છે, તે જણાવતા આન કિપજે છે તે માયે જણાવતુ કિપયોગી થઈ પડશે કે કંઈ જેના દેશમા જન્મી મુજબ જેના દેશમા ગી પોતાના ગ્વલ જોજ ગુન જેવા મરીતમ દાન માર્ગે પડવામા જો મુનીવય ની કેવર વિજય પન્નામતા મનુષ્યેશને અમનમા મુકવા જેન દેનલીઆઈએ એક ઉત્તમ શ્રાવિમ તરીકે જે કરના મગની છે તે માટે તેમને જોડો ધન્યવા આપીએ તેટલો ઓગ છે

કંઈ જ્યાં નિવાસી (હાન મુજબ) જે નીરપાળ પાસુના મુજ પુત્રી જેન દેનલીઆઈએ આ પ્રકાર ડાના પુનન પ્રગટ કરાવી બેઠ આપનાનો વિચાર કયા છે તે અથો પૈમ આ અથ છે

કંઈક પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓ અથ માટેનું ગુદિપનક મોટું વન પામ્યુ છે માટે દરજ્જા કરના માથે દંડ વાચ- ગુદિપન ઉપગ્યા પોતે તે અથ માટેની જો પ્રથમ 'ડુસી'નો સવસ વિનતી છે

અહરુઓના નામે આજી અથવા પ્રગટ કરવા કરતાં કોઈ પણ મર્યાદા મારફતે પ્રગટ કરવા અને ન નવી કીમતે જાતાબિચારીઓને આપવા તે રીત અવશ્ય લાભદાયક છે. કેમકે અંબલી દર નવી સમજનારા દેગટ મળતા અથોને વરમાં જેમ તેમ રખાય છે, તે સાથે જગુપ્તુ વિપ્રેગી જણાશે કે કોઈ અહરુઓ જે પ્રકારે નાણાની મદદ આપે છે તે પ્રકારે પુસ્તક, નામની યા છેવટે મુદ્દત કીમતે ન વેચતા, જ્ઞાનના પ્રચાર વધારવા કરતા મર્યાદાને ડબ્બાન કરવા દેવું તે તે યોગ્ય કહેવાય નહીં. એમ જાણી શ્રી માંગરોળ જેન મળાને નામે માત્ર આઠ આના જેવી નહીં કીમતે લગભગ ૮૫૦ પ્રતનું આ પુસ્તક પ્રગટ થતું જેટલે વાંચકો જેટલે શક્ય કે મજદુર બાઈના આશય તરફ આન રાખીનેજ આ કીમત રાખવામાં આવી છે. ઉપરાંત મુતી મહારાજે, જાડેર પુસ્તકાલયો લાઈબ્રેરીઓ, સભાઓને ભેટ આપવાની હોવાથી લગભગ ૬૦૦ પુસ્તકો તેમાં જતાં બાઈના વેચાશે અને તેમ કરતા જે કંઈ વધારા રહેશે તે કોઈ બીજું પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં વપરાશે.

છેવટે જ્ઞાનમાર્ગે ડબ્બા ખર્ચનાર અને જ્ઞાન લેનાર દરેક છત્રા પોતાના આત્માને કૃતકૃત કરે એમ ઇચ્છીશુ.

પાયપુણી-મુખ, |

ભાદ્રપદ શુક્લ એકાદશી |

લી૦ શુભેચ્છક,

લલિતુભાઈ કરમચંદ હલાલ

વીર સંવત-૨૪૩૪.

આ. એ. સેકેટરી-શ્રી માંગરોળ જેન સભા.

પ્રસ્તાવના

આ આર્યાવર્ત પ્રાચીન મમયથી યોગ વિદ્યાની પરાકાષ્ટાએ પોહોચેલો હતો, આ ભારતભૂમીપર અનેક મહાત્માઓ યોગ વિદ્યામા કુશળ હતા અનેક લઘિઓ અને મિધિઓના યોગથી, નાસ્તિક સ્વભાવના મનુષ્યો ઉપર પણ, આત્માની અસ્તિત્વતાની ઉડી છાપ બેમાડતા હતા પ્રત્યક્ષપણે પુનર્જન્મનો અનુભવ કરનારા, જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન ધારક હોઈ, બીજા જીવોને પુનર્જન્મ વિષે ચોક્કસ ખ્યાતી આપતા હતા, તેમજ યોગજળથી ભૂત, લવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ મળધી વિપ્રકટ વસ્તુના સશય ફર કરી આત્માની જ્ઞાનાદિ અનંત શક્તિઓનું જ્ઞાન કરાવતા હતા.

આવા અનેક રત્ન પુરૂષોનો ધારક આર્યાવર્ત આજે જડ-વિદ્યાના ઉપામકોના પ્રભાવથી શોચનિય સ્થિતિમા આવી પડ્યો છે, યોગવિદ્યાનો પ્રચાર ઘણી મંદ સ્થિતિમા આવ્યો છે અને યોગવિદ્યામા પ્રવિણ મહાત્મા પુરૂષો ડોણ છે તે વિચારવા જેવું થઈ પડ્યું છે.

આ ભારતવર્ષ આજે જડ વસ્તુની શોધજોળમા નિપુણ એવા પાશ્ચિમાત્ય જનોના સગથી, સુખ પ્રાપ્તિને માટે યોગ વિદ્યા અને આત્મ વિદ્યાના અભ્યાસને વિસારી મૂકી ઉઠા ઉતરતો જાય છે, હજી વધારે ઉઠા ઉતરે તેવો મલવ છે, અને આવું પણ અનુમાન કરી શકાય છે કે, આ આર્યાવર્તને જે દયાળુ મહાશયો પ્રયાસપૂર્વક નહિ બચાવે તો, જડવાદનું આત્માન્ય થવા પામે, તેવું પણ સંભવિત લાગે છે.

આમ થવાનું કારણ, એજ કે મનુષ્યોનું આત્મભાવ તરફ દૈનિક દિનપ્રતિદિન ઓછું થતું જોવામા આવે છે અત્યારે આ દેશ આત્મ શોધજોળ માટે તદ્દન બેદરકાર બન્યો છે મોજ, શોખના સાધનોની શોધજોળ, દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે,—ઇત્યાદિ પ્રત્યક્ષ કારણોથી અનુમાન કરાય છે કે આવી રીતી ને આવું રહે તો એક વખત આ દેશ આત્મવિદ્યાથી જોનગીજ અને પૂર્વે છવો દર્શનોમા યોગ સળધી એટલીજળધી જાગૃતિ અને પ્રયત્નહતો

કે, તે વખતનાં બનેલાં અને અત્યારે મળી આવતાં કોઈ કોઈ યોગશાસ્ત્રો અને અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોથી નિર્ણય કરી શકાય છે કે, અત્યારે જેવો જડવિદ્યાની શોધજોખનો જમાનો છે, તેવો પૂર્વે આત્મવિદ્યાની શોધજોખનો જમાનો હતો.

પૂર્વના મહાપુરૂષોની આત્મજ્ઞાન સંખ્યાથી જાહેજલાલી, તેમનો સતત અભ્યાસ, સંત પુરૂષોનો સમાગમ અને અનેક ઉત્તમ નિમિત્તો તે સાથે જ્યારે અત્યારની સ્થિતિની સરખામણી કરવામાં આવે છે ત્યારે મોટા નિશાશા સાથે અદ્રુપાત ધ્યાસિવાય બીજું કંઈ જણાતું કે અનુભવાતું નથી.

પણ આથી આત્મશોધકોએ નિરાશ થવાનું નથી. જે વસ્તુ જેટલી વિકટ છે તે વસ્તુ તેટલીજ સુખદાઈ હોય છે. અનુશ્રીત^૧ પ્રવાહ તરફ સ્વભાવથીજ જીવોનું વલણ થઈ ગયેલું છે. એટલે પ્રતિશ્રીત^૨ પ્રવાહ જેટલી આત્મશોધનમાં કડીણતા લાગે, છતાં તેજ કર્તવ્ય છે. પૂર્ણ સુખ કે પૂર્ણાનંદ આત્મામાંજ રહેલો છે. પૂર્વે અનેક મહાપુરૂષોએ આ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે; અને અત્યારે પણ આત્મ જીવનને ઉચ્ચ કરવા માટે તે માર્ગનીજ જરૂર છે. તે માર્ગ સિવાય જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ જવાનીજ નથી. આ દુનિયાનાં જણાતાં પુદ્ગલીક સુખોમાં, કે ઉપાધિજન્ય સુખોમાં સુખ નથી. તે સુખો અદ્ય છે, ક્ષણિક છે, વિયોગશિલ છે, તેના અંતમાં દુઃખ છે. છેવટમાં તે સુખો તરફથી નિરાશાજ મળે છે અને અંતે તે વિયોગશિલ સુખોથી કંટાળી સત્ય સુખ શોધવા તરફ વિચારવાનોને ફોકડુંજ પડે છે.

આ સત્ય સુખની ઈચ્છા થઈ, છતાં તે કયા માર્ગથી મળી શકશે? તે નિર્ણય કરવા માટે પણ ઘણા જીવોને શુંચવાડો ઉત્પન્ન થાય છે અને કેટલાક તો તે શોધમાં ને શોધમાંજ નાસ્તિક બની જાય છે. કોઈ કર્તા ઈશ્વર છે. એમ કહે છે, કોઈ આત્મા બાધાતો નથી યા નિર્લેપ રહે છે. એમ કહે છે, કોઈ જગતને જ્ઞાનમય માને છે. કોઈ એક આત્મા માને છે; અને કોઈ ક્ષણિક માને છે. ત્યારે આમાં સત્ય શું છે તે નિર્ણય થતો નથી—એટલે કાંઈક ઈચ્છા પ્રગટ થઈ હોય તે પણ દખાઈ જાય છે.

ભલે આ સર્વ વાતનો નિષ્કર્ષ : સ્વદય બુદ્ધિવાળો ન કરી શકે, છતાં આટલું તો અનુભવસિદ્ધ જણાય છે કે, ગમે તે પ્રકારે પણ જીવો કર્મોથી જ બાધામાં છે જ નહીં જૂની જૂની રીતે પણ દુઃખોનો અનુભવ તો સર્વ જીવો કરે છે જ દુનિયાનો કર્તા ઠોઠપણુ ઇશ્વર હોય, કે ન હોય, પણ અનિવાર્ય આફનો જીવોને માથે આવી તો પડે છે જ ભલે તેવા અસહ્ય દુઃખો તરફ ઉત્તમ પુરૂષો દીલસોજી બતાવે, છતાં તેનો અનુભવ સર્વ જીવોને આનાકાની કયા સિવાય લેવો પડે છે જ. દરેક જીવોના એકસરખા કે જૂદા જૂદા કર્તવ્યો હોય છતાં પરિણામાનુસાર હર્ષ કે શોક, સુખ કે દુઃખની અનુભવતા અનુભવાય છે જન્મ મરણનો અનુભવ કરતાં સર્વ પ્રાણીઓ દેખાય છે પછી ભલે તે દેહ આશ્રયિ જન્મ મરણ થતા હોય, છતાં અહીંથી અન્ય સ્થળે જવું અને અન્ય સ્થળથી આ તરફ આવવું, તેમ થતું જણાઈ આવે છે આયુષ્ય, દેહ, રૂપ, ધન, યોવન, આકૃતિ, બુદ્ધિ માન, અપમાન, યશ, અપકીર્તિ વિગેરે વિષમતાઓ પણ અનુભવાય છે આમ થવાનું કારણ શું હશે ? ઇચ્છિત વસ્તુઓ શા માટે નથી મળતી ? ગયા કાળનું તેમજ આગામી કાળનું જ્ઞાન શા માટે નથી થતું ? સંયોગોનો વિયોગ શા માટે થાય છે ? વિગેરે વિગેરે બાબતોનું કારણ કાંઈ પણ હોવું જ નોંધવું.

આ વિચાર આપણને પેહલવહેલોજ થયો છે એમ કાંઈ નથી આપણા પૂર્વે અનેક પુરૂષોને આ વિચાર થયો છે, અને તેની શોધ માટે રાજ્યાદિકનો ત્યાગ કરીને તેઓએ રાત્રિ દિવસ ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે અને અતે મત્ય મુખ પામ્યા છે, એમ તેમના આચરણો અને વચનો (ગ્રંથો) પરથી જણાય છે તે સાધનો માટે અત્યારે નવીન શોધ કરવા નીકળવું તે, સૂર્યનો પ્રકાશ છતાં વસ્તુ શોધવા માટે દીપક લેવા બરોબર છે આથી પોતાની બુદ્ધિને કાંઈ પણ મહેનત ન આપવી અને કોઈ કહે તે મત્ય માની લેવું, એમ કહેવાનો આશય નથી ભલે શોધકો શોધ કરે પણ આખી જીવગી શોધવા માટે જ કાઢવી, પ્રત્યક્ષ સત્ય જણાતા છતાં તેનો વિશ્વાસ ન કરવો અને કેવાજા મત્ય કયા છે ? મત્ય ક્યા છે ? એમ બકયા કરવું તેના કરતાં એક આધાર પકડી આગળ વધવું તે વધારે ઉત્તમ છે.

સત્યને માટે પૂર્વના શોધક મહાપુરુષો જણાવે છે કે, આત્મા તેજ સત્ય છે; અને તે તમારી પાસે છે. તેને માટે જહાર શોધવા કે મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો કે, ભટકવું, તે નકામું છે. તમારે આગળ વધવું હોય, સંસાર પરિશ્રમણ કે જન્મ મરણને જલાંજલી આપવી હોય, અને નિરંતરને માટે આનંદમાં રહેવું હોય તો, તે તમારો આત્માજ છે. તેને શોધો. શોધો નહિં પણ શુદ્ધ કરો. માયાની મલીન વાસનાથી તે મલીન થયો છે. કર્મ બંધનોથી તે બંધાયો છે. તે મલીનતા કે બંધનતા દૂર કરો. સત્ય ત્યાંથીજ મળી આવશે. તેજ સત્ય છે. બાકી કાંકાં મારવાનાં છે.

પ્રથમ શરૂઆતમાં અશુદ્ધ, કે અશુભ વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર એ ત્રણેને દૂર કરો અને સાથે શુભ આચાર; ઉચ્ચાર તથા વિચારમાં પ્રવૃત્તિ વધારો. એટલે સુધી શુભમાં પ્રવૃત્તિ કરો કે-સ્વપ્નમાં પણ અશુદ્ધ કે અશુભ પ્રવૃત્તિ ન થાય.

ત્યાર પછી ક્રમે આત્માની શુદ્ધ પવિત્ર દશાને સમજો. યાદ કરો. અને તે માટે અનેક પવિત્ર મહાપુરુષોનાં જીવન ચરિત્રો તપાસો. આત્માની વિશુદ્ધતા સમજી તેજ પ્રમાણે આત્મદ્વારા વિશુદ્ધતા અનુભવો. એ આત્મ વિશુદ્ધતામાં તમે પોતેજ છો અથવા તે વિશુદ્ધતા તેજ તમારું સત્ય સ્વરૂપ છે તે મેળવો. તે વિશુદ્ધતા એવી રીતે અનુભવો કે ફરી વ્યુથ્થાન દશા નજ પામે; તે માંથી ખસી, ફરી પાછા નીચા ન આવો. તો અહીંજ જીવનમુક્ત દશા અનુભવશો અને પરિપૂર્ણ કર્મ ક્ષય થતાં શાશ્વત સિદ્ધ સ્વરૂપે થઈ રહેશો.

આ પૂર્વના મહાપુરુષોનો બોધ છે. કૃપાળુ મહાત્માઓ તે વિષે અનેક ગ્રંથો લખી આપણને બોધે છે. પૂર્વાચાર્ય પ્રણીત તે માહેલા અનેક ગ્રંથોમાં યોગશાસ્ત્ર આ એક ગ્રંથ છે.

આ ગ્રંથ વાંચવા લાણવાના અધિકારી, સુખને ઈચ્છનાર દરેક પ્રાણી છે. તથાપિ સત્ય સુખને મેળવવા પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ, આ ગ્રંથના મુખ્ય અધિકારી ગણી શકાય. પશુ, પક્ષી વિગેરેની માફક આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુનાદિ ઈન્દ્રિયોના વિષયોનેજ મેળવવા ઈચ્છનાર, આ ગ્રંથના અધિકારી થતા નથી.

અધિકારીઓએ ગ્રંથના વિષયનું મનન કરી, તે સાધ્ય કરવા સાધક બનવાનું છે; અને તેમ કરી લેખના પ્રયાસને સફળ કરવાનો છે.

અથવા મહાશય, કળીકાળ સર્વજ્ઞ શ્રીમાન હેમચ દ્રાગ્યાયે આ અથ કુમારપાળ રાજની પ્રાથનાથી બનાવ્યો છે તે વિષે અત્યંત કાવ્યની ટીકામાં આચાર્યશ્રી પોતે જણાવે છે કે “ કુમારપાળ રાજને યોગ વિશેષ ત્રિય હતો તેણે યોગી સબધી અન્ય દર્શનકારોના બીજા યોગ ગાઓ જોયા હતા અને જોઈને અબધી યોગ જણવાની તેની વિશેષ ઉત્કંઠા હોવાથી આ યોગશાસ્ત્ર તેની પ્રેરણાથી બનાવવામાં આવ્યું છે ”

એટલે આ યોગશાસ્ત્ર બનાવવાનો મુખ્ય હેતુ કુમારપાળ રાજની યોગ સબધી ઈચ્છા તૃપ્ત કરવાનો છે અને ગોણુ ગીતે સસાર તાપથી તૃપ્ત થએલા સર્વ જીવોને, આત્મિક સુખની શીતળતા બતાવી, તે પ્રમાણે વર્તન કરવા પ્રેરણા કરી, શાંત કરવાનો છે

આ યોગશાસ્ત્ર પર કુમારપાળ રાજને કેટલો પ્રેમ હતો તે ‘કુમારપાળ ચરિત્ર’ પરથી જણાઈ આવે છે કે આ યોગશાસ્ત્ર કુમારપાળ રાજને કંઈક હતું અને તેઓ દિવસમાં એકવાર નિઃતર સ્વાધ્યાય તરિકે તેનું સ્મરણ કરતા હતા

સ્મરણ કરવાનું કારણ એમ જણાવ્યું છે કે, કુમારપાળ એક વખત જન્મવા બેઠો હતો તે વેળા બોજનમાં વસ્તુની માદ્રશ્યતાથી, જોઈને ધર્મ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં લક્ષણ કરેલું માત્ર યાદ આવ્યું તેના પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તે ગુરૂવર્યને જણાવ્યું ગુરૂશ્રીએ આ યોગશાસ્ત્રના બાર પ્રકાશ, અને વીતરાગ સ્તવના વીગ પ્રકાશ એમ બત્રીસ પ્રકાશ દત્તશુદ્ધિ અને આત્મશુદ્ધિ કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત્તમાં નિરતર એકવાર યાદ કરવા ફરમાવ્યું હતું આવા પ્રાયશ્ચિત્તો આપવા તે, આચાર્યશ્રીની દીર્ઘદૃષ્ટિ અને કુમારપાળની બારી શીઘ્ર કડયાણુતાને સૂચવી આપે છે, કેમકે આત્મઉપયોગની કે લક્ષની જાગૃતિ રહેવી, એના જેવું કર્મ બપાવવામાં બીજું કોઈ પણ પ્રબલ સાધન નથી

આથી સ્પષ્ટ સમજાઈ શકાય છે કે આ અથ અતિ ઉપયોગી હોઈ શીઘ્ર કડયાણુ કરવામાં પ્રબલતર સાધન સમાન છે અથનો મુખ્ય વિષય, મન, વચન, કાયાના યોગોને સ્થીર કરી, મુમુક્ષુઓને મોક્ષ માર્ગ બતાવવાનો છે તેથીજ આ અથમાં માર્ગાનુસારીવી, મોક્ષની હદ સુધીની સર્વ વાતો સમાવવામાં આવી છે

આ ભાષાતર કરનારની પ્રવૃત્તિ સ્વ-પર ઉપકારાથે થઈ છે

એટલે કે યોગ માર્ગના અભ્યાસદ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના મેં
આરંભેલા કામમાં આ ભાષાંતર કરવારૂપ કાર્યથી મારો કાળ
સારી રીતે વ્યતિત થાય. અને સાથે સાથે આ ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ
થાય તો, તેથી કેવળ ગુર્જર ભાષા જાણનાર અધિકારી વર્ગને પઠન
પાઠનમાં સુલભતા થઈ, તેઓને પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં આ અથ
નિમિત્ત રૂપ થાય. એવા હેતુથી આ ગ્રંથનું (પૂર્વે ભાષાંતર થયેલું
છતાં) ભાષાંતર મેં લખ્યું છે. આ ગ્રંથના સવિસ્તર ભાષાંતર માટે
યોગના અનુભવની પૂર્ણ જરૂર છે, અને મને તેટલો યોગનો અનુ-
ભવ નથી; એટલે આ ગ્રંથના વિસ્તારવાળા વિવેચન કરવા માટે
મારી યોગ્યતા નથી, એમ હું સમજી શક્યો છું. છતાં શુભ કાર્યમાં
યથા શક્તિ, પ્રયત્ન કરવો, એમ ધારી શક્યાનુસાર કંઈક પ્રયત્ન
કર્યો છે. વળી આવા અતિ ઉપયોગી ગ્રંથોપર એક, બે, ત્રણ પણ
અનેક ભાષાંતરો થવાની જરૂર છે. તો કોઈ બુદ્ધિમાન અનુભવી મહાશય
આના કરતાં અધિક સ્કુટ, અને વિસ્તાર કરી યોગના સબંધમાં વિશેષ
અજવાળું પાડશે, તો અધિક ઉપકાર થશે. એમ માફ માનવું છે.

વળી આ ભાષાંતર કરવાનું બીજું એ પણ કારણ હતું કે
માફ ગયું ચતુર્માસ, મારા ગુરુવર્ય શ્રીમાન્ પંચાસજી કમળ-
વિજયજી સાથે મુંબઈમાં થયું હતું ત્યાં પર્યુષણ પછી શરીરની
સ્થિતિ અનુકૂળ ન રહેવાથી તે કારણસર વાલકેશ્વર રહેવાનું થયું હતું.
ત્યાં વખત થલો તેમજ વિશેષ શાંતિવાળો હોવાથી મારા વિચારોને
વિશેષ પ્રકારે શુભમા ભેડવા નિમિત્તે આ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

આ ભાષાંતર કરવામાં કોઈ પણ ઠેકાણે શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ લ-
ખાયું હોય તો તે માટે નિર્દોષ અંતઃકરણથી ક્ષમા આહું છું.
અને જો કોઈ મહાશય તેમાંથી ભૂલ જતાવશે તો, ઉપકાર સાથે,
તે ભૂલ જણાતાં અંગીકાર કરીશ. માટે સજ્જનો મારી ભૂલ જતાવવા
માટે સહાયક થશે. અને આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરી, તેમાં જતાવેલો
માર્ગ, પ્રવૃત્તિ કરી, અનાદિ કાળથી પોતાનું વિસ્મૃત થયેલું આત્મ
સ્વરૂપ કોઈપણ પ્રાપ્ત કરશે, તો હું મારા પ્રયાસની પૂર્ણપણે સફળતા
થયેલી માનીશ, એટલું જણાવી આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું છું.

લઃ મુસુશુ-મુનિ કેશરવિજય.

અનુક્રમણિકા.

નંબર	વિષય	પાના
પ્રથમ પ્રકાશ		
૧	મહાત્મીર દેવની મમદૃષ્ટિ	૭
૨	મહાત્મીર દેવની ક્રોધા	૬
૩	યોગનુ સામર્થ્ય	૧૭
૪	યોગી ભરત	૧૯
૫	યોગિની મ-દેવા	૨૦
૬	મહાત્મા દૃઢ પ્રહારી	૨૭
૭	મહાત્મા ચિન્તાતિ પુત્ર	૩૫
૮	યોગની આવશ્યકતા	૪૪
૯	મોક્ષનુ કારણ-યોગ	૪૫
૧૦	નાનયોગ	૮૬
૧૧	દર્શનયોગ	૫૭
૧૨	ચારિત્રયોગ	૫૪
૧૩	યમ, યમની ભાવના, પચ સમિતિ, નશુ શુષ્કિ	૬૭
૧૪	અન્ય રીતે ચારિત્રયોગ (અથવા નિયમ)	૭૧
૧૫	ગૃહસ્થ ધર્મ અને નીતિપૂર્વક જીવન (ગૃહસ્થોને ર્મવાચક બનાવનાર શુભો)	૭૭
દ્વિતીય પ્રકાશ		
૧૬	ગૃહસ્થ ર્મમા પ્રથમ મમ્મદ્ વ અને મિથ્યા વનુ અવગ	૮૪
૧૭	પાચ અલુપત	૮૭
૧૮	અર્દિમા	૮૮
૧૯	ગૃહસ્થોનુ ખીજી મન્યનત	૧૧૫
૨૦	નીજી અન્નેયનત	૧૨૩
૨૧	ગૃહસ્થોનુ ચતુથનત	૧૩૧
૨૨	વેસ્થાથી થના દોષો	૧૩૩
૨૩	ધર્મિજાનિયમ-પાચમુ વત	૧૪૩
તૃતીય પ્રકાશ		
૨૪	દિશાનો નિયમ-જુનત	૧૫૦
૨૫	જોગોપ-જોગ સાનમું નત	૧૫૧

નંબર.	વિષય.	પત્ર.
૨૬	મદિરાથી થતા દોષ.૧૫૨
૨૭	માંસ ત્યાગ.૧૫૩
૨૮	માખણ ખાવાથી થતા દોષ.૧૫૭
૨૯	મધત્યાગ.૧૫૮
૩૦	અભક્ષ ઈજો....	...૧૫૯
૩૧	રાત્રીભોજન....	...૧૬૧
૩૨	અનર્થ દંડ વિરમણ-આક્રમું વ્રત.૧૬૬
૩૩	સામાયિક-વ્રત નવમું.૧૬૩
૩૪	દિશાવગાશીક-દશમું વ્રત.૧૭૦
૩૫	પૌષ્ઠ-વ્રત અગીયારમું.૧૭૧
૩૬	અતિથિ સંવિભાગ-આરમુ વ્રત.૧૭૪
૩૭	બાર વ્રતમાં લાગતા અતિચારો દૂર કરવા વિષે.૧૮૦
૩૮	મહા શ્રાવકપણું-મહા શ્રાવકની દિવસચર્યા૧૮૦
૩૯	શ્રાવકતા મનોરથો.૧૮૬
૪૦	શ્રાવકની છેવટની ક્રિયા.૧૮૮

અનુર્થઃ પ્રકાશઃ

૪૧	રતનત્રય સાથે આત્માની ઐશ્વર્યતા.૨૦૨
૪૨	ક્રોધાદિ કપાયનુ સ્વરૂપ અને તેનો વિનય.૨૦૩
૪૩	હ્રિયવિનય.૨૦૯
૪૪	મન શુદ્ધિ કરવાની જરૂર.૨૧૩
૪૫	રાગદ્રેષનું દુર્જયપણું અને તે છૂતવાનો ઉપાય.૨૧૪
૪૬	સમભાવ.૨૧૫
૪૭	સમભાવ નિષ્પત્તિ માટે બાર ભાવના.૨૧૬
૪૮	ધ્યાનનુ સ્વરૂપ.૨૪૧
૪૯	મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવના.૨૪૨
૫૦	ધ્યાન કેવા રથજે કરવું.૨૪૩
૫૧	આસન.૨૪૩

પંચમઃ પ્રકાશઃ

૫૨	પ્રાણાયામ.૨૪૭
૫૩	પ્રાણાયામનુ કળી.૨૫૨

નંબર	વિષય	પાના
૫૪	વાયુના ઝ્યાનાદિ અને તેના જ્ઞાનો ઉપાય	૨૫૭
૫૫	વાયુના જ્ઞાપથી થતા ફાયદા	૨૫૬
૫૬	વાયુની ધારણા અને તેનું ફળ	૨૫૭
૫૭	હૃદયમાં મનને રોકવાથી થતા ફાયદા	૨૬૦
૫૮	આગ મડળો (તત્ત્વ જ્ઞાન)	૨૬૦
૫૯	વાયુના વદનથી શુભાશુભ કાર્યોનો નિર્ણય	૨૬૩
૬૦	નાડીઓનું લક્ષણ અને વાયુ મચ્છારનું ફળ	૨૬૫
૬૧	કાલ જ્ઞાન	૨૬૮
૬૨	જ્ઞાન પરાજ્ઞાદિ પ્રશ્ન જ્ઞાન	૨૮૮
૬૩	કાર્ય સિદ્ધિનો ઉપાય	૩૦૭
૬૪	તત્ત્વજ્ઞાનવાનો ઉપાય	૩૦૪
૬૫	નાડી ગોધન કરવાની વિધી અને તેનું ફળ	૩૦૫
૬૬	વેધ કરવાની વિધી	૩૦૮
૬૭	અન્યના સરીરમાં પ્રવેશ કરવાની વિધી	૩૧૦
૬૮	પગમાં પ્રવેશ પરમાધિક નથી	૩૧૭

પ્રથમ પ્રકાશ

૬૧	પ્રત્યાહાર	૩૧૩
૭૦	ધ્યાન	૩૧૭

મધ્યમ પ્રકાશ

૭૧	ધ્યાન-ધ્યાન કરનારના લક્ષણો	૩૧૯
૭૨	ધ્યાન ધ્યેય	૩૨૦

અષ્ટમ પ્રકાશ

૭૩	પ્રથમ ધ્યેય અને તેનું ધ્યાન	૩૨
૭૪	મત્રમથી રેવનાનું ધ્યાન	૩૨૮
૭૫	પ્રભવનું ધ્યાન	૩૩૨
૭૬	પંચ પદ્મોદિ મત્રનું ધ્યાન	૩૩૨
૭૭	ઝોંકાર વિગ્રાનું ધ્યાન	૩૩૭
૭૮	વિગ્રાસાનિ નાદે ધ્યાન	૩૪૧

નંબર. વિષય. પત્ર.

નવમઃ પ્રકાશઃ

૭૯	રૂપસ્થ ધ્યાન.	૩૪૫
૮૦	રૂપસ્થ ધ્યાનનું ફળ.	૩૪૭

દશમઃ પ્રકાશઃ

૮૧	રૂપાતીત ધ્યાન.	૩૪૯
૮૨	આજ્ઞાવિગ્રય ધ્યાન.	૩૫૦
૮૩	અપાયવિગ્રય ધ્યાન.	૩૫૧
૮૪	વિપાકવિગ્રય ધ્યાન.	૩૫૩
૮૫	સંસ્થાનવિગ્રય ધ્યાન....	૩૫૫
૮૬	ધર્મધ્યાનનું ફળ.	૩૫૭

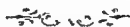
એકાદશઃ પ્રકાશઃ

૮૭	શુદ્ધ ધ્યાન.	૩૫૯
૮૮	ધાતિકર્મના ક્ષયથી થતું ફળ.	૩૬૫
૮૯	સામાન્ય કેવલીનું કર્તવ્ય.	૩૭૦
૯૦	મોક્ષમાં ગયેલો યોગી....	૩૭૩

દ્વાદશઃ પ્રકાશઃ

૯૧	આચાર્યશ્રીનો સ્વાનુભવ.	૩૭૫.
૯૨	મનના ભેદો અને લક્ષણો.	૩૭૫
૯૩	પરમાનંદ પ્રાપ્તિનો ક્રમ.	૩૭૭
૯૪	અભ્યાસ ક્રમ.	૩૮૦.
૯૫	ઉદાસીનતાનું ફળ.	૩૮૧
૯૬	હૃદયિજ્ઞ ડિપાય.	૩૮૫
૯૭	મન છૂતવાનો ડિપાય....	૩૮૬
૯૮	તત્વજ્ઞાન થયાની નિશાની.	૩૮૭
૯૯	ઉન્મત્તની ભાવનું ફળ.	૩૮૮
૧૦૦	ઉપદેશનું સહસ્યઃ	૩૯૦
૧૦૧	આચાર્યશ્રીનો આત્મા પ્રત્યે ઉપદેશ.	૩૯૧

યોગ શાસ્ત્ર ભાષાંતર.

નમો દુર્વાર રાગાદિ વૈરીવાર નિવારણે ।

અર્હેતે યોગીનાથાય મહાચોરાય તાયિને ॥ ૧ ॥

ઘણી મહેનતે દુર ઠી ગઝાય એવા રાગાદિ શત્રુઓના

સમૂહનું નિવારણ કરનાર અદ્ભુત, યોગીઓના સ્વામી અને જગનના છોડોનું રક્ષણ કરનાર મહાવીર દેવને નમસ્કાર કરું છું

વિવેચન—અત્યારની દુનિયાને આ વાત તો વિદિત થઈ

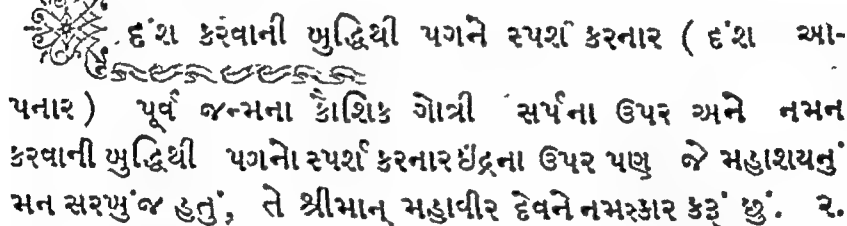
ચૂકી છે, કે હજારો મનુષ્યોની માથે બાથ બીડનાર અનેક શુરવીરો મળી શકે છે, પણ રાગદેવનો જ્ય કરનાર વીરપુરુષ સાથેજ મળી શકે છે

આવા મહાન દુર્જય રાગ, દેવ, ઝામ, ક્રોધ, માયા લોભાદિ અતરંગ શત્રુઓનો મૂલથી સ્વર્ગથી જ્ય કરનાર પુરુષને મહાવીર નામથી બોલાવવા તેમા કાંઈ અનિશ્ચયોક્તિ છેજ નહિ આ મહાન વીર પુરુષનો જન્મ ઇન્વીમન પૂર્વે ૫૬૬ વર્ષે મગધ દેશમા આવેલા દાત્રિય કુલ નામના શહેરમા સિદ્ધાર્થ ગાંધની ત્રિગત નામની મહાદેવીની કુશિએ થયો તત્તા માતાપિતા આપવ નામ વર્ધમાન છ તથાપિ તેમના અન્ન પન પ્રમદાગ મહાન શુભાવા ૨૭૧ થા દેવોએ મહાવીર એડુ નામ આપ્યું છે

સગર વાગનાથી વિરકન થઈ મમત્વથી અજીકાર કરી થોર તપસ્યા અને ધ્યાનમા નિમગ્ન બની તાગજાં વર્ષે નાનદેવાદિ

पन्नगेच सुरेंद्रेच कौशिके पाद संस्पृशि ।

निविशेष मनस्काय श्रीवीरस्वामीने नमः ॥ २ ॥

વિવેચન:—જન્મ, જરા, મરણથી ત્રાસ પામેલા અને તેથીજ આ દુનીયાની સંયોગ અને વિયોગવાળી માયાના પાશમાં નહિ સપડાતાં વૈરાગ્યરસમાં નિમગ્ન થઈ મહાવીરદેવ ચારિત્ર અંગીકાર કરી અપ્રમત્તપણે પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતા એક વખત શ્વેતાંબી નગરી તરફ જતા હતા, ત્યારે કેટલાક ગોવાળીઆના છોકરાઓએ કહ્યું કે હે શ્રમણ, આ રસ્તો કૌશાંબી જવાનો સ્ત્રી-ધો છે તથાપિ આ રસ્તામાં એક કનકબલ નામના તાપસ્રનો આશ્રમ આવે છે. ત્યાં એક દૃષ્ટિવિષસર્પ રહે છે. તેના ત્રાસથી કેટલાક વળતથી આ રસ્તો બંધ થયો છે, કારણકે તે

રસ્તે જનાર માણસોને તે સર્પ પોતાની દૃષ્ટિથી બાળી બસમ
 કરે છે માટે આ રસ્તો મૂકી બીજો માર્ગ કે જે કેટલોક દેરમા
 છે તથાપિ નિર્વિઘ્ન છે, તે રસ્તે તમે જાઓ બાળકોના આ વચનો
 સામળી કૃપાળુ દેવ વિચાર કરવા લાગ્યા, કે અનેક જીવોનો
 સહાર કરનાર આ સર્પ મારાથી પ્રતિજોધ પામે તો તેના ડસથી
 મને થયેલું દુઃખ એ અટપટ છે મારા એક જીવને કદ યતા
 પણ, અનેક જીવોને ઉપકાર થાય તો તે કરવામા મને કાર્ષ દુઃખ
 નથી જાન દૃષ્ટિથી જોના મને જણાય આવે છે કે, આ સર્પ
 પૂર્વે એક તપસ્વી સાધુ હતો. કોધની તીવ્રતાથી કરેલી મહાન્
 તપસ્યાનું ફળ તે પામી શક્યો નથી ખરેખર મમભાવ અને
 મર્યદા જાનના અભાવે આવી મહાન્ તપશ્ચર્યાનું પરિણામ આવું
 દુઃખદાયકજ આગ્યું છે અવશ્ય તે મારાથી પ્રતિજોધ પામશે
 પણ તેને પ્રતિજોધતા મને પણ કદ મહેવું પડશે આવો નિર્ણય
 કરી શ્રમણ ભગવાન તેજ રસ્તે આહ્યા કેટલોક વખતથી તે
 રસ્તો બંધ હતો, તેથી રસ્તામા ઘાસ ઉગી નીકળ્યું હતું જીર્ણ
 પત્રોથી રસ્તાનો દેખાવ ઢકાર્ ગયો હતો. ઠેકાણે ઠેકાણે કાટા
 વાળા નાના ઝાડો અને ધૂળથી વૃદ્ધિ પામેલા રાફડાઓ જોવામા
 આવતા હતા તેટલામા એક જીર્ણ અવસ્થાએ પહોંચેલું યક્ષનું
 મંદિર જોવામા આવ્યું તે જીર્ણ મંદિરના મહાપમા ઠોલા રટી નામી-
 કાના અમભાગ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી કાંચો સર્પ સુદ્રામા ધ્યાન-
 સ્થપણે રહ્યા નજીકમા રહેલ બીલથી નીકળી પેલો સર્પ
 ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો. જે વનમા જતાવને પણ મારા બચથી
 પ્રવેશ નથી કરી શકતા, તે વનમા નિર્ભયપણે મારી અવના
 કરી આ ઠોણ ઉભો છે, તેમ સર્પ વિનાગ કંવા લાગ્યો, અને
 કોપાવેગથી ઝેરની જવાળાને વમની અને આમ્રપાસના વૃક્ષોને
 પણ ઝેરથી વાંસિત કરતી દૃષ્ટિ પ્રભુના ઉપર ફેળી, કેટલીકવાર
 સન્મુખ જોયું પણ તેની દૃષ્ટિના ઝેરથી અસર તે મહાત્માના
 ઉપર ન થઈ, ત્યારે સર્પ આગી દૃષ્ટિ મની કાર્ષક વિશેષ ઝેરથી

લેદલી દૃષ્ટિએ પ્રભુ સાંભું જોયું. પણ તેનો તે પ્રયાસ નિર્ધારક
 ગયો. આત્મિક યોગની પ્રળતાથી ઝેરની અસર પ્રભુના ઉપર
 ન થઈ. ખરેખર આવે ઠેકાણે તે મહાત્માના યોગની સત્યતાની
 કસોટી થઈ. પણ તે સર્પ પોતાના નિશ્ચયમાં ડગ્યો નહિ. નજીક
 આવી પગનાં ઉપર ડંસ મારવા લાગ્યો અને ઝેરથી વ્યાપ્ત
 થતાં આ મહા પુરુષ મારી ઉપર પડ્યો એવા ભ્રમથી ડંસ મારી
 દૂર નાસવા લાગ્યો. પણ આ સાહસિક મહા પુરુષ તો તેના
 ડસવાથી બીલકુલ બચાકુળ ન થતાં ત્યાંજ સ્થિરપણે ધ્યાનસ્થ
 રહ્યા. સર્પ જ્યારે ડંસ આપોને થાક્યો ત્યારે કટ્ટણાસમુદ્ર
 આ મહાત્માએ તેને બોલાવ્યો કે ‘હુ અંડકોશિક! પ્રતિબોધ
 પામ, પ્રતિબોધ પામ. તારા પૂર્વ જન્મોને યાદ કર. ગત જન્મના
 ક્રોધાવેશનું ફલ આ તિથિ અપણું અને તેમાં પણ હુનરો હોવાને
 ત્રાસ આપનાર આ સર્પપણું તું પામ્યો છે. જે ચારિત્ર અને
 જે તપશ્ચર્યાનું ફલ મોક્ષ મળવું જોઈએ, તે ચારિત્ર તથા તપને
 ક્રોધથી દૂષિત કરતાં આવા મહાન અધમ જન્મને તું પામ્યો
 છે, અને આ જન્મમાં પણ આવા ક્રોધથી હુનરો હોવાનો
 સંહાર કરી મહાન દુર્ગતિ પામીશ માટે હવે તો ચેત.’

મહાત્માના મુખથી નીકળતાં આ વચનામૃતોનું પાન કરતાં
 તે સર્પ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. તેમના યોગની પ્રભા એટલી બધી
 તેના ઉપર પડી, કે એક ડગલા જેટલું પણ તે દૂર ખસી ન
 શક્યો. અને વિચારના વમળમાં પડ્યો કે ‘આ મહાત્મા કોણ?
 તેઓ મને શું કહેવા માગે છે? મેં આવા મહાત્માઓને કોઈ
 પણ ઠેકાણે કોઈ પણ વખતે જોયા છે. મને તે યાદ નથી
 આવતું, તો પણ આવા મહા પુરુષોની સોળતામાં હું પૂર્વે
 આવ્યો છું’ આમ વિચાર કરતાં તે શરીરનું ભાન બૂલી ગયો
 તેની ઈન્દ્રિયોના વ્યાપાર બંધ પડી ગયા. આંતુબાંતુ શું થાય
 છે, તેનું ભાન તેને ન રહ્યું, અને એકાગ્ર થઈ ગયો. તે એકાગ્રતામાં
 સ્થિર થતાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારને રોકનાર (આડે આવનાર)

કર્મનો પડદો ત્રુટી ગયો અને કર્મનો પડદો ત્રુટતા તેને ગત જન્મોનું જ્ઞાન થઈ આવ્યું તાપસનો અને જૈનસાધુપણનો પાછલો જન્મ જોયો હવે તેના પશ્ચાત્તાપનો પાર ન રહ્યો 'અહો ધિક્કાર છે મને! એક કોપને લઈને મારી આવી અધમ સ્થિતિ થઈ, પૂર્વે મેં તપસ્યા ઘણી કરી, તપસ્યાને પારણે ગૃહસ્થને ઘેર આહાર લેવા જતા એક દેડછી પગ તળે એ પાઈ મરણ પામી શિષ્યે સભારી આપી મેં માન્ય ન કર્યું કરી શિષ્યે ઉપાશ્રયે આવ્યા ણાદ સભારી આપી મને રીસ આવી ત્રીજી વાર અધ્યાએ પ્રતિક્રમણ અવસરે શિષ્યે સંભારી આપી મેં જાણ્યું, આ મારા છિદ્રો શોધે છે કોપાવેશથી મારવા દોડ્યો. રસ્તામાં સ્તબ સાથે અકૂળાયો મેં જાણી જોઈથી વાગતા તે પાપનો પશ્ચાત્તાપ કર્યો સિવાય મરણ પામી તાપસ થયો ત્યાં પણ કોપની વિશેષતાથી આશ્રમમાંથી ફુલફલ લઈ જતા રાજકુમારોને મારવા દોડ્યો ત્યાં કુર્વામાં પડ્યો મરણ પામી આ સર્પપણે ઉપજ્યો. અહો! હજી પણ ધન્ય ભાગ્ય હું કે મારા ઉદ્ધાર માટે આ કુન્ડુણાસાગરે દયા લાવી અનેક કષ્ટ સહન કરી મને પ્રતિજોષ પમાડ્યો-પણ હવે આવા નિર્ધનના બવમાં હું શું કરી શકું? મારો ઉદ્ધાર કેમ થશે? આમ વિચાર કરતા સર્પના અધ્યવસાયને મહાવીરરહેવે પોતાના જ્ઞાનથી જાણી લીધા અને તેને જણાવ્યું કે હિ ચક્રોશિક સર્પ, હવે વધારે પશ્ચાત્તાપ કરી સ્વતબળ ન થા હું તને ઉપાય બતાવું હું તારૂં આયુષ્ય હવે અંત છે તું અનમન કર (આહારનો ત્યાગકર) આ જીવમાં તારી દષ્ટિ તાળી પચપરમેષ્ટિ નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કર, સર્વ જીવોની પામે અતપ્રવચ્ચી માફી મા. (કે મારા કરતા અપરાધોને તમે માફ કરો મારી અજ્ઞાન દશાથીજ મેં તમને દુઃખ આપ્યું છે હવે અત્યારથી હું કોઈ જીવોને દુઃખ નહિ આપું) તેમજ કોપનો ત્યજ કર તને ગમે તેવી આશ્વત્થ આવી પડે તોપણ જીવકુલ કોપ ન કરીશ કોપના ક

તે' પોતે અનુભવ્યાં છે.' આ પ્રમાણે પ્રભુની કહેલી શિક્ષા માન્ય કરી તે સર્પ બીલમાં ગુળ રાખી ત્યાંજ રહ્યા. શ્રમણ ભગવાન પણ તેના પરિણામની દૃઢતા રખાવવા માટે ગોરા વખત તેની સહાય અર્થે ત્યાંજ રહ્યા. સર્પ પણ પંદર દિવસનું અવશેષ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોકે દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. અમુક વખત પછી ઇંદ્રે આવીને વીર પ્રભુના ચરણમાં નમસ્કાર કરી સ્તુતિ કરી. આ બેઠે પ્રસંગમાં તે વીરપુરુષને સમભાવજ રહ્યા હતા. "સહેજસાજના અપમાનમાં કે માનમાં આ દુનિયાના પામર જીવોને હુપ કે ગ્રોક થઈ આવે છે તેવું આ મહાપુરુષનું જીવન નહોતું. આથી પણ અધિક પ્રસંગોમાં પણ તે મહાશયે સમભાવજ રાખ્યો હતો. અને તેથીજ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત થયા છે." એ તેમના અતિશયિ ગુણને શાસ્ત્રકાર યાદ કરીને અંધનીઆદિમાં નમસ્કાર કરે છે.

મહાવીર દેવની કહણા.

કૃતાપરાધેઽપિજને કૃપા મંધર તારયોઃ ।

इषद् वाष्पा द्वयोर्भद्रं श्रीवीर जिननेत्रयोः ॥ ૩. ॥

અપરાધ કરવાવાળા જીવો ઉપર પણ દયાથી નમ્ર અને અશ્વ-થીઆદ્ર એવા શ્રી વીર પરમાત્માનાં નેત્રોનું કહયાણુ થાયો. ૩.

વિવેચન:-અંતરંગ મહાન કહણા યા દયા સૂચક આ બનાવ એવો બન્યો છે કે તે મહાવીર દેવની અપરાધી :જીવો ઉપર પણ અગાધ કહણાને સૂચવી અત્યારની સળળ પણ આત્મભાવમાં નિર્બળ પ્રજાને આશ્ચર્યના વમળમાં નાંખે છે. વૈરાગ્યવાસનાથી ભરપૂર મહાવીરદેવે ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી નિવૃત્તિ માર્ગ મેળવવા માટે શ્રમણ માર્ગ સ્વીકારી આ પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતાં એક વખત ઘણા રહેઝઝ લોકોથી ભરપૂર દૃઢ ભૂમિમાં આવ્યા. અઠમની તપસ્યા કરી પેઢાલ ગામની પાસે પેઢાલ નામના વનમાં

રોલ પોલાસ નામના દેવળમાં કાયોતસગ કરી ધ્યાનસ્થ રહ્યા.

એ અવસરે સાધર્મ દેવલોકની સુધર્મા નામની સલામા ધૌધમેંદ્ર દેવોના પરિવાર સહિત બેઠાહુતા વિસ્તારવાળા અવધિ જ્ઞાનથી પૃથ્વીતલ ઉપર અવલોકન કરતા તે ઈંદ્રે શ્રમણ ભગવાંને પેઢાળ વનમાં જોયા આ અવસરે મહાવીર દેવને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું નહોતું પણ તે પરિપૂર્ણ જ્ઞાનોત્પત્તિ કે મહાશયથી થાય છે, અને તે કર્મશય ધ્યાન સાધ્ય છે, માટે કર્મશય કરવા તે ધ્યાનસ્થાવરમાં નિમગ્ન રહેલા હતા આ સ્થિતિમાં મહાવીર દેવને જોઈ ઈંદ્રે ત્યાજ રહી નમસ્કાર કર્યો કારણકે વિવેકી જોને સામાન્ય ગીતે પણ સમજી શકે છે, કે આવી ધ્યાનાવસ્થામાં તેમની પામે જતા રહેને તેમને તેવી દશામાં બિન રૂપ યઈએ, તથાપિ તે ઈંદ્રનો શુભાનુસંગ છુપો ન રહેતા અને તેવી નિકટ કે દૂર અવસ્થામાં પણ મહાપુરૂષોના શુભોનું સ્મરણ તો કરવું જ અને મામર્થ્ય હોયતો બીનજોને પણ શુભાનુસંગી કરવા આવા ઇશ્વરથી પોતાની મજામાં ઈંદ્ર બોલી ઉઠ્યો કે “હું મહાનુભાવો, દેવો અને અસુરો! આ ભરતમેત્રમાં પેઢાલ જામની બજીક પોતામ નેત્યમાં આ મહાવીરદેવ ધ્યાનાવસ્થામાં રહ્યા છે ધ્યાનની અદર અત્યારે તેમની જોટતી ભધી દડતી છે કે આપણા જેવા સમર્થ દેવોને પણ આશ્રયેમાં ગરકાવ કરી નાખે છે

પાસ મુમિતિ અને ત્રણ સુતિથી ગુપ્ત આશ્રય દારને દોકનાર, કોધાદિ અતરમ શત્રુઓને છૂતનાર અને દ્રવ્ય શોષ, કાવ, બાવથી અમમત્ત આ મહાવીરદેવને આ દશાથી અલાયમાન કરવાને દેવો કે દાનવો, યજ્ઞો કે રાક્ષસો, ગુવનપતિઓ કે મનુષ્યો દેઈ પણ સમર્થ નથી”

ઈંદ્રનો આ વચનો સાંભળી તેનો નામાનિક સગમ નામને દેવ કોપથી લાલ નેરો કરી ગરથી ગ્રન્થયઈ બોલવા લાગ્યો “શ્વાગિન્ય એક સાધુ માત્ર સાગ્ય અમુખ્યનું આપ આપ વર્જન કરો

કે દેવો પણ ચલાયમાન ન કરી શકે. તે અસંભવિત છે. ભલે
 આપ સ્વામી છે, એટલે પૂર્વાપર વિચાર કર્યા સિવાય ગમે તેમ
 બોલો અને બીજાઓ તેને માન આપે પણ તે વાત હું માની શ-
 કતો નથી. કે એટલે જેવા મહાન, પહોંચાને એક સામાન્ય પત્યરની
 માફક ફેંટી-દેવાનું સામર્થ્ય ધરાવનાર દેવો પણ એક મનુષ્યને
 ન ચળાવી શકે. એ વાત તદ્દન અસંભવિત છે, એ તો ખરેખર
 નાના બાળકથી પણ સમજી શકાય તેવું છે. છતાં આપ જો તેવોજ
 નિશ્ચય ધરાવતા હો તો હવે હું જાઉં છું. અને તેને હુમલાજ
 ચલિત સ્થિતિવાન કરું છું." ઈંદ્ર વિચાર કરવા લાગ્યા કે એક
 સામાન્ય પણ યોગી મહાત્માનું યોગનું સામર્થ્ય કેટલું હોય છે
 તે આ મિથ્યાભિમાની જાણતો નથી. તો આ યોગીશ્વર કે જે અ-
 ત્યારે યોગની પરાક્રાંટાએ પહોંચવાની તૈયારીમાં છે, જેને અનેક
 લબ્ધિઓ પ્રગટ થઈ છે, ધ્યાન અને સમાધિદશાથી અત્યારે જેને
 મહાન આત્મિક બલ પ્રગટ થયું છે તેની આને ક્યાંથી માલમ પડે
 પણ જો હું તેની પરીક્ષા કરવાની ના કહીશ, તો મારું વચન
 ખોટું છે. તેમજ આ મહા પુરૂષમાં કોઈ પણ યોગિક યા આત્મિક
 બલ નથી તેમ જો જાણશે. અને સર્વ દેવોને પણ તેવોજ નિશ્ચય
 થશે. માટે ના તો ન કહેવી. બીજું બાબુ પરીક્ષાની હા પાડતાં
 આ મહાત્માને આ પાપી જીવ હુઃખ આપશે તેનું નિમિત્ત પણ
 હું જ થઈશ. આમ સંશયાદ્ધ થએલા ઈંદ્રને વિચાર કરતા મૂંઝી
 તે દેવ ત્યાંથી રવાના થયો. જે સ્થળે શ્રમણ ભગવાન ધ્યાનસ્થ હતા
 ત્યાં આગ્યો. અંતર્ધર્મી ભરપુર સ્વભાવવાળા દેવે પ્રથમ ધુળની વિંછિટ
 કરી એટલે મુઠ્ઠી ધુલ ઉછાળી કે તે ધુળથી મહાવીર દેવના ડાન
 અને નોકનાં વિવરે પણ પૂરાઈ ગયા. શ્વાસોમાસ ચાલેલા બંધ
 પડી ગયો. તો પણ યોગિક શક્તિવાળા શ્રમણને તે કાંઈ હુઃખદ
 ન થયું, ત્યારે ધુળ દૂર કરી વજના સરખા તિક્ષ્ણ મુખ વાળી
 મૂંઝીઓ તેણે દેવશક્તિથી બનાવો, મહાવીર દેવના ઉપર મૂંઝી
 મૂંઝીઓ એટલા ભેરમાં હંસ આપવા લાગી કે યોગ વખતમાં

સેમનું, શરીર આલસળીના જેવું 'છિદ્રમય' થઈ જાય છે. તે
મહાત્માનું મન બીલેકુલ કુલુપિત ન થયું. આ 'વર્ણ'
પણ નિર્ભાગ્ય મનુષ્યના મનોરથોની માફક તે બિંદુલ નિવડયે
જોડેલો મોટા મોટા ડાલ બનાવી તેમના ઉપર મૂક્યા. આ ડામે
જોડેલો જોરથી જલકા માનવા લાગ્યા કે જેમ પર્વતમાથી અને
નિર્ધરણાઓ આવે છે તેમ પ્રભુના શરીર 'ઉપ' પર્વતથી રૂપિ:
ઉપ અરણ્યોમાં આવેલા લાગ્યા, તથાપિ તે 'મહાશયનુ' મન ચલિત
ન થયું. 'પણ' ઉપર 'અધિક' સત્વથી 'ઉત્તેજિત' થવા લાગ્યું આવી
રીતે મિહ, સર્પ, હાથી વિગેરે અનેક કષો કરી ધ્યાનસ્થ દશાથી
ચલિત કરવા પ્રયત્ન 'કયા' ચલુ તે નિરૂપયોગી થતું જોઈ દેવ
વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ પ્રતિફલ ઉપસર્જોમી કદિ ચલાયમાન
થવાનો નથી. પણ જો આને અનુક્રમ 'મુખ' બતાવું તો આ નકી
ચલિત થશે' આ 'ઈર્ષ્યાથી' જો વિમાન તૈયાર કરી, દેવદેવીઓ
બનાવી, વિમાનમાં બેસી, મહાવીર દેવ પામે આરી કહેવા લાગ્યો
કે હું પ્રમણ 'આ તમારી ધૈર્યતા અને તપસ્યા જોઈ હું પ્રસન્ન
થાઉં છું' આલો, આ વિમાનમાં બેસો. નમને તમારો ઇચ્છિત
પ્રમાણે દેવલોકમાં લઈ જાઉં તપસ્યા કરીને જે - માધવા માગો
છા તે હું. તમને આપુ છું - ખરેખર મોકુનિદ્રાથી નિદ્રિત થયેલા
અને કાલેક તમા માધિક મુખમાં મુખ માનનારા જીવોને આ
પુરુષોત્તિ મુખો મુખઉપ જામે છે પણ તત્ત્વ જાણના જ્ઞાનીઓ
આ મુખને મુખઉપ માનના નથી, જોડુજ નહિ પણ આત્માથી
કામે દુઃખ આપનાર હોવાથી તેને વન માનમાં પછે દુઃખ ઉપ માને છે,
જે 'મહાશય'ને માટે ધ્યાન કરે છે, જેને માટે તપસ્યા કરે છે, જેને માટે
આસ સાર સામ કઈ આત્મગમણ કરે છે, જે જગમાં નાના પ્રગરમાં
કામે નહન કરે છે અને આ મોપયોગની જાણ નિષ્ઠા અધ્યમાદિત રી
મય ન કરે છે, ને આ દુનિવાના મુખ માટે નહિ, દેવના મુખ
માટે નહિ, ઈંદ્રના મુખ માટે નહિ, પરંતુ કર્મના અભાવથી ઉપજ
થતા આત્મિક મુખ માટે જ હું, ને આ નિદ્રિક મુખની રાજ

સાવાળા-દેવને ખબર ન પડી અને તેથીજ આવા સંયોગિક વિયોગિક સુખની પ્રેરણા કરે છે. આ તેની પ્રાર્થના નિષ્ફળ ગઈ. મહાવીર દેવે તે અંગીકાર તો ન કર્યું પણ તેની સામું પણ ન જોયું. દેવ નિરાશ થયો. હવે કયો માર્ગ લેવો કે ધ્યાનાવસ્થા મૂકી દઈ આ શ્રમણ મારા કદા સુજળ ચાલે. વિચાર કરતાં દેવને જણાઈ આવ્યું કે દુનિયામાં સ્ત્રી સિવાય બીજું કોઈ શસ્ત્ર વીરપુરુષોને પરાજય કરનાર નથી. આ ઈરાદાથી તેણે કેટલીક દિવ્ય સ્વરૂપા નવ યોધના મોહક સુંદરીઓ, અગ્નિરાઓ, બનાવી. તેની સાથે કામને ઉત્તેજીત કરનાર પડરૂતુઓ : એકી સાથે વિકુવી. કદંબાદિ પુષ્પોને પરાગ આરે દિશાઓથી છૂટવા લાગ્યો. મંદમંદ વાયુ ફરકવા લાગ્યો. કોયલોના શબ્દોથી વનના ભાગે શખિદત થયા. આ બાજુ દેવાંગનાઓએ મધુર સંગીત શરૂ કર્યું. ગાંધાર, મદહાર અને માલકોપાદિ અનેક મધુર અને મોહક સ્વરો વિસ્તરવા લાગ્યા. વીણાઓના ઝીણા પણ હૃદયલેદક શબ્દોથી વનનાં પશુઓ પણ સ્તંભાઈ જવા લાગ્યાં. મેઘની ગર્જના સરખા મૃદંગોના શબ્દો અથડાવા લાગ્યા. આટલેથીજ તે દેવની બનાવેલી દેવાંગનાઓ શાંત ન રહી. તેઓ આગળ વધી ઓજનોને સુલભ પોતાનો વિકાર પ્રગટ કરવા લાગી. હાવભાવ કરવા શરૂ કર્યાં. નિર્લજપણે નિતંબ અને સ્તનાદિકના ભાગે ખુલ્લા કરવા લાગી. દુકામાં તેઓમાં જેટલું સામર્થ્ય હતું તે સર્વ સામર્થ્ય આ શ્રમણ દેવને ચલાયમાન કરવાને વાપરી ચુકી, પણ પાણી ઉપર થતા પ્રહારની માફક તે સર્વ નિષ્ફળ ગયું. તે દેવને ખબર નહોતી કે, આ શ્રમણદેવને જ્ઞાન દશા જાગૃત થઈ છે. પાછલા જન્મે અનેક જોયા છે. આજ સુધીના ભોગવેલા સાંસારિક સુખોનું પરિણામ દુઃખદળ આવ્યું છે, અને ખરું સુખ તો જુદુંજ છે, એ જેના રોમેરોમમાં પરિણમી ગયું છે અને આત્માનંદના સુખનો અનુભવ કરી શક્યા છે. તેના સુખની આગળ આ સુખો ખિંડુ તુલ્ય પણ નથી.

આ પ્રમાણે અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો સંગમ

હેવે એક દિવસ નહિ, બે દિવસ નહિ, પણ છ માસ સુધી કયાં આખરમા દેવ થાક્યો. ઈંદ્રનું કહેવું સત્યજ થયું ખરેખર આ તો કોઈ અલૌકિક મહા પુરુષજ નીકળ્યો. હવે આને ચલાયમાન કરવા માટે મારે જે જે મહેનત કરવી તે નિર્ધરજ છે. આમ વિચાર કરી પ્રભુને નમસ્કાર કરી ત્યાંથી ચાલતો ઘયો. આ દેવના જવા પછી શ્રમણુ ભગવાન વિચારવા લાગ્યા કે ‘અહો, નિષ્કારણ ખીલ્લ જીવોને હું ખ આપનાર આ જીવની ગતિ ખગળ થયો. મારા જેવા જીવો કે જેને ખીલ્લ જીવોનું હિત કરવાનું છે કે હું ખથી સુકત કરવાનું છે, તેવાઓ પણ તે જીવોના કૂર આવરજોથી તેનું હિત કરી શકતા નથી. મારા મનમા એજ લાગી આવે છે કે મારા તરફથી તેનું હિત થયું જોઈએ પણ તે ન થતા મને હું ખ આપવાના તેના કૂર અધ્યવસાયોએ ઉલટો તે કર્મ બંધિત થયો છે. ખરેખર હું તેનું આ અવસરે કાંઈ પણ હિત કરી ન શક્યો. આમ વિચાર કરતા તે કૃપાક્રુ દેવની આખમા અધુ જલાવા લાગ્યા.

આ દુનિયાના પામર માણીઓ પોતાનું ભુરૂ કરનારનું બનતા પ્રયત્ને ભુરૂ કરે છે અને અશક્ત હોય તો મનથી તો ખરાબ ચિંતન કરે છેજ પણ આ યોગની સ્થિતિ કોઈ જુદાજ પ્રકારની છે. સંસારની સ્થિતિ સામે આ સ્થિતિનો સુકાળલો તો નજ કરી શકાય. કારણ કે સંસારના રૂતાથી ત્યાગીઓને (યોગીઓને) રસ્તો જુદોજ હોય. અને તેને લઈનેજ આ મહાત્મામા આત્મી કૌમળતા-યા કૃપાક્રુતા હતી નહિતર આ વખતે તેમની પામે એટલી બધી પ્રબળ શક્તિઓ યોગથી પેદા થયેલી હતી કે એક દેવ તો શું પણ તેવા હજારોને હઠાવવાનું સામર્થ્ય તેમનામા હતું પણ યોગના અંગે યોગીઓ તેવું સામર્થ્ય કોઈ પણ વખત આ દુનિયાના પામર જીવો ઉપર દેાવતા નથી.

આવા ધ્યાન, ગુપ્તથી આકર્ષાઈ આ અધકારે ત્રયની આદિમા તે યોગગમિત મહાપુરુષના શુભ ચરિત્ર મુચક સ્તુતિ કરી. કે યોગિક સ્થિતિમા આવવું હોય તો આ મહાન પુરુષના ચરિત્રનું અનુકરણ કરો.—૩

(યોગ શાસ્ત્ર - ખમાવવાનો આધાર.)

શ્રુતાંમૌખ્યમધિગમ્ય સંપ્રદાયાચ્ચ સદ્ગુરોઃ ।

સ્વમંવેદનતથાપિ યોગગામ્નં વિરચ્યતે ॥ ૪ ॥

શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતરૂપ સમુદ્રમાંથી કેટલોક ભાગ લઈને, કેટલોક ભાગ સદ્ગુરુની પરંપરાથી મેળવીને, અને કેટલોક ભાગ મને પોતાને જે અનુભવ થયો છે તે એમ ત્રણે આધાર મેળવીને આ યોગશાસ્ત્ર હું બનાવું છું. ૪.

વિવેચન:—આ ક્લોક ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાઈ શકાય છે કે આચાર્યશ્રી પોતે યોગના અનુભવી હતા. જે તેમ નહોત તો (સ્વસંવેદન) મારા પોતાના જાતિ અનુભવથી પણ હું કાંઈ લખીશ તેમ ન લખતાં ઉપરના જેજ આધાર બતાવત. છેલ્લો પ્રકાશ આચાર્યશ્રીના અનુભવનો છે. તેમાં ત્રણું સમજવાનું છે. પંચ જ્ઞાની જાણે શા કારણથી તેમના ઉપર વિસ્તારથી ટીકા કરવામાં નથી આવી. મને તો એમ સમજાય છે કે તે રસ્તો તેમને સરલ લાગ્યો હોય અને તેથી વિશેષ ટીકાની જરૂર ન જોઈ હોય, તથાપિ અભ્યારના સમયે યોગની પ્રનાલિકા કેટલાક વખતથી લોપપ્રાય થતાં વિસ્તારની જરૂર તો છેજ. છતાં તેવા અનુભવી સિવાય તેમના ઉપર વિવેચન કરવું એ મને અયોગ્ય તો લાગે છે તથાપિ તે મહાત્માના વચનના આધારે તેનો શબ્દાર્થ લખવા ધારું છું અને કેટલોક ઠંકાણે વિવેચન લખું તો તે ટીકાને આધારે ચા કોઈ બીજા ગ્રંથને આધારે છે, એમ સમજવું. આ પ્રકારનું અત્ર સૂચન કરવું યોગ્ય ધારું છું. ૪

યોગનું સામંથ્ય.

યોગઃ સર્વં વિપદલ્લી વિતાને પરશુઃશિત્તઃ ।

અમૂલ મંત્ર તંત્રં ચ કાર્મણં નિર્વૃત્તિ શ્રિયઃ ॥ ૫ ॥

દુનિયાની નાના પ્રકારની વિપત્તિઓના સમૂહરૂપ વેદીઓને કાપવા માટે આ યોગ એક તીક્ષ્ણ ધારવાળા કુહાડા સરખો છે

અને મોક્ષ લેક્રમીનું મૂલ મત્ર અને તત્ર વિનાનું વશીકરણ છે—
 આંધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ કાઈ આ દુનિયામાં આઈ
 નથી અથવા જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, સયોગ, વિયોગ
 વિગેરે દુ ખો કાઈ આ દુનિયાના જીવેને આછા હેરાન કરતા નથી
 આ સર્વ વિપત્તિઓજ છે અને તેથીજ તેને મનુષ્યોથી શુન્ય પણ
 નાના પ્રકારનો વહલીઓની ગાઢ ભળવાળી અટવીની ઉપમા, આપી
 શકાય આ વિપત્તિરૂપ અટવીને કાપી નાખવા માટે-યોગને તીક્ષ્ણ
 પુરશુ યા કુહાડાની ઉપમા લાયક છે, અર્થાત કુહાડાથી, ગમે
 તેવા ગાઢ, ઝાડીવાળા અરણ્યને પણ કાપી શકાય છે.

પ્રીત્ત ઉપમા વશીકરણની છે વિષય સુખના લાલચ જીવે,
 સ્ત્રીઓને સ્વાધિન કરવા માટે મત્ર તત્ર અને જડીબુટીની મેવના
 કદે છે તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે આ ક્ષણિક પણ મહા દુખ
 આપનાર સ્ત્રી સભધી સયોગ યા સુખ એ લાભો વખત ટકી
 નહિ રહે અને તે સયોગો મેળવવા મત્ર તત્રાદિના પ્રયાસમાં
 ઉતરવું પડે છે અને તે પણ સિંધ થાય કે ન પણ થાય ત્યાં
 તમે અક્ષય અને મહામખ આપનાર નિવૃત્તિ, (મોક્ષ) રૂપ, (સ્ત્રી)
 લક્ષ્મી (અથવા સ્ત્રી)ને સ્વાધિન કરવાનો પ્રયત્ન કરો તેમાં નથી
 મત્રનું કામ, નથી તત્રનું કામ, નથી જડીબુટીનું કામ, પણ
 એક યોગના અવલબનથીજ તે નિરતરણ સુખ તમને મળી શકશે.

યોગનું સામર્થ્ય
 મૂયાસોઽર્પિ હિ પાપ્માનઃ પ્રત્યય યાતિ યોગતઃ ।
 ચઢવાતાદ્ ઘનત્રના ઘનોઘન ત્રય ટ્વ ॥ ૬ ॥

તેમ પ્રયત્ન-પવનથી ઘણી ઘાતી, પણ નાહણીની ઘટા વિમ-
 શદ્ધ ભાય છે, (નાશ પામે છે) તેમ યોગના પ્રભાવથી ઘણા પાપ
 હોય તેપણુ, તેનો પ્રલય (નાશ) થઈ જાય છે. ૬

હોય તો તેનો યોગથી નાશ થઈ શકે. પણ ઘણા ભવનાં કરેલાં પાપો હોય તો શું તે યોગથી હટી શકે ખરાં? આનો ઉત્તર આપે છે—

ક્ષિણોતિ યોગઃ પાપાનિ ચિરકાલાર્જિતાન્યપિ ।

પ્રચિતાનિ યથૈધાંસિ ક્ષણાદેવાશુ શુક્ષ્ણિઃ ॥ ૭ ॥

ઘણા વખતથી એકઠાં કરેલ ઈંધણાઓને (લાકડાંઓને) પ્ર-
ખળ અગ્નિ એક ક્ષણવારમાં ખાળીને ભસ્મ કરી શકે છે તેમ ઘ-
ણા કાળથી પેદા કરેલાં કર્મોનો (પાપોનો) પણ યોગ ક્ષય કરે છે.

વિવેચનઃ—લાકડાંને એકઠા કરવાને જેટલો વખત લાગે છે તેટલો વખત જો તેને ખાળવા ધારે તો ખાળતાં લાગી શકતો નથી-
એ વાત તો આપણા અનુભવથી સિદ્ધ છે. તેવીજ રીતે કર્મોનો પણ નાશ યોગ રૂપ અગ્નિથી ઘણી સહેલાઈથી અને અલ્પ કાળ-
માં થઈ શકે છે. જેટલો કાળ કર્મોને એકઠાં કરવામાં ગયો છે તેટલોજ વખત કર્મને કાઢવામાં લેઈતો હોય તો આ જીવનો મોક્ષ કોઈ પણ વખત નજ બની શકે, કારણ કે જ્યારે જ્યારે કર્મ કાઢે છે ત્યારે ત્યારે નવીન કર્મ પણ બાંધે છે, કેમકે તદ્દન કર્મ કાઢવાનોજ કાળ આપણા અનુભવમાં નથી આવી શકતો. તેનું કારણ કર્મ બંધનાં નિમિત્તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ-આમાંથી કોઈ પણ કોઈ વખત વિદ્યમાન હોય છેજ, માટે કર્મ કરવામાં જેટલો વખત લાગ્યો છે, તેટલો વખત કર્મ કાઢવામાં બની શકવો અશક્ય છે. દૃષ્ટાંત- એકદેશી હોય છે, તેથી જ્યારે, લાકડાં ખાળે છે, ત્યારે નવીન લાકડાં એકઠાં નથી કરતો તેમ જ્યારે કર્મ કાઢે છે ત્યારે નવીન કર્મ નથી બાંધતો. આ વિરોધ આંહી લાગુ પાડવાનો નથી, કારણ ઉપર-દર્શાવ્યું છે. ત્યારે તે ઠેકાણે આ લાકડાનું અને અગ્નિનું દૃષ્ટાંત ઘણું અનુકૂળ પડતું થઈ શકે છે. યોગની પ્રખળતાએજ કર્મરૂપ લાકડાંઓને ખાળવામાં અગ્નિની ગરજ-સારે છે. અને એટલા ટુંક વખતમાં કર્મને ખાળી શકે છે,

કે નવીન કર્મ જન્મ ન થતા આત્મા જલદી છુટી શકે છે, આ નિર્ભય થઇ શકે છે

(યોગથી થતી લબ્ધિઓ.)

કપ વિમળમ્ભાર્પ સર્વોપધિ મહર્ષયઃ

સંભિન્ન શ્રોતો લબ્ધિથ યોગં તાઢંવડંવરં ॥ ૮ ॥

યોગી પુરુષોના કક્ષ, શુક, મળ અને શરીરનો સ્પર્શ વિગેરે સર્વ ઐષધિનુ કામ કરે છે મહાનુશ્ચિવાળી (મહાનુ પ્રભાવવાળી) ઐષધિની ગરજ સારે છે અર્થાત્ ઐષધિ જે કામ કરે છે તે સર્વ કામ આ યોગિઓના કક્ષાદિ કરી શકે છે તેમજ એક ઇદ્રિયથી પાચે ઇદ્રિયની ગરજ સરી શકે છે કાર્ય થઇ શકે તેવી લબ્ધિઓ (શક્તિઓ) પેદા થાય છે આ સર્વ યોગનોજ મહિમા છે ૮ . .

વિવેચન — યોગના મહાત્મ્યથી ઉપર જણાવેલ લબ્ધિઓ પેદા થવી અશક્ય નથી લલે અત્યારના કાળે કાર્ષક હુ શક્ય લાગે પણ અશક્ય તો નથીજ અત્યારે હુ શક્ય લાગવાનુ પણ કારણ સતત અભ્યાસ, તેવા સદગુરૂની નિકટતા માયિક પ્રાણીઓના, સગથી વિરક્તતા અને વૈરાગ્યની તીવ્રતા, વિગેરે અનેક શુભ નિમિત્તોનો અભાવજ છે છતાં પૂર્વે અનેક મહાત્માઓએ આવી લબ્ધિઓનો, સિદ્ધિઓનો, લાભ મેળવે છે તેના અનેક દાખલાઓ પુસ્તકોમાંથી મળી આવે છે છતાં મેં અધિક થઇ જવાના ભયથી આહી એકજ દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે પૂર્વે હસ્તિનાપુરમાં છ ખંડનો લોકતા મનત્કુમાર ચક્રવર્તિ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના શરીરનું રૂપ એટલું બધું તેજસ્વી યા ચમત્કારિક હતું કે ઇંદ્ર મહારાજ પણ સ્વર્ગમાં સ્વર્ગીઓની પાસે તેનું વર્ણન કરતો હતો. તેને નહિ. સૂઈહતા વિજય-અને વિજય ત નામના જે દેવો ચક્રવર્તિનું રૂપ જોવા પૃથ્વી ઉપર આગ્યા એ અવસરે સનત્કુમાર રાજા સ્નાન કરતો હતો તેથી શરીર ખેળાદિથી ખેરડાએનું હતું છતાં તેનું રૂપ કે લાવણ્યતા દાકી ન રહી દેવોને પણ આકર્ષ્ય

થયું કે જ્યાં શું રાજાનું રૂપ છે ! વિસ્તાર આમેલા આપ્તમીનાં ચંદ્ર
 સરખું લલાટ ચોભી રહ્યું છે. તિલોત્પલને છતનારાં નેત્રો કર્ણ
 પર્યંત વિસ્તરાયેલાં છે. હાંત અને હોઠે પદ્મ ગિંઓનાં ફોલોનો
 પરાલવ કયો છે. આ કણે શુકિતકાઓને નિરસ્ત કરી છે. કઠે-
 પાંચ જન્ય શંખને જીત્યો છે. ભુજંગો કંડીરાજની મુંઠાદંડનો
 તિરસ્કાર કરે છે. આ હૃદયસ્થળ મેરૂપર્વતની શિલાની લક્ષ્મીને
 લુટી લે છે, મધ્ય લાગ સિંહના ઉદરસરખો છે. વધારે શું કહેવું ?
 આનાં આખા શરીરની શોભા વર્ણનાતીત છે. ચંદ્રની આંદનો
 મોઝક આના ઉપર અભ્યંગન છે કે કેમ તેની પણ ખબર પડતી નથી
 જેમ ઇંદ્રે વર્ણન કર્યું છે તેમ યા તેથી અધિક આનું સ્વરૂપ છે,
 અથવા ખરેખર મહા પુરૂષો કોઈ વખત અસત્યતત્ત્વ જોલે. તેવામાં
 ચક્રવર્તિએ પુછ્યું, તમે આંહી કેમ આવ્યા છો ? ગ્રાહ્યણનું રૂપ ધારી
 તે દેવોએ જવાબ આપ્યો કે તમારું રૂપ આ દુનિયામાં અધિક
 સાંભળ્યું હતું અને તે કુતુહલથી પ્રેરાઈ અમે તે જોવા આવ્યા
 છીએ. રાજાએ જવાબ આપ્યો કે અત્યારે હું સ્નાન કરું છું, શરીર
 ખેળ પ્રમુખથી ખરડાયેલું છે, માટે રાજ્યાસન ઉપર બેસું ત્યારે
 તમે આવજો, તે અવસરે તમને વિશેષ મજા પડશે. ગ્રાહ્યણરૂપ
 ધારી દેવોએ તેમ કરવા હા પાડી. ચક્રવર્તિ તૈયાર થઈ રાજ્યાસ-
 નપ્રર ધીરાજ્યો. દેવો ત્યાં આવ્યા અને તેનું રૂપ જોતાં જ તેઓનાં
 મુખો ઝાંખા થઈ ગયા. તેઓ ઉદાસ થયા અને નિશ્વાસ નાખ્યો
 જ્યાં મનુષ્યનાં દેહોની આવી ક્ષણભંગુર સ્થિતિ ! આની સર્વ શોભા
 નષ્ટ થઈ ગઈ. આમે ઉદાસ થયેલા તેઓને સનહુમારે પૂછ્યું, તમે
 પેહેલાં વળા ખુશી થયા હતા અને હુમણાં આમ ઉદાસીન કેમ ?
 દેવોએ જણાવ્યું કે, હે રાજા અમે પેહેલાં તારું જે રૂપ જોયું
 હતું તે અત્યારે નથી. અમે દેવો છીએ. ઇંદ્રે તારું રૂપ વખાણ્યું
 તેથી આશ્ચર્ય પામી અમે જોવા આવ્યા હતા. આ સ્તારું શરીર
 હુમણાં અનેક રોગોથી લરપુર થઈ ગયું છે. તેથી અમે ઉદાસ
 થયા છીએ. આ પ્રમાણે કહી તેઓ આવ્યા ગયા. રાજા પણ હિમ-

થી દગ્ધ થએલા વૃક્ષની માફક પાતળું શરીર વિછાયેલું જોઈ
 વિચારવા લાગ્યો કે 'વિદ્યાર યાઓ! આ શરીર નિરંતર રોગથી ભ્ર-
 મુ છે, છતાં મારા જેવા મૂઠ પુરુષો રોગદંતે તેમાં મૂર્છા કરે છે
 લોકડામા રહેલા ઘુલ્લોની માફક રોગથી આ ગરીબ વિદ્યારણ કરાય
 છે બાહ્યથી રમખિડ પણ અંદર કૃમિઓથી ભરપૂર વડના દેગ
 મરણ આ શરીર રોગોથી ભરપૂર છે. મેવાળ મહા મરોવરના
 પાણીનો યા ચોલાનો નાશ કરે છે તેમ રોગો શરીરની લાવણ્ય
 તાનો નાશ કરે છે શરીર જલથી જાય છે પણ આશાઓ ઢીલી થતી
 નથી, રૂપ જાય છે પણ પાપબુદ્ધિ ઘટતી નથી, જરા સ્ફુટે છે પણ
 જ્ઞાન સ્ફુરતું નથી આવા સસારી જીવોના ચેષ્ટિતને ધિક્કાર
 થાઓ. એર! આજ કાલ નાશ પામવાવાળા આ દેહથી તપમ્યાદિ કંઈ
 કર્મની નિર્જરા મેળવી તેજ માર છે, અરે! મે રોગદંત આ દેહનો
 યા રૂપનો ગર્વ ક્યો તે દેહ મને દગો દીધો, પણ હજી જ્યા
 મુધી તે પડી ન જાય, તે પહેલા તેમથી જોટલું બંની શકે, તેટલું
 આત્મસાધન કરી લઉં આ પ્રભાણે વૈરાગિક ચક્રવર્તિએ પુત્રને
 રાજ મોપી, વિનયધર મુનિપાત્રે ચારિત્ર લીધું મોહથી તેનો
 મેમાળ પરિવાર છ માસપર્યંત પાછળ ક્યો પણ તિ કયાય ઉદામીન
 મમત્વરહિત અને નિઃશય તે મહાત્મા પાસેથી - આખર નિર્મો
 હ જાણી તેઓ પાઠા ક્યો - સતતુસાગ મહામુનિને પણ મરસ વિરસ
 તથા અનિયમિત આહાર લેતા શરીરમા રોગો વૃદ્ધિ પામ્યા દાણુલ
 શુર દેહનો ભરોસો શા માટે કરવો? તેમથી આપણું કામ કાઢી લેવું
 તે તો પડી જયેજ આ ઈશ્વરથી તે મહાત્માએ મહાન્ તપસ્યા કરવા
 માઢી તપસ્યા અને આત્મવિચારપુર્યાધ્યાન ક્રમતા સાતમે વર્ષો
 નીકળી ગયા તે અરસામા તેઓને અનેક લગ્નિઓ અને સિદ્ધિઓ
 પેદા થઈ એક વખત આ મહાત્માની સહનશીલતા અને ગરીબ ઉપર
 પણ નિર્મમત્વ જોઈ રૂઝી દેવો આગળ ઇન્દ્ર પ્રગ ના કરી કે હે દેવો બ
 જતા અગ્નિના પુજાની માફક ચક્રવર્તિની ઋષિનો ત્યાગ કરી ઘોર
 તપસ્યાએ અનેક લગ્નિઓ પેદા થએલી છે, છતાં ગરીબથી નિષેધ

આ સનતકુમાર મુનિ ખીલકુલ ચિકિત્સા કરતો યા કરાવતો નથી. તેજ દેવો ફરી વૈદનું રૂપ કરી તે મુનિ પાસે આવ્યા અને અમે મહાન વૈદ્યો છીએ તેમ કહી સનતકુમારને ચિકિત્સા કરવા પ્રેરણા કરી. સનતકુમાર મુનિ કહે છે હે વૈદ્યો, રોગ બે પ્રકારનો છે. બાહ્ય અને અભ્યંતર, બાહ્ય રોગોની મને ખીલકુલ દરકાર નથી પણ રાગદ્રેષ, કામક્રોધ, માયાલોભ વિગેરે અંતરંગ રોગો મારે છે તેની ચિકિત્સા કરતા હો તો હું કરાવીશ, કેમકે બાહ્ય રોગો કાઢવાનું સામર્થ્ય મારામાં છે. પછી દેવોને બતાવવા બાતર પોતાના કફ તથા શુક્ર વિગેરેથી રોગથી ભરપુર એક આંગુલી ઉપર લેપ કર્યો કે તત્કાળ પૂર્વના રૂપથી પણ અધિક રૂપવાનુ પ્રથમ દેવો આશ્ચર્ય પામી પગમાં પડ્યા અને જણાવ્યું, જેવી રીતે બાહ્ય રોગ કાઢવાની શક્તિ તમારામાં છે તેવી અંતરંગ રોગ કાઢવાની શક્તિ પણ તમારામાં છેજ. ઇંદ્રની કચેલી પ્રશંસા વિગેરે જણાવી ખુશી થતા દેવો દેવલોકમાં ગયા. આ પ્રમાણે સનતકુમાર યોગીનાં કફ મળ મૂત્રાદિ દરેક વસ્તુઓ યોગના પ્રભાવથી મહાન આપદિ તુલ્ય થયાં હતાં, તેમ ખીલ પણ અનેક લગ્નિધ્યો અને સિદ્ધિઓ યોગથી થાય છે.

चारणाशीविषावाधि मनःपर्याय संपदः

योगकल्प द्रुमस्यैता विकासिकुसुमश्रियः ॥ ९ ॥

આકાશમાં ચાલવાની લગ્નિધિ, નિગ્રહ અનુગ્રહ કરવામાં સમર્થતાવાળી લગ્નિધિ, અવધિજ્ઞાનની સંપદા અને ખીલના મનના પર્યાયને જાણવાની સંપદા, આ સર્વ યોગરૂપ કલ્પ વૃક્ષના વિકસ્વર થયેલા પુષ્પોની શ્રેણી છે.

વિવેચન:—યોગનું અરેણરૂં ફલ તો મોક્ષની પ્રાપ્તિજ છે, જે આગળ કહેવામાં આવ્યો. પણ આ પૂર્વોક્ત લગ્નિધ્યો—સિદ્ધિઓ અને સંપદાઓ તે તો યોગરૂપ કલ્પ વૃક્ષના મુગંધી અને વિકસ્વર થયેલાં પુષ્પો છે. જે વૃક્ષના પુષ્પો પણ આશ્ચર્યજનક અને સુખદાયક લાગે છે ત્યારે તેનાં ફલો તો કેટલાં બધાં સુખ રૂપ હશે, એ પોતંજ વિચારવાનું છે.

અહો યોગસ્ય માહાત્મ્યં પ્રાજ્ય માત્રાજ્ય મુદ્રહન્ ।

અવાપ કેવલજ્ઞાન ધરતોઽધરતાધિપઃ ॥ ૧૦ ॥

યોગી ભરત અહા શુ યોગનુ માહાત્મ્ય ! મહા વિસ્તારવાળા
સ્વતંત્ર રાજ્યને ધારણ કરનાર ભરત ક્ષેત્રનો અધિપતિ ભરત રાજા
આરિસા—બુવનમા યોગના માહાત્મ્યથી કેવલજ્ઞાન પામ્યો ।

વિવેચન — આ અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરાના અંતિમ
ભાગમા ઘણાજ બોળાં અને મરણ સ્વભાવના પણ ધર્માધર્મના
વિવેક વિનાના અનેક યુગલિક માનવોથી ભરપુર ભૂમિ ઉપર
નાભિરાજની માફકેવા નામની પત્નીની કુક્ષેથી ઋષભદેવ
જનો જન્મ થયો પૂર્વ જન્મની સચમ ક્રિયાથી યોગોપદના અનુ
ભવી તે ભગવાન ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મ્યા હતા તેમણે જ્ઞાના
લોકથી તે યુગલિકોને નિશ્ચેષ્ટ માર્ગ જતાવવા માટે પ્રથમ
નીતિ માર્ગથી ભરપુર વ્યવહાર માર્ગ જતાવ્યો નીતિ માર્ગમા
નિપુણ ઠગી પૂર્ણ જ્ઞાન અને નિર્વૃત્તિ મેળવવા માટે પોતાના
ભરતાદિ સો પુત્રોને સજ્યાદિ અધિકાર વેહેચી આપી પોતે
શ્રમણ માર્ગ સ્વિકાર કર્યો જ્ઞાનક્રિયાની પ્રખળતાથી કર્મના
આવરણો ફર કરી કેવલજ્ઞાન પેદા કર્યું અને સત્ય ધર્મનો તાત્વિક
ઉપદેશ આપી મનુષ્યોને ધાર્મિક રસ્તે દોર્યા

ભરતરાજને રાજ્ય પામ્યા પછી પૂર્વ જન્મના પુન્યાનુસાર
ચૌદ રત્નો અને નવ નિધાન પ્રાપ્ત થયા ભરતક્ષેત્રના પૂર્ણ છ
ખંડ પોતાને સ્વાધિન કરી અકુવર્તિપણાનો રાજ્યાભિષેક પામી
શકયા

એક વખત આરિમાબુવનમા (આરિસાનુ જ ઘર) વસાબૂપ
તુ પહેરવા માટે ગયા ત્યાં યથાયોગ્ય જ્યાં જોઈએ ત્યાં વસ્ત્ર અને
ઘરેણા પહેરી પોતાના શરીરને આગીમામા જુવે છે તો એક
આગળીમાથી વિટી પડી ગએલી જણાઈ ઘરેણાથી ભરપુર બીજી
આગળીઓની આજળ આ આગળી નિસ્તેજ યાને આખી જણાઈ
દિવસે દેખાતા ચંદ્ર મરખી અશુભી નેઈ અગ ઉપરના સર્વ વસ્ત્રો

અને આભૂષણો દૂર કર્યાં. દુર કરવાનું કારણ એ કે વસ્ત્રાભૂષણ સિવાય શરીર શોભે છે કે કેમ ? વસ્ત્રાભૂષણો દુર થતાં હિમચી દગ્ધ થએલ વૃક્ષના સરખું અશોભનિક શરીર જણાયું.

આંહી વિચારનો પ્રવાહ બદલાયો અને તે આંગળ વધ્યો, રાજ્ય બટપટના અને અંતેકર સંબંધી વિચાર ભૂલાયા. આ શરીરને વસ્ત્રાભૂષણોથી શોભાવવું એ તો પથ્થર અને માટી યા રેતીથી બનાવેલા ઘરને સાડું દેખાડવા ઉપર ચુનો લગાડવા જેવું છે, ચુનાથી દીવાલો સારી લાગે છે. પણ અંદર શું છે તે વિચારતાં તો પથ્થર, કાંકરા, માટી ને રેતી વિગેરે જ જણાય છે. તેમ આ આ શરીર પણ અંદર તંબાચો મહેલ હોવાથી જ રમણિક લાગે છે. પણ અંદર તો લોહી, માંસ, હાડ, વિષ્ણુ, મૂત્ર, પિત્ત, કફ, અને મનઃશક્તિથી ભરપૂર છે. કપૂર, કસ્તુરી અને ચંદન પ્રમુખ, ઉત્તમ સુગંધી દ્રવ્યો પણ આ શરીરના સંયોગથી દૂષિત યા દુર્ગંધિત થાય છે. આ શરીરશક્તિના મોહ મમત્વથી અરહતની ઘટીકાઓ માફક આ જીવ સંસારમાં પરિ ભ્રમણ કર્યાં જ કરે છે. આ શરીરની વૃદ્ધિહાનિ પણ થાય છે. પુ-દ્ગલોના ચય અપચયથી વૃદ્ધિ હાનિ પામતું શરીર તે હું નજ હોઈ શકું. આ દુનિયાના માયિક વિષયોથી વિરક્ત થઈ મોક્ષક્ષણ આપનાર તપશ્ચર્યાદિ જેણે અંગિકાર કરી છે, તેણે જ આવા ક્ષણ-ભંગુર શરીરને પણ સાર્થક કર્યું છે સંસારરૂપ દુર્ગંધવાળી એક ખાડ છે કે જે શૃંગાર રસરૂપ કીચડથી ભરપૂર છે. તેની અંદર હું જાણતાં છતાં પણ શુકરની માફક સુખ માની રહ્યા છું. મને ધિક્કાર થાઓ કે સાઠ હજાર વર્ષ પર્યંત આ ધરાનલ ઉપર ભમી ભમી આ એક થોડા વળતના જીવન માટે મહાન અકાર્યો મારાથી બન્યા છે. થન્ય છે મારા બાહુબલિ આદિ વીર બંધુઓ કે જેમણે તૃણની માફક રાજ્યભારાદિ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી પિતાજી ઋષભદેવ પ્રભુને શરણે રહી, પરિપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવી મોક્ષ સુખ સુપ્રાપ્ત કર્યું છે. ખરે-ખરે પિતાના તેજ સુપુત્રો છે, કે જેઓ તેમને માર્ગે આલનાર થયા છે. હું ખરેખર સુપુત્ર નહિજ, નહિતર પિતાજી પણ મારી ઉપેક્ષા શા

માટે કરે ? જેમ નવાણુ ભાઈઓને શરણે રાખ્યા, તેમ મને શા માટે ન રાખે ? અથવા તેમનો શુ દોષ છે ? જીવો પોતપોતાના કર્મોથીજ સુખી, દુઃખી, માનનીય અને અમાનનીય થાય છે સ સારૂપ કુવામા પડતા પ્રાણીઓનો ખયાવ માત, પિતા, બેન, ભાઈ કે સ્ત્રી કોઈ પણ કરી શકતું નથી, આવું મહાન સ્વતંત્ર રાજ્ય તે ચલાવેલ છે યૌવન પણ યતિત થવાનું જ લક્ષ્મી પણ જ્યાં ચ અજા, અહો ! ત્યાં સુખ તો ક્યાંથીજ હોય ? સુખનો આશા ક્યાંથી રાખી શકાય ! હું કોઈનું રક્ષણ કરી શકું તેમ નથીજ કારણ કર્મોથી બંધાયેલ અને સ સા- રથી ઘેરાયેલ છું ત્યારે આ બીજાઓ મારી સાથના સ સારી જીવો, તેઓ પણ મારૂં રક્ષણ કેમ કરી શકશે ? કારણ એક મરખાનું રાગવા જા અમે છીએ વળી તેઓના કર્મો અને મારા કર્મો પણ જુદાજ આ પણ એક સળાજ કારણ છે કે આધર્મો આધર્મોને દોરી ઠેકાણાસર પહોં- ચાડીજ શકે નહિ ત્યારે અત્યાર સુધી હું તેમનો અને તેઓ મારા એવી મારી માન્યતા મિથ્યાજ ઠરી જ્યારે આ કુટુંબીઓ જુદા છે તો મેહેલાતો અને રાજ્યસત્તા એ પણ જુદી છે એ તો પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે અરે એ તો દૂર ચા જુદી માલુમ પડેજ છે પણ આ નજીકમા નજીક રહેલ દેહ તે પણ જુદોજ માલુમ પડે છે કારણકે ભવાતરોના ઝમન અવસરે સાથે ન જ નાર અને પુદ્ગલોના ચય અપચયથી વૃદ્ધિ હાનિ પામનાર તે હું નજ હોઈ શકું, ત્યારે હું કોણ ? આ સર્વથી જુદોજ એકજ આ જગ્યાએ યોગની અપૂર્વ સ્થિતિનો પ્રારભ થઈ ચક્રોજ. દેહ ગેહાદિ—સ યોગિક બાહ્ય વસ્તુ- ઓને આત્મભાવથી જુદી મમજવા લાગ્યા એટલુંજ નહિ પણ તાદ્રશ સ્પર્શજ્ઞાનની જેવું સમજવા, તેવોજ અનુભવ કરવા લાગ્યા આ ઠેકાણે તે મહાશય ભરન મહારાજ 'ચરીર સ્થિતિનું' જ્ઞાન જૂલી ગયા મનની એકાગ્રતા તો થઈ હતી તેમા વધારો થતો ચાલ્યો આજુ બાજુ થતા રજાદો સભળાવા ન લાગ્યા. ઇન્દ્રિય અને તેના વિષયોથી મન ગુદુ પડ્યું અજ્ઞાનજન્ય સ્વતંત્ર વિચારોથી પણ મન ગુદુ પડ્યું અને અતે તે મન) આત્મભાવમાં લીન થઈ ગયું મનના

વ્યાપારો અંધ પડયા. આત્મભાવની તીવ્રતા થા એકતા એકજ પ્રવર્તવા લાગી. એ એકતામાં કર્મોનો ક્ષય કરનારી ક્ષપકશ્રેણી (પરિણામની વિશુદ્ધતા) વૃદ્ધિંગત થઈ. જ્ઞાનના આવરણો તીવ્ર તાપના ભેરથી વાદળની માફક પીગળ્યાં. મોહભાવ દેહ ઉપરથી અને શુભાશુભ કર્મો ઉપરથી પણ ગયો. ક્રોધાદિકનો સર્વથા ક્ષય થયો. આ સ્થિતિનો અનુભવ કરતાં અરૂણોદય અને પછી સૂર્યોદય તેમજ પરમાવધિ અને તેની પછાડીજ લોકાલોક પ્રકાશક કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. અહા શું યોગનો મહિમા ! શું યોગનું પરાક્રમ ! જે મહારાજ છ અંડનો લોકતા ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યો હતો તે મહારાજ એક સ્વરૂપ વખતમાં યોગની યરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો અને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન પામી કૃતકૃત્ય થયો. દેવોએ શ્રમણનો વેશ આપ્યો. વેશ પહેરી અનેક જીવોને યોગનો મહાન્ માર્ગ બતાવી મોક્ષમાર્ગના પથિકો બનાવ્યા. તદ્ભવસંબંધી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં મોક્ષ સ્થિતિને પામ્યા.

આ મહારાજના બોધક અરિત્રમાંથી આપણે ઘણું સમજવાનું અને લેવાનું છે. તે મહાશયની વિચારશક્તિ, એકાગ્રતા-વૈરાગ્ય અને બ્રહ્મ્યું કે તરતજ તેમ પ્રવર્તન કરવાની પ્રવિણતા વિગેરે સમજી તથાવિધ પ્રયત્ન કરનાર અવશ્ય વૈરાગ્ય અને સતત અભ્યાસના પ્રમાણમાં ફાયદો મેળવી શકે છે.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે “ ભરત મહારાજએ પૂર્વ જન્મમાં શ્રમણપણું આદર્યું હતું, યોગનો અનુભવ કર્યો હતો, તેથીજ અદ્ય વખતમાં વિચાર શક્તિની પ્રબળતાએ કર્મના પડદાઓ દૂર કરી આરિસાબુવનમાં આત્મસ્થિતિ અનુભવી શક્યા. પણ જેઓએ પૂર્વ જન્મમાં યોગાનુભવ કર્યો નથી, તેઓને તો યોગનો આરંભ કર્યા પછી આત્મતત્ત્વ મેળવતાં ઘણો વખત લાગવો જોઈએ.” તે શંકાનું સમાધાન નીચેના શ્લોકથી આચાર્ય શ્રી આપે છે.

યોગિની મરૂદેવા.

पूर्वमप्राप्तधर्मापि, परमानंदनंदिता ।

योगप्रभावतः प्राप, मरूदेवा परं पदं ॥ ૧૧ ॥

પહેલા કોઈ પણ જન્મમા ધર્મ નહિ પામેલા છતા યોગના પ્રભાવથી પરમાનુદયી સમૃદ્ધિવાન મહાદેવીમાતા પરમપદ (મોક્ષપદ) પામ્યા !

વિવેચન:—મહાદેવાણી ઋષભદેવ ભગવાનના માતાણી હતા તેઓનું માનવ જન્મમા આવવાપણું મહાદેવીના ભવમાજ પ્રથમ થયું હતું અનાદિ નિગોઠમાથી ઉચે ચડતા તેઓનો જીવ જોકે દેખાના આડમા ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યાં જોડમા કથેરનું આડ ઠાટાવાળું હતું વાયુના ઝપાટાથી તે આડ કેળા માથે અચડાતું અને તેથી તે આડના જીવને વિશેષ દુખ થતું હતું પરંતુ તેને સહન કરી દેખ ના ભવમાજ અબ્યકતપણે અકામ નિર્જરા ઉપાર્જન કરી મહાદેવાણી પછે ઉત્પન્ન થયા હતા વિરકત દશાથી વામિત થઈ ઋષભદેવણી જો જ્યારે આરિત્ર અગિકાર કયું તે દિવસથી મહાદેવાણીને વિશેષ દુખ લાગી આવ્યું મોહની પ્રબળતાથી, આત્માને તારનાર અને જગત્ જીવેનો ઉદ્ધાર કરનાર કાર્યમા પુત્રનું પ્રવર્તન છતાં પુત્રના મોહમા મોહિત થએલ માતાને તે કામ દુખડ લાગ્યું તેઓની ઉદ્ધામીનતાનો પાર ન રહ્યો સુખની મેજમા ઉઠરેલ મારો પુત્ર અત્યારે જોકે સામાન્ય મનુષ્યથી પણ વધારે દુખ લોગવે છે જગતના મનુષ્યોની માફક તે જોકેલા વનમા કૂચા કરે છે તેને ટાઢ લાગતી હશે જોડવાના વખો પણ તેની પામે નવી ઉનાળામા તાપ લાગતો હશે, બૂખ તરમ આદિ પણ વેડવાં પડતા હશે તેને ખાવાને દોષ્ટુ આપતું હશે? ‘હા ભરત, મારો પુત્ર આવા દુઃખો સહન કરે છે તું તેની માર મલાજ પણ લેતો નથી અને રાજ્યના મુખમા મગ્ન થયો છે’ આ પ્રમાણે ભગવને જોડા આપના અને પુત્રના વિયોગથી લાગે વખત રૂદન અને વિવાપ કરતા મહાદેવાણીની આખે આખ યા પડત આની ગયા પણ પુત્ર તરફનો પ્રેમ જોષા ન થયો. ભગ્ન રાજ્ય સમન્તવતા હતા કે—“ માતાણી, આપ ખેદ ન પડે. માગ પિતાણીએ વૈરાગ્ય ભાવની ઉત્કટતાથીજ મમાર મૂર્ખ લીધો છે આ રાજ્યાદિકના મુખો તેમને

દુઃખરૂપ લાગ્યાં છે. આ સંયોગનો વિયોગ અવશ્ય થશેજ. સંપ-
દા એ વિપદા રૂપજ છે. કોઈ કોઈનું રક્ષણ કરનાર નથીજ.
સ્વકર્મનુસાર જીવો એકલાજ દુઃખાદિનો અનુભવ કરે છે. આ
તેમની તીવ્ર લાવના છે. જન્મ જરા મરણાદિ વિષય વ્યાધિઓ
દરેક જીવોને દુઃખ આપે છે. અને તેથીજ ભય-પામી મારા પિતાશ્રી
તીવ્ર તપશ્ચર્યા અને ધ્યાન કરી તે દુઃખો દુર કરવાનું આપણ સેવે
છે, આપ આ સંસારનું સ્વરૂપ વિચારેના આત્મિક ભાવનાને પ્રગલ્ભ
કરો. તો આપને પણ સંસારની અસારતાજ જણાઈ આવશે. મારા
પિતાશ્રી જેને માટે પ્રયત્ન કરે છે, તે જ્યારે પ્રગટ થશે ત્યારે
માતા ! હું તમને ખતાવીશ. કે તેઓ આ અમારા કરતાં કોટી
ગણું અનુભવે છે. અને હું પણ ખરું સુખ તો તેજ માનું છું.
ગમે તે અવસરે અમને પણ તેનો આશ્રય લીધા સિવાય ખરું સુખ
તો નથીજ.” આ પ્રમાણે અનેક વચનચુકિતથી ભરત માફ
દેવાજીને સમજાવતા હતા. પણ મોહના પ્રગળ આવરણથી ભરતના
શબ્દોની અસર તેમને થતી નહોતી.

આ બાળુ ઋષભદેવ લગવાન પણ સંયમ ધારણ કરી જ્ઞાન
ધ્યાનમાં મગ્નપણે પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગ્યા. એક સ્થળે નિયત
ન રહેતાં અને મનુષ્યાદિના સંસર્ગમાં ન આવતાં વનો, પહાડો,
જંગલો, રાનો અને ગુફા પ્રમુખમાં રહી એકાગ્રતાપૂર્વક ઘણા ભાગ
ધ્યાનમાંજ નિર્ગમન કરતા. આહારાદિકની જરૂર જણાયે વસ્તીમાં
જતા હતા. આ પ્રમાણે એકંદર હજાર વર્ષ જેટલો લાંબો સમય
જવા પછી એક વખત પુરીમતાલ નામના શહેરના ઈશાન ખુણામાં
આવેલ શકટાનંત નામના વનમાં ન્યઝોધ (વડ) વૃક્ષની નીચે અહમ
તપ કરી ધ્યાનસ્થપણે રહેતાં પરિણામની વિશેષ વિશુદ્ધતા
અને ધ્યાનની પ્રગલ્ભતાએ ક્ષપકત્રેણી ઉપર (કર્મને અપ્રાવવાની તીવ્ર
ધારા ઉપર) આફઠ થતાં તેમને કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે અવસરે
દેવોએ સમવસરણ બનાવ્યું. દેવદુંડુભિના શબ્દો થવા લાગ્યા.
વનમાંલોકે ભરત રાજાને જઈ વધામણી આપી. ભરત રાજા

એ ચતુર ગિણી સેના તૈયાર કરાવી મરૂદેવાણ માતાંપાસે આવી તેમને વધામણી આપી, તે કહેવા લાગ્યો કે, માતાણ ! પુત્ર વિયો ગઈ આપ ઘણાંજ દુ ખી થાઓ છો આજે આપના દુ ખનો અત આભ્યો છે ઋષભદેવણને કેવલ્ય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે દેવોએ સમ વસરણ રચ્યું છે ચાલો, ઉઠો માતાણ ! પુત્રના દર્શન કરાવું ” આ વચનો સાભળી ઘણાંજ હર્ષથી માતાણ તૈયાર થયા હાથી ઉપર માતાણને ખેસાડી ભરત રાજા છત્ર ધરી તેમની પાછળ બેઠા સમવ સરણ દુરથી દેખાતા માતાને ઉદેશીને ભરત બોલ્યો “જુઓ માતાણ ! આપના પુત્રની ઋદ્ધિ આ દુહુબિના શબ્દો સભળાય છે જુઓ આ દેવદેવીઓનો મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો છે સાભળો તો ખરા આ માલકોય રાગમા જે સુદર ધ્વનિ સભળાય છે તે આ સર્વ દેવાદિદોને ઉપદેશ આપેતા આપના પુત્રનોજ છે ”

આ અવસરે મરૂદેવાણના હર્ષનો પાર ન રહ્યો હજાર વર્ષના વિયોગી પુત્રનો મેલાંપ અને તેમા પછુ આટલી બધી મહત્વતાને પામેલા પુત્રના દર્શન એ તો આશ્ચર્યમા ગરકાવ કરી નાખનારા થયા પ્રેમાવેશથી માતાણને હર્ષાશ્રુ વેહેવા લાગ્યા અને તે એટલા બધા ભેશથી કે તેમના પેહેરેલ વબો પછુ ભીજાઈ ગયા આ હુપાવેશમાં તેમની આંખે આવી ગએલ ઝાંખ યા પડળ ખુટી ગયા તેઓ જેમ પ્રગટપણે શબ્દો સાભળતા હતા તેમ સ્પષ્ટપણે જોવા લાગ્યા

આ સર્વ પુત્રની ઋદ્ધિ અને રચના જોતા તેમના પરિણામે બહલાયા જેમ દ્રવ્યથી નેત્રના પડલો ફર થયા તેમ ભાવથી 'કર્મ પડલો' પણ ફર મવાનો વખત નિકટ આવ્યો વિચાર દશામા આગળ વધ્યા કે અહા ! હું તો પુત્રના મોહથી ઝુરીઝુરીને થેલા જેવી થઈ ગઈ રૂઢન કરી કઠીને તો આંખે પડલ આવ્યા છતા આ પુત્રની નિર્મોહતા તો જુઓ એ આટલું બધું સુખ ભોગવે છે, આટલા બધા દેવો એની પામે છે, છતા મને કોઈ વખત તેણે સદેશો પછુ ન મોકલાવ્યો મને ધીરજ આપવા માટે કોઈ માણસ યા દેવને પછુ ન મોકલ્યો ત્યાજે આ નિર્મોહી પુત્ર મને સલા

રતો તો-શાનોજ હશે; જો માતાનો ખરો સ્નેહ આને હોય તો
આ માંહેલું કાંઈપણ બનવું જોઈએ. મેં તો ફાકટજ આને
માટે ઝુરી ઝુરી રૂદન કરી કરી મારા આત્માને દુષિત કર્યો.
આવો એકપક્ષી સ્નેહ શા માટે કરવો જોઈએ. અથવા એ તો
વીતરાગ છે. પહેલાં પણ વૈરાગ્યતા સૂચક શ્રમણપણું એણે સ્વ-
કાર્યું હતું અને હવે તો તદ્દન નિર્મોહિત થયા, તે મને શા
માટે યાદ કરે? સ્નેહીઓને શ્રમણપણું લઈને યાદ કરવાં એ તો
વીતરાગના માર્ગમાં સરાગતા થવાનો સંભવ છે. અથવા એક
વિધન છે. ત્યારે આવા મોહો ઉત્પન્ન થવાનું કારણ શું? અજ્ઞાન-
તાજ. મારા કરતાં અધિકતા તેનામાં શાની? નિર્મોહતાનીજ. આત્મા તો
તે પણ અને હું પણ; છતાં આવા તદ્દાવતો શાને લઈને? અરે!
કર્મની ઉપાધિને લઈનેજ. જો કર્મો ઉપાધિજ છે તો સ્વભાવ તો
નહિંજ અને જો સ્વભાવતા નથી તો પરભાવતા છેજ. અને પર-
ભાવતા તે તો દૂર થઈ શકેજ અને જો પરભાવતા દૂર થઈ જાય
તો પછી મારા અને તેનામાં જે તદ્દાવત દેખાય છે તે નજ રહે.
આત્માઓનું સત્તાસામર્થ્ય સરખું તો ખરુંજ ત્યારે હવે હું આ
મોહ મૂઢી દઉં અને મારી સત્તાના સામર્થ્ય ઉપર આવું. આ
વિચારોની ધારાએ તેમનો બાહ્યભાવ દૂર થયો. અંતરભાવની જ-
ગૃતિ થઈ. અને તે જગૃતિએ પરમભાવભણી પ્રેરણા કરી. આ
પરમભાવની ઉત્કર્ષતામાં ખરો વિવેક પ્રગટ થયો. તન મન અને
વચનથી પણ પર તે હું પોતેજ છું, તે અનુભવમાં પ્રવેશ થયો. તે
અનુભવના પ્રવેશમાં વ્યવહારિક લાન બૂલાયું; શુદ્ધ ઉપયોગની તી-
વ્રતારૂપ દાવાનળથી કર્મકાંઠો બળવા લાગ્યાં અને થોડા વખતમાં
તો ચાર ઘાતિકર્મ દૂર થતાં દેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું. આ જ્ઞાન થતા-
ની સાથે આયુષ્ય પૂર્ણ થવાથી ચાર અઘાતિકર્મો પણ વિલય થયાં.
શૈલેશીકરણમાં પ્રવેશ થઈ કર્મો દૂર થતાં સમગ્રણિએ મોક્ષ

* પહોડની માફક મન વચન કાયાના યોગેને સ્થિર કરી અનન્ય આત્મભાવમાં
હેલું તે શૈલેશીકરણ.

પ્રાપ્ત થયું' દેવોએ મંહોત્સવ કર્યો તેમના ,પવિત્ર ક્રેહને ક્ષીર મમુદ્રમા દેવોએ વહન કર્યો

આ પ્રમાણે પ્રથમજ માનવભવમા પ્રવેશ કરનાર અને પૂર્વ યોગાદિક,ધર્મોનુ ણીલકુલ સેવન પણ નહી કરનાર માફદેવાણ થોડા વખતના તીવ્ર યોગની,સહાયથી મોક્ષ મેળવી ગયા માટે યોગનુ માહાત્મ્ય અલૌકિક છે એ તો નિ સશય છે ૧૧

આહી કોઈ શકા કરે કે માફદેવાણએ પૂર્વ જન્મમા યોગ નુ સેવન નહી કર્યું હતું તેમ તેમણે,તીવ્ર પાપ પણ નહી કર્યું હતું એટલે મધ્યસ્થ સ્વભાવથી યોગની થોડી મદદથી મોક્ષ મેળવ્યું' પણ જેઓ મહાન ધોર પાપ કરનાર છે,તેઓને યોગથી લાભ મળી શકે કે? આ પ્રશ્ન યા શકાના સમાધાન માટે આચાર્યશ્રી તીર્થેનો હોક કહે છે —

તત્ત્વસ્ત્રીભ્રૂળગોપાતપાતકાન્નરકાતિયેઃ ॥

દૃઢપ્રહારીમૃતે યોગો હસ્તાવલગ્ન ॥ ૧૨ ॥

મહાત્મા દૃઢપ્રહારી

પ્રાણજ્ઞ, શ્રી, બાળક, અને ગાયના ઘાત કરવાના પાપથી નરકના અતિથિ (પરાણ) તરીકે જવાને તૈયાર થએલા દૃઢપ્રહારી આદિનુ રક્ષણ કરનાર યોગજ છે ૧૨

વિવેચન —પ્રાણજ્ઞ, શ્રી, બાળક અને ગાય આ ચાર હૃત્યાઓ દ્વોકોમા બહુ નિદનિક ગણવામા આરી છે તે અપેક્ષાએ આહી વિશેષ જણાવવા માટે ગ્રહણ કર્યું છે નહિ'તર જીવોની હિ સામા સામાન્યથી પાપ મરણ ગણવામા આવ્યું છે આરી ધોર હિ સા કરનારાઓ પણ યોગના અવલગનથી નરકમા જતા અટકી તેજ ભવમા નિર્વાણપદ પામ્યા છે એજ યોગની મહાન શક્તિ અને આદરણીયતા જણાવી આપે છે દૃઢપ્રહારી કોણ હતો, અને કેવા પ્રમ ગમા તેણે યોગનુ અવલગન કર્યું તે પ્રમ ગોપાત જણાવવું ઉચિત છે, એમ ધારી તેનુ ચરિત્ર આહા આપીએ છીએ

કોઈ એક નગરમાં સ્વભાવથીજ ઉદ્ધત પ્રકૃતિવાળો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. પાપબુદ્ધિ અને અન્યાયમાં આસક્ત જોઈ કોટવાળે તેને ગામમાંથી કાઢી મૂક્યો. ફરતો ફરતો એક અટવીમાં ચોરના નાયકને મળ્યો. કેટલાક દિવસ ત્યાં રહ્યો. પોતાનાં સરખા આચરણવાળાં તે બ્રાહ્મણને જાણીને ચોરના નાયકે તેને પુત્ર તરીકે સ્વીકાર્યો. યુદ્ધના પ્રસંગમાં ઘણીજ સખ્ત રીતે પ્રહાર કરતો. જોઈ તેઓએ તેનું દૃઢપ્રહારી નામ પાડ્યું. ચોરનો નાયક કાળાંતરે મરણ પામ્યો. બધા ચોરોએ એકઠા થઈ તેને નાયક પેણ સ્થાપ્યો. એક દિવસે ચોરની મોટી સેના સાથે લઈ તે કુશસ્થળ નામના ગામમાં હાખલ થયો અને છુટથી તે ગામ લુટવા માંડ્યું. તેજ ગામમાં એક ગરીબ અવસ્થાવાળો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેનાં નાના નાના બાળકો તેની પાસે કેટલાક દિવસથી ખીરની પ્રાર્થના કરતાં હતાં. એક દિવસે છોકરાંઓના મનોરથો પૂરણ કરવા ગામમાં ચાચના કરી તેણે ખીરનો સામાન મેળવ્યો. ખીર તૈયાર કરી નદી ઉપર સ્નાન કરવા બ્રાહ્મણ ગયો, તેટલામાં કેટલાક ચોરો ફરતા ફરતા તેનેજ ઘેર આવ્યા. ખરેખર દૈવ દુર્બલને જ મારે છે. તૈયાર કરતાં તે ગરીબ બ્રાહ્મણના ઘરમાં તેવો કીમતી માલ નીકળ્યો તેવાંમાં તૈયાર થએલી ખીરના ઉપર કેટલાક બૂખ્યા થએલ ચોરની નજર પડી. તત્કાળ ખીરથી ભરેલું ભોજન ઉપાડ્યું. આ બનાવ જોઈપેલાં નાનાંનાનાં બાળકો ઘણા દિવસના ખીરના મનોરથોવાળા તેના તો હોશજ ઉડી ગયા. અરે ! શું આજે તૈયાર થએલું ભોજન પણ આપણને ખાવા નહીં મળે? તેમાંથી એક બે છોકરાં નદી ઉપર સ્નાન કરવા ગએલ, પોતાનાં પિતાને ખબર આપના હોડી ગયાં. બ્રાહ્મણ પણ આ સમાચાર સાંભળતાંજ ક્રોધથી ધમધમતો અને આનુબાનુમાંથી એક મોટી કમાડની જખરજસ્ત ભોગળ લેઈ ચોરો ઉપર હોડી આવ્યો. અને મરણીઓ થઈ ચોરોને પ્રહાર કરવા લાગ્યો. લાકડીના પ્રહાર પડવાથી જેમ કાગડાઓ નાસે તેમ ચોરો દશે દિશામાં નાસવા લાગ્યા. અને કેટલાકને તો તેણે ઠારજ કરી દીધા. આ

બનાવ જોઈ ચોરોનો નાયક દૃઢપ્રહારી ત્યા આવી, એકલા માણ-
 સને આવી રીતે પોતાના સોળતીઓનો સહાર કરતો, જોઈ તેનું
 હોહી ઉછળી આવ્યું જેવો ઘરમા બ્રાહ્મણને સજ્જ પ્રહાર કરવા
 જાય છે તેવામા એક મજબુત ગાય તેને રોકતી હોય તેમ આડી
 આવી અરે! મારા કામમા આ કયા વિધ કરવા આવી? એમ
 ધારી તેજ પ્રહાર ગાયના ઉપર કર્યો. એકજ પ્રહારથી ગાયનું
 ધડ જુદું પડ્યું ત્યાથી આગળ વધ્યો તેવામા પૂર્ણમાસવાળી
 સગર્ભા પેલા બ્રાહ્મણની સ્ત્રી વચમા મના કરવા આવી તેને
 પણ એકજ પ્રહારથી ગર્ભસહિત કાપી નાખી, અને છેવટે બ્રાહ્મ-
 ણને પણ મારી નાખ્યો આવો મહાન, ખેડકારક બનાવ જોઈ
 તે બ્રાહ્મણના નાના નાના બાળકો મહાન આફ દુકરી રડવા લાગ્યા
 આ બાળુ સ્ત્રીના પેટમાથી તરફડતો ગર્ભ પણ એક કંઠાજનક
 સ્થિતિનો દેખાવ કરતો હતો પોતાના પોષક માખાપો અને
 ગાયના મરણથી નિરાધાર થએલા તે બાળકોનો વિલાપ એક દુર
 હૃદયવાળાનું હૃદય પણ પીગળાવી નાખતો હતો આવી અધમ
 સ્થિતિમા આવી પડેલા આ બાળકોને જોઈ ચોરનો નાયક થોડી
 વખત ત્યા રથ ર્યો તેના હૃદયમા આ બાળકોના હૃદય ભેદક વિલા-
 પોએ પ્રવેશ કર્યો દુર સ્વભાવવાળા ચોરનાયકના હૃદયમા પણ
 દયાએ વામ કર્યો અને દયાની પ્રેરણાથી તેના મનમા વિચાર
 પ્રદીપ પ્રગટ થયો તેના વિચારો બદલાયા “અહા! નિરાધાર
 આ બાળકોની હવે કેાણ સંભાળ કરશે! તેઓને હવે કેાનો આધાર
 ર! તેઓ કેવી રીતે મોટા થશે! તેને કેાણ ખાવાનું આપશે!
 ધિક્કાર થાઓ! મારા આ અવિચારિત પાપકર્મોને! આ
 એક પાપી પેટમાટે મેં કેવો અનર્થ કર્યો છે! આ બાળ-
 કોને મેં તર્ફન નિરાધારજ કરી નાખ્યા છે! અરે! શુ
 આ મારા ઉગ્રબળનું અજમાયશ કરવાનું આજ ઠેકાણું?
 જ્યારે વીર પુરૂષો પોતાના બળથી અનેક જીવોનું રક્ષણ કરેછે,
 અને અનેકને આશ્રય આપે છે, ત્યારે મારા જેવા પાપી જીવોનું

બળ એ જગત જીવોનો ક્ષય કરવાનું અને તેમને નિરાધાર બનાવવાનું કારણજ થાય છે ! અરે ! આવાં અધાર કર્મોથી હું ક્યારે અને કેવી રીતે છુટી શકીશ ! મને તો ખાત્રી થાય છે કે આવાં મલિન કર્મોથી નરકમાં પણ મને ઠેકાણું નહિ મળે !” આવા વિચારની ગમગીનીમાં અને તે પ્રાક્ષણના ખાળકોની કાર્ણિક સ્થિતિના વિચારમાંને વિચારમાં તે આગળ ચાલ્યો. આવાં કૂર કર્મોથી મારો છુટકારો કોઈ મહાત્મા પુરૂષ સિવાય થવાનો નથી. માટે હવે ચોરી પ્રમુખ મૂકી દઉં. આ ચોરોની સહાયની મને કાંઈ જરૂર નથી. ભલે તેઓની મરજી હોય ત્યાં ચાલ્યા જાય. આવા વિચારથી તે ગામ બહાર આવ્યો. આ ખાળુ તેની સાથેના ચોરો પણ પોતાને મળેલો માલ લઈ ચોકીદારોના ભયથી નાસીને જંગલમાં ચાલ્યા. દૃઢપ્રહારી ગામની બહાર આવી ઉદાસીનતાથી ભરપૂર સ્થિતિમાં એક વૃક્ષ નીચે બેઠો. આ વખતે તેનો વૈરાગ્યરસ વૃદ્ધિ પામતો હતો. ધ્યેયોગ જાગૃત થયો હતો, મન સાત્વિકભાવને પામ્યું હતું, અને ખરાબ કર્તવ્યોનો પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ હતો. કર્મોએ તેને વિવર આપ્યું. તેના મનોરથો પૂર્ણ થવામાં સહાયકની પૂર્ણ જરૂર હતી. તે જરૂર તેના વિચારથી પવિત્ર થતા અંતઃકરણની ઉજવણીએ મેળવી આપી, અર્થાત્ આ વિચારમાંજ તેણે દૂરથી જતા ચારણમુનિને જોયા. આ મહાત્માઓને જોતાંજ તે એકદમ ઊંચ પાડી ઉઠ્યો. ઓ મહાત્માઓ ! ઓ મહાત્માઓ ! તમે મારું રક્ષણ કરો ! રક્ષણ કરો ! હું તમારે શરણે આવ્યો છું. જો તમારા જેવા પરઉપકારી મહાત્માઓ પણ આ પાપીની ઉપેક્ષા કરશે તો પછી મારે કોને શરણે જવું ? આ વરસાદ નીચે ઉત્તરનો તક્ષવત રાખ્યા સિવાય સઘળે સ્થળે વૃષ્ટિ કરે છે. સૂર્યચંદ્ર પણ તેવીજ રીતે તક્ષવત સિવાય પ્રકાશ આપે છે તો આપ મહાત્માઓ શું પુણ્યવાન અને પાપીનો તક્ષવત રાખશો ? પર ઉપકારીઓને તો તેમ નજ ઘટે. ” આ પ્રમાણે બોલતો તેની પાછળ ઉતાવળથી ચાલ્યો. આ ચારણશ્રમણો પણ, કોઈ યોગ્ય જીવ જણાય છે, એમ ધારી તેની કરૂણાથી ત્યાં

ઉભા રહ્યા દૃઢપ્રહારી નજદીક આવ્યો અને તે મહાપુરૂષોના ચરણા
 રવિદમા નમી પડ્યો આખમાથી અંશુનીધારાઓ છુટવા લાગી
 કંઠ રૂધાઈ ગયો ઘણો બોલવાનો પ્રયાત કર્યો પણ તે બોલી
 ન શક્યો મુનિઓએ તેને ધીરજ આપી, મરતક ઉપર હાથ મૂક્યો,
 અને આમ ગભરાવાનું કારણ પુછ્યું ત્યાં કેટલીક વાર જવા પ
 ણી મુનિઓના આશ્વાસનથી શાંત થયેલા દૃઢપ્રહારીએ ગદગદિત
 કંઠે પોતાના અકાર્યો જણાવી આપ્યા અને તે પાપોથી મુક્ત થવા
 નો ઉપાય પુછ્યો જ્યાં સુધી મનુષ્યો પોતાના કરેલા અકાર્યોને
 અકાર્ય રૂપે સમજતા નથી, સમજવા છતાં તેને મૂકી દેવાના ખરા
 નિશ્ચય ઉપર આવતા નથી, મૂકી દેવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા છ
 તા પણ તેને માટે પ્રયાસ કરતા નથી અને વૈરાગ્યરસથી ભરપુર
 થતા મથી ત્યાં સુધી તેઓ યોગના ખરા અધિકારી નથી. દૃઢપ્ર
 હારીની સ્થિતિ અત્યારે યોગની યોગ્યતાને લાયક થઈ હોતી તેની
 સર્વ મનોવૃત્તિઓમા એજ રમ ભરેલો હોતો કે આવા ઘોર પાપો
 થી મુક્તિ કેવી રીતે મેળવવી? ચારણશ્રમણોએ તેવી યોગ્યતા તરત
 જોઈ લીધી, અને સાથેજ હેહ અને આત્માની શિન્નતા, કર્મોને આ
 વર્વાના કારણો, કર્મોને રોકવાના હેતુઓ અને પૂર્વોપાર્જીત
 કર્મોને નિર્જરી (કાઢી) નાખવાના ઉપાયો વિષે ઘણી
 જ સંહેલાઈથી દુકામા મમજાવી આપ્યું અને તેની સાથે ક્ષમાનું
 સરસ રીતે વિવેચન કરી તેનાથી થતા ક્ષાયદાઓ સમજાવ્યા ઘણાજ
 દુઃક વખતમા વિવેકથી વાસિત કરી તે મહાત્માઓએ તેને ચારિત્ર
 (શ્રમણપણું) અગિકાર કરાવ્યું એજ અવગરે દૃઢપ્રહારીએ
 ગુરૂ પામે અભિગ્રહ લીધો કે મહારાજ ! મને આ પાપ જ્યાં સુ
 ધી સાભરશે ત્યાં લોકો મારા પાપને યાદ કરાવી આપશે ત્યાં સુધી
 હું અહીંજ આહારાદિનો ત્યાગ કરી કાયોસર્ગ મુદ્રાએ રહી ધ્યાન
 કરીશ આવો મહાન વિષમ અભિગ્રહ લઈને ગુરૂની રક્ષાથી
 ત્યાજ ઉભો રહ્યો. ખીનના ઉપદેશ સિવાય જે અત કરણથી
 જાગૃત થયેલો છે, જેનો વૈરાગ્ય અખડિત છે, જેને આ લોક ત્યા

પરલોકના માયિક સુખોની અભિલાષા નથી, અને બંધનથી મુક્ત થવાના જ જેના પરિણામો સ્ફુરિત થએલા છે તેવા મહાશયોને ગુરૂના લાંબા વખતના સમાગમની જરૂર નથી. તેને સમુદાયમાં રહેવાની જરૂર પણ ચોછીજ છે. આવા કારણથીજ ગુરૂએ તેને તત્કાળ આજ્ઞા આપી: ગુરૂએ ત્યાંથી આકાશ માર્ગે જીને આદ્યા ગયા. પછી દૃઢપ્રહારી - ત્યાંથી આગળ વધી જે ગામ પોતે હુટ્યું હતું તેજ ગામના ઉત્તર તરફના દરવાજા આગળ જઈ કાર્યોત્સર્ગમુદ્રાએ ધ્યાનરથપણે રહ્યો. પ્રાતઃકાળ થતાં ગામથી ખંડાર નીકળતાં લોકોએ દૃઢપ્રહારીને સાધુના વેશમાં જોયો. અરે આ પેલો ચોર કેવો ધુતો છે? અત્યારે સાધુનો વેશ પહેરી આંહી ઉભો છે. મારો તે પાપીને. તેણે અમારા પિતાને મારી નાંખ્યો હતો. કોઈ કહે તેણે મારા લાંબને મારી નાંખ્યો હતો. કોઈ કહે તેણે અમારું ધન લૂંટી લીધું હતું. આમ જુદા જુદા પ્રકારે બોલનારા જુદા જુદા લોકો તેને નિર્ભરતા કરવા લાગ્યા. કોઈ ગાળો આપે છે, કોઈ આક્રોશ કરે છે, કોઈ લાકડી પત્થર અને હાથ વતી તેને પ્રહાર કરે છે. આ સર્વ લોકોના શબ્દો સાંભળી દૃઢપ્રહારી ઉદ્વેગિત ન થયો. પ્રહારના મારથી ધૈર્યતા ન મૂકી; પોતાના પ્રબળ જ્ઞાનવાળા વિચારોથી ક્રોધને દબાવ્યો, અને આવી ક્ષમા તથા ધૈર્યતાની સંતતિ લાંબી ચલાવવા માટે તે મહાત્મા શ્રમણ મુનિઓના વચનોને યાદ કરવા લાગ્યો. કર્મ બંધન કેમ થાય, તેના વિચારો હજી તાજાજ હતા. કરેલ કર્મો અવશ્ય લોગવવાનાંજ છે. પછી તે વિપાકથી કે પ્રદેશથી એ તેનો નિશ્ચય પરિપૂર્ણ હતો, તે વિચારવા લાગ્યો કે જો હું મારા ઉપયોગની જાગૃતિ રાખીને પરિણામની વિશુદ્ધતામાં પ્રવેશ કરીશ તો જે કર્મો મારે હજારો વધે સુધી લોગવવાનાં છે, તે કર્મો હું ઘણાજ થોડા વખતમાં લોગવી શકીશ. આ બાબત હજી થોડા વખત પહેલાંજ લોકોનો પરાલેખ દૃઢપ્રહારીએ કરેલો હતો. તેથી તરતજ લોકો તે વાત વિસરી નહય તેમ નહોતું. દૃઢપ્રહારી ગામની ખંડાર

દરનાજ આગળ સાધુના વેશમાં ઉભો છે તે વાત આખા ગામમાં
ઝડપથી ફેલાઈ અને સખ્યાળ ધ લોકોના ટોળા ત્યાં આવવા
લાગ્યા અને વિશેષ પ્રકારે પ્રહાર અને તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા.

આ તરફ લોકોના પ્રહાર અને તિરસ્કારથી નહિ કંટાળતા દૃઢ
પ્રહારી પણ પોતાના ચોક્કસ વિચારમાં દૃઢ થતો ગયો.

મહુનશીલતાનો અને કર્મ જપાવવાનો અત્યારે ખરો અવસર
આવી લાગ્યો. આવા અવસરેજ શમા અને વિવેક યુક્ત જ્ઞાનની કસોટી
થાય છે. દૃઢપ્રહારી દૃઢ થઈ આત્માને વિશેષ જાગૃતિ થાય તેમ શિક્ષા
આપવા લાગ્યો. “હે આત્મન! તે જેવા કર્મ કર્યા છે તેવાજ તુ તેના
ફલ પામીશ, કેમકે જેવું બીજ વાગ્યું હોય તેવું જ ફલ મેળવી શકાય છે
આ લોકો નિષ્કુર થઈ મારા ઉપર આક્રોશો કરે છે તે આક્રોશોને
તુ સમ પગિણામથી મહુન કરીશ તો વગર પ્રયત્ન તને તારા કરેલા
કર્મોથી છુટકારો મળશે મારા ઉપર આક્રોશો અને પ્રહાર કરતા આ
લોકોને આનંદ થાય છે તેવીજ ગીતે પ્રીતિયાં તે સર્વ સહુન કરતા
હે ભવ! કર્મનો નાશ થવાથી તને પણ આનંદજ થશે મેહુનરો
છોડોને દુ ખજ આપ્યા છે તેનો માતલુ ટીનેમે સુખ મેળવ્યું છે તો
હવે એક માગે તિરસ્કાર કરવાથી તેઓને સુખ
મળતું હોય તો જલે તેઓને સુખ મળે. સુખનો સમાગમ મેળવી
આપવો યા મળી આવવો દુર્લભ છે આ લોકો મારા દુષ્કર્મો
રૂપી મલિન ગ્રંથીને કઠોર વચનોરૂપ ખારથી ધોઈને નિર્મલ યા
ઉજવવ કરે છે તો ખરેખર તેઓ મારા મિત્રજ છે જલે આ
લોકો મને મારે મમલાવે મહુન કરતા સુવર્ણના મેલને જેમ
અગ્નિ દૂર કરે છે, તેમ મારો પાપરૂપ મેલ અગ્નિથી સમભાવ રૂપ
દગ્ધ થઈ દુ સુવર્ણનો માફક ઉજવળ યા નિદોષ થઈશ.

દુર્ગતિરૂપ કુવામાંથી આક્રોશ અને પ્રહાર કરવારૂપ દોરડાથી
મને ખેંચી લઈ પરિણામની મલિનતાથી પોતે જ ધાઈ જવદૂષમાં
પડે છે, તો મારા ઉદ્ધાર કરનારના ઉપર મારે શા માટે ગુસ્સે થવું

જોઈએ? ચોતાના પુણ્યનો નાશ કરી ખીજનો ઉદ્ધાર કરનારા
 આ લોકો સિવાય મહાન ઉપકારી ખીજ કોણ છે? આ વધ અને
 બંધનો મને હર્ષ આપે છે. કેમકે સંસારથી મુક્ત થવામાં તે મને
 સહાયક છે- તેજ વધ-બંધનો સામાને અનંત સંસારનો હેતુ થાય
 છે. એજ મારા હૃદયમાં સત્યની માફક સાદ્યા કરે છે. કેટલાક
 માણસો ખીજને સુખી કરવા માટે ધન અને શરીરનો પણ ત્યાગ
 કરે છે. તે આ લોકોને સુખી કરવા માટે આક્રોશ કે પ્રહાર સહન
 કરવા તે મારે તેઓની પાસે કંઈ હિસાબમાં નથી. હે ચેતન ! આ
 લોકો તને તર્જના કરે છે, પણ મારતા તો નથી; ને મારે છે તો
 પણ જીવથી તો વિમુક્ત કરતા નથીજ. - અથવા જીવથી મારવા
 ધારે છે, પણ મારા ધર્મનો તો નાશ કે હરણ કરતા નથીજ. હે
 આત્મન, કહ્યાણુના અર્થી - જીવોએ આક્રોશ, માર, બંધન, તાડન
 અને તર્જન એ સર્વ સહન કરવું જોઈએ. આટલુંજ નહીં પણ
 નિર્મમત્વ થઈ શરીરથી પણ નિરપેક્ષ થવું જોઈએ. તેમ થયા
 સિવાય કહ્યાણુનો માર્ગ ક્યાં છે?" આવી શુદ્ધ ભાવનાથી વાસિત
 થઈ તે દૃઢપ્રહારીએ તે દરવાજા આગળ દોઢ માસ વ્યતિત કર્યો
 ત્યારે લોકો શાંત થયા. તેને કોઈ બોલાવવાં ન લાગ્યા કે તેના
 સંબંધિ કંઈ બોલતાં ન સંભળાયા એટલે ત્યાંથી પૂર્વ ભણીના
 દરવાજા તરફ જઈ ધ્યાનસ્થ પણે રહ્યો. કોઈ અવસરે ભિક્ષાને અર્થે
 શહેરમાં જતો, તો લોકો તેને માર મારતા, ગાળો દેતા, ભિક્ષા
 ન આપતા અને તેનાં પાપો યાદ કરાવી આપતા હતા. પાપ યાદ
 આવવાથી તે મહાત્મા ભિક્ષાનો ત્યાગ કરી દરવાજા બહાર કાર્યો-
 ત્સર્ગ મુદ્રામાં ધ્યાનસ્થ રહેતા હતા. પૂર્વ બાજુ દોઢ માસ રહ્યા
 અને એ પ્રમાણે દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દરવાજા તરફ પણ દોઢ દોઢ
 માસ રહેતાં છ માસ થઈ ગયા. હજી સુધી કોઈ કોઈ લોકો તે
 પાપો યાદ કરાવી આપતા હતા. છ માસ નિરાહાર રહેતાં અને તે-
 ટલો કાળ ધ્યાનસ્થપણમાં વ્યતિત કરતાં તેણે ઘણાં કર્મો અપાવી
 નાંખ્યાં. આંહી તેનું ધૈર્ય, ક્ષમા, વિવેક અને ધ્યાન એ પરાકાષ્ટાએ

પહોંચ્યા છેવટની શરીર ઉપરની મૂર્છા (આસકિત) પણ લોપ થઈ ગઈ એક આત્મરમણતા સિવાય બીજું લાભ તેને બૂલાયું હતું. તેના રોમે રોમે આત્મભાવજ સ્ફુરતો થયો હતો. સમજન કે શત્રુ આ દુનિઆમાં તેને કોઈ રહ્યું નહોતું એમ કરતા કરતા તેના પરિણામની સ્થિતિ અવર્ણનીય થઈ ગઈ યોગની છેવટની હદમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો અગ્નિથી કાષ્ટનો નાશ થાય તેવી રીતે યોગરૂપ અગ્નિથી, કર્મેધનો દગ્ધ કર્યો અને છ મહિનાને અંતે કેવળ જ્ઞાન પામી ત્યાજ આયુષ્યાદિ કર્મોનો ક્ષય થતા મોક્ષપદ મેળવ્યું.

આ પ્રમાણે દૃઢપ્રહારીએ નરકના અતિથિપણને મૂકીને યોગના અવલંબનથી છ માસમાં મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કર્યું આ દૃઢ પ્રહારીના ચરિત્રમાંથી આપણને ઘણું શીખવાનું છે તેના પાપોનો પશ્ચાત્તાપ, પાપથી છુટવાની આતુરતા, મહાત્માના વચન ઉપર શ્રદ્ધા, મહાત્મા ક્ષમા, ધૈર્યતા, અને પરિણામની વિશુદ્ધિ, એ સર્વ શુભો વારંવાર મનન કરી આદર કરવા જેવા છે આવા કોઈપણ આતિશયિક શુભ સિવાય અતિ ઉચ્ચતર લાભ થતો નથી અર્થ પૂછો તો એવા આતિશયિક શુભો તેજ યોગ છે એ સર્વ વાત આ મહાત્માના ચરિત્રમાંથી મળી શકે છે.

મહાત્મા ચિલાતિપુત્ર.

તત્કાલકૃતદુષ્કર્મ કર્મઠસ્ય દુરાત્મનઃ ।

ગોત્રે ચિલાતીપુત્રસ્ય યોગાય સ્પૃહયેન્ન કઃ ॥ ૧૩ ॥

પૂર્વાપૂર્વ વિચાર કર્યો સિવાય તત્કાળ દુષ્કર્મ કરવામાં પ્રવિણ

દુરાત્મા ચિલાતિ પુત્ર જેવાનું પણ રક્ષણ કરનાર યોગની કોણ સ્પૃહા (ઈચ્છા) ન કરે ?

વિવેચન — રાજગૃહી નગરીમાં ધનમાર્થવાહુ નામે એક ધનાઢ્ય શેઠ રહેતો હતો, તેને ઘેર ચિલાતિ નામની એક દામી

હતી આ દાસીથી ચિલાતિપુત્ર નામનો એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. ધનસાર્થવાહુને પાંચ પુત્રો હતા. અને તેના ઉપર એક સુસમા નામની પુત્રી થઈ હતી. આ પુત્રીની સારવાર અને રમતગમતમાં ચિલાતિપુત્રને રોકવામાં આવ્યો. ચિલાતિપુત્ર બળવાન હોઈ અનેક માણસોના અપરાધ કરવા લાગ્યો. માણસો શેઠને ઓલાંભો દેવા લાગ્યાં. અને તેથી આગળ વધી કોટવાળ સુધી તે વાત પોહોંચાડવામાં આવી. રાજથી ભય પામી શેઠ ચિલાતિ પુત્રને પોતાના ઘરમાંથી કહાડી મૂક્યો. ચિલાતિપુત્ર ત્યાંથી નીકળી સિંહશુક્ર નામની ચોરપહાડીમાં ગયો અને ચોરોને જઈને મળ્યો. પ્રાચે સરખા આચાર વિચાર અને કર્તવ્યવાળાઓનો મેળાપ ગમે તેવા સંયોગો વચ્ચે થઈ આવે છે. વાયરાથી જેમ અગ્નિ વધારે પ્રદીપ્ત થાય છે. તેમ ચોરોની સોળત યા સહાયથી પાપી પ્રવૃત્તિનો તેનામાં વધારો થયો. મુખ્ય ચોરના મરણ બાદ તેને સ્થાને ચિલાતિપુત્ર સ્થપાયો.

આ તરફ સુસમા શેઠની પુત્રી ચૌવનવય પામી. રૂપાદિ શુણ્ણથી શોભિત અને અનેક કલાના સમૂહને જાણનારી સાક્ષાત્ વિદ્યાધરીની માફક પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગી. ધનશેઠ કરેલ પરાક્ષવનો ડાઘ ચિલાતિપુત્રના હૃદય પટથી ગયો નહોતો. તેમજ સુસમા ઉપરની બાહ્યાવસ્થાની પ્રીતિ પણ ઓછી થઈ નહોતી.

એક દિવસે બધા ચોરોને એકઠા કરી ચોરનો નાયક ચિલાતિ પુત્ર તેમને કહેવા લાગ્યો કે રાજગૃહી નગરીમાં ધન શેઠ રહે છે. તેને ઘેર ધન ઘણું છે. તેમ અત્યારે ચૌવનવય પામેલી સુસમા નામની એક તેની પુત્રી પણ છે. તો આજે તેને ઘેર જઈ રાત્રે ખાતર પાડવું. તેમાંથી જેટલું ધન મળે તે સર્વ તમારે વેહેંચી લેવું અને શેઠની પુત્રી છે, તે મારે રાખવી. બધા ચોરો તેના વિચારને સંમત થયા. રાત્રીએ રાજગૃહી નગરીમાં

ગયો તાળાં ઉઘાડવાની વિદ્યાથી દરવાજાનાં તાળા ઉઘાડ્યાં અને અસ્વાપિની નિદ્રા નામની વિદ્યાથી ચોકીદારોને નિદ્રામાં નાખી તે ધન સાર્થવાહનુ ઘર તે ચોરો પાસે ચિલાતી પુત્રે લૂંટાવ્યું અને પોતે નિદ્રાને પરાધીન થએલી તે સુસમા બાળાને ઉઠાવી છુવની માફક તેને લઈને સઘળા ચોરોની સાથે ત્યાંથી નીકળી પડ્યો.

ધન શેઠ જાગૃત થયો ધન લૂંટાયું, અને સુસમાનું હરણ થયું જાણી, શેઠને ઘણું લાગી આવ્યું તત્કાળ જઈ કોટવાળને ખબર આપી વિશેષમાં શેઠે કોટવાળને કહ્યું કે દીવ ન કરો, અને હુમ છાજ ચોરોએ છુટેલું ધન તમે લેજો પણ મારી સુમમા નામની વહાલી પુત્રીને પાછી લાવી આપો ધનની લાલચથી કોટવાળ તત્કાળ તૈયાર થઈ કેટલાક ચોકીદારોને સાથે લેઈ ચોરોની પુઠે પડ્યો. શેઠ પણ પોતાના પાંચે પુત્રોને સાથે લઈ ચોરોની પાછળ ગયો ઘણી ઝડપથી આગળ વધતા ચોરોની લગભગ તેઓ જઈ પહોંચ્યા ચોરો પણ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા ખાતર ધનને ત્યાજ મૂકી દઈ આગળ અટવીમાં નાખી ગયા ધન મળી જવાથી કોટવાળ ત્યાજ શેકાયો આ બાજુ ચિલાતીપુત્ર પોતાના પ્રાણને મકટમાં નાખવા તૈયાર થયો પણ પ્રાણથી વહાલી સુમમાને તેણે ન સુકી પોતાના ખભા ઉપર જેમ મિહુ બકરોને ઉપાડી ચાલ્યો જાન, તેમ ખભા ઉપર સુસમાને ઉપાડીને અટવી તરફ ચાલ્યો ગયો ધનશેઠને ધનની સ્પૃહા કરતા પોતાની પુત્રીને મેળવવાની સ્પૃહા અધિક હતી, તેથી તે ત્યાંથી ન અટક્યો, પણ પોતાના પાંચ પુત્રોને સાથે લઈ હુથીઆર સહિત ચિલાતીપુત્રની પાછળ ચાલ્યો ચિલાતીપુત્ર થાકી ગયો એક તો જગલ, ખાડા ખડીઆ, ઝાળા, જખરો આડા આવે ઉનાળાનો વખત, તૃષ્ણ લાગી, ઝડપથી ઢોડવું, પાછળ ભય, સુમમાને ઉપાડવી અને પાંચ પુત્રો મહિત ધનશેઠનું નજીક આવી પોહોચવું આ સર્વ કારણથી તે મજરાયો તેની દીમન ઓછી થઈ ગઈ સુસમા મહિત મહિત લામત હવે હું અદીથી જઈ નદિ ગાંધુ એ વાનની તેને ખાત્રી

થઈ ચૂકી છતાં પૂર્વજન્મના સ્નેહથી અને અત્યારના નવીન મોહથી સુસમાને મૂકી દેવી એ તો તેને ઠીક ન લાગ્યું. તેમ સાથે લઈ જવાની પણ તેની હિંમત નહોતી. આથી તે મુંઝાયો. તેને સુસમાને સાથે કેવી રીતે લઈ જવી તેનો એકે વિચાર ન સૂઝયો એટલે છેવટના નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે 'ખાઉ' નહીં તો ટાળી નાંખું', પણ સુસમાને ખીજના હાથમાં જવા ન હતું. આવા વિચારથી સુસમાને નીચે ઉભી રાખીને ધ્યાનથી તલવાર કાઢી તે વતી તેનું માથું કાપી નાંખ્યું. મોહથી તે માથાને સાથે લઈ ઝડપથી ગાઠ જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. આ ખાવું શેઠ ઘણો ઝડપથી નજીક આવ્યો. પણ તેના આવતા પહેલાં તો સુસમાનું મરણ થઈ ગયું હતું. શેઠનો પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયો. શેઠને ઘણું લાગી આવ્યું. ઘણો વિલાપ કર્યો. આખરમાં શેઠ સહિત શેઠ પાછો ફરી શેઠે-રમાં આવ્યો અને વૈરાગ્યથી ચારિત્ર સ્વીકાર કર્યું.

એક હાથમાં ખડગ અને ખીજા હાથમાં સુસમાનું માથું લઈ ચિલાતીપુત્ર એક જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. ભય અને ખેદથી રસ્તો ભૂલી ગયો. જે ઠેકાણે પહોંચ્યું હતું, તે ઠેકાણે પહોંચી ન શક્યો. પૂર્વ જન્મના પ્રેમથી સુસમાનું મુખ વારંવાર જોવા લાગ્યો, પણ તેની સાથે ખેદ થઈ આવ્યો. ભલે તેના હૃદયને તે મુખ મોહ ઉપજાવે પણ તેના તરફથી જવાળ મળવાની કે વાતચિત થવાની આશા તો નહોતીજ. સુસમા ન મળી, સ્થાન હાથ ન આવ્યું. પોતાના સોખતીને વિ-યોગ થયો. રસ્તો ભૂલાયો. સુના રાતમાં પાણી ન મળે. બૂખ્યો અને તંદરસ્ત્યો આમ તેમ ભટકવા લાગ્યો. ભટકતાં ભટકતાં નજીકના ભાગમાં કાર્યોત્સર્ગ સુદ્રામાં ધ્યાનસ્થપણે ઉભેલા એક ચારણ શ્રમણને (આકાશમાં ગમન કરનાર મુનિને) તેણે જોયા. આવા ઉજડ વૈરાનમાં આ મહાત્મા ક્યાંથી? કાંઈક સારી આશાથી ચિલાતીપુત્ર આ મહા પુરુષની પાસે આવ્યો. વિનય વિવેક તો જાણતો નહોતો. છતાં આવા મહાત્માઓ પાસે ધર્મ હોય છે, અને તે ધર્મથી સુખી થવાય છે, એમ તેના જાણવામાં હતું. હું અત્યારે ખરેખર

હુ ખી હાલતમા છુ માટે તેથી મુક્ત થવાને મને ધર્મની જરૂર છે અને તે ધર્મ આ મહાત્મા પામેથી મને મળવો જોઈએ પણ હુ ધર્મ માગીશ અને તરતજ આ મહાત્મા મને તે આપશે કે કેમ તે વિષે મને તો શકા છે કેમકે ધર્મ જેવી ઉત્તમ વસ્તુ એકદમ માગવાની સાથેજ કેમ આપી શકાય માટે નમ્રતાથી નહિ પણ કાંઈક ભય દેખાડવા પૂર્વક માગણી કરૂં કે ભયથી તે તરતજ મને આપી દેશે આવા આશયથી તે શ્રમણની પાસે આવ્યો અને જોરમાં બોલ્યો કે હે સાધુ, તુ મને ધર્મ જતાવ, નહીં તર આતલ વારથી તારૂં મસ્તક કાપી નાખીશ આ શબ્દો સાંભળીને જ્ઞાની મુનિ વિચારવા લાગ્યા કે આવી રીતે ધર્મની માગણી તો આજજ સાંભળી બહે ગમે તેમ હો પણ આવી ધર્મની માગણી એ તેની ધર્મ વિધિક આતુરતા સૂચવે છે આવી આતુરતાવાળા છવોમા શેષેવુ ધર્મ બીજ એ ઉત્તમ ક્ષેત્રમા વાવેલા બીજની માફક થોડા વખતમા ફળ આપે છે માટે માટે આને ધર્મ જતા વ્યો તો ખરો પણ અત્યારે આવી આતુરતાવાળા માણસ પાસે વિસ્તારથી ધર્મ કહેવાનો અવમર નથી મહેપર્મા કાંઈ કહેવાથી તેના ઉડા વિચારમા ઉતરતા આને અવશ્ય કાયદો થશે

આવા વિચારથી તે ચારણ મુનિએ કાયોત્સર્ગ પારીને (ધ્યાન મમાત્મ કરીને) ચિલાતિપુત્રને કહ્યું કે “હે ભય ! ઉપશમ, સ્વર, અને વિવેક આ ત્રણ ધર્મ છે આ પ્રમાણે કહીને તે ચારણશ્રમણ આકાશ માગે કોઈ બીજે ઠેકાણે ચાલ્યાગયા આ તરફ ચિલાતિ પુત્ર વિચાર કરવા લાગ્યો કે મુનિ તો આ ત્રણ શબ્દો કહીનેજ ચાલ્યા ગયા માટે હવે આ ત્રણ શબ્દોમા સમજવુ શું ? સાધુ જુદુ તો નજ કહે ત્યારે ત્રણ શબ્દોમાજ તેણે મને ધર્મ જતાવ્યો કે ? પ્રગમ તેણે ઉપશમ એવુ પદ કહ્યું તો ઉપશમનો અર્થ શું ? ઉપશમ એટલે શાત થવુ, દબાવવુ શાથી શાત થવુ ? કોને દબાવવુ ? મારી પામે એવી કઈ વસ્તુ છે કે તે ઉત્કલ પામેલીને શાત કરૂં કે તેની ઉત્કટતાને દબાવુ આ કેહ ઉપર તો એવુ કાંઈ

દેખાતું નથી. તેમ મારી પાસે પણ અત્યારે તેવું કાંઈ નથી. આ
 જંગલમાં હું તો અત્યારે એકલો જ છું. ત્યારે તે મુનિએ મને
 ઉપશમ કરવાનું કેમ કહ્યું? તેઓ અસત્ય તો નજ દહે, કારણ કે
 મારી પાસે તે નિઃશ્ચયને કશો સ્વાર્થ નહોતો. ત્યારે શું મારા શ-
 રીરની અંદર કાંઈ ઉપશમ કરવા જેવું છે? વિશેષ વિચારમાં આ-
 ગળ વધતાં તેને જણાઈ આવ્યું કે અરે! ઉપશમ કરવાનું તો આ-
 ત્માની અંદર ઘણું જ જણાય છે. આ ક્રોધરૂપ દાવાનળ તો સળગી
 રહ્યો છે. મુસમાને લેવાને પાછળ પડેલા ધનશેઠ ઉપર કાંઈ
 ઓછો ક્રોધ નથી. મારો વિચાર એવો થાય છે કે તે શેઠને હમણું
 દેખું તો જીવથી મારી નાખું. તેમજ મારા સહાયકોને વિખેરી
 નાંખનાર અને મને આમ હિરાન કરનાર કોટવાળ ઉપર પણ
 કાંઈ ઓછો ક્રોધ નથી. મને તે શા માટે હિરાન કરે? ગમે તેવા ઉપાયે
 પણ તે વેર તો વાળવું જ. શું આ માન કાંઈ ઓછું છે? આ ઉપશમ
 કરવા લાયક નહિ, તો વળી ખીજું શું હશે? ગમે તેવા છળ
 પ્રયત્ન કરીને પણ લોકોને ઠગવા, લુટવા આ માયા પણ ઉપશમ
 કરવા જેવી છે. ત્યારે આ જગતને લુટીને, મારીને, કાપીને, પૈસો
 એકઠો કરવો અને મારે સુખી થાવું છે. આ લોભ સમુદ્ર તો સર્વથી
 વિશેષ પ્રકારે દુખાવવા લાયક છે. આ સર્વે ક્રોધાદિ ઉપશમાવવા-
 નું જ તે મહાત્માએ મને જણાવ્યું છે, તો હવે મારે તે ક્રોધાદિને
 કેવી રીતે ઉપશમાવવા? યા તેનો નાશ કરવો હોય તો ધુળ, રાખ
 યા પાણી જોઈએ, તેમ ક્રોધને ઉપશમાવવાને તેનો પ્રતિપક્ષી મને
 તો દક્ષિણ જણાય છે. ત્યારે તે સર્વના ઉપર મારે દક્ષિણ કરવી. તેથી
 ક્રોધ ઉપશમી (દુખાઈ) જશે. એજ પ્રમાણે તેણે દક્ષિણ કરી, કે તરતજ
 ક્રોધના વિચારો શાંત થયા. જરા શાંતિ આવી. વિચારની વ્યાકુળ
 તા ઓછી થઈ કે માનને દુખાવવા માટે વિચાર કરવા લાગ્યો.
 મને તે શા માટે હિરાન કરે? અરે! તે અપરાધ કર્યો માટે
 એક તો અપરાધ કરવો અને વલી આટલું બધું માન કે શા માટે
 હિરાન કરે? આ ઠેકાણે પણ મારીજ ભૂલ છે. હવે મારે તેવો અપરાધ

ન કરવો અને જેનો અપગ્રહ કયો છે તે જો આવી મળે તો તે અપરાધની ક્ષમા માગી લેવી આ નમ્રતાએ તેની માનની લાગણીને દબાવી દીધી આ પ્રમાણે માયાને સરલતાથી અને લોભને અતોષથી ॥ બાવાના ઉપાયો વિશેષ ત્રિચાર કરતા તેને મળી આઠયા

૧. 'ખીજો ધર્મ મુનિએ મને (મવર) એ પદથી જણાવ્યો હતો. મવર એટલે રોકવું કાને રોકવું અને સાચી રોકવું એ વિચારવા જેવું છે પ્રથમ માટે તો માફ હિત કરવું છે તો ખીજને રોકવું તે તો નકામું ॥ ત્યારે મારે પોતાને પ્રથમ રોકવાની જરૂર છે પોતાને કેવી રીતે રોકવો? શુ ચાલવું બંધ કરવું કે જોલવું બંધ કરવું કે વિચાર કરવો બંધ કરવો? તે તો બંધ ન થઈ શકે જોલ્યા ચાલ્યા કે વિચાર કર્યા સિવાય કેમ રહી શકાય અથવા તેમ' કરવાથી ક્ષાયદો શુ? અથવા માની લક કે તેમ કરવાથી ક્ષાયદો રહેશે પણ મર્વયા જોલ્યા ચાલ્યા કે વિચાર કર્યા સિવાય મારાથી રહી ન શકાય ત્યારે તેમ કર્યા સિવાય સવર કેવી રીતે બને અને સવર ન બને તો ધર્મ કેવી રીતે થાય? નજ થાય અને ધર્મ ન થાય તો સુખ ક્યાથી મળે? આ મર્વ વિચારોમા યોગની પ્રનાલિકા શરૂ થઈ ચૂકેલી છે અને તેની પ્રગવતાથીજ વિચારોની ઉત્તરોત્તર શુદ્ધતા થતી આવે છે ચિહ્નાનીપુત્ર વિચારમા આગળ વધે ॥ કે આ પાચ ઈંદ્રિઓ અને મન વિગેરે પાપને આવવાનાજ કારણો હોય તો તે મહાત્માને પણ શરીર વિગેરે હતુજ અને તેઓ આહી ઉભા હતા અને ચાલ્યા ગયા શરીર છે તો આહાર કરતા જ હશે અને આહાર હોય તો નિહાર અવરજ હોયજ વળી તેઓ જોલતા પણ હતા કારણ કે તેઓજ મને ધર્મ બતાવ્યો ॥ તેઓ જોતા પણ હતા ત્યારે આમ ઈંદ્રિઓના કાર્યો વિગ્રમાન છતા પણ કમ બંધ ન થનો હોય એમ સલામી શકે છે હવે જો ઈંદ્રિયોના કાર્યો વિગ્રમાન છતા કર્મબંધ ન થતો હોય તો તેઓએ મને સવર કરવાનો ઉપદેશ શા માટે આપ્યો? માટે હજી આની અદર કાંઈક ગૂઢતા રહી જાય છે એમ વિચાર કરતા તેને વિશેષ જણાઈ

આબુ' કે ઇન્દ્રિયોની અને મનની જે પ્રકારની ગતિ મારા અનુભવવામાં આવે છે. એક તો શુભ પ્રવૃત્તિ એટલે કોઈને દુઃખ ન થાય તેવી રીતે ઇન્દ્રિય અને મનની પ્રવૃત્તિ અને બીજી અશુભ કે જેથી બીજાને દુઃખ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ. ત્યારે જીવોને દુઃખ ન થાય તેવી રીતે મારાં ઇન્દ્રિય અને મનને પ્રવર્તાવવાં એજ સંવર તે મહાત્માએ મને ઉપદેશ્યો જણાય છે. હવે તેવી પ્રવૃત્તિ અત્યારે મારી છે કે નહિ તે મારે વિચારવાનું છે. અરે આ જીવનો સંહાર કરનાર ખડગ મારા એક હાથમાં રહી ગયું છે અને બીજા હાથમાં સુસમાનું માથું છે. આવી પ્રવૃત્તિવાળા મારામાં સંવર કેવી રીતે ગણાયજ? માટે હું તેનો ત્યાગ કરું અને મન તથા ઇન્દ્રિયોની અશુભ પ્રવૃત્તિને રોકું. આવા વિચારથી તેણે હાથથી ખડગ અને માથું દૂર ફેંકી દીધું. વળી ત્રીજા પદના વિચારમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો.

તેટલામાં તો લોહીથી ખરડાએલા તેના શરીર ઉપર ચારે તરફથી કીડીઓ ચડવા લાગી. કીડીઓને યોજનગંધી કહી છે અર્થાત્ ઘણા ઇન્દ્રિયના પ્રણાલિ વિષયવાળી કીડીઓ દૂરથી પણ ગંધના જોરથી ખેંચાઈ આવે છે. અત્યાર સુધી રૂધિર ઝરતું સુસમાનું માથું તેના હાથમાં હતું, તેના છાંટાએથી શરીરનો ઘણો ભાગ ભીંજીએલો હતો, તેથી કીડીઓ તેના શરીર ઉપર ચડી ચટકા દેવા લાગી. આ બાબત ચિલાતીપુત્ર વિચારની ધારામાં આગળ વધી વિવેકનું સ્વરૂપ વિચારે છે કે વિવેક એટલે શું? વિવેક એટલે પોતાનું અને પારકું તેની વિશેષતા સમજવી. ત્યારે માફ શું છે. અને પારકું શું છે તે તો મારે અવશ્ય જાણવુંજ જોઈએ. અત્યારે માફ તો કોઈ દેખાતું નથી કેમકે આ શુન્ય રાતમાં હું તો એકલો છું, પણ ત્યારે હું તે કોણ? આ હાથ કે પગ, માથું કે પેટ, આ શરીરમાં હું કોણ? હાથ ન હોય તો ચાલી શકે છે. પગ ન હોય તો પણ શરીર ટકી રહે છે. ત્યારે તે તો હું નહિ. આ આહારાદિ ખોરાકથી શરીરની વૃદ્ધિ

અને તેના અભાવથી હાનિ થયા કરે છે તો આહારથીજ વૃદ્ધિ
 હાનિ પામતું અને માતા-પિતાના મયોગોથી ઉત્પન્ન થએલું શ
 રીર તે હું કેમ સભરી શકું ? વળી આ શરીર આહીજ પડ્યું
 રહે છે ત્યારે તેમાંથી વિચાર કરતો-જાલતો ચાલતો સ્મૃતિ રાખ
 ોરો અને સુખાદિ જાણનારો કોઈક આદ્યો જાય છે જેના વિના
 પરિપૂર્ણ શરીર છતાં તે માહીકું કાંઈ પણ જની શકતું નથી તેજ
 હું જણાઉં છું પણ આ શરીર તે તો હું નહિજ આમ વિચાર
 કરે છે, ત્યાં તો એટલી બધી ફીડીઓ વધી પડી અને તેના શરોરતું
 લોહી ચુસવા મડી કે થોડા વખતમા તેનું શરીર ચોસાઈ ગયું.
 એટલુંજ નહિ પણ, તે શરીરમા એટલા બધા છિદ્રો પડ્યા કે
 તે શરીર એક ચાલણીના સરખું થઈ ગયું, છતાં પણ મને ધર્મની
 પ્રાપ્તિ તો ત્યાં કહી શકાય કે, ઉપશમ-કોષાદિ ન હોવા જોઈએ
 મુલર આ પાચ ઇન્દ્રિયોથી અને મનથી જીજાનું ખરાબ ન થવું
 જોઈએ અને વિવેક હું આત્મા ને દેહાદિતો પર જુદુંજ આ પ્ર
 માણે વિચારની ધારામા ચિલાતીપુત્ર શુચાયો હતો વચમાં વચમાં
 કથાયિત પરિણામ થઈ જતા હતા, પણ વારવાર ઉપશમ સંવર
 અને કોષાદિને હઠાવી કાઢતો હતો. આ પ્રમાણે અઢી દિવસ સૂઈ
 તે ત્યાજ ઉભો રહેતા પોતાના કરેલા અયોર પાપોની પાસે આ
 હું જોને તે સ્વપ્નજ ગણતો હતો અને પવિત્ર ધર્મ સિવાય મારો
 છટકારો નથીજ તે ધર્મ મહાત્માએ બતાવેલો ત્રિપદીમયજ છે
 આવા વિચારની ધારામા તેનું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ ગયું ફીડીઓએ
 શરીરને છૂર્ણ કરી નાખ્યું તે મહાત્મા ચિલાતીપુત્ર શરોરનો ત્યાગ
 કરી દેવલોકને વિષે ગયો અને ત્યાંથી ચવી મનુષ્યબવ પામી
 મોક્ષે જશે

ચોર પાપો કરી નરકે જવાની તૈયારીવાળો ચિલાતીપુત્ર પણ
 આ પ્રમાણે યોગના આવલ જનથી દેવગતિ પામ્યો. મારે કર્મક્ષય
 કરવામા યોગજ ખરેખર સહાયક છે આ પ્રમાણે ચિલાતીપુત્રના
 ચરિત્રથી વિશેષ રપદ થઈ શકે છે યોગથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી

જોઈએ, છતાં ચિદ્વાંતીયુત્રને દેવલોકની પ્રાપ્તિ કેમ થઈ? આ શંકાનો ઉત્તર એજ છે કે, તે યોગની પૂર્ણ હકને પામ્યો નહોતો. ઉપશમને બદલે ક્ષયની જરૂર હતી. સંવરમાં તેને દશથી સંવર થયો હતો પણ સર્વ સંવરની જરૂર હતી. અને વિવેકમાં હજી કેટલીક ન્યૂનતા હતી. આ સર્વ કારણોને લઈનેજ તેની દેવગતિ થઈ છે. ચારણ શ્રમણે તેને ઉપશમનો બોધ આપ્યો તે પણ તે વખતને લઈને યોગ્યજ હતો. આ તેને ચડવાનું પ્રથમ પગથીયુંજ હતું અને તે યોગનાં ખરાં ફળો તો હજી હવે તેને મળવાનાં છે. પણ નરકની ગતિને રોકીને દેવલોકની સ્થિતિએ પહોંચાડવું એ પણ સામાન્ય ફલ તો નથીજ. ગમે તેમ હો પણ યોગનું સામાન્ય ફળ તનુ સેવન જ્યારે નરકાદિકથી બચાવ કરી ઉત્તમ ગતિ આપે છે તો પરિપૂર્ણ સેવન એ મોક્ષ આપેજ, એ તો નિઃસંશય સમજાય છે. આ ચિદ્વાંતીયુત્રના ચરિત્રમાંથી આપણને શીખવાનું એ છે એક પદ પણ તે મોક્ષના ખરા કારણવાળું લઈને તેના ઉપર વારં વાર વિચાર કરી, તેનું મનન કરી, પોતાને લાગુ પાડવું જોઈએ. અર્થાત્ તે પ્રમાણે ક્રિયામાં મૂકવું જોઈએ. તેનો આદર કરવો જોઈએ, તોજ થોડા વખતમાં તેની માફક આપણને પણ ફાયદો થઈ શકે.

યોગની આવશ્યકતા.

तस्या जननिरेवास्तु नृपशोर्मोत्रिजन्मनः ।

अविद्ध कर्णो यो योग इत्यक्षरशलाकया. ॥ ૧૪ ॥

યોગ—એવા અક્ષરો રૂપ શલાકા (કાન વિંધવાની સળી) વડે કરી જે માણસના કાન વિંધાએલા નથી, તેવા મનુષ્યરૂપે પણ તુલ્ય નિર્લક જન્મવાળા મનુષ્યોનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર નહીં થવો જોઈએ. ૧૪

વિવેચન:—યોગની કેટલી જરૂર છે તે વિષે આચાર્ય શ્રી ભાર આપીને જણાવે છે કે યોગ સંબંધી ઉપદેશ, વાર્તા, સંવાદ કે અર્થો વિગેરે કોઈ પ્રકારે જેના કાનમાં યોગના અક્ષરોએ પ્રવેશ નથી કર્યો તે મનુષ્યો મનુષ્ય એવું નામ ધરાવવાને લાયકજ નથી,

એટલું જ નહિ પણ જનાવરોની માફક તેઓનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર નિઃશ્ચય જ છે વિશેષમા આચાર્યશ્રી કહે 'છે કે તેવા મનુષ્યોનો જન્મ આ દુનિયા ઉપર મનુષ્યરૂપે નજ થવો જોઈએ આ કહેવું તેમનું યથાર્થ છે, કેમકે વિચાર અને તેને અનુસારે પ્રવર્તન કરવાનું સામર્થ્ય માનવોમાજ છે જ્યારે તેવું સામર્થ્ય પામીને તે સામર્થ્યનો દુરુપયોગ કરવામા આવે અને માનવ યોનિથી નીચા ઉતરી તિર્યચ અને નરકાદિ જવોમા અટક કરવું પડે તો તેના કરતા તેઓને તિર્યચપણુ વધારે સારું છે કે વિચારપૂર્વક જેમા આત્મશક્તિનો દુરુપયોગ કરવાપણુ નથી આવા કઠોર શબ્દો કહીને પણ માનવોને જાગૃત કરવાનું આચાર્યશ્રીનું કથન એ આ દુનિયાના પામર જીવો ઉપર આત્મિક કૃષ્ણારસને સૂચવી આપે છે, અને ઘોર નિદ્રામા પડેલા દુનિયાના જીવોને જાગૃત કરવાને એક મહાન વાજીત તુલ્ય છે—૧૪

મોક્ષનું કારણ યોગ.

चतुर्वर्गेऽग्रणीमोक्षे योगस्तस्य च कारण ।

ज्ञानश्रद्धान् चારित्र रूप रत्नत्रय च सः ॥ ૧૫ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર વર્ગોમા મોક્ષ તેજ ઉત્તમ છે એ મોક્ષનું કારણ યોગ છે જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર રૂપ ત્રણ રત્નો તે યોગ કહેવાય છે ૧૫

વિવેચન — આ દુનિયાના જીવોને માધ્ય તરીકે ગણાતા અર્થ, કામ, ધર્મ અને મોક્ષ આ ચોટા ચાર વિભાગો યા કાર્યો છે તે ચારમા ખીજા સર્વ વિશેષ કાર્યોનો સમાવેશ થઈ શકે છે તેમા અર્થ—પૈસો પેદા કરવામા અને તેનું રક્ષણ કરવામા ઘણો કલેશ છે રાગદ્વેષાદિની ઉત્પત્તિનું કારણ છે અને કર્મ જ ધન કરાવી દુઃખાંતિમા પાડવાનું એક મહાન નિમિત્ત છે કામ એટલે પાત્ર ઈંદ્રિયોના મુખો ભોગવવા, તે મુખો ક્ષણિક અને તુલ્ય છે આ વાત (દેખાવા માત્ર) રમણિક છે તથાપિ વિપાક મહાન દુઃખ દે છે તૃપ્તિ તો થતી નથી પણ વિશેષમા ઇન્છા વૃદ્ધિ ગત થાય છે

અજ્ઞાન દશામાં વિશેષમાં પ્રેરે છે. જ્ઞાન-દશા બુદ્ધાવે છે. અને સં-
સાર પરિશ્રમણમાં સહાયક છે.

ધર્મ—ધર્મ શબ્દનો અર્થ આ ઠેકાણે પુન્ય ગ્રહણ કરેલ છે.
એટલે પાપ દોષાની બેડી, પુન્ય સોનાની બેડી. બંને સોનું રહ્યું પણ
બેડી તો ખરીજ. પુન્યથી સુખ મળે પણ તે આત્મિક તો નહિજ. પુદ્-
ગલિક સુખો તો સંયોગિક વિયોગિક છે. થોડા વખત રહી
નાશ પામે છે. આદ્યું જાય તે તાત્વિક સુખ તો નજ કહેવાય.
આત્મિક સુખની પરિપૂર્ણતા તેજ મોક્ષ. કર્મના આવરણોનો અભાવ,
તેજ મોક્ષ. કોઈ પણ જાતની ઉપાધિ રહિત આત્માની અવસ્થા
તેજ મોક્ષ. આવી સ્થિતિ નિરંતર બની રહેવી, જેમાં જન્મ-જરા-
મરણ નજ હોય અને નિરંતર પરમાનંદમાં મગ્ન રહેવાય આ
દશા-પેહલાની ત્રણ દિશાથી-ઉત્તમોત્તમ છે, માટેજ આ ચાર વિ-
ભાગોમાં ચોથો-વિભાગ મોક્ષ તેજ શ્રેષ્ઠ છે. તે મોક્ષ પામવાનું
કારણ યોગ છે. યોગથીજ મોક્ષ મળી શકે છે માટે મોક્ષ પામ-
વાની સૃષ્ટિવાળા જીવોએ યોગરૂપ નિમિત્ત અવશ્ય મેળવવું
જોઈએ. કેમકે કારણ સિવાય કાર્યોત્પત્તિ થતી નથીજ. આંદિ
કોઈ પ્રશ્ન કરે-છે કે યોગ એટલે શું? આચાર્યશ્રી ઉત્તર
આપે છે કે જ્ઞાન શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર આ ત્રણ વસ્તુ તે યોગ છે.
આના સિવાય કોઈ બીજો યોગ નથી.

સમાનયોગ.

યથાવસ્થિતતત્વાનાં સંક્ષેપાદિસ્તેરણ વા ।

યોવત્રોધિસ્તમત્રાદુઃ સમ્યગ્ જ્ઞાનં મનીષિણઃ ॥ ૧૬ ॥

જેવી રીતે તત્વોનું સ્વરૂપ રહેલું છે તેવીજ રીતે સંક્ષેપથી
કે વિસ્તારથી બોધ થવો યા જાણવું, તેને વિદ્વાન પુરૂષો સમ્યક
જ્ઞાન કહે છે. ૧૭

તત્વ એટલે વસ્તુનો યથાર્થ નિશ્ચય. આવાં તત્વો બે-સાત-
કે-નવ માનવામાં આવે છે. આ દુનિયામાં બે તત્વો કહેવામાં
આવે છે તે જીવ અને અજીવ, યા આત્મા અને જડ. આ સિવાય

દુનિયામાં ખીણ કોઈ વસ્તુ નથી પણ સર્વ વસ્તુઓનો સમાસ આ
 યેની અંદર થઈ શકે છે. હવ, અહવ, આશ્રવ, સવર, વધ, નિર્જ-
 રા અને મોક્ષ આ સાત તત્વો પણ કહેવાય છે અથવા પુન્ય
 પાપનો આશ્રવમા સમાવેશ ન કરતા જુદા ગણવામા આવે તો
 નવ તત્વો કહી શકાય છે હવ કહો કે આત્મા કહો તે પર્યાય
 વાચક આત્માનુજ નામ છે હવે બે પ્રકારના કહી શકાય છે એક
 સમારના અને ખીજા મોક્ષના કર્મોથી સર્વદા છુટા થએલા હવે
 ને મોક્ષના હવે કહે છે અને આઠ કર્મોથી ઘેરાએલા અને તેથીજ
 નાના પ્રકારના શરીરોને ધારણ કરનારા હવેને મ સારી હવે કહે-
 વામા આવે છે

શ સારી હવેના બે વિભાગો છે એક ત્રસ અને ખીજા સ્થાવર.
 ત્રાસ પામે, તડકેથી છાયે આવે, છાયાથી તડકે જાય, સુખ
 દુઃખાદિકનો જેને પ્રગટ અનુભવ થાય તે ત્રસ હવે તેઓના બે
 ઇંદ્રિ, ત્રણ ઇંદ્રિ, ચાર ઇંદ્રિ, અને પચેદ્રિ એવા ભેદો ઇંદ્રિ
 મના ભેદથી થઈ શકે છે જેને બે ઇંદ્રિઓ આસોઆસ અને
 આયુ હોય તે બે ઇંદ્રિ કહેવાય છે શરીર, હાથ અને નાસિકા
 આ ત્રણ ઇંદ્રિઓ હોયને ત્રણ ઇંદ્રિ કહેવાય છે શરીર, હાથ, ના
 સિકા, અને નેત્ર હોય તે ચારેદ્રિ કહેવાય છે અને શરીર, હાથ,
 નાસિકા નેત્ર તથા જ્ઞાન હોય તો પચેદ્રિ કહેવાય છે તેઓના
 ઉદાહરણો અનુક્રમે બતાવે છે શખ, કેડા, પુરા, જળો, અળખીઆ
 વિગેરે બે ઇંદ્રિ હવે જી, માકડ, ઉદેહી, ધાનના કીડા, વિષ્ટાના
 કીડા અને મરેડા વિગેરે તેઈદ્રિહવે, પતંગીઆ, માખી, ભ
 મરડ, ડાસ, વીછી, તીડ વીગેરે ચારેદ્રિહવે જળમા ચાલનાર
 માછલા વિગેરે, પૃથ્વી ઉપર ચાલનાર બે પગ અને ચાર
 પગવાળા જનાવરો, પેટે ચાલનાર સર્પોદિ, હાથે ચાલનાર નોળી
 આ, પ્રમુખ આકાશમા ઉડનાર મર્વ જાતના પખીઓ અનુબોધ,
 દેવો, અને નારકી (નરકના હવે) આ સર્વે પાચ ઇંદ્રિયવાળા
 કહેવાય છે બે ઇંદ્રિથી પાચ ઇંદ્રિય સુધીના હવે ત્રસ કહેવાય છે

સ્થાવર—પૃથ્વીની અંદર હવ છે પાણીની અંદર હવ છે,

અગ્નિમાં જીવ છે. વાયુમાં જીવ છે. અને વનસ્પતિમાં જીવ છે. આ પાંચે જાતના જીવો સ્થાવર કહેવાય છે. તેઓ સ્વભાવથી સ્થિર રહે છે. અથવા સ્થાવર નામ કર્મનાં ઉદયવાળાં છે. બીજા પાંચુ ધીર્યમાં ઉત્પન્ન થનારા, વિદ્યામાં, ક્ષેત્રમાં, વખતમાં, પિત્તમાં એકવાડ અને ખાળ પ્રમુખમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવો પૈકી કોઈનો સમુર્ધિમ પાંચે દ્રિમાં તો કોઈનો બે ધંદ્રિઆદિમાં સમાવેશ થાય છે.

આ સર્વ જીવો આડ કર્મથી ઘેરાયેલા સંસારવાસી કહેવાય છે. જ્યારે તે જીવો પોતાને જાણે છે, આત્માના સામર્થ્યની તેમને ખબર પડે છે, પોતાનામાંજ સુખ છે, એમ નિર્ણય કરે છે. દેહમાં થતી આત્મપ્રાન્તિ હઠાવે છે, અને સ્વસ્વરૂપમાં આવે છે, ત્યારે કર્મોનો નાશ કરી શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો નિરંતર અનુભવ કરતા રહે છે. આવા આત્માઓ દુનિયામાં અનંતા છે અને તે સર્વ આત્માઓ દ્રવ્યથી નિત્ય છે. આત્માઓને કોઈ અવસરે જનાર્યા એમ નથી પણ અનાદિકાળથી છે, અને છેજ.

પર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક જાતનાં રૂપાંતરોમાં તે સંસારી આત્માઓ ક્રયા કરે છે. દૃષ્ટાંતમાં એક સોનાની લગડી હોય, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કાયમ રહે છે, પણ પર્યાયની અપેક્ષાએ તે લગડોમાંથી અનેક જાતનાં ઘરેણાં બનાવવામાં આવે, તેને લાંગી વળી બીજા ઘાટો બનાવવામાં આવે, આવા ઉત્તરોઉત્તર બનતા ઘાટોમાં પૂર્વ પર્યાયનો (આકૃતિનો) નાશ થઈ નવી નવી આકૃતિ યા પર્યાયો બને છે. પણ દરેક આકૃતિઓમાં સોનું તો કાયમજ છે. તેમ કર્મની ઉપાધિને લઈને આત્મા ભલે અનેક જાતના શરીરોમાં પ્રવેશ કરે અને તે આકૃતિ મુકીને વળી બીજી નવીન આકૃતિ (દેહ) ગ્રહણ કરે તથાપિ દ્રવ્યરૂપે આત્મા શાશ્વતજ છે. પર્યાયરૂપે આત્મા અશાશ્વત (અનિત્ય) છે. પણ જ્યારે તે આત્મા પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં પૂણ્ણ રીતે આવશે, ત્યારે દેહના અભાવથી આત્મા આકૃતિઓ બંદલવા રૂપ પર્યાયો કરવા નહિજ પડે. આત્મા પોતે કર્મો કરે છે, અને તે કર્મો પોતેજ લોગવે છે. આથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે, આત્મા નો કર્તા-લોકતા અને હુત્તા છે, પણ તેનાં કર્મો

કોઈ ખીજો ભોગવાને કે દ્રવ્ય કરી ગકે તેમ નથી નિમિત્ત કારણ રૂપે બી રી ગકે તેમ છે પણ આજ્ઞાત રૂપે તો કર્મનું કરવું, ભોગવવું કે દ્રવ્ય કરવું એ સર્વ આત્માના ચેતાના વિયંને સ્વાધીન છે તે તે જાતના ઉપાયો યોગવાથી આત્મા કર્મથી જુદો પડી શકે છે દૃષ્ટાન્તમા માટીની સાથે મળેલું સુવર્ણ (મોતું) અગ્નિથી ધમવા પ્રમુખ ઉપાયોથી જુદું પડી શકે છે તેમ આત્માની સાથે મળેલા કર્મો જ્ઞાન ધ્યાન રૂપી વન્દિથી જુદા પડી શકાય છે આ સામર્થ્ય આત્મામા જ છે એક ઘર બનાવનારને, ઘર બનાવવાનું સામર્થ્ય ચેતામા છે તો તે ઘર તોડવાનું સામર્થ્ય ચેતામા હોયજ, તેમ જ્યારે કર્મ બાધવાનું સામર્થ્ય આત્મામા છે તો કર્મ તોડવાનું સામર્થ્ય તો આત્મામા હોયજ અહુવ તત્ત્વ—અહુવ તત્ત્વમા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશ, કાળ અને પુદ્ગલ એવા પાંચ વિભાગો પડી શકે છે ધર્માસ્તિકાય એ એવો અરૂપી પદાર્થ છે કે આપણે આપણા નેત્રોથી તેને જોઈ ન શકીએ છતાં તેના કાર્યથી તે જાણી શકાય છે જેમકે હવ અને અહુવ એ બેઉને એક સ્થાનથી ખીંત મ્યાન તરફ જતા આવતા જવા આવવામા સહાયક તરીકેનું કામ તે કરે છે દૃષ્ટાન્તમા માછલાઓમા ગતિ આ ગતિ કરવાનું સામર્થ્ય છે તથાપિ પાણી ન હોય તો તેનાથી ગમન આગમન બની શકતું નથી પાણી ગમનાગમનમા સહાયક છે તેવીજ રીતે મર્વ હવ અહુવના ગમનાગમનમા ધર્માન્તિકાય મહાયક છે અને તે લોકના પ્રભાવ નેટલા વિસ્તારમા છે

અધર્માસ્તિકાય—અધર્માસ્તિકાય પણ અરૂપી પદાર્થ હોવાથી આપણે તેને જોઈ નહીં શકીએ, છતાં કાર્યથી જાણી શકીશું તેનું કાર્ય એ છે કે હવ અહુવ પદાર્થોને સ્થિત રહેવામા (પછી ગમે તેટલો વખત, તેનો કાર્ય નિયમ નથી) સહાય કરવી તે પણ લોક નેટલા વિસ્તારમા રહેલ છે

આકાશ—જેને પોગાવું શકેવામા આવે છે તે પણ અરૂપી છે કારણ કે તેમા કોઈ પણ જાતનું રૂપ હોતું નથી કે સ્પર્શ હોતો

નથી. રંગ ગેરંગી વાદળાંઓ જોવામાં આવે છે, તે આકાશ નથી. તે તો આકાશમાં રહેલ એક જાતના પુદ્ગલિક પદાર્થો છે. આકાશ તેના કાર્યોથી જાણી શકાય છે. પુદ્ગલ અને આત્માને અવકાશ (માર્ગ) આપવો, તે આકાશનું કાર્ય છે. જ્યાં જ્યાં થોડો યા ઝાઝો પોલાણનો ભાગ હશે ત્યાં ત્યાં અવશ્ય જ પુદ્ગલોને માર્ગ મળી શકશે. લોકા લોક વ્યાપક આકાશ છે.

કાળ—અરૂપી પદાર્થ છે. પદાર્થોને નવાં અને પુરાણું કરવાં તે તેનું કાર્ય છે. સૂર્યના અસ્ત ઉદયને પણ કાળ કહેવામાં આવે છે. તેને વ્યવહારિક કાળ કહેવામાં આવે છે. તે અદીદ્વીપ પ્રમાણ છે. બાકી આકાશના સર્વ પ્રદેશો ઉપર રહેલ કાળના અણુઓ એ નિશ્ચયિક કાલ છે.

પુદ્ગલ—રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ જેની અંદર હોય તે સર્વ પુદ્ગલો છે. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પરમાણુ છે. તેવા અનેક પરમાણુઓ એકઠાં થતાં જુદા જુદા અનેક પ્રકારના વિભાગો બની આવે છે. જે આપણા ઉપલોગમાં અને દૃષ્ટિગોચર આવી શકે છે. જેમાં કેટલાક જીવની સાથે રહેલા પુદ્ગલો છે. અને કેટલાક જીવથી તદ્દન અલગ—એકલા પુદ્ગલો છે. આ પાંચ દ્રવ્યોનો સમાસ અજીવ નામના બીજા તત્ત્વમાં થઈ શકે છે.

આ અજીવ પાંચ દ્રવ્યોમાં પુદ્ગલ સિવાયના ચાર દ્રવ્યો આત્માને કોઈ પણ જાતનું દુઃખ કરતા નથી. પણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. તેજરૂપી હોઈ, અનેક જાતનાં રંગગેરંગી સુંદર દેખાવ આપી, કોમળ સ્પર્શ આપી, મનહર શબ્દ આપી, આદહાદક સુગંધ આપી અને સ્વાદિષ્ટ રસ આપી જીવોને પોતાનું લાન ભુલાવરાવે છે; અથવા જીવો, તે પાંચ ઈન્દ્રિયોને અનુકૂળ વિષયો પામી તેમાં આસકત બને છે. પ્રતિકૂળ વિષયોને જોઈ ઉદ્વેજિત બની દ્રેષિત થાય છે. અને રાગદ્વેષની પરિણતિને પામીને નિવિઙ્ગ કર્મબંધ કરી આ દુનિયામાં પરિબ્રમણ કરે છે.

સુદર યા અસુદર પુદ્ગલોને-વિવયોને પામીને રાગદેવ ન કરતા સમપરિણામે રહેવામા આને તો કર્મબંધ થતો નથી પોતાનું જ્ઞાન ભુલવું અને પુદ્ગલોમા આસક્ત થવું, આ બેઉનો મેળાપ કહો કે મિશ્રતા કહો, તેજ કર્મબંધ અને જન્મ મગ્નનો હેતુ છે આ કહેવાથી અણવ તત્વ કહેવાયુ આ અણવ તત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે વિચારી આત્માથી તેને ભિન્ન ગળી ભિન્ન સમજી જેમ અને તેમ તેની આસક્તિ ઓછી કરવી. અને જેમ જેમ, પુદ્ગલમા આસક્તિ ઓછી થશે, તેમ તેમ આત્મામા પ્રીતિ વિશેષ બની આવશે (પુણ્ય, પાપ અને આશ્રવ.)

મન, વચન અને કાયાની શુભ ક્રિયા તે શુભ આશ્રવ અને મન, વચન કાયાની અશુભ ક્રિયા તે અશુભ આશ્રવ આ બેઉ જાતની ક્રિયાથી આવેલા શુભ અશુભ પુદ્ગલો તેમજ મિથ્યાત્વ અવિરતિ અને દ્વેષાદિ કપાયોથી આવેલા પુદ્ગલો, તેને પુન્ય અને પાપ કહે છે તે આશ્રવથી જુદા પડી ગઈતા નથી, એટલે તે બેઉનો આશ્રવમા અભાવેશ કરવામા આવે છે.

મવર-આવતા શુભાશુભ કર્મોને અનુકાવવા, રોકવા તેને મવર કહેવામા આવે છે

બંધ-આશ્રવ દ્વારમા મન, વચન, કાયાથી બંધાયું કહેલા કર્મોને તેમજ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કપાય વિગેરેથી બંધાયું કમળેલા કર્મોને પ્રકૃતિ (સ્વભાવ), સ્થિતિ (કાળનું જ્ઞાન), અનુભાન (રસ) અને પ્રદેશ (દળીયાને સમુદાય) આ ચારરૂપે ગોડવીને બંધિત કરવા તે બંધ-તત્વ

નિર્વરા-આશ્રવદ્વારે આવેલા શુભાશુભ કર્મોને વેદીને સજાથી દાઢી નાખવા તે નિર્વરાત્વ

મોમ-કર્મોનો સર્વથા અભાવ અર્થાત આત્માનું મવ કર્મોથી દુટક થવાપણ તે મોદા આ પ્રમાણે નવ તત્વોનું નય-નિરપ-પ્રમાણ વિગેરેથી જે મધાવશિત (જેવું છે તેવું) જાણવાપણ, પછી તે જાણવ પણ રાહપથી દોષ કે નિન્નાગી દોષ, તેને ગમ્યક

જ્ઞાન-જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે. આ તત્ત્વ સંબંધી વિચારો બહુલાંગ વિસ્તાર થી અન્ય પુસ્તકોમાં આપવામાં આવ્યાં છે. તેથી આંધી વિશેષ વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યાં નથી પણ વિશેષના અર્થોઓએ જીવાક્ષિગમ સૂત્ર, પન્નવણ સૂત્ર, નવ તત્ત્વ, ભાષ્યાદિ ગ્રંથો બોલા. આ તત્ત્વ જ્ઞાનમાં પ્રથમ આત્માનું અને પછી અણુવનું જે જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે તે ઘણીજ સમજપૂર્વક આપ્યું છે કેમકે આત્માના અજ્ઞાનીઓને પ્રથમ આત્મા શું છે, તે જણાવવાની જરૂર છે અને તે આત્માનું જ્ઞાન તેના પ્રતિપક્ષી અણુવને જાણ્યાથીજ વિશેષ સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. તે જો તત્ત્વોનું વર્ણન થતાં પુનર્જન્મ થવાનું કારણ શું ? તેના કારણ રૂપે પુન્ય, પાપ, આશ્રવ અને બંધ વિગેરે જણાઈ આવે છે. અને પુનર્જન્મો ન કરવા પડે તેના હેતુરૂપે સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ બતાવવામાં આવ્યા છે. આ નવ તત્ત્વોમાં જીવ અણુવ જાણવા લાયક છે. પાપ આશ્રવ અને બંધ ત્યાગ કરવા લાયક છે. પુન્ય પણ અંતુકહ્નેજ વા પછી ત્યાગ કરવાનું છે. સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ આદરવા લાયક છે.

દર્શનયોગ.

રુચિર્જિનોક્તત્ત્વેષુ, સમ્યક્ શ્રદ્ધાનમુચ્યતે ।

જાયતે તન્નિર્સર્ગેણ ગુરોરધિગમેન વા, ॥ ૧૭ ॥

જીનેશ્વર લગવાનના કહેલા તત્ત્વોને વિષે રૂચિ થવી. (તે સત્ય છે એવી પ્રતિતી થવી) તેને સમ્યક્ શ્રદ્ધાન (ખરેખર શ્રદ્ધા) કહે છે. આ શ્રદ્ધા સ્વાભાવિક રીતે યા ગુરૂના ઉપદેશથી થાય છે.

વિવેચન:-શ્રદ્ધા વિનાનું જ્ઞાન નિર્થક છે જે વસ્તુના ઉપર પ્રીતિ નથી તે વસ્તુ આદરણીય થતી નથી. અને આદર ક્યાં સિવાય ક્યાંદો મળતો નથી. તેમ જ્ઞાનથી જાણ્યું હોય પણ જ્યાં સુધી તેના ઉપર પ્રીતિ નથી થતી ત્યાં સુધી તે તરફ આપણું પ્રવર્તન થવાની બીલકુલ આશા નથી, ત્યારે તેનાં કુળો મલવાની આશા તો ક્યાંથીજ હોય.

પડાડ ઉપરથી નદી નીચી વહુન થતી હોય તેમા કોઇ બે
 ડોળ પત્થર અવડાઇ પડ્યાંને ગોળાકાર થઇ જાય છે, તેવીજ રીતે
 અનાદિ કાળથી સત્મારમા પર્યટન કરનાર આ જીવને પરિણામની
 વિશુદ્ધતાથી કર્મોની લયોપગમતાથી અને આધિક પણ મારી
 પ્રવૃત્તિઓ આ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્નની પ્રાપ્ત થઇ આવે છે કોઇ
 માણસ રત્નો બૂલી ગયો હોય, તે સ્વાભાવિક રીતે આમતેમ દુરતા
 માથા રસ્તા ઉપર ચાલી જાય છે અને કદાચ ણીજાને પૂછવાથી
 તેમના બતાવ્યા પ્રમાણે ચાલતા પણ મન્ય રમતા ઉપર આવે છે
 તેવીજ રીતે આ સમ્યક્ત્વ રત્નની પ્રાપ્તિ પરિણામની વિશુદ્ધતાએ
 સ્વાભાવિક રીતે થઇ આવે છે અથવા સદગુણો ઉપદેશ માનણી
 તે પ્રમાણે વર્તન કરતા પરિણામની વિશુદ્ધતાએ મેળવી શકાય છે.
 ગમે તેવી રીતે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાયો પણ પરિણામની વિશુદ્ધતા
 વિના તો તે નહિ જ મળી શકે આ વિશુદ્ધતા જેમ જેમ રાગદ્વેષ
 ની ઝોછાગ્ર થતી જશે તેમ તેમ વૃદ્ધિ પામશે, આ પ્રગટ થતી
 આવશે ગગ અને દ્વેષ એ મહાન ચીકાશ છે આ ચીકાશથી જ્ઞાન
 શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર દબાઇ જાય છે માટે દરેક અવસરે અને દરેક
 કાર્યમા ગગ દ્વેષથી ઘાતુજ માવધાન ગ્રહેવાનુ છે કે, તેની ચીકાશથી
 આત્મા વિશેષ દબાઇ ન જાય તેવા માવધાન મનુષ્યોજ ઉચા આવી
 શકશે મુર્યની આટે વાદળાનો જ્યા મુધી મોટો વિભાગ આવી
 ગયો છે ત્યા મુધી પ્રકાશની આશા રાખવી વ્યર્થ છે તેવીજ
 રીતે આત્માની આટો આમે રાગદ્વેષ રૂપ વાદળાનો જાણો
 હોય ત્યા મુધી આત્મપ્રકાશ આ આત્મમુખની આશા રાખ
 વી નકામી છે વાદળ દૂર થશે ત્યારેજ પ્રકાશ થશે, તેમ રાગદ્વેષ રૂપ
 પડખો દૂર થવાથીજ આત્મપ્રકાશ પ્રગટ થશે. રાગ દ્વેષની અધિકતા
 થતાજ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિની નજીક આવેલા છવો પણ કર્મની સિધ
 નિ વરી જતા સત્મારમા અધિક પર્યટન કરે છે અને સમ્યક્ત્વથી દૂર
 જાય છે એવીજ નહિ પણ સમ્યક્ત્વ પામેલા છવો પણ સમ્યક્ત્વથી
 પતિ થઇ સત્મારમા નખડે છે માટે જો સમ્યક્ત્વના-આત્મા વિશુ
 દ્ધિના જડ હોય નો અવગમ ગાહેવ ઝોછા કરવા જોઈએ

શ્રદ્ધાનમાં પણ અનેક જાતની તારતમ્યતા આપણા જીવામાં આવે છે. કોઈને વિશેષ શ્રદ્ધાન, કોઈને થોડી શ્રદ્ધાન, કોઈને તેનાથી પણ થોડી. આ સર્વ તારતમ્યતા ધવાનું કારણ પરિણામની અવિશુદ્ધિ અને રાગ દેયનું વિશેષાધિક્યનું જ છે- ૧૭

ચારિત્ર યોગ.

સર્વસાવધયોગાનાં ત્યાગચારિત્રમિપ્યંતે ।

કિર્તિતં તદ્દર્શિસાદિ વ્રતભેદેન પંચધા ॥ ૧૮ ॥

સર્વે દોષવાળા મન વચન ક્રિયાદિ યોગોનો ત્યાગ કરવો, તેને ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. આ ચારિત્ર અહિં સાદી વ્રતના ભેદે કરી પાંચ પ્રકારે કહેલું છે. ૧૮

વિવેચન:—જ્ઞાનથી જાણવામાં આવ્યું. દર્શનથી નિશ્ચય થયો. હવે ચારિત્રથી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું. આ ક્રમે વર્તન કરવાથી તે વસ્તુની પ્રાપ્તિ ઘણી સહેલાઈથી થઈ શકે છે. બ્યાવહારિક કાર્યોમાં જેમ કોઈપણ ઠેકાણે જવાનું હોય તો પ્રથમ તેનો રસ્તો જાણવો, તેનો નિશ્ચય કરવો, અને પછી તે માટે ચાલવાની ક્રિયા કરવી, તેથી ઇચ્છિત ક્ષણે પહોંચી શકાય છે તેમ કર્મોથી મુક્ત થવામાં પણ પ્રથમ મુક્ત થવાનો માર્ગ જ્ઞાનથી જાણવો; દર્શનથી તેનો નિર્ણય કરવો અને ચારિત્રથી તે પ્રમાણે ક્રિયા કરવી. આ ત્રણ એકઠાં મળવાથી મોક્ષ રૂપ કાર્ય થઈ શકે છે. જ્ઞાનથી આપણે જાણ્યું કે આ વસ્તુ ખાવાથી ભૂખ દૂર થાય, પેટ ભરાય અને શક્તિ આવે પણ તે વસ્તુ જાણ્યાપછી જો ખાવા રૂપ ક્રિયા ન કરે તો ભૂખ ભાગે નહિ, પેટ ભરાય નહીં અને શક્તિ આવે નહીં. માટે આ ત્રણમાંથી એકાદ ન્યુન હોય ત્યાં સુધી તે કાર્ય પૂર્ણ થઈ શકતું નથી. આ કારણથીજ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા પછી ચારિત્ર કહેવામાં આવ્યું છે.

સર્વ સંપાપ યોગોનો ત્યાગ કરવો તેનું નામ ચારિત્ર. આ ઠેકાણે સર્વ શબ્દ કહેવામાં એ આશય છે કે દેશમાં પણ પાપવાળા યોગોનો ત્યાગ કરી શકાય છે. તેને દેશચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. પણ આ ઠેકાણે પૂર્ણ ચારિત્રનું વર્ણન આવે છે. અને તેજ મોક્ષનું એક

અગ છે. માટે દેશ ચારિત્રનુ ગ્રહણ ન થાય તે અર્થે સર્વ શબ્દનુ
ગ્રહણ કરેલું છે તે ચારિત્ર અહિં સાદિ (કોઈ પણ જીવની હિંસા
ન કરવી) મતના લેદથી પાચ પ્રકારનુ છે તેજ પાચ પ્રકાર આગ-
ળ કહેવામા આવે છે

યમનો પહેલો ભેદ.

અહિંસા સત્યમસ્તેય વ્રણચર્યાપરિગ્રહાઃ ।

પંચમિઃ પચમિર્યુક્તા ભાવનામિર્વિમુક્તયે ॥ ૧૦

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, વ્રણચર્યા અને મમતા રહિતપણુ આ
પાચ મહાનતો ચારિત્ર કહેવાય છે એક એક મહાનતની પાચ પાચ
ભાવનાઓ છે પાચ પાચ ભાવના સહિત પાચ મહાનતો મુક્તિને
માટે થાય છે ૧૮

વિવેચન — આ પાચ મહાનતો એ ચારિત્ર છે અને તે

મોક્ષનુ કારણ છે આહિં એ ગ કા ઉત્પન્ન થાય છે, કે પાચ મહા
મનો ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર તેજ યોગ છે તો વિશેષમા નિયમ,
આમન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને મમાધિ આ સર્વે
આગળ બતાવવામા આવશે તેનો ઉપયોગ શુ ? અર્થાત જો યમથી
એટલે પાચ મહાનતોથી મોક્ષ થતુ હેય તો પછી ધ્યાનાદિ અગો
કહેવાનુ પ્રયોજન શુ ? આ શકાનુ સમાધાન એમ થઈ શકે છે કે
એક વ્યાવહારિક મહાનતો અને બીજા નિશ્ચયિક મહાનતો તેમા
વ્યાવહારિક મહાનતો અઘટાગ યોગના પ્રથમ અગ તરીકે આવી
શકે છે કોઈ પણ જીવનો હિંસા કરવી નહિ ૧ અમત્ય જોણવુ
નહિ ૨ મોરી કરવી નહિ ૩ વ્રણચર્યા પાળવુ ૪ અને પરિગ્રહનો
મુલ્ય ત્યાગ કરવો ૫ આ પાચ યમો આ મહાનતો વ્યાવહારિક છે
અને તેને યોગના પ્રથમ અગ તરીકે ગણવામા આવ્યા છે

અને પાચ મહાનતો તેજ ચારિત્ર છે અને તે ચારિત્ર મોક્ષનુ
કારણ છે આમ આ પાચ મહાનતોનોજ ચારિત્રના સમાવેશ કર
વામા આવેલો હોય અને નિયમાદિ સાન અગો જુદા ગણવામા
કે લેવામા ન આવના હોય તો આ મહાનતોને નિશ્ચયિક રિયતિમા

લઈ જવાં જોઈએ અને એ નિશ્ચયિક સ્થિતિની પરાંકાળા (છેલ્લી હદમાં) મોક્ષ છે, એમ કહેવું એ યથાર્થ જની શકે તેમ છે. પાંચ મહાવ્રતોનો નિશ્ચયિક સ્થિતિ આ પ્રકારે છે કે આંહિંસા એટલે પોતાના આત્માને કોઈપણ પ્રકારે હિંસક થવા ન દેવો અર્થાત કોઈ પણ જાતનાં શુભા શુભ કર્મોથી આત્માને દળાવા ન દેવો. જોઈએ- ૧. સત્ય એટલે આત્મા સિવાય બીજી કોઈ પણ વસ્તુને, પોતાની માનવી કે કહેવી ન જોઈએ. ૨. અઘ્રોચ-પુદ્ગલિક કોઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી ન જોઈએ. ૩. બ્રહ્મચર્ય-પુદ્ગલિક વસ્તુને ઉપલોગ ન કરવો જોઈએ અને આત્મ ભાવમાં રમણ કરવું જોઈએ. ૪. શુભા શુભ કર્મો ઉપર પણ મમત્વ હોવો ન જોઈએ. ૫.

આંહિંસા શંકા થઈ શકે તેમ છે કે જો આચાર્ય શ્રીનો અભિપ્રાય નિશ્ચય મહાવ્રત કહેવાનો હોતો તો તેઓએ તેમ શામાટે ન લખતાં આગળ ઉપર વ્યાવહારિક મહાવ્રતોનું વિવેચન કર્યું ? આ શંકા ખરાબર છે. પણ આચાર્યશ્રીજીએ સર્વ સાવચ યોગાનાં ત્યાગશ્ચારિત્ર મિપ્યતે સર્વ જાતના સદોષ (દોષવાળા) યોગોનો ત્યાગ કરવો તે ચારિત્ર છે, એમ કહ્યું છે. આંહિંસા અમુક હદની અપેક્ષાએ શુભ યોગો છે તે પણ દોષ રૂપ છે. તે અપેક્ષાએ વિચાર કરતાં એ વાક્યમાં નિશ્ચય મહાવ્રત સંબંધી શુદ્ધાર્થ ગુપ્ત રહેલો હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે. જો તેવો ગુપ્ત શુદ્ધાર્થ ન હોત તો આગળ ઉપર ધ્યાન આદિકનું સ્વરૂપ તેઓ ન કહેતાં આ મહાવ્રતોજ મોક્ષનું સાધન છે એટલું કહીને કૃતાર્થ થઈ ત્યાંથી વિરામ પામતા. પણ આટલાથી ન અટકતાં વ્યાવહારિક પાંચ મહાવ્રતપૂર્વક ધ્યાન આદિકનું સ્વરૂપ જાતાવતાં સાધકને છેલ્લી હદ સુધી રસ્તો ખુલ્લો જતાવે છે. અને આ પાંચ મહાવ્રતોને ચારિત્ર કહી તે જ્ઞાન-શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર મોક્ષને અર્થ થાય છે, આમ એકજ પુસ્તકમાં બે અભિપ્રાયો આપતાં પહેલાં અભિપ્રાયમાં ખુલ્લી રીતે નિશ્ચય મહાવ્રતની ગુપ્તતા સમજી શકાય છે. અને બીજા અભિપ્રાયથી વ્યાવહારિક મહાવ્રત કહેવા પૂર્વક છેલ્લી હદ સુધી સાધકને

લઈ જવા પ્રયત્ન કરે છે અથવા બીજી અપેક્ષા એમ પણ સમજી શકાય છે કે આ પાત્ર મહાનત પાત્ર પાત્ર લાવના યુક્ત મોક્ષને અર્થે થાય છે તે સામાન્ય કથન છે અને ધ્યાનાદિકે થાય છે તે વિશેષ કથન છે એટલે પ્રથમ સામાન્ય કથન કહી પછી વિશેષ કહેવું એ પણ એક ગાત્રકારોની ગીતી છે આહિ પાત્ર મહાનતો મોક્ષનું કારણ છે, તે પરપરાએ મોક્ષનું કારણ છે, એમ પણ સમજી શકાય છે આ પ્રમાણે જુદા જુદા અભિપ્રાયો જે મારી સમજમા આવ્યા તે જણાવ્યા છે વિશેષ ખુલાસો જ્ઞાની પુરૂષો જાણે. ગમે તેમ હો પણ આ પાત્ર મહાનતો મોક્ષનું કારણ છે તે તો નિર્વિવાદજ છે કેમકે આ મહાનતોના આદરવાથી સ સાર નો અને કર્મ આવવાનો મોટો ભાગ રોકાઈ જાય છે. આત્માને શાન્તિ અનુભવાય છે અને ઉત્તરોત્તર આગળ વધી શકાય છે, એ તો નિર્વિવાદજ છે આ પાત્ર મહાનતોની પચીસ લાવના એ છે અહિ લાવનાનો અર્થ એવો થાય છે કે મહાનતોને સારી રીતે દૃઢતા પૂર્વક પાળવામા સહાયક ક્રિયાઓ આનું સ્વરૂપ અનુક્રમે આગળ કહેવામા આવશે પ્રથમ તો પાત્ર યમોનું સ્વરૂપ કહેવામા આવે છે

અહિ સાંપ પહેલા મહાનતનું સ્વરૂપ કહે છે

न यत्पमादयोगेन जीविनव्यपरोपण ।

व्रतानां स्यावराणा च तदहिंसाव्रत मन ॥ ૨૦ ॥

પ્રમાદના કારણથી વ્રતજીવોનું અને સ્થાવર જીવોનું હવિતબ્ય નાશ ન કરવું તે અહિ સા ૧૧ માનેતું છે

વિવેચન -- વ્રતજીવો અને સ્થાવર જીવો એજીવો વર્ણન થા જોગખાણ (સમજુની) આગળ અપાઠ ગયેલ છે તે જીવોનો પ્રમાદથી પણ નાશ ન કરવો. એ વાક્યથી સ્પષ્ટ મુમત્સઈ શકાય છે કે પ્રમાદથી નાશ ન કરવો. ત્યારે જાણીને તો નાશ નજ કરવો જોઈએ આંહિ એ શંકા યર્થ શકે તેમ છે કે જીવતો નિત્ય અને અમર છે

એક શરીર મૂંઝી શરીરાંતરમાં જાય છે. અને તેથી જીવનો નાશ થતો નથી, પણ શરીરનો નાશ થાય છે. તો વ્રત્ત અને સ્થાવર જીવોનો નાશ ન કરવો, એમ કહેવાનો હેતુ શો છે? તેનું સમાધાન એમ થઈ શકે છે કે આ દેહધારી જીવોને દશ પ્રાણ હોય છે.

સ્પર્શ ઇન્દ્રિય (શરીર)	રસ ઇન્દ્રિય (જીભ)	ગ્રાણ ઇન્દ્રિય (નાક)	ચક્ષુ ઇન્દ્રિય (આંખ)
ગ્રાણ ઇન્દ્રિય (કાન)	મન બળ (મનશક્તિ)	વચન બળ (વચનશક્તિ)	કાય બળ (શરીરશક્તિ)

શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય. (આકૃષ્ટ)

તેમાંથી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ આ પાંચમાં રહેલા એકેન્દ્રિય જીવોને સ્પર્શેન્દ્રિય, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એ ચાર પ્રાણ હોય છે. બે ઇન્દ્રિય જીવોને રસ ઇન્દ્રિય અને વચન બળ સહિત છ પ્રાણ હોય છે. તે ઇન્દ્રિય જીવોને ગ્રાણઇન્દ્રિય સહિત સાત પ્રાણ હોય છે. ત્રીજા ઇન્દ્રિય જીવોને ચક્ષુ ઇન્દ્રિય સહિત આઠ પ્રાણ હોય છે. માતા પિતાના સંયોગ વિના ઉત્પન્ન થએલા સમુંછિંમ પંચેન્દ્રિય જીવોને કર્ણ ઇન્દ્રિય સહિત નવ પ્રાણ હોય છે. અને ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય, જનાવર મનુષ્ય તથા ઉપપાતિક દેવ અને નારકીના જીવોને દશ પ્રાણ હોય છે. આ પ્રાણો તે આ દેહધારીનું કોઈપણ જાતના દેહમાં રહેવારૂપ જીવિત-વ્યંજ અને પ્રાણરૂપ જીવિત-વ્યંજનો નાશ કરવો કે તેનાથી જીવનો વિયોગ કરાવવો અથવા તેને દુઃખ આપવું તે હિંસા છે. આ કહેવાથી જુઓ કે આત્માનો નાશ નથી થતો એ સિદ્ધ છે, તોપણ તેણે ધારણ કરેલા પ્રાણોનો નાશ થવાથી (વિયોગ થવાથી) આત્મા દુઃખાદિનો અનુભવ કરે છે. અને તેથીજ પ્રાણોના નાશને હિંસા માનવામાં આવી છે. એકેન્દ્રિયથી લઈ પંચેન્દ્રિય પૂર્વક કોઈ પણ જીવને મનથી, વચનથી કે શરીરથી મારવામાં, મરાવવામાં કે તેનું અનુમોદન કરવામાં ન આવે ત્યારે તે પ્રથમ અહિંસા વ્રત કહેવાય છે. ૨૦

યમનો બીજો ભેદ.

પ્રિયં પથ્યં વચસ્તથ્યં સૂતૃતતમુચ્યતે ।

તત્તથ્યમપિ નો તથ્યમાપ્રિયં ચાહિત ચ યત્ ॥ ૨૧ ॥

સાલગનાજ બીજને પ્રિય લાગે તેવું અને હિતજારી સત્ય વચન બોલવું, તે સત્ય નામનું બીજું મહાન્ત કહેવાય છે પરંતુ અપ્રિય અને અહિતકર વચન સત્ય હોય તોપણ તે સત્ય નથી (કેમકે તે બીજને ખેડતું અને પરિણામે અનર્થનું કારણ છે)

વિવેચન.—યોગીઓને કેવા વચનો બોલવા ભેદજાતો તેઓમા બીજું મહાન્ત રહી શકે? શુરૂવર્ય કહે છે કે પ્રિય લાગે તેવું હોય, તેનાથી હિત થતું હોય, અને સત્ય હોય, આ ત્રણ વિશેષણવિશિષ્ટ હોય તો બીજું મહાન્ત કહી શકાય સત્ય હોય પણ અપ્રિય હોય કે અનર્થકારી હોય તો તે વચન સત્ય હોય પણ સત્ય નથી આ કહેવાથી યોગીઓએ કઠોર વચનથી પણ બીજા છોડેને દુ ખ ન આપવું, એવો ધ્વન્યાર્થ નોકળે છે આવી સૂક્ષ્મ અહિંસક વૃત્તિઓથી યોગીઓમા હિંસક પ્રાણીઓ ઉપર કાળુ ધરાવવાની કે વચન સિદ્ધિ આદિ અનેક અતિશયોવાળો સિદ્ધિઓ પેદા થઈ શકે છે ૨૦

યમનો ત્રીજો ભેદ.

અનાદ્યાત મદત્તસ્યા સ્તેયવ્રતમુદીરિતં ।

વાદ્યાઃ પ્રાણા નૃણામર્થો હરતા ત્વ હતાદિ તે. ॥ ૨૨ ॥

આપ્યા સિવાય કાંઈ નહિ તેવું તે અર્ચાર્યવ્રત કહેલું છે ધન એ મનુષ્યોના બાહ્ય પ્રાણ છે તે હરણ કરતા તે મનુષ્યોના દ્રવ્ય પ્રાણોનો નાશ થયો કહી શકાય છે ૨૨

વિવેચન.—વસ્તુના માલિકની રજા સિવાય કે તેના આપ્યા સિવાય કાંઈપણ વસ્તુ ગ્રહણ ન કરવી, તે ત્રીજું અર્ચાર્યવ્રત કહેવાય વસ્તુનો માલિક કાંઈ સજીવ વસ્તુ અથવા ધન વિગેરે આપે તો

ધણીની આપેલી હોવાથી તે ગ્રહણ કરી શકાય કે કેમ ? ઉત્તરમાં ગુરૂવર્ય એમ જણાવે છે કે ત્યાગીઓને માટે તો અદત્ત ચાર પ્રકારનું છે. તીર્થ'કરની આજ્ઞા હોય તેજ ગ્રહણ કરી શકાય. તીર્થ'કરની આજ્ઞા ત્રિવાયની વસ્તુ તેના માલિક આપે તોપણ ન ગ્રહણ કરવી. તીર્થ'કરે અમુક વસ્તુ લેવાની આજ્ઞા આપી દોય તોપણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને બાવની અપેક્ષાએ તે વસ્તુ ગ્રહણ કરાય છે. તો તેવી વસ્તુ વિદ્યમાન ગુરૂની આજ્ઞા ત્રિવાય ન લઈ શકાય. કારણકે દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિને જાણનાર ગુરૂ લાભાલાભ જાણીને તેને ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા આપે તેમજ માલીકની આજ્ઞા હોય તો અને સજીવ શિષ્યાદિને તેની પોતાની મરજી યા તેના વડિલોની આજ્ઞા હોય તો શિષ્યાદિપણે ગ્રહણ કરી શકાય. આ પ્રમાણે તીર્થ'કર સંખ'ધી, ગુરૂ સંખ'ધી, માલિક સંખ'ધી અને જીવ સંખ'ધી એમ ચાર પ્રકારના અદત્તનો ત્યાગ કરવો. ત્યાગીઓને દ્રવ્ય, ધનાદિ તો ગ્રહણ નજ કરાય. કેમકે દ્રવ્ય એ ત્યાગ વૃત્તિનો નાશ કરનાર છે. તેમ ગૃહસ્થોને ધનાદિ ઉપર મમત્વલાભ હોવાથી તે ધન ગાઢ પ્રાણ જેવું છે. આવા ઘણા દાખલાઓ ખનેલાં જોવામાં આવે છે કે ધનનો નાશ થવાથી કે ચોરી થવાથી મનુષ્યોનાં હૃદય ફાટી જાય છે, અને મરણ પામી જાય છે. માટેજ શાસ્ત્રકાર કહેછે કે 'ગાઢ પ્રાણ સરખું મનુષ્યોનું' ધન હરણ કરનારે તેના ખરા પ્રાણોનું હરણ કર્યું છે. ૨૨.

યમનો ચોથો ભેદ.

દિવ્યૌદારિક કામાનાં કૃતાનુમતિ કારિત્વં ।

મનોવાકાયતસ્ત્યાગો વ્રત્ત્યાષ્ટાદશઘ્રા મતં ॥ ૨૩. ॥

દિવ્ય અને ઉદારિક વિષયોનો મનથી વચનથી અને શરીરથી કરવા કરાવવા અને અનુમોદવાનો ત્યાગ કરવો તે પ્રદ્યવ્ય અદાર પ્રકારનું કહેલું છે. ૨૩.

વિવેચન:—દિવ્ય એટલે દેવ સંખ'ધી અને ઉદારિક એટલે મનુષ્ય તથા તિર્યચ (જનાવર) સંખ'ધી વિષયોનો ત્યાગ કરવો.

ખરેખર ત્યાગ, ઇચ્છાના ત્યાગની સાથેજ રહેલો છે અને તે ઇચ્છાનો ત્યાગ અઢાર પ્રકારે ત્યાગ કરવાથી થઈ શકે છે મનથી વચનથી અને કાયાથી વિષય સેવન ન કરવું, મન વચન કાયાથી ન કરાવવું અને મનથી વચનથી અને કાયાથી વિષય સેવનારની અનુમોદના ને વરવી, આ નવ ભેદ થયા તે નવ ભેદ દેવતાના વૈકિય શરીર સભાથી અને બીજા નવ ભેદ મનુષ્ય અને તિર્યચના ઉદારિક શરીર સભાથી ભેદ મળી અઢાર ભેદ થયા આ અઢાર ભેદે બ્રહ્મચર્ય પાલન કરવું આ બ્રહ્મચર્ય પાળનારનો અગ્રેષ્ઠ સમાર સુખમય થઈ જાય છે કર્મબંધના ઘણા કારણો ઓછા થઈ જાય છે વીર્ય એ શરીરનું પોષક હોવાથી ખૂબ જીવન છે તેનું રક્ષણ કરવાથી યાદશક્તિ, શરીર શક્તિ અને વિચાર સામર્થ્ય વૃદ્ધિ પામે છે, યોગનો અધિ કારી થાય છે, અને વિવેક જ્ઞાન પામતા ઘણી સહેલાઈથી આત્મ સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરી શકે છે શરીરની સ્થિતિ અને મનની એકાગ્રતા કરવામા આ વીર્ય ઘણું જ ઉપયોગી છે માટે યોગી યવા ઇચ્છનાગઓએ ઘણા પ્રયત્નથી વીર્યનું રક્ષણ કરવું ૩૩ -

યમનો પાચમે ભેદ.

सर्वभावेण मूर्च्छयास्त्यागं स्यादपरिग्रहः ।
 यदसत्स्वपि जायेत मूर्च्छया वित्तनिष्पन्नः ॥ ३४. ॥
 सर्व પદાર્થોને વિષે આસક્તિનો ત્યાગ કરવો તે અપરિગ્રહ કહેવાય છે (આસક્તિનો ત્યાગ કરવો તેને ત્યાગ કહી શકાય કહેવાનો હેતુ એ છે કે) પામે વસ્તુ ન હોય તોપણ આસક્તિથી (ઇચ્છા હોવાથી) મનમા અનેક વિગ્નારો (વિગ્તિઓ) પેદા થાય છે ૩૪

વિવેચન — સર્વ પદાર્થોમાથી એહ, મૂર્છા, ઇચ્છા, આસક્તિ, પ્રેમ, યા મનેહનો ત્યાગ કરવો તેજ ખરેખર ત્યાગ છે ઉપરથી, બાહ્યથી ત્યાગ કરવામા આવ્યો હોય પણ અદરની તૃપ્તિ શાત ન થઈ હોય તો મનમા અનેક જાતના વિક્ષેપો યા વિગ્નારો યવા કરે છે અને મનને શાંતિ મળતી નથી ત્યાગ કરવાનું કારણજ્ઞ શાંતિ

અનુભવવાનું છે. અને તે શાંતિ બાદ ત્યાગથી કદી મળવાની નથી. ઈચ્છાની ઓછાથ વિનાનો ત્યાગ વિટંબણા રૂપે છે. તે ત્યાગ પછી રૂપાંતરો કરીને જૂદી જૂદી રીતે તેને દ્રસાવે છે. અને એક ઘર મૂકાવી કોઈ બીજા રીતે બીજું નવું ઘર મંડાવે છે. માટે જ્ઞાની પુરૂષો વારંવાર કહે છે કે— મુચ્છા પરિગા હોવુંનો. મૂર્ખો છે તેજ પરિગ્રહ છે. ૨૪.

યમ સિદ્ધિની મહદશાર ભાવનાઓ.

ભાવનાભિર્ભાવિતાનિ પંચમિઃ પંચમિઃ ક્રમાત ।

મહાવ્રતાનિ નો કસ્ય સાધ્યંત્યવ્યયં પદં— ॥ ૨૫. ॥

અનુક્રમે પાંચ પાંચ ભાવનાઓથી વાસિત થએલાં આ મહા વ્રતો કેને મોક્ષપદ સાધી નથી આપતાં ? અર્થાત્ આ મહાવ્રતોનો ભાવના સહિત આદર કરનાર અવશ્ય મોક્ષપદ મેળવે છે. ૨૫.

પહેલા મહાવ્રતની ભાવના.

મનોગુપ્ત્યેષણાદનેર્યાભિઃ સમિતિભિઃ સદા. ।

દૃષ્ટાન્નપાનગ્રહણે નાદિંસા ભાવયેત્સુધીઃ ॥ ૨૬. ॥

મનોગુપ્તિ ૧. એષણાસમિતિ ૨. આદાનસમિતિ ૩. ઈર્થોક્ષમિતિ ૪. અને અન્નપાન જોઈને ગ્રહણ કરવું ૫. આ પાંચ ભાવનાઓએ કરી બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ અહિંસાને પુષ્ટિ આપવી આ વાસિત કરવી. ૨૬.

વિવેચનઃ—અહિં મનોગુપ્તિનો અર્થ એવો થાય છે કે મનને અશુભ વિચારોથી અટકાવવું. હિંસા કરવામાં મનના વ્યાપારની મુખ્યતા છે. તેથી મનની વિશુદ્ધતા હોય તોજ અહિંસા બની રહે છે અથવા મનની વિશુદ્ધતાથી અહિંસાને પુષ્ટિ મળે છે. એષણા સમિતિ એટલે આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરે કોઈ પણ જીવને હુઃખ ન થાય તેવી રીતે નિર્દોષ લેવું. ૨. આદાન સમિતિ એટલે વસ્ત્રપાત્રાદિ ઉપકરણો તથા બીજું પણ કંઈ લેવું મૂકવું હોય તો

કોઈ પણ જીવની વિરાધના ન થાય તેમ લેવું મૂકવું ૩ ધર્મ
સમિતિ એટલે રસ્તામાં જવું આવવું હોય ત્યાં નીચી દૃષ્ટિ કરી
યતનાપૂર્વક કોઈ જીવની વિરાધના ન થાય તેની રીતે જવું આવવું ૪
દયાનપાનચકુલ એટલે અનાજ (આહાર) અને પાણી ભેળને
લેવું કીડી, કુચુવા, પ્રમુખ જીવો અદ્વયી આવ્યા હોય તો તેને
દૂર કરવા દૂર ન થઈ શકે તેવા જીવો હોય તો તે અનાજ પાણીને
નિર્હોય જમીન ઉપર ત્યાગ કરવો ૫ આ પાચ ભાવનાઓ પ્રમાણે
વર્તન કરી પ્રથમ અહિંસા મહાનતને સારી રીતે પાલન કરવું ૨૨
બીજા મહાવતની ભાવના

દાસ્યજ્ઞાનમયક્રોધ પ્રત્યાર્પાન્નિરતરં ।
આલેન્ય ભાષણોનાદિ માયેત્ સુતૃત વ્રત ॥ ૨૭ ॥

હાની ૧ લોજા ૨ ભય અને ક્રોધનું પર્યાખ્યાણ (ત્યાગ) કરવા
કરવું (મનજૂત કરવું) ૨૦
કરવું કરીને તથા નિરતર વિચાર પૂર્વક બોલવા વટે સત્ય વ્રતને વાસિત

વિવેચન — અસત્ય (જૂઠું) બોલવાના કારણોના વિચાર
કરવું તો પ્રથમ મનુષ્યો એક બીજાની હામી મનકરી કઠતા જૂઠું
બોલે છે મનકરાંમાં એક બીજાની વસ્તુઓ છપાવી, અમે લીધી નથી,
આમ કહી, તેને તે વસ્તુ માટે વ્યાકુળ થતો ભેદ આનંદ પામે છે
અથવા તેની સ્થિતિ તેવી ન હોય, તથાપિ તેવી સારી કે અધમ
સ્થિતિના જેવા પર્યાયોથી બોલાવી મન મેળવે છે આ આનંદ કે
મનથી કાયદો કાઢી નવી છતાં મનુષ્યો અસત્ય બોલે છે અને બીજા
નતને દુષિત કરે છે તેઓને શુદ્ધવં જણાવે છે કે બીજા
વ્રતને તમારું મનજૂત કરવું હોય તો હામી કરવાનું પ્રત્યાખ્યાન
(પર્યાખ્યાણ) કરો. બીજી ભાવના લોભનો ત્યાગ કરવાની છે મનુ
ષ્યો કૌણિક વસ્તુની લાલચને પરાધીન થઈને અસત્ય બોલે છે આ
કેમલે વિચારવાનું છે કે ગમે તે વસ્તુ માટે લોભથી પ્રેરાઈ અસત્ય
બોલી તેમનું મેળવમે તથાપિ પુન્યની પ્રબળતા સિવાય તે વસ્તુ

તમારી આગળ ટકી રહેશે નહિ ! ગમે તેવી ખીજ આડકતરી રીતે તે વસ્તુ તમારી પાસેથી ચાલી જશે યા તમારા ઉપલોગમાં નહિજ આવે અને ખીજ મહાનતને લાંગી કર્મખંધિત થશે. એટલે અસત્ય બોલી, લોભથી તે વસ્તુ મેળવવી નિરર્થક છે, એટલુંજ નહિ પણ તે અનર્થ પેદા કરનાર છે. હવે જો તમારું પુન્ય પ્રખળ છે તો પણ અસત્ય બોલી લોભથી વસ્તુ મેળવવી નિરર્થક છે, કારણ કે તમારું પુન્ય પ્રખળજ હશે તો તેવી રીતે કર્યા સિવાય પણ તમને તે વસ્તુ સંતોષવૃત્તિથી મળી રહેશે અને તેટલો કર્મખંધ અને અનર્થ થતો અટકશે. ૨

મનુષ્યો લયથી અસત્ય બોલે છે. ન કરવાનું કોઈ કાર્ય થઈ ગયું હોય તેના સંખંધમાં કોઈ પુછે કે આ કાર્ય તમે કર્યું છે ? હવે જો તે થઈ ગયું છે તેમ કહે તો તેની આખર જાય, લોકમાં અપ-કીર્તિ થાય અથવા માર પડે કે વસ્તુનો વિનાશ થાય, વિગેરે લયનાં કારણોને લઈને જૂઠું બોલે છે. તે કાર્યને છુપાવે છે. જ્ઞાની પુરૂષો કહે છે કે તેવા પામર છવો બેવડા દંડાય છે એક તો અકાર્ય કર્યું, તેનાથી કર્મખંધન તો થયુંજ. વળી તે અકાર્ય છુપાવવા માટે જૂઠું બોલે છે. આમ એક તો વિપ અને પાછું વધાર્યું એમ બેઉ રીતે કર્મ ખાંધે છે. શુદ્ધ કહે છે કે આ થોડા વખતના સંયોગવાળા છવોને સારું દેખાડવા માટે તેમના લયથી તું જૂઠું બોલે છે. પણ તારે તારા આત્માનો લય સાથે રાખવો જોઈએ છે. લોકો થોડા વખતના સંયોગવાળા છે, ત્યારે આત્મા નિરંતરના સંયોગવાળો છે. આ થોડા વખતના સંયોગવાળા લોકોને રાજ રાખવા અને નિરંતરના સંયોગવાળા પોતાના આત્માને કબ્જામાં નાંખવો, લવોલવમાં જૂઠું બોલી રખડાવવો મારવો કે રીખાવવો એ કોઈ રીતે તને લાયક નથી તેમ લોકોને રાજ રાખવાથી પણ તે પાપ છુપું રહેવાનું નથી તો અકાર્ય કરી તેનો અશ્વાત્તાપ કર, તેની માફી માગ, તેને છુપાવ નહીં અને તેનું પ્રાયશ્ચિત કરી શુદ્ધ થા. ૩

ચોથું કોધથી અસત્ય બોલાય છે. કોધના આવેશમાં મનુષ્યો પોતાનું જ્ઞાન ભુલી જાય છે. આત્મામાં એક જાતનો મહાન વિકાર

પેદા થાય છે અને તેની છાયા શ્રુતિની લીધણી, અધરતુ સ્ફુરતું
 મુખની લાલાશ અને ગળદના વિપરીતપણા રૂપે બહાર આવે છે
 ક્રોધને પરાધીન થએલા મનુષ્યોને વાચ્યાવાચ્યનું કે કર્તવ્ય અકર્ત
 વ્યનું જ્ઞાન રહેતું નથી તેથી અમત્ય બોલાય છે જોકે કલક બીજને
 અપાય છે અને સત્યામય નિદા પણ થાય છે સારી પુરૂષોએ
 આવે કેકાણે બહુ સાવચેત રહેવાનું છે પ્રથમતો ક્રોધને પ્રવેશ
 કરવાનું ન આપવો જ્ઞાન થઈ આવ્યો તો વચનદ્વારા કે કાયદારા
 તેના ઉદયનો નિરોધ કરવો, તેને નિષ્ફળ કરવો અને ઉદય રોધ ન કરી
 શકાય તો તેના પ્રસંગોમાંથી ચોડા વખત ફર ચાલ્યા જવું અથવા
 તો તે કાર્ય બીજા વખતને માટે મુલતવી રાખવું આમ ગમે તે
 ઉપાયે કરી ક્રોધને નિષ્ફળ કરવો અને તેનાથી પ્રેરાઈ અસત્ય નજ
 બોલવું. અચાર્ય શ્રી કહે છે કે આ, હાની લોભ, ભય અને ક્રોધના
 મુખ્યખાણ કરવા નોંધજો.

પાચમી ભાવના નિરંતર વિચાર કરીને બોલવું તે છે પૂર્વાપર
 વિચાર કર્યા સિવાય રહસ્ય વૃત્તિથી એકદમ બોલી નાખવું તેમાં
 કેટલીક વખત અસત્ય પણ બોલાર્થ જાય છે, એટલું જ નહિ પણ
 તેનું પરિણામ કોઈ વખત વિપરીત આવે છે, માટે કાંઈ પણ બો
 લવું હોય તેના પહેલા જરા વિચાર કરી જોવો કે આ બોલવાથી મને
 પોતાને કેટલો ફાયદો છે? આ બીજાને ફાયદો થશે કે કેમ? આ
 બોલવાથીનું કસાન તો નહિ થાય? વિગેરે વિચાર કરીને બોલવું એક
 યોગ્ય વિચાર છે કે —

સગુણમયગુણે વા કુર્વતા કાર્યજાન,
 પરિણતિરવચાર્યા યન્નત પડિતેન ।

અતિરમસકૃતાના કર્મણામાવિપત્તિઃ
 મન્વતિ હૃદયદાર્દરિશ્ચ તુલ્યો વિપાકઃ ૧..

સારૂ અગર ખોટું કાર્ય કરતા વિદાનોએ ઘણા પ્રયત્ન પૂર્વકે
 તેના પરિણામનો વિચાર કરવો નોંધજો ઘણી ઉતાવળથી પૂર્વાપર

વચાર કર્યા સિવાય કરેલાં કાર્યની કોઈ વખત એવી વિપદા આવી પડે છે કે તે વિપાકો હૃદયમાં શલ્યની માફક ઢાઢુ કરે છે. આ પ્રમાણે બીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓ પૂર્ણ થાય છે. એ ભાવનાઓ પ્રત્યે જાગૃતિ રાખી બીજા મહાવ્રતને મજબુત બનાવવું. ૨૭

બીજા અદત્તાદાન વિરમણ વ્રતની ભાવના

અલોચ્યાવગ્રહં યાજ્ઞાઽભીક્ષ્ણાવગ્રહયાચનં ।

एतावन्मात्रमेवैतदित्यवग्रहधारणं ॥ ૨૮. ॥

समानधार्मिकेभ्यश्च, तथावग्रहयाचनं ।

अनुज्ञापितपानान्नासनमस्तेयभावना ॥ ૨૯. ॥

વિચાર કરી અવગ્રહની યાચના કરવી ૧. વારંવાર અવગ્રહની યાચના કરવી ૨. આટલોજ અવગ્રહ વાપરીશું એમ નિશ્ચય કરી - તેટલો અવગ્રહ રાખવો ૩. સ્વધર્મીઓ પાસેથી અવગ્રહની યાચના કરવી ૪. અને અન્ન પાન આસન વિગેરે ગુરૂની આજ્ઞા મેળવીને વાપરવા ૫. આ પાંચ અઘોર્યવ્રતની ભાવના છે. ૨૮-૨૯

વિવેચન:—સાધુઓને રહેવાને માટે ઉપયોગવાળી જગ્યા ગ્રહસ્થો પાસેથી માગી લેવી જોઈએ. એ જગ્યાને કે મુકામને અવગ્રહ કહેવામાં આવે છે. આવા અવગ્રહોના પાંચ માલિકો હોય છે. અને તે સર્વની આજ્ઞા મેળવી તે જમીન ઉપર રહેવું કે હાલવું ચાલવું વિગેરે કરવું જોઈએ. આ પાંચ અવગ્રહો ઈંદ્ર ૧ ચક્રવર્તી ૨ રાજા ૩ ધરનો માલિક ૪ અને સ્વધર્મી સાધુઓ સંખ્યાથી કહેવાય છે. ઈંદ્ર ચક્રવર્તી રાજા અને સામાન્ય રાજાની પૃથ્વી ઉપર પોતા પોતાની હદમાં ચાલવા બેસવા ઉઠવા માટે પ્રજાને આજ્ઞા હોય છે. તથાપિ અમુક હદમાં કે રાજ્યમાં જવા આવવાનો તેણે નિષેધ કરેલો હોય તો ત્યાં સાધુઓએ જવું આવવું ન જોઈએ. જો જાય આવે તો અદત્તનો (ચોરી કર્યાનો) દોષ લાગે ૧-૨-૩ ધરના માલિકની રજા લેવી જોઈએ ૪ અને કોઈ પણ મુકામમાં પહેલાં મુનિઓ આવી રહ્યા હોય તેમણે ગૃહસ્થ પાસેથી અવગ્રહ વાચેલો હોવાથી તે મુકામમાં બીજાં નવીન આવનાર

મુનિઓએ પ્રથમ આવેલ મુનિઓની રજા મેળવીને તેમાં રહેવું નોંધ્યું.
 ને તેઓની રજા મેળવ્યા સિવાય તેમાં રહેતો સ્વધર્મી અદત્તનો દોષ
 લાગે પ આ પાત્ર અવગ્રહો કહેલા છે

પ્રથમ ભાવના વિચાર કરીને ગૃહસ્થ પામે અવગ્રહ માગવો તે છે
 વિચાર કરવાનું કારણ એ છે કે આ જગ્યા અમારે લાયક છે કેમ? આહી
 રહેવાથી અમારા જ્ઞાન ધ્યાનની વૃદ્ધિ થશે કે હાનિ? અથવા ઘરના
 માલિક આગેવાન પોતે ન હોય પણ તેના અનુયાયી પુત્ર પુત્રી સ્ત્રી વિ
 ગેરે કે કુટુંબીઓ હોય તો તેની પાસેથી ચાચના કરી મુકામ મેળવ્યા પછી
 બાહારથી આવેલ ઘરના માલિકને તે વાત સમત થશે કે કેમ? વિગેરે
 તેની મરજી ન હોવાથી આપસમાં બ્લેશ તો નહિ થાય? વિગેરે
 પૂર્વાપર વિચાર કરી મુકામ આ જગ્યાની માગણી કરવી અમુક વ
 ખત જવા પછી ફરી ચાચના કરવી આ ચાચના કરવાનું કારણ એ
 છે કે ગૃહસ્થને તે જગ્યાની જરૂર જણાતી હોય અને શરમથી
 તે બોલી શકતો ન હોય. તે માટે ફરી ચાચના કરવી ને તેમ ન
 કરે અને તેની મરજી વિરૂદ્ધ ત્યાં વધારે વખત રહે તો ફરી બીજા
 સાધુઓને વસ્તી મળવી કુર્લભ થઈ પડે આ હેતુથી અથવા માદગી
 પ્રમુખના કારણે મુત્ર-વિષ્ટા અને વસ્ત્ર પ્રક્ષાલનાદિ કારણથી
 વસ્તીના માલીકને પીડા ન થાય માટે બીજાવાર આ વાર વાર તે
 વસ્તીના માલિકની રજા મેળવવી કે અમુક પ્રમાણ જેટલો અવગ્રહ
 વાપરશું ત્રીજી ભાવનામાં જરૂર જેટલી જગ્યાની ચાચના કરવી
 અને તેટલીજ વાપરવી. એથી દેનારનું મન કલુષિત ન થાય અને
 પોતાને અદત્તનો દોષ ન લાગે કે એક ધર્મવાળા સાધુઓ પહેલા
 આવી રહ્યા હોય અને પાછળથી આવનાર સાધુ તેજ ધર્મના હોય
 તોપણ પહેલા આવેલ સાધુની આરા લઈને તે મુકામમાં ઉતરવું
 નોંધ્યું. ને તેમ ન કરવામાં આવે તો સહધર્મી અદત્ત લાગે ૪
 મેળવેલું જ્ઞાન પાણી વસ્ત્ર પાત્રાદિ વિગેરે શરૂને આ આ
 ચાચને બતાવીને પછી પોતાના ઉપયોગમાં લેવું આ બતાવવાનું
 કારણ એ છે કે શરૂ આ વસ્તુ નિર્દોષ છે કે સદોષ છે અને કા

યદાજનક છે કે અપાય (કષ્ટ) આપનાર છે. વિગેરે જાણતા હો-
વાથી તેને લાયક હોય તેજ તેને આપી અપાયથી તેનું રક્ષણ
કરે છે. ૫.

વિરાગ માર્ગમાં પણ આહાર, પાણી, વસ્ત્ર પાત્ર અને મુકામની
તો જરૂર જણાય છે, તે સિવાયની બીજી વસ્તુ ઉપયોગી નથી. તે
અહણુ કરવામાં આવે તો તો વિરાગ માર્ગથી બ્રહ્મ થવાય છે. ઉપર
જણાવેલી ઉપયોગી વસ્તુ પણ ધણીની અને શુરની આજ્ઞા સિવાય
ઉપયોગમાં લેવાની નથી એજ જણાવી આપે છે કે આવો સૂક્ષ્મ
પણુ અદત્તનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપનાર મહાત્માઓનો કોઈ
ગૂઢ આશય તેમાં રહેલો છે, અને તે એમ સમજાય છે કે સદા
ચરણોથી ભરપુર નીતિથી અને આત્મજ્ઞાનની જાગૃતિથી યોગીઓએ
શાંત ભાવમાં પોતાનું જીવન નિર્ગમન કરવું જોઈએ. હવે જો તેવા
યોગીઓ આવા સ્વરૂપ કારણોમાં લોકનીતિથી વિમુખ થઈ અદત્ત
અહણુ કરી કલેશના પ્રપંચમાં અને લોકોની અવગણનામાં આવી
પડે તો તેઓ પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરી લોકોને ઉચ્ચ માર્ગ બતા-
વવામાં કેવી રીતે ફાવી શકે કે ઉપયોગી થઈ શકે ? માટે તદ્દન
નિર્દોષ અને શાંત રીતે જીવન પ્રવાહિત કરવાને ઇચ્છતા યોગીઓને
કોઈ પણ પ્રકારનું અદત્ત ન લેતાં ત્રીજા વ્રતની પાંચ ભાવનાઓથી
વાસિત મર્ધ વર્તન કરવું જોઈએ. ૨૮-૨૯

ચોથા મહાવ્રતની ભાવના.

સ્ત્રીષ્ઠપશુમદ્દેશ્માસનકુડ્યાંતરોજ્જનાત્ ।

સરાગસ્ત્રીકયાત્યાગાત્ પ્રાગ્રતસ્મૃતિવર્જનાત્ । ૩૦ ॥

સ્ત્રીરમ્યાંગેક્ષણસ્વાંગસંસ્કારપરિવર્જનાત્ ।

પ્રણીતાત્પન્નત્યાગાત્ બ્રહ્મચર્યંતુ ભાવયેત્ ॥ ૩૧ ॥

શ્રી નયુંસક અને જનાવરોવાળાં ઘર, આસન અને બીંતના
આંતરે રહેવાનું ત્યાગ કરવે કરી ૧ રાગ પેદા થાય તેવી શ્રીની
કથાઓનો ત્યાગ કરવે કરી ૨ પેહેલી અવસ્થામાં અનુભવેલ વિષ-

ચોની સ્મૃતિ (યાદી) ન કરવે કરી ૩ સ્ત્રીઓના સમલિંગ અંગો કરી
 ૪ જોવાનો અને ચોતાના શરીરના ઉપર તેવા શલ્યગારનો ત્યાગ કરવે
 કરીને, રસવાળા અને પ્રમાણથી અધિક આહારનો ત્યાગ કરવે કરીને
 પ્રભવરૂપ વ્રતને ભાવિત (વાસિત) કરવું ૩૦-૩૧

વિવેચન—પ્રહાર્યારી પુરુષોએ કે સ્ત્રીઓએ જે ઠકાણે
 સ્ત્રીઓ કે પુરુષો રહેતા હોય, પછી તે એકલા હોય કે બેડલા હોય,
 તેવા ગૃહોમાં ન રહેવું જોઈએ, તેના આસનો ઉપર ન બેસવું જોઈએ
 ધર્મ, અને તેવા મુકાબોની ભીતોને આતરે પણ ન રહેવું જોઈએ
 તેમ રહે તો તેમના પવિત્ર્યથી—તેમને જોવાથી—અને તેમના વિષ
 યાદિ સબધી શબ્દો સામળવાથી જોડની ઉત્પત્તિ થવાનો સભવ
 છે એટલું જ નહિ, પણ વ્રત ભંગ થવાનો પણ ભય છે તેવીજ
 રીતે નપુસકો જેમને સ્ત્રી પુરુષ બેડનો અભિલાષ થાય છે તે રહેતા
 હોય, અને પશુઓ વિગેરેના બેડલાઓ કે એકલા રહેતા હોય,
 જોવા ઘરો, તેના આસનો કે તેવા ઘરોની ભીતના આતરે રહેવાથી
 પૂર્વે કહેલ જોયો ઉત્પન્ન થવા સભવ છે પ્રહાર્યારી પુરુષોએ રાગ
 વાળી સ્ત્રીઓ માથે કથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અથવા સ્ત્રીની કથા-
 નો ત્યાગ કરવો જોઈએ અથવા એકલી સ્ત્રીઓ સાથે વાર્તાલાપ
 કે ધર્મસભામાં પણ કથાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ધર્મકથા ત્યાગ
 કરવાનો હેતુ એ છે કે ધર્મ કરતા ધાડ આવી ભય આ કહેવત-
 પ્રમાણે ચોતાના અવિત્રતા ખાતરી લાવી બીજાનું સુધારવા પ્રયાસ
 ન કરવો જોઈએ ૨ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભોગવેલ વિષયો યાદ કરવાથી
 વિકાર થઈ આવે છે કામની ઉત્પત્તિજ વિચારથી છે પૂર્વના વિચાર-
 સું આલબન મળતાજ સત્તામાં રહેલ વેદોદય પ્રબળ અને પ્રકટ
 થાય છે. તે દૂર કરવા માટે તેવા વિચારો સ્મૃતિમાં ન લાવવા એ
 ઉત્તમ રસ્તો છે ૩

સ્ત્રીઓના સમલિંગ અંગ ઉપાગો જોવાથી વિષયને ભગૃતિ
 મળે છે જો કે સ્ત્રી દૂર છે, ચોતાની પાસે નથી, તથાપિ જેમ ખટા
 અને જોવાથી દાદમાથી પાણી છૂટે છે, તેવીજ રીતે દૂર રહેલી સ્ત્રીના
 અંગોપાગો રાગ દષ્ટિથી જોના મનુદ્રવિત થાય છે ૪

ધણી રસવાળું, સિન્ધુ ચીજોવાળું અને પરિભ્રમણી અધિક
અન્નાદિ લેવાથી પણ ઈદ્રિયો મજબુત અને મદોન્મત્ત થઈ વિષય
વિકાર પ્રત્યે દોઢ છે. માટે પ્રહારચારી પુરૂષોએ કે સ્ત્રીઓએ બહિ-
ષ્ટ રસાદિવાળો અને પરિભ્રમણી અધિક ખોરાક ન લેવો જોઈએ,
પણ શરીરને પોષણ મળે, ઈદ્રિયો ઉન્મત્ત ન થાય, અને દરેક
કાર્યો પોતાના પ્રમાણમાં બની શકે, તેટલો ને તેવો ખોરાક લેવો
જોઈએ. ૫ આ પાંચ લાવનાઓથી પ્રહારચર્યનું રક્ષણ કરવું અને
વૃદ્ધિ પમાડવી. ૩૦ ૩૧.

પાંચમા અપરિશ્કૃતની લાવના.

સ્પર્શં રસે ચ ગંધે ચ રૂપે શબ્દેચ હારિણિ ।

પંચસ્વિતીંદ્રિયાર્યેષુ ગાઢં ગાર્વ્યસ્યવર્જનં ॥ ૩૨ ॥

एतेष्वे वामनोज्ञेषु सर्वथा द्वेष वर्जनं ।

आकिंचन्यव્રतस्यैवं भावना पंच कीर्तिताः ॥ ૩૩ ॥

સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દ આ પાંચ ઈદ્રિયના મનોહર વિ-
ષયોને વિષે ગાઢ (ઘણી આસક્તિનો ત્યાગ કરવો અને તેજ પાંચ
ઈદ્રિયોના અમનોજ્ઞ (ખરાબ) વિષયોને વિષે સર્વથા દ્વેષનો ત્યાગ
કરવો. તે અકિંચન્ય (અપરિશ્કૃત યા નિર્મમત્વ) વ્રતની પાંચ
લાવનાઓ કહેલી છે. ૩૨ ૩૩.

વિવેચન:—કેટલાંએક મનુષ્યો એમજ સમજે છે કે

સાનો કે ઘરનો ત્યાગ કર્યો કે તે ત્યાગ થઈ ગયો. મુચ્છા પરિગ્રહો
વૃત્તો નાયપુત્રેણ તાશળા જગતના જીવોનું ધર્મોપદેશ આપી રક્ષણ
કરનાર જ્ઞાત પુત્ર મહાવીર દેવે મુચ્છા તેજ પરિશ્કૃત કહ્યો છે. આ
ત્યાગનો ધનમાં કે ઘરમાંજ સમાવેશ ન કરતાં તેને પાંચ ઈદ્રિ-
યના સારા કે ખરાબ દરેક વિષયમાં લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે.
અને તે એ છે કે સારા વિષયોમાં રાગ ન કરવો અને ખરાબ
વિષયોમાં દ્વેષ ન કરવો. આ પાંચ લાવનાઓ છે. અને તે ખરેખર
અપરિશ્કૃત કે નિર્મમત્વને તેની છેલ્લી હદ સુધી પોહાંચાડે છે.
૩૨-૩૩.

અન્ય રીતે ચારિત્ર યોગ.

અથવા પંચસમિતિ ગુપ્તિ ત્રયપવિત્રિત ।

ચરિત્ર સમ્યક્ ચારિત્રમિત્યાદુર્મુનિપુંગવાઃ ॥ ૩૪

અથવા પાત્ર સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિથી પવિત્ર, ચરિત્ર આચરણ) ને તીર્થ કરે. મમ્યક ચારિત્ર કહે છે

વિવેચન — ચારિત્રનો મુખ્ય ભાગ ગુપ્તિ છે અને સમિતિ.

અપવાદ માર્ગ છે મન વચન અને શરીરના યોગોનો નિરોધ કરવો તે ગુપ્તિ છે કાર્ય પ્રસંગમાં શાસ્ત્રઆજ્ઞા મુજબ યતનાપૂર્વક મન વચન અને શરીરના વ્યાપારને પ્રવર્તાવવા તેને તીર્થ કરે ચારિત્ર કહે છે ૩૪

તે સમિતિ અને ગુપ્તિના નામો

ઈર્યામાપેયણાદાન નિક્ષેપોત્સર્ગસાક્ષિકાઃ ।

યચાદુઃ સમિતિસ્તિસ્ત્રોગુપ્તિદ્વિયોગનિગ્રહાત્ ॥ ૩૫

ધર્મો સમિતિ ૧ લાપા સમિતિ ૨ એપણા સમિતિ ૩ આ દાન નિક્ષેપ સમિતિ ૪ ઉત્સર્ગ સમિતિ ૫ આ પાત્રને સમિતિ કહે છે અને મન વચન કાયાના ત્રણ યોગોનો નિગ્રહ (રોધ) કરવો તેને ત્રણ ગુપ્તિ કહે છે ૩૫.

ધર્મામિતિ એટલે શું ?

લોકાતિવાહિતે માગેચરિતે માસ્વદશુભિઃ ।

જનુરક્ષાર્યમાલોમય ગતિરીર્યા મતાસતા ॥ ૩૬ ॥

અનેક લોકોથી ચલાએલા અને સૂર્યના કિરણોથી પ્રકટ દેખાતા માર્ગે જ જુઓની રક્ષાને માટે જોઈને ચાલવું તેને સત યુદ્ધોએ ધર્મો સમિતિ કહેલી છે ૩૬

વિવેચન — જ્યારે કોઈ કાર્ય પ્રગ્ન જો મુનિઓને ચાલવું પડે ત્યારે પોતાની અને પરજીવોની રક્ષાને માટે જ જે રસ્તે અનેક લોકો ચાલેલા હોય તેવે રસ્તે ચાલવું આમ કહેવાનો આશય એ છે કે

અનેક જીવોના ચાલવાથી તે રસ્તો અચિત્ત પૃથ્વી કાય-વનસ્પતિ કાય અને જીણાં જંતુઓ વિનાનો થઈ ગએલો હોય છે. પણ જો નવોજ રસ્તો પાડવામાં આવે તો તે ઠેકાણે પૃથ્વીકાય જીવો તેમજ તેવા ઉંજડ માર્ગમાં અનેક ત્રસ જીવો ભરાઈ રહ્યા હોય છે તેનો નાશ થાય છે. વળી ઉન્માર્ગે ચાલતાં કાંટા, કાંકરા, જાળાં વિગરે આવે તેથી પોતાના શરીરને પણ ઇજા થવા સંભવ છે. લોહોના ચાલેલા માર્ગે પણ સૂર્યના કિરણોથી પ્રકાશિત થયે છતેજ, અલ્પ જ્વલંબે. તેમ ન કરવામાં આવે તો અંધારામાં પગ નીચે અનેક જીવોનો વિનાશ થવા સંભવ છે. તેમજ જાંઘ કાંટા કે ઝેરી જીવોથી પોતાના શરીરને પણ નુકશાન થવા સંભવ છે. લોહોના ચાલેલા માર્ગ સૂર્યથી પ્રકાશિત થયો હોય ત્યારે પણ સાડાત્રણ હાથ દૃષ્ટિ જમીન ઉપર લાંબી પડે તેટલી નીચી દૃષ્ટિ રાખીને જીવોની પગ નીચે વિરાધના ન થાય તેવી રીતે જોઈને ચાલવું તે ઈર્થાસમિતિ કહેવાય છે. ૩૬.

બીજી ભાષાસમિતિ.

અવગત્યાગતઃ સર્વજનોનં મિતભાષણં ।

પ્રિયા વાચ્યમાનાં સા ભાષા સમિતિરુચ્યતે ॥ ૩૭ ॥

નિર્દોષી, સર્વ જીવને હિતકારી, અને પ્રમાણોપેત (સ્વલ્પ, થોડું). જોલવું. તેને ભાષા સમિતિ કહે છે. તે ભાષા સમિતિ મુનિઓને પ્રિય છે, અથવા હિતકારી છે. ૩૭.

ત્રીજી એષણાસમિતિ.

દ્વિત્વારિંશતા મિક્ષા દોષૈ નિત્યમદુષિતં ।

મુનિર્યદન્નમાદત્તે સૈષણાસમિતિર્મતા ॥ ૩૮ ॥

મુનિઓ ભિક્ષાના બેતાલીસ દોષોથી નિરંતર અદ્ધિષિત (દોષરહિત) જે આહાર (અન્ન પાણી આદિ) ગ્રહણ કરે છે તેને એષણાસમિતિ કહે છે.

વિવેચન:—જેમ જિમર સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થએલા કમળ ઉપર જેસી તેમાંથી રસ ગ્રહણ કરી પોતાના આત્માને સતોષે છે.

દ્વિથી પ્રમાર્જન કરીને લેવી મૂકવી. રાત્રીના વખતમાં રજોહરણથી પ્રમાર્જન કરવી. કારણકે રાત્રે દ્વિથી જોવાનું બારીક રીતે બનવું અશક્ય છે. આ પ્રમાણે આદાનનિલેપસમિતિ કહેલી છે. ૩૯.

(પાંચમી ઉત્સર્ગસમિતિ.)

કફમૂત્રમલપ્રાયં નિર્જતુજગતીતલે, ।

યત્નાદ્યદુત્સજેત્સાધુઃ સોત્સર્ગસમિતિર્ભવેત્ ॥ ૪૦ ॥

સાધુ જે કફ, મૂત્ર, મલ અને તેના સરખી ણીજી પણ વસ્તુ જતુવિનાની જમીનઉપર યતનાપૂર્વક ત્યાગ કરે તેને ઉત્સર્ગ સમિતિ કહે છે. ૪૦

વિવેચન;—કફ, મૂત્ર અને મલાદિ વસ્તુઓ લીલી માટી કે લીલી જમીન, વનસ્પતિવાળી જગ્યા કે કોઈ પણ ત્રસ જીવાદિ ચુકત જમીન ઉપર ત્યાગ ન કરવી. પણ તે સિવાયની સૂકી ધૂળ રેતી કે તેવી પથરવાળી જમીન ઉપર ત્યાગ કરવી. દરેક ઠેકાણે કોઈ જીવને હુખ ન થાય તે સિદ્ધાંત લક્ષમાં રાખવાનો છે. ૪૦.

ત્રણ ગુપ્તિમાં પ્રથમ મનોગુપ્તિ કહે છે

વિમુક્તકલ્પનાજાલં સમત્વે મુપ્રતિષ્ઠિતં ।

આત્મારામં મનસ્તજ્ઞૈર્મનોગુપ્તિરુદાહતા ॥ ૪૧ ॥

કલ્પના જાલથી મુક્ત થએલા, સમભાવમાં સ્થિત થએલા, અને આત્મભાવમાં રમણ કરતા મનને જ્ઞાની પુરૂષોએ મનોગુપ્તિ કહેલી છે.

વિવેચન—આર્ત અને શૈદ્રધ્યાનને કલ્પના જાલ કહેવામાં આવે છે. આવી કલ્પના જાલોથી પ્રથમ મનને મુક્ત કરવું જોઈએ. જુઓ કે ધર્મધ્યાન એ પણ એક ઉંચી હૃદયની અપેક્ષાએ કલ્પના જાલ છે તથાપિ પ્રથમ અભ્યાસીઓમાટે તેને કલ્પના જાળ ન ગણતાં આર્ત, શૈદ્રધ્યાનને કલ્પના જાલ ગણવી. આર્ત શૈદ્ર વિનાની સ્થિતિમાં મનને મૂક્યા પછી જીજી સ્થિતિ મનને સમભાવમાં સ્થાપિત કરવાની છે. આ સમભાવમાં આર્ત શૈદ્રધ્યાનનો આદર પણ નહિ, અને તિરસ્કાર.

પણ નહીં, અર્થાત્ ધર્મ ધ્યાનની સ્થિતિ ઉપર લાવી મૂકવું. આ સ્થિતિમાં અનેક જાતના શુભ આલભનો લઈને મનને સ્થિર કરવાનું છે સ્થિર કરવાનું છે એટલે અશુભમાં જતું રોકી ધર્મ ધ્યાનના વિચારોમાં રૂઢ કરવાનું છે ત્યાં પછીની સ્થિતિમાં મનને આત્મભાવમાં રમણ કરતું કરવાનું છે આ આત્મભાવમાં કેડ પણ જાતની માનસિક કલ્પના કરવાની નથી સ્થૂળ વિચારોથી રહિત ડગી નિર્વિકલ્પ કરવાનું છે જ્યાં સુધી કોઈ પણ જાતની કલ્પના મનમાં હોય કેઈ પણ જાતના વિચારો હોય, ત્યાં સુધી મન આત્મભાવમાં ડગી આવી શકતું નથી આત્મભાવમાં મનને લાવવા માટે વિચારોને એક ઘાતુ કાઢી મૂકવાના છે તેવા આત્મભાવમાં લય પામેલા મનને મનોશુદ્ધિ કહેલી છે આ કેટલેકે કેટલાક એવી રીત કરે છે કે મનમાં વિચાર ન કરવો ત્યાં શુન્ય વર્ષ જવું, કે જડ થઈ જવું ? એવી શુન્યતા-જડતાની સ્થિતિ અમને લેઈતી નથી, વિગેરે કલ્પના કરનારા અત્યાગના જાનીઓએ જરા મહેનત લઈને પૂરે કહેલ ક્રમ પ્રમાણે અનુભવ મેળવી લેવો લેઈએ, તો તેઓને જણાયે કે શુન્ય થાઓ છો, જડ થાઓ છો કે આનંદના ભોકતા થાઓ છો ? કેટલાએક મારા વિચાર કરવા તેને મનોશુદ્ધિ કહે છે પણ તેઓ તે બાબતમાં ખૂલ ખાય છે આ કલ્પના કરવાનો હેતુ તેમને એવો મળ્યો છે કે વચન શુદ્ધિ અને વચન મમિતિ એ જેમ મોન કરવું, અને મત્ય, પથ્ય, મિન વિગેરે માડ ભાવવું, વિગેરે કારણથી લિન પડે છે તેમ મન માં નથી તેઓને હું જણાવીશ કે લુઓ અહિં મનનો તેનો સમિતિશુદ્ધિનો ભેદ નથી પાડ્યો, પણ કલ્પમૂલમાં મનોસમિતિ અને મોશુદ્ધિ એનો પ્રકટ ભેદ પાડેલો છે તે પાર મક્કનીર સ્વામીના દેશમાં અદુલ્લ કયાં બાદ તેમની સ્થિતિનું, યા તેમની પ્રવૃત્તિનું વર્ણન આપતાજ આપવામાં આવેલ છે, અને અદિ નુઓ કે પ્રકટ સમિતિશુદ્ધિનો ભેદ નથી આપ્યો, તોપણ વિમુખ કલ્પના લાવ સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિત આ બે ભેદ મનોસમિતિના જણાય છે ૪૧

બીજી વચનશુભિ.

સંજ્ઞાદિપરિહારેણ યન્માનસ્યાવલંબનં ।

વાગ્વૃત્તેઃ સંવૃત્તિર્વા યા સા વાગ્ગુપ્તિરિદ્ધાચ્યતે ॥ ૪૨ ॥

સંજ્ઞાદિકનો ત્યાગ કરી જે માનપણું રાખવું તેને અથવા એટલી વચનની વૃત્તિઓને રોકવી તેને આંહી વચનશુભિ કહેછે. ૪૨.

વિવેચનઃ—હાથની, આંખની, આંગળીની કે ખોંખારા પ્રમુખની સંજ્ઞાનો અર્થથા ત્યાગ કરવો. તેને અથવા સંજ્ઞા વિગેરે ખુલ્લું રાખી વચનથી જોલવાનો નિરોધ કરવો, માન કરવું તેને વચનશુભિ કહેછે. ૪૨.

ત્રીજી કાયશુભિ.

ઉપસર્ગપ્રસંગેપિ કાયોત્સર્ગ જુષોગુનેઃ ।

સ્થિરીભાવઃ શરીરસ્ય કાયગુપ્તિર્નિગચ્યતે ॥ ૪૩ ॥

ઉપસર્ગ જેવા પ્રસંગે પણ કાયોત્સર્ગમાં (ધ્યાનમાં) રહેલાં મુનિનો શરીર સંબંધી જે સ્થિર ભાવ (સ્થિરતા) તેને કાયશુભિ કહે છે. ૪૩

શયનાસનનિક્ષેપા દાનચંક્રમહોષુ ચ ।

સ્થાનેષુચેષ્ટાનિ યમઃ કાયગુપ્તિસ્તુ સા પરા ॥ ૪૪ ॥

અથવા બીજી રીતે કાયશુભિ જતાવે છે.

શયન કરવું, આસને બેસવું, સુકવું, લેવું અને ચાલવું વિગેરે સ્થાન તે તે ક્રિયાના સંબંધમાં નિયમ રાખવો. તેને બીજી કાયશુભિ કહે છે ૪૪.

જ્ઞાતાશ્ચારિત્રિગાત્રસ્ય અનનાત્ પરિપાલનાત્ ।

સંશોધનાન્ચ સાધૂનાં માતરોઽર્થૌ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ ૪૫ ॥

જેમ માતા પુત્રના શરીરને પેદા કરે છે, દુધાદિ પાષ્ટ શરીરનું રક્ષણ કરે છે, અને મળમૂત્રાદિથી શુદ્ધ કરે છે, તેમ આ યોગ્ય સમિતિ અને ત્રણ શુભિ ચારિત્ર રૂપ શરીરને પેદા કરતી હોવાથી સાધુઓને આઠે માતા સમાન કહેલી છે. ૪૫.

ચારિત્રવર્ણન ઉપસહાર.

સર્વાત્મના ચર્તાદ્રાણામેત્તચારિત્ર મીર્ઠિતં ।

યતિધર્માનુસ્તાના દેશતઃ સ્યાદગારિણા ॥ ૧૯ ॥

આ ઉપસહારનું કન્વામાં આપ્યું તે સર્વ વિરતિ ચારિત્ર મુ
નો દ્રોને (મુનિઓને) માટે છે યતિ ધર્મ ઉપર પ્રેમવાળા (પણ
તે પ્રમાણે આદરવામાં અશક્ત) ગૃહસ્થીઓ માટે તે ચારિત્ર દેશથી
(અમુક વિભાગથી) હોય છે. ૬૬

વિવેચન — ચારિત્રના અધિજરી પરત્વે જે વિભાગો કર
વામાં આપ્યા છે એક મનવિરતિ, બીજું દેશવિગતિ પૂર્વે વર્ણન
કરેલ પાંચ મહાવ્રતો મૂલગુણ અને આઠ પ્રવચન માતા ઉત્તર શુ
ભને જે પૂર્ણ ગીતે પાળી શકે તે મનવિગતિ કહેવાય છે આ
સર્વ વિગતિવાળા ત્યાગીઓના ધર્મ શ્રેણી છે તે પ્રમાણે જેઓ પૂર્ણ
આદર ન કરી નકે પણ સાધુધર્મમાં પ્રેમવાળા હોય તેમણે તે
સ્થિતિ મેળવવા માટે અને પોતાની ચોખ્ખતામાં વધારો કરવા માટે
જો વિરતિ (જે સ્વકથ હવે પછી કહેવામાં આવશે તે) નો
આદર કરવો નેહાં દેશ વિરતિ એટલે મનવિગતિના અમુક
અથવા આદર કરવો આ કહેવાથી ચારિત્ર ધર્મનું વર્ણન સમાપ્ત
કરી તેમાં પ્રવેશ કરી શકવા માટે અનુક્રમ બતાવે છે ૪૬

ગૃહસ્થ ધર્મ અને નીતિપૂર્વક જીવન.

મ્યાયેનંપદ્ધતિમય શિષ્ટાચારપ્રશાસક
કૃત્તશોભનમ્ સાર્થ્ય કૃતો દ્વાહોઽન્યગોષ્ઠજે ૪૭
પાપમૌલ પ્રમિદ્ધં વેદાચારં મમાચરન્
અરણ્યવાસી ન કાપિ રાજાદિપુ વિદોપત ૪૮
બનનિવ્યલગુન્મેચ મ્યાને સુપ્રાતિરોદ્ધમે
ગનેહનિગંમદ્વાર ધિરાજિંતાનિકેતન . ૪૯
કૃતસગ મન્ત્રચારં માતા પિત્રોઽથ પૂજક
યજ્ઞકૃપ દ્યુતેરુધાનમે પ્રવૃત્ત ધર્માહિત . ૫૦
વ્યવમાયોચિત કુર્યન્ વેદં વિજ્ઞાનુમારત

અપ્રમિદ્ધાં ગુણયુક્તઃ શૃણ્વાનાંધર્મમન્વહં. '૧૬
 અર્જીર્ણે ભોજનત્યાગી કાલે ભોક્તા ચ સાત્મ્યતઃ
 અન્યોઽન્યાપ્રતિવંધેન ત્રિવર્ગમપિ સાધયન્ '૧૭
 યથાવદનિર્થા સાધ્વૌ દીનેચ પ્રતિપત્તિકૃત્
 મદાનભિનિ વિષ્ટ્ર પદ્મપાતી ગુણેષુર્ચે '૧૮
 અદેશા કાલયોશ્ચર્યા ન્યજન્ જાનન્ વલ્લાવલં
 વ્રતસ્થગ્ધાનવૃદ્ધાનાં પૂજકઃ પોષ્યપોષકઃ '૧૯
 દીર્ઘદર્શી વિશેષજ્ઞઃ કૃતજ્ઞોલોકવલ્લભઃ
 સલજ્ઞાઃ સદયઃ સૌમ્યઃ પરોપકૃતિર્મટઃ '૨૦
 અંતરંગારિપદ્મર્ગપરિહારપરાયણઃ
 વશીકૃતેન્દ્રિયગ્રામો ગૃહી ધર્માય કલ્પતે-૫૬

પૈસો ન્યાયથી પેદા કરવો. ઉત્તમ આચારની પ્રશંસા કરવી. બુદ્ધ ગોત્રવાળા તથા કુલ અને આચાર જેનાં સરખાં હોય તેની સાથે વિવાહ કરવો. પાપથી લય રાખવો. પ્રસિદ્ધ દેશના આચાર પ્રમાણે આદર કરવો. કોઈના અવર્ણવાદ ન બોલવા, તેમાં રાજના અવર્ણવાદનો વિશેષ પ્રકારે ત્યાગ કરવો. ઘણા ખુદલા નહિં તેમ ઘણા ગુપ્ત નહિં તેવાજ ધરમાં સારા પાડોશીની સાથે નિવાસ કરવો. મુકામને પેસવા નીકળવાનાં અનેક દ્વારો ન હોવાં ભેદબે. સદાચારવાળા મનુષ્યોની સોખત કરવી. માતા પિતાની ભક્તિ કરવી. ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. અર્થાત્ તે સ્થળ મુકી ણીજે સ્થળે જઈ વસવું. નિર્દનિક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી. આવકને અનુસારે ખર્ચ રાખવો. પૈસાને અનુસારે વસ્ત્રાભૂષણાદિ વેશ પહેરવો. ખુદ્દિના આઠ ગુણ પેદા કરવા. નિરંતર ધર્મ સાંભળવા જવું. અજીર્ણ થયું હોય તો ભોજન ન કરવું, વખતસર શાંત ભાવે ભોજન કરવું. અન્યોઅન્ય ધર્મઅર્થકામને બાધ ન આવે તેવી રીતે તે ત્રણે વર્ગનું સાધન કરવું. અતિથિ સાધુ અને દીન માણસની યથાયોગ્ય (યોગ્યતાનુસાર) ભક્તિ કરવી. નિરંતર ખોટો કદાચહ ન રાખવો. ગુણવાન પુરૂષોના ગુણને વિષે પક્ષપાત કરવો. નિષેધ કરેલા દેશમાં કે નિષેધ કરેલા કાળમાં ગમન ન કરવું. પોતાની શક્તિ કે

નિર્બળતા જાણનાર થવું તતમા રહેલા, જ્ઞાનથી ટે ઉભરથી વૃદ્ધ
 માણુમેાનુ યોગ્યતાનુસાર પૂજન કરનાર થવું પોષણ કરવા લાયક પોતાના
 પતિવાગ્નુ પોષણ કરનાર, અનેદીર્ઘ દૃષ્ટિવાન થવું ગુણ અને અવગુણનો
 અતર જાણનાર, કરેલા ગુણને જાણનાર, લોકને વલ્લભ, લલ્લભવાન,
 દયાવાન, નૈમ્ય (શાત) પ્રતિવાળા, પરાપકાર કરવામા તત્પર અને
 જાંઘ માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્રેષ આ અતરગ છ શત્રુઓનો પરિ
 હાર કરવામા તત્પર અને ઇદ્રિઓના મમૂહને વશ કરનાર મનુધ્ય
 ગૃહસ્થ ધર્મ (દિગ્નિરતિ આગ્રિ) પાળવાને યોગ્ય થાય છે ૪૭
 થી ૫૬

વિવંચન—ધન ન્યાયથી પેદા કરવું નેઈએ, એટલે સ્વામી
 દ્રોહ, મિત્રદ્રોહ, વિધામિતને ઠગવું અને ચોપાદિ નિદનિક વ્યાપા
 રોનો ત્યાગ કરી, પોતપોતાના વણને અનુસારે સદાચારથી ધન
 પેદા કરડ તે ન્યાયમ પન દ્રવ્ય કહેવાય છે ૧

શિષ્યાચાર પ્રથમા—જ્ઞાનથી વૃદ્ધ અથવા વયથી વૃદ્ધ પુ
 રોનોની એવા કરી ઉત્તમ શિક્ષા મેળવી હોય તેવા પુરોનોના આચાર
 ની યા આચિત્રની પ્રથમા કરવા તે શિષ્યાચાર પ્રથમા ૨

કુળાચાર અને મધ, મામ, રાત્રિસોજન આદિ પરિહાર ૩૫
 આચાર નેના મરખા હોય, જુદા જુદા ગોત્રના અને એક ધર્મના
 હોય તેમની માથે ગૃહસ્થોએ વિવાહ કરવો ધનાઢય સાથે ગરીબનો
 અને મરીબ માથે ધનાઢયનો તથા પરધર્મી માથે વિવાહ થતા તે
 જોની આખી જીહગી કલેશિત અને હુ ખદાઈ નીવટે છે ૩

પાપબીડ, દુષ્ટ અને અદુષ્ટ દુખના કારણરૂપ ઝોઈથી લય
 પામનાર, ચોરી, પરદારા અને જુગાર આદિથી આ લોકમા વિદ
 જના થાય છે તે પ્રમિદ્ધ છે, અને મધમાસમેવનાદિથી સામ્ય
 વર્ણિત નરકાદિ વેદના મળે છે તેથી લય પામનાર ૪
 શિષ્ય પુરોનોને મ મત, અને ઘણા વખતથી ચાલતો આવેલો
 જોજનવસાદિ આચાર ઉદ્ભવન કરવાથી તરેશવામી લોકો સાથે

વિરોધ થવા સંભવ છે, અને તેમ થતાં પરિણામ સારું આવતું નથી. ૫

જઘન્ય, મધ્યમ યા ઉત્કૃષ્ટ પ્રાણીઓના સંબંધમાં અવર્ણવાદ ન બોલવા. અવર્ણવાદ બોલવાથી, ખીજનો પરાભવ કરવાથી, આત્મ પ્રશંસા કરવાથી નીચ ગોત્ર બંધાય છે, કે જે કરોડો વર્ષ સુકાવું મુશ્કેલ થાય છે. જ્યારે ખીજ સામાન્ય મનુષ્યનો અવર્ણવાદ ન બોલવો તો રાજ, મંત્રીઆદિનો તો અવશ્યનજ બોલવો કેમકે તેથી તત્કાળ વિપરીત પરિણામ આવે છે. ૬

ઘરમાં જવા આવવાનાં અનેક દ્વારો ન રાખવાં. તેથી ચાર. બાર, આદિથી ધન, સ્ત્રી વિગેરેનો નાશ થવા સંભવ છે. વળી તે ઘર શલ્યાદિરહિત સ્થાને, શકુન, સ્વપ્ન, ઉપશ્રુતિ આદિ નિમિત્ત બળે કરી ઉત્તમ સ્થાનકે બનાવવું જોઈએ. તેમજ ધાતુ, ખુદકું યા ધાતુ ગુપ્ત હોવું ન જોઈએ. જે તદન ખુદકું હોય, આબુખાબુ ઘરો ન હોય, તો ચોરાદિનો ભય સંભવે છે. અને તદન ગુપ્ત હોય તો શોભા ન આપે. તેમજ અગ્નિ આદિ ઉપદ્રવ વખતે મોટી મુશ્કેલીમાં ઉતરવું પડે છે. ૭

આ લોક, પરલોકના હિતકારી આચરણોવાળા પુરૂષોની સાથે સોખત કરવી. ૮

માતાપિતાને ત્રણ વખત નમસ્કાર કરવાથી, પરલોક હિતકારી અનુષ્ઠાનમાં જોડાવાથી, દરેક કાર્યમાં તેમની આજ્ઞા મેળવવાથી, ઉત્તમ વસ્તુ આપવાથી અને તેમના જમવા પછી જમ્યાથી તેમનું પૂજન કર્યું કહી શકાય છે. ૯

સ્વરાજ્ય તરફથી યા પરરાજ્ય તરફથી ભયવાળાં, દુર્ભિદ્ધ, મરફી અને તેવા ખીજ ઉપદ્રવોથી અસ્વસ્થ થએલાં ગામ, શહેર, સ્થાન આદિનો ત્યાગ કરવો. જે ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલાં ધર્મ, અર્થ, કામાદિનો વિનાશ થાય, અને નવીન ઉપાર્જન થતાં ન હોવાથી ઉભયલોકે બ્રહ્મ થવાય. ૧૦

દેશ, જાતિ, અને કુલની અપેક્ષાથી ગર્હિત કાયો નેવા કે
કૃષિકમ, મદિગદિકનો વ્યાપાર, મદિરાદિનુ પાન વિગેરે
ત્યાગ કરવા ૧૧

કુટુંબનુ પોપણ કરવામા, પોનાના ઉપયોગમા, અને દેવતા,
અતિથિપૂજન આદિ પ્રયોજનમા દ્રવ્યનો વ્યય આવકને અનુસારે
રાખવો આવડના પ્રમાણથી અધિક ખર્ચ રાખતા લોકમા અવિ-
શ્વાસ, ધર્મની હાનિ, લઠ્ઠતા અને સિનુતા વિગેરે પ્રાપ્ત
ધાય છે ૧૨

વસ્ત્રાદિકાગદિ વેશવેશન, જાતિ, દેશ અને કાલાનુસારે રા-
ખવા તે મિવાય લોકમા હાનીપાત્ર થવાય છે ૧૩

ધર્મ માસાગ્રવાની ઇચ્છા ૧ ધર્મ માસાગ્રવો ૨ શાસ્ત્રાર્થ
નરણ કરવો ૩ ભૂવી ન જવાય તેમ ધારી રાખવો ૪ વિજાત
અથને અનુસરીને બીજા વિનકો કરવા ૫ વિરૂદ્ધ અર્થથી
અધ્યવર્તન કરવુ ૬ પદાર્થોનુ જ્ઞાન ૭ તત્ત્વજ્ઞાન ૮ આ આક
બુદ્ધિના ગુણો છે, તે ધારતા કરના ૧૪

નિઃતર ધર્મ જવા કરવો, તેથી ઉત્તરોત્તર ગુણો વૃદ્ધિ
થાય છે ૧૫

અજીર્ણ થતા ભોજનનો ત્યાગ કરવો, કમરે તેથી રોગ
વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે મગ લવા વાયુનો ખગળ ન થ, વિષ-
થોડી થોડી આરે, ગરીર બાંને જાણાય, અકલિ થાય, અને ખ
ગળ જોડકાર આરે, આ ૬ મંત્રણના લાભ છે ૧૬

ભોજનના અવસરે પ્રમાણપેત જમવુ, લવુનાથી અધિક
ન જમવુ તેમ થના અગ્નિની મજા, વિચેચન, વમન અને
મરણના નેમો ઉપન વાય છે ૧૭

અન્યોન્યને આપ ન માન તેમ ધમ, ૧૮, મમનુ નેવન
કરવુ એકલા કાનના એવનના થન નથા ધર્મની હાનિ છે, એ
કવ ધન નેમનનાને તે વાનો નેમન, કાંઈ થાય છે, અને પાપ
પેતે બાધે છે અને એકલા ધનને મેવનનાનો ગૃહયાગમ થાટી

શકતો નથી. માટે અન્યોન્ય ળાધા ન પહોંચે તેમ ત્રણે વર્ગનું સેવન કરવું. ૧૮

નિરંતર જેની ધર્મ કાર્યમાંજ પ્રવૃત્તિ છે, તે અતિથિ, ઉત્તમ આચારમાં આસકત તે સાધુ, અને દીન, શક્તિ વિનાના તેમની યથાયોગ્ય લાયકાત પ્રમાણે લક્ષિત કરવી. ૧૯

ખોટો, જાણી ખુલ્લો કદાચહુ ન કરવો. ૨૦

સાજન્ય, આદાર્ય, દક્ષિણ્યતા આદિ ગુણવાન જીવોનો પક્ષ-પાત કરવો; એટલે તેનું ખહુમાન, સહાયકરણ, અનુકૂલાચરણ વિગેરે કરવું. ગુણવાનના ગુણ પક્ષપાતથી પોતે ગુણવાન બનેછે. ૨૧

અનાર્ય પ્રમુખ પ્રતિષેધવાળા દેશમાં અને રાત્રિ પ્રમુખ કાળમાં જવા આવવાનો ત્યાગ કરવો. પ્રતિષેધવાળા દેશકાળમાં ચાલનાર અનેક પ્રકારની આદતમાં તથા ધર્મહાનિમાં આવી પડે છે. ૨૨

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવથી પોતાની શક્તિ જાણીને કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ યા ત્યાગ કરવો. તેમ કરતાં તેનો પ્રારંભ સફળ થાય છે, નહિતર તેનું પરિણામ દુઃખદ આવે છે. ૨૩

અનાચારનો પરિહાર અને સમ્યગ આચારમાં રહેલા વ્રત-ધારી મનુષ્યો તથા હેય ઉપાદેય વસ્તુના નિશ્ચયમાં જ્ઞાનવૃદ્ધનું પૂજન કરવું, ખોલાવવા, આસન આપવું, તથા અભ્યુત્થાન કરવું. આવા જ્ઞાની પુરૂષો કદપવૃક્ષની માફક સદુપદેશ આપવારૂપ તત્કાળ ક્ષણ આપનાર થાય છે. ૨૪

અવશ્ય પોષવા લાયક માતાપિતા, સ્ત્રીપુત્રાદિનું પોષણ કરવું. ૨૫
કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં પૂર્વાપર અર્થ અનર્થ સંબંધી વિચાર કરવો. તે દીર્ઘદર્શી વિચાર કયાં સિવાય કાર્ય કરનાર કોઈ વખત મોટી આદતમાં આવી પડે છે. ૨૬

વસ્તુ-અવસ્તુ, કૃત્ય-અકૃત્ય, સ્વ-પર, ઇત્યાદિના અંતરને જાણનાર વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે, અવિશેષજ્ઞ પુરૂષમાં યશુથી કોઈ અધિકતા નથી. ૨૭

અન્યતા કરેલા ઉપકારને જાણવો જોઈએ ગરજ મરી ને વેદ
વેગી એમ કરનાર માણસ ઉત્તમ લાભ મેળવી શકતો નથી, ૨૮

વિનયાદિ ગુણોએ કરી લોકોને વલ્લભ થવાય છે જે લોક
વલ્લભ નથી તે પોતાના ધર્માનુષ્ઠાનને પણ દુષિત કરે છે એટલું જ
નહિ, પણ ખીજના જોધી ખીજનો પણ નાશ કરે છે ૨૯

લજ્જાવાન થવું લજ્જાવાન માણસ પ્રાપ્તનો ત્યાગ કરે, પણ
પોતાની પ્રતિજ્ઞા ખડિત ન કરે ૩૦

હું ખી જ તુઓનું હું ખથી ગ્રહણ કરનાર માણસ દયાવાન
કહેવાય છે, દયા ધર્મનું મૂળ છે ૩૧

મોમ્મ, અકુર આકારમાં રાખવો કુર સ્વભાવવાળા જીવો લોકોને
દ્વેગનું કારણ થાય છે ૩૨

પરને ઉપકાર કરવામાં તત્પર થવું ૩૩

કામ, ક્રોધ, ભ્રાણ, મોહ, મદ અને મત્સર એ છ અતરંગ
શત્રુઓને દૂર કરવામાં તત્પર થવું - ૩૪

ઇન્દ્રિયોના સમુદાયને વશ કરનાર થવું આ ઇન્દ્રિય વિજય
ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક સમજવો સર્વથા વિજય તો સાધુ ધર્મને
યોગ્ય છે ૩૫

આ પ્રમાણે વર્તન કરનાર, ગુણ પારણ કરનાર મનુષ્યો
ગૃહસ્થ ધર્મને લાયક થાય છે

વશ્મલકારાદિ વેશ વેશવ, જાતિ, દેશ અને કાવ્યાનુસાર
રાખવા તે સિવાય લોકમાં હાત્રીપાત્ર થવાય છે ૧૩

इति श्री आचार्य हेमचन्द्रविरचिने योग शास्त्रे मुनि केशर बिजय
गणिकृत वालावयोधे प्रथमः प्रकाशः :

દ્વિતીયઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે

ગૃહસ્થ ધર્મમાં પ્રથમ સમ્યક્ત્વ

સમ્યક્ત્વ મૂલ્યાનિ પંચાણુવ્રતાનિ ગુણાન્વયઃ

શિક્ષાપદાનિ ચત્વારિ વ્રતાનિ મૃદમેધિનાં ॥ ૧ ॥

સમ્યક્ત્વપૂર્વક પાંચ આણુવ્રતો, ત્રાણુ ગુણુવ્રતો, અને ચાર શિક્ષાવ્રતો એમ ગૃહસ્થ ધર્મનાં ચાર વ્રતો છે, જે અનુક્રમે યતાવયામાં આવશે.

પ્રથમ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

યા દેવે દેવતાવૃધ્ધિર્ગુરૌ ચ ગુરુતામનિઃ

ધર્મે ચ ધર્મયીઃશુદ્ધ્યા સમ્યક્ત્વમિદમુચ્યતે ॥ ૨ ॥

જે દેવને વિષે દેવપણાની ખુદ્ધિ, ગુરૂને વિષે ગુરૂપણાની ખુદ્ધિ, અને ધર્મ વિષે શુદ્ધ ધર્મ ખુદ્ધિ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. ૨

વિવેચન—જ્ઞાન રૂપ વૃક્ષનું મૂળ સમ્યક્ત્વ છે. જો મૂળ ન હોય તો વૃક્ષ હોતું નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો જ્ઞાન હોતું નથી. પુણ્ય રૂપ નગરના દ્વાર તુલ્ય સમ્યક્ત્વ છે. જો દ્વાર ન હોય તો શહેરમાં પ્રવેશ થતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય હોતું નથી. મોક્ષરૂપ મહેલના પાયાતુલ્ય સમ્યક્ત્વ છે; જો પાયો ન હોય તો મહેલ બનતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વ ન હોય તો મોક્ષ મળતું નથી. સર્વ સંપદાના નિધાન સરખું સમ્યક્ત્વ છે; જેમ રત્નોના આધાર ભૂત સમુદ્ર છે, તેમ ગુણુ રત્નોના આધારવાળું સમ્યક્ત્વ છે. ચારિત્રરૂપ ધનના પાત્ર સરખું સમ્યક્ત્વ છે. જેમ આધાર સિવાય ધન રહી શકતું નથી, તેમ ચારિત્રરૂપ ધન સમ્યક્ત્વ રૂપ આધાર સિવાય રહેતું નથી. આવા ઉત્તમ સમ્યક્ત્વની કોણ પ્રશંસા ન કરે ? સૂર્યોદય થયે જેમ અંધકારનો પ્રચાર ટૂંકી શકતો નથી, તેમ સમ્યક્ત્વથી વાસિત મનુષ્યોમાં અજ્ઞાન અંધકાર રહી શકતો નથી. તિર્યંચ અને નરકનાં દ્વારો બંધ કરવા માટે સમ્યક્ત્વ દૃઢ અર્જલા સરખું છે; અને દેવ, માનવ

તથા મોક્ષ મુખના ઠાસો ખોલવા માટે સમ્યક્ત્વ એક દુષ્ટી તરખું છે જે સમ્યક્ત્વ મેળવ્યા પહેલા આયુષ્યનો ણધ ન કર્યો હોય અને આયુષ્ય ણધ પહેલા સમ્યક્ત્વ ત્યાગ ન કર્યું હોય, તો તે જીવ વંમાનિક દેવ મિવાય ખીજી આયુષ્ય નજી જાડે એક અંતર મુહુર્ત માત્ર પણ આ સમ્યક્ત્વની સેવના કરીને જો તેનો ત્યાગ કર્યો હોય તોપણ તે જીવ સમારમા ઘણો વળત પરિશ્રમણ નથી કરતો, તો જે મનુષ્યો તે સમ્યક્ત્વનું નિરતર મેવન કરે છે, તેને નિરતર ધારણ કરે છે, તે જીવો ઘણાજ થોડા વળતમા મોક્ષ મેળવે તેમા આશ્ચર્ય નુ ?

મિથ્યાત્વનુ સ્વરૂપ.

ऎदेवं देवगुरिर्या गुरुधीरगुरां च या ॥

अर्यं धर्मगुञ्चिश्च मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥ ૩ ॥

દેવના ગુણો જેમા ન હોય છતા તેમા દેવપણી બુદ્ધિ કરવી, ગુરૂના ગુણો ન હોય છતા તેમા ગુરૂપણી બાવના રાખવી, અને અધર્મને વિરોધ ધર્મપણી બુદ્ધિ, તે સત્યથી વિપરીત દોવાથી મિથ્યાત્વ કહેવાય છે ૩

વિવેચન—મિથ્યાત્વ મહાન ગેગ છે, મહાન અધકાર છે મિથ્યાત્વ મહાન શત્રુ છે, મહાન વિષ છે અધકાર, શત્રુ અને વિષની ચિકિત્સા કરવામા ન આવી હોય તો એકજ જન્મ માટે દુખ આપે છે, પણ મિથ્યાત્વને ફર કરવાનો ઉપાય કરવામા ન આવે હોય તો હજારો જન્મ પર્યાંત દુખદાયક થાય છે મિથ્યાત્વથી વાસિત ચિત્તવાળા મનુષ્યોને તત્વાતત્ત્વ સબધી વિવેક હોતો નથી નુ જન્માધ માણ્યો વસ્તુની સ્થાયરમ્યનાનો અનુભવ કરી શકે છે? એક થોડો વળત મુખ આપનારી, યા રહેનારી વસ્તુ માટે જ્યારે મનુષ્યો જનની ચોક્કસી કરે છે, તો બોલવ મુખ આપનાર ધર્મ માટે કાર્ષણ્ય પ્રયાસ કરવામા ન આવે એ દેદલુ બધું જોયનીય છે!

દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મ એનાજુમાથી પ્રથમ દેવનુ સ્વરૂપ બતાવે છે.

मयैवो जितरागादि दोषमैलेसयपूजितः ॥

ययाम्भितार्थयादौ च देवोर्हन् परमेश्वरः ॥ ૪ ॥

સર્વજ્ઞ, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન સંબંધી સર્વ દ્રવ્યોનો જાણુ, રાગ દ્વેષાદિ દોષોને છૂતનાર, ત્રણ લોક સંબંધી દેવ-મનુષ્યોથી પૂજનિક, અને સત્યવક્તા તે દેવ અહુત યા પરમેશ્વર કહેવાય છે, અથવા તે પરમ ઐશ્વર્યવાન અહુત દેવ કહેવાય છે. ૪

ધ્યાતવ્યોઽયમુપાસ્યોયમયં શરણમિપ્યતાં ॥

અસ્યૈવ પ્રતિષ્ઠત્ત્વં શાસનં ચેતનાસ્તિ ચેત્ ॥ ૫ ॥

જો તમારામાં કંઈ સદ્ અસદ્ વિચાર કરવાની બુદ્ધિ, યા ચેતના હોય તો આ દેવનું ધ્યાન કરવું, આની ઉપાસના કરવી, આનું શરણ ધરવું, (લેવું) અને આ દેવનીજ આજ્ઞા અંગીકાર કરવી. ૫.

બીજા દેવની આજ્ઞા શા માટે માન્ય ન કરવી ?

કુદેવોનું લક્ષણ.

યેત્વીશમ્નાધસૂત્રાદિ રાગાદ્યંકકલંકિતાઃ ॥

નિગ્રહાનુગ્રહપરાસ્તે દેવાઃ સ્યુર્ન મુક્તયે ॥ ૬ ॥

જે દેવો સ્ત્રી, શસ્ત્ર, અને માલાદિ રાગના ચિન્હોથી દૂષિત છે, અને બીજાને નિગ્રહ તથા અનુગ્રહ કરવામાં તત્પર છે, તે દેવોની ઉપાસનાદિ સુદ્ધિને માટે ધનું નથી. ૬

વિવેચન—સ્ત્રી રાગનું કારણ છે. જો પોતે નિરાગી હોય તો સ્ત્રી રાખવાનું પ્રયોજન શું ! સંસારના સામાન્ય મનુષ્યો પણ સ્ત્રી આદિ કંઠમાં ફસાયેલા છે, તો તેના કરતાં આ દેવોમાં અધિકતા શાની ? રાગનો જય કરવો એ મહાન દુષ્કર છે, તે તો, સ્ત્રી પાસે હોવાથી સ્વયં સમજી શકાય છે કે હજી તે જય તેમનાથી બની શક્યો નથી. જ્યાં રાગ હોય ત્યાં અવશ્ય દ્વેષ પણ પ્રકટ થાય છે, જ્યાં સૂધી રાગ દ્વેષરૂપ બીજો દગ્ધ થયાં નથી, ત્યાં સૂધી સંસાર પરિબ્રમણના અંકુર કદી શાંત થવાના નથી અને સંસાર બ્રમણ ગયું નથી, ત્યાં સૂધી પ્રાકૃત મનુષ્યથી તેમાં અધિકતા શાની ?

શસ્ત્ર-પામે રાખનારને અવશ્ય માવે કોઈ શત્રુ છે, અથવા કોઈ ખીજ તરફથી ભય છે, યા પોતામા નિર્બળતા છે, કે જેથી શસ્ત્ર રાખવાની જરૂર પડે છે શસ્ત્ર પ્રહાર કરવાવાળામા અવશ્ય દેવ હોય છે, અને જ્યાં દેવ હોય ત્યાં પણ સસાર ત્રિમણના ખીજે કાયમજ છે

માણા રાખનાર દેવ કેના નામની માળા ફેરવે છે? શા માટે ફેરવે છે? આથીજ જણાઈ શકે છે કે તેમને માથે કોઈ ખીજ માટા દેવ છે, કે જેના નામનો જાપ તે કરે છે, તેમજ એમ પણ મમણ શકાય છે કે હજી તે દેવમા ન્યૂનતા છે કે જે ન્યૂનતા પૂર્ણ કરવા માટે આશાથી ખીજાની પાસે યાચના કરવારૂપ જપમાળા ફેરવવામા આવે છે.

મેવકો ઉપર અનુગ્રહ કરવો, અને ખીજઓનો નિગ્રહ કરવો, એ પણ રાગ દેવતુજ લક્ષણ છે

આવા દેવો પોતેજ સ આરામકૃત હોવાથી મંસાર તરી શક્યા નથી, જન્મ મગ્નથી છુટ્યા નથી તે ખીજઓને, પોતાના આશ્રિનોને કેવી રીતે સસાર તરાવી શકશે, એ ખરેખર બુદ્ધિમાનોએ વિચારવા જેવું છે જે માણસ પોતેજ દરિદ્રી છે, તે ખીજઓને ધનાઢ્ય કેવી રીતે ઢગી શકશે? એ તો એક નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેવું છે માટેજ જન્મ, જર્મ, મૃત્યુની જાળથી ટટેલા, સર્વજ્ઞ, વીતગગ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું, ઉપાસના કરવી, અને તેનું જ ગરબુ લેવું એમ કહેવાળું આચાર્ય શ્રી આ હુનિયાના પામર જીવોને ખરા હિતથી જોધે છે

નિષ્પદશપાત બુદ્ધિથી મત્યસ્થ રહી, ગમે તે દર્શનકાર જોઆ દેવના ન જાધમા વિચાર કરશે તો અમને ખાત્રી છે કે તે અવશ્ય વીતરાગ પરમાત્માનું જ ચરણ લેવા, અને ધ્યાન યાઉપાસના કરવા પ્રેરાશે

વિગેપતઃ કુદ્દેવતાં લક્ષણો બતાવે છે.

નાટ્યાટ હાસસર્ગીતા શુષ્પજ્ઞર્વસમ્બુલાઃ ॥

લંબેયુઃ પદ જ્ઞાન મપન્નાન્ પ્રાણિનઃ કથ ॥ ૭ ॥

જે દેવો નાટક, અદ્દ હાસ્ય, અને સંગીતાદિ ઉપદ્રવોથી આત્મસ્થિતિમાં વિસંસ્થુલ, (દીક્ષા, અસ્થિર) થયેલા છે, તેઓ પોતાના આશ્રિત લક્ષ્મીને કેવી રીતે શાંત પદ (મોક્ષ) પમાડી શકે ?

મુગુરુનું લક્ષણ.

મહાવ્રતધરા ધીર મૈક્ષમાત્રોપજીવિનઃ ॥

સામાયિકસ્થા ધર્મોપદેશકા ગુરોમતાઃ ॥ ૮ ॥

અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, ગ્રહચર્ય, અને નિષ્પરિગ્રહરૂપ મહાવ્રતને ધારણ કરનારા, પરિગ્રહાદિ અહન કરવામાં ધીર, મધુકર વૃત્તિએ લિક્ષા કરી જીવન ચલાવનારા, સમભાવમાં રહેલા, અને ધર્મોપદેશ આપનારાને ગુરુ માનેલા છે. (કહેવામાં આવે છે.)

કુમુરુનું લક્ષણ.

સર્વભિલાષિનઃ સર્વભોજિનઃ સપરિગ્રહાઃ ॥

અબ્રહ્મચારિણો મિથ્યોપદેશકા ગુર્યા ન તુ ॥ ૯ ॥

સર્વ વસ્તુઓના અભિલાષી, ભક્ત્યભક્ત્યાદિ સર્વ લોજન કરનાર, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, આદિ પરિગ્રહધારી, અબ્રહ્મચારી, અને મિથ્યા ઉપદેશ દેવાવાળા ગુરુઓ નજ કહેવાય. ૯

પરિગ્રહારંભમગ્નાસ્તારયેયુઃ કથં પરાન્ ॥

સ્વયં દરિદ્રોન પરમીશ્વરીકર્ત્તુમીશ્વરઃ ॥ ૧૦ ॥

પરિગ્રહ અને આરંભમાં મગ્ન થયેલા ગુરુઓ જીનઓને કેવી રીતે તારી શકે ? કેમકે પોતે દરિદ્ર હોય તે જીનને ધનાઢય બનાવવાને કેમ સમર્થ થાય ? ૧૦

વિવેચન—એક બાબુ ધન, સ્વજન, સ્ત્રી, પુત્ર, આદિ પરિગ્રહ અને જીવહિંસાદિ અનેક આરંભમાં મગ્ન થવું, અને જીન બાબુ ધર્મ ગુરુ થઈ ધાર્મિક ઉપદેશ આપવો એ પ્રકાશ અને અંધકારના જેવું જ પૂર્વાપર વિરોધી છે. જેવું પોતે બોલે છે, તેવું આચરણ ન હોય તો લોકો ઉપર તેની અસર થતી નથી. જ્યારે ગુરુ-

એ દુનિયાના સુખની ઇચ્છાવાળા હોય, ભક્ત્યાભક્ત્ય, પેયાર્પયપાન
 કરતા હોય, પૈસા મેળવવાની લાલસાવાળા હોય, સ્ત્રીઓમા આસ-
 કત હોય, અને મિથ્યા બોલનાર હોય તો ગૃહસ્થો કરતા તેઓમાં
 અધિકતા શાની ? ગૃહસ્થો પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતા હોવાથી, અને
 તેમથી છૂટવા માટે દાનાદિ આપી બીજાઓને ઉપકાર કરતા હો-
 વાથી તેમથી છૂટવાને કોઈ પણ વખત સમય થાય છે, પણ આ
 તો શુદ્ધ ધારક હોવાથી પોતાના પાપભણી લક્ષ ન કરનારો,
 કષ્ટ પાપના પશ્ચાત્તાપ વિનાના અને મિથ્યાભિમાની, ગુણવિના
 શુદ્ધ ધાન્કોનો છૂટકારો કોઈપણ વખત મેળવે બહુ મુશ્કેલ છે
 આમ પોતે સ સારમા દુબેલ યા બંધાયેલ હોવાથી બીજાને તેઓ
 કેવી રીતે છોડાવી શકે ? એક દષ્ટાંતથી ચાલો આ વાત સ્પષ્ટ કરીએ એક નગ-
 રમાં પરિશ્રદ્ધા ખૂંચેલો, વિષય સુખનો લાલચુ અને મિથ્યાભિમાની
 પાપ કાઈક ધર્મગથા કરી શકે તેટલું ભણેલો, ગૃહસ્થ ધર્મશુદ્ધ રહેતો
 હતો તે રાજાને નિરંતર ધર્મોપદેશ સંભળાવતો અને તેનાથી પોતાની
 અને કુટુંબની આભુષિકા કરતો હતો. પૈસાની ઇચ્છાવાળો હોવાથી,
 નિખાલસપણે દુનિયાની અસારતા અને પરિશ્રદ્ધાની વિષમતાનો
 ઉપદેશ આપી શકતો નહોતો, તેથી રાજાને પણ તે ઉપદેશની અસર
 થતી નહોતી. એક દિવસ રાજાએ કહ્યું કે તમારા ઉપદેશથી મને
 કેમ કાંઈ અસર થતી નથી ? પહેલાના રાજાઓ રાજ્ય ત્યાગ કરી
 ચાલ્યા જતા, અને મારો તો દિન પ્રતિદિન પરિશ્રદ્ધાની એટલે
 રાજ્ય વધારવાની અને નવીન સ્ત્રીઓના પાણિશ્રદ્ધાની ઇચ્છા શાત
 થતી નથી માટે આનું નિદાન તમે જ્યાં મૂકી શોધી નહિ
 આપો ત્યાં મૂકી તમારૂં વર્ણમન અને કથા જોઈ બધું કરવાના
 આવે છે ધર્મશુદ્ધ ઉદામ મેળો, ઘેર ગયો, પુત્રને વાત જણાવી
 પુત્રે જવાબ આપ્યો કે તેનો ઉત્તર હું રાજાને આપીશ તેનો પિતા
 ખુશી થયો, રાજાને વાત જણાવી કે મારો પુત્ર જવાબ
 આપ્યો. રાજાને હર્ષ થયો ઉત્કંઠિત થયેલા રાજાએ તેના પુત્રને

જોલાઓ અને તેના કહેવાથી રાજા તેને સાથે લઈ એક વનમાં ગયો. વૃક્ષની ઘાડી છાયા નીચે બેસી રાજા પ્રશ્નનો ઉત્તર માગે છે: છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે આ વૃક્ષના પાતળા થડસાથે તમે ખાથ લીડો. રાજાએ તેમ કરવાથી તેને છોકરાએ એક વસ્ત્રવટે મજબૂત બાંધી લીધો. પછી, છોકરાએ પોતાના પિતાને કહ્યું “પિતાજી, તમે પણ ચાલો.” બેચાર વૃક્ષની આગળ જઈ એક ઝાડ સાથે તેને પણ ખાથ લીડાવી, અને મજબૂત બાંધી લીધો. રાજા સકોમળ હોવાથી વખત વધુ થતાં બૃમ પાડી ઉઠ્યો “ઓ ધર્મગુરુ, મને છોડાવ.” ત્યારે થોડે છોટે બંધાએલા ગુરુએ જવાબ આપ્યો કે હું કેવી રીતે છોડાવું? કેમકે હું પણ બંધાયેલો છું. આમ એક બીજાના શબ્દો સાંભળી છોકરો હસતો હસતો ત્યાં આવ્યો, અને રાજાને તથા પોતાના પિતાને છોડ્યા. રાજા ગુસ્સે થયો અને તેણે છોકરાને કહ્યું કે મૂર્ખ, ઉત્તર ન આપતાં ઉલટો બાંધીને ચાલ્યો ગયો! છોકરાએ ઉત્તર આપ્યો “કેમ મહારાજ, મૂર્ખ હું કે તમે? તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તમને મળ્યો છતાં હજી સમજ્યા નહિ !

બંધેકુ બંધા મીલે, છૂટે કૌન ઉપાય ?

કર સેવા નિઝંથકી, પલમેં દીયે છૂડાય.

હે રાજા, તું બંધાયેલો અને મારો પિતા પણ બંધાયેલો; બેમાંથી કોણ કોને છોડાવે? હું બંધાયેલ નહોતો તો મેં બેઉને છોડ્યા, તેમ સંસાર સુખ અભિલાષી મારો પિતા મોહબળથી બંધાયેલ તે તને કેવી રીતે વૈરાગ્યોપદેશ આપી શકે, અને છોડાવી શકે? માટે જ, કોઈ નિઝંથની—ત્યાગીની—સેવા કર. તે તને થોડા વખતમાં છોડાવશે. રાજા પ્રતિબોધ પામ્યો; નિઝંથ ગુરુતું સેવન કરી સંસારથી વિરક્ત થઈ જ્ઞાની થયો. તેવીજ રીતે પિતા મોહ પાશથી બંધાયેલ ધર્મગુરુઓ તાત્વિક ઉપદેશ આપી છોડાવી શકતા નથી.

ધર્મનું લક્ષણ.

‘દુર્ગતિપત્તમાણિધારણાર્દ્ય ઉચ્યતે

સયમાદિર્દશવિધઃ સર્વજોક્તો વિમુક્તયે ॥ ૧૧ ॥

દુર્ગતિ પડતા પ્રાણીઓને, તેમથી બચાવી, ‘તેઓનું રક્ષણ કરે તેનું નામ ધર્મ છે, અને તે સયમાદિ દશ પ્રકારનો સર્વજનો કહેલો ધર્મ મોક્ષને માટે થાય છે ૧૧

વિવેચન—સમા, નમ્રતા, મરહતા, નિર્લોભતા, તપ, સ્વયમ, સત્ય, શીલ, અક્રિયન અને બ્રહ્મચર્ય, આ દશ પ્રકારનો ધર્મ છે, જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવશે

આહી વેદાતની એક શાખાવાળા જેમિનિઓ શકા કરે છે કે સર્વજ કોઈ ઇશ નહિ, કે જેનું વચન પ્રમાણ કહેવાય, માટે અપૌરુષેય (પુરૂષ વિના પેદા થયેલ) અને નિત્ય વેદાતના વાક્યોથી તત્ત્વોનો નિષ્ક્રય થા ધર્મનું સ્વરૂપ બાહ્ય જોઈએ આચાર્યશ્રી તેનો ઉત્તર આપે છે કે

અપૌરુષેયં વચનમસંભવ ભવેદ્યાદિ ॥

ન પ્રમાણ મંદેદ્રાચા તાપ્તાધીના પ્રમાણતા ॥ ૧૨ ॥

પુરૂષવિના ઉત્પન્ન થયેલું (તાણું, ઓળં આદિ અને જીવના પ્રયત્ન સિવાય ઉત્પન્ન થયેલું) વચન સંભવતું નથી અને કદાચ માનો કે (વિવાદને ખાતર માની લઈએ કે) સંભવે, તોપણ તે વચનો પ્રમાણ નથી, કેમકે વચનોની પ્રમાણિકતા એ આપ્ત (પ્રમાણિક) પુરૂષને અધીન છે ૧૨

વિવેચન—અત્યારની ફોનોગ્રાફની નવીન શોધથી માનવામાં આવતું હોય કે પુરૂષના પ્રયત્ન સિવાય શબ્દોવ્યાર થાય છે, તો તે માનવામાં બૂલ છે, કેમકે ફોનોગ્રાફમાં જે શબ્દો રોકવામાં આવ્યા છે, તેનો પણ ઉચ્ચાર કરનાર કોઈ પણ તાણું, હોઠ, અને પ્રયત્ન કરનાર જીવ સિવાય મળતો નથી, અને આવા વચનો પણ

વાત છે કે, દેવ, ગુરુ, ધર્મથી શુન્ય, આ જગતનો નાશ થયો.
મધ્યજ્વો ૧૪

આ પ્રમાણે મત્ય દેવ, ગુરુ અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાન કરવું
તે સમ્યક્ત્વ આ સમ્યક્ત્વ આત્મ પરિણામરૂપ હોવાથી, બીજા
તેને નોંધ ન શકે, છતાં તેના ચિન્હોથી જાણી શકાય.
સમ્યક્ત્વનાં લિંગો બતાવે છે

ગમસર્વેગનિર્વેદાનુકપાસ્તિમય લક્ષણં

લક્ષણં પંચભિઃ સમ્યક્ સમ્યક્ત્વમુપલક્ષ્યતે ॥ ૧૫ ॥

શમ, સ વેગ, નિર્વેદ, અનુકપા, અને આસ્તિકતાના લક્ષણો
૩૫, પાંચ લક્ષણોએ કરી મારી રીતે (બરોણર) મમકિત ઓળખી
શકાય છે ૧૫

વિવેચન—શમ એટલે ઉપશમ ભાવ પોતાના અપરાધીનું
પણ અનતાનુબંધી કપાયની પ્રાપ્તિ તીવ્રતાથી અને કંઈ પણ બૂર
ચિંતન ન કરે અનતાનુબંધી કપાયવાળો હવે દારૂ પણ વસ્તુનું
મૂળથી નિકેલ કરવાના પરિણામવાળો હોય છે તેમ ઓછામા
ઓછા ઉપશમ ભાવવાળો પણ અનતાનુબંધી પરિણામવાળો ન હોય,
તે ન હોવાનું કારણ એ છે કે તેણે, દેહ અને આ-મા ભિન્ન છે, દેહનો
નાશ થાય છે, આત્માનો નાશ નથી, આત્મા અન્ય અન્ય ભવોમા
પોતાના દેહના યુગાશુભ કર્મોનુસારે સુખ દુઃખ આદિનો, અનુભવ
કરે છે પોતાના પ્રયત્નથી કર્મોવરણોનો નાશ કરી સર્વથા કર્મ રહિત
થઈ સુકિત મેળવી શકે છે દેહ એજ આત્મા છે, તેમ માન્યતા કરવી
તે મિથ્યાત્વ છે, અને મુદગલાદિ પરભાવોમા આસપ્ત થવું તે સર્વ
મિથ્યા ભાવ છે આ સર્વ સારી રીતે જાણેલ હોવાથી તથા આ મર્વ
ભાવોથી વિમુક્ત થઈ આત્મપદ મેળવવું એ તેની દૃઢ ભાવના હોવાથી
અનતાનુબંધી પરિણામો કયાથી હોય ?

સ વેગ—દેવોના અને મનુષ્યોના મુખોને હું ખરૂં માને
અને મોક્ષમુખ અર્થાત ખરૂં આત્મમુખ તેનેજ મુખ કરી જાતું

નિર્વેદ—આ ભવને નારકી સમાન કે જાંદીખાના સમાન માને, અને ઉઠાસીને વૃત્તિથી જેમ અને તેમ સંસારથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે.

અનુકંપા—જે પ્રકારની છે: દ્રવ્ય અને ભાવ. દ્રવ્યથી, દુઃખી પ્રાણીને પોતાથી બનતી મહેનતે અને શક્તિ અનુસારે દુઃખથી મુક્ત કરે; ભાવથી, ધર્મ રહિત જીવોને શક્તિ અનુસાર ધર્મમાં જોડવા પ્રયત્ન કરે.

આસ્તિકતા—વીતરાગનાં કહેલાં વચનો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાન. આ પાંચ લક્ષણો સમ્યક્તવાન જીવોને હોય છે.

સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ભૂષણો.

સ્થૈર્ય પ્રભાવના ભક્તિઃ કૌશલં જિનશાસને ॥

તીર્થસેવા ચ પંચાસ્ય ભૂષણાનિ પ્રવક્ષતે ॥ ૧૬ ॥

સ્થિરતા, પ્રભાવના, ભક્તિ, જીનશાસનમાં કુશળતા, અને તીર્થ સેવા આ પાંચ સમ્યક્ત્વનાં ભૂષણો કહેલાં છે. ૧૬

વિવેચન—ભૂષણ એટલે શોભા, યા આભૂષણો, જે સમ્યક્ત્વ ઉપર ચઢાવવાથી સમ્યક્ત્વ શોભી નીકળે. તે ભૂષણ પ્રથમ સ્થિરતા. કોઈ ધર્મથી પતિત થતો હોય, તેને ઉપદેશ આપી યા તેની અગવડ દૂર કરી ધર્મમાં સ્થિર કરવો અથવા અન્ય દર્શનકારોના મંત્રતંત્રાદિ ચમત્કારો જોઈ ધર્મથી અસ્થિર ન થવું તે સ્થિરતા.

પ્રભાવના—શક્તિ અનુસાર ધર્મને ફેલાવવો, યા તેની શોભામાં વધારો કરવો.

ભક્તિ—શુણાનુરાગઃ શુણવાન પુરૂષોનો વિનય કરવો, બહુમાન કરવું, અને અન્નવસ્ત્રાદિ આપી તેમની ભક્તિ કરવી.

જીનશાસનમાં કુશલપણું.—જીનેશ્વરનાં કહેલાં જીવા-જીવાદિ તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરી તેમાં પ્રવિણતા મેળવવી.

તીર્થસેવા—તીર્થો જે પ્રકારનાં સ્થાવર અને જંગમ સ્થાવર તીર્થો—જ્યાં તીર્થકરોનાં કલ્યાણક થયાં હોય તેવી ભૂમિઓ

સ્પર્શવી, શુદ્ધ ભાવોથી ગુણગ્રામોની સ્તુતિ કરવી, વિચારણા કરવી એ આદિ સ્થાવર તીર્થસેવા જ ગમ તીર્થ-સાધુ મુનિરાજ, તેની સેવા કરવી

આ પાત્ર સમ્યક્ત્વની શોભામા-ઉન્નતતામા-વધારો કરનાર છે, માટે બૂધ્ધો કહ્યા ॥

સમ્યક્ત્વના પાત્ર દૂધણો.

શકાકામા વિચિકિન્તા મિથ્યાદૃષ્ટિ પ્રશસનમ્ ॥

તત્સંસ્તવથ પચાપિ સમ્યક્ત્વ દૂપયંત્યલં ॥ ૧૭ ॥

શકા, આકાશા, વિચિકિન્તા, મિથ્યાદૃષ્ટિની પ્રશંસા, અને તેનો પરિચય, આ પાત્રે પણ સમ્યક્ત્વને અત્યંત દૂષિત કરનાર છે

વિવેચન—શકા છનેશ્વરના કહેલા છવાછવાદિ તત્ત્વોના સબૂધમા શકા કરવી ખબર ન પડે તો કોઈને પૂછવું જ નહિ, આત્મ નામ શકા નથી તેમ પૂછ્યા સિવાય તો કોઈને ખબર જ ન પડે ત્યારે શાસ્ત્રના જ્ઞાતા પાસેથી તેના રહસ્યો જાણવા અને જ્યારે તેથી પણ વિશેષ ખુલાસો મન માનતો ન મળે ત્યારે તે વાતનો આધાર જ્ઞાની ઉપર રાખી ■ તુલ્ય થવું, પણ આ મને જવાબ આપી ન શકયા, માટે છનેશ્વરનું કહેવું ખોટું છે, તેવી માન્યતા ન થવી ભેદજો, કેમકે સર્વ છવોના ક્ષયોપશયો કાઈ મરખા હોતા નથી, અને તેથી એકને પૂછતા મનમાનતો ખુલાસો ન મળે તો, તે વાત ખોટી છે, એવી કલ્પના કરવી તે અયોગ્ય છે

કાશ્મા—અન્ય મતોના ધર્મમાટે અભિવાય કરવો કોઈ દર્શનકારોમા મત્ર તત્ત્વદિનો ચમત્કાર ભેદ તે તે દર્શનોમા સત્ય છે, એમ કરી દોડી જવું, અને પોતાની બુદ્ધિને શુકિતની કમોટીપર ન ચડાવવી, એ વિદ્વાનોને તો લાચક નથી જ જાડરીયા પ્રવાહમા તો કહી તેમ યદ આવે છે, તેઓએ પણ પરમાર્થને માટે તો બહુજ વિચારવાનું છે બાહ્ય ચમત્કારો ભેદ પોતાના આત્માને નિરતરના અસત્ય ધર્મરૂપ ભેષમના ખાડામા નાખવો, એ વિચાર શકિત વિનાનું કામ છે

વિચિત્રિત્સા—ધર્મ સંબંધી ફલનો સંદેહ. આ મારી છાંદગીને પરમાર્થ માર્ગે, ધર્મ રસ્તે પૂરી કરું છું, પણ તેનું ફળ મળશે કે કેમ એ વિચાર ધાર્મિક ઉત્સાહને નબળો પાડનાર છે. સામાન્ય રીતે પણ દુનિયાની કોઈ પણ ક્રિયાનું ફળ આપણે નહીં કે દૂર જયારે અનુભવીએ છીએ ત્યારે પારમાર્થિક ક્રિયાનું ફળ શામાટે નહિ મળે? પારમાર્થિક ક્રિયાનું ફળ આપણને પ્રથમ અહિંજ વિષયકધાયની શાંતતા, સમપરિણામ, આત્માને આનંદ, અને સુખમય છાંદગી વગેરે મળે છે તો આગળ તેનાં મીઠાં ફળો અનુભવાશે તે નિર્વિવાદજ છે, કેમકે એક બીજ વાળું હોય, અને તેના અંકુરો ફૂટેલા આપણે જોયા, પાંદડાં આવતાં જોયાં, તો અનુમાન કરી શકાય છે કે આ વૃક્ષને પાણી સિંચવામાં અને રક્ષણ કરવામાં આવશે તો અવશ્ય કાળે કરી તે ફળપ્રદ થશેજ. તેમ ધર્મ પણ ફળદાયકજ છે. જે ધર્મનો અંકુરો પણ અહિં દેખાતો નથી, તે ધર્મ છે કે કેમ, અથવા તેનાથી ફળ મળશે કે કેમ તે તો સ્વાભાવિક રીતેજ સંશયયુક્ત છે.

[મથ્યા ધર્મોની પ્રશંસા—આ પ્રશંસા ન કરવી. ન કરવાનું કારણ એ છે કે તેથી બાળજીવો, જેને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાનું સામર્થ્ય નથી, તેઓ ઓધશ્રદ્ધાનથી પણ સત્ય ધર્મને અવલંબી રહ્યા હોય છે, તેઓ આ સન્માર્ગ મુકી દઈ તે મિથ્યા ધર્મોમાં ફસાઈ પડે છે. વળી તે ધર્મને ઉત્તેજન મળે છે. આતો નિર્ણય છે કે કોઈ ધર્મમાં થોડો કે ઘણો કોઈ પણ ગુણ તો હોય છે. તેને જોઈ ગુણાનુરાગી તેના ગુણોનું બાળજીવો આગળ વર્ણન કરે તો તે ગુણને લઈ બાળજીવો આકર્ષાય, પણ બીજા સંખ્યાબંધ દોષો તરફ લક્ષ ન હોવાથી તે સત્ય માર્ગથી બ્રહ્મ થાય છે. માટે આવા ગુણાનુરાગી જીવોએ તે મિથ્યા દર્શનકારોના ગુણો જોઈ મનમાં સમજવાનું છે, અથવા ચોક્કસતાવાળા જીવો આગળ તે કહેવાના છે, પણ આવા બાળજીવો આગળ કહી તેમને સત્યથી બ્રહ્મ થવાનો વંખત ન આવે, તે માટે વિશેષ સાવચેત રહેવાનું છે.

તેઓનો પરિચય—મિથ્યાધર્મીઓનો પરિચય ન કરવો, આ વાત પણ તેવા ધર્મદ્વંદ્વતા મિવાયના કે ધર્મના અજણ પણ ઓધવદ્વાનથી સત્ય ધર્મમાં રહેલા હોય, તેવાઓને માટે છે કાંઈ સર્વને લાગુ પડતી નથી નાના કુમળા ઝાડને વાડની જરૂર છે, પણ મોટા વૃક્ષોને કાંઈ વાડની જરૂર નથી, તેમ આ પ્રતિબંધ પણ આવા હોયો સત્ય માર્ગથી જાણ ન થાય તે માટે છે પ્રતિબંધ તુ કારણ એ નિર્ણિત થાય છે કે જગતમાં યુક્તિ કરતા કુયુક્તિ એ વિગેય હોય છે અને બાળ છુનોમાં બુદ્ધિની પ્રાગલભ્યતા ન હોવાથી તે કુયુક્તિ રસ્તે દોરાઈ જાય છે

આ પાંચે સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરનાર હોવાથી તેને સમ્યક્ત્વ ના દૂષણો કહેવામાં આવ્યા છે

આ પ્રમાણે દુકામાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ જતાવવામાં આવ્યું છે જેમ જેમ ડાંધ, માન, માયા અને લોભ એ કપાયોની મદતા વની જાય છે તેમ તેમ આ સમ્યક્ત્વ નિર્મળ અને પ્રબળ થતુ આવે છે માટે ખરું સમ્યક્ત્વ જેવાદિ તરવોના આદર પૂર્વક કપા વની શાતતામાં જ રહેલું છે આ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા પછી તે જીવ આવકના-ગૃહસ્થના-મનો લેવાને લાયક થાય છે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવામાં આત્માની જે વિશુદ્ધતા જોઈએ છે તેનાથી પણ વિશેષ વિશુદ્ધતા આ ગૃહસ્થ ધર્મના નતોમાં આવવી જ જોઈએ ત્યારે જ ચારિત્રને શેકનારું કમ ઓળું વાય છે અને તેજ નિર્દુષણ થતું ગૃહસ્થ મનો પાળી શકે છે,

પાંચ આત્મનતો -ગૃહસ્થ ધર્મ

ત્રિરિતિ મ્યુર્તિસાદેદિરિતિરિતિરિતિના ॥

અદિસાર્દાનિષ્વાણુ ત્રતાનિ જગદુર્જિના ॥૧૮॥

સ્થૂત દ્વિસાદિકની દિવિધ ત્રિવિધ પ્રકારે વિરતિ કરવી, તેને હોનેમદો અદિ માદિ પાંચ આત્મનો દરે છે ૧૮

વિવેચન—હવે ગૃહસ્થ ધર્મ મળી મનો કહેવામાં આવે છે માધુઓના મનો પશ્ચિપૂલ હોય છે અને તેથી તે સર્વ વિગ્નિ

કહેવાય છે, પણ ગૃહસ્થોથી તે પ્રમાણે વ્રતો પાળી શકતાં નથી, એટલે તે પૂર્ણમાંથી કેટલાક ભાગના નિયમો કરવામાં આવે છે. તેને દેશ વિરતિ કહેવામાં આવે છે. અથવા તેને સ્થૂળથી વિરતિ કહેવામાં આવે છે. સાધુઓ મન, વચન અને કાયાથી કરવું નહિ, કરાવવું નહિ અને કર્તાને અનુમોદન આપવું નહિ, આમ નવ ભાગે કોઈ પણ જીવને મારવાના સંબંધમાં અસત્ય બોલવાના સંબંધમાં, ચોરીના સંબંધમાં, અગ્રહચર્યના સંબંધમાં અને પરિગ્રહના સંબંધમાં ત્યાગ કરી શકે છે, પણ ગૃહસ્થોથી તેમ બની શકતું ન હોવાથી, સ્થૂળથી લીધેલા નિયમો પણ મન, વચન, કાયાથી કરવા નહિ, અને કરાવવા નહિ, એમ છ ભાગાઓથી લઈ શકે છે, એટલે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, અગ્રહચર્ય અને અપરિગ્રહરૂપ પાંચ સ્થૂલ વ્રતો છ ભાગાઓથી ગ્રહણ કરે છે.

હિંસા ત્યાગ કરવાનું કારણ શું ?

પંગુકુપ્ટિકુણિત્વાદિ દષ્ટ્વા હિંસાફલં સુધીઃ

નિરાગત્ત્વસર્જંતૂનાં હિંસાં સંકલ્પતસ્ત્યજેત્ ૧૯ ॥

પાંગળાપણું, કોઢીઆપણું, અને હાથઆદિનું કુંઠાપણું આ સર્વ હિંસા કરવાનાં ફળો છે, એમ જાણીને બુદ્ધિમાન જીવોએ નિરપરાધી ત્રસ જીવોની સંકલ્પથી હિંસા કરવાનો ત્યાગ કરવો. ૧૯

વિવેચન—શરીરમાં અનેક પ્રકારના વ્યાધિ થવા, કે અંગો પાંગાદિનું અધિક યા ઓછાપણું, તે સર્વ હિંસાના ફળો છે. જેવું બીજા જીવોને દુઃખ આપ્યું હોય તેવું પોતાને ભોગવવું પડે છે. આ નિયમ બહુધા લાગુ પડે છે. માટે નિરપરાધી ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી. ત્રસ જીવોની હિંસા ન કરવી એ કહેવાનો એવો હેતુ છે કે પ્રથમ તો કોઈ પણ ત્રસ કે સ્થાવર જીવને નજ મારવા ભેદજો. પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું અને તેમ બનવું મુશ્કેલ છે. કારણ કે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વનસ્પતિ વિગેરે જીવો સાથે રાત્ર દિવસ ગૃહસ્થોને કામ લેવું પડે છે. તેથી તેઓની હિંસાથી

બગલુ ગૃહસ્થો ભાટે મુશ્કેલ છે, છતાં તેના ઉપર નિરપેક્ષ તો હોય. નહિ અર્થાત વગર પ્રયોજને તેમની દ્વિસા ન કરે તેમ તેઓના ઉપર નિર્દય તો હોય નહિ, પણ નહિ આલસતા કામ કરવું પડે છે, તેમા ત્રમ છુવોનો બચાવ તો ગૃહસ્થોથી બની શકે છે એટલે ત્રસ છુવોની વિરતિ બતાવી.

નિરપરાધી ત્રમ છુવોને ન માગ્યા, આ કહેવાનો હેતુ એ છે કે જો અપરાધી છુવોને ગૃહસ્થ શિક્ષા ન કરે તો તેનો ગૃહસ્થાશ્રમ આઘી ન શકે તેનું ધર લટી લાય, સી લઈ લાય, પુત્રાદિને મારી નાખે જો રાજા દોષ તો તેનું રાજ્ય લૂટાઈ લાય, પ્રજાને દુઃખ આપે, માટે અપરાધીને શિક્ષા આપવાનું ગૃહસ્થને ન્યાયપૂર્વક છે અર્થાત તેમ કરવાથી તેના ત્રતને દૂરથી લાગતું નથી.

મહત્ત્વથી દ્વિંસાનો ત્યાગ કરવો એ કહેવાનો હેતુ એ છે કે રસ્તે આહુયો લાય છે, જોઈને આલે છે, છતાં કાયાની અસ્થિરતા ન હોય કોઈ ત્રમ છુવ પગ નીચે થા શરીરથી મગ્ન થાયો, તો આવી તેનો મારવાનો ઇરાદો નથી, તેથી ત્રત લગ ન થાય પણ આ છુવ આહુયો લાય છે, તેને જાણી જોઈને મારી નાખ્યો, તે નહત્ત્વથી માર્યો કહેવાય આમ નિરપરાધી ત્રમ છુવોને મહત્ત્વથી ન મારવા તે ગૃહસ્થોનું પહેલું ન જ કહેવાય છે.

અર્થ છુવોને પોતાની જોવાનું ગામુખા જોઈએ

માત્મર્ગ મર્વ મૂનેષુ મુમ્બદુન્વે ત્રિગામિયે

ત્રિગમ્યામનો નિર્દાં ત્રિગામન્યમ્પનારેન્ ૨૦ ॥

જેમ પોતાને મુખ વધાડું છે, અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેમ અર્થ છુવોને મુખ ત્રિય અને દુઃખ અપ્રિય છે, જેમ જાણી પોતાને અનિષ્ઠ ત્રાસની દ્વિસા ધીજનના સ્વલપમા ન કરવી જોઈએ આવી જાણ છુવોને ન મારવા જોઈએ ૨૦

જેમ ત્રસ હોવાની હિંસા ન કરવી, તેમ નિરર્થક સ્થાવર
હોવાની પણ ન કરવી જોઈએ.

નિર્થકાં ન કુર્વાંત જીવેષુ સ્યાવરેષ્વપિ

હિંસામહિસાર્મતઃ કાંક્ષત મોક્ષમુપાસકઃ ૨૧ ॥

અહિંસા ધર્મના બાણ, તથા મોક્ષની ઇચ્છાવાળા શ્રાવકોએ
સ્થાવર હોવાની પણ વગર પ્રયોજને હિંસા ન કરવી. ૨૧

કોઈને એવી શંકા થાય કે હવહિંસા કરીને પૈસો
તો મેળવવો, પછી દાન આપીને તે પાપથી છુટી જઈશું.
તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે

પ્રાણી પ્રાણિત જોષેન ચોરાજ્યમપિ મુંચતિ

તદ્વયો ત્યમયં સર્વેર્વિદાનેપિ ન ગમ્યતિ ૨૨ ॥

મનુષ્યો, પ્રાણીઓ, હવવાના લોકથી રાજ્યનો પણ ત્યાગ
કરે છે. (મૂંઝી દેછે,) તેનો વધ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલું પાપ આખી
પૃથ્વીનું દાન આપે તોપણ કેવી રીતે શાંત થાય? શાંત નજ
થાય. ૨૨.

હિંસા કરનારને આચાર્યશ્રી ઉપમા તથા શિક્ષા આપે છે.

વને નિરાપરાધનાં વાયુતોયતૃણાશિનાં

નિઘ્રન્ મૃગાણાં માંસાર્થીં વિશેષ્યેત કથં શુનઃ ૨૩ ॥

દીર્યમાણઃ કુશેનાપિ યઃ સ્વાંગે દંત દૂયતે

નિર્મતૂન સકથં જંતુનંતયે ત્રિશિતાયુર્ધઃ ૨૪ ॥

નિર્માતું ક્રૂરકર્માણઃ ક્ષણિકામાત્મનો ધૃતિં

સમાપયંતિ સકલં જન્માન્યસ્ય ગરીરિણઃ ૨૫ ॥

ત્રિયસ્વેત્યુચ્યમાનોપિ દેહી ભવતિ દુઃસ્વિતઃ

માર્યમાણઃ પ્રહરણૈર્દારુણઃ સકથં ભવેત્ ॥ ૨૬ ॥

વનને વિષે રહેનારાં અને વાયુ, પ્રાણી, તથા લીલા ઘાસને
ખાનારાં બિચારા નિરપરાધી હરિણોને મારનારા માંસના અર્થીઓ

કુતરા કરતા અવિકે ટેમ કહી શકાય ? અર્થાત-નજ કહી શકાય
 જે માણુમ પોતાના શરીરે એક કાલનુ તૃપ્તિ વાગવાથી મધુ હુ લાય
 છે તે નિરપગાથી પ્રાણીઓને તીક્ષ્ણ હુધિયાગે વડે કરી શા માટે
 મારતા હશે ? તે ફર ઈર્મ ઈરનારાઓ એક કાલુ માન વાર પોતાની
 તૃપ્તિ કરવા માટે આ પ્રાણીઓનો આખો જન્મ નાગ કરી નાખે
 છે, અરે, તુ મગીન, એટલુ કહેવાથી મધુ જ્યારે પ્રાણીઓ હુ ખી
 થાય છે તો તેને લય ઈર શરોથી મારતા કેટલુ હુ ખ થતુ હશે,
 એ મારનાર હોને પોતેજ વિચારવાનુ છે ૨૪-૨૭

શ્રુતે પ્રાણિપ્રાતેન સંત્રિધ્યાનપરાયણા

મુમુક્ષો યદ્યદત્તય સપ્તમ નરક ગતૌ ॥ ૨૭ ॥

શાસ્ત્રમા કહેલુ છે કે પ્રાણીઓના ધાત કરવાવડે કરી રોદ્ર
 ધ્યાનમા તત્પર મુમુક્ષ અને યદ્યદત્ત સકવર્તીઓ માતમી નરકે
 ગયા છે ૨૮

વિવેચન—પૂર્વે બ્રહ્મણ્ય ગતિર્નાસ્તિ પુત્ર વિનાના મનુ
 ધ્યોની ગતિ થતી નથી, એ સુતિવાક્યથી, તપવી બ્રહ્મ થએલા
 જન્મજનિ તાપમે, હતગનુ ગલતની રેલુખ નામની કુ વડી સાથે વિવાહ
 થયો હતો, અને તેને લઈ જ ગલમા જઈ રહ્યો હતો. મનુકાલે
 તે મુખિએ એક રેલુખ માટે અને તેની પ્રાર્થનાથી હુમ્નિનાપુત્રના
 અનતલીયં રાજની ગણી, જે રેલુખની બહેન થતી હતી, તેને
 માટે એમ જે મત્રો આપ્યા રેલુખ માટે પ્રાદ્યણપુત્ર ઉત્પન્ન
 થાય તેવો અને તેની બહેન માટે હતી પુત્ર થાય તેવા તે મત્રો
 હતા રેલુખ જ ગલતા હુ ખથી કટાળી વીર્યવાન પુત્ર થવા
 માટે પોતાની બહેન માટેનો મત્ર, પોતે સ્વીકાર્યો અને પ્રાદ્યણ
 પુત્ર થાય તેવો બહેનને મોકલ્યો. કાળાતરે પુત્ર અવતર્યો અને
 પગ્નુ વિદ્યા પ્રાપ્તવા પી કમે ચરગુરુમ નામથી પ્રતિદિ પામ્યો,
 તેની બહેનને કૃતાર્ય નામે પુત્ર થયો એક દિવસ રોડા પોતાની
 બહેનને મળવા ગઈ ઇન્દ્રિયોની અપજાતા દુર્વાય દોવાથી કર્મ
 ગયોને અનતલીયં ગત રેલુખમા લુપ્ત થયો અને એ પુત્રની

ઉત્પત્તિ થઈ કેટલોક અવસરે જમહર્ગિન રૂપિ રેણુકાને પુત્રસહિત
 વનમાં લઈ ગયો. ખરેખર મોહાંધ પુરૂષો સ્ત્રીના અકાર્યની દરકાર
 કરતા નથી. અકાળે રૂબેલી વેલડીની માફક પુત્ર સહિત માતાને
 બેઠાં ક્રોધથી પરશુરામે રેણુકાને મારી નાખી. આ વાતની
 અનંતવીર્ય રાજાને ખબર પડવાથી તેણે તે તાપસોનો આશ્રમ તોડી
 નાખ્યો, અને ગાયો પ્રમુખ લઈ તે ચાલતો થયો. પરશુરામ તેની
 પાછળ ગયો અને યુદ્ધમાં અનંતવીર્ય રાજા મરાયો. તેની પછી
 તેનો પુત્ર કૃતવીર્ય રાજ્યાસનપર આવ્યો. ‘કૃતવીર્ય’ મોટો થયો
 ત્યારે પિતાનું વેર સાંભરી આવવાથી તેણે જમહર્ગિને મારી
 નાખ્યો. આ ઉપરથી પરશુરામ હસ્તિનાપુર આવી, કૃતવીર્યને
 મારી, પોતે ગાદી ઉપર બેઠો. એ અવસરે કૃતવીર્યની સગર્ભા
 રાણી ત્યાંથી નાસી તાપસોના આશ્રમ તળે એક ભોંયરામાં રહેવા
 લાગી. ક્ષત્રિયો ઉપરના દ્રેષથી પરશુરામે સાતવાર નક્ષત્રી પૃથ્વી
 કરી. તાપસના અશ્રમે ભોંયરામાં તે રાણીને પુત્ર અવતર્યો. ચૌદ
 સ્વપ્નથી સૂચિત તે પુત્રનું સુભૂમ નામ પાડવામાં આવ્યું. પર-
 શુરામે નિમિત્તિયાને પૂછ્યું કે “મારું મરણ કોનાથી થશે?”
 ખરેખર બહુ વેરવાળા હોવો નિરાંતે નિદ્રા પણ લેતા નથી
 અને રાત્રિ દિવસ મરણથી શંકિત રહે છે. નિમિત્તિઆ
 એ કહ્યું કે ક્ષત્રિયોની દાદાનો ભરેલો થાળ જેને દેખીને ક્ષીરરૂપ
 થઈ જશે, તેનાથી તમારું મરણ થશે. તે જાણવા માટે પરશુરામે
 દાનશાળા ખંધાવી અને દાદાનો ભરેલો થાળ ત્યાં મૂક્યો. ભોંયરામાં
 રહેલો સુભૂમ એક દિવસ પોતાની માતાને કહે છે કે “માતાજી, શું આટ-
 લીજ પૃથ્વી છે?” માએ ઉત્તર આપ્યો “પુત્ર, પૃથ્વી-ધણી મોટી છે
 પણ પરશુરામના લયથી આપણે અહિં રહીએ છીએ. તેણે તારા
 પિતાને મારી નાખ્યા છે, અને જે કોઈ ક્ષત્રીને દેખે છે તેને મારી
 નાખે છે.” સુભૂમનું ક્ષાત્રતેજ ઠાંક્યું ન રહ્યું. વાત સાંભળતાંજ તેનાં
 નેત્રો લાલ થઈ આવ્યાં. માના વાર્યા છતાં તે બહાર નીકળ્યો અને
 જ્યાં પેલો થાળ હતો તે દાનશાળાએ આવ્યો. તેને જોતાં થાળમાં

રહેલી હાઠા' શીરરૂપ થઈ ગઈ તે સૂબૂમ પી ગયો. પરશુરામને આ વાતની ખબર પડી, એટલે તે લડવા આવ્યો. પુણ્યની પ્રબળતાથી તે યાજ્ઞ ચક્રરૂપ થયું, અને મુદ્ધમા પરશુરામ મરાયો. ક્ષત્રીઓના અને પિતાના વેરથી તેણે એકવીસ વાર નખાણણી પૃથ્વી કરી આ પ્રમાણે તેણે અનેક જીવોની હિંસા કરી છ ખંડ સાધ્યા. આવી અધોર હિંસાથી સુબૂમ ચક્રવર્તી મરીને માતમી નરકે ગયા.

બ્રહ્મહત્તનું પૃત્તાત —કાપિ-ય નગરના બ્રહ્મરાજની ચતુર્થી રાણીએ ચાંદ સ્વપ્ન સૂચિત એક પુત્રનો જન્મ આપ્યો તેનું નામ બ્રહ્મહત્ત રાખવામાં આવ્યું. રાજાએ ઘણા હર્ષથી પુત્રજન્મોત્સવ કર્યો આ બ્રહ્મરાજને કાગી દેશનો કટક રાજા, હસ્તિનાપુરનો કરેલુદત્ત રાજા, કોશલદેશનો દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજા અને ચંપાના પુષ્પ-ચલ રાજા એમ ચાર મિત્રો હતા. ત્યારે બ્રહ્મહત્ત બાર વર્ષની ઉંમરનો થયો ત્યારે અકસ્માત ગુળના ઝેગથી બ્રહ્મરાજ પરહોડ ગયો. બ્રહ્મહત્ત કુવર નાનો હોવાથી ચાર મિત્રોએ એકએક વર્ષ વારાફરતી તેના રાજ્યનું રક્ષણ કરવાનું નાની કથુ અનુક્રમે દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજા રાજ્યરક્ષણ કરવા માટે એક વર્ષ ત્યાં આવ્યો. અતેઉરમાં કાય પ્રમગે જતા આવતા ચલણીરાણી સાથે વિશેષ પ્રીતિ વર્ધ, અને ક્રમે નિરકુશપણે તેઓ અકાર્ય કરવામાં દોરાયા આ વાતની ખબર રાજ્યના મહાન સ્થાનુસ્થ થનુ નામના મંત્રીને થઈ તેણે પોતાના પુત્ર વરધનુને, બ્રહ્મહત્ત કુવરને અવસરે તેની માતા અને દીર્ઘપૃષ્ઠરાજાનું અકાર્ય જણાવવા સમજાવ્યું. વરધનુએ કુવરને અવનરે માહિતગાર કર્યો સજ્જામાં સમજાવવા માટે હુમ્મી અને કાનરાના સયોગવાળું ભેડનું બનાવી ગુળીથી વીધી નાખી પોતાની માતા અને દીર્ઘપૃષ્ઠને કુમારે તે બતાવ્યું, અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે આવા અકાર્યો કરનારનો અન્યાય હું સહન નહિ કરતા હવથી મારી નાખીશ બાળનેષ્ટાવાળા પણ મહાન, ગભીર અર્ધસૂચક મા વાક્યોથી દીર્ઘપૃષ્ઠ ચમક્યો અને કુવર નહી અને મારી નાખશે એવા ઇરાદાથી તેણે કુમારની માતા ચતુર્થીરાણીને સમજાવ્યું કે ને

તને મારી જરૂર હોય તો આ કુમારને તું મારી નખાવ. વિષયમાં અંધ થયેલી, પ્રેમાળ પણ અત્યારે શત્રુરૂપ થયેલી માતાએ તે વચન સ્વીકાર્યું; અને લાખનો મહેલ બનાવી નવોદા રાણીની સાથે તેમાં રહેવાને કુમારને માતાએ ઝાંઝા આપી. ધનુમંત્રી આ સવળીતાનો અંત રીતે માહિતગાર હોવાથી કુમારનો બંચાવ કરવા માટે, વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મધ્યાન કરવું જોઈએ, હવે મારાથી રાજ્યનાં કાર્યો બની નહિ શકે, એ પ્રમાણે કહી, રાજ્યકાર્યોથી દૂરક થયે, અને નદી કિનારે દાનશાળા બંધાવી, ધર્મ કરતો ત્યાં રહે. લાખનો મહેલ બનાવાતો જોઈનેજ તે કુમારના મરણ માટે આગાહી કરી રહ્યા હતા. કુમારના બંચાવ માટે પોતાના મુકામની નજીકથી તે મહેલ સૂધી જમીનમાં સળંગ ખોદાવી અને તેનું ખારણું તે મહેલમાં આવે તેમ કરી આડી એક શિલા મૂકાવી. પોતાના પુત્ર વરધનુને તેનો માહિતગાર કર્યો અને અવસરે, કદ પડયે, તમારે અહિંથી નીકળી આવ્યા જવું વિગેરે સમજાવ્યું. બ્રહ્મદત્તનાં લગ્ન કરીને તરતજ આ મહેલમાં રહેવાને માતાએ તેને હુકમ કર્યો. સરલ સ્વભાવી કુમાર માતાના આ દુષ્ટ ચેષ્ટિતને સમજી ન શક્યો. રાત્રિ શાંત થઈ તથા સર્વ માણસો નિદ્રાવશ થયાં ત્યારે વહાલી પણ વેરણ માતાએ કુમાર વિદ્યમાન છતાં પોતાના વિષયમુખરૂપ સ્વાર્થમાં ખામી આવતી જોણી આખા મહેલને ચારે બાજુથી આગ લગાડી. અહા! વિષયથી અંધ બનેલી માતા આવા ચક્રવર્તી જેવા પુત્રને પણ મારતાં પાછું વાળી જોતી નથી. આથીજ જ્ઞાની પુરૂષો આ વિષયોને ઝેરની ઉપમા આપે છે. અને જેમ બને તેમ તેનાથી મુક્ત થવા માટે જીવેને બોધ આપે છે. ભડભડાટ કરતી અગ્નિની જવાબાઓ ચારે બાજુ પ્રસરતી જોઈ કુંવર જાગ્યો. વરધનુ તે જાગતોજ હતો. બ્યાકુળ થઈ આગ લાગવાનું કારણ અને તેનાથી બચવાનો ઉપાય કુમારે વરધનુને પૂછ્યો. વરધનુએ માતાનું અને દીર્ઘપૃષ્ઠનું અકાર્ય વિશેષ પ્રકારે સમજાવ્યું અને અત્યારે નાશી છટકા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય રહ્યો નથી; કેમકે રાજ્ય દીર્ઘપૃષ્ઠે સ્વાધીન કરી લીધું છે, વિગેરે કુમારને

સમજાવ્યું નાસી છટવા માટે આડી શિલા આવેલી મુરગ બતાવી.
પાંદુના પ્રહારથી પ્રહ્લદે શિલા કાઢી નાખી, અને ત્યાંથી જન્મે
જન્મ ચાલ્યા ગયા અન્ય અન્ય રાજ્યોમાં ફરતા અને હુપા વેશ-
માં રહેતા આ કુમારે પૂર્વના યુક્ત કમને લઈને અનેક રાજકુમા-
રિકાઓ અને મોટી મદ્દિ એકઠી કરી છેવટે દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજાને યુ-
દ્ધમાં મારી પિતાના રાજ્યનો માલિક થયો. અનુક્રમે છ ખંડ સાધી
ચક્રવર્તી બિરૂદ ધારણ કર્યું.

જ્યારે પ્રહ્લદે દીર્ઘપૃષ્ઠ રાજાના ભયથી નામી જવું પડ-
્યું હતું ત્યારે સુરકેલીના વખતમાં એક ગ્રાહણે તેને સહાય કરી
હતી પ્રહ્લદે તેને કહ્યું હતું કે પ્રહ્લદે ચક્રવર્તી ગાદી ઉપર
બેઠા છે, એમ તું સામળ, ત્યારે મારી પામે તું આવજે હું તારૂં
દારિદ્ર દૂર કરીશ તે ગ્રાહણે પ્રહ્લદેને મળ્યો. પ્રહ્લદે તેને જે માંગે
તે આપવાનું કર્યું. ગ્રાહણે પોતાની સ્ત્રીની શિક્ષાથી નિરતર બુદ્ધે
બુદ્ધે ઘેર ભોજન કરવું અને એક મહોર ઠક્ષિણમાં મળે, એવું
વચન માગ્યું. રાજાએ તે સ્વીકાર્યું. પહેલો જન્મવાનો વારો પ્રહ્લદે
ચક્રવર્તીને પોતાને જ ઘેર આ યો રાજાએ ઘણી સારી રસોઈ જમવા
માં પીરસાવી, પરંતુ ગ્રાહણે હઠ લીધી કે જે ભોજન તમે કરો છો
તેજ અમને આપો. રાજાએ ઘણો સમજાવ્યો કે ચક્રવર્તીનું ભોજન
ખીજાને પચે નહિ, માટે તેનો આનહ ન કર છતાં ગ્રાહણે તેનું
કહેવું માન્ય ન કર્યું, અને ઉલટું મેલું માથું કે આટલું ભોજન
જે રાજા આપી શકે તે નથી તે બીજું શું આપશે ? આથી નિર-
પાયે રાજાએ તેના કુટુંબને પોતાનું ભોજન આપ્યું. આ ભોજન
કરવા પછી તે ગ્રાહણનું કુટુંબ વિષયથી એટલું બધું વ્યાકુળ થઈ
ગયું કે ગમ્યાગમ્યનો વિચાર ન રહ્યો. વિષયમાં લપટ થઈ આ
પસમાં બંદેન, પુત્રી અને માતા સાથે પણ વ્યભિચાર કર્યો અને તે
ભોજનના તીવ્ર નિશામાં તેઓને પ્રાય આપી સત્રિ પિટ બનાવ્યું.
પ્રાત કાળ થતા ભોજનનો નિશ્ચે શાત થયો, ત્યારે ગ્રાહણે ઘણું
શરમાયો, તે પોતાની ભત્રીજાને ધિક્કારવા લાગ્યો, અકાચનો પત્રાત્તા

પ કરવા લાગ્યો, અને લોકોને મુખ દેખાડવું કે કેમ તેની તેને ભારે ચિંતા થઈ. રાજા ઉપર તેને વિશેષ ગુસ્સો થઈ આવ્યો. રાજાએ મને જાણીનેજ આમ હેરાન કર્યો છે, માટે આ વેર હું ગમે તે પ્રકારે વાળું, એવા ધરાદાથી તે ત્યાંથી નીકળી જંગલમાં ગયો. ત્યાં કોઈ બકરાં ચારનાર ભરવાડ મળ્યો. તે ભરવાડ લક્ષવેધી હતો. બેઠાં બેઠાં જે પાંદડાપર લટક કરી કાંકરી ફેંકતો તેને તે વીંધી નાખતો. આ ભરવાડને બેઠ પોતાના મનોર્થો સિદ્ધ થયા જાણી, ભરવાડને થોડાક પૈસા આપવા કરી, રાજાની આંખો ફેાડી નાખવાનો તે ગ્રાહ્યણે નિશ્ચય કર્યો. ભરવાડને સાથે લઈ તે નગરમાં આવ્યો. રાજાની સ્વારી નીકળી એટલે દૂરથી ગ્રાહ્યણે રાજાને બતાવ્યો કે આની આંખો ફેાડી નાંખ. તત્કાળ લટક રાખી તેણે બેરથી બે કાંકરી ફેંકી. રાજાની બન્ને આંખો ફૂટી ગઈ. રાજાના માણસોએ તે ભરવાડને પકડી લીધો અને માર મારી મનાવતાં ગ્રાહ્યણના શિખ-વવાથી પોતે આ કર્યું છે, એમ તેણે માની લીધું. રાજાના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. અહા! હુનિયાનાં માણસો કેવાં કૃતઘ્ન છે. જેના પર ઉપકાર કર્યો તેના તરફથીજ અપકાર કરાયો ! રાજાએ ગ્રાહ્ય-ણના આખા કુટુંબને મારી નાંખાવ્યું, પણ તેનો ક્રોધ શાંત ન થયો. અજ્ઞાનથી અંધ થયેલા તે રાજાનો ક્રોધ જાતિ ઉપર ગયો, અને ગ્રાહ્યણની આંખો ફેાડીને એક થાળ ભરી મને નિરંતર આપો કે જેને ચોળી મસળીને હું માફ વેર વાળી ક્રોધ શમાવું. આ પ્રમાણે પ્રધાનને કહ્યું. તેજ માફ થોડા દિવસ તો ચાલ્યું. પણ સમજી પ્રધાનોએ તેમ થતું અટકાવી સ્વેસ્માતક નામનાં ફળો મંગાવ્યાં. જે આંખની જેવાં ચીક.શવાળાં અને આકારનાં હોય છે. તેનો થાળ ભરી રાજાને નિરંતર આપવા લાગ્યા. રાજા તે મસળીને પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો. આવી રીતના 'ભયંકર' શૈદ્ર પરિ-ણામમાં રાજાએ પોતાના આયુષ્યનાં અવશેષ સોળ વર્ષ પૂરાં કર્યાં, અને આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે ચક્રવર્તી રાજા સાતમી નરકે ગયો.

ત્યા તેને મહા ઘોર વેદના મહેન કરવી પડી આ પ્રમાણે હિંસા
કરનાર મુબૂમ અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીઓ પોતાના ઉત્તમ માનવ
આયુષ્યને નિરર્થક કરી લાખા વખત સૂધી નરકની મહા વ્યથાના
બોક્તા થયા માટે મુખના ઈચ્છક જીવોએ કોઈ પણ જીવને હુ ખ
ન આપવું કેમકે હુ ખ આપ્યાથી અવશ્ય તેનો બદલો મળે છે

કૃણિર્વર રૂં પગુરચરીરી વર પુમાન્
અપિ સર્પૂર્ણ સર્વાંગો ન તુ હિંસા પરાયણા ॥ ૨૮ ॥

મનુષ્યોએ હાથવિનાના થવું તે સાડ છે, પાગળા થવું તે
માડ છે, અને શરીર વિનાના થવું તે સાડ છે પણ સર્પૂર્ણ
શરીરવાળા થઈને હિંસા કરવામાં તત્પર થવું તે સાડ નથી ૨૮
કેટલાઓએ વિદ્યન શાંતિ માટે અને કેટલાઓએ કુળાચારથી
હિંમા કરે છે, તેને આચાર્યશ્રી કહે છે કે

હિંસાવિનાય જાયેત વિનશાત્યં ક્રતાઽપિહિ

કુલાચાર ધિયાપ્યેપા ક્રતા કુલવિનાશિની ॥ ૨૯ ॥

વિદ્યનની શાંતિ થવા માટે કરાએવી હિંસા પણ ઉલટી
વિદ્યનને માટે થાય છે અને કુળાચારની ખુદ્ધિથી પણ કરાએવી
હિંસા કુળનો વિનાશ કરનારી થાય છે ૨૯

અપિ વગ ઋમાયાતા યન્તુ હિંસા પરિત્યજેન્

સ શ્રેષ્ઠઃ સુલસ ક્વ કાલસૌકર્મિકાત્મજઃ ॥ ૩૦ ॥

કાલમાકર્મિકના પુત્ર મુવમની માકક જે કુલકમથી (વશપર
પગરો) આવેલી પણ હિંસાનો ત્યાગ કરે છે તે શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે ૩૦

વિવેચન — મુલસ અને કાલમાકર્મિક કોણ હતા, અને
મુલસે કુળકમે આવેલી હિંસાનો ત્યાગ દેવી ગીતે જ્યો તે

ગોપાલ જણાવવું ઉચિત છે એમ જાણી તેની
આપવામાં આવે છે મગધ રાજાની ગજગૃહિ

સજ્જ ક્રાંતો, તેને મહા ખુદિના નિધાન

અભયકુમાર નામનો કુમાર હતો. તે નગરીમાં કાલસૈનિક નામનો કસાર્ધ રહેતો હતો. તેને સુલસ નામે પુત્ર હતો. આ કસાર્ધ નિરંતર અનેક હવેનો વધ કરતો હતો. શ્રેષ્ઠિકરાજાએ તેને વધ કરતો અટકાવવા ઘણો પરિશ્રમ કર્યો પણ તે નિરર્થક ગયો. એક દિવસ રાત્રીએ તેને કૂવામાં બાંધી ઉંધે માથે લટકાવી રાખ્યો. તો ત્યાં પણ પાણીમાં પાડા આવેળી માનસિક કલ્પનાથી તેણે અનેક હવેને માયાં. આ પ્રમાણે જેનાં હાડો હાડ શૈશ્રધ્યાન વ્યાપી ગયું છે તેવા પામર હવેને બોધ આપવાને મહાજ્ઞાનીઓ પણ અશક્ત છે. તો શ્રેષ્ઠિક જેવા તેને અંતરથી કેવી રીતે દોષી શકે ? હિંસામાં આસક્ત પરિણામવાળા કાળસૈનિકને એક વખત શરીરમાં મહાવ્યાધિ ઉત્પન્ન થયો. દાહજ્વરથી તેનું શરીર બળવા લાગ્યું. તેને કોઈ ઠેકાણે ચેન પડતું નહોતું. મધુર ગીત ગાયનો મહા દુઃખદ લાગતાં હતાં; મધુર રસો પણ ઝેર સમાન થઈ પડતા હતા, કોમળ શર્યા પણ શુળી અમાન લાગતી હતી; અને સુગંધી પદાર્થો દુર્ગંધમય અનુભવાતા હતા. સુલસ જેમ જેમ તેને સારા ઉપાયો કરતો હતો તેમ તેમ તેને વિશેષ દુઃખ થતું હતું. સુલસ મહાવીરસ્વામી પાસેથી ધર્મ પામ્યો હતો. તેના પરિણામ ઘણા કોમળ હતા. નિરંતર કસાર્ધના ધંધાવાળા કુટુંબમાં રહેવું છતાં તેનું અંતઃકરણ નિરંતર દયાથી ભીંભાયેલુંજ રહેતું હતું. તે મહાવીર સ્વામીનો પૂર્ણ ભક્ત હતો. અને તેથીજ અભયકુમારની સાથે ધર્મની ગાંઠથી જોડાયેલ મિત્રતાવાળો હતો. એક દિવસે સુલસે પોતાના પિતાની આવી વિપરીત સ્થિતિ વિષે અભયકુમારને જણાવ્યું. અભયકુમારે કહ્યું કે તારો પિતા મહા પાપી છે. તેની આખી હાંદગી શૈશ્ર ધ્યાનમાં વ્યતીત થઈ છે; અને તેણે પાપકર્મોને લઈને અવશ્ય નરકનું આયુષ્ય બાંધેલું હોવું જોઈએ. માટે આગામી કાળમાં જેવી સ્થિતિ અનુભવવી હોય તેવી સ્થિતિનું ભાન કાંઈક મરણની તૈયારી વેળાએ યા થોડો વખત પહેલાં થઈ આવે છે. માટે તું તેને જ્વરશાંતિ માટે ચંદનનો લેપ કરવો બાંધ કરી વિષ્ટાનો લેપ

કર મુવા માટે કોમળ શર્યા દૂર કરી કાકરા અને કાટાવાળી
 શર્યા બિછાવી આપ અને ખાવા વિગેરે 'માટે' બધી વિપરીત
 વસ્તુઓ આપ્યા કર. મુલસે અલયકુમારની શિક્ષા માન્ય કરી, તેજ
 પ્રમાણે સર્વ કરી આપ્યું તેથી તે કાલસૌરિકને ઘણું સુખદાર્ઢ
 લાગ્યું અને થોડા વખતમા ઝેદ ખ્યાતમા મરણ પામી તે સાતમી
 નરકે ગયો. પોતાના પિતાના મરણથી અને તેની આવી અધમ
 સ્થિતિથી મુલસને ઘણું લાગી આવ્યું હુબરો જીવેની હિસા
 કરી, પુષ્કળ દ્રવ્ય એકઠું કરેલું બાહી મૂકી છેવટનું વળવળાતી
 સ્થિતિવાળું તેના પિતાનું ચિત્ર તેના હૃદયપટ ઉપર સજડ પડી
 ગયું બહા! શુભનુષ્યોની મમત્વ દશા! શુ અધમ જીવન! શી અસાનતા!
 કે છેવટ સુધી પણ આવી પરાલવ પામેલી 'દશા' જે માનવ જીવ
 ગીમા મનુષ્યોનું જીવન ઉચ્ચતર ન થયું, તે જીવગીજ શા
 કામની? અને તેવા મહામકો પણ ગા કામના? આવી દુખિત
 દશાથી પિતાનો હું બચાવ ન કરી શક્યો! તો આ મારી પાછ
 બના કુટુંબીઓ પણ મારો બચાવ કેવી રીતે કરી શક્યો? એ
 મારા પિતાના દાખલાથી મારે શિખવાનું અને સમજવાનું છે
 આ પ્રમાણે વિરકત લાવવાળા મુલસે પિતાના મરણનું કાર્ય
 સમાપ્ત કર્યું એટલે કુટુંબીઓ આવી, મુલસને કહેવા લાગ્યા કે
 હે મુલમ, આ તારા પિતાનું કાર્ય તું સલાખ અને પૂર્વની માફક
 ચાલતી આવેલી આ આપણી જીવહિસક વૃત્તિથી સર્વનું પોષણ
 કર મુલસ કહે છે કે આવી પાપી વૃત્તિથી જીવન ચલાવવાનું
 હું બીલકુલ કરવાનો નથી તમે સર્વ કુટુંબીઓ મળી કમાયેલ
 ધન ખાઈ જાઓ, અને જીવહિમાના પાપથી યતુ નરકા
 દિકનું દુખ તો મારે એકલાનેજ ભોગવવું કે? કુટુંબીઓ
 કહે છે કે નહિ, નહિ, જેમ ધન વહેથી લઈએ છીએ તેમ પાપ પણ
 વહેથી લઈજી તને એકલાને અમે દુખી થવા નહિ દઈએ. મુલસ
 કહે છે, ત્યારે તો બહુ સાંઝ આ પ્રમાણે કહી એક કુહાડો લઈ
 નજીક ઉભેલા ત્યાડાને માગવાના બાનાએ કરી ત્યાથી ઘે ચૂંડી

પોતાના પગ ઉપર તે ઘા માર્યો, અને વેદનાથી વિદ્વજ ધર્મ જમી-
 ન ઉપર પડ્યો. મોડેથી પોકાર કરી કહેવા લાગ્યો કે મને ઘણી
 વેદના ધાય છે માટે તમે સર્વ મળીને થોડી થોડી વહેંચી દ્યો,
 નેથી મને થોડું દુઃખ ભોગવવું પડે. આ શબ્દો સાંભળી બધા
 દિર્ઘમૂઢ બની ગયા. કોઈ કોઈ વેદના લઈ ન શક્યા, ત્યારે સુલસ
 બોલ્યો “ભાઈઓ, કેમ વાર લગાડો છો ? આ મારો છવ જાય છે.”
 કુટુંબીઓ બોલ્યા “ભાઈ, વેદના તે કેમ લઈ શકાય ? તે તો
 સર્વ થોઈને એકલાને ભોગવવી પડે છે,” સુલસ કહે છે “જ્યારે
 તમે આંહી દુઃખ કે વેદનામાં ખીલકુલ ભાગ લેતા નથી, તો પર-
 ભવે જૂદી જૂદી ગતિમાં કર્મોત્સારે જૂદા પડેલા, ત્યાં ને દુઃખમાં
 ભાગ લેવા ક્યાંથી આવશે ? મારે તો જેમ આંહી એકલા દુઃખ
 ભોગવવાનું છે, તેમ ત્યાં પણ એકલાજ દુઃખ ભોગવવાનું છે. માટે
 દુઃખમાં ભાગ લેવાનું જોડું બહાનું મૂકી દે, હું તો ભગવાન
 મહાવીરનાં વચનથી જાણું છું. અને તમને પ્રતીતિ કરાવવા માટેજ
 મારે જાણી જોઈને પગ ઉપર ઘા લેવો પડ્યો છે.” આ પ્રમાણે
 કહી આખા કુટુંબને પ્રતિજોધી તે પાપી આલવિકાને જલાંજલિ
 આપી, નિર્દોષ વ્યાપારથી આલવિકા શરૂ કરી સુલસે પોતાનું
 છવન સુધાર્યું અને કુટુંબીઓને પણ તે પાપથી બચાવ્યા. આ
 પ્રમાણે પરંપરાથી કુળમાં ચાલતી આવેલી હિંસાનો જેમ સુલસે
 ત્યાગ કર્યો અને નિર્દોષ આલવિકા કરી પોતાનો અને કુટુંબનો
 ઉદ્ધાર કર્યો તેમ ખીલજો પણ પરંપરાથી ચાલતી આવેલી હિંસાનો
 ત્યાગ કરવો. સુલસ પોતાનું આયુષ્ય સુખમય પૂર્ણ કરી દેવલોકમાં
 દેવ થયો, અને હંમે મોક્ષ પણ જશે.

જો હિંસાનો ત્યાગ ન કરે તો દાનાદિ સર્વ નિષ્ફળ છે
 એમ આચાર્યશ્રી કહે છે.

દમોદવગુરુપાસ્તિ દનિમધ્યયનંતપઃ

સર્વ યપ્યે તદ્દાલં હિંસાં ચેન્ન પરિત્યજેત્ ॥ ૩૧ ॥

જો હિ સાનો ત્યાગ ન કરવામા આવે તો ઈદ્રિયોનુ દમન કરવાપણુ, દેવગુરુની એવા, દાન, અધ્યયન અને તપ એ ગર્વ નિરૂપણ છે અર્થાત્ હિ સાનો ત્યાગ કર્યા વિના તેઓ બીલકુલ રૂળ આપતા નથી ૩૧

હિમાના ઉપદેશક ગામકારોપગ આલેખ.

विश्वस्तोमुग्रग्रीलंके पात्यते नरकायनो

अहो नृशर्लभापेदिमात्रायेपेदेर्नरं ॥ ३२ ॥

અહો! મહાન જોડની વાત છે કે નિર્દય અને લોભથી આ ધના યજ્ઞેલા હિ સાવાળા શાશ્વના ઉપદેશકો આ બિચારા વિશ્વાગી અને મુગ્ધ બુદ્ધિવાળા ભોળા લોકોને નરકની પૃથ્વીમા પાડે છે ૩૨

તેમના ગાત્રીમા આ પ્રમાણે હિમા કરવાનુ કહ્યુ છે.

यज्ञार्थं यज्ञायः सप्रां स्वयमेव मयमुग्र

यथोऽस्य भृत्य सर्वस्य तम्पात्रमे यमोऽयम् ॥ ३३ ॥

आप य यज्ञो वृक्षा स्तिर्यच पक्षिणमनया

यत्तार्थं निम्न प्राप्ताः प्राप्तमनुजित पुन ॥ ३४ ॥

मनुष्यो च यज्ञं च પિનૂદ્યતરર્મણિ

अथ यज्ञो हिम्या नान्येन्य यमोऽयम् ॥ ३५ ॥

एतथगु यज्ञा हिम्या येनत्तार्થ મિટ્ટિન

आमान च यज्ञार्थं गमयन्नुत्तमा गतिम् ॥ ३६ ॥

પ્રધ્વાઓ પોતેજ વરને માટે પગુઓ વાનાવ્યા છે પણ આ ૧૧ પ્રાણીઓ ॥ વિઝૂનિ (કરમાણુ) ને માટે છે માટે ય- ॥ ને વધ માપ છે, તે વધ ન કરનાય કાત્ર પ્રાણુ ઓદાધિઓ, બકરા આદિ પશુઓ, દુગ્ધ, નાવ, યોગ આદિ નિયમે અને કપિવંશ આદિ પક્ષીઓ, યાને માટે મગ્ધ પામેલા કુટ્ટી C રના (C-ની ગતિ, તાણુ આવુ ન વિજે-) પામે છે મનુ દેહે છે કે મુપકે

(ક્રિયા વિશેષમાં) માં, જ્યોતિષોમાદિ યજ્ઞમાં, શ્રાદ્ધમાં, અને પિતૃઓનાં અથવા દેવતાનાં કર્મો જે મહાયજ્ઞો તેમાં આપણે ઠેકાણેજ પશુઓ મારવાં, પણ ખીજે ઠેકાણે મારવાં નહિ. વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનારો ગ્રાહ્યો આ પૂર્વે કહેલ કાર્યોમાં પશુઓની હિંસા કરતો પોતાને અને પશુઓને ઉત્તમ ગતિમાં પહોંચાડે છે. ૩૩-૩૬.

આવા હિંસક શાસ્ત્રોપદેશકોના સંબંધમાં આચાર્યશ્રીનો અભિપ્રાય.

ये चक्रुः क्रूरकर्माणः शास्त्रं हिंसोपदेशकं
 वव ते यास्यन्ति नरकं नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः॥ ३७॥
 वरं वराकश्चार्वाको योसौ प्रकट नास्तिकः
 वेदोक्तिं तापस छद्मं छन्नं रक्षोन जैमिनिः ॥ ३८ ॥
 देवो पहार व्याजेन यज्ञव्याजेन येऽथवा
 घ्नन्ति जंतून् गतघृणा घोरां ते यांति दुर्गतिं ॥ ३९ ॥

જે કુર કર્મવાળા હિંસાનાં ઉપદેશવાળાં શાસ્ત્રો બનાવે છે, તે નાસ્તિકથી પણ નાસ્તિકો કયા નરકમાં જશે ? (આશય એવો નીકળે છે કે જે નરકોં વિદ્યમાન છે, તેનાથી પણ વિશેષ દુઃખ વાળી નરકમાં તે જવો જોઈએ.) જિયારો આવીક તેઓના કરતાં કાંઈક સારો છે કે તે પ્રકટ નાસ્તિક છે; અર્થાત તે ખુદલી રીતે ધર્માધર્માદિ કાંઈ માનતો નથી, અથવા જીવાજીવાદિ કાંઈ માનતો નથી. પણ (આવાં હિંસાકારક) વેદનાં વચ્ચનોને કહેતાં તાપસના બહાનાથી ગુપ્ત રાક્ષસ સરખો જૈમિનિ સારો નથી. દેવોને બળિદાન આપવાનાં બહાનાએ અથવા યજ્ઞને બહાને જેઓ નિદેય થઈને પ્રાણીઓને મારે છે તે ઘોરથી પણ ઘોર-દુર્ગતિમાં જાય છે. ૩૭-૩૯

शमशील दयामूलं हित्वा धर्मं जगाद्भितं

अहो हिंसापि धर्माय जगदे मंदबुद्धिभिः ॥ ४० ॥

મર્વ છવોપર શમલાવ, સીલ અને દયારૂપ, મૂળવાળા જગ્ન
તને હિત કરનાર ધર્મનો ત્યાગ કરીને, મહાન ખેદની વાત છે કે,
મદ બુદ્ધિવાળાઓએ હિસા પણ ધર્મને માટે કહેલી છે ૪૦

આ પ્રમાણે કુળકુર્મથી ચાલતી તથા યજ્ઞ મળ્યાંથી
હિસાનો પ્રતિપેદ કરી પિતૃનિમિત્તે હિમા નિપેદવા માટે
પ્રથમ તેઓએ પિતૃનિમિત્તે પોતાના ગારગ્રોમા કહેલી હિ
મા બતાવી આપે છે

હવિર્ગિરરાત્રાય યજ્ઞાન્ત્યાય કલ્પતં

પિતૃભ્યોર્નિધિયન્ત તપ્રમ્યામ્યગ્રંપતઃ ॥ ૪૧ ॥

તિર્ત્ત્વગાર્ધિયર્વર્માર્પ રદ્ધિ મૃલ્ફલેન વા

દક્ષેન માસ મીયતે વિધિવ્રત્પિતરોતૃણા ॥ ૪૨ ॥

દ્વો માસો મત્સ્યમાસેન ગ્રાન્માસાંન હારિણેન તુ

ઔરશ્રેણાય ચતુરઃ ગ્રાકુનેનેહ પચ તુ ॥ ૪૩ ॥

પન્માસા ગ્રાગમાસેન પાર્પિનેનેહ સપ્ત વૈ

અષ્ટાવેળમ્ય મામેન રોરવેળ નૈવર તુ ॥ ૪૪ ॥

દશમાસાસ્તુ તૃપ્યતિ વારાહ્મદિપાર્મિર્પ

ગશકર્મયોર્માસેન માસાનેકાદર્શન તુ ॥ ૪૫ ॥

સર્વસંસ્તુ ગર્ધ્યંન પયસા પાંચસેન તુ

વાર્ગ્રાણસમ્યમામેન તૃપ્તિર્દશવાર્ષિકી ॥ ૪૬ ॥

પિતૃઓને વિધિપૂર્વક આપેલું હવિ (દાદ) ચિરરાત્રિ
માટે (લાભા કાળને માટે) અને આનત્યને માટે (અનંત કાળને
માટે) યાય છે તે મર્વ હું કહું હું તલ, ડાનર, જવ, અડદ, પાણી,
મૂળ અને ફળ આ સર્વ વિધિ પૂર્વક આપવાથી મનુષ્યોના પિતૃ
ઓ એક મહિના સુધી તૃપ્ત થાય છે મ સ્થના માગવટે બે મહિના,
હરિણના માસવટે ત્રણ મહિના, પેટાના માસવટે ચાર મહિના, અને
પક્ષીના માસવટે પાંચ મહિના પર્વત પિતૃઓ તૃપ્ત થાય છે
વજ્રાના માસથી છ મહિના, પૃથ્વી ભૂમિના હરણના માસવટે માન

મહિના, એણે જાતિના જનાવરના માંસવટે આઠ મહિના, તથા
 દેશવ જાતિના જનાવરના માંસથી નવ મહિના, હુકમ અને પાકાના
 માંસવટે દશ મહિના, અને સસલા તથા કાચખાના માંસવટે કરી
 અગિયાર મહિના પિતૃઓ તૃપ્ત થાય છે. ગાયના દૂધ અને દ્વીરવટે
 બાર માંસ અને વૃદ્ધ બકરાના માંસે કરી બાર વર્ષ પર્યંત ચિતૃ-
 ઓની તૃપ્તિ થાય છે.

इतिस्मृत्यनुसारं पितॄणां तर्पणाय या

मूढं विधीयते हिंसा सापि दुर्गतिहेतवे ॥ ४७ ॥

આ પ્રમાણે પિતૃઓને તૃપ્ત કરવા માટે સ્મૃતિને અનુસારે
 મૂઢ પુરૂષો જે હિંસા કરે છે તે પણ દુર્ગતિને માટે થાય છે. ૪૭

વિવેચન—નિરપરાધી, નિરાધાર, મૂંગા અને કંઈજાનક પો-
 કાર કરતા ગરીબ પ્રાણીઓને રીખાવી રીખાવીને મારીને, ધર્મ મા-
 નવો એજ પહેલી મૂર્ખતા છે; અને અગ્નિમાં નાંખેલા કે
 હોતૃઓએ ખાધેલા તેના માંસથી પિતૃઓની તૃપ્તિ
 થવી એ ખીજી મૂર્ખતા છે. મરી ગયેલા અને કર્માનુસાર અન્ય
 યોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને આવી રીતનાં કર કાર્યોથી તૃપ્ત
 થવું કે સુખી થવું એ કેવળ અસંભવિત છે. માટે આચાર્યશ્રી
 કહે છે કે પિતૃતૃપ્તિ નિમિત્તે કરાતી હિંસા કરનારને દુર્ગતિના
 કારણરૂપ થાય છે. અને તે કરનાર તથા કરાવનાર બેઉ અશાનીજ
 છે; તેઓ કદી નિર્ભય થઈ શકતા નથી. કેમકે મારેલા જીવો તેના
 બદલે લીધા સિવાય રહેવાના નથી, અથવા કોઈ ગૃહીજ રીતે
 હિંસા કરનારને તેના બદલો મળે છે.

જીવોનું રક્ષણ કરવાને લય નથી.

यो भूतेष्वभयं दद्याद् भूतेभ्यस्तस्य नो भयं

यादृग वितोर्यते दानं तादृगासाद्यते फलं ॥ ४८ ॥

જે પ્રાણીઓને અલય આપે છે તેને પ્રાણીઓ તરફનો લય
 થતો નથી. કેમકે જેવું દાન આપ્યું હોય તેવું તેનું ફળ પમાય છે. ૪૮.

હિંસક દેવોને પણ ન પૂજવા જોઈએ.

કોદંડદંડચક્રાસિ શૂલશક્તિધરાઃ સુરાઃ

હિંસકા અપિ હા કષ્ટ પૂજ્યતે દેવતાધિયા ॥ ૪૯ ॥

મોટા ખેદ સાથે જણાવવું પડે છે કે, ધનુષ્ય, દંડ, ચક્ર, ખડ્ગ, શૂળ, અને શક્તિને ધારણ કરવાવાળા હિંસક દેવોને પણ દેવપણાની બુદ્ધિથી (અજ્ઞાની જીવો) પૂજે છે (અર્થાત તેવા દેવોને ન પૂજવા માનવા જોઈએ) ૪૯

અહિ સાત્રતની સ્તુતિ

માતેવ સર્વભૂતાનામહિંસા હિતકારિણી

અહિસૈવ હિ સસાર મરાવમૃતસારણી ॥ ૫૦ ॥

અહિંસા દુઃસ્વદાવાગ્નિ પ્રાતૃપેણ્ય પ્રનાવલી

ભવન્નમિરુગાર્તાના મહિંસા પરમૌપધીઃ ॥ ૫૧ ॥

- માતાની માફક અહિંસા મર્વ જીવોને હિતકારિણી છે, અહિં સાત્ર મ સારૂંથી મરૂંધર ભૂમિમા (મારવાડમા) અમૃતની નીકસમાન છે. દુ ખરૂંપ દાવાનળને બુઝાવવા માટે વર્ષા સ્તુના મેઘની અણિ તુલ્ય છે, અને ભવોમા પરિશ્રમણ કરવારૂંપ રોગથી પીડાયલા જીવોને પરમ આપધી તુલ્ય પણ અહિ સાત્ર છે ૫૦-૫૧

અહિ સાત્રતનુ કૃણ

દોષમાયુ પરરૂપ મારોગ્ય શ્રાગ્યનીયતા

અહિંસાયા ફલ સર્વ કિમન્યન્કામદેવસા

૫૨

મુખાથી લાગુ આયુધ્ય, રૂઢિતમ રૂપ, નીરોગતા, અને પ્રશસનીયતા, એ મર્વ અહિ સાત્ર કળો છે વધારે શું કહેવું? મનોવાહિત કૃણ દેવા માટે અહિ સા કામધેનુ સમાન છે ૫૨

ગૃહસ્થોનુ ધીનુ મત્યન્ત (જીવુ ધોલવાનુ કૃણ)

મન્યન્ત્વ કાહન્ત્વ મૂકન્ત્વ મુલરોગિતા

વીર્યાસત્યન્ત્વ કન્યાનીકાથસત્યમુત્સૃજેત્

૫૩

મનમનપણ, ન સમજાય તેવી ગીતે બોલાવાપણ, મૂંઝાપણ,

અને મોઢામાં થતા રોગો આ સર્વ અસત્ય બોલવાનાં કૃણો છે એમ જાણીને કન્યાલીકાદિ અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ કરવો. ૫૩.

કન્યાઅલીકાદિ અસત્યો ખતાવે છે.

કન્યાગોમૂર્ખ્યલીકાનિ ન્યાસાપહરણંતથા

કૂટસાહ્યં ચ પંચેતિ સ્થૂલાસત્યાન્યકીર્તયન્ . ૫૪

કન્યા સંબંધી, ગાય સંબંધી, ભૃમિ સંબંધી, થાપણુ ઓળવવા સંબંધી, અને મોટી સાક્ષી ભરવા સંબંધી આ પાંચ મોટાં અસત્યો કહેવામાં આવ્યાં છે ૫૪.

વિવેચન—જુઓ કે મનુષ્યોએ કાંઈ પણ અસત્ય બોલવું ન જોઈએ. તેમાં પણ જે સર્વથા અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ નથી કરી શકતા, તેઓએ રથૂળથી એટલે મોટાં મોટાં અસત્યોનો તા ત્યાગ કરવોજ જોઈએ. તેજ ખતાવે છે કે કન્યાના સંબંધમાં અસત્ય ન બોલવું: નાની હોય ને મોટી કહેવી, દુપણુ વાળી હોય અને નિર્દુપણુ કહેવી વિગેરે સદોષ છતાં નિદોષ કહી આપસમાં વિવાહિત કરવાથી તેઓની આખી જીંદગી કલેશિત નીવડે છે. કન્યાના ઉપલક્ષણથી કોઈ પણ મનુષ્ય વ્યક્તિના સંબંધમાં અસત્ય ન બોલવું.

ગાયના સંબંધમાં જુહું ન બોલવું. ઉપલક્ષણથી સર્વ જનાવરોના સંબંધમાં સમજાવેલું.

જમીન પરની હોય તેને પોતાની કહી દબાવી પાડવી વિગેરે જમીન સંબંધી અસત્ય ન બોલવું.

સારો માણસ જાણી વગર લેખે યા વગર સાક્ષીએ કાંઈ પણ વસ્તુ પોતાને ત્યાં રાખી હોય, તેને દબાવી પાડવી, યા ધણી મરણ પામ્યો હોય અને તેના વહુલાંઓને ખબર ન હોય યા હોય પણ મંજબુત પુરાવા ન હોવાથી તેને છુપાવવું કે ઓળવવું. જેમ કે અમારે ત્યાં તેણે મૂક્યુંજ નથી. આમ વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ, યા થાપણુ ઓળવવી નહિ.

જૂઠી સાક્ષી ન ભરવી. પ્રમાણિક માણસ જાણી કોઈએ સાક્ષી આપી તો તે અવસરે પોતાના સંબંધમાં હોય કે પરના

સંબંધમાં હોય પણ કોઈ જાતની લાલચ રાખ્યા સિવાય સત્ય કહેવું, અર્થાત્ જોટી ગાફી ન આપની આ પાચ મોટા અસત્યો ॥ લોકમાં પણ તે જાણીતા છે તેનો ત્યાગ કરવો, તે ગૃહસ્થનું ખીજું વ્રત કહેવાય ॥

વિશેષ બતાવે છે.

સર્વલોકવિરુદ્ધયદ્વિશ્વસિતગ્રાતક

યદ્વિપક્ષથ પુણ્યસ્ય ન વદેત્તદમૂઢત

૫૫

જે સર્વ લોકમાં વિરુદ્ધ ગણાતું હોય, જે વિશ્વાસનો ઘાત કરવાવાળું હોય અને જે પુણ્યનું વિષક્રી હોય અર્થાત્ પાપકારી હોય તેવું અસત્ય નજ બોલવું ૫૫

અસત્ય બોલવાથી થતા ગેરફાયદા,

અસત્યતો લગ્નીયસ્ત્વ મસત્યાદ્વચનીયતા

અધોગનિરસત્યાચ તદસત્ય પરિત્યજેત્

૫૬

અસત્ય વચન માફ: પ્રમાદેનાપિ નો વદેત્

શ્રેયાસિયેન ભજ્યતે વાત્યયેવ મહાદ્રુપા:

૫૭

અસત્ય વચનાદ્દિર વિપાદામત્યપાદય.

માદુ:પતિ ન કે દોષા કુપથ્યા દ્વયાધયો યથા

૫૮

નિર્ગોટેષ્વશ્વતિર્યક્ષુ તથા નરકવાસિષુ

ઉત્પન્નતે મૃપાવાદ પ્રસાદેન શરીરિણ:

૫૯

દ્રુપાદ્ મિયોપરોધાદ્વાનાસત્ય કાલિકાર્યિવત્

યસ્તુ વ્રતે સનરક પ્રયાતિ વસુરાજવત્

૬૦

અસત્ય બોલવાથી લોકમાં લઘુપણ થાય ॥ અસત્ય બોલવાથી (આ માણુમ જુઠો છે, એવી) વચનીયતા થાય છે અને અસત્ય બોલવાથી અધોગતિ વાય ॥ માટે અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ જુદ્ધિમાનોએ પ્રમાદથી પણ (અજાણતા પણ) અસત્ય વચન ન બોલવું, કેમકે જેમ પ્રબળ પ્રાયશ્ચી મોટા વૃથા બાગી

જાય છે તેમ અસત્યથી કલ્યાણનો નાશ થાય છે. જેમ કુપથ્ય સેવવાથી (ખાવાથી) અનેક વ્યાધિઓ પેદા થાય છે તેમ અસત્ય વચનથી વેર, વિળવાદ અને અપ્રતીતિ આદિ કયાં દોષો નથી પ્રગટ થતા? અર્થાત અનેક દોષો પ્રગટ થાય છે. અસત્ય જોલવાના પ્રતાપથી પ્રાણિઓ નિગોદ, તિર્યંચ અને નરકાવાસાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રાજા પ્રમુખના ભયથી કે વહાલા મનુષ્યના આગ્રહથી પણ કાલિકાચાર્યની માફક અસત્ય નજ જોલવું. જે માણસ ભયથી કે આગ્રહથી અસત્ય જોલે તે વસુ રાજાની માફક નરકમાં જાય છે પદ્મ થી ૬૦.

વિવેચન—કાલિકાચાર્ય અને વસુ રાજાનું દૃષ્ટાંત જતાવવામાં આવે છે. રમણિપુર શહેરમાં જીતશત્રુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. દત્ત નામના પુરોહિતને રાજાએ પ્રધાન પદવી આપી. કૃતદ્વ સ્વભાવવાળા દત્ત પ્રધાને સામંત મંડળને સ્વાધીન કરી રાજાને ખંદીયાને નાખ્યો અને રાજ્યાસન ઉપર પોતે જોઠાં તેણે અનેક જીવોના સંહારવાળો યજ્ઞ પ્રારંભ્યો. એવા અવસરમાં કાલિકાચાર્ય નામના જૈનાચાર્ય તે શહેરમાં આવ્યા. આ કાલિકાચાર્ય તે દત્ત રાજાના સંસારના પક્ષના મામા હતા. માતાની પ્રેરણાથી દત્ત આચાર્ય પાસે આવ્યો. ઉદ્ધત સ્વભાવથી આચાર્યશ્રીને યજ્ઞના ફલ સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યું. આચાર્યશ્રી વિચારવા લાગ્યા કે જેમાં નિરપરાધી અનેક જીવોનો સંહાર થાય તે ધર્મ હોય નહિ અને તેનું ફલ નરક સિવાય બીજું છે નહિ. આ રાજાને જો હું યજ્ઞનું કૃણ નરક કહીશ, તો કોપાયમાન થશે, તેમજ રાજ્ય સત્તા સ્વાધીન હોવાથી તે મને પણ હેરાન કરશે. અને બીજી બાજુ જો યથાસ્થિત નથી કહેતો, તો મારા સત્ય વ્રતનો લોપ થાય છે અને જીનેશ્વરની આજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. આમ ઉભય રીતે મને સંકટમાં આવવાનું છે. છતાં ભલે સત્ય જોલવાથી શરીરનો નાશ થતો હોય તો થાઓ પણ અસત્ય તો નજ કહેવું. ક્ષણભંજુર સ્વભાવવાળા આ શરીરના સુખ માટે યા રક્ષણ માટે જેઓ પોતાના સત્ય વ્રતને જલાંજલિ

આપે છે તે નરકાદિમા મહા ઘોર, રાસ વેદના સહન કરે છે તેવા હૃતશાગી જીવોનું જીવન આ દુનિયા ઉપર નકામું છે આમ દ્રઢ નિર્ણય કરી આચાર્યશ્રીએ કહ્યું, હે દત્ત આવી જીવહિંસાવાળા યજ્ઞનું કૃણ નરક છે અર્થાત તેવી જીવહિંસાવાળા યજ્ઞો કરનાર મરીને નરકે જાય છે આ સાલળતાજ દત્તના રોમે રોમે કોપ વ્યાપી ગયો આચાર્ય ઉપર તુચ્છકાર શબ્દ કરી દત્ત હસો થયો અને આકાશ કરતો બોલ્યો કે તેની નિશાની શું ? આચાર્ય ઉપયોગ દઈ કહ્યું કે આજથી સાતમે દિવસે તું કુલીની અંદર પચાવાઈશ અને મરણ પામીશ દત્તે કહ્યું, તેની નિશાની શું ? આચાર્યશ્રીએ કહ્યું, કુલિમા પડ્યા પહેલા તારા મુખમા વિદ્યાનો છાટો પડશે. દત્તને ભય લાગ્યો આચાર્યનું કહેલું સત્ય તો નહિ હોય ? આચાર્યને ફરતી ચોક્કી મુક્કી દત્ત ચાલ્યો ગયો. મરણના ભયથી છ દિવસ ઘરમા રહ્યો. ઉત્સુકતાથી જ્યાં દિવસને માત્રો ગણી માફ મરણ ન થયું, હવે આચાર્યને વિડબના કરી મારી નાખુ. આ ઇરાદાથી તે મહેલથી ઘોડા ઉપર બેઠી બહાર જવા નીકળ્યો તે દિવસે સરિયામ રસ્તા ઉપર થઈ પ્રાત કાળમા એક બુઢો માળી કુલ લઈને જતો હતો તેને રોગાદિ કારણથી બાડાની હાજત થઈ ગઈ તોણે ત્યાજ હાજત પુરી કરી, તેના ઉપર કેટલાક કુલ ઢાકી ચાલતો વયો રાજા ત્યા થઈ નીકળ્યો ઘોડાના પગનો દાબટો જોરથી કુલ ઉપર પડ્યો અને તેમાથી વિદ્યાનો છાટો ઉડી રાજાના મુખમા પડ્યો વિદ્યા પડતાજ રાજા અમકયો અને પાછો ફર્યો ભયથી તે મહેલમા પેહા, તેના અન્યાયથી કટાણી ગયેલા મામતોએ પૂર્વના રાજાને બધીખાનામાથી બહાર કાઢ્યો અને રાજ્ય ઉપર બેસાયો. કોપાયમાન થયેલા રાજાએ દત્તને બાધી મગાવ્યો અને કુલિમા નાખી હોડળ તાપ કરી કાગડા કુતરાનેતેનું ચરીર ખવડાવ્યું દત્ત મરણ પામી રોદ્રધ્યાનથી નરકે ગયો, આચાર્યશ્રીનો યજ્ઞવાદ થયો આવી રીતે ભયમા આવી પડેલા પલુ આચાર્યશ્રીએ અસન્ય નજ કહ્યું, તેમ દોષતા ભયથી અસન્ય ન જોલવું એ આ કથામાથી સ્પષ્ટ લેવાનો છે

વસુ રાજનું દષ્ટાંત.

એલી દેશના શુક્તિમતી શહેરમાં અભિચંદ્ર નામનો રાજા રાંજ્ય કરતો હતો. તેને બુદ્ધિમાન વસુ નામનો કુમાર હતો. ક્ષીરકદંબ નામના ઉપાધ્યાય ગૃહસ્થ ગુરૂ પાસે વસુ કુમાર, નારદ અને તે ઉપાધ્યાયનો પર્વત નામનો પુત્ર એ ત્રણે સહાધ્યાયીપણે ભણતા હતા. એક દિવસે અગાંથીમાં સુતેલા આ ત્રણે વિદ્યાર્થીઓને જોઈ વિધાધર મુનિએ ખીજા મુનિને કહ્યું કે આ ત્રણમાંથી બે નરકગામી છે અને એક દેવલોકમાં જશે. આ સાંભળી ઉપાધ્યાયે તેમની પરીક્ષા કરી, અને તે પરીક્ષામાં પોતાના પુત્રને નરકમાં જનાર જાણી પોતાના પ્રયાસને નિરર્થક ગણતો સંસાર વાસનાથી વિરક્ત થઈ તેણે ત્યાગી માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો.

રાજા મરણ પામ્યા બાદ વસુ રાજા થયો. પર્વત ઉપાધ્યાયપદ ઉપર આવ્યો અને નારદ કોઈ ખીજે ઠેકાણે આવ્યો ગયો.

વસુ રાજા સત્ય બોલતો હતો અને સત્યવાદી તરીકે તેની દુનિયામાં પ્રખ્યાતિ થઈ હતી. એક સ્વચ્છ સ્ફટિક રત્નની શિલાનું આસન બનાવી તેના ઉપર સિંહાસન સ્થાપન કરી વસુ રાજા સભામાં તે ઉપર બેસતો હતો. લોકો અતિ સ્વચ્છતાને લઈને તે આસનને જોઈ શક્તા નહોતા, તેથી સત્યના પ્રભાવે દેવો આ રાજનું સિંહાસન આકાશમાં અધર રાખે છે, આવી પ્રખ્યાતિને પામ્યો. એક દિવસે નારદ પર્વતને ઘેર આવ્યો. પર્વત વેદ સંબંધી શિષ્યો આગળ બ્યાખ્યા કરતો હતો, તેમાં જ્યાં અજ શબ્દ આવ્યો ત્યારે પર્વતે બકરાંને હોમવાં તેવો અર્થ કર્યો. નારદે કહ્યું, ભાઈ, તારી ભૂલ થાય છે. ગુરૂજીએ અજ શબ્દે ત્રણ વર્ષની જુની ડાંગર (ઝોહિ) કહી છે કેમકે (ન જાયતે इति अज) જે ફરીવાર ઉગે નહિ. તે અજ કહેવાયું, અજનો અર્થ બકરા પણ થાય છે, છતાં આંદી તેનો ગોણ અર્થ લેવાનો નથી. ગુરૂ ઉપદેશક હતા; શ્રુતિ પણ ધર્મ કથન કરનારી છે તો અજનો અર્થ બકરા લઈ આવો અનર્થ કરી ગુરૂ અને શ્રુતિને તારે દુષિત ન કરવી જોઈએ. પોતાના વચન ઉપર શિષ્યોને અગ્રતીતિ થશે તેમ જાણી પર્વતે ગુસ્સે થઈ કહ્યું, બકરા અર્થ બકરા છે અને ગુરૂએ પણ તેમજ કહ્યું છે. આપણે તેનો નિર્ણય

કરીએ, જે જીવે પડે તેની જીવ કાપવી આ અર્થમાં આપણે સહા
ધ્યાયી, વસુ રાજ પ્રમાણ છે નારદે તેમ કળુલ કર્યું પર્વતની માતા-
એ ગુપ્ત જોલાવી તેને ઘણા વાર્યો કે બેટા મે પશુ તારા પિતાના
મુખથી ત્રણ વર્ષની ડાગર એ અર્થ સાલજ્યો છે માટે નારદ પાસે
માર્ગી માગ વસુ રાજ સત્ય જોલશે, અને આમા તારા જીવનુ
જોખમ થશે પવતે કહ્યું ગમે તેમ થાઓ પણ હું તો હવે પાછો
ફરવાનો નહિ

પુત્રનેહથી તેની મા વસુ રાજ પામે ગર્ભ એકાતમા પુત્રને
તથા નારદનો સવાજ ક્યો અને તેણે હઠ કરી ગમે તેમ કરી
ગુરુ પુત્રને પ્રાણમિશ્રા આપનાનો આગ્રહ કર્યો વસુ સત્યવાદી હતો
પ્રથમ તો જુડી સાક્ષી ભરવા આનાકાની કરી પણ દાક્ષિણ્યતાથી,
આના આગ્રહથી અને ગુરુપુત્રના રનેહથી તેણે તે વાત અગી-
યાર કરી, ખરેખર મોહથી મોહિત થઈ જાશે જીવે કસોટીના અ
વસ્થા દેહ રહી શકના નથી તેમજ પોતાની જ્ઞાનિનો પણ જ્યાલ
કરતા નથી વસુએ હા પાડવાથી ખુશી થઈ ગુરુની ઘેર ગર્ભ
પ્રાતકાળમાં પવન અને નારદ સત્તામાં આગ્યા અને પોતપોતાનો
વિવાહ કહી સભળાજ્યો સભાના લોકોએ કહ્યું, મહારાજ વસુ,
તમે સત્યવાદી છો માટે જે સત્ય હોય તેજ કહી આપી આ વિવાહનો
નિર્ણય કરી આપો કુમતિથી પ્રેમથી હજુદિ રાજાએ અજનો અથ
ગુરુએ બકરો કયો છે તેવી સાક્ષી આપી આ માણે આપતાજ નજીકમાં
રહેવા કોઈ વ્યતર દેરે તત્કાળ વસુ રાજને મિહાસન પરથી
નીચો નાખ્યો, અને પગડીને મારી નાખ્યો. અમત્ય જોલનારા
પાપીને તેનું પાપ ફટીમૂન થયું આમ કહી નારદ ત્યાંથી ચાલ્યો
ગયો સભાના લોકોએ શીટકાર આપેયો પરંતુ પણ ત્યાંથી ચાલ્યો
ગયો અને અધાપિ પર્યંત જુડી સાક્ષી આપનાર રાજાની અપકીર્તિ
હુનીયામાં ફેલાતી રહી માટે ગમે તેવા પ્રસંગમાં મત્યજ જોલવુ
પણ રનેહથી કે લોભથી પ્રેમથી જુડી સાક્ષી નજ આપી એ આ
કથામાંથી સાર લેવાનો છે

न सत्यमपि भाषेत परपीडाकरं वचः

लोकेपि श्रूयते यस्मात् कौशिको नरकं गतः ६१

• ખીલને જેથી પીડા થાય તેવાં સત્ય વચનો પણ ન બોલવાં કારણ કે લોકમાં પણ સંલગ્નાય છે કે તેવાં વચનો બોલી દ્રોશિક નરકમાં ગયો. ૬૧

વિવેચન—પરને પીડા થાય તેનો અચાવ કરવા માટે અસત્ય બોલવું એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ તેવે ઠેકાણે બોલ્યાવિના માન રહેવું વધારે સાફ છે જેમકે એક રસ્તામાં ચાલતા માણસને શિકારી માણસે પૂછ્યું કે આંહીથી હરિણનું ટોળું ગયેલું તમે જોયું? તે ટોળું જતું તેણે જોયું. હવે જો હા પાડી તે રસ્તો અતાવે તો તે પાર ધિઓ તેને મારી નાખે. સાચું બોલવું એ ગિચારા નિરપરાધી છવોના મરણનું કારણ હતું. આવે ઠેકાણે વિચાર કરીને તેણે એવો ઉત્તર આપવો જોઈએ કે તે હરિણનો વિનાશ ન થાય અને અસત્ય પણ ન બોલાય. તેવો ઉત્તર ન આવડે તો ઉત્તર ન આપવો તે વધારે સાફ છે. પણ જો તેવે ઠેકાણે સત્ય પ્રકાશિત કરવાનું નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. આ તો એકજ દષ્ટાંત છે પણ તેના જેવા ખીલ અનેક પ્રસંગોમાં પણ જોડી રીતે સાવધ રહેવું જોઈએ.

उल्पादपिमृपावादाद्रौरवादिषु संभवः

अन्यथा वदतां जैर्नी वाचं त्वहह का गतिः ६२

થોડા પણ મૃષાવાદથી નરકાદિકમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે. તો જીનેશ્વરની વાણીને અન્યથા બોલતાં અરેરે તેઓની શું ગતિ થશે? ૬૨

सत्यवादीनी स्तुति કરે છે.

ज्ञानचारित्र्यो मूलं सत्यमेव वदन्ति ये

ધાત્રી પવિત્રીક્રિયતે તેપાં ચરણરેણુભિઃ ૬૩

अलीकं ये न भाषन्ते सत्यव्रतमहाधनाः

નાપરાધમલં તેભ્યો મુતપ્રેર્તારંગાદયઃ ૬૪

જે મનુષ્યો જ્ઞાન અને ચારિત્રના મૂલરૂપ સત્યનેજ બોલે

છે, તે મનુષ્યોના પગની રેણુવટે કરીને આ પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે, તથા સત્યવ્રતરૂપ મહાધનવાળા જે છવો અસત્ય બોલતા નથી, તેઓને હું ખ આપવા માટે ભૂત, પ્રેત અને સર્પાદિ કોઈ પણ સમર્થ થતા નથી (આ પ્રમાણે ગૃહસ્થોના બીજા મતનું સ્વરૂપ સમાપ્ત થયું) ૬૩-૬૪

નીલા અતેય મતનું સ્વરૂપ, ચોરીનું ફલ અને તેનો નિષેધ.

દૌર્ભાગ્યત્વ પ્રેપ્યતા દાસ્ય મગ્ગજેદ દરિદ્રતા
અદત્તાત્તફલ જ્ઞાત્વા સ્થૂલસ્તેય વિવર્જયેત્. ૬૫

દુર્ભાગ્યપણ, પ્રેપ્યપણ (પરનું કામ કરવાપણ), દાસપણ (શરીરની પરાધીનતા), શરીરનું છેદાવું અને દરિદ્રતા, એ ચોરી કરવાના ફલોને બાણીને (સુખના અર્થી ગૃહસ્થોએ) ધણીની રજા સિવાય વસ્તુ લેવારૂપ ચોરીનો ત્યાગ કરવો, ૬૫

કુપ્ત વસ્તુ અદત્ત કહી ગકાચ

પતિત વિસ્મૃત નષ્ટ સ્થિત સ્થાપિતપાદિત
અદત્ત નાદદીત સ્વ પરકીય સ્વચિત્તુચીઃ ૬૬

પડી ગયેલું, ભુલાઈ ગયેલું, નષ્ટ થયેલું (કોઈ લઈ ગયેલું), ધરમા રહેલું, સ્થાપન કરેલું, અને દાટેલું, આ સર્વ પરનું ધન બુદ્ધિમાન છવોએ ધણીના આખ્યા સિવાય કોઈપણ વખત લેવું નહિ ૬૬

ચોરી કરનાર ધનજ લે છે એટલું નહિ પણ સાથે તેનું બીજું પણ નાશ કરે છે)

અય લોકઃ પરલોકો ધર્મો ધૈર્ય ધૃતિર્મતિઃ
મુષ્ણતા પરકીય સ્વ મુષ્પિત સર્વ મપ્યદઃ ૬૭

પરનું ધન ચોરનાર માણસે તેનું ધનજ હુટ્યું છે એટલું જ નહિ પણ તેની સાથે તેનો આ ભવ, પરભવ, ધર્મ, ધૈર્યતા, ધૃતિ અને મતિ આ સર્વ ચોરેનું છે એમ અમલનું કેમકે ધન હુટાવાની ગમ ગીનીમા તેનો આ ભવ બગડે છે, ધીરતા રહેતી નથી, ગાતિમા ખ

લેલ પડે છે. અને શુદ્ધિ શુભ થઈ જાય છે. માટે એક ધન ચોર-
નારે ધનજી હુંટયું એમ નહિ પણ તેણે આ સર્વ વસ્તુઓના
નાશ કર્યો છે એમ સમજવું ૬૭

ભવહિંસાથી પણ ચોરીનો દોષ અધિક છે.

एकस्यैकं क्षणदुःखं मार्यमाणस्य जायते

સ પુત્ર પૌત્રસ્ય પુનર્યાવજ્જીવં હતે ધને

૬૮

એક ભવને મારવામાં આવે તો તે મારતાં એક ક્ષણવાર
ભવને દુઃખ થાય છે. પણ ધનનું હરણ કરવાથી તો તેના પુત્ર
પૌત્રાદિ આખા કુટુંબને યામત ભવ પર્યંત દુઃખ થાય છે. ૬૮

चौर्यपापदुःमस्येह बन्धवंधादिकं फलं

जायते परलोकेतु फलं नरकवेदना.

૬૯

ચોરી રૂપ પાપવૃક્ષનાં ફલો આ લવમાં વધ બંધાદિકંથી
અને પરલોકમાં નરકની વેદનાએ કરી લોગવવાં પડે છે. ૬૯

दिवसे वा रजन्यां वा स्वप्ने वा जागरेपि वा.

सशल्य इव चौर्येण नैत्रिस्वास्थ्यं नरः क्वचित्

૭૦

શરીરમાં રહેલ શલ્યવાળા માણસની માફક દિવસે અથવા
રાત્રે સ્વપ્નમાં કે જાગૃતમાં ચોરી કરવાવાળો માણસ કોઈ પણ વ-
ખત શાંતિ પામતો નથી. ૭૦

मित्रपुत्रकलत्राणि आतरः पितरोपि हि

संसज्जन्ति क्षणमपि न म्लेच्छैरिव तस्करैः

૭૧

તેમજ ચોરી કરનારનાં મિત્ર, પુત્ર, સ્ત્રી, ભાઈઓ, અને મા-
તા પિતાઓ વિગેરે જેમ મ્લેચ્છની સાથે તેમ તે ચોરની સાથે
(રાજ દંડના લયથી યા પાપના લયથી) એક ક્ષણ માત્ર પણ
સંસર્ગ કરતાં નથી. ૭૧

संबन्धपि निगृह्येत चौर्यान्मंडुकवन्नृपैः

चौरोपि त्यक्त चौर्यः स्यात्स्वर्गभाग् रौहिणेयवत्

૭૨

ચોરી કરવા વાળા પોતાના સંબંધીનો પણ મંડુકની માફક

રાજાઓ નિઃશ્રદ્ધ કરે છે અને ચોર હોય તો પણ 'ચોરીનો' ત્યાગ કરવાથી રોહિણીયાની માફક સ્વર્ગને લોગવનાર દેવ થાય છે. ૭૨

(તે જન્મે દૃષ્ટાતો જતાવે છે) જેન્નાતટ નામના નગરમાં

મૂલદેવ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના રાજ્યમાં ચોરનો એટલો બધો ઉપદ્રવ વધી પડ્યો હતો કે, ધન માલવિનાના સપ્ત્યાજ્ઞ કુટુંબો નિરાધાર સ્થિતિમાં આવી પડ્યા હતા એક દિવસે પ્રજાના આગેવાન લોકોએ એકઠા થઈ રાજાને વિરૂપિત કરી કે, 'હે રાજા! કાતો ચોરોથી અમારા ધન માલનું રક્ષણ કરે, નહિ તર અમને રજા આપો તો ખીજા નિરૂપદ્રવ રાજ્યમાં જઈને રહીએ આ સાલગતાજ રાજા એકદમ આવેશમાં આવી ગયો અને બોલી ઉઠ્યો કે, અહા! મારી પ્રજા આટલી બધી દુઃખી અરે! મારા નિમકહલાલ કોટવાળો શું કાંઈ ખખર રાખતા નથી? તત્કાળ રાજાએ કોટવાળને બોલાવ્યો. 'કોટવાળ' ઉદ્દામીન ચહેરે રાજાના મનુષ્ય હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો, મહારાજ! અમે સર્વે નિર્દોષ છીએ અમે રાત દિવસ ચોરોની શોધ મા છીએ, પણ ચોરો હાથ લાગતા નથી છતાં આપના માનવામાં ન આવે તો, આ કોટવાળમુદ્રા ખીજાને અર્પણ કરે! રાજા સ્તબ્ધ થઈ ગયો. ચોર કોઈ મહા પ્રચંડ અને શક્તિમાન જણાય છે કોટવાળ વિગેરે નિર્દોષ હોય એ તેનો ચહેરો અને વચનો ઉપરથી જ જાણ આવે છે સભા વિસર્જન કરી ચોર શોધવા માટે રાજા પોતે ગુપ્ત ખડગ લઈ નીકળી પડ્યો ચોરના સ્વાનકે રાજા ઘાતુ કર્યો, આ ખર થાકી એક દેવલમાં સૂઈ ગયો મધ્ય રાત્રિના મમયે કોઈ એક મહુક નામનો ચોર ત્યાં આવ્યો, અને ઉંચે સ્વરે બોલ્યો કે આડી કોણ સુતો છી? રાજા કપટથી બોલ્યો કે હું એક પરદેશી કાપડી છું ચોરે પરદેશી જાણી તેને કહ્યું, ચાલ મારી સાથે, તેને ધનવાન જતાવું રાજા તેની પછાડી ગયો એક ગ્રેહનું ધર ફાડી ઘાતુ ધન કાઢ્યું, અને રાજાને માથે તે ઉપશાળ્યુ ત્યાંથી એક છ નું ઉદ્યાનમાં જઈ એક ભોયડ ઉઘાડ્યું, રાજા સહિત ચોર અદર ગયો ત્યાં નાગકુમારિ મરખી એક સુવાન સ્ત્રી હતી તેને ચોરે કહ્યું, જન આ આવેલ આપણા અતિથિના પગ ધોઈ નાખ. બાઈને

હુંકમ થતાંજ એક ફૂવાના કિનારા ઉપર તેને લઈ જઈ તેના પગ ધોવા બેઠી. તેના પગનો કોમળ સ્પર્શ લાગવાથી આ કોઈ ઉત્તમ મનુષ્ય છે, એમ નિર્ણય કરી દયા અને સ્નેહની લાગણીથી તે સ્ત્રી એ કહ્યું કે, પગ ધોવાના મિષથી હું તને આ ફૂવામાં ફેંકી દેવાની હતી, પણ તારા ઉપર મને સ્નેહ આવે છે માટે તારા લલા માટે કહું છું કે આંહીથી તારાથી નસાય તેમ નાસી જા. રાજા શુરવીર છતાં અવસર ઓળખી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. પોતાનો ખચાવ કરવા માટે રાજા કેટલેક દૂર ગયો એટલે તેણીએ ખૂમ પાડી કે ભાઈ, આ માણસ નાશી જાય છે. ચોર ખડગ લઈ પાછળ થયો. તેને નજીક આવતો જોઈ એક પથ્થરના શ્વેત થાંભલા પાછળ રાજા લરાઈ ગયો. કોંઈ કરી તે સ્થંભ ઉપર ખડ-ગનો પ્રહાર કરી તે માણસને મેં મારી નાંખ્યો એમ અધિકારમાં નિર્ણય કરી ચોર પાછો ફર્યો. ચોર મળવાથી રાજા ખુશી થઈ મહે-લમાં આવી સુઈ રહ્યો. બીજે દિવસે રાજા શહેરમાં ફરવા નીક-ળ્યો અને તે ચોરને એક ઠેકાણે વસ્ત્ર તુણવાનો ધંધો કરતો જોઈ ઓળખી, મુકામે આવી, તેને બહુ માનથી બોલાવી લાવવા કોટ વાળને મોકલ્યો. તે માણસોને પાસે આવેલાં જોઈ ચોર ચમક્યો; પેલો માણસ મરાર્યો નથી એમ તેને ખાત્રી થઈ. પેલા માણસોએ રાજા પાસે આવવા કહ્યું. વગર આનાકાનીએ તે તેણે સ્વીકાર્યું. સભામાં આવ્યો; રાજાએ બહુ માન કરી આસન ઉપર બેસાર્યો અને કહ્યું કે તારી બેન મને આપ. ચોરને નિર્ણય થયો કે તે મારી બેનને જાણનાર રાજા પોતેજ છે. ચોરે પોતાની બેન રાજાને આપી. રાજાએ તેણીના ઉપકારનો બદલો વાળી આપી તેને રાણી કરી રાખી. ચોરને સારી નોકરીમાં રાખ્યો અને હળવે હળવે કાર્ય પ્રસંગે તેની પાસેથી દ્રવ્ય રાજાએ કઢાવવા માંડ્યું. જ્યારે સર્વ દ્રવ્ય ખાલી થઈ ગયું ત્યારે ચોરની બેન પોતાની રાણીને પુછ્યું કે હજી તેની પાસે કેટલું ધન છે? રાણીએ જવાબ આપ્યો કે હવે તેની પાસે કંઈ નથી. પછી રાજાએ જેનું ધન ચોરાયું હતું તેને પાછું આપી દીધું અને તે મંડુક ચોરને મારી

ન ખાળ્યો આ પ્રમાણે ચોરી કરનાર ચોર જે પોતાનો સબધી હતો તોપણ રાજાએ તેને મારી નખાવ્યો માટે ચોરી કરનાર કદી સુખી તથા વિશ્વસનીય થતો નથી એમ જાણી ચોરીનો ત્યાગ કરવો એ મહુક ચોરની કથા કહી

હવે રોહિણીયા ચોરની કથા કહે છે.

રાજગૃહી નગરીમા પરમાર્હત ઐષ્ટિ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને અભયકુમાર બુદ્ધિનિધાન પુત્ર હતો રાજગૃહીના નજીક મા આવેલા વૈભારગિરિ પહાડની શુક્ષ્મા લોહપુરે ચોર રહેતો હતો તે રાજગૃહીની પ્રભાના જાન માલની ચોરી કરી આજીવિકા ચલાવતો રોહિણી નામની સ્ત્રીથી રોહિણીઓ નામનો તેને એક પુત્ર થયો. પોતાના મરણ અવસરે તેણે રોહિણીઆને બોલાવી કહ્યું, બેટા, એક મારી શિખામણ માન્ય કર પુત્ર ખુશી થઈ બોલ્યો, પિતાજી, ખુશીથી કહો, તમે મારા હિતનું જ કહેતા હોયોને? લોહપુરે કહ્યું, આહી કેટલીક વખત મહાવીરદેવ નામે માધુ સમ વસરણમા બેઠી ધમદેશના કહે છે તે તારે સાલજવી નહિ, કેમકે તે માણસોને આડુ અવળું સમજાવી માધુ બનાવી દે છે ખરેખર મોહાધ હતભાગ્ય છવોને ઢેવો સ્વાર્થ છે! આ પ્રભુની દેશના સાલજયે તો મારો છોકરો ચોરી કરવાનું મૂકી દેશે, આ આશયથી છોકરાને ઢેવો આડે રસ્તે પિતાએ દોર્યો માતા પિતા ઉપર બાળકોનો વિશ્વાસ અવર્ણનીય હોય છે, જે તેણે કહ્યું તે હિતકારી જાણી પુત્રે સ્વિકાર્યું પિતા મરણ પામ્યો પાછળથી રોહિણીઓ પછુ કુળપર પરાથી આવેલો ધધોજ કરવા લાગ્યો ખરેખર ધણી વખત ગુણ કે અવગુણ એ વારસામા ઉતરે છે એક દિવસ સમવસરણ પાસે થઈ તે જતો હતો બીજે રસ્તે ધણે દેરમા હતો તેથી તેજ રસ્તે તે ચાલ્યો પિતાની આસા ઉદ્દલ-ધન ઠરવાની બીકથી તે પ્રભુનું વચન કદાચ સંભળાઈ જાય માટે જાનમા આગળી નાખી ઉતાવળે ઉતાવળે આગળ ચાલ્યો તેટલામા તેના પગમા જોરથી કાઠો પેસી ગયો કે હાથવતી કાઢવાની તેને દરજ પડી તેટલામા તેના જાનમા વીરપ્રભુની દેશનાના

શબ્દો આંખો, કે દેવો જમીનથી ચાર આંગળા અધર રહે છે, તેના ગળામાં પુષ્પની માળા કરમાતી નથી, તેની આંખો વીંચાતી નથી; અને નિરોગી શરીરવાળા હોય છે. આટલા શબ્દો કાનમાં આવતાં તેને બહુ દુઃખ થઈ આવ્યું. કાંટો કાઢી ત્યાંથી તત્કાળ આગળ આદ્યો ગયો, અને તે શબ્દો ભૂલી જવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. રોહિણીઆએ અનુક્રમે ચોરી કરતાં તેના પિતા કરતાં પણ અધિક ત્રાસ શહેરમાં વર્તાવ્યો. લોકોના પોકારથી ચાર પકડવાનું કામ અલયકુમારે માથે લીધું. ઘણા પ્રયત્નથી ચોરીના માલ સુદા સિવાય અલયકુમારે તેને પકડી રાજા આગળ ઉલો કર્યો. ચોરીનો સુદો સાબીત ન થવાથી રાજાને તેને છોડી મૂકવાની ફરજ પડી. છોડી મૂકતાં અલયકુમાર તેને પોતાને મંદિરે લઈ ગયો. સ્નાનપાન કરાવી ભોજનમાં ચંદ્રહાસ મંદિર દહીંને ઠેકાણે તેને ખવરાવી બેશુદ્ધ કરી દીધો, અને તત્કાળ દેવભુવન જેવું મંદિર શણગારી એક શય્યામાં સુવારી દીધો. આ બુખાબુ દિવ્યરૂપા નવયૌવના વૈશ્યાઓને દેવીઓનું રૂપ ધારણ કરાવો. ઉભી રાખી. દિવ્યરૂપવાળા માણસોને દેવ છડીદાર બનાવી સાક્ષાત દેવભુવનના આકારમાં તેને ગોઠવી તે સર્વને કેટલી કે સાંકેતિક સમજાવી આપી; ખરું રહસ્ય જાણવા માટે છુપી રીતે અલયકુમાર ત્યાં રહ્યો. થોડાજ વખતમાં તેનો નિશો કાંઈક ઓછો થયો. આંખો ઉઘાડી જોવા લાગ્યો તો દેવભુવનમાં પોતાને રહેલો જોયો. તેટલામાં કૃત્રિમ દેવાંગનાઓ જય જય નંદા; જય જય ભદ્રા; શા : શા પુન્ય કર્યાં કે દેવ ભૂમિમાં જન્મ પામ્યા. આવા તે દેવાંગનાના શબ્દો સાંભળી ચાર ચક્રિત થઈ ગયો. હું ચાર ક્યાં અને દેવભુવન ક્યાં, આ તે સ્વપ્ન કે ધંદ્ર જાણ! તેટલામાં તો છડીદાર દેવ બોલ્યો કે બોલો ભાઈ, તમે અમારા સ્વામિપણે નવીન દેવ ઉત્પન્ન થયા છો. તો પૂર્વ ભવે શું શું પુન્ય કર્યાં અને શા શા પાપ કર્યાં તે સર્વ કહી આપો. ચાર વિચારમાં પડ્યો કે આ શું કહે છે? શું સાચું જ દેવલોક ? પણ પેલા

મહાવીર દેવના મે વચનો સાલળ્યા હતા કે દેવતાઓ જમીનથી ચાર આગુણ અધર રહે છે તો આ તો જમીન ઉપર કેમ રહેલા દેખાય છે? દેવતાની આખો ન મીચાય એમ મહાવીર દેવે કહ્યું હતું તો આ

૧૭

મર્વની આખો મીચાય છે પુત્રની માળા પણ કરમાય છે, માટે મહાવીર દેવના કથનમાં ને આમાં તફાવત શા માટે? ખેર! અલય કુમાર તુ મને પકડવાનું કપટ તો ન હોય? ઓમ વિચાર કરે છે, તેવામાં આશેષ કરી છડીદાર બોલ્યો, બોલો, પૂર્વ ભવે શુ શુ પુન્ય પાપ કર્યા છે, તેની નોંધ ભર્ત પછી તમારો જન્મભાલિયેક કરીએ પાપ શુ શુ કર્યા તે શંખદોથી તથા મહાવીરના વચનોથી વિરોધ આવતો જોઈ ચાર ચેતી ગયો તે બોલ્યો પૂર્વજન્મમાં દાન લીધા, તપસ્યા કરી, શ્રીશ્રાવકના મનો પાલ્યા, પ્રહસ્યર્થ પાલ્યુ, તેથી દેવમાં હું દેવ થયો છું છડીદાર કહે છે, તે ઠીક પાપ શા શા કર્યા તે કહો ચાર બોલ્યો, પાપ કરે તે શુ દેવ લોકમાં વળી આની શકે? મે તો જરાએ પાપ કયું નથી છડીદાર કહે ॥ કે કાંઈ આખી જીવગી ધમ મા જતી નથી, માટે પેહેલા કાંઈ ચોરી કરી હોય, જાગી કરી હોય તે કહી આખો ચાર કહે છે, હું તો પ્રહસ્યાગી હતો અને ચોરી તો મારી જીવગીમાં મે કરી જ નથી. આ શંખદો સાલળી અલયકુમાર ત્યા આવી ભેગી પડ્યો, અને બોલ્યો, લાઈ તારા જેવો બુદ્ધિમાન મને કોઈ મળ્યો નથી આ રાધી તું વધી ગયો, સાક્ષાત્ ચોગી કરી ॥ છતાં કોઈ રીતે બધનમાં ન સપડ્યો ચાર બોલ્યો કે જો વાત પત્રી, પણ મદિરા પાઈને દેવ લોકમાં મોકલવાનું સાહસ તમારા સિવાય બીજો કોણ કરે! અલય કુમારે શરમાઈ નીચું જોયું ચાર બોલ્યો, જો મહાવીર દેવના ચાર વચનો કાને ન પડ્યા હોત તો આજે મારી ખરેખરી વિટળ નાજ હતી અહા મારા પિતાએ મને તે મહા પ્રભુના વચનથી વેગળે રાખ્યો, મને ડગ્યો પિતા કેવે તેને મારા પૈરી સમજું ૧૩ શુ સ્વાર્થ! શુ અજ્ઞાન! કેવી મોહાધતા, કે જે કડ જાસમુદ્ર પદોપકારી જગતના બધું તુલ્ય તે પ્રભુને પાખડીમાં લેખ્યા! અલયકુમાર! તે પ્રભુના ચાર વચનથી હું મરણમાથી બચ્યો,

તો જેઓ તે મહા પ્રભુના વચનો નિરંતર સાંભળે છે, તેઓ સર્વથા મરણના ફેરામાંથી બચી જાય તેમાં નવાઈ શું? આ પ્રમાણે કહી પોતાનો પૂર્વનો ઈતીહાસ સંભળાવી, જેનું ધન સ્ત્રી વિગેરે લીધું હતું તે સર્વ અલયકુમારને સાથે લઈ જઈ બતાવી આપ્યું. અને સર્વને તે સોંપાવી દઈ, મહાવીર દેવ પાસે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. પાંચ મહા વ્રતો પાળી-ઉજવળધ્યાને મરણ પામી દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. જેમ મહા ચોરી કરનાર ચોર પણ ચોરીનો ત્યાગ કરવાથી દેવપણે પેદા થયો, તેમ સર્વ લોકોએ ચોરીનો ત્યાગ કરવો, કે જેથી પોતાનો આ લવ ને પર લવ બેઉ સુધરી જાય આ પ્રમાણે શહીદીયા ચોરની કથા સમાપ્ત થઈ.

दूरे परस्य सर्वस्वंपहर्तुमुपक्रमः

उपाददीत नादत्तं तृणमात्रमपि कचित्

૭૩

અરે બીજાના સર્વ ધન ચોરવાનો પ્રયત્ન તો દૂરજ રહ્યો, પણ એક તૃણ માત્ર જેહલું કોઈનું અદત્ત મનુષ્યોએ કોઈ પણ વખત ન લેવું જોઈએ. ૭૩

(ચોરી ન કરવાનું ફળ.)

परार्थग्रहणे येषां नियमः शुद्धं चेतसां

અંભ્યાયાંતિ શ્રિયસ્તેષાં સ્વયમેવ સ્વયંવરાઃ

૭૪

अनर्था दूरतो यांति साधुवादः प्रवर्तते

સ્વર્ગસૌખ્યાનિ ઠાંકંતે સ્ફુટમસ્તેય ચારિણાં

૭૫

જે શુદ્ધ ચિત્તવાળા મનુષ્યોને બીજાનું ધન ગ્રહણ કરવાનો નિયમ છે તેઓને સ્વયંવરાની માફક પોતાની મેળેજ લક્ષ્મી સન્નુબ આવી મળે છે. સર્વે અનર્થો દૂર થઈ જાય છે. દુનિયામાં કીર્તિ ફેલાય છે. અને ચોરનો ત્યાગ કરનારને પ્રગટ રીતે સ્વર્ગના સુખો પણ આવી મળે છે. ૭૪—૭૫

ગૃહસ્થોના ત્રીજા વ્રતનું સ્વરૂપ સમાપ્ત થયું (હવે ગૃહસ્થોના ચોથા વ્રતના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.)

પંદત્વમિન્દ્રિયચ્છેદં વીક્ષ્યાન્નત્રપ્તફલં સુખીઃ

મહેત્સ્વદારસતુષ્ઠો જ્ય દારાન્ વા વિવર્જયેત્. ૭૬

નપુ સકપલુ તથા ઈન્દ્રિયનાં છેદાવા પશુદિકને અપ્રહાયર્યનાં ફલો ભણીને બુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ પોતાની સીમા સંતોષિત થવું અને પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો ૭૬

વિપયની રમણિકતા અને તેનું પરિણામ

રમ્યમાપાતમાત્રેયત્ પારિણામેતિ દમ્પ્ન.

કિર્પાક ફલસકાગ તત્કઃ સેવેત મૈથુનં ૭૭

કંપઃ સ્વેદઃ શ્રમો મૂર્જા શ્રમિર્લાનિર્વલક્ષયઃ

રાજયક્ષ્માદિ રોગાશ્ચ મહેયુર્મથુનોત્પિતાઃ ૭૮

કિ પાકના (એક ભાતના ઝેરી વૃક્ષના) ફલ મરખા, દેખાવ માત્ર રમણિક પણ પરિણામે લય કાર હુ ણ આપનાર, મૈથુનની કોણ સેવા કરે ? ૪૫, પરમેવો, પરિશ્રમ, મૂર્છા, શ્રમિ, શ્વાનતા, નિર્બળતા, ક્ષય અને ભગ દરાદિ મહારોગો મૈથુન મેવવાથી લાગુ પડે ૭૭-૭૮

યોનિયત્ર સમુત્પન્નાં સૂક્ષ્મા જંતુરાશયઃ

પીડ્યમાના ત્રિપત્તે યત્ર તન્મૈથુન ત્યમેત્ ૭૯

યોનિ રૂપી યત્રમા અનેક સૂક્ષ્મ જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ તેને વિષે દયાવાથી મરણ પામે છે, માટે તે મથુનનો ત્યાગ કરવો. ૭૯

કામ શાસ્ત્રનો બનાવનાર વાતમાયન પણ કહે છે કે

રક્તજાઃ ક્રમયઃ સૂક્ષ્મા મૃદુમયાધિશક્તયઃ

જન્મકર્મસુ કૃદતિ જનયતિ તથા વિરાં ૮૦

લોહીથી પેદા થએલ, સૂક્ષ્મ-મૃદુ-મધ્યમ ત્વધિક શક્તિવાળા કમીઓ, સોના યોનિ માર્ગમા તથા પ્રકારની (પોત પોતાની શક્યાનુસાર) ખરજ ઉત્પન્ન કરે છે ૮૦

સ્ત્રી સમોગેન યઃ કામ જ્વર પ્રતિવિકીર્ણતિ

સ હુતાશં ઘૃતાહુત્યા વિધ્યાપયિતુમિચ્છતિ ૮૧

વરંજ્વલદયઃ સ્તંભ પરિરંભો વિધીયતે

ન પુનર્નરકદ્વારં રામાજયનસેવનં ૮૨

શ્રી સંખંધી વિષય સેવન કરવે કરી જે મનુષ્યો કામરૂપ જ્વરને શાંત કરવા ઇચ્છે છે તે જળતા અગ્નિમાં થી હોમીને અગ્નિને ખુલાવવાને ઇચ્છે છે. અર્થાત્ તેથી શાંતિ નથી થતી પણ ઉલટી વિશેષ ઇચ્છા હીમ થાય છે. અગ્નિથી જાનવદ્યમાન થએલા લોહાના સ્થાલને આલિંગન કરવું તે સાડું છે, પણ નરકદ્વાર તુલ્ય શ્રીઓના જયનનું (યોનિનું) સેવન કરવું તે શ્રેષ્ઠ યા કલ્યાણકારી નથી ૮૧-૮૨.

શ્રીઓથી ગુણોનો નાશ થાય છે તે તથા તેના દૂષણો ખતાવે છે.

સતામપિહિ વામઞ્ચ દેદાના હૃદયે પદં
અભિરામં ગુણગ્રામં નિર્વાસયતિ નિશ્ચિતં. ૮૩

વંચકત્વં નૃશંસત્વં ચંચલત્વં કુશીલતા
ઇતિ નૈસર્ગિકા દોષા યાસાં તામુ રમેત કઃ ૮૪

પ્રાપ્તું પારમપારસ્ય પારાવારસ્ય પાર્યતે
સ્ત્રીણાં પ્રકૃતિ વક્રાણાં દુશ્ચરિત્રસ્ય નો પુનઃ ૮૫

નિતંત્રિન્યઃ પતિં પુત્રં પિતરં આતરં ક્ષણાત્
આરોપયંત્યર્કાર્યેપિ દુર્વૃત્તાઃ પ્રાણસંશયે. ૮૬

ભવસ્ય વીજં નરકદ્વારમાર્ગસ્યદીપિકા
શુચાંકંદઃ કલેર્મૂલં દુઃસ્વાનાં સ્વાનિરંગના ૮૭

સત્ પુરુષોના પણ હૃદયમાં જો શ્રી જગ આપે (અર્થાત્ નિવાસ કરે) તો મનોહર ગુણોના સમુદાયને નિશ્ચે ત્યાંથી કાઢી મૂકે છે. ઠગવાપણું, નિર્દયતા, અચળતા અને કુશીલતા આતો જેનામાં સ્વાભાવિક દોષો રહેલા છે, તેવી શ્રીઓમાં કેણુ રતિ કરે? સમુદ્રનો પાર પામી શકીએ પણ સ્વભાવથી વક્રતાવાળી શ્રીઓનાં દુરાચરણોનો પાર ન પામીએ. અરાણ આચરણુવાળી શ્રીઓ એક

ક્ષણવારમા પોતાના પતિને, પુત્રને, પિતાને કે બાઈને (અહીં પ્રયોજન માટે સૂર્યકાતા, ચુલની અને જીવયશાદિકની માફક) પ્રાણના મશયવાળા અકાર્યને વિષે આરોપિત કરે છે. શ્રીઓ સ સારનું બીજ છે નરકના ઠારના માર્ગમાં જવા માટે રસ્તો બતાવનાર દીપિકા તુલ્ય છે. શોઝની ઉત્પત્તિના કદ સરખી છે કલેશનું મૂળ છે, અને દુષ્ટની પ્રાણ સમાન શ્રી છે ૮૩ થી ૮૭

વેળ્યા શ્રીના દોષો

મનસ્યન્યદ્વચસ્યન્ય ત્રિકયાયામન્યદેવદિ

યાસા સા ગરણ સ્ત્રીણા તાઃ કય સુખદેતવઃ ૮૮

માસવિશ્ર સુરામિશ્રમનેકવિટ્તુવિત

કોવેળ્યા વદનં ચુવે દુચ્છિષ્ટમિવ ભોજનં. ૮૯

અપિ પ્રદત્ત સર્વસ્યાત્ કામુકાત્સીણ સપદઃ

વાસોપ્યાન્ત્રેત્તુ મિચ્છતિ ગચ્છતઃ પળ્પયોપિત ૯૦

ન દેવાન્નગુન્નાપિ મુદ્ગદો ન ચ વાપવાન

અસત્સગરતિનિન્ય વેળ્યાવળ્યો દિ મન્યતે ૯૧

કુટ્ટિનોપિ સ્મરસમાન્ પડ્યતી ધનકાસયા

તન્વતી ક્રત્રિમસ્નેહા નિઃસ્નેહાં ગણિકા ત્યજેન્. ૯૨

મનમા કોઈ અન્ય પુરૂષ ઉપર પ્રેમ હોય છે, વચનમાં તેનાથી વળી કોઈ જુદા સાથે પ્રીતિ રાખે છે, અને વળી ક્રિયામાં (કાયાથી) તેા વળી કોઈ જુદા પુરૂષ સાથે રમે છે. આવી વેશ્યાશ્રીઓ મુખને માટે કેવી રીતે થઈ શકે? જેનું મોઢું, માસ દુખાતી હોવાથી માસથી દુગધિત, મદિરાથી મિશ્ર, અને અનેક વિટ (બાર) પુત્રોથી ચુબન કરાયેલું છે એવું, ઉચ્છિષ્ટ (એકા) લોજનની માફક વેશ્યાના મુખને કોણ ચુબન કરે? કામી પુરૂષે પોતાનું સર્વ ધન વેશ્યાને આપ્યું હોય, પણ જ્યારે તે નિર્ધન થઈ ત્યાથી આહ્યો લાય છે, ત્યારે તે વેશ્યાજતા કામી પુરૂષના વચ્ચે પણ જેથી લેવાની ઇચ્છા રાખે છે (અહા! કે-

ટલી-ખાંધી સ્વાર્થતા, કે નિઃસ્નેહતા છતાં મોહાંધ-પુરૂષો સમ-
જી શકતા નથી) 'વેશ્યાને સ્વાધીન થયેલો પુરૂષ, નિરંતર
લુચ્ચા, જુગારી રંડીમાજાદિ, ખરાબ પુરૂષોની સોજતમાંજ આ-
નંદ માને છે. પણ દેવ, ગુરૂ, સારા મિત્રો અને ખાંધવોની સો-
જતને ખીલકુલ ઇચ્છતો નથી. ધનની ઇચ્છાથી, કોઢીઆઓને પણ
કામદેવ સમાન જોનારી અને કૃત્રિમ સ્નેહને વિસ્તારનારી, સ્નેહ
વિનાની વેશ્યાનો સમજી માણસોએ અવશ્ય ત્યાગ કરવો. તથા
અહિંસા વ્રત રૂપ પાણીના રક્ષણને માટે, આ ખીજાં વ્રતો પાળ સરખાં
છે. સત્ય વ્રતના લંગ કરવા રૂપ પાળ કોઢી નાખવાથી, અહિંસા રૂપ
પાણી ચાલ્યું જાય છે, અને તેથી તૃષા રૂપ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો
અનુભવ કરવો પડે છે. બુદ્ધિમાનોએ સર્વ જીવોને ઉપકારક સત્યજ
ખોલવું જોઈએ, અથવા સર્વોર્થ સાધક મૈત્ર્યપણેજ રહેવું, પણ અસત્ય
ખોલી સ્વ-પર-ને દુઃખકર્તા તો નજ થવું. કોઈએ પૂછ્યે છતે મર્મના
જાણુ મનુષ્યે, વૈરના કારણરૂપ, શંકારપદ, કર્કશ, અને હિંસાસૂચક
વચન ન ખોલવું પણ ધર્મનો ધ્વંસ થતો હોય, ક્રિયાનો લોપ થતો
હોય, સિદ્ધાંતાર્થનો વિનાશ થતો હોય તો નહિ પૂછ્યે પણ શક્તિમાનો
એ તેનો નિષેધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો. ચાર્વાક અને કોલિકાદિકોએ
અસત્ય ખોલવે કરી, આ જગતને વિડંબિત કર્યું છે. ખરેખર નગરની
ખાણ સરખું તે અસત્ય ખોલનારનું મુખ છે કે, જેમાંથી મલિનતાથી
ભરપૂર પાણી સરખું વચન નીકળે છે. દાવાનળમાં બળેલાં વૃક્ષો વર્ષો
ઋતુમાં કદાપિ નવપલ્લવિત થાય છે, પણ દુર્વચનરૂપ અગ્નિથી દગ્ધ
થએલાં મનુષ્યો શાંદ થતાં નથી. સત્ય વચનો માનવોને જેટલો
આદહાદ આપે છે તેટલો આદહાદ, ચંદન, ચંદ્રિકા, ચંદ્રમણિ અને
મોતી પ્રમુખની માળાઓ નથી આપતી.

શિખા રાખનાર, મુંડન કરાવનાર, જટા રાખનાર, નગ્ન રહેનાર,
અને વસ્ત્ર પહેરી તપસ્યા કરનાર તપસ્વીઓ પણ જો મિથ્યા ખોલે તો
અત્યજથી પણ તે નિંદનીક થાય છે. એક તરફ અસત્યથી થતું પાપ
અને એક બાજુ ખીજાં સર્વ પાપો એકઠાં કરી, તુલામાં નાખી તોળવા-
માં આવે તો, અસત્ય ખોલવાનું પાપ વધી જાય છે. પરદારિક અને

ચાર પ્રમુખનો હુજી કોઈ પ્રતિકાર થઈ શકે છે, પણ અસત્ય બોલનાર મનુષ્યોનો કોઈ પ્રતિકાર અસત્ય મૂક્યા સિવાય નથી દેવો પણ પક્ષપાત કરે છે, રાજાઓ આજ્ઞા માન્ય કરે છે, અને અગ્નિ પ્રમુખ પણ શીતળ થઈ જાય છે આ સર્વ સત્ય બોલવાનાજ ફળો છે ૮૮ થી ૯૨

પરશ્વી ગમન અને તેના દોષો

નાસક્ત્યા સેવનીયાહિ સ્વદારાઅપ્યુપાસકો.

આકરઃ સર્વપાપાનાં કિપુનઃ પર્યોપિતઃ ૯૩

સ્વપતિ યા પરિત્યજ્ય નિસ્ત્રપોપતિભજેત્

તસ્યા ક્ષણિક ચિત્તાયા વિશ્રમઃ કોન્યયોપિતિ. ૯૪

આવકોએ આસક્તિપૂર્વક ચોતાની સ્ત્રી પણ સેવવી ન જોઈએ તો સર્વ પાપોની ખાણ સમાન પરશ્વી માટે તો શુ જ કહેવું ? અર્થાત પરશ્વી ન જ સેવવી જે સ્ત્રી ચોતાના વહાલા પતિને મૂકી નિર્લજ થઈ અન્ય પતિ પામે જાય છે, તેવી ક્ષણિક ચિત્તવાળી યા ક્ષણિક પ્રેમવાળી અન્ય સ્ત્રીનો વિશ્વાસ શો ? અર્થાત તેનો વિશ્વાસ નજ રાખવો ૬૩-૬૪

પરશ્વીમાં આસક્ત પુરૂષોને ગિઆમણુ.

મીરો રાકુલ ચિત્તસ્ય દુઃસ્થિતસ્ય પરાશ્રિયાં

રતિર્ન યુજ્યતેર્કર્તુ મુપગ્ન પશોરિવ. ૯૫

એક શ્યાનને મૈથુન સેવન કરવામા અન્ય શ્યાનો તરફથી જે ભય રહેલો છે તથા તે વળતની તેની જેવી સ્થિતિ હોય છે, તેવા જનાવરોની માફક પરશ્વીમા આસક્ત થયેલા પુરૂષને, અન્ય તરફથી ભય, ચિત્તની આકુળતા અને ગમે તેવી જમીન ઉપર પડ્યા રહેવાપણુ, વિગેરે સ કટો લોગવવા પડે છે માટે પરશ્વીમા પશુની માફક રતિ કરવી તે ઉત્તમ મનુષ્યને લાયક નથી ૬૫

પ્રાણસંદેહજનન પરમ ચૈર કારણ

લોક દ્વયવિસ્થાપન પરશ્વી ગમન ત્યજેત્. ૯૬

સર્વસ્વહરણ વચ શરીરાવવચ્ચિહ્ના

મૃતશ્ચ તરક ધોર લખતે પારદારિકઃ ૯૭

સ્વદાર રક્ષણેયત્નં વિદ્યાનો નિરંતરં

જાનન્નપિ જનોદુઃખં પરદારાન્ કથં વ્રજેત્.

૯૮

વિક્રમા ક્રાંતવિશ્વોપિ પરસ્ત્રીષુ રિંસયાં

કૃત્વા કુલક્ષયંપ્રાપ નરકં દશકંધરઃ

૯૯

પ્રાણનાશના સંદેહને ઉત્પન્ન કરનાર પરમ વૈરનું કારણ અને આ લોક તથા પરલોક વિરૂદ્ધ પરસ્ત્રી ગમનનો ત્યાગ કરવો. પરદારામાં આસક્ત પુરૂષો આ લોકમાં (રાજા તરફથી) સર્વ ધનનું હરણ, ખંધન, અને શરીરના અવયવોનું છેદન એ આદિ દુઃખો પામે છે. તથા મરણ પામ્યા બાદ ઘોર નરકમાં જાય છે. પોતાની સ્ત્રી ઉપર કોઈ ખરાબ નજર કરે તેના રક્ષણ માટે નિરંતર યત્ન કરનાર, અને સ્વસ્ત્રીના ખરાબ આચરણોથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખો નો અનુભવ કરનાર માણસે પરસ્ત્રી ગમન શાં માટે કરવું જોઈએ ? (કારણ પોતાની માફક તેના પતિને પણ દુઃખ થતું જ હશે ને) પરસ્ત્રી ગમન તો દૂર રહો. પણ જોણે પોતાના પરાક્રમથી આ વિશ્વને સ્વાધીન કર્યું હતું તેવો મહા પરાક્રમી રાવણ પણ પરસ્ત્રી રમવાની ઇચ્છાથી કુલનો ક્ષય કરી નરકમાં ગયો. લક્ષ્મી લક્ષ્મી.

વિવેચન—રાવણનું ચરિત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે. પરસ્ત્રી સાથે ક્રિડા કરવાની ઇચ્છાથી તેણે સીતાનું હરણ કર્યું હતું. વિલીંબણ નામના તેના ભાઈએ તેને ઘાણું સમજાવ્યો, પણ રામચંદ્રજીને સીતા પાછી ન આપી. આખરમાં રામચંદ્ર તથા લક્ષ્મણની સાથે યુદ્ધમાં તેને ઉતરવું પડ્યું. અને એક સ્ત્રી માટે પોતાના કુળનો નાશ કરી અંતમાં રણ શય્યામાં લાંબી નિદ્રાએ તેને સુવું પડ્યું અને મરણ પામી નરકની ઘોર યાતનાઓ સહન કરવી પડી. માટે પોતાનું કુશળ ઇચ્છનારા સત્પુરૂષોએ અવશ્ય પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો.

લાવણ્યં પુण्याવયવાં પદં સૌંદર્ય સંપદઃ

કલાકલાપ કુશલા મપિજહ્યાત્ પરસ્ત્રિયં.

૧૦૦

લાવણ્યતાએ કરી પવિત્ર અવયવોવાળી, સૌંદર્યતાની સંપદાના ધર સમાન, અને કલાના સમુદાયમાં કુશળતાવાળી પણ પરસ્ત્રીનો

ત્યાગ કરવો

આવા ગુણોવાળી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનાર મહાપુરુષની
સ્તુતિ કરે છે.

અકલમનોવૃત્તે: પરસ્ત્રીસનિવાવપિ

મુદર્શનસ્ય કિં વ્રમઃ મુદર્શનસમુન્નતે:

પોતાના ઉપર આશક થએલી પુરોક્ત ગુણોવાળી, પરસ્ત્રીની
પાસે પણ જે મહાશયની વૃત્તિ નિષ્ફળ રહી છે, તેવા શાશનની
ઉન્નતિ કરનાર, મુદર્શન શ્રેષ્ઠના ગુણોની અમે કેટલી સ્તુતિ કરીએ ?
તેઓના સબધમાં અમે કેટલું બોલીએ અથવા શું બોલીએ ?
અર્થાત તેના સબધમાં જેટલું બોલીએ તેટલું બોલુ જ છે ૧૦૧

(મુદર્શન શેઠનું ચરિત્ર કહેવામાં આવે છે.) પૂર્વે અંગ

દેશમાં ત્રિવૃક્ક સમાન કૃષ્ણ ચ પાનગરીમાં દધિવાહન રાગ રાજ્ય
કરતો હતો મહા કુલવાન અને દેવાગના વૃદ્ધ, રૂપવાળી અસ્યા
ગામની તેને પુટરાણી હતી તેજ શહેરમાં વૃષભદાસ નામનો પર
માર્હત ભક્ત શ્રેષ્ઠિ રહેતો હતો તેને યથાર્થ નામિવાળી અર્ધદેહી
નામની મુશીયા આ હતી તેને અત્યુચ્ચે ગુભ સ્વપ્નોથી મુચિત સુદ
ર્શન નામનો પુત્ર થયો સમગ્ર જ્ઞાઓમાં પ્રવિષ્ઠ થયેલા પુત્રને
પિતાએ ઉત્તમ કુળની મુશીતા મનોરમાં નામની કન્યા પરણાવી
મદ્યુજના ન ગોગે મુદર્શન અને મનોરમાં પરમ અર્ધદ ભક્ત
યા અને ગૃહસ્થ ધમ બાર તો રૂપ તેમણે સ્વીકાર્યા નેરેખ
અસાધકાર દો કરવા માટે ગુરુ સિવાય બીજો કોઈ પ્રકાશ ન
ભવે નથી

તેજ રામના કપિત નામના પુનર્જિત નામ મુદરાનને જા
મૈત્રી થઈ મુદર્શનના ધાર્મિક તેમજ ગ્વાલાવિક ગુણોથી આડ
પીએલો કપિત પોતાનો કેટલોક વખત તેની પાસેજ વ્યતિત
કરતો હતો પોતાના પતિને ચેર મોડા આવતા જોઈ માં કપિતાએ
વેં મોડા આવવાનું કારણ પૂછ્યું
શુભાનુરાગી કપિત પોતાના મિત્ર મુદર્શનના ગુણોનું કપિતા
આનંદ વર્ણન કરી ગયું હું જે નહા શુભામ અને રૂપચામ સુદ

શનની મિત્રતાથી મારા આત્માને ધન્ય માનું છું અને દિવસનો મોટો ભાગ તે સદગુણીની સોળતમાં પૂર્ણ કરું છું તેથી મોડું અવાય છે.

પતિમુખથી સુદર્શનના ગુણો સાંભળી વગર દેખે પણ કપિલા તેના ઉપર મોહિત થઈ પડી. ખરેખર અમૃત પણ નિર્ભાગી મનુષ્યોને વિષ તુલ્ય થઈ પરિણમે છે. ગમે તે પ્રયોગે કપિલાએ સુદર્શનને મળવાનો નિર્ણય કર્યો.

એક દિવસે કપિલ બહાર ગામ ગયો. તે અવસર જોઈ કપિલા સુદર્શન પાસે આવી અને 'તમારો મિત્ર ઘણો ખીમાર છે માટે તમને જોડાવે છે' એમ કહી ઉભી રહી. સરલ હૃદયના સુદર્શનને તે વાત ખરી માની અને મિત્રને મળવાને કોઈ પણ માણસને સાથે લીધા સિવાય કપિલા સાથે ચાલી નીકળ્યો. ઘરમાં જઈ કપિલાને કહ્યું, 'મારો મિત્ર કયાં છે? તેણે કહ્યું અંદર અગાશીમાં છે, આગળ જાઓ. સુદર્શન આગળ ચાલ્યો, એટલે કપિલાએ દ્વાર ખંધ કર્યા; સુદર્શન શંકાયો. કપિલ કયાં છે? ફરી પુછ્યું. કપિલાએ જવાબ આપ્યો. કપિલને બહારે આજે કપિલાનેજ મળો. મારા પતિના મુખથી તમારા ગુણ સાંભળ્યા ત્યારથી મારી મનોવૃત્તિ તમારા તરફ લલચાઈ હતી. હવે આજે મારી પ્રાર્થના સફળ કરો અને મને શાંતિ આપો. સુદર્શન એકાએક સ્ત્રીના કહેવાથી મનુષ્ય સાથે લીધા શિવાય પોતાનું પરના ઘરમાં આવવું થયું તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. પણ આ પશ્ચાત્તાપ નકામો હતો. પાણી પીને ઘર પૂછવા જેવું થયું. કપિલા તેને મુકે તેમ નહોતી. મોહાંધ મનુષ્યને કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિવેક હોતો નથી—કપિલા સુદર્શનને વળગી પડી. તાર્કાણિક બુદ્ધિવાળા સુદર્શનને બુદ્ધલા હૃદયથી દીલગીર થઈ જવાખ આપ્યો, કપિલા તમારું કહેવું હું માન્ય રાખી શકતો નથી, કારણ કે વિધાતાએ મારા સુંદર રૂપ સાથે નયુંસકપણનો દોષ સાથેજ દોખલ કર્યો છે, અર્થાત્ હું નયુંસક છું. દૃઢ હૃદયવાળા મનુષ્યોના હૃદયમાં ઈચ્છા સિવાય વિકૃતિ થતી નથી. કપિલા વિલંબી થઈ ગઈ

અને તત્કાળ સુદર્શનને જવા માટે દાર ખોલી આપ્યું સુદર્શન ઘેર આપ્યો અને હવેથી સાથે સહાયક લીધા સિવાય કોઈને ઘેર વગર પ્રસંગે ન જવું તેવો નિર્ણય કર્યો

ઈદ્ર મહોદયનો દિવસ હતો સારા સારા વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી સર્વ લોકો બહાર જતા હતા, અભયા રાણી પણ કપિલા પુરોહિતિની સાથે રથમાં બેસી કુળના નીકળી તેવામાં આબુબાલુ દેવકુમાર જેવા પુત્રોથી ઘેરાયેલી એક સ્ત્રીને કપિલાએ જોઈ અભયાને પૂછે છે, બાઈ સાહેબ આ બાગ્યવાન તો કોણ ? અભયાએ જવાબ આપ્યો, આપણા નગરના પ્રખ્યાત ધર્મિષ્ઠ ચેક સુદર્શનની આ સ્ત્રી છે અને છએ પુત્રો તેના છે કપિલા હમીને બોલી બાઈ સાહેબ તેને પુત્રો કયાથી હોય ? રાણીએ જવાબ આપ્યો-કપિલા આ શું બોલે છે પુત્રોવાળી સ્ત્રીને પુત્રો ન હોય ત્યારે કેને હોય ? કપિલાએ જવાબ આપ્યો, તેનો સ્વામિ પુરુષાર્થ રહિત છે આ પ્રમાણે કહી પોતાનો મર્વ વૃત્તાત રાણીને જણાવ્યો અભયા હમીને બોલી, અરે મુન્ધા, સુદર્શનને તને ઠગી છે તે પરત્વી તરફ નપુસક છે પણ સ્વત્વી તરફ નપુસક નથી કપિલા જગ મોહુ ચડાવીને બોલી, ઠીક છે, હું તો મુન્ધા છું અને મને ઠગી છે, પણ તમે તો ચતુર છો ? અભયા બોલી, મારા હાથના રપશથી તો પશ્ચર પણ ગળી જાય તો પુરુષની તો વાતજ'શી કરવી ? કપિલાએ કહ્યું, આટલો બધો ગર્વ રાખો છો ત્યારે હવે તમે સુદર્શન માથે વિલાસ કર્યોજ માનના આવેશમાં આવી જઈ અભયાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જો સુદર્શન સાથે વિલાસ ન કરું તો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરી બળી મરું-ખરેખર અજ્ઞાની મનુષ્યોને માન કયા કરવું તેની ખબર પડતી નથી તેથીજ પોતાની મર્યાદા અને ધર્મને જોળ'ગી રાણીએ અનર્થકારી પ્રતિજ્ઞા કરી મહોદયમાં ફરી સર્વ કોઈ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયા અભયાના હૃદયમાં ચિંતા અગ્નિ સળગવા લાગ્યો શાત કરવા માટે પોતાની ધાવ માતા પડિતાને બોલાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા જણાવી પડિતાએ પ્રતિજ્ઞા માટે કપકો આપ્યો અને કહ્યું કે આ પ્રતિજ્ઞા તે ઠીક નથી કરી, કેમકે સાધારણ

જોનીઓ પણ પરસ્પરી સાથે સહોદર તુલ્ય વૃત્તિ રાગે છે તો
આતો ધર્મ ધુરંધર મુદર્શનના અજંધમા કહેવું જ શું? અલ-
યાએ જણાવ્યું, તે હું જાણું છું પણ હવે થઈ તે થઈ, મોટે કોઈ
ઉપાય કરે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા મક્કળ થાય. પંડિતાએ તપાસ કરી જ
ણાવ્યું કે આહમ ચોદશ મુદર્શન પોસડ કરી રાત્રે સુનાઘરમા કાચો
ત્સર્ગ મુદ્રાએ ધ્યાનમાં રહે છે તે રાત્રે તેને આંડી ઉપાડી લાવવો.

એક દિવસે કામુદા મહોન્નવનો દિવસ હતો. રાત્રીએ કંઠેરો
પીટાવ્યો કે નગરમાંથી સર્વ સ્ત્રી પુરુષાએ બહાર નીકળી જવું અને
રાત્ર દિવસ વનમાં આનંદથી ગુન્નરવો. તે દિવસ ચોમાસી ચતુ
દશીનો હોવાથી શેઠે વિચાર્યું કે મને ધર્મમાં ગત્તલ પડશે. રાત્ર
પાસે ભેટણું મૂકી તે દિવસ શેઠેરમાં ધર્મ ધ્યાનમાં રહી ગુન્નરવા
અરજ કરી. રાત્રીએ તેને ધર્મિષ્ઠ હોવાથી રજા આપી. શેઠે દિવસ
એત્ય પરિપાટીમા ગુન્નરી ગત્રે પોપથ કરી શૂન્ય ગ્રહમાં કાચોત્સર્ગ
માં રહેા અને આતઃકાળ થયા સિવાય ગમે તેવા ઉપસર્ગ થાય તો
પણ ચલાયમાન ન થવું તેવો અભિગ્રહ કર્યો. આ વાતની ખબર
પંડિતાને પડી. પંડિતાએ અલયાને કહ્યું કે જો તું આજે બહાર ન
જાય તો તારું કામ થાય. અલયાએ પેટમાં દુખવાતું બહાતું કાઢી રાત્ર
પાસેથી શેઠેરમાં રહેવાની રજા મેળવી. ચોકીનો જાપનો પૂર્ણ હતો
એટલે મુદર્શનને અંદર કેમ લાવવો તે વિચારમાં પંડિતા ઘુંચા
ઈ, આખર એવા નિર્ણય ઉપર આવી કે દેવીની મૂર્તિના
જાનાથી તેને અંદર લઈ જવો. પછી કામદેવની ઉભી મૂર્તિ ગાડી
ઉપર બસાવી પંડિતા રાજગઢમાં લઈ ગઈ. ચોકીદારના પૂછવાથી તેણે
તે મૂર્તિ દેખાડી અને જણાવ્યું જે રાણી સાહેબ આજ બહાર જા-
વાનાં નથી માટે મૂર્તિઓનું પૂજન કરવા સારૂ રાજગઢમાં લઈ
જવામાં આવે છે. જે ચાર મૂર્તિઓ તેવી રીતે લઈ જઈ કાચોત્સર્ગ
મુદ્રાએ ધ્યાનમાં રહેલા મુદર્શનને ગાડી ઉપર ચડાવી અલયા રાણી
પાસે લાવી મૂક્યો. પોતાનાં મનોરથો પૂર્ણ થયા સમજી અલયા ન
જી આવી હાવ લાવ કરવા લાગી. મુદર્શન ધ્યાનમાં જાગૃત હતો. ઉપ

મર્ગ આપ્યો જાણી તે વધારે દંડ થતો આપ્યો જાણ્યા કહે છે, તમારે
 માટે મેં આ બધી મહેનત કરી છે માટે મને શાત કરો. સુદર્શન મો-
 દ્યો નહિ, અલયાએ હાથ પકડ્યો, આલિંગન 'કયુ' અને કામો
 તપન કરવાની પોતામા બેટલી આતુરી હતી તે મર્ગ વાપરી ચડી, પણ
 પથથા ઉપર પાણી ઢોળવા માત્રક નિરવક થયું. અલયા ગુસ્સો કરી
 બોલી, સુદર્શન માત્ર કહેવું માન્ય કર હું તુલ્યમાન થઈ તો રાગ્ય બધું
 તારે આધીન છે અને કાપાયમાન વડ તો આ તાડ છવિત્ય પણ
 નથી એમ નિશ્ચય ગમ્યું પણ સાલજે કોણ? આ પ્રમાણે આખી રાત્રિ
 સુદર્શનને મનાવતા ગઈ આખર પ્રાતઃકાળ થતો જાણી પોતાનું
 કામ સિંધ ન થયું અને હવે ઉવટો કરેતો થશે એમ જાણી પોતાને
 હાથે પોતાના ગરીર ઉપર ટેટવાક જખમ કરી પોકાર કરી ઉડી કે
 'ગોડે ગોડે', ગોઈ માણસ અતપુરમા પેઠો છે, અને મારી આખર
 ફુટે છે, ખરખર શ્રીઓના પ્રપથો ચા ચરિત્રોના પાર કોઈ પામતું
 તરી મોગીનાગે દોડી આવ્યા અને ટેટલીક વારે રાત્ર પણ આવ્યો
 સુદર્શનને રાત્રએ જોળાયો. અલયાએ ગળને જણાવ્યું કે જોયો તો
 આ માણસ મહેલમા દાખલ થયો અને માત્ર ગીયળ છુટતો
 હતો મેં પોકાર કરી માત્ર રક્ષણ કર્યું છે રાત્ર સુદર્શનને પૂછે છે, શેઠ,
 આમા સત્ય શું છે તે જણાવ મને તારા વચન ઉપર ભરેસો છે
 શેઠે ગિનાવ કર્યો કે જો હું મત્ય કહીશ તો રાત્ર શ્રીને મારી
 નાઈ એમ જાણી શેઠે માન ગ્યા-ધણુ પૂછ્યા છતાં જ્યારે શેઠે
 ઉત્તર ન આપ્યો ત્યારે ગળએ ગુસ્સે વડ ગૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ
 કર્યો શેઠેને મહેલમા ગઈ ગૂળીએ જેવા લઈ જતા બેઈ શહેરમા
 હાહાકાર થઈ ગ્યો તેની મો મનોરમાને ખબર થઈ સતી મનો
 રમાએ ગૃહ એત્યમા જઈ શાસનઢેનીઓને વિરહિ કરી કે જો મારો
 મ્વામો નિર્દોષ હોય તો શામનાધિપતિ દેવદેવીઓ, મને મહાય
 કરજો અને પોને સ્વામીનું કલક દંડ ન થાય ત્યાં સુધી કાયેત્સર્ગ
 કરી વ્યાનરવપાત્ર રહી સુદર્શનને ગામ બહાર લઈ ગયા ગૂળી ઉપર
 ચડાવવાની તૈયારી કરે છે સત્ય તે મત્યજ એ છુપુ ગહેજ નહિ મતી

મનોરમાની લાગણી અને સુદર્શનની સત્યતા પ્રગટ કરવા શાસના ધિષ્ટાતૃ દેવીએ શૂળીનું સિંહાસન કરી દીધું અને સત્યનો જયજય કાર થયો. રાજા ત્યાં આવ્યો. સુદર્શન પાસે પોતાના અબલપુત્રાના અપરાધની માફી માગી અને હાથી ઉપર બેસાડી રાજા સલામાં લઈ ગયો. અભયાને ખબર પડવાથી ગળે ફાંસો ખાઈ તે મરી ગઈ અને ધાવ માતા નાશી ગઈ. શેઠે વેર આવી હુણદારી સંસારવાસથી વિરકત થઈ ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું અને એકલ વિહારી થઈ મુનિ વનો, જંગલો, પહાડો, ગુફાઓ અને રાનોમાં ધ્યાનસ્થ રહી આત્મ સાધનમાં સાવધાન થયા-પંડિતા નાશી, પાટલીપુત્ર શહેરમાં દેવદત્તા વેશ્યાને ત્યાં રહી. તેની આગળ સુદર્શનના રૂપ, ગુણ અને ધૈર્યતા વિગેરેનું વર્ણન કર્યું. એક દિવસે સુદર્શન મુનિ ફરતા ફરતા પાટલીપુત્રના વનમાં ધ્યાનસ્થ રહ્યા હતા. કાર્ય પ્રસંગે આવી ચડેલી પંડિતાએ તેને જોઈ, ઝોળખી, પોતાની સ્વામિનીને વાત કહી. તેણે તેને પોતાને ત્યાં લાવવા કહ્યું. મુનિ પણ ધ્યાન ધારી આહાર અંગે ફરતા ત્યાં આવી ચડ્યા. વેશ્યાના ઘરની ખબર ન હોવાથી તેણે અંદર ગયા. વેશ્યાએ આખો દિવસ હાવ ભાવ કરી ગ્રહાયમાન કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નિરર્થક ગયો. સાંજે થાકીને વેશ્યાએ જવા દીધા. તે ત્યાંથી નીકળી વનમાં કાયોત્સર્ગે રહ્યા. અભયા રાણી આત્મધ્યાને મરીને વ્યંતરીપણે થયેલી તે ફરતી ફરતી ત્યાં આવી. તેણે સુદર્શનને જોયા. પૂર્વજીવે વેર આંસરી આવ્યું. તેણે ઘણું ઉપસર્ગો કર્યા. મુનિ પણ મનને દૃઢ કરી આત્મ ધ્યાનની શ્રેષ્ઠ ઉપર આગળ વધ્યા અને પરિણામની વિશુદ્ધતાથી કર્મ અપાવી કેવળ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કર્યું. અનેક લબ્ય ભવોને ઝાઝા આપીને તે સુદર્શન મુનિ મોક્ષ ગયા. આ પ્રમાણે પરસ્પરીથી વિરકત રહેનારા મહાપુરુષ સુદર્શનનું ચરિત્ર સમાપ્ત થયું. આ ચારિત્ર ઉપરથી સુદર્શનની શિયળ વિષેની દૃઢતા સંખ્યાથી ઘણું સમજવા અને મનન કરવા જેવું છે. તે મહાશયે ત્રણે ઠેકાણે અને તેમાં અભયા રાણી પાસેથી જે પોતાનો ખચાવ કર્યો હતો તે અદેખર પ્રશંસવા લાયક છે.

પરપુરુષનો ત્યાગ કરવા માટે શ્રીઓને વિપદેશ આપે છે.

ऐश्वर्यराजराजोपि रूपमीनं च जोषिव

સૌતવારાવળ કેવ ત્યાજ્યોનાર્યાનર:પર.

૧૦૨

અશ્વર્યમા રાજના રાજ સરખો-અને રૂપમા કામદેવ જેવા
પણ રાવણનો જેમ શ્રીતાએ ત્યાગ કર્યો તેમ શ્રીઓએ પરપુરુષનો
ત્યાગ કર્યો ૧૦૨

અન્ય શ્રી પુરુષમા આસક્ત થનારને કૃણ ખતાવે છે

नपुसकत्वं तिर्यकत्वं दौर्भाग्यं च भवे भवे

ભવેભરાણા સ્ત્રીણા ચાઙ્ગ્યકાંતાસક્તવેતસા

૧૦૩

ખીન પુરુષમા અને ખીણ (પર) શ્રીઓમા આસક્ત મનવાળા
શ્રી પુરુષોને લયોભવમા નેપુ સકપણ, તિર્ય અપણ અને દોર્ભાગ્ય
પણ પ્રાપ્ત થાય છે ૧૦૩

अक्षयर्थं पाणवानु कृणु

માણભૂતચરિતસ્ય પરવ્રહ્મકકારણ

समाचरन् ब्रह्मचर्यं णजितरपि पूज्यते

૧૦૪

चिरायुषः सुसंस्थाना ददं संहनना नराः

તેજસ્વિનો મહાવીર્યા ભવેયુર્બ્રહ્મચરિત:

૧૦૫

ચારિતના પ્રાણ સરણ અને મોક્ષના એક અસાધારણ ધારણ
સરખા અક્ષયર્યને આદરવાથી દેવોવટે ઝગીને પણ તે પૂજ્ય છે
અક્ષયર્યના પાલન કરવાથી જાણા આયુષ્યવાળા, સારા સંસ્થાન
(આકૃતિ)વાળા, દૃઢ અધેષુવાળા, તેજસ્વિ અને મહાન પરાક્રમ
વાળા પુરુષો થઈ શકે છે ૧૦૪-૧૦૫

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થોનુ સ્વહારામતોષ યા પરશ્રી ત્યાગ કરવા
રૂપ થોડુ મત સમાપ્ત થયુ

ધરણાને નિયમમા રાખવારૂપ પરિચલના નિયમવાળુ

ગૃહસ્થોનુ પાચમુ મત કહે છે.

असनीषप्रविभात मारयंदुस्त्वकारण

મત્વામૂર્છાફલંકુર્યાત્ પરિગ્રહ નિયંત્રણં

૧૦૬

હુઃખનાં કારણરૂપ અસંતોષ, અવિશ્વાસ અને આરંભ આ સર્વ મૂર્છાનાં રૂપો છે એમ જાણીને, પરિગ્રહનો નિયમ કરવો. (પરિ-માણ કરવું.)

વિવેચન.

નસો પરિગ્રહો વૃત્તો નાદ્વૃત્તેણ તાદૃશા

મુચ્છા પરિગ્રહો વૃત્તો રૂઢવૃત્તં મહેસિણા

કેમકે જગત્ના છવોનું રક્ષણ કરનાર મહુર્ષિ જ્ઞાનપુત્ર ભગ-વાન મહાવીર દેવે મુર્છા છે તે પરિગ્રહ છે, પણ મુર્છા (આસક્તિ) ન હોય તે પરિગ્રહ નથી આ પ્રમાણે કહેલું છે.

બાહ્યથી ધનાદિકનો ત્યાગ કર્યો પણ અંદરથી ઇચ્છા જગૃત હોય તો તે ત્યાગી કહી શકાય નહિ. જો બાહ્ય ત્યાગથીજ ત્યાગ કહેવાતો હોય તો ઘણાં નિર્ધન, રંક તથા પશુ આદિ જનાવરો પાસે કંઈ ઇપણ હોતું નથી. તેને પણ ત્યાગીમાં ગણવા જોઈએ, પણ તેમ ન થવાનું કારણ તેઓની અંદરની ઇચ્છા-મૂર્છા-ગંધ નથી, તેથી વસ્તુ પાસે વિદ્યમાન ન છતાં તેઓ ત્યાગી નથી. ત્યારે કેટલાક પાસે વસ્તુ હોય છે પણ મમત્વ ન હોવાથી તે ત્યાગી સરખા કહી શકાય છે. પરિગ્રહનો બાહ્યથી ત્યાગ કર્યો હોય અને અંદરથી ઇચ્છા-તૃષ્ણા પણ ગંધ હોય તે તો ખરેખર ત્યાગ છે એવો નિર્વિવાદ છે. પણ વસ્તુને બાહ્યથી ત્યાગ કર્યા સિવાય વસ્તુ વિદ્યમાન છતાં તેમા મૂર્છા ન રહે-વી એ વિકટ કામ છે. જો કે અશક્ય નથી છતાં હુઃશક્ય તો જાણાય છે. કેટલાએક મનુષ્યો વસ્તુ વિદ્યમાન છતાં મૂર્છા ત્યાગનો ડોળ કરે છે પણ આવો ત્યાગપણનો ડોળ એ ખરેખર ત્યાગ માર્ગમાં જોખમલરેલો છે. વસ્તુ જેને જોઈએ તેને આપી દેવાય, ચાલી જાય, નાશ પામે તો શોક ન થાય, આવે તો હર્ષ ન જ હોય, અને તેના રક્ષણાદિક સંબંધમાં આત્મા કંઈપણ ખેદ કે કલુષિત ન થતો હોય તો સમજવાનું છે કે તેના ઉપર મૂર્છા નથી. પણ જો તે માંહેથી

કાઈપણ વિદ્યમાન હોય તો મૂંઝાં ગઈ નથી એમ સમજવું જોઈએ માટે
ખીજા ત્યાગને જોણું કરી ગયેમના બાહ્યાંગ, ત્યાગને મુખ્ય કરી, અ
ત્યારના વખતમા વતવું એ વિશેષ આત્મહિત કહે

પરિગ્રહથી થતો દોષ

પારિગ્રહમન્વાદિ મજ્જત્યેવ મવાનુર્થો

મદાપોત ઇવ માળી ત્યજેતસ્માન્પરિગ્રહ

૧૦૭

જેમ ઘણા ભારથી ભરેલું મોટું વડાણ સમુદ્રમા ડુબી જાય
છે, તેમ પરિગ્રહ ઉપરના મમત્વથી પાણિઓ સ સારકપ મમુદ્રમા
ડુબેજ છે માટે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ૧૦૭

ત્રસરણસમોપ્યત નગુણઃકોપિવિગ્રતે

દોષાસ્તુ, પર્વતસ્પૂલાઃ પ્રાદુઃપતિ પરિગ્રે

૧૦૮

એક ત્રસરણના જેટલો પપ્પ પરિગ્રહમા દોષપણ ગુણ વિગ્રમાન
નથી, છતાં પર્વત જેવડા મોટા મોટા દોષો તો તેનાથી ઉત્પન્ન
જાય છે ૧૦૮

વિવેચન-જેટલાએક મનુષ્યો પરિગ્રહમાથી એવા ગુણો દેખ કે છે
કેપેસો હોય તો દાન આપીએ, મદિર આદિ બધારીએ, વિગેરે વિગેરે
ધર્મના કાર્યો કરીએ માટે કાઈ આગલાદિ કરીને પણ ધર્મ કરવા
માટે પૈસો પેદા કરવો, અને દાન આપવાથી મદિર આદિ બધાવવાથી
કરેલું પાપ નિવૃત્ત વગેરે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે પમાથી દાન આપવાનું
તથા મદિર આદિ બધાવવાનું જે ગાઝમા ડહેવામા આવ્યું છે તે
મેળત્રેલ, યા હયાત પૈમાનો સહવ્યથ કરવાનું ડહેવામા આવ્યું છે પણ
ધર્મને માટે આગ મ કરી પૈસો પેદા કરે છે તેઓ ઉત્તરવાળ વચ્ચને
કાદવમા બોળી મળી ધાવાના જેવું કર છે, અથવા માનુ ફાડીને શીરો
આવા જેવું કરે છે તે કરતા બહુતર છે કે નયમજા ધર્મ તિમિત
આરભ ન કરવો, કે જેથી તે પાપ ધાવાના પ્રયાસમા ઉતરવું ન પડે
ચામ્રમા કહ્યું છે કે—

કવળમણિમોવાળ ધમસરસ્સો સિયંમુવળતલ

જોકારિજ્ઞાનિગહરં તઓવિ તવસવમોઅદિઓ

સુવર્ણના પગથીઆવાળું અને મણિના હજાર સ્થાંભોથી ઉંચા ભુવનના તળીઆવાળું જે જીનમંદિર કરાવે તેનાથી પણ તપ અને સંયમ અધિક છે. (કહેવાનો આશય એવો છે કે પૈસાથી જે ધર્મ થાય છે તેના કરતાં પોતાના આત્માથી ઇચ્છાદોષરૂપ તપ તથા સંયમ કરવે કરી અધિક લાભ મેળવાય છે, કેમકે પૈસારૂપ પુદ્ગલથી કરાયેલો ધર્મ તે પુદ્ગલિક સુખ આપે છે અને આત્માથી કરાયેલ ધર્મ તે આત્મિક વસ્તુ આપે છે.)

સંગાદ્ભવંત્યસંતોપિ રાગદ્વેષાદયો દ્વિપઃ

મુનેરપિ ચલચ્છેતો યત્તેનાંદોલિતાત્મનઃ

૧૦૯

પરિચ્છદથી (ધનથી) અછતા પણ રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પ્રગટ થાય છે, કેમકે તે પરિચ્છદથી આંદોલિતાત્માવાળા (પ્રેરાયેલા) મુનિઓનાં પણ ચિત્ત ચપળ થઈ જાય છે (તો ગૃહસ્થોની તો વાતજ શી કરવી?)

ગૃહસ્થોએ શું કરવું જોઈએ?

સંસારમૂલમારંભા સ્તેષાં હેતુઃ પરિગ્રહઃ

તસ્માદુપાસકઃકુર્યાદલ્પમલ્યં પરિગ્રહં

૧૧૦

સંસારનું મૂળ કારણ આરંભો છે, અને આરંભનું મૂળ કારણ પરિચ્છદ છે. માટે શ્રાવકોએ (ગૃહસ્થોએ) જેમ અને તેમ પરિચ્છદ ઓછો કરવો (રાખવો.) ૧૧૦

પરિચ્છદથી થતો લય.

મુષ્ણંતિ વિષયસ્તેના દહતિ સ્મરપાવકઃ

રુંધંતિ વનિતાવ્યાધાઃ સંગૈરંગીકૃતં નરં

૧૧૧

ધન અંગીકાર કરવાવાળા પુરૂષને વિષયરૂપ ચોરો લુંટી લે છે, કામરૂપ અગ્નિ નિરંતર બાળે છે, અને શરીરનાં સ્વાર્થી સ્ત્રીઓ-રૂપી વ્યાધો સંસારમાં રોકી રાખે છે. ૧૧૧.

પરિચ્છદથી તૃપ્તિ થતી નથી.

તપ્તો ન પુત્રૈઃસગરઃ કુચિકર્ણોન ગોધનૈઃ

ન ધાન્યૈસ્તિલકશ્રેષ્ઠી ન નંદઃ કનકોત્કરૈઃ

૧૧૨

પુત્રોવડે સગર રાજા, ગાયોવડે કુચિકર્ણ, ગૃહપતિ અનાજ

મંત્રહે કરી તિલક શેઠ અને સોનાના હગલાવડે નંદરાને તૃપ્ત થયા
હિ ૧૧૦

(વિવેચન) ઇંધણાઓથી અગ્નિની તૃપ્તિ થતી નથી તેમ
પરિવ્રહથી મનુષ્યોની તૃપ્તિ નથી મગર ચક્રવર્તિ રાજા હોતો તેની
તાજધાની અયોધ્યા હતી, તેને સાઠ હજાર પુત્રો હતા, પણ તે પુત્રની
પ્રત્યેકથી અપૂર્ણ રહ્યો. દેવિક ઉપદ્રવથી તેના સાઠહજાર પુત્ર માર્યા
ગયા આખર વેરાગ્ય પામી અશ્રુતનાથ સ્વામિ પામે આરિત્ર લીધું
ત્યારેજ તેને ખરો સતોષ અને આત્મશાંતિ મળી

કુચિકર્ણુ ગૃહપતિ મગધ દેશના મુધોષ ગામનો કણ્ણી પટેલ
હોતો ગાયો ઉપરની પ્રીતિ તેની અધાગ હતી અનુક્રમે તેણે એક
લાખ ગાયો મેળવી હતી, છતાં પણ તે અસતેષિત પરિણામી રહ્યો.
તેજ ગાયોના ધૂત, દધ્યાદિથી અશ્રુલુતાવાળો થઈ આત્મધ્યાને મરણ
પામી તિથ અપણે ઉત્પન્ન થયો. મમત્વનુ કેલુ ખરાણ પરિણામ !

તિલક શેઠ અચળપુર ગામને રહીશ વલ્લિક હોતો અનાજ
સંગ્રહ કરવા ઉપર અને તેના નફા મેળવવા ઉપર તેની પ્રીતિ અગાધ
હતી ધરની સાદી વસ્તુ વેચીને પણ તે ધાન્યનો સંગ્રહ કરતો અને
દુકાળ પડવાની રાહ જોયા કરતો. એક વખત નિમિત્તિઆએ તેને
જણાવ્યું કે આ વર્ષમા દુકાળ પડશે, તે સાંભળતાજ તેણે અના
જની એટલી બધી ખરીદી કરી લીધી કે પોતાના ધરના પુષ્કળ
નાણા છતાં તે સર્વથા ગર વેચી અને છેવટમા બ્યારે નાણા
લેવાની જરૂર પડી કર્મ સંયોગે પૃથ્વીપર કોઈ જાગ્યવાનનો જન્મ
મળતા દુકાળ દર થયો અને તે એટલી બધી ખોટમા આવી પડ્યો
કે આત્મધ્યાનમા છાની પીગીને તેને મરણ પડ્યું મરીને નરકે
ગયો આહા શુ મનુષ્યોની લોભવૃત્તિ !

પૂરે પાટલીપુત્ર નગરમાં નદ ગંગા રાજ્ય કરતો હતો. તેની
લોભવૃત્તિ મર્યાદા વિનાની હતી, પ્રજા ઉપર મોટા કરો તેણે નાખ્યા,
ખોટા આરોપો મૂકી ધનાઢ્યો પાસેથી ધન કઢાવ્યું અને સોનાના
મિષ્ટાન્ન દારી ગામડાના નાણા જમાવ્યા, પ્રજાને નિર્ધન કરી તેણે

સોનાના ડુંગરો ણનાબ્યા. છેલ્લી અવસ્થામાં અનેક વ્યાધિઓથી પીડા પામી રીખાઈ રીખાઈ મરણ પામ્યો અને મરીને નરકે ગયો. આ પ્રમાણે લોભથી થતા અવગુણો જાણી પોતાની નિર્મયાદ ઇચ્છાને સંતોષ વૃત્તિએ કરી નિયંત્રિત કરવી—અર્થાત્ ઇચ્છાને અમુક હદમાં લાવી મૂકવી, જેથી વિશેષ અનર્થ થતો અટકે.

પરિગ્રહ ઇચ્છા યોગીઓનો પણ નાશ કરે છે.

તપઃશ્રુતપરિવારાં શમસામ્રાજ્યસંપદં

પરિગ્રહગ્રહ્યસ્તા સ્તજેયુર્યોગિનોપિહિ

૧૧૬

પરિગ્રહરૂપગ્રહથી અસિત થયેલા (લક્ષણ કરાયેલા) યોગીઓ પણ પોતાની તપ અને શ્રુત જ્ઞાનના પરિવારવાળી શમભાવ રૂપ સામ્રાજ્ય (સ્વતંત્ર) લક્ષ્મીને નાશ કરે છે (ત્યાગ કરે છે.) ૧૧૫

અસંતોષવતઃસૌખ્યં ન શક્રસ્ય ન ચક્રિણઃ

જંતોઃસંતોષભાજોયદભયસ્યેવ જાયંતે

૧૧૬

તે સુખ અસંતોષવાળા ઈંદ્રને કે ચક્રવર્તિને પણ મળી શકતું નથી. કે જે સુખ સંતોષ વૃત્તિવાળા અભય કુમાર જેવાને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧૬

વિવેચન. મંગલ દેશના પાટનગર રાજગૃહી નગરીમાં પરમાર્હત લક્ષ્મી રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેનો અભયકુમાર પુત્ર હતો. બુદ્ધિના, વેલવથી પાંચસો પ્રધાનોનો તે આગેવાન હતો અને રાજ્યતંત્રનો એક ધરંધર હતો. તેના બુદ્ધિજાળથી ખીજાં રાજ્યો આશ્ચર્ય અને ભય પામી નિરંતર તેનાથી સાવધ રહેતાં અને તેવા વિકટ પ્રસંગોમાં અભયકુમારની સલાહ માંગતા હતા. પ્રજાહિતનાં, રાજ્યહિતનાં અને ધર્મહિતનાં તેણે એટલાં બધાં સારાં કાર્યો કર્યાં હતાં કે તે વખતના રાજા પ્રજાને તે સર્વ અનુકરણ કરવા જેવાં હતાં, ઈત્યાદિ પુત્રનાં આવાં અઘોરિક કાર્યો અને બુદ્ધિ વેલવથી આકર્ષાઈ ખીજા રાજપુત્રો છતાં શ્રેષ્ઠ મહારાજાએ તેને રાજ્ય આપવાનો નિર્ણય કર્યો અને અભયકુમારને સ્વીકારવા જણાવ્યું. અભયકુમારે ઉત્તર આપ્યો કે પિતાજી, મારી મનોવ્રતિઓ

હુને પગલોક સબધી પરમાર્થ માધવા પ્રેરાય છે મને રાજ્યની
 ળીલકુલ ઇંગ નથી મનુષ્યોએ પોતાની છદ્મી અને બુદ્ધિબળ
 માત્રમશાપ્તિ માટે વાપરવા લેખે છે છતાં છેવટની અવસ્થામા પણ
 ને તેઓ રાજ્યાધિકારી લોભી થઈ વિષયામદ્ધન બની પરમાર્થ સિદ્ધ
 કરે તો તે મનુષ્યપણને લાયક નથી માટે હુ હવે માત્ર
 આત્મ માધન કરીશ અને રાજ્ય આપ ઇંગાનુમાર બીજા રાજકુમા-
 રને મોપગો રાત્રે ઘણો આચરક ધર્મે છતાં સતોષ દત્તિવાળા
 અને આત્મજાગૃતિવાળા અભયકુમારે તેનો સ્વીકાર કરવા છેવટ મુધી
 ના પાડી અને પિતાની આના મેળવી લગ્નગ્રામ મહારીંગ દેવ પામે
 ચારિત્ર સ્વિકાર કયું અને ધર્મ ધ્યાનમા લીન થઈ અતે મર્વાઈ
 સિદ્ધ નામના નિમાને દેવપણે ઉપન વયો આ પ્રમાણે સતોષ દ
 ત્તિવાળા અભયકુમારનું દુક છવન કહેવાયુ વાચકોએ યથાશક્તિ
 તેમનું અનુચ્છલ કરવા આવધાન થયું

અતોપની સ્તુતિ.

સનિર્ગોનિયમ્સત્તમ્ય કામગચ્છનુગામિની

અમરાઃ કિકરાયતે સતોષો યમ્યે મપણ

૧૧૭

ને મહાશયનુ અતોષ તેજ બૂપણ છે તેને નિધાને પાસે રહે
 છે, કામધેનુ તેની પછાડી ચાલે છે અને દેવો કિરની માફક આના
 ઉપર છે ૧૧૭

આ પ્રમાણે પરિવ્રજની ઇંગ્રનો સંધ કરવાડપ ગદસ્યોનુ પા
 ચમ્મ મત કહેવાયુ અને બીજે પ્રકાર પણ સમાપ્ત થયો

ઇતિ પરમાર્થત્વ કુમારપાળ બ્રુપાળ ગુચ્છપિને આચાર્ય શ્રી હ્રમ
 ચદ્રવિરચિને આધ્યાત્મોપનિષદ નાગિન સન્નત પદ્મથે યોગશાસ્ત્રે
 મુનિ કેશરવિજય ગણિ વિરચિત બાહારએ ૫ દ્વિતીય પ્રકાશ

ૐ

તૃતીય પ્રકાશ પ્રારમ્ભ્યને

ગદગ્ધના પાન અનુભવે કરી હુને બાળીના શુભ નો અને
 ગિયાવનો ક્ષેત્રવામા આવે છે.

છકું વ્રત દિગ્વિરતિ યા દિશાનો નિયમ.

દશસ્વપિ કૃતા દિક્ષુ યત્ર સીમા ન લંઘયતે

સ્થાતં દિગ્વિરતિરિતિ પ્રથમં તદ્ગુણવ્રતં

૧

જે વ્રતમાં દશે દિશાઓમાં જવા આવવાના કરેલા નિયમનો મર્યાદા ઓલંઘન ન કરાય તે દિગ્વિરતિ નામનું પહેલું ગુણવ્રત કહેલું છે. ૧

(વિવેચન) ગુણવ્રત એટલે અહિંસાદિ પાંચ અભ્યુવ્રતોને કાયદો કરનાર ગુણ ઉત્પન્ન કરાવનાર તે ગુણવ્રત. તેમાં આ છકું વ્રત પહેલા અહિંસા વ્રતને વિશેષ કાયદાજનક છે. પહેલાં પાંચ મૂળ વ્રતો છે અને તેનેજ પુષ્ટ કરનાર આ ઉત્તર વ્રતો કહેવાય છે. ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઇશાન, વાયવ્ય, નૈઋત્ય, અગ્નિ, ઉર્ધ્વ અને અધો. આ ચાર દિશા, ચાર વિદિશા, ઉંચે અને નીચે એમ દશે દિશાઓમાં વ્યાપારાદિ દુનિયાદારીના કાર્ય પ્રસંગે જવું આવવું થાય, તેનો નિયમ રાખવો કે અમુક શહેરથી દિશે દિશા-તરફ જવાનું થાય તો આટલા યોજન કે ગાઉ જવું તેથી વિશેષ આગળ ન જવું. તેને દિશા વિરમણ યા દિગ્વિરમણ નામનું છકું વ્રત એટલે પહેલું ગુણ વ્રત કહે છે. ૧

આંહી કોઈ શંકા કરે છે. પાપની તીવ્રતા જેમાં થાય તેનો નિયમ લેવા તે યોગ્ય છે પણ આમ દિશાઓમાં જવા આવવાનો નિયમ મેળવવાથી કયું પાપ રોકાયું-અથવા જવામાં શું પાપ લાગે છે તેનો ઉત્તર આપે છે.

ચરાચરાણાં જીવાનાં વિમર્દન નિવર્તનાત્

તપ્ત્રાયોગોલકલ્પસ્ય સદ્વ્રતં ગૃહિણોત્પદઃ

૨

જેમ તપેલો લોહાનો ગોળો જ્યાં જાય ત્યાં હવેનો નાશ કરે છે તેમ તપેલા લોહાના ગોળા સરળા અવિરતિ ગૃહસ્થોને આ વ્રતમાં ચરાચર (ચાલતા અને સ્થિર) હવેના વિમર્દનનું નિવર્તન કરવા-પણું હોવાથી આ વ્રત ઉત્તમ છે. (અર્થાત્ આ વ્રતમાં પાપથી નિવૃત્તિ થઈ શકે છે એટલે તે ગૃહસ્થને યોગ્ય છે.) ૨.

આ ત્રતથી લોભની પાણુ નિધૃન્તિ યાય છે

જગદાક્રમમાણસ્ય પ્રસરહોભવારિષે

સ્વલન વિદ્યે તેન યેન ડિગ્વિરતિઃ કૃતા

૩

જે માણસોએ દિશાઓમા ગમન કરવાનો નિયમ લીધો છે તેણે જગતને આક્રમણ કરવાનો (દબાવવાનો) પ્રસરતા (ફેલાતા) લોભરૂપી સમુદ્રને આગળ વધતો અટકાવ્યો છે ૩

(જેમકે લોભથી પ્રેરાઈ વિશેષ લાભને માટે વિરતિ કરેલા પ્રદેશોમા તે જતો અટકશે તેથી લોભ સમુદ્રનો પણ તેણે અટકાવ કર્યો એમ કહી શકાય)

લોભોપભોગ નામનુ ણીભુ ગુણુન્નત

ભોગોપભોગયોઃસરયા શક્ત્યા યત્ર વિગ્રીયતે

ભોગોપભોગમાન ત દ્વૈતીયીક ગુણત્રત

૪

સારીરની શક્તિ પ્રમાણે જે ત્રતમા લોભોપભોગની રાખ્યાનો નિયમ કરાય ૥ તે લોભોપભોગ નામનુ ણીભુ ગુણુન્નત કહેવાય છે ૪

લોભોપભોગ એટલે શુ તે બતાવે છે

સદૃદેવ મુચ્યતે યઃ ॥ ભોગોઽન્નસ્રગાદિકઃ

પુનઃપુનઃપુનર્ભોગ્ય ઉપભોગોગનાદિક.

૫

જે એકજવાર ભોગવવામા આવે તે અનાજ, પુષ્પમાલા, તાંબુલ, વિલેપન, નિગેરે ભોગ કહેવાય છે, અને જે વારવાર ફરી ફરી ભોગવવામા આવે તે સ્ત્રી, વસ્ત્ર, અલંકાર, ઘરસંપત્તિ, આસન, વાહન, વિગેરે ઉપભોગ કહેવાય ૫

(આ ભોગવવામા અર્થાત્ ખાવાપીવામા આવતી દુનિયાની કેટલીક વસ્તુ સર્વથા વર્જવા લાયક છે અને કેટલીક અમુક વખત માટે નિયમ કરવા જેવી છે તેમા પ્રથમ સર્વથા વર્જવા લાયક વસ્તુઓ બતાવે છે)

મય માસનવનીત મદુવરપચક

અનંતકાયમજ્ઞાત ફલ રાગો ચ ભોજન

૬

આમગારસસંપૃક્તં દ્વિદલં પુષ્પિતાદનં
દધ્યહદ્વિતીયાતીતં કુચિતાન્નંત્રિવર્જયેત્

૭

દરેક જાતનો દારૂ માંસ-માખણ, મધ, ઉંખરાદિ પાંચ જાતના
ટેટાં, અનંતકાય (કંદમૂલાદિ), અજાણ્યાં ફળ, રાત્રિભોજન, કાચા
દુધ, દહીં તથા છાશની સાથે કઠોળ ખાવું તે, વાસી અનાજ, બે
દિવસ ઉપરાંતનું દહીં અને ચલિત રસવાળું (કોહેલું) અનાજ
તેનો ત્યાગ કરવો. ૬-૭

મદિરા પીવાથી થતો હાથ.

મદિરાપાનમાત્રેણ ત્રુર્ધિર્નશ્યતિદૂરનઃ

વૈદગ્ધિવંધુરસ્યાપિ દૌર્ભાગ્યેણેવ કામિની

૮

પાપાઃ કાદંબરીપાન ત્રિવંશીકૃતચેતસઃ

જનનીં હા પ્રિયીયંતિ જનનીયંતિ ચ પ્રિયાં

૯

ન જાનાતિ પરં સ્વં વા મદ્યાચ્ચલિતચેતનઃ

સ્વામીયતિ વરાકઃ સ્વં સ્વામિનં કિંકરીયતિ

૧૦

મદ્યપસ્યશવસ્યેવ લુપ્તિતસ્ય ચતુષ્પથે

મૂચયંતિ મુખે શ્વાનો વ્યાસે વિવરશંકયા

૧૧

મદ્યપાનરસે મયો નયઃ સ્વપિતિ ચત્વર

ગૂઢંચ સ્વમભિપ્રાયં પ્રકાશયતિ લીલયા

૧૨

વારુણીપાનતો યાંતિ કાંતિકીર્તિમતિશ્રિયઃ

વિચિત્રાશ્રિત્રરચના વિલુપ્તકજ્જલાદિવ

૧૩

મુતાત્તવન્નરીનતિ રારડીતિ સશોકવત્

દહાજ્વરાત્તવદ્ મૂર્મા મુરપોલોલુડીતિ ચ

૧૪

વિદ્યન્યંગશૈથિલ્યં ગ્લાપયંતીંદ્રિયાણિ ચ

મૂર્છામનુચ્છાંચચ્છંતી હાલા હાલાહલોપમા

૧૫

ત્રિવેકઃ સંયમો જ્ઞાનં સત્યંશૌચં દયા સમા

મદ્યાત્પ્રલીયતે સર્વે તૃપ્યા વન્હિક્કણાદિવ

૧૬

દોષાણા કારણ મત્ર મધ્યકારણેમાર્પેન્દ્ર
રોગાતુર ડ્વાપર્ય તસ્માન્મત્ર વિવર્જયેત્ -

૧૭

જેમ વિદ્વતાએ કરી સુંદર માણસની પણ દૌર્ભાગ્યતાના કારણથી
શ્રી ચાલી જાય છે, તેમ મદિરાપાન કરવા માટે કરી ખુદ્ધિ ફૂં
ચાલી જાય છે. મદિરાપાનથી પરાધીન થયેલ ચિત્તવાળા પાપી મનુ
ષ્ય પોતાની માતાની સાથે સોની માફક વર્તન કરે છે મધ્યથી
ચલિત ચિત્તવાળાઓ પોતાને અને પરને બહુી શકતા નથી તેથી
પાતે નોકર છતાં પોતાને સ્વામિ માફક ગણે છે અને પોતાના
સ્વામિને ક્રિકરની માફક ગણે છે કદાચ મદદની માફક મેદાનમા
પડેલા અને ઉઘાડા મુખવાળા મદિરા પીવાવાળા મત્રપાનના
મુખમા છીદ્રની શકાથી કુતરાઓ પણ મુતરે છે અને એક
રસમા મગ્ન થયેલો ખજારમા પણ નગ્નપણે મુકે છે અને એક
મેજસાજમા પોતાના ગૃહ અભિમાયને (છાના વિચારોને) જોળી
નાખે છે વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્રોની રચના ઉપર કાજળ ઢોળાવાથી,
જેમ નાશ પામે છે તેમ દારૂ પીવાથી કાર્તિ, કીર્તિ, ખુદ્ધિ અને લક્ષ્મી
ચાલી જાય છે. મદિરા પીવાવાળો જૂતથી પીડાયેલાની માફક નાખે છે,
શોકવાળાની માફક રડયા કરે છે અને દાકુજ્વરથી પીડાયેલાની માફક
જમીન ઉપર આજોડયા કરે છે મદિરા શરીરને શિથિલ કરી નાખે
છે ઇદ્રિયોને મ્લાન (નિર્જાળ) કરે છે, અને અત્યંત મૂર્છા આપ
છે જેમ અગ્નિના કળીયાથી ઘાસનો સમૂહ નાશ પામે છે તેમ મદિ
રાથી વિવેક, સયમ, જ્ઞાન, સત્ય, શ્રેય, દયા અને શમા તે મર્વનો
નાશ થાય છે, મધ દોષોનું કારણ છે, અને મત્ર નવ આયદાઓનું
કારણ છે, માટે જેમ રોગાતુર માણસ અપચ્છનો ત્યાગ કરે છે તેમ
આત્મહિત ચિત્તકોએ મદિરાનો ત્યાગ કરવો ૮ થી ૧૭

માત્ર ત્યાગ કરવા વિષે

વિસ્તારિપતિ ચો માસ પ્રાણિપ્રાણોપહારત.

उन्मूलयन्त्यमौ मूल दयाल्य धर्मशस्त्रिनः

૧૮

અશનીયન્ સદા માંસં દયાં યો હિ ચિકીર્ષતિ

જ્વલંતિ જ્વલને વહ્નીં સરોપયિતુમિચ્છતિ

૧૯

પ્રાણિઓના પ્રાણનો નાશ કરીને જે માંસ ખાવાને ઇચ્છે છે તે દયા નામના ધર્મ દ્વક્ષના મૂળને મૂળથી ઉગેડી નાખે છે. નિરંતર માંસ ખાય છે અને દયા કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે બળતા અગ્નિ વિષે વેલડી રોપવાને ઇચ્છે છે. (અર્થાત્ માંસ ખાવાવાળામાં દયા ટકી શકતી નથી.) ૧૮-૧૯.

કોઈ શંકા કરે છે, માંસ ખાનાર અને જીવ મારનાર તેમાંથી જીવ હિંસાનો દોષ કોને લાગે? આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપે છે.

હંતા પલસ્ય વિક્રેતા સંસ્કર્તા મક્ષકસ્તથા

ક્રેતાનુમંતા દાતા ચ ઘાતકા એવ યન્મનુઃ

૨૦

પ્રાણિઓને હણનાર, માંસ વેચનાર, રાંધનાર, ખાનાર, વેચાતું લેનાર, અનુમોદન આપનાર અને દેવાવાળો, આ સર્વ હિંસા કરનાર છે. (કેમકે ખાનાર ન હોય તો માંસ વેચનાર કે મારનાર હોય ક્યાંથી? માટે તે સર્વ હિંસાના લાગીદાર છે.) ૨૦.

મનુ પણ કહે છે કે:—

અનુમંતા વિશસિતા નિહંતા ક્રયવિક્રયી

સંસ્કર્તા ચોપહર્તા ચ શ્વાદકથ્યેતિ ઘાતકાઃ

૨૧

સ્મૃતિકાર મનુ કહે છે કે અનુમોદન આપનાર, વેહેંચનાર, મારનાર, લેનાર, દેનાર, રાંધનાર, પીરસનાર, અને ખાવાવાળા એ સર્વ પ્રાણિના ઘાત કરનાર છે ૨૧. કેમકે.—

નાકૃત્વા પ્રાણિનાં હિંસાં માંસમુત્પદ્યતે કચિત્

ન ચ પ્રાણિવધઃ સ્વર્ગ્ય સ્તસ્માન્માંસં વિવર્જયેત્

૨૨

પ્રાણિની હિંસા કર્યા સિવાય માંસ કદાપિ ઉત્પન્ન થતું નથી, અને પ્રાણિનો વધ કરવાથી સ્વર્ગ મળતું નથી માટે માંસનો ત્યાગ કરવો. ૨૨.

લેક્ષક તેજ વધ કરનાર છે

યેમસ્યંત્યન્યપલ સ્વકીયપલપુષ્ટયે

ત એવ ઘાતકાયન્ન વધકો મલકં વિના

૨૩

પોતાના માસની પુષ્ટિને માટે જે માણસો અન્ય જનાવરોનું માસ લક્ષણ કરે છે તેજ તે જીવોના ઘાતક છે કેમકે ખાનાર મિ વાય વધ કરનાર હોય નહિ ૨૩

અસાર શરીર માટે પાપ ન કરે

વિદ્યાન્નાન્યપિ વિદ્યાસા દમૃતાન્યપિ મૂત્રસાત્

સ્યુર્યસ્મિન્નંગરુત્પાસ્ય કૃતે કઃ પાપમાચરેત્

૨૪

જે શરીરમા નાખેલું (ખાધેલું) મિદ્ય અશાદિ પણ વિદ્યારૂપ થાય છે અને અમૃતાદિ (પાણી) પણ મૂત્ર (પેશાબ) રૂપ થાય છે તો આવા અસાર દેહ માટે કોણ પાપ આચરે? ૨૪

માસ લક્ષણમા દોષ નથી એમ કહેનારનો ગુરુ કોણ ?

માંસાશને ન દોષોઽસ્તી ત્યુચ્યતે યૈર્દુરાત્માભિઃ

વ્યાધ ગૃધ્રટ્કવ્યાઘ ગૃગાલાસ્તૈર્ગુરુકૃતાઃ

૨૫

જે દુરાત્મા પાપી જીવો માસ લક્ષણ કરવામા દોષ નથી, એમ કહે છે તેઓએ શિકારી, ગીધ, નાર, વાઘ અને શિયાળીયા પ્રમુખને પોતાના ગુરુ બનાયા છે (કારણ કે તેમનું માંસલક્ષણ કરવાપણુ જોઈને તેઓ માંસલક્ષણ કરવા શીખ્યા છે, અર્થાત્ ઉત્તમ મનુષ્યોનો તે ખોરાક નથી, એટલે મનુષ્ય તરફથી તેમને ઉપદેશ મળેલો નથી ૨૫

માસ લક્ષણના સંબંધમાં મનુષ્યે માંસ શબ્દની કરેલી નિરૂપિત.

માંસ મલ્લપિતાઽમુત્ર યસ્ય પાસમિદામ્યદં

ઇતન્માંસસ્ય માસત્વે નિરૂક્તિં મનુરવ્રવીત્

૨૬

જેનું માંસ હું આહી ખાઉં છું, (સ) તે (મા) અને પરલવમા લક્ષણ કરશે આ પ્રમાણે માંસ નબંદના માંસ ખાનારના સંબંધમા

મનુષ્યે નિરૂક્તિ કહેલી છે. (માંસના અક્ષરો અવળી રીતે વાંચવાથી (સમાં) તે મને લક્ષણ કરશે તેવો અર્થ થાય છે.) ૨૬.
માંસલક્ષણથી આગળ ઉપર વધતા જતા દોષો.

માંસાસ્વાદનલુબ્ધસ્ય દેહિનં દેહિનં પ્રતિ

દંતુ પ્રવર્ત્તે વૃદ્ધિઃ શાકિન્યા ઇવ દુર્ધિયઃ

૨૭

માંસ આસ્વાદન કરવામાં લુબ્ધ થયેલા માણસની શાકિનીની માફક ઠરેક પ્રાણિઓને હણવા માટે દુર્બુદ્ધિ થતી જાય છે. ૨૭

યે મક્ષયંતિ પિશિતં દિવ્યભોજ્યેષુ સત્સ્વપિ

સુધારસ પરિત્યજ્ય મુંજતે તે હલાહલં

૨૮

જે માણસો સુંદર દિવ્ય ભોજનો વિદ્યમાન છે છતાં તેને મૂંઝીને માંસ લક્ષણ કરે છે, તે અમૃતના રસનો ત્યાગ કરીને ઝેર પીયે છે. ૨૮

ન ધર્મો નિર્દયસ્યાસ્તિ પલાદસ્ય કુતો દયા

પલ્લુબ્ધો ન તદ્વેતિ વિદ્યાદ્રોપદિશેન્નહિ

૨૯

નિર્દય માણસમાં ધર્મ હોય નહિ. તથા માંસ લક્ષણ કરનારમાં દયા ક્યાંથી હોય? દયા અને ધર્મને માંસમાં લુબ્ધ થયેલ જાણુતો નથી, અથવા કદાચ જાણે તોપણ પોતે માંસ લક્ષક હોવાથી તેની નિવૃત્તિ માટે ખીલને ઉપદેશ આપે નહિ. ૨૯

માંસ ખાનારની એક ખીલ અજ્ઞતા.

કેચિન્માંસં મહામોહા દશ્નંતિ ન પરં સ્વયં

દેવપિતૃતિથિભ્યોપિ કલ્પયંતિ ચદ્રુચિરં

૩૦

કેટલાએક માણસો પોતે માંસ ખાય છે એટલું નહિ પણ અજ્ઞાનથી દેવ પિતૃ અને અતિથિઓને માટે પણ તે માંસ કલ્પે છે. ૩૦. તેઓએ પોતાના શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે—

ક્રીત્વા સ્વયં વાપ્યુત્પાદ્ય પરોપહંતમેવ વા

દેવાન્ પિતૃન્ સમમ્યર્ચ્ય સ્વાદન્ માંસં ન દુષ્યતિ

૩૧

(ઠસાર્ધની દુકાન સિવાય બીજેથી) વેચાતુ લાવીને અથવા
 વેતે ઉત્પન્ન કરીને (માગી લાવીને) અથવા બીજાએ આપેલા
 માસ વટે કરી દેવોને તથા પિતૃઓને પુણ્યને તે માસ વેતે ખાતા
 દ્વિપિત થતો નથી અર્થાત્ તેમ કરી ખાવામા દોષ નથી આ પ્રમાણે
 મનુ કહે છે ૩૧

વિવેચન—અક્રમાસ છે કે મનુષ્યોને માસ ન ખાવાનું
 એક વખત ખતાવી દેવોની ભક્તિ કરી કરીને ખાવાનું ખતાવવામા
 આરે છે ત્યારે મનુષ્યોને માસ ખાવુ તે અનુચિત છે તો દેવોને
 તે કેવી રીતે હિત ગણાયુ ? અને આવા મળમૂત્રોથી ભરેલા દુગ-
 ધનીય માસને ખાનારા દેવો મનુષ્ય કરતા કેટલા અધમ ગણી
 શકાય તથા તેવા દેવો મનુષ્યોને કેવી રીતે મહાયકારી થઈ શકે
 એ વિચારવા જેવું છે

મન્વથી મન્દુક્ત મામ ખાવામા ગ્રહચક્ષુ નથી એમ મનુ
 કહે છે. આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.

મન મંષ્કતમપ્યગા ગ્યાલ્પમપિ નો પલ

મંવંત્રીવિતનાગાય તાન્ગાજ્ઞવોપિ હિ

૩૦

મન્વથી સમ્માન્કરણેયુ પલ મામ એક જવના દાણા જેટલુ થોડુ
 પણ ખાવુ નહિ કેમકે એક ઝેરનો લેશ પણ હવિનશ્યના નાશને
 માટે થાય ૩ (તેમ થોડુ પણ માગ દુર્ગતિ આપનાર છે ૩૦

ઉપમહાર કહે છે

સયઃ સમર્ષિતાનત જનુસંતાનદૃપિત

નરકાઞ્ચનિ પાથેય મોઽશ્નીયાત્ પિગિત મુશીઃ

૩૩

પ્રાણીઓને માર્યા બાદ તત્કાળ ઉત્પન્ન થતા અનંત જનુઓના
 મમ્મદ્ધી દ્વિપિત થયેલુ અને નરકના માર્ગમા પાથેય તુલ્ય મામનું
 કુયો બુધિમાન માણસ ભક્ષણ કરે ? અર્થાત ન કરે. ૩૩

માખણ ખાવાના દોષો ખતાવે છે

અનર્મદૂર્ત્તાન્વિત મુમુક્ષા જનુરાજય

યત મર્ચતિ તન્નાય નવનીત વિવેકિભિ.

૩૪

છાશમાંથી બહાર કાઢ્યા પછી અંતમુહુર્ત થયે તેમાં ઘણા સૂક્ષ્મ જંતુના સમૂહો પેદા થાય છે. માટે વિવેકી પુરૂષોએ તે માખણ ન ખાવું. ૩૪

एकस्यापि हि जीवस्य हिंसने किमयं भवेत्

જંતુજાતમયં તત્કો નક્ષત્રં નિષેવતે ૩૫

એક પણ જીવને મારવામાં અત્યંત પાપ થાય છે, તો જંતુઓના સમુદાયથી ભરપુર આ માખણનું કેાણ કાઢ્યો માણસ લક્ષણ કરે? અર્થાત્ દયાળુ માણસ લક્ષણ ન કરે. ૩૫.

મધ ખાવાના દોષો ખતાવે છે.

अनेकजंतुसंघात निघातनसमुद्भवं

जुगुप्सनीयं लालावत् कः स्वादयति माक्षिकं ૩૬

અનેક જંતુઓના સમુદાયનો નાશ થવાથી પેદા થએલું અને જુગુપ્સનીય લાળવાળું મધનું આસ્વાદન (લક્ષણ) કેાણ કરે? અર્થાત્ ન કરવું જોઈએ. ૩૬.

મધ ખાવામાં વધારે પાપ ખતાવે છે.

भक्षयन् माक्षिकंक्षुद्र जंतुलक्षक्षयोद्भवं

स्तोकजंतुनिहतृभ्यः सौनिकेभ्योतिरिच्यते ૩૭

લાખો નાના જંતુઓના ક્ષયથી પેદા થએલું મધ તેને ખાવાળો થોડા જીવોને મારવા વાળા અંડાળથી (જીવો મારવાની સંજ્ઞાની અપેક્ષાએ) પણ વધી જાય છે. ૩૭.

एकैककुसुमक्रौडा द्रसमापीय मक्षिकाः

यद्रमंतिमधूच्छिष्टं तदश्नंति न धार्मिकाः ૩૮

आप्यौषधकृते जगधं मधु श्वभ्रनिबंधनं

भक्षितः प्राणनाशाय कालकूटकगोपिहि ૩૯

मधुनोऽपिहि माधुर्यं मधोवै रहोच्यते

आसाद्यंते यदास्वादा चिरंनरकवेदनाः ૪૦

એક એક પુખ્તતા મધમાથી માખીઓ રસ પીને બીજે ઠંકાણે તે રસને વમે છે તેથી પેદા થયેલુ તે મધ જહેવાય છે આવુ ઉચ્છિદ્ર(એકુ) મધ ધાર્મિક પુરુષો ખાતા નથી કેટલાએક મનુષ્યો મધનો ત્યાગ કરે છે પણ ઔપધને માટે તે મધ ખાય છે. જ્ઞાનીઓ જહે છે કે ઔપધને માટે ખાયેલુ મધ પણ નરકલુ ઝરણુ છે કેમકે કાળ કુટ જેરનો કણીયો પણ ખાધો હોય તો તે પ્રાણના નાશને માટે થાય છે

કેટલાએક અજ્ઞાની જીવો કહે છે કે મધમા પણ મીઠાશ રહેલી છે પણ જેનો આસ્વાદ કરવાથી ઘણા વખત મુધી નરકની પેદના ભોગવવી પડે છે તેને તાત્વિક મીઠાશ કેમ કહેવાય ? જેનુ પરિણામ હુબહાથી આવે તેમા મીઠાશ હોય તો પણ તે મીઠાશ ન કહેવાય માટે મધનો વિવેકી પુરુષોએ ત્યાગ કરવો જોઈએ ૩૮-૩૯-૪૦ આ અપવિત્ર મધને પવિત્ર માની કેટલાએક દેવસ્થાનમા તેનો ઉપયોગ કરે છે તેને કહે છે.

મશિકામુલનિષ્ટયૂત જમુ યાતોદ્રવ મયુ

અહો પવિત્રં મન્વાના દેવસ્થાને પ્રયુજતે

૬૭

અહો! મહાન અક્રમોક્ષ કરવા જેવુ છે કે અનેક જાતના ઘાતથી પેદા થયેલુ માખીઓના મુખનુ યુક તેને પવિત્ર માનીને દેવને સ્નાન કરવા માટે વાપરે છે (અર્થાત તે અપવિત્ર મધને દેવસ્થાન માટે ન વાપરવુ જોઈએ.) ૪૧

પાચે પ્રકારના ઉભરા પ્રમુખના કૃષ્ણોનો ત્યાગ કરવાનુ કહે છે

ઉદુવરવટ્પક્ષકાજોદવરસાસ્થિના

પિપ્પલસ્ય ચ નાશ્રીયાત્ફલ કૃષિકુલાકુલ

૬૮

અપાપ્તુવન્નન્યમશ્યમાપે કામોતુમુક્તયા

ન પ્રક્ષયનિ પુષ્પાન્મા પચોદુવરજ ફલ

૬૯

દૂધિઓના સમૃદ્ધથી ભરપુર ઉભરાના, વડના, પીપરના, ઝાડુ બરના આ પીપળાના વૃક્ષોના ફળો ખાવા ન લેઈએ બીજુ ખાવાનુ ન રાગતુ હોય અને જૂંખથી ઉઠર ખાલી હોય, છતા પણ પુણ્યાત્મા ઉત્તમ મનુષ્યો ઉભરાઈ પાચે પ્રકારના અશન્ય ફળો ખાતા નથી ૪૨-૪૩

અનંત કાયનો લાગ કરવાનું કહે છે.

આદ્રિઃ કંદઃ સમગ્રોપિ સર્વઃ કિશલયોપિ ચ

સ્તુહી લવણઘ્નત્વકુ કુમારી ગિરિકણિકા. ૪૪

શતાવરી વિરુદ્ધાનિ ગડુચી કોમલામ્લિકા

પલ્લ્યકોમૃતવલ્લી ચ વલ્લઃશુકરસંજિતઃ ૪૫

અનંતકાયાઃ સૂત્રોક્તા અપેરોપિ કૃપાપૈરઃ

મિથ્યાદશામધિજ્ઞાતા વર્જનીયાઃ પ્રયત્નતઃ ૪૬

આહુ, સર્વ જાતનાં લીલાંકંદ મૂળ, સર્વ જાતનાં ડિગતાં કુંપલીયાં, સ્તુહિ (ચાર), લવણ-વૃક્ષની છાલ; કુમાર, ગિરિ કણિકા, શતાવરી, દ્વિદલવાળાં અંકુરા, કુટેલ ધાન્ય, ગડુચી, કુણી આંખલી, પલ્લ્યંક (શાક વિશેષ), અમૃતવલી વિશેષ, શુકર જાતના વાલ, આ સર્વ આર્ય દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે, બીજા પણ મ્લેચ્છ દેશમાં પ્રસિદ્ધ સૂત્રોક્ત અનંત કાયો જીવદયામાં તત્પર મનુષ્યોએ પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવાં. આ અનંત કાયો મિથ્યાદૃષ્ટિઓએ જાણેલા નથી (કેમકે તેઓ વનસ્પતિમાં પણ જીવ માનતા નથી. અત્યારની નવીન શોધથી હવે વનસ્પતિમાં જીવ છે તે માનવું પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે.) ૪૪-૪૫-૪૬.

અજાણ્યાં ફળાં ન ખાવા વિધે.

સ્વયં પરેણ વા જ્ઞાતં ફલમદ્યાદ્વિશારદઃ

નિષેધે વિપફલે વા મામ્બૂદસ્ય પ્રવર્તનં. ૪૭

અજાણ્યાં ફળો કે જેનું નામ યા સ્વરૂપ પોતે યા બીજા જાણતાં ન હોય તે ન ખાવા જોઈએ, કારણ કે તેમ કરવાથી કદાચ નિષેધ કરેલાં ફળમાં અથવા વિષ વૃક્ષનાં ફળો ખાવામાં પ્રવર્તિ થઈ જાય માટે વિદ્વાનોએ પોતે અથવા બીજાંએ જાણીતાં ફળો હોય તે ખાવાં જોઈએ. ૪૭.

રાત્રિ ભોજન નિષેધ.

અન્નં પ્રેતપિશાચાયૈઃ સંચરાદ્ધિનિરંકુશૈઃ

ઉચ્છિદ્ધં ક્રિયતે યત્ર તત્ર નાદ્યા દિનાત્યયે. ૪૮

શત્રિ વખતે નિરકુશપણે વિચરતા પ્રેમ વિશ્વાસાદિકે અત્રને
એકકુ કરે છે માટે સુધારતા થવા પછી લોજન ન કરવું -૪૮

ધોરાધકાર મ્હાર્સિ: પતંતો યત્ર જંતવ:

નૈવ ભોજ્યે નિરીક્ષ્યતે તત્ર મુર્જીત કો નિશિ. ૪૯

ધોર અધકારથી નેત્રની શક્તિ ૩ ધાઈ જવાવાળાં મનુષ્યો જે લો
જનની અંદર પડતા જતુઓને ભેઈ શકતા નથી તે શત્રિ વિષે
પણ ભલાણુ કરે -૪૯

શત્રિ લોજનથી થતા દોષો.

મંથાં પિપ્પાલિકા મંતિ પૂકા કુર્યાં વ્જલોઢર
કુરંતે મસિકાં વાંતિ કુષ્ટ રોગં ચ કોલિક: ૫૦

કટકો દારૂસ્વંટ ચ વિતનોતિ ગલ્ગ્યથા
વ્યજનાતર્તનપતિત સ્નાયુ વિધ્યતિ વૃથિક. ૫૧

વિલગ્નશ્ચ ગલે વાલ: સ્વરભગાય જાયતે
ક્ટ્યાઢયો રુદ્ધ દોષા: સર્વેષા નિશિ ભોજને ૫૨

લોજનથી જે કીટી ખાવામા આવી જાય તો બુદ્ધિનો નાશ કરે
છે, માખો વસન કરાવે છે કરોળીઆથી કોઈનો રોગ થાય છે, કાટિ
અજર લાકડાની કરચ ગળામા ૮ ખ ઉત્પન્ન કરેછે, શાકની અંદર વીંછીના
આકારની વનસ્પતિ થાય છે તેની અંદર જે વીંછી આવા જાય તો
તાણવું વીંછી નાખે છે અને જે ગળામા વાળ રહી જાય તો રવરનો
ભગ થાય છે આ સર્વે દોષો શત્રિ લોજનમા દેખાય છે -૫૦ ૫૧ ૫૨

નામેષ્ય મૃશ્મર્જંતુનિ નિમ્વગ્રાન્થાશુકાન્યપિ

અણુલક્ષ્ણેત્વજ્ઞાન નોદત યન્નિસાસન ૫૩

સત્રે નાના જતુઓ ભેઈ શકાતા નથી માટ પ્રાગુક (મોદક
પ્રમુખ) પણ ન ખાવા, કેમકે, પ્રગટ કેવળ જ્ઞાનીઓએ પણ તેવું
શત્રિલોજન કરવું સ્વીકાર્યું નથી -૫૩,

ધર્મવિઘ્નૈવ મુંજીત કદાચનદિનાત્યયે

વાહ્યા અપિ નિશામોજ્યં યદમોજ્યં પ્રચક્ષતે

૫૪

ધર્મના જાણકાર મનુષ્યે દિવસ અસ્ત થયા પછી કોઈ વખત આવું નહિ. જોની સિવાયના બીજા દર્શનકારો પણ રાત્રિ લોજનને અલોજન તરીકે કહે છે.—૫૪

અન્ય દર્શનકારો પોતાના અર્થોમાં લખે છે કે—

ત્રયીતેજોમયોમાનુ રિતિવેદવિદો વિદુઃ

તત્કારૈઃ પૂતમશિલં શુભં કર્મ સમાચરત્

૫૫

નૈવાહુતિનં ચ સ્નાનં ન શ્રાદ્ધં દેવતાર્ચનં

દાનં વા વિહિતં રાત્રો ભોજનં તુ વિશેષતઃ

૫૬

વેદના જાણકારો સૂર્યને ત્રણ તેજોમય (રૂગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ એ ત્રણે વેદોનું તેજ સૂર્યમાં સંક્રમ છે માટે તેને ત્રિ-તેજોમય) કહે છે. તેના કિરણોએ કરી પવિત્ર થએલાં સર્વે શુભ કાર્ય સમાચરવાં. રાત્રે આહુતિ, સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવતાર્ચન અને દાન એ ન કરવાં તથા લોજન તો વિશેષ પ્રકારે ન કરવું.—૫૫. ૫૬.

કેટલાએક નકત લોજન કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહે છે અને તે રાત્રે થઈ શકે તેમ કહેનારને નકત લોજનનો ખરો અર્થ ખતાવે છે.

દિવસસ્યાષ્ટમે ભાગે મંદીભૂતે દિવાકરે

નક્તં તદ્દિવિજાનીયો ન નક્તં નિશિભોજનં

૫૭

દિવસનો આઠમો ભાગ કે જે અવસરે સૂર્યનું તેજ મંદ થાય છે તે વખતે લોજન કરવું તે નકત લોજન જાણવું. પણ રાત્રિ લોજન કરવું તે નકત લોજન ન કહેવાય. ૫૭.

અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રમાં રાત્રિ લોજન નિષેધ.

દેવૈસ્તુ મુક્તં પૂર્વાન્હે મધ્યાન્હે ઋષિભિસ્તથા

અપરાન્હે તુ પિતૃભિઃ સાયાન્હે દૈત્યદાનૈઃ

૫૮

સંપાયા ચક્ષરભોમિ' સદા મુક્તં કુળોદ્ભવ

સર્વવેળાં વ્યતિક્રમ્ય રાત્રી મુક્તમમોજન ૫૯ યુગ્મં

હે યુધિષ્ઠિર, નિરતર દેવોએ દિવસના પહેલા બાજમા બોજન કરેયુ છે મધ્યાહ્ને કેપિઓએ, ત્રીજા પહેાદે પિનૃઓએ, માલે નૈમ્ય તથા દાનવોએ અને સધ્યા વેળાએ યજ્ઞ તથા રાક્ષસોએ ભોજન કરેયુ છે આ ગર્વ દેવાદિદુની ભોજન વેળાઓ બોજગીને જે રાત્રિ ભોજન કરયુ તે અભોજન છે, અર્થાત તે ખરાબ ભોજન છે-૫૮ ૫૯

આયુર્વેદ પ્રમાણે રાત્રિભોજન નિષેધ

દુષ્પ્રાપિષપસંકોચશ્વરોચિરપાપતઃ

અનો નક્ત ન મોક્તર્ચ્યં મુક્તમત્રીવાદનાદપિ ૬૦

સૂર્ય અસ્ત થવા પછી હૃદય કમાળ અને નાભિ ઠમળ સંદેહા ગર્ભ ભય છે તેથી તથા સૂક્ષ્મ છોડોનુ પબ્ધ ભક્ષણ યદ્ય ભય છે માટે રાત્રી ભોજન ન કરયુ -૬૦

અન્ય દર્શનનો મવાહ જણાવ્યા બાદ આશ્ચર્ય સ્વદર્શનથી મમર્શન કરે છે

સમમત્તીવસંગતં મુંજાના નિગિભોજનં

ગામૈર્મયો વિનિર્વ્યનિ મૃગ્યાત' વધં નુ ને ૬૧

જે ભોજનમા અનેક જીવો એકઠા મળ્યા છે તેવા રાત્રિ ભોજનને ખાનારા મૃદ જીવોને મશઓથી જરો કેમ ખાગી શકાય ? અર્થાત રાક્ષસોથી તેમા વિશેષતા કાઢ નથી-૬૧

શાસ્ત્રે ચ રજન્યા ચ ય ગ્યાદ્યેવ તિર્ણા

મૃગપુત્ર્યશ્વરિમ્પૃ શ્વર્ગ ॥ વશુર્ગેવ દિ ૬૨

દિવસે અને રાત્રે જે મધુચ ખતોજ તો છેતે ચિત્ત અને પુણ્ય વિનાનો પ્રજા રીતે પગુજ છે-૬૨

મન્દોમ્ભવેઝમાત્રે ચ યો દે દે વર્ગિકં ન્યક્ત

નિત્રાધોમનગેષ્મોઽશ્રાવ્યર્મો પુષ્પમાત્રનં ૬૩

જે રાત્રિભોજનના દોષનો જાણ માણસ દિવસની આદિની અને દિવસ અંતની ખગે ઘડી મુકીને ભોજન કરે છે તે પુણ્યનું ભોજન થાય છે.-૬૩.

દવસે ભોજન કરે છે, છતાં પચ્ચખાણુ ન હોય તો લાભ નથી મળતો તે કહે છે.

અકૃત્વા નિયમં દોષા ભોજનાદિનમોજ્યપિ

ફલં મજેન્ન નિર્વ્યાજં ન વૃદ્ધિર્મોપિતં વિના ૬૪

દિવસે ભોજન કરે છે છતાં પણ રાત્રિભોજન ત્યાગનો નિયમ ન કરેલો હોવાથી (પચ્ચખાણુના) કારણ સિવાય ફળ મળતું નથી. લોકમાં પણ એ ન્યાય છે કે વ્યાજની ગોલી કયાં સિવાય મુકેલી થાપણુનું વ્યાજ મળતું નથી.-૬૪.

યે વાસરં પરિત્યજ્ય રજન્યામેવ મુંજતે

તે પરિત્યજ્ય માણિક્યં કાચમાદદતે જડાઃ ૬૫

વાસરે સતિ યે શ્રેયસ્કામ્યયા નિશિ મુંજતે

તે વપંત્યુપરે ક્ષેત્રે શાલીન્ સત્યપિ પલ્લવે ૬૬

જે મનુષ્યો દિવસને મુકીને રાત્રિમાંજ ભોજન કરે છે તે જડ મનુષ્યો માણુકનો ત્યાગ કરીને કાચ ગહણુ કરે છે. દિવસ વિદ્યમાન છે, છતાં જે કલ્યાણની ધૃષ્ટાએ રાત્રિ ભોજન કરે છે, તે મીઠા પાણીના ક્યારા ભરેલા છે છતાં પણ ખારી જમીન વાળા ક્ષેત્રમાં ડાંગર વાવે છે તેના સરખું કરે છે.-૬૫-૬૬

રાત્રિભોજનનું ફળ.

હલૂકકાકમાર્જાર ગૃધ્રશંબરશૂકરાઃ

અદિવૃથિકગોધાશ્ચ જાયંતે રાત્રિભોજનાત્ ૬૭

રાત્રિભોજન કરવાથી મનુષ્યો ધ્રુવડ, કાગડાં, ખિલાડી, ગીધ, સાબર, ભુંડ, સર્પ, વાંછી અને ગોધા પ્રમુખપણે ઉત્પન્ન થાય છે.-૬૭.

રાત્રિભોજનદોષની દૃષ્ટાંતથી મહત્વતા કહે છે.

શ્રૂયતે હન્યશપથા નનાદત્યૈવ લક્ષ્મણઃ

નિશામોજનશપ્થં કારિતો વનમાલયા ૬૮

બીજા સોગાનનો અનાદૃશ વરીને વનમાલાએ લક્ષ્મણને રાત્રિ
ભોજનના સોગાન કરાવ્યા હતા એમ રામાયણ પ્રમુખમા સંભળાય
છે (કહેલું છે) - ૬૮

અનુભવસિદ્ધ રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાના ફાયદા
કરોતિ વિરતિં ધન્યો યઃ સદા નિશિભોજનાત્

સોડર પુરુષાયુષશ્ચ મ્યાદવચ્ચમુપોષિતઃ

રજનીભોજનત્યાગે યં ગુણાઃ પરિતોષિ તાન્

ન સર્વજ્ઞાતે કશ્ચિદપરો વસ્તુર્માશ્વર

ને માણસ નિરંતર રાત્રિભોજનથી વિરતિ કરે છે તેને ધન્ય છે
માણસનું અરધું આયુષ્ય અવશ્ય ઉપવાસમા વ્યતિત થાય છે,
૭૦

(કેમકે આઠ પ્રકારના અહોરાત્રમા ચાર પ્રહરનો તેને ઉપવાસ થયે,
તેથી જ્યારથી રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કર્યો ત્યારથી અરધું આયુષ્ય
ઉપવાસમા વ્યતિત થયું એમ કહી શકાય) રાત્રિભોજન ત્યાગ કર
વામા ને શુભો રહેલા છે તે મર્વ કહેવાને મર્વજ ગિતાય બીજો કોઈ
મર્મ નથી - ૬૯-૭૦

કાચા ગોરસ માથે દિદલ ત્યાગ કરવા વિષે ।

આમગોરસ સપૃક્ત દિદલાદિષુ જતંત્ર

ષ્ટાઃ કેવલિભિઃ સૂક્ષ્મા સ્તમ્માત્તાનિ વિવર્જયેત્ ૭૧

કાચા દડી, દુધ અને માથ ગોરમની સાથે દિદલ મગ,
ગડ, અડદ, ચણા, વાલ, તુવર વિગેરે કઠોળનો સંયોગ થવાથી ઉત્પન્ન
ગતા સૂક્ષ્મ જુઓ કેવળ જ્ઞાનીઓએ દેખ્યા છે માટે તે ગોરસ અને
કઠોળના સંયોગવાળી વસ્તુ ખાવાનો ત્યાગ કરવો - ૭૧

બીજા ગુણુષ્ટતનો ઉપસહાર

જનુમિત્રિ ફલ પુષ્પ પર્વં ચાન્યદપિ ત્યજેત્

સથાનમપિ સમક્તઃ જિનર્મપરાયણ

૭૨
૧૧ જીવોની મિથ્યાવાચના ફળ, ફલ, પાદડાં અને બીજા પદ્મ

તેવાંજ છવમિશ્રિત ખેર, અધાણા વિગેરેનો જેનધર્મપરાયણ થાવ-
કેએ ત્યાગ કરવો.—૭૨.

એ કહેવે કરી બીજું ગુણવત સમાપ્ત થયું.

ત્રીજું અનર્થ દંડ વિરમણ નામનું ગુણવત એટલે ગ્રહ-
સ્થનું આક્રમ્ન વત કહે છે.

આર્તરોદ્રપ્રધ્યાનં પાપકર્મોપદેશિતા

હિંસોપકારિ દાનં ચ પ્રમાદાચરણં તથા

૭૩

શરીરાદ્યર્થદંડસ્ય પ્રતિપક્ષવતયાસ્થિતઃ

યોઽનર્થદંડતસ્ત્યાગ સ્ત્રીતીયં તુ ગુણવતં

૭૪

આર્તરોદ્ર ધ્યાનરૂપ ખરાબ ધ્યાન, પાપ કર્મનો ઉપદેશ
આપવો, જેનાથી હિંસા થાય તેવાં ઉપકરણો બીજાને આપવાં, અને
પ્રમાદ આચરણ આચાર, શરીરાદિકને અર્થે થાય તે અર્થ દંડ.
તેના પ્રતિપક્ષીયણે (અર્થાત્ પોતાના શરીરાદિકનો પ્રયોજન સિવાય
જે કાંઈ વગર દ્રોગટનું કરવામાં આવે તે અનર્થ દંડ. એવા ચાર
પ્રકારના અનર્થ દંડનો ત્યાગ કરવો, તે ગૃહસ્થોનું ત્રીજું ગુણવત
કહેવાય છે.—૭૩-૭૪.

તે ચારમાં પ્રથમ દુધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

વૈરિઘાતો નરેન્દ્રવ્વં પુરઘાતાગિદીપને

સ્વેચરત્વાદ્યપ્રધ્યાનં મુદ્ધૃત્તોત્પરતસ્ત્યજેત્

૭૫

વૈરીનો ઘાત કરે, હું રાજા થાઉં, શહેર નાશ કરું, અગ્નિ-
રાજગાવી મુકું, યા આકાશમાં ઉડવાની વિદ્યા મળે તો આકાશમાં
ઉડું, અથવા વિદ્યાધર થાઉં તો ઠીક, વિગેરે ખરાબ ધ્યાનો (કલ્પના
આવી જાય તો પણ એક મુહુર્તવાર તેને ટકવા ન આપવાં. અર્થાત્
તત્કાળ તેનો ત્યાગ કરવો.—૭૫.

પાપોપદેશ—બીજો ભેદ.

વૃષભાન્ દમય ક્ષેત્રં કૃષ પંદયવાજિનઃ

દાક્ષિણ્યાવિષયે પાપો પદેજોયં નયુજ્યતે

૭૬

બાળદોને કમન કરો ક્ષેત્ર ખેડો, યોડાઓને ષડ (નપુ સક) ડરો, વિગેરે જ્યાં પુત્ર, સ્ત્રી, ભાઈ, વિગેરે સિવાયના બીજા માણસોમા દાક્ષિણતા ન પડોએ તેમ હોય ત્યાં આવો પાપનો ઉપદેશ આપવો ન બેધએ-૭૬

(વિવેચન) પોતાના કુટુંબમા જ્યાં દાક્ષિણતા પડોયતી હોય અને પોતાની આશુવિકા વિગેરે માધનો આલતા હોય ત્યાં કુટુંબમા આગેવાન તરીકે હોવાથી તેવે ઠેકાણે સલાહ કે ઉપદેશ આપ્યા સિવાય આલતું ન હોય તેવા ઠેકાણાઓને મુદ્રીને વગર પ્રયોજને બુદ્ધિનું હુકમણ વાપરવા યા લોકોને સારા થવા માટે આવા પાપો પહેર્યો મતધારી પ્રહસ્યીઓએ ન આપવા, તોજ તેનું આ આકંગુ નન બન્યું રહે છે-૭૬

હિ સક ઉપકરણો ન આપવા-ત્રીજો ભેદ

યત્રાગલ્લક્ષ્મણે મુશલોદુર્લભાદિક

દાક્ષિણ્યારિપયે દિંસાં નાર્પયેત્ કરુણાપર.

૭૭

કરુણામા તત્પર શ્રાવકોએ જ્યાં ઉપર જણાવેલ રીતે દાક્ષિણતા ન પડોયતી હોય ત્યાં યત્ર, હજ, ગચ, અગ્નિ, સાબેડુ, અને ધટી, આદિઓ વિગેરે હિ સા યાય તેવા ઉપકરણો ન આપવા-૭૭

પ્રમાદાચરણ-ચોથો ભેદ.

કુતૂહલાદ્ ગીતવૃત્ત નાટકાદિનિરીક્ષણ

કામનાત્મપ્રસક્તિશ્ચ શ્રુતમશાદિસંચન

જલક્રીડાંદોલનાદિ વિનોદોર્જનુયોગ્યન

રિપોઃ સુતાદિના વર મક્તશ્રીદત્તારાદત્તમા

રોગમાર્ગશ્રર્મા મુક્ત્વા સ્વાપથ સકર્તા નિશા

પ્રવમાદિ પરિહેરુ પ્રમાદાચરણ મુધીઃ

૭૮

૭૯

૮૦

કુતૂહલથી ગીત, નાચ અને નાટકાદિ જોવા, કામચાત્રમા આશક્તિ રાખી જુગાર તથા મદિરાદિ મેવન કરતું, જળમા

કોંઠા કરવી, હીંચોળા પ્રમુખી વિનોદ કરવો, આપસમાં જનાવરો નાં મુઘ કરાવવાં, શત્રુના પુત્રાદિક ઉપર વૈર વાળવું, લોજનની ઓની, દેશની તથા રાજ્યની કથા કરવી, અને રોગ યા રસ્તાનાં પરિશ્રમ સિવાય આખી રાત્રિ મુઘ રહેવું, એ આદિ પ્રમાદનાં અચરણોનો બુદ્ધિમાનોએ ત્યાગ કરવો.-૭૮-૭૯-૮૦.

વિલાસહાસનિષ્ઠ નિદ્રાકલઙ્કુઃકથા

જિનેન્દ્રભવનસ્યાંત રાહારં ચ ચતુર્વિં

૮૧?

તેમજ જીનેન્દ્રના મંદિરની અંદર વિલારા હાસ્ય, મુંકવું, નિદ્રા, કુલેશ, ખરાબ કથા અને ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો.-૮૧.

આ કહેવાથી ત્રીણું ગુણવ્રત સમાપ્ત થયું. (હવે ચાર શિક્ષાવ્રતો બતાવે છે.)

સામાયિક વ્રત. ગૃહસ્થવ્રત નવમું. સામાયિક એટલે શું?

ત્યક્તાર્તૃદ્રધ્યાનસ્ય ત્યક્તસાવધકર્મણઃ

મુદૂર્ત્ત-સમતા યા તાં વિદુઃસામાયિકં વ્રતં

૮૨

આર્તૃદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરી તથા સાવધ (સપાપ) કર્મનો ત્યાગ કરી એક મુદૂર્ત્ત પર્યંત જે સમભાવમાં રહેવું તેને સામાયિક વ્રત કહે છે.-૮૨.

-(વિવેચન) સમ-આય. સમપરિણામે એટલે રાગદ્વેષની ગાણુતાવાળી સ્થિતિમાં રહ્યા છતાં જે આય જ્ઞાનાદિકનો લાભ થાય યા કર્મની નિર્જરા થાય તેને સામાયિક કહે છે. આ સામાયિકમાં બહુધા બોલવા, ચાલવાનું બંધ કરવાનું છે અને તેનાં બે ઘડી જેટલા વખતમાં ધર્મ ધ્યાનમાંજ મગ્ન રહેવાનું છે. પરિણામની વિશુદ્ધિ વિશેષ રાખવાની છે અને ગૃહકાર્ય સંબંધી કોઈપણ વિચાર લાવવાનો નથી. કેવળ ધર્મધ્યાનમાં કે સ્વાધ્યાયમાં કે ધર્મશ્રવણમાં તેટલો વખત વ્યતિત કરવાનો છે. આવી સામાયિકની સ્થિતિમાં તેટલો વખત ગૃહસ્થ સાધુઓની સરખો કહી શકાય છે. આવા સા-

માર્ગિકે કર્મનિર્જ્જ્ઞાના પરમ કારણ છે માટે આત્મરેંદ્ર પ્રરામ
ધ્યાનો ખીલકુલ ન આવે તેવી ગીતે સાવધ રહી તથા મનથી, વ-
ચનથી, અને શરીરથી કાંઈ પાપ કરી પ્રવર્તિ ન થાય તેને માટે
સાવચેત રહી આ સામાયિક જેટલીવાર બની શકે તેટલીવાર કરવું

સામાયિકમા કર્મનિર્જ્જ્ઞા

સામાયિકવ્રતસ્યસ્ય ગૃહિણોપિ-સ્થિરાત્મનઃ

ચદ્રાવતસકસ્યેવ સ્ત્રીયતે કર્મ સંચિતં

૮૩

સામાયિક વ્રતમા રહેલા સ્થિર પરિણામપ્રાપ્તા ગૃહસ્થિઓને પણ

યદ્રાવતસક રાજાની માફક સચચ કરેલ કર્મનો ક્ષય થાય છે - ૮૩

વિવેચન—સાર્કેતપુર નામના નગરમા ધર્મપરાયણ ચદ્રા

વતસક રાજા રાજ્ય કરતો હતો સદગુરૂના સયોગે તત્ત્વનો નિર્ણય

કરી આત્મોદ્ધાર માટે શક્યાનુસાર ગૃહસ્થધર્મ તેણે ક્વીકાર્યો

હતો ખરેખર તેજ બુદ્ધિ કહી ગકાય છે કે જેનાથી આત્મોદ્ધાર

માટે વિચાર કરાય છે તેજ ધન છે કે જેનાથી પરને ઉપકાર થાય

અને તેજ દેહનું સાર્થકપણુ છે, કે જેનાથી ધર્મસાધનમા પ્રવૃત્તિ

કરાય છે બાકી તો પંથુઓમા કે મનુષ્યોમા જીએ શું તદ્વાવત છે?

કાંઈ નહિ એક દિવસે આ મહારાજા રાત્રિના વખતમા એક બાળુ

સામાયિક લઈ ધર્મધ્યાનમા લીન થયો હતો તેણે એવો અભિપ્રાય

રાખ્યો હતો કે આ બાળુના લાગ ઉપર જે દીપક બળે છે તે

ત્યાંસુધી બુઝાઈ નહિ જાય ત્યાંસુધી મારે ધર્મધ્યાન કરવું ચોતે

પહેલા નિર્ણય કર્યો હતો કે એક પ્રહરથી-વધારે તે દીપક ચાલશે

નહિ રાજા ધ્યાનમા હતો તેટલામા દામી ત્યાં આવી રાંતને

ધ્યાનમગ્ન જોઈ તે ઘણી ખુશી થઈ અહા! રાજ્યના આવા સ્વ

તંત્ર સુખો વિદ્યમાન છે, છતાં પણ આ અમારા મહારાજાનો ધર્મ-

પ્રત્યે કેટલો દૃઢ પ્રેમ છે! - ખરેખર, એજ તેમની સદગતિની અને

મહાપુરૂષતાની નિશાની છે દુનિયાના પામર-જીવો મેહેજસાજ ધનની

પ્રાપ્તિ થઈ કે જાણે કાંઈ વખત ન મળેલી અપૂર્વ વસ્તુ હોય તેમ

તે ધનને વળગી રહે છે અને ખોટી રીતે હુડપયોગ કરે છે. ત્યારે

આ અમારા મહારાજા ધનનો તો શું પણ દેહનો પણ સદૃષ્ટિયોગ કરે છે. આ પ્રમાણે રાજાની પ્રશંસા કરી રાજાને કોઈ વિદ્ય ન આવે તેમાટે તેણે દીવામાં વધારે તેલ પૂર્યું. ધર્મધ્યાન કરતાં બે પ્રહર થઈ ગયા. રાજા હજી ઉઠ્યા નથી તે જાણી ફરી દાસી ત્યાં આવી અને દીવાને ઝાંખો થયો જાણી વળી એક પ્રહર પહેાંચે તેટલું તેલ પૂર્યું. રાજાનું શરીર સુકુમાળ હોવાથી થાકી ગયું. સદ્ભાવથી પણ દાસીએ રાજાના શરીરને બાધાનું કારણ મેળવ્યું. આ ધર્મધર્મ રાજાએ પણ પોતાને અભિગ્રહ સાંગોપાંગ પાળવા માટે દૈવ થઈ પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. ત્રણ પ્રહર પૂરા થયા બાદ ફરી દાસી ત્યાં આવી. રાજાના ધર્મધ્યાનથી દાસી હર્ષદેલી જેવી થઈ ગઈ. વારંવાર અનુમોદન કરતાં તેણીએ દીવામાં વધારે તેલ પૂર્યું.

આ બાબત અદ્રાવતસક રાજા વિશેષ થાકી ગયો હતો. તેનું શરીર હવે ટકી ન શક્યું. કાયોત્સર્ગ મુદ્રામાં ઉભાં ઉભાં રાજાને ચોથો પ્રહર થયો હતો. આવો લાંબો નિરંતરનો અભ્યાસ ન હોવાથી રાજાનું શરીર તુટવા લાગ્યું. છતાં ધર્મધ્યાનની સંતતિ તો વધતીજ હતી. ચોથા પ્રહરને અંતે દીપક બુઝાવાની સાથે રાજા પણ આ દેહથી બુઝાઈ ગયો. તેનો આત્મા આ પરિપક્વ સહુન ન કરી શકનારા દેહને મૂકી બીજા ઉત્તમ દેહમાં ચાલ્યો ગયો. ધ્યાનની પરાકાષ્ટા ન હોવાથી તેમજ કર્મો હજી બાકી હોવાથી તે રાજા સ્વર્ગમાં ગયો અને ત્યાંથી માનવ લવમા આવી કર્મ બંધાવી મોક્ષે ગયો આવી રીતે સામાયિક કરવાથી કર્મનો ક્ષય થાય તથા સદ્ગત્યાદિક પણ મળે છે, માટે ગૃહસ્થોએ કર્મ ક્ષપાવવા નિમિત્તે સામાયિક નિરંતર કરવું જોઈએ. એ કહેવે કરી ગૃહસ્થોનું સામાયિક વ્રત કહેવાયું.

હવે બીજું શિક્ષા વ્રત દેશાવકાશિક કહે છે.

ગૃહસ્થોનું દશમું વ્રત.

દિગ્વ્રતે પરિમાણં ય ત્તસ્યસંસેપ્તણં પુનઃ

દિને રાત્રી ચ દેશાવ કાશિકવ્રતમુચ્યતે

છૂટા દિગ્વ્રતમાં જે પરિમાણ-જવા આવવાનું રાખવામાં

આવ્યું છે તેનો દિવસે તથા રાત્રે સંદોષ કરવો. તે દેશાવકાશિક
મત કહેવાય છે—૮૪

વિવેચન—છટ્ટા દિશા પરિભ્રમણ મતમા અમુક શહેરથી
આટલા યોજન સુધી વેપારાદિ ઘર કાર્યે જવાનો જે નિયમ રાખ-
વામા આવ્યો છે તે યાવત્ જીવ પર્થત માટે છે પણ તેટલું નિરં-
તર કાઈ જવામા આવતું નથી, માટે પૂર્વે રાખેલ દિશાના નિયમમાંથી
ઘણુંજ ઓછું જવાનું પ્રમાણ દિવસનું કે રાત્રિનું રાખવું, અર્થાત્
ધારો કે પાંચસો ગાઉ જવા આવવાનો નિયમ રાખ્યો છે તેટલું
આજે જવાનું નથી, તો આજે દિવસે અથવા રાત્રે એક ગાઉ કે બે
ચાર ગાઉ જવાની જરૂર જણાય તો તેટલું જવું પણ વધારે ન
જવું, અથવા તેટલી પણ જરૂર ન જણાય અને વધારે સંદોષ કરવો
હોય તો આ મારા ઘરની બહાર આજે દિવસે કે રાત્રે નહિ જઈ,
પણ આ દરવાજાની અંદરજ રહીશ આ વિગેરે નિયમ રાખવો, તે
દેશાવકાશિક મત કહેવાય છે આવો નિયમ રાખવાથી બહાર ફરતા
આપણાથી જે અકાર્ય, અધર્મ કે આરણ થવાનો હોય તે અટકી
જાય ॥ ઉપલક્ષણથી બીજા લોગોપલોગ મતોના પણ સંદોષ આ
મતમાં કરવામા આવે છે તે સર્વને દેશાવકાશિક કહે છે એ પ્રમાણે
દેશાવકાશિક મત કહેવાયુ (હવે ત્રીજું શિક્ષામત કહે છે)

અહરચનુ અગીયારમું પોષધ મત.

चतुःपर्व्या चतुर्यादि कुन्यापारनिषेधनं

ब्रह्मचर्यक्रियास्तानां दित्यागः पोषधव्रतं

૮૫

ચાર પર્વમા—ઉપવાસાદિક તપ કરવો, પાપવાળા સંદોષ
વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને સ્નાનાદિ શરીરની
ચોભાનો ત્યાગ કરવો એમ પોષધ મત ચાર પ્રકારનું છે—૮૫

વિવેચન—આઠમ, આદ્ય, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ આ ચાર
પર્વો કહેવાય છે ચાર પર્વોમા પોષધ કરવાનું કહ્યું છે, તેનો આશય
એવો સમજાય છે કે ગૃહસ્થો નિરંતર સ સારિક કાર્યોથી ફારગત
થઈ શકતા નથી, એટલે ઓછામા ઓછા એક મહિનામા ચાર

પોષધ તો કરવા જોઈએ. પણ કોઈ વિશેષ ધર્મલિલાપી ચારથી પણ વધારે પોષધ કરે તો કાંઈ અડચણ જેવું નથી, બદકે વિશેષ ફાયદા જનક છે. તથા જેનાથી ચાર પણ ન બની શકે તેણે જેટલા બને તેટલા પણ કરવા જોઈએ. પોષધ બે પ્રકારના છે. દેશથી અને સર્વથી જે આહારનો સર્વથા ત્યાગ-વ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ-પ્રદાયથી સર્વથા પાળવું અને શરીર સત્કાર ખીલકુલ ન કરવો. એ સર્વથી પોષધ કહેવાય છે. અને જેમાં પૂર્વોક્ત ચારે વસ્તુનો થોડો ઘણો નિયમ કરવામાં આવે છે તે દેશ પોષધ કહેવાય છે.

આહારને મૂકીને બાકીના ત્રણ પ્રકારના સર્વથા ત્યાગ કરનારને સામાયિક ઉચરવી જરૂરની છે અને તે ત્રણ સાથે આહારનો ત્યાગ દેશથી કે સર્વથી બેઉ પ્રકારે થઈ શકે છે.

દેશથી ચારે પ્રકારના ત્યાગ કરનારને આખા દિવસ માટે સામાયિક ઉચરવાની નથી પણ જ્યારે ત્યાગ કરે ત્યારે ઉચરી શકાય છે. આ પોષધ ચાર પ્રકારનો કે આઠ પ્રકારનો થઈ શકે છે.

પોષધ તત્ત્વ કરનારની પ્રશંસા

गृहिणोपि हि धन्यास्ते पुण्यं ये पौषधव्रतं

दुःपालं पालयन्त्येव यथा सुचुलनोपिता

૮૬

તે ગૃહસ્થિઓને પણ ધન્ય છે કે જે ચુલનીપિતાની માફક (ઉપસર્ગ પ્રસંગમાં) દુઃખે પાળી શકાય તેવા પવિત્ર પોષધ વ્રતને પાળે છે-૮૬.

વિવેચન—પૂર્વ જ્યારે શ્રીમાન મહાવીર દેવ આ પૃથ્વી તલપર વિચરતા હતા ત્યારે વારાણસી નગરીમાં ચુલની પિતા નામનો ગૃહપતિ એક ધનાઢય હતો. તેને શ્યામા નામની સદ્-ગુણશાળી સ્ત્રી હતી અને ચોવીસ કરોડ સોના મહોર તથા આઠ ગોઝુળનો તે માલિક હતો. એક વખત તે વારાણસી નગરીના કોબટક ઉદ્યાનમાં ભગવાન મહાવીર દેવ પધાર્યા હતા. તેમની પાસે ધર્મ શ્રવણ કરી ચુલનીપિતાએ 'જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો' હતો અને તાદશ-

યતિ ધર્મ લાચક નામર્થના અભાવે તેણે શ્રાવકનાં ગૃહસ્થોને લાચક દ્વાદશ નો લીધા હતા તથા યતિની આનાથી ધર્મ શ્રવણ કરવા આવેલી રૂયામાએ પણ પાછળથી જાર નો લીધા હતા ચોતાની વૃદ્ધ ઉમ્મર થતા વડિલ પુત્રને ગૃહનો કારોળાર સોંપી ચોતાની પોષધશાળામા ધર્મ ધ્યાન કરતા તે કાજ નિર્ગમન કરતો હતો, ખરેખર મનુષ્યોએ આત્મહિત માટે નિરતજ જગૃત ગહેવાનું છે તેમા પુત્રોની પ્રાપ્તિ અને વયોવૃદ્ધ થતા તેા અવશ્ય ચેતવાનું છે એક દિવસે પોષધશાળામા પોષધ કરી ચુલનીપિતા ધર્મ ધ્યાનમા રહ્યા હતો મધ્ય રાત્રિના વખતે તેણે પોષધ વ્રત જગ કરવા માટે એક મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવ ત્યા આબ્યો હાથમા ખડ્ગ લઈ તે બોલ્યો, અરે ચુલનીપિતા, આ તારા વ્રત તું મૂડી દે, નહિતર તારા જેવટ પુત્રને તારા દેખતા ખડ્ગથી મારી નાખીને હું તેણે માથા ખાઈશ. ચુલનીપિતા શાત રહ્યો, તેમજ મોન રહ્યો ત્યારે તે દેવે તેની આગળ તેના મોટા પુત્રને લાવી મારી નાખ્યો, તોપણ તે ચલાયમાન ન થયો ત્યારે વિશેષ દુઃખ આપવા પૂર્વની માફક તેના ત્રણ પુત્ર મારી નાખ્યા અને દેવ બોલ્યો કે જો તું આ વ્રત ત્યાગ નહિ કરે તો તારી બદા માતાને તારી આગળ લાવી મારી નાખીશ, જેથી તે આર્ત ધ્યાને મરણ પામીશ આ પ્રમાણે કહેતા પણ ન્યારે તે શ્રાવક શાત સ્વભાવે ધર્મ ધ્યાનમાજ લીન થયો, ત્યારે વૃદ્ધન કગતી તેની બદામાતાને દેવ ત્યા લાબ્યો તે જોતાજ આ શ્રાવક વિચારમા પડ્યો કે આ દોષ દુષ્ટ માણસ જણાય છે, જેણે મારા દેખતા આવું અનાય કામ કયું અને હવે માતાને પણ તે મારી નાખશે, માટે ચાલ હું તેને પકડી લઉં, એમ ધારી તે જેટલામા દેવને પકડવા આગે છે તેટલામા ચાર ગર્જના કરી દેવ ચાલ્યો ગયો. ચુલનીપિતા જુમ પાડી બોલ્યો.

પુત્રની જુમ મામળી બદા ત્યા આવી અને વ્રતાત પૂછ્યું ચુલનીપિતાએ જનેરી દડીકત જણાવી તેની માતાએ જણાવ્યું, પુત્ર, તે માહિલુ કાઈ પણ જન્યુ નથી તારા નો પુત્રો ધર્મમા

સુતા છે. કેમ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવ તને વ્રતથી ચલાવવા આવ્યો જણાય છે. તને તારા વ્રતમાં આટલી ખામી આવી, માટે વ્રતલંગની આલોચના કર. ચુલનીપિતાએ વ્રતલંગની આલોચના કરી. અનુક્રમે શ્રાવકની પ્રતિમાઓ (અલિંગકુ વિશેષ) અંગીકાર કરી શુભ ધ્યાને મરણ પામી સૌધર્મ દેવલોકે અશ્વત્થામ નામના વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં માનવલવ પામી કર્મ ખપાવી મોક્ષે જશે. આવી રીતે પોષકુવ્રતની દૃઢતા રાખવા ઉપર ચુલનીપિતા નામના શ્રાવકનું દૃષ્ટાંત બતાવ્યું. આ માંહીથી એ સમજવાનું છે કે આટલા ઉપસર્ગ થતાં પણ ચુલનીપિતા પોતાના વ્રતમાં દૃઢ રહ્યો હતો અને સહેજ લંગ થતાં તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને શુદ્ધ થયો હતો. તેવી રીતે પોતાનાં વ્રત પાળવામાં શ્રાવકોએ દૃઢ થવું જોઈએ. આ કહેવાથી ગૃહસ્થનું અંગીયારમું વ્રત સમાપ્ત થયું.

હવે ખારમું અતિથિ સંવિભાગ વ્રત કહે છે.

‘ઓથુ’ શિક્ષાવ્રત યાને ગૃહસ્થ ધર્મનું વ્રત.

દાનં ચતુર્વિધાહાર પાત્રાચ્છાદનમદ્મનાં

અતિથિભ્યોઽતિથિસંવિ ભાગવ્રતમુદીરિતં

૮૮

ચાર પ્રકારનો આહાર, અશન, પાન, આદિમ અને સ્વાદિમ (૧) પાત્રો, (૨) વસ્ત્ર, (૩) અને રહેવાનો સુકામ. (૪) આ અતિથિઓને (સાધુઓને) આપવું તે અતિથિ સંવિભાગ નામનું વ્રત કહેલું છે-૮૮.

વિવેચન—અન્ન પાણિ આદિના આધારે દેહ ટકી રહે છે. દેહ ઉપર ચારિત્રનો આધાર છે અને ચારિત્રથી કર્મનો ક્ષય કરી શકાય છે માટે શરીરના ઉપાદાન (આધાર)ને અર્થે ગૃહસ્થોએ અતિથિઓને આહાર પાણી આપવાં. આહાર પાણી લઈ તેઓ પોતાનો તેમ પરનો ઉદ્ધાર કરે છે. તેથી તેમાં સહાય આપનારને સારો હિસ્સો (લાભ) મળી શકે છે. આહાર પાણી ખીજ તરફથી મળતાં હોવાથી તેઓને પૈસા વિગેરે રાખવાની જરૂર પડતી

નથી અને તેથીજ નિરિહ જની નિસ્પૃહપણે ખુલા હૃદયથી સત્ય ઉપદેશ આપી ખીજ ઉપર સત્ય માર્ગની છાપ બેસાડે છે પૈસાનું દાન ત્યાગીઓને આપવું એ સત્ય માર્ગમાંથી તે સાધુનો નાશ કરવા જેવું છે, કેમકે અનર્થનું મૂળ કારણ પૈસોજ છે પાત્ર સિવાય અન્નપાણી લેવામાં ખાવામાં અડચણ પડે છે તેમ ધાતુ ઓના વાસણો પણ ત્યાગીઓને નિરૂપયોગી છે ગૃહસ્થના લોજ નમાં ખાવાપીવાથી પશ્ચાત્ત કમ (એટલે ધોવા વિછળવા વિગેરે) મા આરભનો સંભવ છે માટે પાત્ર દાનની જરૂર છે શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે તથા શીત, તાપ, ડાસ, મંછરાદિના ઉપદ્રવને દૂર કરવા માટે વસ્ત્ર ઇલાદિ અત્યારના વખતમાં સાધુ ઓને આપવાની જરૂર છે હીન સત્વવાળા, જીવો તે સિવાય ધર્મ ધ્યાનમાં ચિંતર ચવા અશક્ય છે તેમજ રહેવાને સુકામ આપવા ની પણ જરૂર છે દેશ-કાળની અપેક્ષાએ આ ચાર પ્રકારના દાનો દુનિયાને કદપનીય છે તે ચાર પ્રકારમાંથી કોઈ પણ જાતનું દાન આપવું તે અતિથિ સ વિભાગ ત્રત કહેવાય છે. જેને તિથિ પર્વ વિગેરે મહોત્સવના દિવસો કોઈ નથી, નિરતર વૈરાગ્ય દશામાં બી લવાપણું છે, માટે તેમને અતિથિ કહેવામાં આવે છે તેમને દાન આપવું તે અતિથિ સ વિભાગ ખરો અર્થ આમ છે, પણ વૃદ્ધ પરપરાએ પોષકને પારણે ગૃહસ્થોએ સાધુને દાન આપી પછી છુ કરવું, તેનું નામ અતિથિ સ વિભાગ ત્રત કહેવાય છે.

મુનિદાનનું ફળ.

પદ્ય સગમકો નામ સર્વં વન્સપાલકઃ

ચમત્કારકર્તા યાપ મુનિદાનમભાવતઃ

૮૯

જુઓ-સગમક નામનો વાછડાને પાળવાવાળો માણસ, મુનિને દાન આપવાના પ્રભાવથી ચમત્કાર ઉત્પન્ન થાય તેટલી સ પદાને પામ્યો. —૮૯

વિવેચન—મગધ દેશના ભૂપલુ તુલ્ય રાજગૃહ નગરમાં પશ્ચાત્ત સકા ઐલિક રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તે વખતમાં એક

મધ્યમ સ્થિતિવાળી સ્ત્રી પોતાનાં સંગમક નામનાં બાળકને સાથે
લઈ શાલિગ્રામમાં આવી રહેલી હતી. સંગમક લોકોનાં વાછરડાં
વિગેરે ચારતો હતો અને માતા અન્ય ઘરમાં કાર્ય કરતી હતી,
એમ બેઉનું ગુજરાન ચાલતું હતું. એક વખત પર્વના દિવસોમાં
ઘેર ઘેર સાડું સાડું ખાવાનું થતું જોઈ સંગમકે પોતાના મા પાસે
ક્ષીરનું લોજન માંગ્યું. ગરીબ સ્થિતિવાળી માતા બોલી, બેટા, મારી
પાસે તેવી કાંઈ સામગ્રી નથી કે જેની હું તને ખીર કરી આપું.
આટલું કહેતાં જ પોતાની પૂર્વની સારી સ્થિતિ તેને સાંભરી આવી
અને ઉચ્ચ સ્વરે માતા રડવા લાગી. માતાને રડતી જોઈ છોકરો
પણ રડવા લાગ્યો. આ શબ્દો સાંભળી કેટલીક પાડોશીઓ ત્યાં
ઘોડી આવી, અને રૂઢન કરવાનું કારણ પૂછ્યું. પોતાનું દુઃખ
તેઓને કહેવાથી તેઓને દયા આવા, તથા ખીરનાં સવ સામગ્રી
તેઓએ તેને આપી. તેની ખીર ખનાવી એક યાળમાં પુત્રને આપી,
માતા નજીકમાં કાર્ય પ્રસંગે ગઈ તેવામાં માસ ઉપવાસી એક
તપસ્વી મુનિ પારણા માટે ફરતાં ફરતાં તેને જ ઘેર આવી ચડ્યા.
પોતાને ઘેર મુનિને આવેલા જોઈ છોકરો ઘણી ખુશી થયો. તે
બોલી ઉઠ્યો, અહો, હું ધન્યભાગ્ય છું. આવાં ધનાઢ્યોનાં ઘરો
મૂઢી આવા તપસ્વી મુનિ મારે ઘેર આવી ચડ્યા. મહારાજ તપ-
સ્વીજી, આજ તો મારું અન્ન ગ્રહણ કરો અને મને નિસ્તારો. આજ
સંજાએ પણ તપસ્વીઓને આપવાથી લાભ થાય છે, તેમ જાણનાર
આ બાળકને જોઈ મુનિ આશ્ચર્ય પામ્યા. દ્રવ્યભાવથી શુદ્ધતા
જાણી મુનિએ પાત્ર ધર્યું અને સંગમકે પોતાના લોજનમાં લીધેલી
ખંધી ખીર આપી દીધી. એક તો આવી દુઃખી અવસ્થા, કોઈ પણ
વખત તેવું સ્વાદિષ્ટ લોજન ખાવા નહિ મળેલ, ભુખ લાગેલી,
માંગીને મેળવેલી, બાળક અવસ્થા અને પરિણામના વિશુદ્ધતા તે
એક એકથી ચડીયાતું હતું. આ વિશુદ્ધતામાં કમની નિર્જરા
અને પુન્યબંધ સંઘાતે તેણે ઉત્તમ મનુષ્ય ભવતું આયુષ્ય આપ્યું.
મુનિ ગયા પ્રહી પાછળ રહેલી ખીર આટતો હતો, ત્યાં તેની

મા આવી છોકરાને હજી ભૂખ્યો જાણી જીજી ખીર તેને આપી
 રાત્રાના વખતમા અઝુરુ થવાથી મુનિદાનની પ્રશસા કરતો તે
 મરણ પામ્યો અને રાજગૃહી નગરીમા ધનાઢય ગોભદ્ર શેઠની
 ભદ્રા નામની સ્ત્રીની કુખે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો યુવાન વયમા
 પિતાએ જત્રીશ કન્યાઓ પરણાવી સાત માળના મહેલમા દોગુ દક
 દેવોની માફક સુખ વૈભવ ભોગવે છે તેના પિતા ગોભદ્ર શેઠ
 વીર પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લીધું અને પય તે મુસમાધિમા મરણ
 પામી તે દેવલોકમા ગયો પુત્રનેહથી તે પોતાના પુત્રના સર્વ
 મનોરથો પૂર્ણ કરતો હતો એક દિવસે એક પરદેગી મુસાફર સોળ
 રત્ન કાબજો લઈ રાજગૃહીમા વેચવા આઠ્યા ઐશ્વિક રાજાએ તેનું
 મૂલ્ય પૂછ્યું તેણે એક એકનું સવાનાખ મોનામહોર જણાવ્યું ભારે
 મૂલ્યની આવી રત્નકાબજો લેવી તે રાજાને ઉચિત ન જણાયું મુસાફર
 ઉદાસ થયો, કે જ્યારે રાજાજેવા મારી રત્નકાબજો નથી લેતા તો જીજી
 કેાણ લેશે ? તે ફરતો ફરતો શાલિભદ્રને ઘેર આઠ્યો, અને ભદ્રા શેઠા
 ણીને મળ્યો અને ભદ્રાએ રત્નકાબજો કેટલી છે અને મૂલ્ય શુ છે
 તે પૂછ્યું મુસાફરે કહ્યું, મારી પાસે મોજ રત્નકાબજો છે અને તેની
 વીશલાખ મોનામહોર કીમત થશે ભદ્રાએ જણાવ્યું કે મૂલ્યની કાંઈ
 હરકત નથી, પણ મારા પુત્રને જત્રીશ સ્ત્રીઓ હોવાથી મને જત્રીશની
 જરૂર હતી પણ મુસાફર પાસે તેટલી ન હોવાથી વીશલાખ સોના
 મોહોર આપી તે રત્નકાબજ લીધી અને અરધી અરધી રત્ન
 કાબજ જત્રીશે સ્ત્રીને વેહેવી આપી મુસાફર પણ ખુશી થઈ ચાલતો
 થયો ઐશ્વિક રાજાની હઠીની રાણીએ હઠ લીધો કે હું રાજાની રાણી
 થઈ છતાં શુ મને એક રત્નકાબજ ભારે મૂલ્યની ન મળે ? રાજાએ
 ફરી મુસાફરને બોલાવ્યો, તેણે શાલિભદ્રને ઘેર રત્નકાબજ વેચ્યાના
 સમાચાર આપ્યા અને કહ્યું કે તમે એક પણ લઈ ન શક્યા પણ તેલો તો
 ત્રીશની માગણી કરી છે આ સાલગી રાજાઆશ્ચર્યમા ગરકાવ થયો અહુ,
 મારા રાજ્યમા આવા ધનાઢયો રહે છે રાજાએ એક રત્નકાબજ
 આપવા માટે શાલિભદ્રને ત્યાં કહેવરાવ્યું જાએ જવાબ આપ્યો કે

તે રત્નકાંબળો મારા પુત્રની સ્ત્રીઓએ પહેરી નિર્મોહ્ય તરીકે કાઢી નાખી છે, આપ કહો તો મોકલાવું. રાજાને અધિક આશ્ચર્ય થયું તેણે શાલિભદ્રને પોતાની પાસે બોલાવવા આમંત્રણ કર્યું. ભદ્ર શેઠાણી રાજા પાસે આવી અને રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે શાલિભદ્ર કોઈ વખત બહાર નીકળ્યો નથી તો આપ અમારું ઘર પવિત્ર કરો. રાજા તેને જોવાની ઉત્કંઠાથી ભદ્ર શેઠાણીને ઘેર આંવ્યો. તેના ઘરની ઋધ્ધિ જોતાંજ રાજા દિગ્મૂઢ થઈ ગયો. ભદ્રાએ સાતમી ભૂમિકા ઉપર રહેલા શાલિભદ્રને જણાવ્યું, કે પુત્ર નીચે આવો, શ્રેણિક આપણે ઘેર આંવ્યો છે. શાલિભદ્રે જવાબ આપ્યો, માતાજી, જેમ આપને ઉચિત લાગે તેમ કરો, તેમાં મને પૂછવાની કાંઈ જરૂર નથી. માતાએ જણાવ્યું, ખેટા, તે આપણો સ્વામિ રાજા છે. કાંઈ વેપારનું કાર્ય નથી. તેને આવી નમસ્કાર કરો, મળો. આ સાંભળતાંજ શાલિભદ્રનું મુખ ઉતરી ગયું. તેના અંદર ઉપર ગ્લાનિ આવી ગઈ. શું મારે માથે કોઈ ધણી છે! હું આજસુધી તો એમ સમજતો હતો કે હું સુખી છું. તો માથે ધણી હોય, બીજો સ્વામી હોય, તો સુખી શાનો? તે અવસરે નીચે આંવ્યો, શ્રેણિક રાજાને મળ્યો. રાજાએ પ્રીતિથી બોળામાં બેસાડ્યો અને પુત્રની માફક ચુંબન કર્યું. થોડા વખતમાં તો તેના શરીર ઉપર પસીનો થઈ આંવ્યો. ભદ્રાએ કહ્યું, મહારાજ, તેને જવાદો. માણસના પરિચયમાં ન આવેલ હોવાથી તે ગભરાય છે. શાલિભદ્રને રાજાએ જવાનું કહ્યું તે પોતાના મહેલમાં આંવ્યો. ભદ્રાએ પણ શ્રેણિકની ધણી ખરદાશ કરી. રાજા ખુશી થઈ પોતાને મુકામે આંવ્યો અને આવા ધનાઢ્યો. તથા સુખી જીવો મારા રાજ્યમાં વસે છે તેથી વિશેષ હર્ષિત થયો. શાલિભદ્રને ચેત ન પડ્યું. તે વિચારવા લાગ્યો, અરે! પૂર્વ ભવે જોઈએ તેવું પુન્ય. કે કર્મ નથી. માટે મારે માથે સ્વામી છે પણ હવે એવાં કર્મ કરું કે મારે માથે કોઈ ધણી ન હોય. તે અવસરમાં ધર્મવોધાચાર્ય ચાર જ્ઞાનધારક ત્યાં આવ્યા. શાલિભદ્ર તેમને વંદન કરવા ગયો અને વિનયથી પુછ્યું કે મહારાજ એવું કર્યું સારું કાર્ય કરવું જોઈએ કે જોયી

માથે ધણી ન હોય તેવી સ્થિતિ મળે. ગુરૂએ જવાબ આપ્યો, આ
 રિત્ર લેવાથી માથે ધણી ન હોય તેવું નિર્ભય સ્થાન મળે છે. પોતે
 તે અગીકાર કરવાની ઇચ્છા જણાવી ઘેર આવ્યો અને માતા પાસે
 આજ્ઞા માગી તેના સુકુમાળપણા વિષે, યોવન વિષે, ચારિત્રની દુર્ઘટતા
 વિષે માતાએ ઘણો સમજાવ્યો. પણ જ્યારે તે પોતાના નિશ્ચયથી ડગ્યોજ
 નહિ ત્યારે માતાએ તેને કહ્યું, આ દિવ્ય ભોગોનો ત્યાગ કરી મનુ-
 ષ્યની સ્થિતિનો થોડો વખત અભ્યાસ કર, પછી ખુશીથી ચારિત્ર
 લેજો. શાલિભદ્રે તેમ કરવા સ્વિકાર્યું, અને દિવસે દિવસે એક એક
 સ્ત્રી, શય્યા વિગેરે ત્યાગ કરવા લાગ્યો. આ વાતની શાલિભદ્રની બહેન
 જે ધન્નાસાથે વિવાહિત હતી તેને ખબર પડી, તે રડવા લાગી ધન્ના
 એ કારણ પૂછ્યું ત્યારે શાલિભદ્રનો એક એક સ્ત્રીનો ત્યાગ અને
 થોડા વખતમા ચારિત્ર લેવાનું જણાવ્યું. ત્યારે ધન્નાએ હામી કરી કે
 શાલિભદ્ર કાયર છે, ત્યાગ કરવો તો વળી એક એકનો ત્યાગ શામાટે
 કરવો? એક સાથે સર્વનો ત્યાગ કરવો સ્ત્રીઓએ આથી જવાબ આપ્યો,
 સ્વામિનાથ, કહેવું સુલભ છે પણ કરવું દુર્લભ છે. ધન્નાએ કહ્યું કે મને
 તમારો રનેહજ આડે આવતો હતો. પણ જો તમારી સમ્મતિ છે
 તો આજ આઠ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કર્યો અને હું ચારિત્ર લઉં છું. સ્ત્રીઓ
 નમી પડી અને અમે હમતા કહ્યું હતું તેમ જણાવ્યું. પણ ધન્ના
 પોતાના નિશ્ચયમા અડગ રહ્યો. ત્યારે સ્ત્રીઓએ પણ સંયમ લેવાનો
 પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. ધન્ને તેમને શાભાશી આપી રત્ન આપી
 આ પ્રમાણે સસારથી વિરક્ત થયેલ ધન્ના શાલિભદ્ર બેઠેએ મહાપીર
 દેવપાસે ચારિત્ર લીધું અને માસક્ષણાદિ ઘોર તપસ્યાઓ કરી કર્મ
 તથા શરીર કૃપ કરી નાખ્યા. આખર વેલાર ગિરિ પહાડઉપર બેઠે જશે
 અનસન કર્યું ત્રાઠ ધર્મધ્યાનમા મગ્ન રહેતા ઘણા કર્મો ખપાવી નાખ્યા
 શુભ ધ્યાનમા મરણપામી સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમા દેવપણે ઉત્પન્ન
 થયા એક ભવ માનવનો કરી તે મોક્ષ જશે એવી રીતે દાનના પ્રભા
 વમા ઉત્તરોત્તર પર પરાએ મોક્ષની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે તે આ ચારિ
 ત્રથી સમજી શકાય છે. આ ચારિત્ર ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે પોતા-

ની દુઃખી અવસ્થામાં પણ દાનનો ઉત્સાહ, પરિણામની વિશુદ્ધતા, દૈવિક વૈભવ, છતાં પણ આત્મિક સ્વતંત્રતાની ધન્યતા, સુકોમળ દેહ છતાં કઠોર તપસ્યા અને ધ્યાનની નિર્મળતા એ સર્વ મનન કરવા જેવું છે. અતિથિ સંવિભાગ ઉપર શાલિહ્ર કથાનક સમાપ્ત થયું. આ કહેવાથી શ્રાવકોનું ખારમુત્રત સમાપ્ત થયું અને કુમે કહેવાયેલાં ખારત્રતો પણ સમાપ્ત થયાં.

ખારત્રતમાં લગતા અતિચારો દુર કરવા વિષે.

વ્રતાનિ સાતિ ચારાણિ સુકૃતાંય ભવંતિ ન

અતિચારાસ્તતોદેયાઃ પંચ પંચ વ્રતેઃવ્રતે

૮૯

અતિચારવાળાં વ્રતો કહ્યાણુ માટે થતાં નથી. માટે દરેક વ્રતમાં લાગતા પાંચ પાંચ અતિચારો (દોષો) ત્યાગ કરવા. ૮૯.

પ્રથમ વ્રતના અતિચાર.

ક્રોધાદ્વંધચ્છવિચ્છેદો ડધિકભારાધિરોપણં

મહારોડનાદિરોધશ્ચા હિંસાયાં પરિકીર્તિતાઃ

૯૦

તીવ્ર ક્રોધથી, મરણથી નિરપેક્ષપણે (મરી જશે તેની દરકાર રાખ્યા સિવાય) મનુષ્ય તથા જનાવરાદિને ખાંધવાં ૧, તેમની ચામડી છેદવી ૨, શક્તિ કરતાં વિશેષ ભાર ભરવો ૩, મર્મસ્થળાદિમાં પ્રહાર કરવો ૪, અને અનાજ આદિ તેમનો ખોરાક આપવો ખંધ કરવો ૫, આ પાંચ અતિચારો અહિંસા વ્રતમાં કહેલા છે. ૯૦

વિવેચન—જીવને મારવાનાં પચ્ચખાણુ કર્યાં છે પણ તેને તીવ્ર ખાંધવાને કે દુઃખ આપવાનાં કર્યાં નથી. આવા આશયની અપેક્ષા હોવાથી દુઃખ આપવા વિગેરેને વ્રતમાં દૂષણરૂપ અતિચાર કહેલા છે.

બીજા વ્રતના અતિચાર.

મિથ્યોપદેશઃ સહસા ખ્યારવ્યાનં ગુહ્યભાષણં

વિશ્વસ્તમંત્રભેદશ્ચ ક્ષ્ત્રલેખશ્ચ સૂત્રતે

૯૧-

બીજાને દુઃખ થાય તેવો મિથ્યા પાપકારી ઉપદેશ આપવો ૧, વિચાર કર્યા સિવાય કે અભિપ્રાય બાણ્યા સિવાય (તું) ચોર છે

પરશ્ચીલ પટ છે વિગેરે) ણીજ ઉપર જોડો આરોપ મુકવો ૨-
જવિરૂદ્ધાદિ જે પ્રગટ કરવા લાયક ન હોય તે ઇ ગિતાદિ આકો
થી જાણી પ્રગટ કરી આપવું ૩-મિત્રકલત્રાદિ વિશ્વાસવાળાની
ગુપ્ત વાત પ્રકાશ કરી દેવી ૪-અને જૂઠા, લેખ કરવા આ પાત્ર
સત્યાનના અતિચારો છે ૯૧

ત્રીજા મતના અતિચાર

સ્તેનાનુજ્ઞા તદાનીતા દાન દ્વિઢાજ્યલ્પન

મતિરૂપક્રિયામાના ડ્યત્વં ચાસ્તેયમશ્રિતા ૯૨

ચોરને ચોરી કરવામા પ્રેરણા કરવી ૧-ચોરનો ચોરી કરી
લાવેલો માલ વેચાતો ગ્રહણ કરવો ૨-વેપાર નિમિત્તે વિરૂદ્ધ રા
જ્ય (શત્રુ રાજ્યો નિષેધ કરેલા દેશ) મા જવું ૩-માલમા સારી
નરમી વસ્તુનું ભેળ સભેલન કરવું ૪-અને જોડા તોલો-માપો બના
વવા-વધુ માપથી લેવું, ઓછા માપથી દેવું ૫-આ પાત્ર અગ્રીય
મતના અતિચારો છે ૯૨

ચોથા મતના અતિચાર

ઉત્વરાત્તાગમોનાત્તા ગતિરન્પવિવાહન

મદનાત્યાગ્રહોનગ ક્રીડા ચ વ્રહ્મણિ સ્મૃતા ૯૩

થોડા વખત માટે લાડુ આપી પોતાની સ્ત્રી કરી રાખેલી
વેશ્યાગમન ૧ વેશ્યા, અનાથ, વિધવા, સ્વેચ્છી, પ્રાપિતભતૃકા
વિગેરેનું મેવન કરવું ૧-પોતાની પુત્ર પુત્રી મિવાય અન્યના વિવાહ
કરવા ૩-સ્વસ્ત્રી સબંધી વિપથમા પણ વિશેષ આસક્તિ ૪-
અનગક્રીડા હરત કર્મોદિ ૫-આ પાત્ર ચોથા બ્રહ્મચર્ય મતના
અતિચારો કહેલા છે ૯૩

વિવેચન—લાડુ આપી થોડા વખત માટે પોતાની સ્ત્રી
કરી રાખેલી હોવાથી માગી પોતાનીજ સ્ત્રી છે, આવા અભિપ્રાયને
લઈને અતિચાર, નહિ તર તત્કાલ કહેવાય વેશ્યા, અનાથ, વિધવા
દિકને અનઉપયોગે અતિક્રમાદિકની અપેક્ષાએ અતિચાર છે આ

સચિત્ત આહાર ૧, સચિત્ત સાથે જોડાયેલ ૨, સચિત્ત અચિત્તથી મિશ્ર ૩, અનેક દ્રવ્ય સંયોગથી બનેલ ચુરા સાવીરાદિ ૪ અને સેજ સાજ પાકેલો આહાર ૫, આ પાંચ અતિચારો સચિત્ત વસ્તુના (સહુ વસ્તુનો) ત્યાગ કરનારને ભોગોપભોગ વ્રતમાં લાગે છે (આંહી જે અતિચાર કહ્યા છે તે અનઉપયોગે અજાણપણાથી લાગે છે.) ૯૭.

આ અતિચારો ભોજનના સંબંધમાં છે કર્મના,

સંબંધમાં બતાવે છે.

અમી ભોજનતસ્ત્યાજ્યાઃ કર્મતઃ સ્વરકર્મ તુ

તસ્મિન્પંચદશં મલનં કર્માદાનાનિ સંત્યજેત્

૯૮

ઉપર બતાવેલ પાંચ અતિચારો ભોજન આશ્રયિ ત્યાગ કરવા અને કર્મ આશ્રયિ ખર કર્મોદિ પંદર કર્મોદાનરૂપ અતિચારોનો ત્યાગ કરવો. ૯૮.

વિવેચન-ભોગોપભોગરૂપ ધન પેદા કરવામાં આ પંદર પ્રકારના દોષો લાગે છે. તે પાપના કારણરૂપ હોવાથી તેમનું નામ કર્મોદાન રાખવામાં આવ્યું છે.

પંદર કર્મોદાનનાં નામ કહે છે.

અંગારવનશકટ માટકસ્ફોટકજીવિકા

દંતલાક્ષરસકેશ વિપત્તિજ્યકાનિ ચ

૯૯

યંત્રપીડાનિર્લીઝન મસતી પોષણં તથા

દવદાનં સંરઃશોષ ઇતિ પંચદશં ત્યજેત્

૧૦૦

અંગારાનો વ્યાપાર ૧, વન કાપવાનો ૨, ગાડો બનાવવાનો ૩, લાડો કરવાનો ૪, જમીન ફેડવાનો ૫, દાંતનો ૬, બાળનો ૭, રસનો ૮, કેશનો ૯, વિષ વેચવાનો ૧૦, યંત્રથી વસ્તુ ખીલવાનો ૧૧, બળદ પ્રમુખને નિર્લંઘિત કરવાનો ૧૨, અસતી પોષણનો ૧૩, દવ આપવાનો (ક્ષેત્રાદિમાં અગ્નિ લગાડવાનો) ૧૪, અને તળાવ પ્રમુખ સૂકાવી નાંખવાનો વ્યાપાર ૧૫. આ પંદર પ્રકારના અતિચારોનો ત્યાગ કરવો. ૯૯-૧૦૦.

પ દર અતિચારોને અનુક્રમે વિશેષતાથી બતાવે છે.

(અગાળ કર્મ.)

અંગારમ્રાષ્ટકરણ કુમાયઃ સ્વર્ણકારિતા

ટટામ્ત્વેષ્ટકાપાકા વિનિવગારજીવિકા

૧૦૧

લાકડાના દોલના બનાવવાનો, ચણા પ્રમુખ અનાજ ભુજ

વાનો, કુલાગનો, છુહાગનો, સોનાનો, કમાગનો, અને ઇંટ પડાવના
વિગેરેથી આજીવિકા કરવી તે અગાળ કર્મ કહેવાય છે-૧૦૧

વનકર્મ

તિન્નાતિન્નમનપત્ર પ્રમનફલવિક્રયઃ

કળાના ટલ્નાત્પેષા દ્વત્તિશ્ચ મનજીવિકા

૧૦૨

છેદેલા અને નહિ છેદેલા વનના થતા પાદડા, કુલ, દળ વિગેરે

વચવા તથા અનાજને દળીને કે પથ્થર ઉપર પીમાવાને જે આ
જીવિકા કરવી તે વનઆજીવિકા કહેવાય છે-૧૦૨

શકટ આજીવિકા.

શકટાના તટગાના ઝટન સ્વેટન તથા

વિક્રયશ્ચેતિ શકટ જીવિકા પરિકીર્તિતા

૧૦૩

ગાડાઓ તથા પેડા પ્રમુખ તેના અગોને ઘડવા, (ઘડાવવા)

ખેડવા, અને વેચવા વિગેરેથી જે આજીવિકા કરવી તે શકટ આજી
વિકા કહેલી છે-૧૦૩

ભાટક આજીવિકા.

શકટોષ્ટગયોટ સ્વરામ્બતરમાજિના

મારમ્ય ગાહનાદ્વાત્તિ મેઝાટકજીવિકા

૧૦૪

ગાડા, બળદ, પાડા, ઉંટ, ગમેડા, ખગ્ચ અને યોડા પ્રમુખ

ઉપર ભાર વહન કરાવી આજીવિકા કરવી તે ભાટક આજીવિકા
કહેવાય છે-૧૦૪

ગ્રેહટક આજીવિકા.

સરઃકૂપાદિગ્મનન શિલાકુટનકર્મભિ.

પૃથિવ્યારમમમૃત જીવન મ્ફોટજીવિકા

૧૦૫

સરોવર, ડ્રવા પ્રમુખ ખાદ્યવા અન્ન પાચક દ્રાવણ, પૃથ્વીના આરંભવાળાં કર્મો વડે કરી આજીવિકા કરવી તે દેહાટક આજીવિકા કહેવાય. -૧૦૫.

દાંતનો વ્યાપાર.

દંતકેશનસ્વાસ્થ્ય ગ્રામ્ણોગ્રહણપાકરં

ત્રસાંગસ્યવણિજ્યાર્થં દંતવાણિજ્યમુચ્યતે

૧૦૬

હાથી દાંત, ચમરી ગાય પ્રમુખના વાળ, નળ, હાડકાં, ચામડાં તથા રોમ (ડ્રવાટાં) પ્રમુખ ત્રસ હયોનાં અંગોને વ્યાપારને અર્થે તેની ઉત્પત્તિને ઠંકણે જઈ શ્રદ્ધા કરવાં તેને દંત વાણિજ્ય કહે છે. -૧૦૬.

લાખનો વ્યાપાર.

લાક્ષામનઃ શિલાનીલી ધાત્વકાટકકણાદિનઃ

વિક્રયઃ પાપસદનં લાક્ષાવાણિજ્યમુચ્યતે

૧૦૭

લાખ, મનશીલ, ગાળી, ધાવડી અને ટંકણુખારાદિ એ સર્વ વિશેષ પાપનાં સ્થાનક રૂપ છે. તેનો વ્યાપાર કરવો તેને લાખ વાણિજ્ય કહે છે. -૧૦૭.

રસ તથા કેશનો વ્યાપાર.

નવનીતવસાક્ષૌઢ્ર મયપ્રમૃતિવિક્રયઃ

દ્વિપાત્તુપ્યાદ્ વિક્રેયો વાણિજ્યં રસકેશયોઃ

૧૦૮

માખણ, ચરણી, મધ અને મદિરાદિ વેચણું તે રસ વાણિજ્ય અને મનુષ્ય તથા જાનવરોના વ્યાપાર કરવા તે કેશ વાણિજ્ય કહેવાય. ૧૦૮.

વિપ વાણિજ્ય.

વિપાસ્ત્રહલયંત્રાયો હરિતાલાદિવસ્તુનઃ

વિક્રયો જીવિત્તસ્ય વિપવાણિજ્યમુચ્યતે

૧૦૯

ઝેર, હુથિયાર, હળ, અરહટ્ટાદિ યંત્ર, લોઢું અને હસ્તાલ

આદિ છુપેનો નાશ કરનારી વસ્તુઓનો વેપાર કરવો તેને વિય
વાણિજ્ય કહે છે ૧૦૯

યત્ર પીડન કર્મ

તિરેનુસર્પપૈરઠ જલ્યત્રાદિપીડન

દલ્તેરસ્ય ચ કૃતિ યત્રપીડા પ્રકીર્તિતા

૧૧૦

તલ પીલવાના યત્રો, ઈશુ (શેઝી) પીલવાના, સરસવ
પીડવાના, ચોરડ પીલવાના, અરુઠાદિ જલ પેલવાના યત્રો અને
ખેણ આપી તેલ લેવું એ આદિના યત્રો બનાવવી તેનાથી આ
જીવિકા કરવી તે યત્રપીડનકર્મ ૧૧૦

નિલોછન કર્મ

નાસાંગેશંકનમુક ચ્ચેદન પૃષ્ઠાલ્પન

કર્ણકવચચિચ્ચેદો નિર્લોછનમુર્તીરિત

૧૧૧

જનાવરોની નાસિકા વિધવી, આકબુ, અટ છેદવો, પૃષ્ઠ ગાળી
નાખવી અને કાન તથા કબ છેદવા આ વટે આજીવિકા ચલાવવી
તેને નિલોછન કર્મ કહ્યું છે ૧૧૧

અમતી યોગજ્ઞ.

માર્ગિશાશુમાર્ગા શર્કરિગ્લાપિના

પાંપીશમ્યાપ રિનાર્થ મસતીવોળ મિત્ર

૧૧૨

સારિકા, મુક, બીલાગી, દુનરા, કુકડા મગુર, અને દાઝી
પ્રમુખનુ ધન કર્માવા નિમિત્તે યોગજ્ઞ કરવું તેને અમતી યોગજ્ઞ
કહ્યું છે ૧૧૨

દાન આપવો અને તળાવ મુકાવવા.

અમનાપૃષ્ઠય યા ત દયાગન મોદ દિશ

માત્રોષ મ મિત્ર જ્યેષ્ઠમાત્ર.

૧૧૩

કુવેશી અથવા પૂજ્ય ભુદિએ તથા તળાવ નદી અને
કદા કુદાગિત પત્નીને મોની નાખવા તે જ્યેષ્ઠ મોદાન કહે
તા ૧૧૩

વિવેચત.—કર્મોદ્ધાનનો શબ્દાર્થજ એવો છે કે કર્મને આવવાનું કારણ. દુનિયાના ઘણા વ્યાપારો આ સિવાયના પણ કર્મ બંધના કારણ બન છે છતાં આ પંદરને કર્મોદ્ધાન કહેવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે આ વ્યાપારોથી વિશેષ વિશેષ પાપ આવે છે. તેમજ કાયદો થોડો અને અનેક છવોને દુઃખ, ત્રાસ તથા સંકારના હેતુબુત છે માટે ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યોએ આવા વ્યાપારોનો ત્યાગજ કરવો જોઈએ. આંહી કોઈ શંકા કરે છે કે આ પંદર કર્મોદ્ધાનને અતિચાર શા માટે કહ્યા, કારણ કે કર્મોદ્ધાન પોતેજ પાપ રૂપે છે, અને તે કરવાથી તો વન ભંગ થવું જોઈએ. ઉત્તર એ છે કે પોને અર્થ દંડમાં જે કર્મોદ્ધાનોની છૂટ રાખી છે તે સિવાય આવા વ્યાપારો કદાચ અન્યથાથી અર્થાત્ અનઉપયોગે થઈ ગયા હોય તો અતિચાર રૂપ છે. પણ જે જાણીને તે વ્યાપારો કરવામાં આવે તો વન ભંગ થાય છે. એમ ભોગોપભોગ વ્રતના વીશ અતિચારો બતાવ્યા.

હવે અનર્થદંડ વ્રતના અતિચારો.

મંયુક્તાધિકરણન્ય મુપભોગાતિરિક્તના

મૌર્ચ્યમથકૌતુક્યં કેદર્પોઽનર્થદંડગાઃ

૧૧૪

હજી, મુશળ, ગાડી પ્રમુખ અધિકરણો સંયોજી (જેડી) રાખવાં. ૧. પ્રમાણથી અધિક ઉપભોગની વસ્તુ રાખવી, ૨. વચાળ-પણું અર્થાત્ પૂર્વોપર વિચાર કર્યા સિવાય બોલવું, ૩. ભાંડાદિકના જેવી જુ, નયન, ઓપ્ટાદિથી એટલા કરવી, ૪. કામ ઉત્પન્ન થાય તેવાં વચનો બોલવાં, ૫ એ અનર્થ દંડ વિરમણ વ્રતના પાંચ અતિચારો છે. ૧૧૪

સામાયિક વ્રતના અતિચાર.

કાયવાહ્મનસાં દુષ્ટ પ્રણિધાનમનાદરઃ

સ્મૃત્યનુપસ્થાપનં ચ સ્મૃતાઃ સામાયિકવ્રતે

૧૧૫

મન, વચન, કાયાને આવડે કાર્યમાં અવતોવવાં. ૩. સામાયિકમાં અનાદર (અનુભ્રાહ્મણ) ૪. અને સામાયિક કથું છે

મુનિ અહારાર્થે ઘેર આવ્યે દેવા લાયક વસ્તુ સચિત્ત પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, આદિ ઉપર મૂકે. ૧ અથવા સજીવ વસ્તુથી તે ઢાંકે ૨. ગોચરીનો વખત થવા પછી ભોજન તૈયાર કરે. ૩ ઈર્ષા કરી દાન આપવું. (આણે આખું તો હું કાંઈ તેનાથી ઓછો નથી માટે હું પણ આપીશ અથવા સાધુપર ઈર્ષા કરી દાન આપે) ૪. આ ધીજની વસ્તુ છે એમ જાણ કરી ન આપે. ૫ આ ગોથા શિક્ષા વ્રતના પાંચ અતિચારો કહ્યા છે. ; આંદી પણ અનઉપયોગથી અતિચાર સમજવા: ૧૧૮.

.. આ પ્રમાણે જાર વ્રતોના અતિચારો કહેવાયા—

મહા શ્રાવકપાણું બતાવે છે.

एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन्

दयया चातिदीनेषु महाश्रावकउच्यते ૧૧૯

આ પ્રમાણે જાર વ્રતમાં રહ્યા છતો ભક્તિપૂર્વક સાત ક્ષેત્ર (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા પ્રતિમા દેરાસર, અને જ્ઞાન) માં ધન ખરચતો અને દયા વડે કરી અતિ દીન જીવોને આપતો તે મહા શ્રાવક કહેવાય છે. ૧૧૯

સાત ક્ષેત્રમાં ધન નહિં વાપરવાનું નિર્ણયપાણું.

यः सद्वाद्यमनित्यं च क्षेत्रेषु न धनं वपेत्

कथं वराकश्चारित्रं दुश्चरं स समाचरेत् ૧૨૦

જે માણસ પોતાની પાસે ધન વિદ્યમાન છે, વળી તે બાહ્ય છે અને અનિત્ય છે છતાં તે ઉત્તમ સ્થળે ખરચી શકતો નથી તે બિચારો દુઃખે પાળી શકાય તેવું આચરિત્ર કેવી રીતે આદરી શકશે? ૧૨૦

મહા શ્રાવકની દિવસચર્યા

ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठेत् परमोष्ठितुतिं पठन्

किं धर्मा किंकुलश्चास्मि किंव्रतोस्मीति च स्मरन् ૧૨૧

शुचिः पुष्पामिपस्तोत्रैर् देवमभ्यर्च्य वेश्मनि

વંદન કરવું ત ઉચિત વંદન છે. આ શુદ્ધવંદન વિધિ વિસ્તારથી
 શુદ્ધવંદન લાખ્યથી જાણવી તથા પચ્ચખાણુ લેનાર, દેનાર તથા
 ભાંગા અને પ્રકાર, તે સર્વે પચ્ચખાણુ લાખ્યથી જાણી લેવા.
 ગયા શ્લોકમાં જણાવ્યું છે, શુદ્ધની પ્રતિપત્તિ પૂર્વક પચ્ચખાણુ
 કરવું તે લક્ષિત કહે છે.)

અમ્બુત્યાનં તદ્વા ભ્રેક્ષ્યધિયાનં ચ તદ્વાગમં

શિરસ્યંજલિસંસ્થપઃ સ્વયમાસનઠાકનં

૧૨૩

આમનાભિગ્રહોભક્ત્યા વંદના પયુપાસનં

તદ્યાનેઽનુગમ્યેતિ પ્રતિપત્તિરિયં ગુરોઃ

૧૨૬

શુદ્ધને જોતાંજ હોવા થઈ જવું, આવતા સાંભળી અમ્બુજ
 જવું, દ્રશ્યી મસ્તકે હાથ જોડવા, જોગવાને પોતે આસન આપવું, શુદ્ધ
 જોડા હાથ ત્યાં સુધી પોતે આસન ઉપર ન બેસે, ભક્તિથી વંદના
 તથા સેવા કરવી, અને શુદ્ધ આગળે છતે તેની પછાડી
 કેટલાંક પ્રગટાં જવું તથા શુદ્ધ પાસે ધર્મ સાંભળવો, આ સર્વ
 શુદ્ધની પ્રતિપત્તિ-ઉચિત આચરણુ-કહેવાય છે.-૧૨૫-૧૨૬.

તતઃ પ્રતિનિવૃત્તાઃ સન્ સ્થાનં ગત્વા યથોચિતં

સુધીર્ઘમાવિગ્રેષ્ઠન વિદ્યર્થિતાર્થચિંતનં

૧૨૭

શુદ્ધ પાસેથી-સાધા-કૃત્યો-ખાદ વ્યાપાર કરવાના ઉચિત સ્થાને
 જઈ ધર્મને ખાધા ન પહોંચે તેવી રીતે બુદ્ધિમાન શ્રાવકે ધન
 કમાવાનો (વિચાર) પ્રયત્ન કરવો.-૧૨૭.

તતો માધ્વ્યાદિકીં પૂર્જાં કુર્યાત્ કૃત્વા ચ ભોજનં

તદ્વિદ્વિઃસહ સાંસ્કાર્યં રહસ્યાનિ વિચારયન્

૧૨૮

પછી મધ્યાહ્ન વખતની પૂજા કરે. ત્યારખાદ ભોજન કરી સા-
 શ્વના જાણકારીની સાથે શાસ્ત્રના અર્થો અને રહસ્યોનો વિચાર
 કરે.-૧૨૮.

તત્તથ સંધ્યાસમયે કૃત્વા દેવાચનં પુનઃ

કૃતાવશ્યકકર્મા ચ કુર્યાન્ત્યાધ્યાયમુત્તમં

૧૨૯

પછી સંધ્યા વેળાએ ફરી દેવાચન (ધૂપદીપાદિથી દેવપૂજા
 કરી તથા પ્રતિક્રમણુ (દિવસે શ્રાવક ત્રણ સંઘર્ષી કાંઈ પણ ફયણુ

લાભ્યુ હોય તેની શુદ્ધિ કરી, પછી ઉત્તમ પ્રકારનું સ્વાધ્યાય (મહાન
પુરુષોના જીવન સંસારવા, સાગ વિચારો કરવા, પશ્ચિત યાદ કરવું)
વિગેરે ધ્યાન કરવું ૧૨૬

ન્યાયઃ કાલેસ્તતો દેવ ગુરુસ્મૃતિપવિત્રિતઃ

નિદ્રાપલ્પામુપાસીત પ્રાયેનાવ્રહ્મવર્જકઃ

૧૩૦

સ્વાધ્યાયાદિ ધર્મ ધ્યાન-કરવામાં કેટલોક વખત વ્યતિત કર્યા
બાદ પોતાના ધર્મદેવ શુદ્ધને સંસારવે-કરી પવિત્ર થઈ પ્રાયે અબ્રહ્મ
અર્થનો (મૈથુનનો) ત્યાગ કરી અહ્ય (ચાડી) નિદ્રા કરે. (ગૃહસ્થ
હોવાથી મૈથુન ત્યાગ કરવા માટે પ્રાય શબ્દ મૂક્યો છે) ૧૩૦

નિદ્રાઝેદે યોપિદગ સતત્વ પગિચિતયેત્

સ્થૂલભદ્રાદિસાધૂનાં તન્નિર્ઠાંતિં પરમૃશ્નન્

૧૩૧

નિદ્રા ત્યાગ કર્યા પછી સ્થૂલ ભદ્રાદિ સાધુઓએ કરેલી શ્રીના
શરીરની નિવૃત્તિનું સ્મરણ કરતો તત્ત્વપૂર્વક શ્રીના શરીરની અસા
તાનું ચિંતવન કરે ૧૩૧

તેજ અતાવે છે

યકુચ્છકૃન્મલશ્લેષ્મ મજ્જાસ્થિપરિપૂર્તિ

ન્નાયુસ્યૃતા વદીરમ્યાઃ સ્ત્રિપર્થમ પ્રસેવિકા

૧૩૨

વહિરતવિપર્યાસઃ સ્ત્રી શરીરસ્ય ચેદ્ ભવેત્

તર્મ્યત્ર કામુક કુર્યાદ્ ગૃહગોમાયુગોપન

૧૩૩

સ્ત્રીશસ્ત્રેણાપિચેત્કામો જગદે તજ્જિગીપતિ

તુચ્છપિન્ડમય શસ્ત્રં કિં નાદત્તે સમૂદયીઃ

૧૩૪

શ્રીઓના શરીરો નિગત વિષ્ટા, મળ, શ્લેષ્મ, મળના
અને હાડકાઓથી સરખું છે આજ કારણથી બહારથી સ્પર્શક
અને સ્નાયુથી ગીવેલી સન્ધિ (ધમણ) સગળી ગોચર છે શ્રીના
પ્રગરનો ભો વિપર્યાસ કરવામાં આવે અર્થાત્ જે બહાર સ્પર્શકતા
દેખાય છે તે અદૃશ કરવામાં આવે, અને અદૃશની સ્વતિ બહાર
લાવવામાં આવે તો તેજ શ્રીના શરીરનું કામી પુરુષને ગીધ અને

શિયાળીયાં તરફથી રાત્ર દિવસ રક્ષણ કરવાની જરૂર પડે. સ્ત્રીરૂપ શસ્ત્રવડે કરીને પણ જો કામ આ જગતને જીતવાને ઇચ્છે છે તો તે મૂઢબુદ્ધિવાળો કામ-ચુખે મળી શકે તેવું (પિંછારૂપ શસ્ત્ર શા માટે નથી લેતો? ભાવ એ છે કે અસાર રસ, રૂઢિર, માંસ, મેદા, અસ્થિ, મજ્જા અને વીર્યથી ભરપુર તથા ઘણા પ્રયાસથી મળી શકે તેવા સ્ત્રીરૂપ શસ્ત્રવડે કરીને કામ જગતને જીતવાને ઇચ્છે છે તો સુલભ અને પવિત્ર પિંછાને જગત જીતવા સાફ શા માટે તે લેતો નથી? અર્થાત્ પિંછાં પ્રમુખ સામાન્ય વસ્તુમાં જેટલો સાર છે તેટલો પણ સ્ત્રીના શરીરમાં સાર નથી. ૧૩૨. ૧૩૩. ૧૩૪.

સંકલ્પયાનિનાનેન હાહા વિશ્વં વિઢંવિતં

તદુત્તલ્લનામિ સંકલ્પ મૂલ્યમસ્યેતિ ચિંતયેત્ ૧૩૫

હા હા સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થતા આ કામે વિશ્વને વિઢંવિત કર્યું છે. માટે આ કામના સંકલ્પરૂપ મૂલ્યને હું ઉણેડી નાખું, ૨ પ્રમાણે વિચાર કરે. ૧૩૫

યોયઃસ્યાદ્ વાયકોદોપસ્તસ્યતસ્ય પ્રતિક્રિયાં

ચિંતયેદોપમુક્તેષુ પ્રમોદં યતિષુ વ્રજન્ ૧૩૬

જે જે દોષ પોતાને બાધા કરતો હોય, તે તે દોષથી મુક્ત થવાને અર્થે યતિ ઉપર પ્રમોદ પામીને (શુણાનુરાગ રાખીને) તે તે દોષના ઉપાયને ચિંતવવા (જેમકે રાગનો ઉપાય વેરાગ્ય દ્વેષનો ઉપાય નૈત્રી, ક્રોધનો ઉપાય ક્ષમા, માનનો નમ્રતા, માયાનો સરલતા, લોભનો સતોષ, મોહનો વિવેક, કામનો સ્ત્રીના શરીરની અશ્રોચતા, ઈર્ષ્યાનો અનિર્ધા. વિગેરે ઉપાયો ચિંતવવા.) ૧૩૬

દુઃસ્થ્યાં ભવસ્થિતિં સ્થેષ્ઠા સર્વજીવેષુ ચિંતયન્

નિસર્ગ મુખસર્ગતે પ્વપર્વગં વિમાર્ગયેત્ ૧૩૭

સંસારમાં રહેવાપણું તે સર્વ જીવોને દુઃખરૂપ છે. એમ સ્થિર ચિત્તથી વિચાર કરતા શ્રાવકે સર્વ જીવોને માટે સ્વાભાવિક સુખના સંસર્ગવાળું સોક્ષ્મ પદ માંગવું (જેમકે સર્વે સંસારી જીવો

સમગ્ર દુ ખી મુક્ત વર્ધ મોક્ષ પામે. અથવા સંવત્ર સુસિત સંતુ
સર્વેનતુ નિરામયા-સર્વેમદ્રાણિ પદ્યતુ મા કશ્ચિન્ દુ ય માન્વયાત ૧૩૭

સસર્ગેષ્વપસર્ગાણા દ્વદ્વતતપરાયણાઃ

વન્યાસ્તે કામદેવાત્રાઃ શ્લઘ્યાસ્તીર્ધૃતામપિ ૧૩૮

વળી વિચાર કરે કે ઉપમર્ગના પ્રસંગમાં પણ ના રક્ષ
શુની દૃઢતામાં મળ્યુત ગ્હેલા અને તેથીજ તીર્થ કે પણ પ્રગ સા
કરેલા તે કામદેવાદિ શ્રાવકોને ધન્ય છે ૧૩૮

વિવેચન વીગ પરમાત્માના વખતમાં એ પાનગરીમાં જ
તશત્રુ રાજા રાજ્ય કરતો હતો તે ગહેરમાં કામદેવ નામનો ધના
કય ગૃહસ્થ રહેતો હતો તેને ભદ્રા નામની પત્ની હતી તે કામદેવ
પાસે અઢાર કરોડ સોનામોહાર અને છ ગોકુળો જેટલી ઋધિ હતી
એ પાના પુત્ર્યભા નામના વનમં જોડ વખત મહાવીર દેવ સમવ
મર્ચો હતા તેમના ઉપદેશથી કામદેવ બાગ્વતધારી દૃઢ શ્રાવક થયો
હતો અને ભદ્રા પણ વ્રનધારી શ્રાવિકા થઈ હતી જેટલોક વખત
જવા પડી પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને ઘરનો કારોબાર મોખી નિશ્ચિંત
વર્ધ કામદેવ શ્રાવક પોતાની પેષવશાળામાં ધમધ્યાન કરતો હતો
એક વખત તેણે પાપધનુ ના લીધુ હતુ મધ્યગત્રિએ એક મિથ્યા
દુષ્ટીદેવ ભય કરે પિશાચનુ રૂપ લઈ તેની પાસે આવ્યો હાથમાં
ખુદ્ધુ ખડગ લઈ તે પિશાચે કામદેવને કહ્યુ કે તુ આ ધર્મ મુક્તિ
દે શુ તારા જેવા રાક છો પણ સ્વર્ગ અને મોક્ષની ઇચ્છા કરે
છે ખરા? જો ધર્મનો ત્યાગ નહિ કરે તો આ ખડગથી તારૂ મરતક
ઉડાવી દઈશ દેવે બે ચાર વાર કહ્યુ અને ઘણી તર્જના કરી પણ કા-
મદેવ ધર્મધ્યાનથી ચલાયમાન ન થયો, ત્યારે તેણે પિશાચનુ રૂપ
મૂંડી ભયપ્રદ હાથીનુ રૂપ ઝર્યું અને પૂર્વની માફકજ ધર્મ મૂકવા
સૂચવ્યું જ્યારે તે દૃઢજ ગદ્યો ત્યારે સુકાદ ડી પડી ગમ

દેવને આકાશમાં ઉછાળ્યો અને પગ હેઠે પકડી કચડી નાખ્યો. કામદેવે
દુ ખ મહન કર્યું, દેવપ્રભાવથી મરણ ન પામ્યો, અને ધમમાં દૃઢજ
રહ્યો ત્યારે તેણે સર્પનુ રૂપ ડગી ઘણા ડમ દીધા અને ગળે વીટાડ

વળ્યો. આમ અનેક દુઃખ દેવા છતાં તે તો ધ્યયપણે રહેા. દેવ થાક્યો, અને સાથે સાહસ બેઠું ખુશી થયો. દિવ્ય રૂપ પ્રકટ કરી કામદેવ પાસે પોતાના કરેલા અપરાધની માફી માગી, અને ઈંદ્ર તમારી દેવસલામાં પ્રશંસા કરી તે મારાથી સહન ન થઈ માટે મેં તમારી પરીક્ષા કરી છે, આ પ્રમાણે કહી દેવ ગાદ્યો ગયો. કામદેવ પ્રભાતે પૌષ્પ પૂર્ણ કરી ત્યાં પધારેલા મહાવીરદેવને નમન કરવા ગયો. મહાવીરદેવે જાનથી રાત્રિની સર્વ હુકીકત કામદેવને કહી કે કામદેવ, રાત્રે એક દેવ આવ્યો હતો ? કામદેવે હા કહી. મહાવીર દેવે જોતમાદિ મુનિઓ ને ઉદ્દેશીને કહ્યું, જોતમ યાદ રાખો, આવા ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેલા શ્રાવકો પણ દેવોથી ચલાયમાન થતા નથી. માટે તમારે લાગીઆને તો ધર્મમાં વિશેષ પ્રકારે દઢ રહેવું. જોતમ સ્વામીએ હાથ બેડી તહત્તી કહી તે વાત સ્વીકારી. કામદેવ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અરુણાલવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મોક્ષ જશે, આવા ધીર શ્રાવકોનાં ચરિત્રો પ્રાતઃકાળમાં શ્રાવકોએ યાદ કરવા અને તેનું અનુકરણ કરતાં શીખવું.

જિનોદેવઃ કૃપાધર્મો ગુરવો યત્ર સાધવઃ

શ્રાવકત્વાય કસ્તસ્મૈ નશ્ચાવેતા વિમૂઢધીઃ

૧૩૯

જીનેશ્વર જેનો દેવ છે, દયામય ધર્મ છે, અને જ્યાં નિગ્રંથો શુદ્ધ તરીકે છે, તેવા શ્રાવકપણાની કયો બુદ્ધિમાન પ્રસંશા ન કરે. ૧૩૯

શ્રાવકોએ નીચેના મનોરથો કરવા.

જિનધર્મવિનિર્મુક્તો મામૂર્વ ચક્રવર્ત્યપિ

સ્યાં ચેટોપિ દરિદ્રોપિ જિનધર્માધિવાસિતઃ

૧૪૦

જૈનધર્મથી રહિત થઈ ચક્રવર્તિ પણ હું ન થાઉં. પણ જૈન ધર્મથી વાસિત દાસ કે દરિદ્ર પણ થાઉં તો તે પણ મને સંમત છે. ૧૪૧

ત્યક્તસંગો જીર્ણવાસા મલવિલગ્ન કલેવરઃ

મજન્ માધુકરીં વૃત્તિં મુનિચર્યાં કદાશ્રયે

૧૪૧

ત્યજત દુઃશીલ સસર્ગે ગુરુપાદરજઃ સ્પૃશન્
 ક્ષ્ણં યોગમભ્યસ્યન્ પ્રભવેષ મયન્તિઙ્ગે
 મહાનિગાયા પ્રકૃતે કાયોન્સંગે પુરાદ્વાહિઃ
 મ્નેમયસ્કધર્પણ દૃષ્ટાઃ કુર્યુઃ કદામયિ
 વને પદ્માસનાસીન ક્રોડસ્થિતમૃગાર્થક
 રુદા ગ્રાસ્યતિ રુદ્રમા જરતો મૃગયૂથપા
 ગર્ગ્યો મિત્રે તૃણે સ્વેણે સ્વર્ણેઽશ્માનિ મર્ણો મૃદિ
 મોક્ષે ભવે ભવિષ્યમિ નિર્વિગ્રેષમતિઃ ક્ષ્ણ
 અધિરોદ્ધુ ગુણશ્રેણે નિશ્રેણો મુક્તિરેશ્વરઃ
 પરાનદ્વલ્લાકિદાન્ કુર્યાદિતિ મનોરથાન્

૧૪૩
 ૧૪૪
 ૧૪૫
 ૧૪૬

જાહે! હું આ મર્વ એ યોગોનો ત્યાગ કરી, છાત્રપ્રાપ્ત વગ્ર-
 માણે થઈ, મળથી કિલન્ન (ભિ નયેલા) શરીરવાળો (અર્થાત્ શરીર
 ઉપરથી નિગ્રેષ જની) માધુષ્ઠી વૃત્તિવાળી મુનિશ્રયાનો ક્યારે
 આશ્રય કરીશ? હું શીલોની સોબતનો ત્યાગ કરી, શુદ્ધ મહારાજની પા-
 દગળને સ્પર્શ કરતો, યોગનો અધ્યાન કરી આ બવોનો નાશ કરવાને
 ૬ ક્યારે સમર્થ થઈશ? મ યરાત્રિએ શહેરની બહાર કાયોત્સર્ગ મુદ્રા
 એ ધ્યાનમાં રહેલા અને રત જની માફક સ્થિર રહેલાને એ જ જાણી
 જાળને પોતાના રક્ષકનું ક્યાં કર્પણ (ધર્પણ) કરશે? વનની અદ્ધ
 પદ્માવનમાં જોડેલા અને જોળામાં મૃગના બચ્ચાઓ રહેલા અને
 મોહા ઉપર દ્વ મૃગયુથ પતિઓ (અચેતન વસ્તુ જાણી) ક્યારે આશ્રય
 કરશે? (મ ધરો) શત્રુના ઉપર અને મિત્ર ઉપર, તૃણ ઉપર અને શ્રી
 ના મમુદાય ઉપર, એના અને પરધન ઉપર, મલિ અને માટી ઉપર,
 જોગ અને જવ ઉપર, એક મરખી ભુદિવાળો (રા દોષવિનાનો) ક્યારે
 મર્ધશ? આ પ્રમાણે મોક્ષ મહેત્વ ઉપર ચડવાને ગુણગણની મલિત
 નિમગ્ની મગ્ધા તથા પગમ જ્ઞાન દત્તક લતાના કેદ સરખા મનોરથો
 યાવડોએ કરવા ૧૪૧ થી ૧૪૮

૧૪૮
સ્ત્યાહોરાત્રિકાં ચર્યાં મમમતઃ સમાચરન્

યથાવદુક્તવૃત્તસ્યો ગૃહસ્યોપિ વિશુદ્ધયતિ-

૧૪૭

આ પ્રમાણે અહો રાત્રી સંબંધી ચર્યાનિ અપ્રમાદીપણે આચરતો, અને પૂર્વે જેવી રીતે કર્યું છે તેવી રીતે વ્રતમાં રહેલો ગૃહસ્થ પણ વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૪૭

વિશેષ ત્રિધિ અતાવે છે.

સોધાવચ્ચક યોગાનાં મંગે મૃત્યોરયાગમે

કૃત્વા સંલેખનામાદૌ પ્રતિપદ્ય ચ સંયમં

૧૪૮

જન્મદીક્ષા જ્ઞાનમોક્ષ સ્થાનેષુ શ્રીમદર્હતાં

તદ્ભાવે ગૃહેઽરણ્યે સ્યંડિલે જંતુવર્જિતે

૧૪૯

ત્યક્ત્વા ચતુર્વિધાહારં નમસ્કારપરાયણઃ

આરાધનાં વિધાયોચ્ચં શ્વતુઃશરણમાશ્રિતઃ

૧૫૦

ઇહ લોકે પરલોકે જીવિતે મરણે તથા

ત્યક્ત્વા ગંસાં નિદાનં ચ સપાધિ મુધયોક્ષિતઃ

૧૫૧

પરિપહોપસર્ગેભ્યો નિર્મિકો જિન ભક્તિભાક્

પ્રતિપદ્યેત મરણ માનંદશ્રાવકો યથા

૧૫૨

પંચમિઃ કુલકં

શ્રાવકે અવશ્ય કરવા લાયક સંયમાદિ યોગો કરવાનાં અશક્ત હોય અથવા મરણ નજીક આવ્યું જણાય તો પ્રથમ શરીર તથા કપાયને પાતળા કરવારૂપ સંલેખણ કરી પછી સંયમ અંગિકાર કરે. સર્વથા સંલેખણ કરવા માટે શ્રીમાન અરિહંતાના જન્મ કલ્યાણક, દીક્ષા કલ્યાણક, જ્ઞાન કલ્યાણક યા મોક્ષ કલ્યાણક જેવાં સ્થળોમાં જવું અથવા તેવાં સ્થળો નજીક ન હોય તો જીવજંતુ વર્જિત ઘેર અથવા અરણ્યવાળી જગ્યાએ સંલેખણ કરવી. ત્યાં પ્રથમ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી, નમસ્કાર મંત્ર જપવામાં તત્પર થવું, તથા સારીરીતે આરાધના કરી (પૂર્વનાં કરેલ પાપો ગુરૂસાથે યા તે ન હોય તો પોતાની મેળે આલોવી) અરિહંતાદિ ચાર શરણનો આશ્રય કરવો. તથા આલોક સંબંધી, પરલોક સંબંધી, જીવિત સંબંધી, મરણ સંબંધી

આશ સારો (ધરણો) તથા નિયાણો ત્યાગ કરી, સમાધિરૂપ અમૃતથી સ્વીચાચેલો પરિપક્વ તથા ઉપમર્ગોથી નિર્ભય અને છ-
નેશ્વર વિષે યા આરાધના કરાવવા પોતાવિષે બહુ માન ધરતો
આણુદ શ્રાવણની માફક સમાધિ મળુ અગિયાર કંઠે ૧૪૮ થી ૧૫૨

વિવેચન—મલેખના બે પ્રકારની છે શરીર મલેખના
તથા કથાય મલેખના અનગન કરવાની ઈચ્છા રાખનાર મ
જીવુત શરીર વાળાએ તપસ્યા કરી હુળવે હુળવે શરીરને હુ
ર્બળ ડરવુ તથા તેની સાથે ક્રોધ, માન, માયા, લોભાદિ કપા
યોને વિશેષ પ્રકારે ખાતળા કરી દેવા મજીવુત શરીરવાળાએ
પણ પોતાનું આયુષ્ય નજીક જણાય તો શરીરને હુર્બળ કરવાનું
છે જ્ઞાન ધ્યાન થઈ રાકતા હોય તેવા શરીરને પાડી નાખવું એ
વી જ્ઞાનીની આજ્ઞા નથી પણ જ્યારે જ્ઞાન ધ્યાન કાંઈ પણ હવે
ખની શકવું અશક્ય છે એમ જણાય, અથવા આયુષ્ય હવે
ધણા થોડા વખતમા પૂર્ણ થવાનું છે તેમ સમજાય, ત્યારે મરણાત
સલખના યા અણુસણુ ડરવાનું છે અણુસણુ કરવાની ભૂમિકા
બાધા તિર્થ કરોના વ્યાધુકવાળી હોય તે વિરોધ શ્રેષ્ઠ છે,
કેમકે પરિણામ વિશુદ્ધિમા તેવા રથો વિશેષ અનુકૂળ છે
તે ન હોય તો ઘર કે અરણ્ય કોઈ પણ નિર્ણય ભૂમિમા જઈ અ
ણુશણુ કરવું અણુસણુ કર્યા પહેલા આ જન્મ પર્યંતના સર્વ
પાપો શુદ્ધ સાક્ષીએ યા તેમના અભાવે આ મ સાક્ષીએ આજો
વવા છેલ્લું અણુમણુ હોવાથી સાધુના જ્ઞાતો અગીકાર કરી
લેવા સર્વ છોડેને ખમાની, ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી
ચાર ચરણુ લઈ ધમ ધ્યાનમા તપન થઈ રહેવું, તેમજ અણુ
સણુ કરી આલોક મળધી મનાવા પૂજવાની દરકાર ન રાખવી
પરલોકે દેવાદિ વવાની ઈચ્છા ન કરવી માન મન્માન વિશે
યતુ હોવાથી વિશેષ જીવવાની ઈચ્છા ન થવા દેવી અને પ્રત્યા
વિગેરે યતુ ન હોવાથી જલદી મરવાની ઈચ્છા પણ ન કરવી
તથા તપસ્યાદિ ધર્મમા બે મામર્થ્ય હોય તો આ ક્રિયાથી દુ દે

વેદ, અકવર્તિ, રાજા, સ્ત્રી વલ્લભાદિ થાઉં તેવું નિદાન નિયાણું પણ
 ન કરવું. પણ એકજ પરમ સ્વરૂપમાં લક્ષ રાખી સમભાવિત
 રિથિતિએ તે આયુષ્ય પૂર્ણ કરવું. જેમ આણુંદ શ્રાવકે અણસણ
 કરી અવધિજ્ઞાન મેળવવા ઉપરાંત સંસાર પરિશ્રમણ થણુંજ આણું
 કરી દીધું. ભગવાન મહાવીર દેવના વખતમાં વાણીજ્યપુરનો શાસ્ત્ર
 છતશત્રુ રાજા હતો. તે શહેરમાં જગતના જીવોને આનંદ આપનાર
 આનંદ નામનો ગૃહપતિ હતો, અને અંદ્રને જેમ રોહિણી તેમ આનંદ ને
 શિવાનંદા નામની પ્રિયા હતી. આનંદની પાસે બાર કરોડ સોનામહેર
 અને ચાર ગોઠુણ હતાં. તે શહેરથી ઇશાન ખુણમાં કોદલાક નામના
 ગામમાં આનંદનાં સગાં સંબંધી રહેતાં હતાં. એક વખત વીરપ્રભુ
 વિહાર કરતાં તે શહેર નજીકના વનમાં પધાર્યા. રાજા અને આનંદ વિગેરે
 પ્રભુવંદનાથે ગયા. ધર્મદેશના સાંભળી આણુંદ દ્વાદશ વ્રતધારી શ્રા-
 વક થયો અને શિવાનંદા શ્રાવિકા થઈ. નિરતિચાર શ્રાવક ત્રત પા-
 લન કરતાં આનંદને ચૌદ વર્ષ નીકળી ગયાં. એક વખત પાછલી
 રાત્રે આનંદ વિચારવા લાગ્યો કે કુંટુંબના ખરોબર જથ્થામાં અને
 લેવડદેવડના કાર્યમાં જોઈએ તેટલું ધર્મકાર્યમાં માફ ચિત્ત લા-
 ગતું નથી. માટે કોદલાક ગામમાં પૌષધશાળા બંધાવી મારે હવે
 નિશ્ચિંત થઈ ધર્મધ્યાનમાં મગ્નજ રહેવું. આવો વિચાર કરી સવા-
 રમાં તેણે તે પ્રમાણે કયું. સગાંવહાલાને, જોલાવી જમાડી મોટા
 પુત્રને ઘરનો કારોબાર સોંપ્યો અને પોતે કોદલાક ગામમાં પૌષધ-
 શાળામાં સુસમાધિએ ધર્મ કર્મમાં રજા થયો. તેણે શ્રાવકની પ્રતિ-
 માઓ વહન કરી. અનુક્રમે તેનું શરીર છણું હાડપિંજર જેવું થઈ
 ગયું. એક વેળા મધ્યરાત્રિએ તે વિચારવા લાગ્યો કે હજી આશ-
 રીરમાં બેસવા ઉઠવાની થોડી શક્તિ છે. મારા ધર્મચાર્ય મહાવીર
 દેવ પણ વિદ્યમાન છે તો મારે અંત્ય વખતની મરણાંતિક સંલે-
 ખના કરી લેવી અને ચારે અહારનો ત્યાગ કરવો. વિચાર સુજળ
 બીજે દિવસે તેણે તે પ્રમાણે કયું. દેહ ગેહાદિથી મમત્વ છુટી ગયો
 અને એક વીર પરમાત્માના મનહરણુ જીવનમાં પોતાનું ચિત્ત

પરોઁયુ પરિણામની વિશુદ્ધિ રૂઢિ પામી અને ક્રમે યોગ્ય વખતમાં
અર્વાધિજ્ઞાન પેદા થયુ આમ વીસવર્ષે પર્વત ઉત્તમ શ્રાવક ધર્મ પાળી
સુસંમાધિએ મરણ પામી મોઘર્મ દેવલોકના અરૂણાભવિમાનમા દેવ-
પણે ઉત્પન્ન થયો ત્યાથી ચવી માનવદેહ પામી મોક્ષે જશે. આમ
આનંદ શ્રાવકની ઉત્તમ સમાધિવાળી સ લેખના સાલણી તેનુ અનુકરણ
કરવાને શ્રાવકોએ યથાયોગ્ય પ્રયત્ન કરવો.

શ્રાવકની ઉત્તરભવની સ્થિતિ.

પ્રાપ્તઃ સકલ્પેષ્વિદ્ત્વ મન્યદ્વા સ્થાનમુત્તમ

મોદતેન્નુત્તરમાજ્ય પુણ્યસમારમાક્ તતઃ

૧૬૩

ન્યુત્વોત્પન્ન મનુષ્યેષુ મુક્ત્વા મોગાન્ સુદુર્લભાન્

વિરક્તો મુક્તિમામોતિ શુદ્ધાત્માતર્ભવાદૃક્

૧૬૪

આ પ્રમાણે ઉત્તમ શ્રાવક ધર્મ પાળી તેઓ સૌધમાદિ કલ્પો (દેવ
લોકો) નેવિષે ઇદ્રપણુ અથવા કોઈ જીનુ ઉત્તમ સ્થાન (સામા
નિક દેવાદિ) પામી અનન્યસદ્રશ અને મહાન્ પુણ્યસમૂહને ભોગ
વતા આનંદમા રહે છે ત્યાથી આયુધ્ય પૂર્ણ થયે ચવી મનુષ્યભવ
મા ઉત્પન્ન થઈ, દુર્લભ ભોગોને ભોગવી, મ સારથી વિરક્ત થઈ, તે
શુદ્ધાત્માઓ આઠ ભવની અદર મોક્ષ પામે છે ૧૫૩, ૧૫૪

ઉપમહાર.

इति संक्षेपतः सम्पत् रत्नत्रयमुदीरित

सर्वोपि यदनासाय नासादयति निर्गतिं

૧૬૫

જે રત્નત્રયને (દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને) પામ્યા સિવાય કોઈ

પણ મોક્ષ પામી શકતુ નથી, તે સમ્યક રત્નત્રયનુ આ પ્રમાણે
જુએપથી વર્ણન કર્યું ૧૫૫

ઈતિશ્રી પરમાર્ત ક્રમાગ્રપાળ ભૂષાળ શુદ્ધિતે આચાર્યશ્રી
દેમચંદ્રવિરચિતે અધ્યાત્મોપનિષદનાગ્નિમ જ્ઞાતપદ્મ ધે યોગશાસ્ત્રે બા
લાવબોધે તૃતીય પ્રકાશ સામન્ત

इति श्री आचार्य दैमचन्द्र विरचिने योगशास्त्रे मुनि श्री केशर

विज्ञयगणि कृत पाट्यात्रयोधे तृतीय प्रकाश

ચતુર્થઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે.

પૂર્વના પ્રકાશોમાં ધર્મ અને ધર્મનો ભેદ નયની અપેક્ષાએ કરી આત્માને રત્નત્રય મુક્તિનું કારણ છે એમ જણાવ્યું. હમણાં અભેદ નયની અપેક્ષાએ આત્માનું રત્નત્રયની સાથે એકયપણું છે તે બતાવે છે.

આત્મૈવ દર્શનજ્ઞાન ચારિત્રાણ્યથવા યતેઃ

યત્તદાત્મક એવં શરીરમધિતિષ્ઠતિ

૧

અભેદ નયની અપેક્ષાએ યતિને આત્માજ દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર છે. કેમકે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપજ આત્મા શરીરમાં રહેલો છે. ૧ તે અભેદતા બતાવે છે.

આત્માનમાત્મના વેચિ મોહત્યાંગાગ્ર આત્માનિ

તદેવ તસ્ય ચારિત્રં તજ્ઞજ્ઞાનં તત્ત્વદર્શનં

૨

જે ચોગી મોહનો ત્યાગ કરવાથી આત્માને વિષે આત્માવડે કરી આત્માને જાણે છે, તેજ તેનું ચારિત્ર છે, તેજ જ્ઞાન છે, અને તેજ દર્શન છે. ૨.

આત્મજ્ઞાનની સુખ્યતા બતાવે છે.

આત્માજ્ઞાનમર્વં દુઃસ્વમાત્મજ્ઞાનેન હન્યતે

તપસાધ્યાત્મવિજ્ઞાન હીનૈર્રહેતું ન શક્યતે

આત્મ અજ્ઞાનતાથી પેદા થયેલું દુઃખ આત્મજ્ઞાન વડે નાશ પામે છે, જે દુઃખ આત્મવિજ્ઞાન વિનાના મનુષ્યો તપસ્યા વડે કરીને છેદી શકતાં નથી. ૩.

અયમાત્મૈવ ચિદ્રૂપઃ શરીરી કર્મયોગતઃ

ધ્યાનાગ્નિદગ્ધકર્મા તુ સિદ્ધાત્મા સ્યાન્નિરંજનઃ

અપમાર્તમેવ સત્તારઃ કપાયેન્દ્રિયનિર્જિતઃ
તમેવ તદ્વિજેતાર મોક્ષમાદુર્મનીષિણ*

૬

જ્યારે સ્વસ્વભાવમા (આત્મોપયોગમા) આત્મા રહે છે ત્યારે આ આત્મા જ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે અને કર્મન્દા યોગથી તેજ આત્મા શરીરી (દેહધારી) કહેવાય છે તથા શુક્લધ્યાનરૂપ 'અગ્નિએ કરી' કર્મોને ખાળી નાખે છે, ત્યારે નિરજન સિદ્ધાત્મા થાય છે કપાય તથા ઇન્દ્રિયવડે છૂટાઈ જાય છે, ત્યારે આ આત્મા તેજ સત્તાર છે, અને જ્યારે તે કપાય ઇન્દ્રિયને છૂતનાર થાય છે, ત્યારે વિદ્વાન પુરૂષો તેને મોક્ષ કહે છે ૪-૫

સ્યુઃ કપાયાઃ ક્રોધમાન માયાલોભાઃ શરીરિણા
ચતુર્વિધાસ્તે પ્રત્યેક ભેદઃ સંજ્વલનાદિભિઃ
પક્ષ સંજ્વલનઃ પ્રત્યા રયાનોમાસચતુષ્ટયં
અપ્રત્યારયાનકોવર્ષે જન્માનતાનુ વંચકઃ
વીતરાગયતિ શ્રાદ્ધ સમ્પન્નઃ ક્ષત્રિયગતિઃ
તે દેવત્વમનુષ્યત્વ તિર્યક્ત્વનરકપ્રદા.

૬

૭

૮

દેહધારી જીવોને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એમ ચાર પ્રકારના કપાયો હોય છે તે ક્રોધાદિ ચારે પણ સંજ્વલન, પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની અને જનતાનુબંધી એમ ચાર ચાર પ્રકારના હોવાથી સોળ ભેદ થાય છે તેમા સંજ્વલનના કપાયો એક પાળવાડીયાની મર્યાદાવાળા છે પ્રત્યાખ્યાની ચાર માસ, અપ્રત્યાખ્યાની એક વર્ષ, અને જનતાનુબંધી કપાયો યાવત્ જીવ મુખી રહે છે તે સંજ્વલનાદિ કપાયો અનુક્રમે વીતરાગપણાનો, યતિપણાનો, શ્રાદ્ધપણાનો, (માવકપણાનો) અને સમ્યક્દર્શનપણાનો નાશ કરે છે તમજ સંજ્વલનાદિ કપાયો અનુક્રમે દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યકગતિ, અને નરકગતિ આપનારા છે ૬-૭-૮

ક્રોધથી થતા દોષો.

તત્રોપતાપકઃ ક્રોધઃ ક્રોધો વૈરસ્ય કારણં

દુર્ગતેર્વર્તની ક્રોધઃ ક્રોધઃ શમમુર્વાર્ગલા

૯

ઉત્પદ્યમાનઃ પ્રથમં દહત્યેવ સ્વમાશ્રયં

ક્રોધઃ કૃશાનુવત્પશ્ચા દન્યં દહતિ વા ન વા

૧૦

અર્થ—ક્રોધ શરીર તથા મનને ઉપતાપ કરનાર છે, ક્રોધ વૈરનું કારણ છે. ક્રોધ દુર્ગતિનો માર્ગ છે અને શમમુખને રોકવાને અર્ગલા (ભોગળ) સરખો ક્રોધ છે. અગ્નિની માફક ઉત્પન્ન થતો ક્રોધ પહેલું તો પોતાનું સ્થાન (આત્મશુણને) ળાળીજ નાખે છે. અને પછી અન્ય સ્થાનકને (બીજા માણસને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવી તેના આત્મશુણને) બાળે કે ન પણ બાળે ૬-૧૦.

વિવેચન—અપરાધી મનુષ્ય ઉપર ક્રોધ કેમ રોષી શકાય? ઉત્તર એ છે કે, પરાક્રમથી અથવા ભાવનાથી. જેમકે, પોતે પાપ અંે ગીકાર કરી જેમને દુઃખ આપવા ઇચ્છે છે, તે પોતાના કર્મથીજ હુણાયેલો છે, તેના ઉપર કોણ ક્રોધ કરે? અપકારી ઉપરજ ક્રોધ કરવો એવી જો તમારી મરજી હોય તો, દુઃખના કારણરૂપ પોતાનાં કરેલાં અશુભ કર્મો ઉપર શા માટે ક્રોધ કરતા નથી? જોવાન હોય તે પોતાને પથ્થર મારનાર માણસની ઉપેક્ષા કરી, પથ્થરને કરવા દોડે છે, પણ સિંહ તો બાણની ઉપેક્ષા કરી બાણ મારનારને મારવા દોડે છે. તેમ તમારે ખરા અપરાધીને શોધી કાઢી તેને શિક્ષા કરવી જોઈએ. પણ તમારા દૂર કર્મની પ્રેરણાથી અમુક માણસે દુઃખ લીધું, તે કર્મોની ઉપેક્ષા કરી તે માણસને તમે દુઃખ આપો, કોપ કરો, તો શું તે તમે જ્ઞાનનું અનુકરણ નથી કરતા? સંભળાય છે કે મહાવીર દેવ ક્રોધ સહન કરવા માટે છદ્મ સ્થપણે સ્લેષ્ઠ દેશમાં ગયા હતા તો આ તો વગર પ્રયત્ન તેવો અવસર તમને મળ્યો છે તો શા માટે તમે સહન નથી કરતા? પ્રલયથી ત્રણ લોકનું રક્ષણ કરનાર મહાપુરુષોએ પણ આત્મશુણમાટે ક્ષમાનોજ આશ્રય કર્યો

છે, તો કેળના થઈ જેવા સત્વવાળા પ્રાણીઓ તમે શા માટે તે દા
માનો આશ્રય નથી કરતા? તમે જોવું પુન્ય શા માટે ન કર્યું છે
તમને કોઈ પણ બાધા ન કરે? હવે તમારા તે પ્રમાદનો શોચ
કરતા તમે, હજી પણ દામાનોજ આશ્રય કરો ક્રોધથી અધ થયેલ
મુનિ અને ચક્રાળમા કોઈ પણ અતર નથી એક મહાન તપસ્વી,
પણ ક્રોધી હતો તેને મૂંડીને નિરતર લોજન કરનાર પણ દામાશીલ
કુરંગહુ મુનિને દેવોએ વહન કર્યું માટે તપસ્યાથી પણ દામાજ પ્રધાન
છે સર્વ હૃદયોને જ્ઞાનિ કરનાર, અને સર્પની માફક પ્રસરનાર
ક્રોધને છૂટવા માટે જાગૃતી મત્ર સમાન દામા તેજ સમર્થ છે,
માટે હે લગ્યો તમે દામાનોજ નિરતર આદર કરો

ક્રોધને શાત કરવાનો ઉપાય

ક્રોધવન્હેસ્તદાન્હાય શમનાય શુમાત્મભિ.

શ્રવણીયા સર્મકંચ સયમારામસારણી:

૧૧

ક્રોધરૂપ અગ્નિને તત્કાળ શાત કરવા માટે ઉત્તમ મનુષ્યોએ
અયમરૂપ બગીચાને નવ પદ્મલલિત કરનાર નીક (પાણીના ધોરીયા)
સમાન એક દામાનોજ આશ્રય કરવો અર્થાત્ ક્રોધને શાત કરવા માટે
એક દામાજ સમર્થ છે ૧૧

માનથી થતા ગેરફાયદા અને તેનો જય કરવાનો ઉપાય

વિનય શ્રુતશીલ્યના ત્રિર્ગસ્ય ચ ઘાતક:

વિવેકચેચન લુપન્ માનોઝ્યકરણો નૃણા

૧૨

જાતિભક્તુલ્ભવ્યં વલરૂપતપશ્રુતં

કુર્વન્ મદ પુનસ્તાનિ હીનાનિ લભતે જન:

૧૩

ઉત્સર્પયન્ દોષશાસ્ત્રા ગુણમૂલ્યાન્યથોનયન્

અન્મૂલનીયો માનદ્રુ સ્તન્માર્ગસરિત્પ્લવં

૧૪

વિનય, શ્રુતજ્ઞાન, શીલ (આચાર) અને, ધર્મ, અર્થ, કામરૂપ
પ્રભુ વર્ગનો ઘાત કરનાર માન વિવેકરૂપ નેત્ર ફેાડી નાખી મનુષ્યોને
બાધણા કરે છે, જાતિનો, લાલનો, કુળનો, અશ્વર્યનો, બલનો, રૂપનો,

તપનો, અને શ્રુતનો મદ કરનાર માણસ ફરી ફરી તે તે વસ્તુની હી-
નતા પામે છે. માટે દોષરૂપી શાખાઓને વિસ્તારતો અને ગુણરૂપ
મૂલોને નીચે લઈ જતો માનરૂપ વૃદ્ધને નમ્રતા યા દોષમળતારૂપ નદીના
પૂરવડે કરી મૂલથી ઉઞ્ઞેડી નાંખવો. ૧૨-૧૩-૧૪.

વિવેચન—ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમાદિ અનેક જાતિના લેહોનો
અનુલવ કરનારે તેનો મદ કરવો એ અયોગ્ય છે. ઉત્તમ જાતિ પામેલ
અધમ જાતિ પણ પામે છે, અને અધમજાતિ પામેલ ઉત્તમ પણ પામે
છે, માટે જાતિ શાશ્વતી તો નથીજ, એટલે તેનો ગર્વ કરવો એ કેવળ
અજ્ઞાનતાજ છે. અંતરાય કર્મનો ક્ષય થવાથીજ ધનાદિનો લાભ મળે
છે. તો વસ્તુ તત્વના જ્ઞાતાએ લાભમદ શામાટે કરવો જોઈએ ? કેમકે
મહેનત કરીને વસ્તુ મેળવી છે, અકુલિનો પણ બુદ્ધિ અને વૈભવમાં
યા આચારમાં અધિક જોવામાં આવે છે, તે જોઈ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન
થયેલાઓએ કુળમદ ન કરવો જોઈએ. જો પોતે કુશીળ છે તો ઉત્તમ
કુળમાં પેદા થયો તોપણ શું, અને જો પોતે સુશીળ છે તો ગમેતેવા
કુળમાં પેદા થયો તોપણ શી હરકત છે? ઈંદ્રાદિકની ત્રણ ભુવનપણાના
ઐશ્વર્યની સંપદા જોઈને કયો જ્ઞાની, પુર, ગ્રામ, અને ધનાદિકનો વર્ગ
કરશે ? કુશીળ સ્ત્રીની માફક ગુણોજવળ પુરૂષો પાસેથી જે લક્ષ્મી આ-
લી જાય છે, અને દોષવાન જીવોનો પણ જે આશ્રય કરે છે, તેવું ઐશ્વર્ય
વિવેકી પુરૂષોને મદને અર્થે હોયજ નહિ. મહા બળવાન જીવોને પણ
રોગાદિ એક ક્ષણમાત્રમાં નિર્જળ કરી નાંખે છે. એવા અનિત્ય બળનો
ગર્વ કયો ડાહ્યો મનુષ્ય કરે? સપ્ત ધાતુથી બનેલો, અને વખતો વખત
ત્રય, અપત્રય પામનાર, તથા જરા, અને રોગોથી વ્યાપ્ત, આ દેહના
રૂપનો કોણ ગર્વ કરે? સતતકુંભારનું રૂપ, અને થોડાજ વખતમાં થયેલો
નાશ, એનો વિચાર કરનાર કયો માણસ સ્વપ્નાને વિષે પણ મદ કરે?

ઋષભદેવ લગવાન અને લગવાન મહાવીર દેવની ઘોર તપસ્યાને
સંલગ્નીને પોતાનો સ્વદેહ તપનો મદ કોણ કરે? શ્રીમાન ગણધર
દેવોની શાસ્ત્ર રચવાની, અને ધારી રાખવાની શક્તિને સંલગ્નીને, અત્યા-
રની સ્વદેહ શક્તિનો કયો બુદ્ધિમાન મદ કરે? પૂર્વ-પુરૂષસિંહોની વિજાતિ

પ્રયતા, ડૉલકયતા, અને આત્મપ્રગયણતામાંસખીને સાપ્રતકાળના મનુ-
ષ્યોને એક લેશમાત્ર પણ અત્યારના સ્વરૂપ જ્ઞાનનો મદ કરવાળેવું નથી
માયાથી થતા દોષો અને તેનો જય કરવાનો ઉપાય

અમૃતસ્ય જનની પરશુઃ શીલશાસ્ત્રિનઃ

જન્મભુમિરવિગ્ના માયા દુર્ગતિકારણ

૧૫

કૌટિલ્યપટ્ટઃ પાપા માયયા વકટ્તચઃ

ભુવન વચયમાના વચયતે સ્વમેવાદિ

૧૬

તદર્જવ મહોપયા જગદાનંદહેતુના

જયેજ્ઞગદ્દ્રોહકરી માયા વિપધરીમિવ

૧૭

માયા (કપટ) અસત્યને પેદા કરનારી, શીલક્રમ વૃક્ષનો નાશ
કરવા માટે પરશુસરખી, અવિદ્યા, (મિથ્યાત્વ, યા અજ્ઞાન) ની જન્મ-
ભૂમિ સમાન, અને દુર્ગતિમા જવાના કારણરૂપ છે માયાવડે કરી બે
ગલાની માફક આચરણ કરનારા, અને કુટિલતામા હુશિયાર, પાપી
મનુષ્યો જગતને ઠગતા છતાં (પોતાના આત્માને કર્મ બંધન કરી
દુર્ગતિમા નાખતા હોવાથી) પોતેજ ઠગાય છે માટે જગત છોડીને
જ્ઞાન દના હેતુરૂપ આર્જવતા (સરલતા) રૂપ મહા આપધીવડે, જગ-
તના દ્રોહ કરનારી સર્પણીસરખી માયાનો જય કરવો. ૧૫ ૧૬ ૧૭

લોભથી થતા દોષો અને તેને છૂટવાનો ઉપાય-

આકરઃ સર્વજ્ઞેષાણા ગુણગ્રમન રાક્ષસઃ

વત્રોગ્યસનરૂઢીના લોભ સર્વાર્થવાધકઃ

૧૮

ધનદીનઃ શતમેક સદસ્ર શતવાનપિ

સદસ્રાધિપતિર્નિશ્ચ કોટિં લગ્નેશ્વરોપિ ચ

૧૯

કોટીશ્વરો નરેન્દ્રત્વ નરેન્દ્રશ્ચક્રનર્તિતા

ચરવર્તી ચ દેવન્વ દેવોર્ષાન્દ્રન્વમિન્દ્રાનિ

૨૦

ઈન્દ્રન્વેપિ હિ સપ્રાપ્તે યદીન્દ્રા ન નિવર્ત્તને

મૃત્યે લગ્નીયાંસ્ત્રોમઃ શરાવ ઇવ વર્ષતે

૨૧

લોભસાગરમુદ્રલ મતિવેલં મહામતિઃ

સંતોષસેતુવંધેન પ્રસરંતં નિવારયેત્

૨૨

લોભ દુનિયાના સર્વ જાતના દોષોની ઉત્પત્તિની ખીણ સમા-
ન છે. ઉત્તમ ગુણોનું ગ્રસન (લદાણુ-નાશ) કરવામાં શક્તિ તુલ્ય
છે. હુંઝરૂપ વદલીઓના મૂળ સરળો છે અને ધર્મ કામાદિ પુરુષાર્થ
નો બાધ કરનાર લોભજ છે. મૂળમાં શરોવ (રામપાતર) ની માફક
લોભ નાનો હોય છે પણ આગળ ચાલતાં તે શરોવની માફક વૃદ્ધિ પામે
છે, જેમકે ધન રહિત માણસ એકસો રૂપા નાણાની કે સુવર્ણ નાણાં
ની ઈચ્છા કરે છે. સો વાળો પણ હજારની ઈચ્છા કરે છે. હજારનો
અધિપતિ લાખની ઈચ્છા કરે છે. અને લક્ષ્મીશ્વર પણ કરોડની ઈચ્છા
રાખે છે. ચક્રવર્તિ દેવ થવાને અને દેવ પણ ઇંદ્ર થવાને ઈચ્છે છે. ઈંદ્ર
પણુ પ્રાપ્ત થયું છતાં પણ ઈચ્છા નિવૃત્ત (શાંત) થતી નથી, માટે
વારંવાર મોટી ભરતીની માફક ફેલાતા લોભ સમુદ્રને મહાબુદ્ધિવાન યો-
ગીએ સંતોષરૂપ પાળ બાંધવે કરી તેના ફેલાવાનો નિરોધ કરવો.

વિવેચન-જેમ સર્વ પાપોનું મૂળ હિંસા છે, કર્મોનું ફલ મિ-
થ્યાત્વ છે, રોગોનું મૂળ ધાતુક્ષય છે, તેમ સર્વ અપરાધોનું મૂળ લોભ
છે. અહો! આ પૃથ્વી ઉપર લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્યપણું કે વૃક્ષો પણ
નિધાન પામીને પોતાના મૂલોથી તેને દળાવે છે. દ્રવ્યના લોભથી પોતાનાં
પૂર્વનાં નિધાનો ઉપર ગંધેદ્રિયાદિજીવો પણ ગૂરૂછાથી ઉત્પન્ન થાય છે.
સર્પ, ઉંદર, ગ્રહ, ગોધા, પિશાચ, પ્રેત, ભૂત, અને ચક્ષાદિકો પણ નિધાન
ભૂમિ ઉપર લોભથી રૂચી કરે છે. આભૂષણ, ઉદાન, અને વાપિકા-
દિકમાં મોહ પામેલા દેવો મરીને ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. કોધોદિકનો
વિજય કરી, ઉપશાંત મોહપણું પામેલા યતિઓ પણ લોભના અંશથી
તેવી ઉચ્ચ તિથિથી નીચાં પડે છે. ધનના લોભથી એક માંસના અભિ-
લાષી કુતરાઓની માફક સંગા લોંબાઓ પણ લડે છે. ગ્રામીણિકની સીમાના
લોભને ઉદેશીને દયા રહિત થઈ મોટા રાજાઓ પણ આપસમાં લડે
છે. મોટું આશ્ચર્ય છે કે, આ લોભ રૂપ બાંધને જેમ જેમ પૂર-

ઉપરના ગ ધર્મા આસક્ત ચર્ધક્યોળ ઉપર જોસતાં તેના કાનના ઝપા
ટાથી ભ્રમર મરણ પામે છે સુવર્ણના તેજ સરખા શિખાના પ્રકાશમા
મોહિત થયેલ પતંગીઓ રમસવૃત્તિથી દીવામા પડીને મરણ પામે છે
મનોહર ગાયન સાલળવામા ઉત્સુક થએલો હરિજી કાન પર્યંત જે
ચેલા વ્યાધના બાણથી વેધપણાને (મરણતાને) પામે છે આ પ્રમાણે
સેવેલો એક એક વિષય મરણ માટે થાય છે તો એકી સાથે સેવવામા
આવતા પાંચ વિષયો મરણને માટે કેમ ન થાય ? અર્થાત્ થાયજ.
૨૮ ૩૩

વિવેચન—ઇદ્રિયોના વિષયોને પરાધીન થએલા ઠાણ ઠાણ
વિડળના નથી પામતા ? શાસ્ત્રાર્થના બલુકારો, પણ ઇદ્રિયાધીન થએ
લાઓ બાળકની માફક ચેષ્ટા કરે છે આથી હવે બીજી ઇદ્રિયોનું
નિદનીકપણ અમે શુ બતાવીએ, કે પોતાના સગા ભાઈ બાહુબલિ
ઉપર પણ ઇદ્રિયાર્થને પરાધીન થએલા ભરત રાજાએ ચક્ર મૂક્યું
હતું. બાહુબલીનો જય અને ભરતનો પરાજય, આ જય અને પરા
જય, હતેલી અને નહિ હતેલી ઇદ્રિયોથીજ થયો હતો, પોતાના
પ્રત્યક્ ઇદ્રિયોના ચરિત્ર વટે કરી અજ્ઞાની પગુઓ તો દડાયા, પણ
આ આશ્ચર્ય છે કે, શાન મોહવાળા પૂર્વધરો પણ ઇદ્રિયોથી દડાય છે
ઇદ્રિયોથી પરાભવ પામેલા દેવ, દાનવ, માનવો અને તપસ્વીઓ
પણ નિદનીક કર્મો આચરે છે ઇદ્રિય પરાધીન મનુષ્યો નહિ ખાવાતું
ખાય છે, નહિ પીવાતું પીયે છે અને અગમ્ય પણ ગર્ભન કરે છે ઇ-
દ્રિયોથી હણાયેલા માનવો, કુલ, શીળ, અને કેરુણાનો ત્યાગ કરી,
વેશ્યાના નીચ કર્મો અને દાસપણ પણ કરે છે મોહાધ મનુષ્યોની
પરદ્રવ્યમાં કે પરસ્ત્રીમા જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે સ્વતંત્ર ઇદ્રિયોનું જ
ચેષ્ટિત છે જેનાથી હાથ, પગ, અને ઇદ્રિયોના છેદ તે મનુષ્ય પામે
છે, તે ઇદ્રિયોને નમસ્કાર કરવા જેવું છે, અર્થાત્ તેના દ્વરથી ત્યાગ
કરવો જોઈએ. પોતે ઇદ્રિયોથી હતાચેલો છે, છતાં જે તેના સ બ ધર્મા
બીજાને ઉપદેશ આપે છે, તેને જોઈને વિવેકી પુરૂષો હાથથી મુખ બ ધ
કરીને હસે છે, અર્થાત્ તેની અજ્ઞાનતાને અથવા પદોપદેશ કુશળતાને
ધિષ્ટારે છે

ઇદ્રિયજયનો ઉપદેશ અને ઉપાય.

તદિદ્રિયજયંકુર્યા ન્મનઃશુદ્ધ્યા મહામતિઃ

યાં વિના યમનિયમઃ કાયકેશો વૃથા નૃણાં

૩૪

માટે શુદ્ધિમાન મનુષ્યોએ મનની શુદ્ધિ કરવે કરી ઇદ્રિયોને

વિજય કરવો. મનની શુદ્ધિ થયા સિવાય મનુષ્યોને યમ નિયમો વડે કરી ફેગટ કાયકલેશ થાય છે ૩૪.

મનનો વિજય ન કરવાથી થતા ગેરફાયદા.

મનઃ ક્ષપાચરો આમ્યન્નપશંકં નિરંકુશઃ

પ્રપાતયતિ સંસારા વર્તગતે જગત્રયી

૩૫

તપ્યમાનાંસ્તપોમુક્તો ગંતુકામાન શરીરિણઃ

વાત્યેવ તરલં ચેતઃ ક્ષિપત્યન્યત્ર કુત્રચિત્

૩૬

અનિરુદ્ધમનસ્કઃ સન્ યોગશ્રદ્ધાં દધાતિ યઃ

પદ્મયાં જિગમિષુર્ગ્રામં સપંગુરિવ દસ્યતે

૩૭

મનોરોધે નિરુદ્ધ્યંતે કર્માણ્યપિ સમંતતઃ

અનિરુદ્ધમનસ્કસ્ય પ્રસરંતિ હિ તાન્યપિ

૩૮

નિઃશંક અને નિરંકુશપણે ભ્રમતો આ મનરૂપી રાક્ષસ આ વર્તવાળી સંસારરૂપ ખાડમાં ત્રણ જગતના જીવોને પાડે છે. વળી મોક્ષ જવાની ઇચ્છાથી કઠોર તપસ્યા કરવાવાળા મનુષ્યોને આ અપળ મન વામરાની માફક કોઈ જુદેજ ઠેકાણે ફેંકી દે છે. માટે મનને રોકવા કે સ્વાધીન કર્યા સિવાય જે માણસ યોગી થવાનો નિશ્ચય રાખે છે તે જેમ ખાંગળો માણસ પગવડે આમાન્તર જવાની ઇચ્છા રાખતાં હાંસીપાત્ર બને છે, તેમ તે જગત જીવોને હાંસીપાત્ર થાય છે. મનને રોકવાથી સર્વ બાબતોની આવતાં કર્મો પણ રોકાઈ જાય છે અને જેણે મન રોક્યું નથી તેવા માણસને તેજ કર્મો વૃદ્ધિ પામે છે.—૩૫ થી ૩૮.

મનઃકપિરયં વિશ્વ પરિભ્રમણલંપટઃ

નિયંત્રણીયો યત્નેન મુક્તિમિચ્છુભિરાત્મનઃ

૩૯

કમેથી ચોતાની મુકિત મેળવવાના ઇચ્છક મનુષ્યોએ વિશ્વમાં
પરિશ્રમણ કરવામા લેવટ આ મનરૂપ વાહરને પ્રયત્નથી રોટી
રાખવો -૩૯.

મન શુદ્ધિ કરવાની જરૂર

દીપિકા મલ્લનિર્વાણા નિર્વાણપદર્શિતી	
एकैव मनसः शुद्धिः समान्नाता मनोपिभिः	૪૦
सत्यां हि मनसः शुद्धौ संत्यसतोपि यद्रूपाः	
संतोष्यसत्या नो संति सर्व कार्पा युधेस्तनः	૪૧
मनःशुद्धिमंविभ्राणा ये तपस्यंति मुक्तये	
त्यक्त्वा नावं भुजाभ्यां ते तितीर्षति महार्णवं	૪૨
तपस्विनोमनःशुद्धिं विना भूतस्य सर्वथा	
ध्यान खटु मुधा चक्षुर्विकल्पेव दर्पण	૪૩
तदवश्यं मनःशुद्धिः कर्तव्या सिद्धिपिच्छता	
तपःश्रुतयमप्रार्यः किमन्यः कायदहनैः	૪૪
मनःशुध्यं च कर्तव्यो रागद्वेषविनिर्जयः	
कालुराय येन दित्वात्मा स्वस्वरूपेऽवतिष्ठते	૪૫

વિદ્વાન મુરૂષોએ જોકે મન શુદ્ધિનેજ મોક્ષ માર્ગ દેખાડનારી
અને નહિ બુઝાય તેવી દીપિકા (દીવી) કહેલી છે. જો મનશુદ્ધિ વિદ્ય
માન હોય તો અવિરામાન શુભો મણુ આવી મળે છે અને શુભો
વિદ્યમાન હોય છતાં જો મન શુદ્ધિ ન હોય તો તે શુભો છેજ નહિ
(અર્થાત્ તે શુભો ચાલ્યા જવાના અથવા છે તો તે નકામા છે)
માટે વિદ્વાનોએ મન શુદ્ધિ અવશ્ય કરવી. મન શુદ્ધિને પારણ કયા
સિવાયજોએ મોક્ષ મેળવવા માટે તપશ્ચર્યા કરે છે તેઓ ચોતાને
મળેવી નાવનો ત્યાગ કરીને બુજાઓ વડે કરી મદાન સમુદ્રને તરવાને
ઇચ્છે છે આધ્યાત્મ માણુમને હર્ષણ દેખાડવું જેમ નિરર્થક છે તેમ
મનની યોગી પણ શુદ્ધિ થયા સિવાયનું તપસ્વિઓનું ધ્યાન નિરર્થક છે

માટે મોક્ષની ઇચ્છા રાખનારાઓએ અવરય મનની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. તે શુદ્ધિ શિવાય બીજા તપ, શ્રુત અને યજ્ઞાદિ- (પાંચ-મહાત્મતાદિ) થી કરી કાયાને દંડવે કરી (દુઃખી કરવે કરી) શું સાધ્ય થવાનું ? અર્થાત મન શુદ્ધિ શિવાય તે કેવળ સંસાર વધારવાનાં કારણ સરખાં છે. (રાગ દ્રેષ્યનો જપ કરવાથી મનની શુદ્ધિ થાય છે તે ખતાવે છે) મન શુદ્ધિ માટે રાગ દ્રેષ્યનો વિજય કરવો, કે જેથી આત્મા મલિનતાનો ત્યાગ કરી સ્વસ્વરૂપમાં (સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં રહી શકે) - ૪૦ થી ૪૫.

રાગ ૪૫નું દુર્જય પાત્રું.

આત્માયત્તમપિ સ્વાંતં કુર્વતામત્ર યોગિનાં
રાગાદિભિઃ સમાક્રમ્ય પરાયત્તં વિધીયતે

૪૬

રક્ષમાણમપિસ્વાંતં સમાદાય મનાગ્મિપં
પિશાચાદિવ રાગાદ્યાઝ્ઞલયંતિ મુહુર્મુહુઃ

૪૭

રાગાદિતિમિરશ્વસ્ત જ્ઞાનેન મનસા જનઃ

અંધેનાંધક્રૂણઃ પાત્યતે નરકાવટે

૪૮

આત્માને આધીન કરતાં પણ યોગીઓના મનને રાગ દ્રેષ્ય મોહાદિ રક્ત, દ્રિષ્ટ અને મૂઢતા વડે દબાવી દઈ તેને પરાધીન કરી દે છે. યમનિયમાદિકે કરી તેનું (મનનું) રક્ષણ કરતાં છતાં પણ કાંઈક ખાનુ કાઢીને પિશાચની માફક રાગદ્રેષ્યાદિકે તેને વારંવાર છંખી લે છે. રાગ દ્રેષ્યાદિ અંધકાર વડે જ્ઞાનાલોકનો (જ્ઞાનપ્રકાશનો) નાશ કરનાર મન જેમ અંધજાને જેથીને ખાડામાં નાખે છે તેમ મનુષ્યોને નરકરૂપ ખાડામાં પાડે છે. ૪૬, ૪૭, ૪૮.

રાગ દ્રેષ્ય જીતવાનો ઉપાય.

અસ્તંતંદ્રૈરતઃ પુંભિર્નિર્વાણપદકાંસિભિઃ

વિધાતવ્યઃ સમત્વેન રાગદ્રેષદ્વિપજ્જયઃ

૪૯

માટે નિર્વાણપદના ઇચ્છક પુરુષોએ સાવધાન થઈ સમભાવ રૂપ શસ્ત્ર વડે રાગ દ્રેષ્ય રૂપ શત્રુનો વિજય કરવો - ૪૯.

અવંદાનંદજનને સામ્યવારિણિ મહજ્જતાં

જાયતે સહસા પુંસાં રાગદ્રેષમલક્ષયઃ

૬૭

મણિર્હતિ ક્ષણાર્ધેન સામ્યમાલંબ્ય કર્મ તત્

યન્ન હન્યાન્નરસ્તીન તપસા જન્મકૌટિભિઃ

૬૮

તીવ્ર યા મહાન્ આનંદ ઉત્પન્ન કરવા માટે સમભાવ રૂપ
કાળીમા સ્નાન કરનાર પુરૂષોને અકસ્માત્ રાગદ્રેષ રૂપ મળેનો ક્ષય
થાય છે સમભાવનું અવંલન કરીને એક મુહુર્તમા પ્રાપ્તિઓ જે
મનો નાશ કરે છે તે કર્મો સમભાવ વિના તીવ્ર તપશ્ચાવાળા કરોડો
ખો વડે કરીને પણ નાશ કરી શકાતા નથી ૫૦-૫૧.

સમભાવથી કર્મો કેવી રીતે નાશ થાય ?

કર્મ જીવં ચ સશ્લિષ્ટ પરિજ્ઞાતાત્મનિશ્ચયઃ

વિમિત્રીકુરતે સાયુઃ સામાયિકશલાકયા

૬૨

જેમ ક્ષેપ દ્રવ્યથી (ચિકણી વસ્તુથી) જોડાયેલું પત્રાદિ વાસ
મધુખની સળીથી જુદું કરી શકાય છે તેવી રીતે કર્મ અને જીવ આ
પસમા જોડાયેલા છે, તેઓ નિર્ણય કરીને સાધુઓ સમભાવ રૂપ શલાકા
(સળી) વડે કરી કર્મ અને જીવને જુદા કરે છે ૫૨

આત્મનિશ્ચયના બળથી કેવળ કર્મોજ ખપાવે છે (જુદા
કરે છે) એટલું જ નહિ પણ આત્મામા પરમાત્મપણું
પણુ દેખે છે

રાગાદિજ્ઞાતત્રિવંસે કૃતે સામાયિકાંજુના

સ્વસ્મિન્ સ્વરૂપં પश्यતિ યોગિનઃ પરમાત્મનઃ

૬૩

સમભાવ ૩૫ સૂર્ય વડે રાગાદિ અધકારનો નાશ કર્યો હતો
યાગીઓ પોતાને વિગે પરમાત્માનું સ્વરૂપ જુલે છે ૫૨.

સમભાવનો પ્રભાવ

મિશંતિ જંત્રોનિન્ય ચરિણોપિ પરસ્પર

અપિ સ્વાયંકૃતે સામ્ય ભાજઃ સાયોઃ પ્રભાવનઃ

૬૪

પોતાના સ્વાર્થને માટે પણ સમભાવનું સેવન કરનારા સાધુ-
ઓના પ્રભાવથી નિત્ય વેર ધારણ કરનારા પ્રાણિઓ પણ આપસમાં
સ્નેહભાવ ધારણ કરે છે. (આ સર્વ સમભાવનોજ પ્રભાવ છે.) ૫૪

વિવેચન-ઈષ્ટાનિષ્ટપણે રહેલા, ચેતન્યાચેતન્ય પદાર્થોમાં જેઓનું
મન મુંઝાતું નથી, તેઓનેજ સમંપણું હોય છે. કોઈએ અંદનથી વિલેપન
કયું, અને કોઈએ હુથીયારથી છેદન કયું, એ જે પ્રસંગમાં ચિત્તવૃત્તિ
હુષ્ શોક વિનાની રહે તો તેમાં અનુપમ સામ્યપણું રહેલું સમને
અભિષ્ટ સ્તુતિ કરનાર અને રોષાંધ થઈ શ્રાપ આપનાર ઉપર જે સમ
દૃષ્ટિ હોય તો તે સમભાવનું અવગાહન કરી શકશે. મોટું આશ્રય
છે કે, કાંઈ લેવા દેવા સિવાય સમભાવથી નિર્વૃત્તિ પણ મેળવી શકાય
છે. સ્વર્ગ મોક્ષાદિ પરોક્ષ વસ્તુનો અપલાપ કરનાર નાસ્તિકો પણ
સમભાવથી ઉત્પન્ન થતા સુખોને તો કબુલજ કરે છે. કવિઓના પ્રભાવ
માત્ર અમૃતના નામ ઉપર તમે શા માટે મુંઝાઓ છો? પણ સ્વસં-
વેદ્ય સામ્યામૃતનુંજ તમે પાન કરો. અરે ! ખાવા, પીવા, પહેરવ
વિગેરે રસોથી વિમુખ થયેલા મુનિઓ પણ આ સામ્યામૃતનું પા-
ન યથા ઇચ્છાએ નિરંતર કરે છે, પણ તે સામ્યપણું તેજ કે કલ્પવૃક્ષ
માળા ગળામાં આવી પડે, કે મણિધર સર્પ ગળામાં વિંટાઈ વળે
એ બેઠું સ્થળે સરખી દૃષ્ટિ હોવી જોઈએ. માટે હે ભગ્યો, જે
હોવાથી જ્ઞાનાદિ રત્નો સફળ છે અને જેના અભાવે તે નિષ્ફળ છે,
સામ્યતાનો તમે આશ્રય કરો. ૫૪.

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે સમભાવ કેવા નિમિત્તોથી
ઉત્પન્ન થાય? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.

સામ્યં સ્યાન્નિર્મમત્ત્વેન તત્કૃતે ભાવનાઃ શ્રેયત્
અનિત્યતામશરણં ધર્મમેકત્વમન્યતાં
અશૌચમાશ્રવકવિધિં સર્વં કર્મનિર્જરાં
ધર્મસ્વાલ્ભ્યાતતાં લોક દ્વાદશીં વૌધિભાવનાં

તે સામ્યપણું (મમતા) નિર્મમત્તવડે કરી-થાય છે અને તે નિર્મમત્તતા માટે-ભાવનાનો આશ્રય કરે. ભાવનાઓ બાર છે તે અનુક્રમે બતાવે છે અનિત્ય ૧ અગમ્ય ૨ સસાર ૩ એકત્વ ૪ અન્યત્વ ૫ અશુચિ ૬ આશ્રય ૭ સવર ૮ કર્મનીનિર્જરા ૯ ધર્મસુઆખ્યાત ૧૦ લોક ૧૧ અને બોધિભાવના ૧૨, ૫૫, ૫૬,

પહેલી અનિત્ય ભાવનાનું સ્વરૂપ

યત્માત્મન્ન મ યન્દે યન્મ યન્દે ન તન્નિશિ
નિરીક્ષ્યતે મ્બોસ્મિન્હા પદાર્થાનામનિત્યતા ૫૭

શરીર દેહિના સર્વ પુરુષાર્થનિયમન
પ્રવહપવનોદ્ધૂત પ્રનામનવિનન્ધર ૫૮

કઠોલચપલા લક્ષ્મીઃ સગમા* સ્વપ્રમનિભાઃ
વાલ્યાવ્યતિકરોત્તિસ તલનુલ્ય ચ યાવનુ ૫૯

ઇત્યનિત્ય જગદ્વત્થ સ્થિરચિત્તઃ પ્રતિક્ષણ

તુળ્લાકુળ્લાદિ મત્રાય નિર્મમત્તાય ચિંતયેન્ ૬૦

હા-હા! જે વસ્તુની નાદ્યતા (યા સ્થિતિ) પ્રાત કાળમા છે તે મધ્યાન્હ વખતે રહેતી નથી અને જે મધ્યાન્હે દેખાય છે તે ગરે દેખાતી નથી આ સંસારમા એવી રીતે પદાર્થોની અનિત્યતા દેખાય છે જે શરીર પ્રાણીઓને સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધિનું કારણ છે, તે શરીર પણ પ્રચડ પવનથી ઊત્તલિત કરી નાખેલ વાદળ-સરખું વિનશ્વર છે સમુદ્રના કંઠોલો (ગોળાઓ)ની માફક લક્ષ્મી ચ પળ છે સ્વજનાદિના સયોગો સ્વપ્ન મરણ છે, અને યોવન વાયગના સમૂહથી ઉઠાડેલ અર્કતુલની તુલનાવાળું છે આ પ્રમાણે અનિત્ય જગત્ સ્વરૂપને સ્થિરચિત્ત કરી ક્ષણક્ષણ પ્રત્યે તુળ્લાક્ષી, જ્ઞાનસર્પ ને મત્રતુલ્ય નિર્મમત્તવ થવા માટે ચિંતવવું ૫૭ ૬૦

વિવેચન—પોતા તરફથી, પર તરફથી, યા સર્વ દિશાઓ તરફથી આપણાં જ્યાં આવી પડે છે, તેવાં આ સંસારમા, કૃતા તના દાત રૂપ યત્રમા પડેલા પ્રાણીઓ દુ ખે છુએ છે વળતા જેવા

મજ્જુત દેહો ઉપર પણ અનિત્યતા આવી પડે છે, તો કેળના ગર્ભ જેવા અત્યારના અસાર દેહોની તો વાતજ શી કરવી? મરણ રૂપ વ્યાધના મુખમાં પડેલા છવોનું મંત્ર, તંત્ર, ઔષધાદિકે કરી રક્ષણ થતું નથી. વૃદ્ધિ પામતા છવોને પ્રથમ જરા, અને પછી મરણ સપાટામાં લે છે. પાણીમાં પરપોટાઓ ઉત્પન્ન થઈ થઈને વિલય થાય છે, તેમ પ્રાણિઓનાં દેહો ઉત્પન્ન થઈ થઈ વિલય થાય છે. ગુણોમાં દક્ષિણ્યતા, અને દોષો ઉપર દ્વેષ આ મરણને છેજ નહિ. એ તો દાવાનળની માફક સુકું કે લીલું, સદોષ કે નિર્દોષ સર્વેનો સંહાર કરે છે. સંસાર વાસનાથી મોહિત થઈ તું એમ નિશ્ચય ન કરે શકે, કોઈ પણ ઉપાયથી આ દેહનું રક્ષણ કરીશ, કેમકે જેએ પૃથ્વીનું છત્ર, અને મેરૂ પર્વતનો ઢંડ કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવત હતા તેઓ પણ પોતાનું કે પરનું મરણથી રક્ષણ કરવા સમર્થ થયા નથી. આ અનિત્ય યૌવન, મનુષ્યોને બળ, રૂપ વિગેરે બતાવે ધીરજ આપે છે, તે પણ જરાએ કરી જર્જરિત થાય છે. ઘણું સંકલેશથી પેદા કરેલું અને ઉપભોગ ન લેતાં સારી રીતે રક્ષણ કરેલું ધન પણ ક્ષણ માત્રમાં વિનાશ પામે છે. ધનના નાશ, પામવામાં કે પર્યાયાંતર થવામાં, પાણીના પરપોટા, કે વીજળી સિવાય બીજી ચપળતાવાળી કંઈ ઉપમા આપી શકાય? સંયોગો વિયોગર્થ ભરપૂર છે. સંપદા તે વિપદાજ છે. આમ નિત્ય અનિત્યતાને ભાવનાર, અનિત્ય સંસ્કારથી વાસિત થતાં, વહાલો પુત્ર મરણ પામ્યે હોય તો પણ શોક કરતો નથી; ત્યારે મૂઠ માણસો માટીનું વાસણ ભાંગતાં પણ રૂઢન કરે છે. આમ આત્મા સિવાય દરેક વસ્તુની અનિત્યતા વિચારવી.

(૨) અશરણ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

इन्द्रोपेन्द्रादयोप्येते यन्मृत्योर्यीति गोचरं

अहो तदंतकांतके कः शरण्यः शरीरिणां

૬૧

पितुर्मृतुः स्वसुभ्रातु स्तनयानां च पश्यतां

अत्राणो नीयते जंतुः कर्मभिर्यमसद्मनि

૬૨

શોચંતે સ્વજનાનંત નીયમાનાન્ સ્વકર્મભિઃ

નેપ્યમાણ તુ શોચતિ નાત્માન મૂઢુચ્છયઃ

૬૩

સસારે દુઃસ્વદાવાશિ જ્વલજ્જ્વાલાકરાભિતે

વને મૃગાર્ભકસ્યેવ શરણ નાસ્તિ દેહિનઃ

૬૪

અરે! જ્યારે ઈંદ્ર અને ઉષેઠ્ર, વામુદેવાદિ પશુ જે મૃત્યુને આધીન થાય છે, તે મરણુલય આવ્યે છતે આ પામર પ્રાણિઓને કોનું શરણુ? પિતા, માતા, બેન, ભાઈ અને પુત્રાદિના જોતજોતા માજ શરણુ રહિત આ પ્રાણિને કર્મો ચમના ઘર પ્રત્યે (ચાર ગતિને વિષે) લઈ જાય છે પોતાના કર્મોવડે કરી અત પમાડાતા (મરણુ પામતા) સ્વજનોને જોઈને મૂઢુ બુદ્ધિવાળા લોહો શોચ કરે છે, પણ પોતાને તે કર્મો ચોડા વખતમા લઈ જશે તેને માટે તે બીલકુલ શોચ કરતા નથી, એ અકસોસનુ કારણુ છે. હુ ખરૂંપી દાવાનળની બળતી જવાળાઓથી ભય કર આ સ સારરૂપ વનમા મૃગના બાળકોની માફક પ્રાણિઓને (ધર્મ ત્રિવાય) કોઈનું શરણુ નથી ૬૧ થી ૬૪

વિવેચન—આયુર્વેદાદિના અષ્ટાગને જાણનાર રાજવૈદ્યો, અને મૃત્યુજય મત્ર વડે મત્રવાનીઓ પણ આ દેહનુ મરણુથી રક્ષણુ કરી શકતા નથી ખડગના થી જરામા રહેનારા અને ચતુરંગ મેના થી વિઠાએલા રાજાને પણ રાકની માફક મરણુ જે થી જાય છે, તો અન્યની શી વાત કરવી? સગર ચક્રવર્તિના સાઠ હજાર પુત્રોને તૃણની માફક જવલનપ્રણ દેવે બાળીને ભસ્મ કરી દીધા, પચીશ હજાર દેવોથી સેવન કરાતો ચક્રવર્તિ તેનું રક્ષણુ કરવા અમર્થ ન થયો રક દાસાર્યના પાંચમો શિષ્યોને પાપી પાલકે ઘાણીમા ઘાલી માર્યા, પણ મરણુથી બચાવવા કોઈ અમર્થ ન થયો જેમ મરણુના પ્રતિકારને જનાવડે નથી જાણના તેમ મનુષ્યો પણ ન જાણે તો તે મનુષ્યપણુ ધિક્કારને પાત્ર છે અહા! શુ પરાક્રમી પુત્રોની પણ પરાધીન દશા! એક ખડગ માત્ર ઉપકરણુથી જેણે આખી દુનિ

યાને જીતી હતી, તેવા વીર પુરૂષો પણ મરણ પામે આંખે દીન થઈ મોઢામાં આંગળીઓ ઘાલે છે. સ્નેહથી ખેંચીને જેને ઈંદ્ર મહારાજ પણ અર્ધાસને બેસાડતા તેવા ત્રિભુકાદિ મહારાજાઓ પણ વર્ણુવી ન શકાય તેવી ઘોર દશા પોમ્યા ! ખડગ ધારાની માફક તીક્ષ્ણ ત્રત પાળનાર મુનિઓ પણ તેનો પ્રતિકાર નથી કરી શકતા. માટેજ આ વિશ્વ અશરણ્ય, અરાજક અને નિર્નાયક છે. એમ એક નાનામાં નાના છીડાથી લઈને દેવો પર્યાંતના સર્વ જીવોથી ભરપુર આ આખું જગત્ શરણ રહિત, કર્મોને યા જન્મ મરણને પરાધીન છે. એક ધર્મનું શરણ તેજ શુભ ગતિ આપી, કર્મની જાળથી છોડાવી, જન્મ મરણથી મુક્ત કરી ખડ્ડું સુખ કે શરણ આપનાર છે, માટે હે જીવો ! કર્મોધીન જીવોનો આશ્રય મૂકીને એક ધર્મનો આશ્રય તમે સ્વીકારો, જેથી અક્ષય સુખ મળે.

(૩) સંસાર ભાવનાનું સ્વરૂપ.

શ્રોત્રિયઃ શ્વપચઃ સ્વામી પતિર્બ્રહ્માકૃમિશ્ચ સઃ

સંસારનાટ્યે નટવત્ સંસારી હંત ચેષ્ટતે

૬૫

ન યાંતિ કતમાં યોનિં કતમાં વા ન મુંચતિ

સંસારી કર્મસંવંધા દવક્રયકુટીમિવ

૬૬

સમસ્તલોકાકાશેપિ નાનારૂપૈઃ સ્વકર્મભિઃ

વાલાગ્રમપિ તન્નાસ્તિ યન્ન સ્પૃષ્ટં શરીરિભિઃ

૬૭

આ સંસારની અનેક યોનિઓમાં પરિભ્રમણ કરવારૂપ નાટ્ય કર્મમાં નટની માફક સંસારી જીવો ચેષ્ટા કરે છે. અહો ! તેમાં વેદનો પારગામી પણ મરી કર્મયોગે ચંડાળ થાય છે. સ્વામી મરીને સેવક થાય છે, અને પ્રજાપતિ કુમ્ભી આદિપણે ઉત્પન્ન થાય છે. સંસારી જીવો કર્મના સંબંધથી ભાડાની કોટડીની માફક કંઈ યોનિમાં પ્રવેશ કરતા નથી કે કંઈ યોનિનો ત્યાગ નથી કરતા ? અર્થાત્ દરેક સ્થળનો ત્યાગ કરે છે અને તેમાં પ્રવેશ પણ કરે છે. આ સમસ્ત લોકાકાશની અંદર એક વાળાગ્ર જેટલો પણ એવો લાગ

નહિ' મળી શકે દે, પોતાના કર્મોવડે અનેક ક્રોધ ધાગણ કરી આ પ્રાણિઓએ તે સ્થળનો સ્પર્શ ન કર્યો હોય (એમ સ સારપરિ શ્રમણના સખધર્મા વિચારવુ તે મસાર ભાવના) ૬૫-૬૬-૬૭ '

વિવેચન—સ માગી છોડો નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય, અને દેવ એમ આગ્ર પ્રકારના છે પ્રાચે મર્વ છોડો દુ ખથી ભરપૂર અને ક્રમ મળધથી પીડાયેલા આ જગતમાં પશ્ચિમણ કર્યા કરે છે

પરેલી ત્રણ નરકમાં ગીત અને પાછળથી ચાર નરકમાં ઉણુ વેદના નરકના છોડો અનુભવે છે જો નરકની ઉણુતામાં લોહાનો પર્વત નાખવામાં આવ્યો હોય તો તે પણ પીગળી જાય તેટલી ગરમી ત્યાં નરકના છોડો મહુન કરે છે તેમજ અન્યે અન્ય દ્વેષભાવથી કે પૂર્વના વૈરથી મારામારી કરી નારકીઓ દુ ખી થાય છે વળી પરમાધર્મી દેવો તેને દુ ખ આપે છે આમ ત્રણ પ્રકારના દુ ખોને ભોગવતા નારકીના છોડો દુ ખે છોડે છે

તિર્યચગતિમાં પૃથ્વીપણે ઉત્પન્ન થયેલા છોડોને હલાદિ કે વિદારવે કરી, પાણીના પ્રવાહમાં ભીજવે કરી, અગ્નિથી દહન કરવે કરી, અને અનેક વિજાતીય દ્રવ્યે ઝેદન, ભેદન કરવે કરી દુ ખ અનુભવવુ પડે છે

પાણીપણે ઉત્પન્ન થયેલા છોડો, સૂર્યના તાપેકરી, મૂળ પ્રમુખથી શોષાને કરી, લારાદિકની મિશ્રતાએ કરી, પિપાસિતના પાંચે કરી, દુ ખો અનુભવે છે

અગ્નિપણે ઉત્પન્ન થયેલા છોડો, પાણીથી ઝુઝારે કરી, ઘણુ પ્રમુખથી કુટવે કરી, અને ઇંધણ પ્રમુખથી ખાળવે કરી દુ ખી થાય છે

વાયુપણે પેદા થયેલા છોડો વીજળા પ્રમુખથી ઝપટાવે કરી, ગીત ઉણુા દ્રવ્યના સંયોગે કરી, આપસમાં પડાવે કરી મરણાદિક અનુભવે છે

વનસ્પતિના છોડો, છેદાવુ, ભેદાવુ, અગ્નિથી પચાવુ, પીતાવુ, અન્યોન્ય ઘસાવુ, વાચરા પ્રમુખથી ભગાવુ, દાવાનળ

પ્રમુખથી બળવું, અને પાણીના પૂરવડે ઉન્મૂલન થવું વિગેરે કારણોથી અસંભવ દુઃખોનો અનુભવ કરે છે.

જે ઇન્દ્રિય તે ઇન્દ્રિય ઔરેન્દ્રિય વિગેરે વિકલેન્દ્રિય છવે કોઈ ઔષધાદિકથી, કોઈ પણ પ્રમુખથી મદન થવે કરી, માર્જન કરવે કરી, અને કોઈ તાડનાદિકે કરી દુઃખ અને મરણ અનુભવે છે.

પન્ચેન્દ્રિય છવે મૃગાદિ વ્યાધ પ્રમુખના પ્રહારે કરી, નાનાં જનાવરો, માંસાહારી મોટા જનાવરોના લક્ષ્ય તરીકે તેમજ ટાઢ, તાપ, વરસાદ, અગ્નિ, અને શસ્ત્રાદિકે કરી સર્વ જગ્યે ત્રાસ પામતાં કેવલ દુઃખોનો અનુભવ કરે છે.

મનુષ્યો અનાર્યપણે ઉત્પન્ન થએલા એટલાં તે પાપો કરે છે કે જેતું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. આર્યપણે ઉત્પન્ન થએલા પણ અનાર્ય એટાવાળા દુઃખ, દારિદ્ર, અને દુર્ભાગ્યથી દગ્ધ થએલા દુઃખે જીવન પૂરું કરે છે. પરપ્રેમ્યતાથી પરાધીન થએલા, રોગ, જન્મ જરા, મરણાદિથી ગ્રસાયેલા, નીચ કર્મોથી કદર્યના પામેલા, દીનદશ પામેલા માનવો દુઃખે જીવે છે. અગ્નિના વર્ણ સરખી તપાવેલ સૂર્ય વડે દરેક રોમ ભેદવામાં આવે તેના કરતાં આઠગણું દુઃખ ગર્ભવાસનું છે. બાલપણમાં મૂત્ર વિદ્યામાં પડ્યા રહેવે કરી, યૌવનાવસ્થામાં વિપયાદિમાં અંધ બની, અથવા વિપયાદિના વિયોગે કરી, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં કાશ, શ્વાસ, ઇન્દ્રિયોની હીનતા વડે દુઃખે અનુભવે છે.

બાહ્યાવસ્થા વિદ્યાના શુકર સરખી, યૌવનાવસ્થા મદન પરાધી ગર્દલ સરખી, અને વૃદ્ધાવસ્થા જરત બળદ સરખી, મનુષ્યો ગુન્ન છે. પણ ધર્મ સિવાય પુરૂષ, પુરૂષ થઈ શકતોજ નથી.

બાહ્યાવસ્થા માતાનું મુખ જોવામાં, યુવાવસ્થા સ્ત્રીનું મુખ જોવામાં અને વૃદ્ધાવસ્થા પુત્ર મુખ જોવામાં મૂર્ખ મનુષ્યો કાઢે છે પણ અંતરમુખ થઈ શકતો નથી એજ શોચનીય છે.

સેવા, કર્મણુ, વાણિજ્ય, અને પાશુપાદ્યાદિ કર્મ કરવે કંઈ ધનની આશામાં વિબુદ્ધ થએલો મનુષ્ય પોતાનું જીવન નિરર્થ

કરે છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના ભાજન તુલ્ય મનુષ્ય જન્મમાં પાપી પુરુષો પાપ તુલ્ય મદિરા ભરે છે સ્વર્ગ, મોક્ષની પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ મનુષ્ય જન્મ પામીને નરકની પ્રાપ્તિ રૂપ કર્મ કરવે કરી મનુષ્ય જન્મ ફેગટ હારે છે એ મહાન અક્ષોસની વાત છે

શોક, આમર્ષ, વિષાદ, ધર્મ્યા, અને દીનતાદિથી હૃતબુદ્ધિ વાળા દેવોને, દેવલોકને વિષે પણ દુઃખનુજ સામ્રાજ્ય અનુભવાય છે પરજન્મના શુભિત તુલ્ય અપર દેવોની મહાન રૂઢિને જોઈને સ્વલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવો શોક કરે છે અરે! પૂર્વે કાંઈ વિશેષ સુકૃત અમે ન કયું તેથી આહી આભિયોગિક (ચાકર) દેવપણુ અમે પામ્યા વિશેષ લક્ષ્મીવાન દેવોને જોઈ હલકી ઋદ્ધિવાળા દેવો આ પ્રમાણે વિષાદ કરે છે બીજા મહુર્ધિક દેવોની આ, વિમાન, રતન, અને ઉપવનાદિક સપદા જોઈ ધર્મ્યા અનળથી રાત્ર દિવસ દેવો પાળ્યા કરે છે પુન્યથી મળેલા દેવ લોકમાં પણ કામ, ક્રોધ, અને તથાતુરા દેવો ત્યાં પણ સુખ અનુભવી રાકતા નથી વ્યવન (મરણ) સમય નજીક આવતા અમ્ભાન માળા ગ્દ્વાનિ પામે છે કલ્પશ્લા ચાલતા દેખે છે, નિદ્રા આવે છે, રોગ વિના ગરીરની સધિઓ ખુટે છે, દીનતા થાય છે, અને જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી આગમી કાળમાં ગર્ભ વાસમાં અનુભવવામાં આવનાર દુઃખોને જોઈ ત્રાસ પામે છે આમ ચાર ગતિમાંથી ડોઈ પણ ગતિમાં સુખનો લેશ માત્ર નથી પણ દેવળ શારીરિક યા માનસિક દુઃખોથી ભરપુર આ સસાર ઉ એમ જાણી નિર્મલ્ભવ થવા માટે પ્રયત્નપૂર્વક આ ભવભાવનાને વારંવાર સ્મરણમાં રાખવી

(૪) એકુલ્ય ભાવના.

एक उत्पद्यते जनु रेफ एव विपद्यते

कर्माण्यनुभवत्येक. प्रचित्तानि भवातरे

अन्यस्तेनाजित रिक्त मृत्युः समुप भुज्यते

सत्वेको नरककोडे लिख्यते निजकर्मभिः

૬૮

૬૯

આ જીવ ભવાંતરમાં એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે. એકલોજ મરણ પામે છે, અને પોતે એકલાં કરેલ કર્મો (આ ભવમાં યા) ભવાંતરમાં એકલો અનુભવે છે. એકે ઉપાર્જન કરેલું ધન ધીત્ર અનેક કુટુંબી આદિ એકલા થઈ ખાય છે, છતાં તે પાપ કરી ધન ઉપાર્જન કરનાર પોતાનાં કર્મોવડે કદી નરકમાં એકલોજ કલેશ પામે છે. (આ પ્રમાણે વિચાર કરી વિરક્તતા પામી તે એકત્વ ભાવના) ૬૮, ૬૯.

દુઃખરૂપ દાવાનળથી ભયંકર વિસ્તારવાળા સંસારરૂપ જ્ઞાનનમાં કર્મથી પરાધીન આ આત્મા એકલો પરિવ્રમણ કર્યા કરે છે. આ ધન, સ્વજનાદિ ઉપાધિ અહીંજ મૂકી ભવોભવમાં એકલોજ ભટકવું પડે છે. પૈસાને માટે યા સ્વાર્થને માટે ન સગાં હોય તે પણ સગાં થતાં આવે છે. પણ કોઈ આકૃત આવી પડી હોય ત્યારે દુઃખનો અનુભવ તો એક પોતાનેજ કરવો પડે છે. જેમ લીલાં ફળ, કુલવાળાં વૃક્ષોનો યા જંગલોનો આશ્રય હુલરો પ્રાણિઓ લે છે, પણ વૃક્ષ મૂળથી ઉખડી ગયું હોય, કે વનમાં દાવાનળ લાગ્યો હોય તો તદાળ તે વૃક્ષનો કે વનનો ત્યાગ કરી પ્રાણિઓ ધીત્રનો આશ્રય લે છે, તેમ સ્વાર્થ ન સરવાથી કે પૂર્ણ થવાથી પ્રાણિઓ પોતપોતાને રસ્તે પડે છે અને વૃક્ષની કે વનની માફક પાંપ કરનાર દુઃખાદિનો અનુભવ કરે છે. છ જડ પૃથ્વીનું સામ્રાજ્ય, નવનિધાન, ચૌદ રત્નો, અને હુલરો અંતેઉરીનો ત્યાગ કરી ચક્રવર્તિ જેવાં મહાન પરાક્રમી રાજાઓ પણ એકલા ચાલતા થયા. ત્રણ ભુવનમાં નિષ્કંટક ધીરૂદ્ધ ધારણ કરનાર અને મહાન ગર્વિષ્ઠ તથા બલિષ્ઠ રાવણ જેવા રાજાઓ સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરી એકલાજ રણશય્યામાં પોઠયા. પરિવાર કોઈ સાથે ન ગયો અને નરકાદિ ભયંકર સ્થળોમાં દુઃખનો અનુભવ એકલાનેજ કરવો પડ્યો. માટે હે આત્મન્ જાગૃત થા, ક્ષણભંગુર દુઃખદોષ અને કેવળ સ્વાર્થી આ પરિવારનો ત્યાગ કર, અને પરમાનંદ સ્વરૂપ, અક્ષય તથા અબ્યય, સ્વરૂપ પ્રગટ કરી તેનો આનંદ અનુભવ.

(૫) અન્યત્વ ભાવના.

યત્રાન્યત્વ શરીરસ્ય વૈસાદશ્યાચ્છરીણઃ

વનવધુસહાયના તત્રાન્યત્વ ન દુર્વર્ચ

૭૦

યો દેહધનવંધુભ્યો ભિન્નમાત્માનમીક્ષતે

૪૬ ક શોકશકુના તસ્ય હતાતકઃ પ્રતન્યતે

૭૧

જ્યા મૂર્ત, અમૂર્ત, ચેતન, જડ, નિત્ય, અનિત્યાદિ વિસદશય
જ્ઞાતી આત્મા કરતા શરીરનું જુદાપણું (સ્વત સિદ્ધ) છે ત્યાં ધન
અથવાદિ સહાયિઓનું જુદાપણું કહેવું કે તેઓ આત્માથી જુદા
છે તે અતિશય ઉક્તિવાળું નથી અને, જે માણસ દેહ, ધન અને
અધુ આદિથી ભિન્ન જુદોજ આત્માને જાણે છે, તેને વિયોગાદિ જન્ય
શોકરૂપ શત્રુ કેવી રીતે પીડા કરી શકે? આ પ્રમાણે દેહ, ગેહ, સ્વજ
નાદિથી આત્મા ભિન્ન છે તેમ વિચારી નિર્મળ થવું તે અન્યત્વ
ભાવના ૭૦, ૭૧

વિવેચન—અન્યત્વ એટલે જુદાપણું એક સ્વરૂપથી બીજા
સ્વરૂપનું વિલક્ષણપણું આ વિલક્ષણપણું આત્મા અને દેહના સબ-
ધમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે આત્મા ચૈતન્ય લક્ષણ છે ત્યારે થયા
પથય ધર્મવાળું શરીર જડ સ્વરૂપ છે દેહાદિ ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય છે આત્મા
અનુભવ ગોચર છે આદિ કોઈ શકા કરે છે કે, “આત્મા અને દેહ
જો પ્રગટ રીતે જુદાજ છે તો દેહ ઉપર પ્રહાર થતા આત્મા કેમ
દુઃખ અનુભવે છે?” એ કહેવું ઠીક છે, પણ જેઓને શરીરાદિમાં ભેદ
બુદ્ધિ તાત્વિક નથી તેઓને દેહ ઉપર પ્રહાર કરતા આત્મા દુઃખી થાય
છે પણ જેઓ દેહ, આત્માનો ભેદ સારી રીતે સ્વીકારે છે તેઓને દેહ
ઉપર પ્રહાર થતા આત્મા બીલકુલ પીડાતો નથી યાદ કરો, ભગ
વાન મહાવીર દેવના ઉપર સુગમકદેવે લોઢાનું ચક્ર ફેંક્યું, અને ગોવા
બીઆઓએ પગ ઉપર ખીર રાધી, છતાં દેહાત્માની ભિન્નતાનો અનુભવ
કરનાર મહાવીર દેવને દુઃખ થયું છે? દેહાત્માની ભિન્નતા અનુભવનાર
નમીરાજને ઈંદ્રે કહ્યું કે આ તારી મિથિલા નગરી બળી જાય છે

નમીરાજીએ એજ ઉત્તર આપ્યો કે માફ કાંઈ બળતું નથી. આ ભેદ-
જ્ઞાન કહેવાય છે. ભેદજ્ઞાન જાણનારને પિતા સંબંધી દુઃખ આવ્યે છતે
પણ તે દુઃખી થતો નથી, ત્યારે અભેદ બુદ્ધિવાળા જીવને એક ચાકર
સંબંધી દુઃખ આવ્યે છતે પણ તે દુઃખી થાય છે. જ્યારે મનુષ્યો
મમત્વપણું-પોતાપણું મૂંઝી દે છે, ત્યારે પુત્ર હોય તો પણ તે પર છે
અને જ્યાં મમત્વપણું ધરાવે છે તે પર હોય છતાં પુત્રથી પણ અધિક
છે. પરવસ્તુને પોતાપણું માનનારા કોશાકારના (રેશમના) કીડાની
માફક પોતે પોતાને બાંધે છે. અને વિવેકજ્ઞાનથી સ્વપરનો નિર્ણય
કરનાર પોતાને કર્મબાંધનથી છોડાવે છે. નવીન કર્મ રોકવા અને પૂર્વ
કર્મ દૂર કરવા આ ભાવના વારંવાર વિચારવાની છે.

(૬) અશુચિ ભાવનાનું સ્વરૂપ.

રસાસ્ટગ્માંસમેદોસ્થિ મજ્જશુક્રાંત્રવર્ચસાં

અશુચિનાં પદં કાયઃ શુચિત્વં તસ્ય તત્ક્રુતઃ

૭૨

નવસ્રોતઃ સ્રવદ્વિસ્ર રસનિઃ સ્પંદપિચ્છિલે

દેહેપિ શૌચસંકલ્પો મહન્મોહવિજૃંભિતં

૭૩

રસ, રૂધિર, માંસ, મેદા, હાડકાં, મજ્જા, વીર્ય, આંતરડાં,
અને વિષ્ટા પ્રમુખ અશુચિના ધર રૂપ આ કાયા છે. તેમાં પવિત્રપણું
ક્યાંથી હોય? જે દેહના નવ દ્વારોથી ઝરતો દુર્ગંધિત રસ અને તેના
નીકળવાથી ખરડાયેલ દેહને વિષે પણ પવિત્રતાની કલ્પના કરવી કે
અભિમાન કરવું તે મહાન મોહનું ચેષ્ટિત છે. આ પ્રમાણે વિચારો
કરી શ્રી યા સ્વદેહ ઉપરથી મમત્વ ઓછો કરવો તે અશુચિ-
ભાવના. ૭૨, ૭૩.

વિવેચન-વીર્ય અને રૂધિરથી પેદા થએલ, મળથી વૃદ્ધિ પામેલ,
અને ગર્ભમાં જરાયુથી ઢંકાયેલ કાયા પવિત્ર કેમ કહી શકાય? માતાએ
બાંધેલા અનાજ પાણીમાંથી પેદા થએલ રસ, નાડી વાટે પીધ પીધને
વૃદ્ધિ પામેલ શરીરમાં કોણ પવિત્રતા માને? ધાતુ, અને મળાદિ
દોષથી વ્યાપ્ત, કૃમિ, ગંદુપદાર્થના સ્થાનરૂપ, અને રોગ રૂપ સર્પ

સમુદાયથી ભદ્રાણુ કરાતા આ શરીરને પવિત્ર કોણુ કહે ? સુસ્વાદિષ્ટ, ઉત્તમ ભોજનાદિ ખાધેલા જેના સગથી વિદ્યારૂપ વધ જાય છે, તે શરીર પવિત્ર કેમ હોય ? કસ્તુરી, અને ચંદનાદિના સુગંધી વિલે પનો એ જેના ઉપર લગાડવાથી મળરૂપ થઈ જાય છે તે શરીરમા પવિત્રતા શી ? સુગંધી તાળુનાદિ ખાધા હોય છતાં પ્રાત્ર માં ઉઠતા મુખ જુગુપ્સનીય યા દુર્ગંધિત થાય છે, તે શરીર શુ પવિત્ર કહેવાય ?

સ્વત પવિત્ર યા સુગંધી ગંધ, દૂધ, પુષ્પ, સ્ત્રગ, વસ્ત્રાદિ જે દેહના સંબંધથી દુર્ગંધિત અને અપવિત્ર (મલિત) થાય છે, તે કાયાને પવિત્ર માનવી એ કેટલું બધું ગોચનીય છે ? મહિસના ઘડાની માફક સે કંઠે વાર આ કાયાને ધુવો, વિલેપન કરો કે અભ્યંગન કરો તોપણ પવિત્ર થવાની નથી માટે આ અનિત્ય દેહથી જેટલી તપસ્યા, જ્ઞાન, ધ્યાન, અને પરોપકારાદિ બની શકે તે કરી લેવું એજ આ માનવ દેહનું માર્ગકપણું. આ અશુચિ ભાવના ભાવવાથી શરીર સંબંધી મદ, અભિમાન ગળી જાય છે અને દેહથી આત્માને જુદો જોવામા આવે છે

(૭) આશ્રય ભાવનાનું સ્વરૂપ

મનોવાક્રાયકર્માણિ યોગાઃ કર્મ શુભાશુભ

યદાશ્રવતિ જતૂના માશ્રવાસ્તેન કીર્તિતા.

૭૮

મૈત્ર્યાદિયાસિત ચંતઃ કર્મ સૂતે શુભાત્મક

કપાયવિપયાક્રાત વિતનોત્યશુભ પુનઃ

૭૯

શુભાર્જનાય નિર્મલ્ય શ્રુતજ્ઞાનાથિત વચઃ

વિપરીત પુનર્ઘ્ય મશુભાર્જન દેત્રે

૮૦

શરીરેણ મુગુપ્તેન શરીરી ચિનુતે શુભ

સતતારભિણા જનુ ઘાતકેનાશુભ પુનઃ

૮૧

કપાયવિપયાયોગા પ્રમાદાવિરતી તયા

મિધ્યાત્વમાર્ત્તરીટે ચેત્યશુભ પ્રતિદેત્રે

૮૨

મન, વચન અને કાયાનો વ્યાપાર તે યોગો કહેવાય છે. તે યોગદ્વારા પ્રાણિઓમાં શુભાશુભ કર્મ આવે છે. માટે તે શુભાશુભ કર્મને આશ્રવ કહેલ છે, તેજ ક્રમે કરી બતાવે છે. મન જ્યારે મૈત્રી પ્રમાદાદિ ભાવના વડે વાસિત થાય છે ત્યારે શુભ કર્મ ઉત્પન્ન કરે છે અને ક્રોધાદિ કષાય તથા ઈર્દ્રિયોના વિષયોથી જ્યારે આ કાંત (વ્યાપ્ત) થાય છે ત્યારે તે અશુભ કર્મ વધારે છે. શ્રુતજ્ઞાનાશ્રિત સત્ય વચન તે શુભ કર્મ ઉપાજવા માટે થાય છે, અને તેથી વિપરીત ધર્મોદિ વિરુદ્ધ તથા અસત્ય વચન અશુભ કર્મ માટે થાય છે. શરીરને સારી રીતે અશુભ કાર્યોથી ગોપવી રાખી અને ધાર્મિક વ્યાપારોમાં પ્રવર્તીવવાથી આત્મા શુભ કર્મ એકઠાં કરે છે અને નિરંતર જંતુઓના ઘાતક અશુભ વ્યાપારો વડે અશુભ કર્મ એકઠાં થાય છે. તેમજ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, પાંચ ઈર્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો, મન, વચન, કાયાના યોગો—નિદ્રા આલસ્યાદિ પ્રમાદ, કેઈ પણ જાતનાં વ્રત નિયમો ન લેવાં તેવી થોડી કે ઝાઝી અવિરતી, મિથ્યાત્વ, આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન વિગેરે અશુભ કર્મ ઉત્પન્ન કરવાનાં કારણો છે. આ સર્વ કર્મ આવવાનાં કારણો છે એમ વિચારી જેમ બને તેમ તેથી પાછા હઠવું એ આશ્રવ ભાવના વિચારવાનું કે સમજવાનું રહસ્ય છે ૬૪ થી ૭૮.

વિવેચન—કર્મ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાનો હેતુ તેને આશ્રવ કહે છે. તે કર્મો જ્ઞાનાવરણીયાદિ ભેદથી આઠ પ્રકારનાં છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદની, મોહની, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અંતરાય, કેવાં કારણો (હેતુઓ) મળવાથી કયાં કર્મો બંધાય છે તે ક્રમે બતાવવામાં આવે છે.

જ્ઞાનાવરણીય, અને દર્શનાવરણીય કર્મો, તે તે શુભ વાળાઓને, અને જ્ઞાન, દર્શનના હેતુભૂત કારણોમાં વિઘ્ન કરવાથી તેને ઓળવવાથી, નિંદા કરવાથી, આશાતના કરવાથી, ઘાત કરવાથી કે મત્સર કરવાથી બંધાય છે.

દેવપૂજા, ગુરૂની સેવા, સુપાત્ર દાન, દયા, ક્ષમા, સરાગસંયમ, દેશવિરતિ, અકામ નિર્જરા, શોચ, અને અજ્ઞાન તપ, આ સર્વે શાતાવેદનીય કર્મના કારણો છે

દુઃખ, શોક, વધ, સત્તાપ, આક્રંદ, અને પરિવેદન, પોતાના સબંધમાં કરવું, બીજાને કરવું અથવા સ્વપર ઉભયને કરવું તે અશાતાવેદનીય કર્મ બાધવાના કારણો છે

વીતરાગ, મરૂત, મદ્ય, ધર્મ અને મર્વ દેવોના સબંધમાં અવર્ણવાદ બોલવા, તીવ્ર મિથ્યા પરિણામ, સર્વજ્ઞ, સિદ્ધ, અને દેવોનો અપલાપ કરવો (નથી એમ કહેવું), ધાર્મિક પુરૂષોને દ્વેષ આપવું, ઉન્માદની પ્રક્રિયા કરવી, અનર્થનો આશ્રય કરવો, અસંયતિનું પૂજન કરવું, પૂર્વોપર વિચાર કર્યા સિવાય કાર્ય કરવાપણું, અને શુર્વાદિકનું અપમાન કરવું આ મર્વ દર્શન બોદનીય કર્મના આશ્રવો છે

કપાયના ઉદયથી આત્માના તીવ્ર પરિણામ તે ચારિત્ર્યબોદનીય કર્મબંધનના કારણો છે

કદર્પ ઉત્પન્ન થાય તેવી ચેષ્ટાઓ, ઉપહાસ (મરકટી), સહનશીલતા, બહુમત્તાપ, અને હીન વચન વિગેરે હાસ્ય બોદનીય કર્મના આશ્રવો છે

ધર્મો, પાપનીલતા, બીજના મુખનો નાશ કરવાપણું, ખરાબ કાર્યોમાં બીજને ઉત્સાહિત કરવા, વિગેરે અરતી બોદનીય કર્મના આશ્રવો છે

દેશાદ્દેખવામાં ઉત્સુકતા, ચિત્રો કાઢવા, રમવું, ખેલવું અને બીજાનું મન સ્વાધીન કરી લેવું વિગેરે રતિ બોદનીય કર્મના આશ્રવો છે

ભયના પરિણામ, બીજને ભય પમાડવો, ત્રાત્ર આપવો, નિર્દયપણું વિગેરે ભય બોદનીયના આશ્રવો છે

પોતે શોક કરવો, બીજને શોક કરાવવો, શોચ કરવો, રૂદન કરવું વિગેરે શોક બોદનીય કર્મબંધનના કારણો છે

અતુર્વિધ સંઘના અપવાદ જોલવા, જુગુપ્સા કરવી, સદા-ચારની નિંદા કરવી વિગેરે જુગુપ્સા મોહનીયનાં આશ્રયો છે.

ધર્મ, વિષયમાં આસક્તિ, અસત્ય જોલવું, વક્તા, પરત્વી લપટતા, વિગેરે સ્ત્રીવેદ જાંઘનનાં કારણો છે.

પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ, ધર્મ ન કરવાપણું, કપાયની મંદતા, સરલતા, શીયળ પાળવું, ઇત્યાદિ પુરુષવેદ જાંઘનનાં કારણો છે.

સ્ત્રી, પુરુષ સંજોગી અનંગ સેવા, ઉત્કટ કપાય, તીવ્ર વિષયાવિલાસ, સતી સ્ત્રીઓના શીયળ જાંઘન કરવાપણું, ઇત્યાદિ નપુ-સકવેદ જાંઘવાનાં આશ્રયો છે.

સાધુ પુરુષોની નિંદા કરવી, ધર્મ કરવા તત્પર થએલાઓને વિધન કરવું, મધુ, માંસ વિગેરેથી વિરમેલાઓ પાસે તેના ગુણોનું વર્ણન કરવું, વિરતિ, યા અવિરતિઓને અંતરાય કરવી, સંસાર-વસ્થાના ગુણો કહેવા, ચારિત્રને હુષિત કહેવું, શાંત થએલા કપાય નોકપાયની ઉઠીરણા કરવી વિગેરે સામાન્યથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મ આવવાનાં આશ્રયો છે.

પંચેન્દ્રિય પ્રાણિનો વધ, ઘણો આરંભ, ઘણો પરિગ્રહ, નિર્દયતા, માંસનું લોજન, લાંબો કાળ વેર રાખવાપણું, રૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ, અનંતાનુજાંધી કપાય, કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતલેશ્યા, અસત્ય ભાષણ, પરદ્રવ્યાપહરણ, વારંવાર મૈથુન સેવન, અને ઇન્દ્રિય પર-ધીનતા વિગેરે નરક આયુષ્ય જાંઘનનાં કારણો છે.

ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ, ધર્મમાર્ગનો નાશ, ચિંત્તની મૂઢતા, આર્તધ્યાન, કરેલ પાપને છુપાવવું, કપટ, આરંભ, પરિગ્રહ, અતિ-ચારવાણું શીયળવ્રત, નીલ, કાપોતલેશ્યા, અને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણી કપાય આ સર્વે તિર્યંચ (જનાવર)નાં આયુષ્ય જાંઘનનાં કારણો છે.

અલ્પ આરંભ, અલ્પ પરિગ્રહ, સ્વાભાવિક નમ્રતા, સરલતા, કાપોત, પીતલેશ્યા, ધર્મધ્યાનમાં પ્રીતિ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણી કપાય મધ્યમ પરિણામ, સંવિભાગ કરવાપણું, દેવ ગુરુનું પૂજન, સજ્જનોને માન આપવાપણું, પ્રિય આલાપ, સુખે બોધ કરી શકાય

મમન્ટવી શકાય તેવી બુદ્ધિ, અને લોક-સમુદાયમાં મધ્યમપણે
ગ્રહેણુ-આ મર્વ મનુષ્ય આયુષ્ય બંધન કરવાના કારણે છે

સરાગમયમ, દેશવિરતિ, અકામ નિર્જરા, ઉત્તમ મનુષ્યોની
સોળત, ધર્મશ્રવણ, સુધાત્રદાન, તપ, શ્રદ્ધા, રત્નત્રયની વિરાધના,
મરણુ અવસરે પીત અને પદ્મ લેશ્યાના પરિણામ, બાળતપ, શુભ
પરિણામ પૂર્વક અગ્નિ, પાણી આદિમાં મરણુ, અને અવ્યકત (અર્થ,
દારણુ સમજ્યા વગર) સામાયિક વિગેરે દેવ આયુષ્ય બાધવાના
કારણે છે

મન, વચન, કાયાનુ વક્રપણુ, ખીજાને કગવા, માયાપ્રયોગ,
મિથ્યાત્વ, પૈશૂન્ય, ચળચિત્તતા, વસ્તુઓમાં મેળભેળ કરવું, જૂઠી
સાક્ષી ભરવી, અન્યના અગોપાગ કાપવા, યત્રો, પિજરાઓ
વિગેરે બનાવવા, કુડા તોલા, માપા બનાવવા, અન્યની નિંદા,
પોતાની પ્રગ સા, હિ સા, અસત્ય, ચોરી, મયુન, આગ લ, મહા પરિ-
હ્, કંઠાર અને અસહ્યતાવાળા વચનો, વાચાલપણુ, આકોશ,
પરના મોહાગ્યનો નાશ કરવો, કાર્મણુક્રિયા, કુતુહલ, પરની હામી,
વિડ બનાવવી, વેશ્યા પ્રમુખ નીચ આંચોનુ પોપણુ, દાવાનળ આપવો,
દેવાદિકના બાનાથી વસ્તુ લઈ પોતે ભોગવવી, તીન કપાય, ચિત્ય,
ઉપાશ્રય, આરામ, અને પ્રતિમાદિનો વિનાશ કરવો, અને અગારા
પાડવાદિકની ક્રિયા, એ સને અશુભ નામ કમબંધનના આશ્રવો
(કારણે) છે

અશુભ નામ કર્મના નિમિત્તોથી ઉલટી રીતે વર્તન કરવું,
સસારથી ભય પામવો, પ્રમાદ ઓછો કરવો, સદ્ભાવ અપણુ, ક્ષમા-
દિની વૃદ્ધિ, ધર્મો પુરૂષોના દર્શનથી સશ્રમ તેની સ્વાગતક્રિયા, આ
શુભ નામ કર્મબંધનના કારણે છે

અરહત, સિદ્ધ, શુક, સ્થવિર, બદુશ્ચુત, ગરુડ, શ્રુતજ્ઞાન
અને તપરહીઓની ભક્તિ કરવી, આવશ્યક, અને ગીયળને વિષે
અપ્રમાદ, વિનીનપણુ, જ્ઞાનાભ્યાસ, તપસ્યા, લ્યાગ, વારવાર ધ્યાન,
શાસનની પ્રભાવના, સઘમાં ગાતિ કરવી, સાધુઓની વંચાવચ્ચ,

અપૂર્વ જ્ઞાન ગ્રહણ, વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ, આ વીરશર્યાનકેતુ' મન, વચન, કાયાથી સેવન કરવામાં આવવાથી. તીર્થંકર નામ કર્મ બંધાય છે.

પરની નિંદા, અવજ્ઞા, ઉપહાસ, સદ્ગુણલોપન, સદ્ગુણ દોષકથન, આત્મ પ્રશંસા, સદ્ગુણસદ્ગુણકથન, સદ્દોષ આચ્છાદન જાતિઆદિનો ગર્વ; આ સર્વ નીચ ગોત્ર કર્મનાં કારણો છે.

નીચ ગોત્ર કર્મબંધનનાં કારણોથી વિપરીત વર્તન, ગવ રહિત મન, વચન, કાયાએ વિનય કરવો તે સર્વ ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ બંધનનાં કારણો છે.

કોઈ દાન આપતો હોય તેના સંબંધમાં, કોઈ દાન લેતો હોય તેના સંબંધમાં, વીર્ય (શક્તિ) ફેરવવાના સંબંધમાં, લોભ અને ઉપભોગના સંબંધમાં, કારણસર કે વગર કારણે વિદ્વન કરવું અંતરાય કરવી—તે અંતરાય કર્મબંધનનાં કારણો છે.

આ પ્રમાણે કારણો (નિમિત્તો) સમગ્ર એ કર્મબંધનોથી મુક્ત થવ માટે—વૈરાગ્ય પ્રાપ્તિ માટે—આ આશ્રવ ભાવનાને વારંવાર યાદ કરવી

(૮) સંવર ભાવનાનું સ્વરૂપ.

સર્વેષામાશ્રવાણાં તુ નિરોધઃ સંવરઃ સ્મૃતઃ

સપુનર્ભિચરેતે દ્વેષો દ્રવ્યભાવવિભેદતઃ

૭૯

યઃકર્મપુદ્ગલાદાન ચ્છેદઃ સદ્રવ્યસંવરઃ

ભવેતુક્રિયાત્યાગઃ સપુનર્ભાવસંવરઃ

૮૦

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, ક્ષયા અને યોગાદિથી આવતા સર્વ આશ્રવોનો નિરોધ કરવો તેને સંવર કહેવા છે. તે સંવર દ્રવ્ય અને ભાવ એવા વિભાગોથી બે પ્રકારનો છે. જે કર્મ પુદ્ગલોનું આશ્રવ દ્વારે વડે કરી ગ્રહણ કરવાનું બંધ કરવું. તે દ્રવ્ય સંવર અને ભવનાસ્થિતિનું આત્મ વ્યાપારરૂપ ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો તે ભાવ સંવર કહેવાય છે. ૭૯, ૮૦.

આશ્રય રોકવાનો ઉપદેશ અને ઉપાય.

યેન યેન તુપાયેન રુચતે યોયઆશ્રવઃ
 તસ્ય તસ્ય નિરોધાય સસયોજ્યો મનીષિભિઃ ૮૧
 ક્ષમયા મૃદુભાવેન ઋજુત્વેનાપ્યનોહયા
 ક્રોધ માન તથા માયા લોભ રંયાદયથાક્રમ ૮૨
 અસયમકૃતોત્તેકાન્ વિપયાન્ વિપસનિભાન્
 નિરાકુર્યાદસ્વહેન સયમેન મહામતિ. ૮૩
 તિસ્તભિર્ગુત્તિભિર્યોગાન્ પ્રમાદં વા પ્રમાદતઃ
 સાધયયોગહાનેના ચિરંતિ ચાપિ સાધયેત્ ૮૪
 સદર્શનેનમિથ્યાત્વ શુભસ્થંયેણ ચેતસ.
 વિજયેતાર્ચારોઢે ચ સવરાર્થ કૃતોદયમઃ ૮૫

જે જે ઉપાયે કરી જે જે આશ્રય રોકાય તેના તેના નિરોધને માટે તે તે ઉપાયો વિદ્યાનોએ લાગુ પાડવા મુવર માટે ઉદ્યમ કરનાર મનુષ્યોએ ક્ષમા, કૌમળતા, સરલતા, અને અનિર્ગળ (સતોષ) વગેરે અનુક્રમે ક્રોધ, માન, માયા, તથા લોભને ઝાકવો અમયમે કરી (દુષ્ટિયોની સ્વછંદ પ્રવૃત્તિઓ ઢગી) થદ્ધિ પ્રમાદતા વિષ સરખા વિષયોને શુદ્ધિમાને અખડ સયમ વડે (છૂતે દ્વિયપણે) કરી દૂર કરવા મનશુષ્કિત, વચનશુષ્કિત, અને વાયશુષ્કિત વડે મન, વચન, કાયાના યોગોને, અપ્રમાદથી પ્રમાદને અને માવડ (સપાપ-મદોષ) યોગોનો ત્યાગ કરવે કરી ચિરંતિને પણ સાધવી (સ્વાધીન કરવી) તેમજ સમ્યક્ત્વ વડે મિથ્યાત્વનો અને શુભ વિચારોમા મનને સ્થિરતા ડગવવે કરી આર્ત તથા ગદ્ધ્યાનનો વિજય કરવો ૮૧ થી ૮૫.

સવર ભાષના.

વિવેચન—જેમ રાજમાર્ગ ઉપર અનેક દારોવાળુ, ખુદ્દુ વર હોય તો બારણાના માર્ગથી તેમા ધુળ ભગાય છે, તેમ આ

સંસારરૂપ રાજરસ્તામાં રાગદ્વેષરૂપ ખુલ્લાં દ્વારેએ કર્મરૂપ ધુળ ભરાય છે. પણ જો દ્વારે બંધ કરવામાં આવ્યાં હોય તો કર્મ રૂપ ધુળ ભરાવાનો સંભવ નથી. અથવા જેમ સરોવરમાં પાણી આવવાના રસ્તાઓ ખુલ્લા હોવાથી તેદ્વારા પાણી અંદર આવે છે અને તે દ્વારે બંધ કરવાથી પાણી આવતું અટકે છે, તેમ અહીં પાપસ્થાનકરૂપ દ્વારેથી પાપરૂપ પાણી આ જીવ સરોવરમાં આવે છે; અને તે પાપસ્થાનકોને બંધ કરવાથી પાપ આવતું અટકે છે અથવા વહાણમાં છિદ્ર હોવાથી છિદ્રદ્વારે પાણી અંદર પેસે છે પણ છિદ્ર બંધ કરવાથી પાણી આવતું અટકે છે, તેમ યોગી આશ્રવદ્વારે બંધ કરવાથી સંવરવાળા જીવમાં કર્મ દ્રવ્યોનો પ્રવેશ થતો નથી. સંવરે કરી આશ્રવદ્વારેનો રોધ કરવો. આ અંક ક્ષમાદિ ભેદથી અનેક પ્રકારનો છે જે પૂર્વે કહેવાયો છે. તથા સંક્ષેપમાં એજ કહેવાનું છે કે મિથ્યાત્વના અનુદયથી મિથ્યા સંવર, દેશથી વિરતિ કરતાં દેશવિરતિ સંવર, સર્વેથી વિરતિ કર સર્વવિરતિ સંવર, અપ્રમત્ત સંયતિને પ્રમાદ સંવર, પ્રશાંતમોયા ક્ષીણમોહ ગુણકાણે કપાય સંવર, અને અયોગી કેવલી (આદિ ગુણકાણે) પરિપૂર્ણ યોગ સંવર. આ પ્રમાણે આશ્રવના નિરોધરૂ સંવર કહેા. આ સંવર સર્વ ભાવનામાં શિરોમણિ તુલ્ય છે. આ ભાવનાનું વારંવાર મનનપૂર્વક રટણ કરવું, જેથી કર્મબંધ રોકવાનાં કારણોમાં પ્રબળ જાગૃતિ થતાં સંવરની પ્રાપ્તિ થાય. આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરી આશ્રવને રોકવાથી સંવર એટ આવતાં કર્મો બંધ થાય છે. તે સંવર ભાવના કહેવાય છે.

(૯) નિર્જરા ભાવનાનું સ્વરૂપ.

સંસારવીજમૂતાનાં કર્મણાં જરણાદિહ
 નિર્જરા સા સ્મૃતા દ્વેષા સકામા કામવર્જિતા
 જ્ઞેયા સકામા યમિના મકામા ત્વન્યદેહિનાં
 કર્મણાં ફલવત્પાકો યદુપાયાત્સ્વતોઽપિ ચ

સત્તોષમપિ દીપ્તેન સુવર્ણં વન્દિના યથા

તપોગ્નિના તપ્યમાન સ્તથા જીવો વિશુદ્ધયતિ । ૮૮

અનગનમૌનોદયં વૃત્તેઃ સપ્તેષામ તથા

રસત્યાગ સ્તનુરુગ્ધો લોનતેતિ વહિસ્તપઃ ૮૯

પ્રાયશ્ચિત્ત વૈયાટ્ય મ્વાન્યાયોવિનયોપિ ચ

વ્યુત્સર્ગોય શુભ ધ્યાન પોદેત્યાભ્યતર તપઃ ૯૦

દીપ્યમાને તપોવન્દ્યાં ધાત્યે વાઘ્વંતરેપિ ચ

યમી જરતિ કર્માણિ દુર્જરાણ્યપિ તન્સજ્ઞાન્ ૯૧

મ સાગ્ના બીજભૂત (ગરબુજન) કર્મોનુ આત્મપ્રદેશોથી

જન્મ થતુ હોવાથી તેને સિદ્ધાંતમાં નિર્જરા કહી છે તે બે પ્રકારની છે મકામનિર્જરા અને અકામનિર્જરા (આ ક્રિયાથી મારા કર્મોનો મય ધાત્યો આના અભિલાષથી ઉપયોગપૂર્વક આત્મપ્રદેશે રમને અનુભવી કર્મ પુદ્ગલોનુ પરિચાટન કરવુ તે મકામ નિર્જરા અને ઈર્મ મુક્ત વવાની ઈચ્છા મિવાય (ટાઢ, તાપ, ભુખનરમાદિથી) આત્મપ્રદેશે રમ અનુભવી કર્મ પુદ્ગલોનુ નિર્જરવુ તે અકામનિર્જરા) આ મકામ નિર્જરા માધુર્યોને હોય છે અને એકે દ્રિયાદી બીજા પ્રાણિઓને અકામ નિર્જરા હોય છે કેમકે ફલની માદક કર્મોનો પાક પણ બે પ્રકારે વાય છે એક -વખારથી અને બીજો ઉપાયથી (જેમ ફલને ધાત્ય પ્રમુખની ગરમીમા નાખવાથી પાકી જાય છે અને તૃપ્ત ઉપર પણ પાકે છે તેમ કર્મો પણ એક તો સ્વાભાવિક કાળે ફળી નિર્જરા છે ત્યારે બીજા ઉર્જિગ્દા પ્રમુખ ઉપાયોએ ફરી નિર્જરાય છે માટે કર્મોનો પાક બે પ્રકારે ફલેવામા આવ્યો છે (એક સકામ અને બીજો અકામ) ૧ ટાતપૂર્વક મકામ નિર્જરાનો હેતુ બતાવે છે કે, જેમ મેવવાળુ મોનુ હોય પણ દેહીપ્યમાન અગ્નિમા નાખવાથી તે વડે ગુદ્ધ થાય છે, તેમ જીવ પણ અજ્ઞાતા વેદનીયાદ કર્મોએ ફરી દોષ યુક્ત છે, છતાં તપસ્યા રૂપ પ્રબળ અગ્નિવડે ફરી ગુદ્ધ થાય છે, કેમકે તપસ્યા નિર્જરાનુ કારણ છે

તે તપ બ્રાહ્મ અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારનો છે. બ્રાહ્મ તપ, અનશન, ઉનોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, શરીરકલેશ અને સંતી-નતા એમ છ પ્રકારનો છે અને અભ્યંતર તપ, પ્રાયશ્ચિત, વૈયા-વચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વિનય, કપાયત્યાગ અને શુભ ધ્યાન એમ છ પ્રકારનો છે. આ બ્રાહ્મ અને અભ્યંતર તપરૂપ અગ્નિ પ્રતીપ્ત થયે છતે સંયમવાન મુનિઓ દુઃખે દૂર કરી શકાય તેવાં પણ કર્મોને તત્કાળ બાળી ભસ્મસાત કરે છે. ૮૬ થી ૮૭.

વિવેચન—જેમ ઉપાયથી સર્વ દારો જાંઘ કર્યે, નવીન પાણીથી સરોવર ભરાતું નથી, તેમ સંવરવડે આશ્રવનો નિરોધ કર્યાથી નવીન કર્મદ્રવ્યવડે આ જીવ પુરાતો નથી. જેમ પૂર્વે એકદુઃખએલું સરોવરનું પાણી સૂર્યનાં તીવ્ર તાપથી સુકાઈ જાય છે, તેમ પૂર્વનાં બાંધેલ સર્વ કર્મો તપસ્યાથી શોષાઈને ક્ષય થાય છે. નિર્જરા માટે બ્રાહ્મ તપથી અભ્યંતર તપ શ્રેષ્ઠ છે અને અભ્યંતર તપમાં પણ ધ્યાન છે તે મુગટ તુલ્ય છે. કેમકે ધ્યાનવાળા મુનિઓ, ઘણા કાળનાં એકલાં કરેલાં, ઘણાં અને પ્રણાળ કર્મોને પણ એક ક્ષણ માત્રમાં નિર્જરી નાખે છે. જેમ વૃદ્ધિ પામેલ અણ-જીવિ દોષ લાંઘણ કરવાથી સોપાઈ જાય છે, તેમ તપસ્યાથી પૂર્વ સંચિત કર્મો ક્ષય થાય છે. જેમ પ્રચંડ પવનથી હુણાયેલ વાદ-ળનો સમૂહ વીખરાઈ જાય છે તેમ તપસ્યાથી કર્મો છૂટી જાય છે. આ બે પ્રકારના તપ વડે નિર્જરા કરતાં સર્વ કર્મના ક્ષયથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સંસાર સમુદ્ર પાર ઉતરવા સેતુ (પાળ યા પુલ) તુલ્ય અને મમત્ત્વ નાશના કારણરૂપ આ નિર્જરા ભાવનાને વારંવાર યાદ કરવી અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવું.

(૧૦). ધર્મ મુખ્યાખ્યાતતા ભાવના.

સ્વાહ્યાતઃ સ્વલુ ધર્મોયં મગવાઙ્ગિર્જિનોત્તમઃ

યં સમાલંબમાનો હિ ન મજ્જેદ્ ભવસાગરે

સંયમઃ સૂત્રતં શૌચં વ્રહ્માર્કિચનતા તપઃ

આંતિર્માર્દવમૃજતા મુક્તિશ્ચ દશયા સતુ :

ભગવાન કેવળ જ્ઞાની તીર્થ કરોએ વિનિ પ્રતિષેધ ૩૫ આ
ધર્મ ઘોષીત સરસ રીતે પૂર્વોપર નિર્દેશ રહિત કહેતા છે કે જે
ધર્મનું દુર્ગતિમા પડવાના ભયથી અવલગન કરનાર માણસ સ સાર
સાગરમા-બુડનો નથી તે ધર્મ મધ્યમ (પ્રાણિની દયા,) મત્ય,
ક્રોધ (અદત્તાદાન પહિહાર,) ધ્રુવ્યર્થ, અદિવ્યનતા (ગરીર તથા
ધર્મોપકરણાદિને વિષે પણ નિર્મમતા,) તપ, ક્રમા, નમતા, સરલતા
અને નિર્લોભતા (જાણ્યાબ્ય ના વસ્તુ વિષે ત્યાગા વિગ્રહે) ૩૫ દશ
પ્રકારનો છે ૨-૬૩

ધર્મનું માહાત્મ્ય.

ધર્મપ્રભાવતઃ કર્મણ્ય દુમાગ્રાદદતીત્સિત	
ગોચરેપિ ન તેસ્યુ રથર્માધિષ્ટિતાત્મના	૭૪
અપારે વ્યસનામોઘૌ પતતે પાતિ દેહિન	
સદા સવિધવર્ત્યેકો વ્યુર્ધમોઽનિવત્સલઃ	૬૬
આપ્લાયયતિ નાભોગિ રાશ્વાસયતિ ધાનુઃ	
યન્મહાં સપ્રભાવોય ધ્રુવ ધર્મમ્ય કેવલઃ	૯૬
ન ઈવલત્યનલસ્તિર્યગ્ યદ્ધૂર્વા વાતિ નાનિલ	
અર્ચિન્યમહિમા તત્ર ધર્મણ નિવચન	૭૭
નિરાલ્બા નિરાગારા વિશ્વાધારો વસુધરા	
યજ્ઞાવતિષ્ઠેતે તત્ર ધર્માદન્યબ્રહ્મરુણ	૭૮
સૂર્યચંદ્રમસાગ્રેતૌ વિશ્વોપકૃતિદેતવે	
ઉદયેતે જગત્યસ્મિન્ નૂન ધર્મસ્ય શાસનાત્	૭૯
અવગૂનામસૌ વદુ રમત્તીનામસૌ સર્વા	
અનાયાનામસૌ નાથો ધર્મો વિશ્વૈકવત્સલઃ	૧૦૦
રક્ષોપક્ષોરગવ્યાગ્ર વ્યાળાનલગરાદયઃ	
નાપક્ત્તુમલ તેષા યૈર્ધર્મઃ શર્ણ શ્રિતઃ	૧૦૧

ધર્મો નરકપાતાલ પાતાદયતિ દેહિનઃ

ધર્મોનિરુપમં ચચ્છત્યપિ સર્વજવૈભવં

૧૦૨

ધર્મના પ્રભાવથી કદપદ્મ, કામધેનુ, ચિંતામણ્યાદિ મનો
પ્રચ્છિત ફળ આપે છે અને તેજ કદપદ્મ્યાદિ અધર્મિષ્ઠ મનુષ્યોને
દ્રષ્ટિગોચર પણ થતાં નથી. મહુન્ દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં પડેતાં
પ્રાણિઓને નિરંતર પાસે રહેવાવાળો અને ણંધુ સમાન અતિ વત્સલ
એક ધર્મ રક્ષણ કરે છે. સમુદ્ર પૃથ્વીને ભીંજી દેતો નથી અને
વરસાદ પૃથ્વીને તૃપ્ત કરે છે. આ પ્રભાવ નિઃચે કેવળ ધર્મનોજ
છે. અગ્નિ તિચ્છિ રીતે ધળતો નથી. અને પવન ઉર્ધ્વવહન થતો
નથી. આ અચિંત્ય મહિમાનું કારણ ધર્મજ છે. વિશ્વના આધાર
ભૂત પૃથ્વી આલંબન અને આધાર વિના રહી શકે છે. ત્યાં ધર્મ સિવાય
બીજું કોઈ કારણ નથી. આ સૂર્ય અને ચંદ્રમા વિશ્વને ઉપકારાર્થે
આ જગત્માં ઉદય પામે છે. નિઃચે તે ધર્મની આજ્ઞાથી ઉદય પામે
છે. આ ધર્મ જેને ણંધવ ન હોય તેનો ણંધવ છે, મિત્ર ન હોય
તેનો મિત્ર છે, અનાથનો નાથ છે અને સર્વનું હિત કરનાર છે.
જેઓએ ધર્મનું શરણ લીધું છે તેઓને રાક્ષસ, યક્ષ, સર્પ, વ્યાધિ,
વ્યાધ, અગ્નિ અને વિષાદિ દુઃખ આપવાને કે બુઝું કરવાને સમર્થ
થતાં નથી. ધર્મ નરક અને પાતાળમાં પડતા પ્રાણિઓનું રક્ષણ
કરે છે અને ઉપમા રહિત સર્વશુભલાના વૈભવને પણ ધર્મજ
આપે છે. ૬૪ થી ૧૦૩.

લોકભાગુના

કટિસ્થકરવૈશાલ સ્થાનકસ્થ નરાકૃતિં

દ્રવ્યૈઃ પૂર્ણં સ્મરેલ્લોકં સ્થિત્યુત્પત્તિવ્યયાત્મકૈઃ

૧૦૩

લોકો જગત્રયાકીર્ણો ભુવઃ સપ્તાત્ર વૈષ્ટિતાઃ

વનાંભોધિપદ્માવાત તનુવાતૈર્મહાવલૈઃ

૧૦૪

વૈરાસન સમોઽધસ્તા ન્મધ્યતો ઉલ્હરીનિભઃ

અગ્રેમુસ્જ સંકાશો લોકઃપ્યાદેવમાકૃતિઃ

૧૦૫

નિષ્પાદિતોન કેનાપિ ન મૃતઃ કેનચિચ સ.

મયમિદ્ધો નિસાગર્ગે ગર્ગને કિન્વરમ્થિન

૧૮૬

૬૬ ઉપર બેઉ હાથ મળી અને પગ પહોળા કરી ઉભેલા પુરૂષની આદૃતિ મળ્યા નિવૃત્તિ ઉત્પત્તિ નદા વ્યય ધર્મવાળા ૧૭ દ્રવ્યોથી પૂર્ણ આ દ્યાદ ગુણુ પ્રમાણુ લોકને ચિત્રવો તે લોક ઉર્વ અર્ધા અને તિર્થી એમ ત્રણ જગત્થી વ્યાપ છે અર્ધા લોકમા રહેલી નરકની આત પૃથ્વીઓ મહા જળવાન બનોદધિ (નિવિદ્ જલમેલ પાટીથી) ધનવા (નિવિદ્ જલમેલ વાયુથી) અને પાતાળા વાયુથી નિચે વિટાએલી છે આ એક સમ્ય લોક અર્થે ભાગમા વેત્રામનને આકાષ (નીચે, વિન્તાગ્વાળો અને ઉપર ઉપર સ્થાન પામતા આકાગ્વાળો) છે મધ્ય ભાગમા કાલર ગરમા આકાગ્નો છે અને ઉપરના ભાગમા મુગ્ધ (ઉપર તથા નિચે મદ્યથવાર્થા અને વચમા વિન્તાગ્વાળો મુગ્ધ)ના આમરવાળો છે આ પ્રમાણુ દ્યાદ સમ્ય લોકની આદૃતિ છે આ લોકને ઢોઈએ જનારો નથી તેમ તેને ઢોઈએ પકડી ગઈએ નથી પણ સ્વય મિદ્ધ અને નિગ્રાધાગ આકાશમા રહેલો છે આ પનાળે વિચાર કરી લોકસ્વરૂપનુ ચિત્રવન કરી ભવત્રમણી નિરત્તા ગેઝરી તે લોકસ્વરૂપ વિચવાનુ પ્રયોજન છે લોકસ્વરૂપ ભવના મ પ્રાપ્ત થઈ ૧૦૩ થી ૧૦૬

(૧૨) મમ્યકત્વ દુર્લભત્વ ભાવના.

મમાનનિર્જગમ્પા ન્યુષ્પાન્નતાં. પ્રજાપતે

મ્યામન્તા મમન્ત તા નિર્મ્યન્ત્વ તા કયચન

૧૮૭

માતુપમાર્યદેગ્રથ જાનિ મર્માપવાદ્ય

આયુશ્ચ મામ્યને નત્ર કરારિકર્મન્યાસાન

૧૮૮

પ્રાપ્તિષ્ટુ પુન્યનં ચદ્ધા મમરશ્રણેર્પાપ

તત્ત્વનિશ્ચયન્પાદ્ ધોતિન્ના મુદુર્દેવ

૧૮૯

મામતાભિતિમાત્ર વિભિમાનિમાનન.

અકામ નિર્જરારૂપ પુણ્યથી કોઈપણ પ્રકારે જંતુઓને (નિગોદથી) સ્થાવરપણું, વસપણું અને તિર્યંચપણું પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનાથી પણ વિશેષ કર્મલાવણતા થતાં મનુષ્ય જન્મ, આર્ય દેશ, ઉત્તમ જાતિ, સર્વઈન્દ્રિયપટુતા. (પરિપૂર્ણતા) અને લાંબુ આયુષ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ વિશેષ પુન્યોદયથી ધર્મ શ્રવણ કરવાનો અલિલાપ, ધર્મકથન કરનાર શુદ્ધ અને ધર્મનું શ્રવણ એ સર્વ મળ્યે છતે પણ તત્ત્વ નિશ્ચયરૂપ યોધિરત્ન (સમ્યક્ત્વ) પામવું એ વિશેષ દુર્લભ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સમ્યક્ત્વમાં દૃઢ થવું તે યોધિદુર્લભ લાવના છે. આ બાર લાવનાઓવડે મનને નિરંતર વાસિત-લાયિત-કરતાં સર્વ પદાર્થોને વિષે મમત્વ રહિત થઈ પ્રાણિઓ સમલાવને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સમ સુ ખાર્થીઓએ આ બાર લાવનાથી અહોનિશ અંતઃકરણને વાસિત કરવું જોઈએ. ૧૦૭ થી ૧૧૦

સમલાવનું ફળ.

વિષયેભ્યો વિરક્તાનાં સામ્યવાસિત ચેતસાં

ઉપશામ્યેત્કષાયાગ્નિ વૌધિરીપઃ સમુન્મિપેત

૧૧૧

વિષયોથી વિરક્ત પામેલા અને સમલાવથી વાસિત ચિત્ર વાળા મનુષ્યોનો કષાય અગ્નિ ઉપશમી જાય છે અને સમ્યક્ત્વ દીપક પ્રદીપ્ત થાય છે. ૧૧૧.

સમત્વ આવ્યા પછી શું કરવું?

સમત્વમવલંબ્યાથ ધ્યાનં યોગીસમાશ્રયેત્

વિનાસમત્વમારબ્ધે ધ્યાને સ્વાત્મા વિઠંબ્યેતે

૧૧૨

સમત્વનું અવલંબન કરીને યોગીઓએ ધ્યાનનો આશ્ર કરવો (ધ્યાન ધરવું). સમલાવ સિવાય ધ્યાનનો પ્રારંભ કરવા આવે તો ધ્યાનમાં પ્રવેશ ન થતાં આત્મા વિઠંબના પામે છે. ૧૧૨

મોક્ષઃ કર્મક્ષયાદેવ સચાત્મજ્ઞાનતો ભવેત્

ધ્યાનસા ય મતં તત્ત્વ તદ્ધ્યાનં હિતમાત્મનઃ

૧૧૩

કર્મક્ષયથીજ મોક્ષ થાય છે તે કર્મક્ષય આત્મજ્ઞાનથી થાય

છે તે આત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી સાધ્ય થાય છે માટે તે ધ્યાનજ આત્માને હિતકારી માનેલું છે ૧૧૩

ન સામ્યેન વિના ધ્યાન ન ધ્યાનેન વિના ચ તત્

નિષ્કાપ જાયતે તસ્માદ્વ્યમન્યોન્યકારણ

૧૧૪

સામ્યતા સિવાય ધ્યાન હોતું નથી અને ધ્યાન સિવાય

નિષ્કાપ (મજ્જુત) સામ્યતા આવતી નથી માટે તે બેઉ આપસમાં (અન્યોઅન્ય) હેતુરૂપ છે ૧૧૪.

ધ્યાનતું સ્વરૂપ.

મુદ્ધર્તાત્મનઃ સ્થેર્ય ધ્યાન ઝમ્મયયોગિના

ધર્મ્ય શુભલ ચ તદ્દ્વેષા યોગરોધસ્તયોગિના

૧૧૫

એક આલબનમાં અતર્મુદ્ધર્ત પર્યંત મનની સ્થિરતા તે

છરફાય યોગીઓનું ધ્યાન કહેવાય છે તે ધર્મધ્યાન અને શુભલ ધ્યાન એમ બે પ્રકારનું છે અને યોગના નિરોધરૂપ ધ્યાન અયોગિઓને (નોકમાં શુભ હાણવાળાને) હોય છે ૧૧૫

મુદ્ધર્તાત્પરતાશ્રિતા યદ્વા ધ્યાનાતર ભવેત્

વહર્થસક્રમે તુ સ્યા હીર્ગોપિ યાનસતતિઃ

૧૧૬

એક મુદ્ધર્ત ધ્યાનમાં જવા પછી ધ્યાન મળી શકે તો

હોય અથવા આલબનના લેહથી બીજું ધ્યાનાતર હોય પણ એક મુદ્ધર્ત સિવાય એકજ આલબનમાં વધારે વખત ધ્યાતા રહી શકતો નથી) એમ ધણું અર્થમાં પ્રવેશ કરવાથી એટલે અતર્મુદ્ધર્ત એક આલબન રાખી, વળી બીજું આલબન લીધું તેમાં અતર્મુદ્ધર્ત રહી વળી ત્રીજું આલબન લીધું એવી રીતે લાખા વખત મુખી પણ ધ્યાનની મતતિ હોય છે ૧૧૬

ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરવા માટે ધ્યાનમાં ભાવનાઓ કરવી
તે બનાવે છે.

મૈત્રીપ્રમોદકારુણ્ય માધ્યસ્યાનિ નિયોજયન્

ધર્મધ્યાનમુપસ્કર્તુ તદ્દિ નમ્ય રસાયનં ૧૧૭

તુલસી ધ્યાનને કરી ધ્યાનાંતરની સાથે જોડવા માટે મૈત્રી,
પ્રમોદ, ક્રોધા અને માધ્યસ્થતા આ ચાર ભાવનાઓ આત્માની
સાથે પ્રયોજવી કેમકે આ ચાર ભાવનાઓ ધ્યાનને રસાયણની માફક
પુષ્ટિ આપનારી છે. ૧૧૭

મૈત્ર્યાદિ ભાવનાતું ચ્યદૃષ.

માકાર્પાન્કોપિ પાપાનિ મા ચ મૂર્કોપિ દુઃસ્મિનઃ

મુચ્યતાં જગદ્ગેષા મનિર્મૂર્તી નિગદ્યન્ ૧૧૮

અપાસ્તાગેષપદોષાણાં વસ્તુત્ત્વાવલોકિનાં

ગુણેષુ પક્ષપાતોયઃ સપ્રમોદઃ પ્રકાશિતઃ ૧૧૯

દર્શનિષ્વાત્તેષુ ભીતેષુ ચાત્મનેષુ જીવિનં

પ્રતીકારપરા વુદ્ધિઃ કારુણ્યમભિધાયન્ ૧૨૦

કુરુકર્મસુ નિઃશંકં દેવતાગુરુનિંદિષુ

આન્મર્શસિષુ ચોપેક્ષા તન્માધ્યસ્યમુદીરિન્ ૧૨૧

- આત્માનં ભાવયન્નાભિ ભાવનાભિર્મહામતિઃ

વુદ્ધિનામભિસંયત્તે વિશુદ્ધધ્યાનપતનિ ૧૨૨

કેઈ પણ જોયો પાપ ન કરો, કેઈ પણ દુઃખ ન થાય
અને આ જગતના સર્વ જોયો પણ કર્મથી મુક્ત થાઓ એ
પ્રકારની ભાવનાશુદ્ધિ તે મૈત્રી કહેવાય છે. જોઈએ તે સમ
દેખાને દૂર કરનારા અને યથાસ્થિત વસ્તુતત્ત્વને જોવાવાળા મન
પુરૂષાના શમ, દમ, આચિત્ય, ગાંભિર્ય, ધૈર્યત્વાદિ ગુણોને વિ
ગુણપણોના જે પક્ષપાત (તેમના વિનય, વંદન, સ્તુતિ, દલા
અને વૈયાવૃત્ત્યાદિ કરવા રૂપ પક્ષપાત) તેને પ્રમોદ કહેવાય છે.

દીન દયાપાત્ર આર્ત તૃષ્ણાટપ અગ્નિ વડે કઠી બળાતા વિવિધ
 દુખથી પીડાયેલા, વેગથી દળાયેલા, રોગથી પીડાયેલા અથવા
 મત્યુના સુખમાં મગડાયેલા માટેજ પ્રાણુનાણુ માટે યાચના
 કરતા હોયને તે તે દુઃખોમાંથી મુક્ત કરવા માટે હિતોપદેશ
 તથા દેશકાલની અપેક્ષાએ અન્ન, પાન, આશ્રય, વસ્ત્ર, ભેષજાદિ
 વગેરે કરી મદદ કરવી તે કઠણ કહેવાય છે ગમ્યાગમ્ય શક્ષાલક્ષ્ય
 કર્તવ્યકર્તવ્યાદિ વિવેક વિનાના અને તેથી કૂર કર્મ કરવાવાળા,
 નિઃકથણે દેવગુરુની નિંદા કરનારા અને સદોષ છતાં પણ
 પોતાની પ્રશ્નમા કરવાવાળા આવા હોયે ધર્મ દેશવાને અયોગ્ય
 જણાતા તેઓની ઉપેક્ષા કરવી, તેને માધ્યમ્ય ભાવના કહે છે

આ ભાવનાઓ વડે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા-વાસિત
 કરતા-મહાબુદ્ધિમાન હોયે ત્રુટેલી વિશુદ્ધ ધ્યાનની મતલિને પાછી
 મળવન કરે છે માધી આપે છે ૧૧૮-૧૨૦

‘ધ્યાન કેવા સ્થળોમાં રહી કરવું’ તે.

તીર્થ ત્રા સ્વસ્થતાદેનું યત્તદ્વા યાનસિદ્ધયે

કૃતાસનજયો યોગી વિવિક્ત મ્યાનમાશ્રયેન્

૧૨૩

આમનનો જય કરવાવાળા યોગીએ ધ્યાનની મિદ્ધિ માટે
 તીર્થ કરોના જન્મ, નિંદા, દેવળ અને નિર્વાણ ભૂમિકામાં જવું
 ભેદજો તેના અજ્ઞાને સ્વમ્યતાના હેતુ ભૂત ગ્રી, પશુ, પંડકાનિ રહિત
 કોઈપણ માગ અગ્નનો આશ્રય કરવો ૧૨૩

આમનનાં નામ

પર્યક વીરવજ્રાન્ન મટ્ટદંઢાસનાનિ ચ

ઉત્કટિકા મોટોટિકા કાપોત્સર્ગમ્નયામન

૧૨૪

પર્યકાગન, વીરામન, વજ્રાસન, પદ્માસન, ભદ્રાસન, દડા
 નન, ઉત્કટિકામન, મોટોટિકામન, અને કાપોત્સર્ગમ્નયામન, વિગેરે આમનો
 મરેલા છે ૧૨૪.

કેડની નીચેના ઢગરાઓ (કુલાઓ) ને પાનીની સાથે નીચે જમીન ઉપર અડકાડવા તેને દિલ્લિટકાસન કહે છે (તે આસનમાં મહાવીર દેવને કેવલજ્ઞાન થયું હતું) અને પગની પાનીઓ જમીન સાથે અડકે તેવી રીતે ગાય દોવાને આકાશે બેસવું તેને ગોદોહિટકાસન કહે છે. ૧૩૨

કાયોત્સર્ગાસન.

પ્રાલંબિતમુજદંદ્ર મૃર્ધ્વસ્થસ્પાસિતસ્ય વા

સ્થાનં કાયાનપેક્ષં યન્ કાયોત્સર્ગઃ સ કીર્તિતઃ ૧૩૩

જન્ને ભુજાઓને નીચી લટકતી રાખી. ઉભાં અથવા બેઠાં કાયની અપેક્ષા રાખ્યા વગર રહેવું તેને કાયોત્સર્ગ આસન કહે છે. ૧૩૩

આ આસનો તે એક દિગમાત્ર જતાવ્યાં છે પણ ખીન્તં અનેક આસનો છે છતાં.

જાયતે યેન યેનેહ વિદિતેન સ્થિરં મનઃ

તત્તદેવ વિચાતવ્ય માસનં ધ્યાનસાધનં ૧૩૪

જે જે આસન કરવે કરી મન સ્થિર થાય, ધ્યાનના સાધન ભૂત તે તે આસનોજ કરવાં. આંહી અમુક આસનજ કરવું જોઈએ તેવો કાંઈ આગ્રહ નથી. સુખપૂર્વક લાંબો કાળ ચિત્ત સમાધિમાં બેસી શકાય તે આસન કરવા લાયક છે. આ સર્વ આસનોમાંથી તેવું પોતાને યોગ્ય કોઈપણ આસન કરવું. ૧૩૪

મુગ્ધાસન મમાસીનઃ મુશ્લિગ્રાધરપહ્લવઃ

નાસાગ્રન્યસ્તદ્ગદ્ગદો દંતેર્દંતાનસંસ્પૃશન્ ૧૩૫

પ્રસન્નવદનઃ પૂર્વા મિમુસોવાપ્યુદ્ગમુગ્ધઃ

અપ્રમત્તઃ મુસંસ્થાનો ધ્યાત ધ્યાનોદ્યતો ભવેત્ ૧૩૬

લાંબા વખત સુધી-સુખે બેસી શકાય તેવા આસને-બેસી પવન બહાર ન જાય તેવી રીતે મજબુતાર્થથી. જન્ને હોડો બંધ કરી નાસિકાના અથ લાગ ઉપર જન્ને દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી, ઉપરના દાંતોની સાથે નિચેના દાંતોનો સ્પર્શ ન થાય તેવી રીતે દાંતોને-રાખી, દાંતની સાથે

દાત લાજવાથી મન સ્થિર થતું નથી) રજો, તમોગુણરહિત પ્રકૃતિના વિશ્લેષો વિનાનું પ્રસન્ન મુખ કરી, પૂર્વ સન્મુખ યા ઉત્તર સન્મુખ બેઠી (અથવા જીનેશ્વરની પ્રતિમા સન્મુખ બેઠી) અપ્રમત્ત અને શરીરને સરલ (મિ'ધુ) યા મેડદડને અડકડ રાખી ધ્યાતાએ ધ્યાન કરવા માટે ઉદ્ધમવાનું થવું ૧૩૫-૧૩૬

इति आचार्यश्री हेमचन्द्रप्रिखिने योगशास्त्रे मुनिश्री केशरविज्ञय
गणितन घालाप्रोधे चतुर्व प्रकाश

ॐ

અથ પચમ પ્રકાશ. પ્રારમ્ભ્યંતં

પ્રાણાયામ

યોગના યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એમ આઠ અંગો છે તેમાં પ્રથમ અંગ પ્રાણાયામ છે. ૫૧ જલી પ્રમુખ યોગાચાર્યોએ મોક્ષ સાધન માટે પ્રાણાયામને ઉપયોગી ગણી સ્વીકાર્યો છે પણ ખરી રીતે પ્રાણાયામ મોક્ષના સાધનરૂપ ધ્યાનમાં ઉપયોગી નથી છતાં પણ શરીર નિરોગતા અને ઠાણતાનાદિમાં ઉપયોગી છે, એમ ધારી અમે પણ પ્રાણાયામનું સ્વરૂપ આહી આપીએ છીએ.

प्राणायापस्तनः कश्चित् आश्रितो यानसिद्धये

शरयो नेनरथा कर्त्तुं मनःपवननिर्जयः

१

આસન વગર કયાં અને તર કોઈ પણ જલી પ્રમુખે ધ્યાન શિદ્ધિ માટે પ્રાણાયામનો આશ્રય લીધો છે કેમકે પ્રાણાયામ કયા સિદ્ધ મન અને ધવનનો વ્યય થઈ શકતો નથી ૧

પ્રાણાયામથી પવનનો જય થાય પણ મનનો જય
કેમ થાય તેનો ઉત્તર આપે છે.

મનોયત્ર મરુતત્ર મરુદ્યત્ર મનસ્તતઃ

અતસ્તુલ્યક્રિયાવેનાં સંવૈર્તા કીરનીરવન્

મન જે ઠેકાણે છે, તે ઠેકાણે પવન છે, અને જ્યાં પવન
ત્યાં મન છે. આ કારણથી સરખી ક્રિયાવાળાં મન અને પવન હુધ
પાણીની માફક એકલાં મળેલાં રહે છે. ૨

વિવેચન—મન અને પવનની ક્રિયા તથા સ્થાન એકસરખું
છે. શરીરના કોઈપણ ભાગ ઉપર મનને રોકશો તો તે ઠેકાણે અવશ
પવનનો ખટકારો થતો જણાશે. મનને કોઈપણ ભાગ ઉપર રોકવું એ
ટલે ઉપયોગ રાખી તે તે ભાગો ઉપર જોયા કરવું. આમ કરવાથી
બીજા કોઈપણ વિચાર સંબંધી મનની ક્રિયા બંધ પડશે, અને તે
ઠેકાણે રોકવામાં આનું છે તે ઠેકાણે ઉપયોગની જાગૃતિ હોવાથી વિ
ચાર નહિ કરે, પણ ઉપયોગની જાગૃતિ સુધી ત્યાંજ રોકાઈ રહેશે અને
પવન પણ ત્યાં ખટક ખટક એવા શબ્દ કરતો કે કોઈ બીજું પણ રીતે
ત્યાં છે એમ અનુભવાશે. ૨

મન પવનનું તુલ્ય ક્રિયાપણું બનાવે છે.

एकस्ये नाशन्यस्य स्यान्नाशो वृत्तौ च वर्तनं

ध्वस्तयોरिन्द्रियमति ध्वंसान्मोक्षश्चजायते

મન, પવન, બેમાંથી એકનો નાશ થયે બીજાનો નાશ થાય
છે, અને બેઉમાંથી એક હોય તો બીજો પણ બન્યો રહે છે. બેઉનો નાશ
થવાથી ઈન્દ્રિય, અને બુદ્ધિના વ્યાપારનો નાશ થાય છે, અને ઈન્દ્રિયનું
પ્રવૃત્તિ તથા મનના વિચારો બંધ થવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૩

વિવેચન—મન અને પવનનો નાશ શરીરમાંથી જીવ જીવ
પછી થઈ જાય છે. અને ત્યારે ઈન્દ્રિય તથા વિચારની પ્રવૃત્તિ પણ બંધ
થાય છે. તે આંહી પ્રહુણ કરવાની નથી, અને તેથી મોક્ષ થતું નથી.

પંજી આત્મ ઉપયોગની પૂર્ણ જાગૃતિ હોય ત્યારે મન અને પવનની પ્રવૃત્તિ બંધ થાય છે, તે પ્રવૃત્તિ બંધ થતા ઈન્દ્રિયના વ્યાપારો અને બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ બંધ થાય છે, તે આહી ગ્રહણ કરવાની છે અને તેથીજ મોક્ષ મળે છે ॥

પ્રાણાયામ.

પ્રાણાયામનું લક્ષણ અને તેના લેહો.

પ્રાણાયામો ગતિચ્છેદઃ શ્વાસપ્રશ્વાસયોર્મતઃ

રેચકઃ પૂરકથેવ કુંભકથેતિ સ ત્રિધા

૪

શ્વાસ ઉચ્છાસની ગતિનો નિરોધ કરવો, તેને પ્રાણાયામ કહે છે તે પ્રાણાયામ રેચક, પૂરક અને કુંભક એમ ત્રણ પ્રકારનો છે ૪.

વિવેચન—નાસિકાદિના છિદ્રથી બહાર નિકળતા વાયુને શ્વાસ કહે છે બહારથી અંદર પ્રવેશ કરતા વાયુને નિશ્વાસ કહે છે તે બેઉ પ્રકારના વાયુની ગતિને રોકવી તેને પ્રાણાયામ કહે છે તે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ આ પ્રમાણે કરવાનો છે કે પ્રથમ જે નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય તેના બીજા છિદ્રને અશુદ્ધાથી દબાવી સોળ ઝંકાર ગણાય તેટલા વખત સુધી ચાલતા પવનવાળા નાસિકાના છિદ્રથી પવનને ખેંચવો ચોસઠ ઝંકાર ગણાય તેટલો વખત નાભી આગળ રોકી રાખવો અને બત્રીસ ઝંકાર ગણાય તેટલા વખતે જે નાસિકા છિદ્રથી પવન પૂર્યો છે તેની બીજી બાજુના છિદ્રથી હળવે હળવે પવન બહાર કાઢવો પવન બહાર કાઢતી વખતે બીજી નસકોર અશુદ્ધાથી દબાવી રાખવું પછી જે નસકોરાથી રેચક કયો હોય તેજ નસકોરાથી પૂરક કરી, પૂર્વે કહેલ વખત પ્રમાણે કુંભક કરી, બીજા નસકોરાથી રેચક કરવો—એ એક પ્રાણાયામ થયો.

આ સામાન્ય પ્રાણાયામ ૧ સામાન્ય પ્રાણાયામે પ્રથમ અભ્યાસ કરી, પછી બત્રીસ ઝંકાર જેટલા વખતે વાયુ પુરવો, એકસો અઠ્ઠાવીસ ઝંકાર પ્રમાણે રોકવો અને ચોસઠ ઝંકારે રેચન કરવો એ

વિશેષ પ્રાણાયામ છે. આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરી યવનનો જય કરવો. હજવે હજવે યુક્તિપૂર્વક પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરવાથી સારો ફાયદો થાય છે. પણ યુક્તિ સિવાય અવિધિથી પ્રાણાયામ કરતાં હિક્કા (હેકકી), શ્વાસ, ખાંસી અને મસ્તક તથા કાનની વેદના વિગેરે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. માટે જેમ સિંહ, વ્યાઘ્ર અને હાથી વિગેરે પ્રાણીઓ હજવે હજવે યુક્તિથી વશ થાય છે તેમ વાયુને વશ કરવો. તેમ કરવામાં ન આવે તો જેમ સિંહાદિ વશ કરનારનેજ મારી નાંખે છે, તેમ પ્રાણાયામ કરનારને રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે સાવચેતી રાખી હજવે હજવે પૂરક કરવો, હજવે હજવે વાયુને રોકવો (કુંભક કરવો) અને હજવે હજવે રેચન કરવો (શરીરથી બહાર કાઢવો). ૪.

બીજા આચાર્યના મતે પ્રાણાયામના સાત ભેદો કહે છે.

પ્રત્યાહારસ્તયાશાંત ઉત્તરશ્વાધરસ્તયા

અભિર્ભેદશ્વતુર્ભિસ્તુ સપ્તવાકીર્ચયે પરૈઃ

૫

પ્રત્યાહાર, શાંત, ઉત્તર અને અધર આ ચાર ભેદો સહિત (પૂર્વના ત્રણ સાથે મેળવતાં) સાત પ્રકારનો પ્રાણાયામ કેટલાક આચાર્ય કહે છે. ૫.

એ સાતેનાં અનુક્રમે લક્ષણો બતાવે છે.

યત્કોષ્ઠાદતિયત્નેન નાસાત્રહ્ય પુરાનૈઃ

વહિઃ પ્રક્ષેપણં વાયોઃ સરેચક ઇતિ સ્મૃતઃ

૬

કોઠામાંથી ઘણા પ્રયત્નપૂર્વક-નાસિકા, બહારનું અને મુખે કરી વાયુને બહાર કાઢવો તેને રેચક પ્રાણાયામ કહેવા છે. ૬.

સમાકૃપ્ય યદાપાનાત્ પૂરણં સ તુ પૂરકઃ

નાભિપદમે સ્થિરીકૃત્ય રોધનં સ તુ કુંભકઃ

૭

બહારથી યવનને ખેંચીને અપાન (શુદ્ધાહાર) પર્યંત કોઠામાં પૂરવો તે પૂરક અને નાભિકમળમાં સ્થિર કરીને તેને રોકવો-તે કુંભક કહેવાય છે. ૭.

સ્થાનાત્સ્થાનાતરોત્કર્ષઃ પ્રત્યાહારઃ પ્રકીર્તિતઃ
તાલુનાસાનનદ્વારૈર્નિરોધઃ જ્ઞાતં વચ્યતે

૮

એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમા વાયુને જે ચી જવો તેને પ્રત્યાહાર કહેા છે અને તાળુ, નાસિકા તથા મુખના દ્વારોથી વાયુનો નિરોધ કરવો તેને જ્ઞાત કહે છે ૮

વિવેચન—નાભિથી વાયુને જે ચી હૃદયમા લઈ જવો, હૃદયથી નાભિમા લઈ જવો વિગેરે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે લઈ જવો તે પ્રત્યાહાર પ્રાણાયામ જ્ઞાત અને કુભકમા દ્વેર એટલે જણાય છે કે કુભકમા, નાભિકમળમા પવનને રોકવામા આવે છે અને જ્ઞાતમા તેવો નિયમ નથી પણ નિકળવાના દ્વારોથી રોકવો તેવો સામાન્ય નિયમ છે ૮

આપીયોઽર્ચં યદુત્કૃપ્ય હૃદયાદિષુ ધારણં
ઉત્તરઃ સસમાલ્પાતો વિપરીતસ્તતોઽધરઃ

૯

બહારના વાયુને ખીને ઉચે જે ચી હૃદયાદિકને વિષે ધારી રાખવો તે ઉત્તર પ્રાણાયામ અને તેથી અવળી રીતે એટલે નાભિ આદિ નિચા પ્રદેશમા ધારી રાખવો તે અધર પ્રાણાયામ ૯

વિવેચન—આહી એ શકા થાય છે કે દેયકાદિકમા પ્રાણાયામ કેવી રીતે સભવે કેમેકે પ્રાણાયામનો અર્થ એવો થાય છે કે શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિનો નિરોધ કરવો તે તે દેયકાદિકમા બની શકતો નથી તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે દેયક કયા પછી પ્રાણુને નાસિકાના દ્વાર આગળ બહારજ રોકવો અદર આકર્ષવો નહિ તેમ મૂકવાનો તો છેજ નહિ એટલે તે શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિ વિચ્છેદરૂપ પ્રાણાયામ કહી શકાય તેમજ પૂરકમા બહારના વાયુને હુળવે હુળવે આકર્ષીને કોઠામા રોકવો ત્યાંથી દેયવો નહિ અને પૂરવો પણ નહિ એટલે ત્યાં ગતિવિચ્છેદરૂપ પ્રાણાયામ થયો એવી રીતે સર્વ પ્રાણાયામમા શ્વાસ પ્રશ્વાસની ગતિને રોકવાનું બની શકે છે ૯

પ્રાણાયામનું ફળ.

રેચનાદુદરવ્યાધિઃ કફસ્ય ચ પરિક્ષયઃ

પુષ્ટિઃ પૂરકયોગેન વ્યાધિવાતશ્ચજાયતે

૧૦

દેવ્યક પ્રાણાયામથી ઉદર (પેટ) ની વ્યાધિ અને કફનો નાશ થાય છે અને પૂરક પ્રાણાયામના યોગે શરીરને પુષ્ટિ મળે છે. તથા વ્યાધિ (રોગ) ની શાંતિ થાય છે. ૧૦.

વિકસત્યાગુ હૃત્પદ્મં ગ્રંથિરંત્રિભિચ્ચતે

વલસ્યેર્યવિટ્લિધ્વ કુંભનાદ્ ભવતિ સ્ફુર્ટં

૧૧

હૃદય કમળ તત્કાળ વિકસર થાય છે, અંદરની ગાંઠ ભેદાય છે, શરીરમાં બળની વૃદ્ધિ થાય છે અને વાયુ સ્થિર રહી શકે છે. કુંભક કરવાથી ઉપર પ્રમાણે પ્રગટ રીતે બની શકે છે. ૧૧.

પ્રત્યાહારાદ્ વલં કાંતિદોષશાંતિશ્ચ શાંતતઃ

ઉત્તરાધરં સેવાતઃ સ્થિરતા કુંભકસ્યનુ

૧૨

પ્રત્યાહાર નામના પ્રાણાયામથી શરીરમાં બળ અને શાંતિ આવે છે, શાંત નામના પ્રાણાયામથી વાત પિત્ત અને કફ અથવા ત્રિદોષ (સન્નિપાત) ની શાંતિ થાય છે અને ઉત્તર તથા અધર પ્રાણાયામની સેવાથી કુંભકની સ્થિરતા થાય છે. ૧૨.

અત્યાર સુધીનું વિવેચન પ્રાણ વાયુને માટે આપ્યું છે. આ પ્રાણાયામથી એકલા પ્રાણ વાયુનો જય થાય છે તેમ નથી, પણ પાંચે જાતના વાયુનો જય થાય છે તેજ બતાવે છે.

વાયુનાં સ્થાનાદિ અને તેનો જય કરવાનો ઉપાય.

પ્રાણમપાનસમાના વૃદ્ધાનં વ્યાનમેવ ચ

પ્રાણાયામૈર્જયેત્ સ્થાનં વર્ણક્રિયાર્થવોજવિત્

૧૩

પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન આ પાંચ વાયુનો, તે વાયુનાં સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ અને બીજાને જાણનાર યોગિએ પ્રાણાયામે કરી જપ કરવો. ૧૩.

વિવેચન—ધ્યાન, નિશ્વાસાદિ ઘણા વ્યાપાર કરે તે પ્રાણ-

ાયુ ૧, મૂત્ર, પુરિષ (વિષ્ણુ) અને ગભાંદિકને શરીરની બહાર

લાવે તે અપાનવાયુ ૨, અનાજ અને પાણી આદિ પદાર્થોની પરિચક્રવતાથી ઉત્પન્ન થતા રસોને યથાર્થેજ્ય સ્થાનકે પહોંચાડે તે સમાન વાયુ ૩, રસાદિકને ઉચે લઈ જનાર તે ઉદાન વાયુ ૪ અને સઘળા શરીરને વ્યાપીને રહે તે વ્યાન વાયુ ૫ આ પાંચ વાયુના સ્થાન, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ અને બીજા અનુક્રમે બતાવવામા આવશે ૧૩

પ્રાણુવાયુના સ્થાનાદિક કહે છે
પ્રાણોનાસાગ્રહનાભિ પાદાગુષ્ઠાત્મગો દરિત્

ગમાગમપ્રયોગેણ તજ્જયો ધારણેન ચ

૧૪

પ્રાણુવાયુ નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર હૃદયમા, નાભિમા અને પગના અંગુઠા પર્યંત પ્રસરેલો છે તેનો વર્ણ લીલો, નવા ઉગેલા તુણના જેવો છે અને ગમાગમના પ્રયોગે કરીને તથા ધારણા દિ કરીને તેનો જય કરવો ૧૪.

વિવેચન—ગમ એટલે રેચક્રક્રિયા, આગમ એટલે પૂરક ક્રિયા અને ધારણ એટલે કુલકની ક્રિયા—એ ત્રણ ક્રમે કરી એક પ્રાણાયામ થાય આ પ્રાણાયામ ક્રિયાએ કરી પ્રાણુવાયુનો જય કરવો, અર્થાત્ જે જે ઠેકાણે જે જે વાયુનું સ્થાન બતાવ્યું છે તે તે ઠેકાણે રેચક, પૂરક અને કુલક કરી તે વાયુનો જય કરવો આહી નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, હૃદય, નાભિ અને અંગુઠા પર્યંત એ સર્વ સ્થાનો બતાવ્યા, લીલો રંગ એ વર્ણ જણાવ્યો અને રેચક, પૂરક, કુલક, રૂપ, ગમાગમ, પ્રયોગ તે ક્રિયા બતાવી પૂર્વે જણાવેલ પાંચમાથી આહી ત્રણ બતાવ્યા અને બાકી રહેલા અર્થ ને બીજા એ બે પાંચે વાયુના સ્થાનાદિ ત્રણ બતાવ્યા પછી જણાવવામા આવશે ૧૪

એજ ગમાગમ પ્રયોગ અને ધારણ બતાવે છે.

નાસાદિસ્થાનયોગેન પૂરણાદ્રેચનાન્મુઠ્ઠઃ

ગમાગમપ્રયોગઃ સ્યાત્ ધારણ કુંભનાત્પુન.

૧૫

નાસિકાદિ સ્થાને કરી વારંવાર વાયુને પૂરવેકરી અને રેચન

કરવેકરી ગમાગમ પ્રયોગ થાય છે અને તે વાયુને તે તે ઠેકાણે
રોકવાથી (કુંભક કરવાથી) ધારણ નામનો પ્રયોગ થાય છે. ૧૫.
અપાન વાયુના સ્થાનાદિ બતાવે છે.

અપાનઃકૃષ્ણ સ્વમન્યા પૃષ્ઠપૃષ્ઠાંતપાણિંગઃ

જેયઃ સ્વસ્થાનયોગેના રેચનાત્પૂરણાન્મુદ્ધુઃ

૧૬

અપાન વાયુનો વર્ણ કાળો છે. કંઠની પાછલી નાડિ, પુંઠ,
શુદ્ધા અને પહાનીમાં તેનું સ્થાન છે. તે સ્થાનમાં વારંવાર દેચક,
પૂરક કરવેકરી અપાન વાયુનો જય કરવો. ૧૬.

સમાન વાયુનાં સ્થાનાદિ.

શુક્લઃ સમાનોહૃન્નાભિ સર્વસંધિજ્વલસ્થિતઃ

જેયઃસ્વસ્થાનયોગેના સકૃદ્રેચનપૂરણાત્

૧૭

સમાન વાયુનો વર્ણ ધોળો છે. હૃદય, નાભિ અને સર્વ
સાંધાઓને વિષે તેનું રહેવાનું સ્થાન છે. તે સ્થાને વારંવાર દેચક
પૂરક, (કુંભક) કરવેકરી તેનો જય કરવો. ૧૭.

ઉદાન વાયુનાં સ્થાનાદિ.

રક્તોહૃત્કંઠતાલુભૂ મધ્યમૂર્ધ્નિ ચ સંસ્થિતઃ

ઉદાનો વચ્ચતાંનેયો ગત્યાગતિ નિયોગતઃ

૧૮

ઉદાન વાયુનો રંગ લાલ છે. હૃદય, કંઠ, તાળુ (દશમદ્વાર)
અધુદીના મધ્ય ભાગમાં અને મસ્તકમાં તેનું સ્થાન છે (તે રહે છે.)
ગતિ ને આગતિના પ્રયોગથી તેને વશ કરવો. ૧૮.

ગતિ આગતિનો પ્રયોગ કેવી રીતે કરવો તે બતાવે છે.

નાસાકર્ષણયોગેન સ્થાપયેત્તં હૃદાદિષુ

વલાદુત્કૃષ્યમાર્ણં ચ રુધ્વા રુધ્વા વશં નયેત્

૧૯

નાસિકાએ બહારથી વાયુને ખેંચી તેને હૃદયાદિકમાં સ્થાપન
કરવો. ભેરથી તે વાયુ ખીળે ઠેકાણે આવ્યો જતો હોય તો તેને
વારંવાર રોકી રોકીને વશ કરવો. ૧૯.

વિવેચન—આ ઉપાય દરેક વાયુ છૂતવા માટે લાગુ પડ-
વાનો છે. જ્યાં જ્યાં વાયુને રહેવાનાં સ્થાનો બતાવવામાં આવ્યાં છે,

ત્યા ત્યા પહેલો પૂરક કરી (ઝેટલે બહારથી નાસિકાદ્વારા વાયુને અંદર ખેંચી) તે તે સ્થાને રોકી રાખવો, ઝેટલે ખેંચવો કે મૂકવો એ બેઉ ક્રિયા બંધ કરવી તેમ થતા તે વાયુ તેતે ઠેકાણે અમુક વખત સુધી સ્થિર રહેશે કદાચ જોર કરી તે વાયુ બીજે ઠેકાણે ચાલ્યો જાય તો તે તે સ્થળે વારવાર રોકી રોકીને (ઝેટલે કુભક કરીને) કેટલોક વખત રાખીને પાછો રેચક કરી દેવો. (નાસિકાના એક છિદ્રદ્વારા હળવે હળવે બહાર કાઢી નાખવો) પાછો તેજ છિદ્રથી અંદર ખેંચી કુભક કરવો—આ પ્રકારે તેતે વાયુનો જય કરવો યા પોતાને સ્વાધીન કરવો ૧૯

બ્યાન વાયુના સ્થાનાદિ બતાવે છે

સર્વત્વૃત્તિકોવ્યાન શક્કાર્મુકસન્નિભઃ

જેતવ્યઃ કુભકાભ્યાસા ત્સંકો ચમ્પૃતિક્રમાત્ ૨૦

બ્યાન વાયુનો વર્ણ ઇદ્ર ધનુષ્યના સરખો (વિવિધ રંગી) છે ચામડીના સર્વ ભાગોમા તેનું સ્થાન છે સ કૌચ અને પ્રસૂતિ (પૂરક અને રેચક) ના ક્રમે કુભકના અભ્યાસથી તેનો જય કરવો ૨૦

પાચે વાયુના ધ્યાતવ્ય બીજો બતાવે છે.

પ્રાણાપાનસમોદાન વ્યાનેષ્વેષુ ચવાયુષુ

યે પૈં વ રોં લોં વીજાનિ ધ્યાતવ્યાનિ યથાક્રમ ૨૧

પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને બ્યાન એ પાચ વાયુને વિષે અનુક્રમે યૈ, પૈં, વૈ, રો, લો આ પાચ બીજોનું ધ્યાન કરવું ૨૧
વિવેચન—પ્રાણાદિ વાયુના જે સ્થાનો બતાવવામા આવ્યા છે, તે તે સ્થાને પ્રાણાદિ વાયુનો જય કરવા માટે પૂરક, કુભક અને રેચક કરતી વખતે પ્રાણાદિ વાયુના યૈ આદિ બીજોનું ધ્યાન કરવું અર્થાત્ પ્રાણ વાયુનો જય કરતી વખતે યૈ, અપાનનો જય વખતે પૈં, સમાનના જય વખતે વૈ, ઉદાનના જય વખતે રો અને બ્યાનના જય વખતે લો નું ધ્યાન કરવું. ધ્યાન કરવું ઝેટલે તે યે આદિ અક્ષરની આપૃતિ કલ્પી તેના અર્થ પૂરક, કુભક અને

રેચક કરતી વખતે કરવો. ૨૧.—(પ્રાણાદિ વાયુના જય કરવાનું અથ
પ્રયોજન શું છે તે પાંચમો લેહ બતાવે છે.)

વાયુ જય કરવાથી થતા ફાયદા.

પ્રાવલ્યં જાટરસ્યાગ્ને દીર્ઘશ્વાસમરુજ્જયો

લાઘવં ચ શરીરસ્ય પ્રાણસ્ય વિજયે ભવેન્ ૨૨

પ્રાણવાયુને જીતવાથી (વશ કરવાથી) જઠરાગ્નિની પ્રબ-
ળતા થાય, દીર્ઘશ્વાસ ચાલે (દમ ન ચડે), વાયુનો જય થાય (બાદી
મટી જાય) અને શરીર હલકું થાય. ૨૨.

રોહણં ક્ષતભંગાદે રુદરાગ્નેઃ પ્રદીપનં

વર્ચોલ્પત્ત્વં વ્યાધિવાતઃ સમાનાપાનયોર્જયે ૨૩

સમાન વાયુ અને અપાન વાયુને જીતવાથી, ગડ, ગુંબડ
અને ઘા આદિનાં પ્રણુ (છીદ્રો) ફાઈ જાય, હાડકું ભાંગી ગયું હોય
તે સંધાઈ જાય, ઉદરની અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય, મલ મુત્રાદિ થોડું
થાય અને રોગોનો નાશ થાય. ૨૩.

ઉત્ક્રાંતિર્વારિપંકાયૈશ્વાધોદાનનિર્જયે

જયે વ્યાનસ્ય શીતોષ્ણા સંગઃ કાંતિરરોગિતા ૨૪

ઉદાન વાયુનો જય કરવાથી ઉત્ક્રાંતિ એટલે મરણ અવસરે
દશમે દ્વારથી પ્રાણુત્યાગ કરી શકાય. પાણી તથા કાઠવથી શરીરને
બાધા ન થાય, આદિ શબ્દથી કાંટાદિકની પીડા પણ ન થાય. વ્યાન
વાયુને જીતવાથી ટાઢ તથા તાપથી શરીરને પીડા ન થાય, શરીરનું તેજ
વધે અને નિરોગતાની પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪

પાંચે વાયુને જીતવાનાં જુદાં ફળો બતાવી હવે પાંચે

વાયુ જીતવાનું એકકું ફળ બતાવે છે.

યત્ર યત્ર ભવેત્સ્થાને જંતોરોગઃ પ્રપીડકઃ

તત્ક્રાંત્યૈ ધારયેત્ તત્ર પ્રાણાદિમરુતઃ સદા ૨૫

જે જે ઠેકાણે પ્રાણુઓને પીડા કરનાર રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય
તેની શાંતિને માટે તે તે ઠેકાણે પ્રાણાદિ વાયુને ત્યાં રોકી રાખવો. ૨૫

વિવેચન—ગરીરના કોઈ પણ ભાગમા પાચ વાયુમાથી કોઈ પણ વાયુનું સ્થાન હોય છે, તે આગળ જતાની જયા છીએ તો જે ઠેકાણે રોગ ઉત્પન્ન થયો હોય તે રોગ મટાડવા માટે પ્રથમ પૂરક કરી, તે રોગને ઠેકાણે (રોગના ઉપર) કુલક કરવો આમ કરવાથી તે રોગ નાબુદ થશે ઘણે ભાગે વાત, પિત્ત અને કફની વિષમતાથી રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે તેને ઠેકાણે વાયુને ઝાકવાથી ખરાબ નહોતું હર વધ, વાયુ પ્રમુખની વિષમતા ચાની જાય છે, અને મનુષ્ય નિરોગી બનેછે આમ કરવાથી કર્મના સિદ્ધાંતને કોઈ પણ રીતે હાનિ પહોચતી નથી, કેમકે કેટલાએક રોગોની કે અશાતા વેદનીની શાંતિ આવા ઉપચારથી કે આવા નિમિત્તોથી પણ થઈ શકે છે કોઈ કર્મ એકજ રીતે વેદવાનુ કે નિર્જીવવાનુ બની ગઈ એવો સિદ્ધાંત નથી

(પ્રાણાદિક વાયુને છતવાના ક્ષેત્રો બતાવી હવે તેની ધારણા વાનુ કહે છે) ૨૫

વાયુની ધારણા

एव प्राणादिविजये कृताभ्यासःप्रतिक्षण

धारणादिक्रमभ्यस्येन्मनःस्थैर्यकृतेसदा

૨૬

આ પ્રમાણે પ્રાણાદિ વાયુને છતવા માટે વાર વાર અભ્યાસ કરીને મનને સ્થિર કરવા માટે નિરતર ધારણાદિકનો (આદિ શબ્દથી ધ્યાન, સમાધિનો) અભ્યાસ કરવો ૨૬

પાચ ક્ષેત્રોકે કરી ધારણાનુ સ્વરૂપ બતાવે છે

उत्कासनसमासीनो रेचयित्वा निल शनैः

आपादागुप्टपर्यंत ग्राममार्गेण पूरयेत्

૨૭

पादांगुष्ठे मनःपूर्व रूचा पादतले ततः

पाष्णा गुल्फे च जंघायां जानुन्यूरां गुदे ततः

૨૮

लिङ्गे नाभौ च तूदे च हृत्કંठे रसनेपि च

तालुनासाग्रनेत्रे च श्रुयोर्मालે શિરસ્યથ

૨૯

एव रश्मिक्रमेणैव धारयन्मस्तासह

સ્થાનાત્સ્થાનાંતરં નીત્વા યાવદ્ બ્રહ્મપુરં નયેત ૩૦
તતઃ ક્રમેણ તેનૈવ પાદાંગુષ્ઠાંતમાનયેત
નાભિપદ્માંતરં નીત્વા તતો વાયું વિરેચયેત

પંચાભિઃ કુલ્લકં

૩૧

પૂર્વે યોથા પ્રકાશમાં બતાવેલ આસને બેસી, હળવે હળવે પવન દેચક કરી (પવનને બહાર કાઢી) નાસિકાના ડાબા છિદ્રથી પવનને અંદર બેંચીને પગના અંગુઠા સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી પૂરવો, પછી પ્રથમ પગના અંગુઠા ઉપર મનને રોકવું. (જ્યાં મન ત્યાં પવન એ ન્યાયથી મનને રોકવાનું કહેતાં પવન પણ તેજ ઠેકાણે રોકાય) પછી અનુક્રમે પગનાં તળીયાં ઉપર, પાનીમાં, ગુદક્રમાં, જંઘામાં, જાનુમાં, સાથળમાં, ગુદામાં, લિંગમાં, નાભિમાં, પેટમાં, હૃદમાં, કંઠમાં, શ્વલ ઉપર, તાલુમાં, નાકના અગ્ર ભાગ ઉપર, નેત્રમાં, બ્રહ્મકુટિમાં, કપાલમાં અને માથામાં એમ એક પછી એક સ્થાનમાં આગળ વધતાં, વાયુની સંઘાતે મનને છેવટમાં બ્રહ્મરંધ્ર પર્યંત લઈ જવું. ત્યાર પછી તેજ ક્રમે પાછા ફરી પગના અંગુઠામાં મન સહિત પવનને લાવી, ત્યાંથી નાભિકમળમાં લઈ જઈ વાયુનો દેચક કરવો. ૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૩૧.

વાયુની ધારણાનું ફલ.

પાદાંગુષ્ઠાદૌ જંઘાયાં જાનૂરુગુદમેહને

ધારિતઃ ક્રમશઃ વાયુઃ શીઘ્રગત્યૈ વલાય ચ ૩૨

નાભૌ જ્વરાદિઘાતાય જઠરે કાયશુદ્ધયે

જ્ઞાનાય હૃદયે કૂર્મ નાડ્યાં રોગ જરા ચ્છિદે ૩૬

કંઠે શુક્તર્પનાશાય જિવ્હાગ્રે રસસંવિદે

ગંધજ્ઞાનાય નાસાગ્રે રૂપજ્ઞાનાય ચક્ષુષોઃ ૩૪

ભાલે તદ્રોગનાશાય ક્રોધસ્યોપશમાય ચ

બ્રહ્મરંધ્રે ચ સિદ્ધાનાં સાક્ષાદર્શનહેતવે ૩૫

પગના અંગુઠામાં, જંઘામાં, ઘુંટણમાં, સાથળમાં, ગુદામાં અને લિંગમાં અનુક્રમે વાયુને ધારી રાખવાથી ઉતાવળી ગતિ અને બળન

પ્રાપ્તિ થાય છે નાસિમા વાયુને ધારિ રાખવાથી તાવ ઉતરી જાય છે જઠરમા ધારી રાખવાથી મળ સાફ થઈ શરીર શુદ્ધ રહે છે હૃદયમા ધારી રાખવાથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે ઈર્મનાડીમા રાખવાથી રોગ અને વૃદ્ધાવસ્થાનો નાશ થાય છે (વૃદ્ધાવસ્થામા યુવાન જેવું શરીર બન્યું રહે છે) કઠમા વાયુને ધારવાથી ભુખ અને તરસ લાગતી નથી, લાગી હોય તોપણ શાત થાય છે છમના અથ ભાગ ઉપર વાયુને રોકવાથી સર્વ જાતના રસનું જ્ઞાન થાય છે નાસિકાના અથ ભાગ ઉપર રોકવાથી ગંધનું જ્ઞાન થાય છે અમુમા ધારી રાખવાથી રૂપોનું જ્ઞાન થાય છે કપાલમા ધારી રાખવાથી કપાળના રોગનો નાશ થાય છે અને ક્રોધની શાંતિ થાય છે (ક્રોધવાળો સ્વભાવ મટી જાય છે) અને બ્રહ્મરૂપમા વાયુને રોકી રાખવાથી સાક્ષાત્ સિદ્ધિના દર્શન માટે થાય છે ૩૨-૩૩-૩૪-૩૫

ધારણાનું ૨૫૩૫ બતાવી હવે પવનનું ચેષ્ટિત બતાવે છે.

અભ્યસ્ય ધારણામેવ સિદ્ધીના કારણ પર

ચેષ્ટિત પવમાનમ્ય જાનીયાદ્ ગતસગયઃ ૩૬

આ પ્રમાણે ધારણાનો અભ્યાસ કરી સિદ્ધિઓના પરમ ધારણ ૩૫, મશયરહિત પવનનું ૨૫૩૫ બણવું, ૩

વિવેચન—ધારણાના અભ્યાસ પછી ત પવનનો અભ્યાસ કરવા પછી વિશેષ પવનનું જ્ઞાન મેળવતા અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓ મેળવી શકાય છે ૩૬

વાયુના આરાદિ અને તેના ક્રિયા.

નાભેનિન્ત્રામનશ્ચાર દન્મયે નયનોગતિ

નિષ્ઠ્ઠાદ્દર્શાંતે નુ વિગ્રાન્મ્યાન નમમ્વતઃ ૩૭

નાસિમાથી પવનનું નિકળવું તે આર, હૃદયના મધ્યમાથી જવું તે ગતિ અને બ્રહ્મરૂપમા રહેતું તે વાયુનું સ્થાન બણવું ૩૭

તે આરાદિકના જ્ઞાનનું ફલ કહે છે.

તત્ત્વારગમનસ્થાન જ્ઞાનાદભ્યાસયોગતઃ

જાનોયાત્કાલમાયુશ્ચશુભાશુભફલોદયં

૩૮

તે વાયુના આર, ગમન અને સ્થાનને અભ્યાસે કરી જાણવાથી શુભ અને અશુભ ફળના ઉદયવાળાં કાળ અને આયુષ્ય જાણી શકાય છે. ૩૮.

હૃદયમાં મનને રોકવું અને તેથી થતા ફાયદા.

તતઃ શનૈઃ સમાકૃપ્ય પવનેન સમં મનઃ

યોગી હૃદયપદ્માન્ત વિનિવેશ્ય નિયંત્રયેત્

૩૯

પવનની સાથે મનને હળવે હળવે આકર્ષીને (જેથીને) યોગીઓએ તેને હૃદયકમળની અંદર પ્રવેશ કરાવીને ત્યાં રોકી રાખવું. ૩૯.

તત્તોઽવિદ્યા વિલીયંતે વિપયેચ્છા વિનશ્યતિ

વિકલ્પા વિનિવર્ત્તંતે જ્ઞાનમંતર્વિજૃંભતે

૪૦

હૃદયકમળમાં મનને રોકવાથી અવિદ્યા (કુવાસના યા મિથ્યાત્વ) નો વિલય (નાશ) થાય છે. પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોની ઇચ્છા વિનાશ પામે છે. વિકલ્પો નિવૃત્ત થાય છે, (ઉત્પન્ન થતા નથી) અને અંદર જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. ૪૦.

ક મંડલે ગતિર્વાયોઃ સંક્રમઃ ક ક વિશ્રમઃ

કા ચ નાડીતિ જાનીયાત્ તત્ર ચિત્તે સ્થિરીકૃતે

૪૧

તેમજ વાયુની કયા મંડળમાં ગતિ છે, કયા તત્ત્વમાં સંક્રમ (પ્રવેશ) થાય છે, કયાં જઈ વિશ્રામ પામે છે, અને હુમણાં કઈ નાડી આવે છે, તે સર્વ હૃદયમાં મનને સ્થિર કરવાથી જાણી શકાય છે. ૪૧.

પ્રથમ આર મંડળો જાણાવે છે.

મંડલાનિ ચ ચત્વારિ નાશિકાવિવરે વિદુઃ

મૌમવારુણવાયવ્યા ગ્રેયાશ્ચ્યાનિ યથોત્તરં

૪૨

પાર્થિવ, વાણ, વાયવ્ય અને આગ્નેય, આ ચાર મહોા
અનુક્રમે નાસિકાના વિવરમા દેહ્યા છે ૪૨

પાર્થિવ મહાનુ ૨૫૩૫ કહે છે
પૃથિવીરીજ સપૂર્ણ વજ્રલાંઠનસંયુત
ચતુરસ્ર હૃતસ્પર્ણ પ્રથમ્યાદ્ ભૌમમંડલં ૪૩
પૃથિવીના બીજથી પરિપૂર્ણ (વ્યાપ્ત), વજ્રના લાંઠન (ચિન્હ)
થી યુક્ત, ચાર ખુણાવાળું અને તપાવેલા સોના મળ્યું પાર્થિવ
મહાન છે

વિવેચન—પાર્થિવબીજ “અ” અક્ષર છે કેટલાએક આચાર્ય
“લ”ને પણ પાર્થિવ બીજ કહે છે હૈમચ દ્રાચાર્યશ્રીએ “લ”ને પાર્થિવ
બીજ તરીકે માન્યુ છે ૪૩.

વાણ મહાનુ ૨૫૩૫
સ્પાદર્ધચદ્રસસ્થાન વાસ્નાક્ષરલાંઠિત
ચદ્રાભગમૃતમ્યદ સાદ્ર વાસ્ણમંડલ ૪૪
અષ્ટમીના ચદ્ર સરખા આકારવાળું, વાણ અક્ષર “ન”કારના
ચિન્હવાળું, ચદ્ર મરખું ઉજવળ, અને અમૃતના ઝરવા વહેકરી
વ્યાપ્ત થયેલું વાણ મહાન છે ૪૪

વાયવ્ય મહાનુ ૨૫૩૫
ન્નિગ્રાજનવનન્ડાય મુદ્રત વિંદુસકુલ
દુર્લભ્ય પવનાક્રાંત ચચન્ વાયુમંડલ ૪૫
તૈલાદિકથી મિશ્રિત કરેલા અજન્યમાન ગાઢ શ્યામ કાંતિ
વાળું, ગોળાકારવાળું, જિંદુના ચિન્હોથી વ્યાપ્ત, દુ ખેટખી શકાય તેવું,
અને પવન બીજ “ય”કારથી દેખાયેલું, ચચન્ વાયુમહાન છે ૪૫

આગ્નેય મહાનુ ૨૫૩૫
કર્ત્ત્વિગાચિન ભૌમ ત્રિવોણ સ્પસ્તિકાન્નિન
સ્ફુર્તિર્ગાષિન નદ્યોજિ મેયમામેયમંડલ ૪૬

ઉંચી પ્રસરતી જવાલાયુક્ત લય આપતું, ત્રણ ગુણવાળું, સ્વ-
રિતક (સાથીઆ)ના લાંછનવાળું, અગ્નિના કણીયા સરખું, પીળા
વર્ણવાળું, અને અગ્નિળીજ રેફ (°) સહિત, આગ્નેય મંડળ
જાણવું. ૪૬.

અભ્યાસેન સ્વસંવેગં સ્યાન્મંડલચતુષ્ટયં

ક્રમેણ સંચરન્નત્ર વાયુર્જયશ્ચતુર્વિધઃ

૪૭

અભ્યાસ કરવાથી આ ચાર મંડળ અભ્યાસીને જાણી શકાય છે.
આ ચારે મંડળમાં ચાલતો વાયુ અનુક્રમે ચાર પ્રકારનો જાણવો. ૪૭.
તે વાયુના ચારે ભેદો ક્રમે બતાવે છે.

નાસિકારંધ્રમાપૃથ પીતવર્ણઃ શનૈર્વહન્

કત્રોળ્લોષ્ટાંગુલસ્વચ્છો ભવેદ્વાયુઃ પુરંદરઃ

૪૮

પુરંદર વાયુનો વર્ણ પીળો છે, સ્પર્શ કાંઈક શીત અને કાંઈક
ઉજળ છે, અને નાસિકાના વિવરને પૂરીને સ્વચ્છ તથા હળવે હળવે આ
આંગુળના પ્રમાણમાં બહાર વહન થાય છે. ૪૮.

ધ્રુવલઃ શીતલોઽથસ્તાત્ ત્વરિતત્ત્વરિતં વહન્

દ્વાદશાંગુલિમાનશ્ચ વાયુર્વરુણ ઉચ્યતે

૪૯

ધોળા વર્ણવાળા, શીતળ સ્પર્શવાળા અને નીચે ઉતાવળે
ઉતાવળે બાર આંગુલ પ્રમાણે વહન થતા વાયુને વરુણ વાયુ કહે છે. ૪૯.

ઉષ્ણશીતશ્ચ કૃષ્ણશ્ચ વહંસ્તિર્યગનારતં

પદંગુલપ્રમાણશ્ચ વાયુઃ પવનસંજિતઃ

૫૦

પવન નામનો વાયુ, કાંઈક ઉજળ અને કાંઈક ઠંડો છે વર્ણ
કાળો છે અને નિરંતર છ આંગુલ પ્રમાણે તિર્યછે વહન થાય છે. ૫૦

વાલાદિત્યસમજ્યોતી રત્યુષ્ણશ્ચતુરંગુલઃ

આવર્તવાન્ વહન્નૂર્ધ્વં પવનોદહનઃ સ્મૃતઃ

૫૧

ઉગતા સૂર્ય સમાન લાલ વર્ણવાળો, અતિ ગરમ સ્પર્શવાળો
અને વંટોળીઆની માફક ઉંચો ચાર આંગુલ વહન થતો દહન નામનો
પવન કહ્યો છે. ૫૧.

વાયુ વહન થતી વખતે કરવા લાયક કાર્યો

ઉદ્ગ્રં સ્તભાદિકાર્યેષુ વસ્તુ શસ્ત્રકર્મસુ

વાયુ મલિન લોલેષુ વદ્યાદૌ વન્દિમાદિશેત્

૫૨

પુરંદર વાયુ વહેનો હોય ત્યારે સ્તંભનાદિ કાર્ય કરવા

સાચા પ્રશસ્ત કાર્ય વડે વાયુમા, મલિન અને અપાળ કાર્યો પવન વાયુમા અને વશીકરણાદિ કાર્ય વન્દિ નામનો વાયુ આણનો હોય ત્યારે કરવા ૫૨

પ્રારભેદ કાર્યનો તથા પ્રશ્ન કરવાનો વાયુ વહન થતી

વખતનો શુભાશુભ નિર્ણય

છત્રચામરહસ્ત્યશ્વા રામરાજ્યાદિસંપદ

મનોવિત્તં ફલ વાયુઃ સમાચરે પુરંદરઃ

૫૩

પુરંદર વાયુ વહન થતી વખતે આગળ બતાવે છે તેના

તેજા પ્રશ્ન કરે, અથવા પોતા માટે તેવા કાર્યનો પ્રારંભ કરે તો છત્ર, આમર, હાથી, અશ્વ, આરામ, રાજ્યાદિ સંપદા અને મનોવિત્તિ ક્ષણની પ્રાપ્તિ થાય ૫૩

તથા રાજ્યાદિ સંપ્રણેઃ પુત્રસ્વજન વદુભિઃ

સારેણ વસ્તુના ચાપિ યોજયેદ્દમ્ભઃ ક્ષણાત્

૫૪

પ્રશ્ન થા પ્રારંભ અવસરે વડે વાયુ હોય તો રાજ્યાદિકથી

સંપૂર્ણ પુત્ર, સ્વજન, બંધુઓ અને ઉત્તમ વસ્તુઓની માથે મેળાપ કશુંકી આપે ૫૪

કૃપિસિવાદિક સર્વ મપિ સિદ્ધ વિનયપતિ

મૃત્યુભીઃ કલહો વૈર ત્રાસશ્ચ પવને ભવેત્

૫૫

પ્રશ્ન વખતે પવન નામનો વાયુ હોય તો જેતી અને મેવા

પ્રમુખ સર્વ કાર્ય ક્ષણ દેવાને તૈયાર થયું તોપણ તેનો નાશ થાય અને મૃત્યુનો ભય, કલેશ, વેર તથા ત્રાસ થાય ૫૫

મય શોક રુદ્ધ દુઃખ વિત્રવ્યઘપરપરા

સંમૂચયેદિનાશ ચ દહનોદહનાત્મકઃ

૫૬

અને દહન સ્વભાવવાળો દહન વાયુ હોય તો ભય, શોક, રોગ, દુઃખ, વિદ્યતા સમુદની પરંપરા તથા ધન ધાન્યાદિકતા વિના-
શને પણ અગ્રવે છે. ૫૬.

એ આરે વાયુનું મુદ્ધમ કૃણ બતાવે છે.

ગણાંકરવિમાર્ગેણ વાયવો મંદન્ત્રવર્મા

વિશંતઃ શુભતાઃ સર્વે નિષ્ક્રામંતોઽન્યથા સ્મૃતાઃ ૫૭

અંદ્ર અને સૂર્યમાર્ગે થઇ (રાત્રી અને જમણી નાડીમાં થઇ) આ આરે મંડળમાં પ્રવેશ કરતા વાયુ સર્વે શુભ દેવાવાળા છે. અને તે મંડળમાંથી નીકળતા અશુભ દેનારા કહ્યા છે. ૫૭.

તેનું કારણ બતાવે છે.

પ્રવેશસમયે વાયુ જીવો મૃત્યુસ્તુ નિર્ગમે

અન્યતે જ્ઞાનિભિસ્તાદૃક્ ફલમધ્યનયોમ્નતઃ ૫૮

વાયુ જ્યારે મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને જીવ કહે છે અને મંડળમાંથી નીકળે છે ત્યારે તેને મૃત્યુ કહે છે, માટે તે બેઉનું કૃણ પણ જ્ઞાની પુરૂષો તેવુંજ કહે છે. ૫૮.

વિવેચન—તાત્પર્ય એવું છે કે જ્યારે વાયુ પૂરક રૂપે મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જો કોઇ પ્રશ્ન કરે તો તે કાર્ય સિદ્ધ થાય છે અને જ્યારે રેચક રૂપે મંડળમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે કોઇ પ્રશ્ન કરે તો તે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. ૫૮.

ઇડાનાડિને માર્ગે પ્રવેશ કરતા વાયુનું શુભાશુભ અને

મધ્યમપાણું બતાવે છે.

પયંદોરિંદ્રવર્ણો વિશંતો સર્વસિદ્ધિર્દો

રવિમાર્ગેણ નિર્ગતો પ્રવિશંતો ચ મધ્યમૌ ૫૯.

અંદ્ર માર્ગે (રાત્રી નાસિકાને માર્ગે) પ્રવેશ કરતા પુરં-
દર અને વરૂણ વાયુ સર્વ સિદ્ધિને આપે છે અને સૂર્ય માર્ગે
(જમણી નાસિકાને માર્ગે) નીકળતા અથવા પ્રવેશ કરતા તે બેઉ
વાયુ મધ્યમ કૃણ આપનાર છે. ૫૯.

વિવેચન—ડાળી બાજુના નસકોરાને ચદ્ર તા ઇડાનાડિ કહે છે અને જમણી બાજુના નસકોરાને પગલા યા સૂર્ય નાડિ કહે છે ડાળી નાડિમા પુર હર અને વરુણ વાયુ પ્રવેશ કરતા હોય એ અવમરે પ્રશ્ન યા કાર્યનો પ્રારંભ કરનારને તે કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે અને તે વાયુ સૂર્ય નાડિમાથી નીકળતો કે પ્રવેશ કરતો હોય ત્યારે પ્રશ્ન કરનારને યા કાર્ય પ્રારંભ કરનારને મધ્યમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ૫૬.

દક્ષિણેન વિનિર્ણયૌ વિનાગાયાનિગ્ધાનલૌ

નિઃસરંતૌ વિશતૌચ મ'પમાવિતરેણ તુ ૬૦

જમણી નાસિકામાથી નીકળતા પવન અને હઠન વાયુ હરેક કાર્યના વિનાશને માટે થાય છે અને ડાળી નાસિકામાથી નીકળતા કે પ્રવેશ કરતા મધ્યમ ફળ આપે છે ૬૦

નાડીઓનું લક્ષણ બતાવે છે

इहा च पिंगला चैव सुगुम्णा चेति नादिकाः

શશિસૂર્યનિવસ્થાન વામદક્ષિણમ'યગાઃ ૬૧

ડાળી બાજુએ રહેલી નાડીને ઇડાનાડિ કહે છે તેમા ચદ્રનુસ્થાન છે જમણી બાજુએ રહેલી નાડીને પિંગલા કહે છે તેમા સૂર્યનું સ્થાન છે બેડની મધ્યમા રહેલી નાડીને સુગુમ્મા કહે છે તેમા શિવ સ્થાન છે (મોક્ષ સ્થાન છે) ૬૧

ત્રણે નાડીઓમાં વાયુમ આગનુ આમાન્ય ફળ કહે છે

पीयूषमिव वर्पन्ती सर्वगात्रेषु सर्वदा

વામામૃતમયૌ નાદૌ સમ્પન્નામીદમ્ચિકા ૬૨

गह्वरनिष्ठमित्रो मदन्नी दक्षिणा पुनः

સુગુમ્મા તુ મહેન્સિદિ નિર્ગળફલ્કાગ્ન ૬૩

મીઠાના સર્વ ભાગમા નિરતર બહે અમૃત વરસાવતી હોય, તેમ અભિષ્ઠ (મનોર્થલિંગ) કાર્યને મૂલ્યવવાવાગી ડાળી નાડીને અમૃતમય માનેલી છે તેમજ વદન થતી જમણી નાડિ

અનિષ્ટ સૂચન કરવાવાળી અને કાર્યનો નાશ કરવાવાળી છે તથા સુપુમ્ણા નાડી અભિમાદિ આઠ મહા સિદ્ધિઓ તથા મોક્ષ દ્વંદ્વના કારણરૂપ છે. ૬૨-૬૩.

વિવેચન—સુપુમ્ણા નાડિમાં મોક્ષનું સ્થાન છે: આઠ સિદ્ધિઓ અને મોક્ષનું કારણ છે. આ કહેવાનો આશય એવો છે કે સુપુમ્ણા નાડિમાં ધ્યાન કરવાથી ઘણા થોડા વખતમાં એકાગ્રતા થવા પૂર્વક લાંબા વખત પર્યંત તે ધ્યાનસંતતિ જની રહે છે અને તેથી થોડા વખતમાં વધારે કર્મોનો ક્ષય કે નિર્જરા મેળવી શકાય છે. આ કારણથી તેમાં મોક્ષનું સ્થાન અને મોક્ષનું કે સિદ્ધિઓનું કારણ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

આ સ્લોકોમાં નાડિ વહનનું સામાન્ય દ્વંદ્વ જતાવવામાં આવ્યું છે. પણ તે નાડિનો ઉદય ક્યારે હોય, કેવી રીતે થયો હોય, ને કેવા કેવા સંયોગોમાં તેથી ઉલટીજ રીતે તે; નાડિઓના વહન થવાથી તેનું પરિણામ વિપરીત આવે છે. તે વિશેષ આગળ ઉપર જણાવવામાં આવશે. ૬૨, ૬૩.

ડાબી અને જમણી નાડિ વહન થતાં જે જે કાર્યો કરવાં તે તે જતાવે છે.

वामैवाभ्युदयादीष्ट शस्त कार्येषु सम्मता

दक्षिणा तु रताहर युद्धादौ दीप्तकर्मणि.

૬૪

અભ્યુદય આદિ ઈષ્ટ અને પ્રશસ્ત કાર્યોમાં ડાબી નાડિ સારી માનેલી છે અને વિષયસેવન, આહાર (ભોજન કરવું) તથા યુદ્ધાદિ દીપ્ત કાર્યોમાં જમણી નાડી ઉત્તમ માનેલી છે. ૬૪.

વિવેચન—યાત્રા, દાન, વિવાહ, નવીન વસ્ત્રાભરણ પહેરવાં, ગ્રામ, નગર, ગ્રહપ્રવેશ, સ્વજન મેળાપ, શાંતિક, પૌષ્ટિક, યોગાભ્યાસ, રાજદર્શન, ઝેરાદિ ચિકિત્સા, નવીન મિત્રાઈ કરવી, ખીજાદિ વચન આદિ કાર્યના પ્રશ્નથી પ્રારંભકાળે ડાબી નાડિ સારી જાણવી.

ભોજન, વિગ્રહ, મૈથુન, યુદ્ધ, મંત્રસાધન, દીક્ષા ગ્રહણ, સેવા કર્મ, વાણિજ્યકર્મ, ઔષધ કરવું, ભૂતપ્રેતાદિ સાધન, ખીજાં પણ તેવાં શેઠ્ર કાર્યમાં સુર્ય નાડિ પ્રશસ્ત જાણવી.

નાડિના ઉદયની શ્રેષ્ઠતા

વામા ગ્રસ્તોદયે પક્ષે સિતે કૃષ્ણે તુ દક્ષિણા

ત્રીણિ ત્રીણિ દિનાર્નીદુ સૂર્યયોરુદયઃ શુભઃ ૬૫

અજવાળા પદ્મમા સૂર્યોદય વેળાએ ડાબી નાડિનો ઉદય હોય

તો તે શ્રેષ્ઠ છે અને અધારા પખવાડીયામા સૂર્યોદય વેળાએ જમણી નાડિનો ઉદય શ્રેષ્ઠ છે આ ચંદ્ર સૂર્ય નાડિનો ઉદય ત્રણ ત્રણ દિવસ મારો હોય છે (વિશેષ ખુલામો હવે પછી આવશે) ૬૫

નાડિના અસ્તની શ્રેષ્ઠતા

શશાકેનોદયે વાયોઃ સૂર્યેનાસ્ત શુભાવહ

ઉદયે રવિણાત્વસ્ય શશિનાસ્ત શિવ મત ૬૬

વાયુનો ઉદય સૂર્ય ઉદય વેળાએ ચંદ્ર સ્વરમા થયો હોય તો

તે દિવસે સૂર્ય સ્વરમા વકુન થતા નો સૂર્યનો અસ્ત થાય તો તે સુખાકારી છે, અને સૂર્ય સ્વરમા નો ઉદય થયો હોય તો ચંદ્ર સ્વરમા અસ્ત થવો તે કલ્યાણકારી છે ૬૬

પૂર્વે કહેલ નાડિનો ઉદય વિશેષ પ્રકારે બતાવે છે

સિતપક્ષે દિનરમં યત્ન તપ્રતિપદિને

વાયોર્મિશ્નિન સચાર પ્રશમ્નમિતર તથા ૬૭

ઉદોર્નિ પવનઃ પૂર્વ શશિન્યેપચ્ચદ તતઃ

મત્રામનિ ચ્ચદ સૂર્યે શશિન્યેવ પુનરુચ્ચદ ૬૮

ચ્ચેશ્ચાચ્ચદ ચ્ચદન્યર્વ ત્રમેણાનેન મામ્નઃ

તૃષ્ણપક્ષે પુનઃ સૂર્યોદયપૂર્વમય ત્રમઃ ૬૯

ત્રિમિતિર્નિપેક્તે.

અજવાળા પદ્મના પદ્માને દિવસે સૂર્યોદયના પ્રારંભ વખતે ચંદ્રપૂર્વે પ્રગટ થા અપ્રશમ્ન વાયુના ત્રણાને લેવો પ્રથમ ચંદ્ર નાડિમાં પવન નેહવો શરૂ થશે તે ૧-૨-૩ ત્રણ દિવસ પછી ત સૂર્યોદય વખતે વકુન થશે પછીના ત્રણ દિવસ ૪-૫-૬-સૂર્યોદય

વખતે સૂર્ય નાડિમાં વહુન થશે. ફરી ત્યાર પછીના ત્રણ દિવસ ૭-૮-૯ ચંદ્ર નાડિમાં વહુન થશે. એવી રીતે પૂર્ણિમા પર્યંત આઠ ક્રમે વાયુ વહેવા બતરી રહેશે એટલે ૧૦-૧૧-૧૨ સૂર્યમાં-૧૩-૧૪-૧૫ ચંદ્રમાં.

અંધારા પક્ષમાં પહેલો સૂર્ય નાડિમાં-૧-૨-૩ ત્રણ દિવસ પછીના ત્રણ દિવસ ૪-૫-૬-ચંદ્રમાં-તેવી રીતે અમાવાસ્યા પર્યંત વહુન થશે. ૬૭, ૬૮, ૬૯.

આ વાયુનું વહુન આખા દિવસ માટે નથી, પણ સૂર્યોદયના વખત માટે છે. પછી તો અઢી અઢી ઘડીએ ચંદ્રમાં, સૂર્યમાં વિગેરે નાડિઓમાં બદલાયા કરે છે. આ નિયમમાં ફરફાર થાય તો તેનું પરિણામ અશુભ યા હુઃબદ આપે છે.

આ ક્રમથી વાયુ વિપરીત ચાલે તેનું ફળ ખતાવે છે.

ત્રીન્ પક્ષાનન્યથા ત્વેસ્ય માસપટ્કેન પંચતા

પક્ષદ્વયં વિપર્યાસે ડમ્બીષ્ટવંચુવિપદ્ ભવેત્

૭૦

ભવેત્તુદારુણો વ્યાધિ રેકં પક્ષં વિપર્યયે

દ્વિત્યાદ્યદ્ વિપર્યાસે કલહાદિકમુદિશેત્

૭૧

જો ત્રણ પખવાડીયાં પર્યંત વાયુ વિપરીતપણે ઉદય થાય (એટલે સૂર્યને બદલે ચંદ્રનો ને ચંદ્રને બદલે સૂર્યનો ઉદય થાય) તો તે માણસ છ મહીને મરણ પામે. જો પખવાડીયાં વિપરીત ચાલે તો વહુલા બંધુને વિપદા થાય, એક પખવાડીયા પર્યંત વિપરીત ચાલે તો લયંકર વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય અને જો ત્રણ દિવસ વિપરીત ચાલે તો કલેશાદિ પેદા થાય. ૭૦, ૭૧.

કાલજ્ઞાન.

एकद्वित्रिण्यहोरात्रा ण्यर्क एव मरुद्बहन्

वर्षैस्त्रिभिर्द्वाभ्यामेके नांतायेंदोरुजे पुनः

૭૨

એક અહોરાત્રિ (રાત્રિ અને દિવસ) જો સૂર્ય નાડિમાંજ વાયુ ચાલે તો ત્રણ વર્ષે મરણ થાય, જો અહો રાત્રિ સૂર્ય નાડિમાં પવન ચાલે તો જો વર્ષે મરણ થાય અને ત્રણ અહો રાત્રિ ચાલે તો એક વર્ષે મરણ થાય, અને જો ચંદ્ર નાડિમાં તેટલો વખત પવન ચાલે તો રોગ પેદા થાય ૭૨.

માસમેકં સ્વાવેવ વહન્ વાયુર્વિનિર્દિગેત્

અહોરાત્રાવર્તિ મૃત્યુ શશાકેન ધનસ્ય

૭૩

એક મહિના પર્યંત સૂર્ય નાડિમાજ પવન આલ્યા કરે તો

એક અહોરાત્રિમા તેનું મરણ થાય, અને તેટલો વખત ચંદ્ર નાડિમાજ પવન આલે તો ધનનો નાશ થાય ૭૩

વાયુસ્ત્રિપાર્ગમઃ શસેન્મયાન્દ્રાત્પરતોમૃતિં

દશાદ તુ દ્વિપાર્ગસ્થઃ સક્રાતૌ મરણ દિશેત્

૭૪

ધંડા, પિંગલા અને સુપુમ્બ્યા એ ત્રણે નાડિમા એ પવન

સાથે આલે તો એ પંદોર ધંડી મરણ થાય ધંડા અને પિંગલા

બેડ નાડિમા સાથે આલે તો દશ દિવસે મરણ વાય અને એકલી

સુપુમ્બ્યામા (લાખો વખત) આલે તો મરણ થાય એમ કહેવું ૭૪

દશાદ તુ વહન્નિદ્રા વેવોદ્દેગરુજે મરત્

ઇતથેતથ યમાર્ષે વહન્ લામાર્ચનાદિકૃત્

૭૫

જો દસ દિવસ નિરંતર ચંદ્ર નાડિમાજ પવન આલે તો

ઉદ્દેગ તથા રોગ થાય અને સૂર્ય, ચંદ્ર, એક એક નાડિમા વારા

ફરતી અરથો પંદોર, (આર આર ધંડી) સુધી વાયુ આલ્યા કરે

તો લાભ અને પૂજા પ્રમુખ ફળ થાય ૭૫

ત્રિપુત્સમયપાર્શ્વા સ્પદેતે યમ્ય ચક્ષુષી

અહોરાત્રેણ જાનીયાત્ તમ્ય નાશપસગ્ય

૭૬

બાર કલાકનો દિવસ અને બાર કલાકની રાત્રિ હોય તે

વિપુલત્ મમય કહેવાય છે તે વિપુલત્ મમયમા લેની આખો

ફરકે તે એક અહો રાત્રિમા મરણ પામે એ નિસશય છે

કોઈક વિપુલત્કાળનો એનો અર્થ કરે છે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર

નાડિ એક સાથે બેડ ચાલતી હોય તે વિપુલત્કાળ તેમા નેત્રો

ફરકે તો એક અહો રાત્રિમા મરણ થાય વાયુના વિદારથી ફરકે

તેનો આહી અધિનાર નથી પણ સ્વાભાવિક ફરકે તે માટે ૭૬

પવાતિત્રમ્ય સપ્રાતૌ મુર્ગે વાયુર્વહન્ દિગેત્

મિત્રાર્પણાનિનિસ્તેજોઽન્યર્થાન્ સર્વાન્ મૃતિ વિના

૭૭

એક નાડિમાંથી બીજી નાડિમાં પવન જાય તેને સંક્રાંતિ કહે છે. તેવી દિવસની પાંચ સંક્રાંતિ જવા પછી જો વાયુ ઓઠાથી આવે તો મિત્ર, ધનની હાનિ, નિસ્તેજપણું અને મરણ સિવાય સર્વ અનર્થ પામે. ૭૭.

સંક્રાંતીઃ સમતિક્રમ્ય ત્રયોદશ સમીરણઃ

પ્રવહન્ વામનાસાયાં રોગોદ્વેગાદિ સૂચયેત્ ૭૮

તેર સંક્રાંતિને ઓળંગીને પછી વાયુ જો ડાબી નાસિકામાંથી આવે તો તે રોગ તથા ઉદ્વેગાદિ થશે એમ સૂચવે છે. ૭૮

માર્ગશીર્ષસ્ય સંક્રાંતિ કાલાદારમ્ય મારુતઃ

વહન્ પંચાહમાચષ્ઠે વત્સરેઽષ્ટાદશે મૃતિં ૭૯

(માગશર માસના અજવાળા પખવાડીયાંના પડવાને દિવસે સૂર્યોદયે જે વાયુ વહુન થાય છે તેને માગશર સંક્રાંતિ કહે છે.) તે માગશર સંક્રાંતિકાળથી લઈને જો એકજ નાડિમાં પાંચ દિવસ સુધી પવન વહ્યા કરે તો તે દિવસથી અઠારમે વર્ષે મરણ થશે એમ જાણવું. ૭૯.

શરત્સંક્રાંતિ કાલાચ્ચ પંચાહં મારુતો વહન્

તતઃ પંચાદશાબ્દાના મંતે મરણમાદિશેત્ ૮૦

શરદ સંક્રાંતિથી (આસો મહિનાના પહેલા પડવાથી) લઈને જો એકજ નાડિમાં પાંચ દિવસ સુધી પવન આવ્યા કરે તો પંદર વર્ષે મરણ થશે એમ કહેવું. ૮૦.

શ્રાવણાદેઃ સમારમ્ય પંચાહમનિલો વહન્

અંતે દ્વાદશવર્ષાણાં મરણં પરિસૂચયેત્ ૮૧

વહન્ જ્યેષ્ઠાદિદિવસા દશાહાનિ સમીરણઃ

દિશેન્નવમવર્ષસ્ય પર્યંતે મરણં ધ્રુવં ૮૨

આરમ્ય ચૈત્રાદિનાત્પંચાહં પવનો વહન્

પર્યંતે વર્ષષટ્કસ્ય મૃત્યું નિયતમાદિશેત્ ૮૩

આરમ્ય માઘમાસાદેઃ પંચાહાનિ મરુદ્વહન્

સંવત્સર ત્રયસ્યાતે સંસૂચયતિ પંચતાં

૮૪

ચતુર્થિઃ કલાપર્કઃ.

આવણુ મહિનાની આદિથી પાચ દિવસ એકજ નાડિમા વાયુ ચાલે તો તે બાર વર્ષને અતે તેનુ મરણ સુચવે છે જેઠ મહિનાના પ્રથમ દિવસથી દસ દિવસ એકજ નાડિમા વાયુ ચાલે તો નવ વર્ષને અતે નિશ્ચે તેનુ મરણ થાય ચૈત્ર મહિનાના પ્રથમ દિવસથી પાચ દિવસ એકજ નાડિમા પવન વહન થાય તો છ વર્ષને અતે નિશ્ચે મરણ થાય માહ મહિનાની આદિથી લઘને પાચ દિવસ એકજ નાડિમા પવન ચાલે તો ત્રણ વર્ષને અતે તેનુ મરણ થશે એમ તે સુચવે છે ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૪.

સર્વત્ર દ્વિત્રિચતુરો વાયુઃકેદિવસાન્ વહેત્

અન્દર્ભાગેસ્તુ તે શોધ્યા યથાવદનુપૂર્વશઃ

૮૫

તે મહિનામા એકજ નાડિમા જે ત્રણ કે ચાર દિવસ જે વાયુ વહન થાય તો પાચ દિવસ વાયુ ચાલે ત્યારે જેટલે વર્ષ મરણ કહ્યું છે તે વર્ષના પાચ ભાગો કરી તેમાથી ચાર દિવસ ચાલે તો એક ભાગ એછો જણવો, ત્રણ દિવસ ચાલે તો તે વર્ષોમાથી જે ભાગ એછા કરવા એમ યથાયોગ્ય અનુક્રમે જાણી લેવુ તેવીજ રીતે રૂતુ આદિના માસમા પણ જે ત્રણ કે ચાર દિવસ વાયુ નિરતર એકજ નાડિમા વહન થાય તો ત્યાં પણ તેવા વિભાગો સમજી લેવા ૮૫

અયેદાર્ની પ્રવક્ષ્યામિ કિંચિત્કાલસ્ય નિર્ણય

સૂર્યમાર્ગે સમાશ્રિત્ય સચ પોષ્ણે ચ ગમ્યતે

૮૬

હવે હું હમણા કાર્ધક કાળજ્ઞાનનો નિર્ણય કહીશ, તે કાળજ્ઞાન સૂચ માર્ગને આશ્રયિને પોષ્ણ કાળમા જાણી શકાય છે ૮૬

પોષ્ણ કાળનુ લક્ષણ બતાવે છે

જન્મસ્પગતે ચદ્રે સપસપ્તગતે સ્વા

પોષ્ણનામા ભવેત્કાલો મૃત્યુનિર્ણયકારણ

૮૭

જન્મ નક્ષત્રે ચંદ્રમા હોય અને આપણી રાશિથી સાતમી રાશિએ સૂર્ય હોય તથા જેટલી ચંદ્રમાએ જન્મ રાશિ ભોગવી તેટલીજ સૂર્યે સાતમી રાશિ ભોગવી હોય, ત્યારે પોષ્ણ નામનો કાળ કહેવાય, તે પોષ્ણ કાળ મૃત્યુ નિર્ણય કરવામાં કારણભૂત છે. અર્થાત્ તે કાળમાં મૃત્યુનો નિર્ણય કરી શકાય છે. ૮૭

દિનાર્થ દિનપેકં ચ યદા સૂર્ય મસ્ત્રહન્

ચતુર્દશે દ્વાદશેઽદે મૃત્યવે ભવતિ ક્રમાન્ ૮૮

તે પોષ્ણ કાળમાં જો અર્ધો દિવસ સૂર્ય નાડીમાં પવન ચાલતો હોય તો આઠમે વર્ષે મરણ થાય, અને જો આખો દિવસ સૂર્ય નાડીમાં પવન ચાલે તો બારમે વર્ષે મરણ થાય. ૮૮

તથૈવ ચ વહન્ વાયુ રહોરાત્રં દ્વયદં ત્રયદં

દશમાષ્ટમપષ્ટાઙ્ગે પ્વંતાય ભવતિ ક્રમાન્ ૮૯

તેમજ તે પોષ્ણ કાળમાં એક અહો રાત્રિ, બે દિવસ કે ત્રણ દિવસ સૂર્ય નાડીમાં પવન ચાલે તો અનુક્રમે દશમે વર્ષે, આઠ વર્ષે અને છઠે વર્ષે મરણ મારે થાય. ૮૯

વહન્ દિનાનિ ચત્વારિ તુર્યંઽદે મૃત્યવે મરુત્

સાર્ગીત્યદઃ સદ્મે તુ પંચાદ્ધાનિ વહન્ પુનઃ ૯૦

જો ચાર દિવસ વાયુ તેમજ વહુન થાય તો ચોથે વર્ષે મરણ થાય; પાંચ દિવસ વહુન થાય તો ત્રણ વર્ષે મરણ થાય. ૯૦

એક દ્વિત્રિચતુઃપંચ ચતુર્વિંશત્યદઃ ક્ષયાત્

પઙ્કાદીન્ દિવસાન્ પંચ ગોત્રયંદિહ તથથા ૯૧

એક સૂર્ય નાડીમાં છ, સાત, આઠ, નવ, દશ, દિવસ પર્યંત વાયુ વહુન થાય તો (પાંચ દિવસ ચાલે તો ૧૦૮૦ દિવસ છવે) તેમાંથી ૧-૨-૩-૪-૫ એવીશ દિવસ ઓછા કરવા. ૯૧.

તેજ બતાવે છે.

પદ્મ દિનાનામઽધ્યર્ક્ક વહ્માને સમીરણે

જીવત્યન્દાં સદ્મં પ પંચાશદિવમાધિકં ૯૨

છ દિવસ સૂર્ય નાડિમા વાયુ ચાલે તો (૧૦૫૬) એક હજાર ને છપ્પન દિવસ તે માણસ જીવે ૬૦

સહસ્રં સાષ્ટક જીવે દ્વાયૌ સપ્તાહવાદિનિ
સપ્ત ટ્રિગ્ચત્વરશતીં જીવેદષ્ટાદશાદિનિ ૯૩

સાત દિવસ સરખો પવન ચાલે તો (૧૦૦૮) એક હજાર ને આઠ દિવસ જીવે, આઠ દિવસ ચાલે તો (૬૩૬) નવમે છત્રીસ દિવસ સુધી તે માણસ જીવે ૬૩

एकत्रैव नवाहानि तथा वहति मारुते
अन्धामष्ट गर्ताजीवे चत्वारिंशदिनाधिका ૯૪

એકજ નાડિમા નવ દિવસ પર્યંત વાયુ વહ્યા કરે તો- (૮૪૦) આઠસો આઠીસ દિવસ તે જીવે ૬૪

तथैव त्रयो प्रवह त्येकत्र दश वासरान्
विंशत्यात्रिकामन्दा जीवेत्सप्तगर्ता पुन ૯૫

તેમજ ત્રણ કાળના એક નાડિમા દશ દિવસ વાયુ વહુન થાય તો (૭૦૦) સાતમે વીસ દિવસ તે જીવે ૬૫

एक द्वित्रिचतुः पंच चतुर्विंशत्यहः स्यात्
एकादशादि पचाहा न्यत्रशो यानि तत्रथा ૯૬

અગીયારથી પાચ દિવસ એટલે ૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫ સુધી એક નાડિમા પવન વહુન થાય તો અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ ચોવીસીના દિવસો (૭૦૦) માથી બાક કરવા ૬૦

तेज जातावे छे.

एकादश दिनान्यर्क नाहया वहति मारुते
पण्णवन्यधिकान्दा पट् शतान्येजजीरति ૯૭

પોષ્ણકાળમા સૂર્ય નાડિમા અગીયાર દિવસ પર્યંત વાયુ ચાલ્યા કરે તો (૬૬૬) છમે છન્નુ દિવસ તે જીવે ૬૭

તથૈવ દ્વાદશા હાનિ વાર્યાં વહતિ જીવતિ

દિનાનાં પદ્મ શતીમષ્ટ ચત્વારિંશત્ સમન્વિતાં ૧૮

તેમ ૧૧૨ દિવસ વાયુ વહુન થાય તો (૬૪૮) છસો અડતા-
ળીસ દિવસ તે જીવે. ૬૮.

ત્રયોદશ દિનાન્યર્ક નાડિચારિણિ મારુતે

જીવેતાં ચ શતીમન્હં પદ્મસપ્ત દિનાધિકાં ૧૯

ચતુર્દશ દિનાન્યેવં પ્રવાહિનિ સમીરણે

અસીત્યમ્બધિકં જીવે દન્હાંશત ચતુષ્ઠયં ૧૦૦

તથા પંચદશાહાનિ યાદત્ વહતિ મારુતે

જીવેત્પાષ્ટિદિનોપેતં દિવસાનાં શતત્રયં ૧૦૧

૧૦૨

પોઢશાઘ્યાનિ પંચાહા ન્યત્રશોઘ્યાનિ તદ્વથા ૧૦૨

તેર દિવસ સૂર્ય નાડિમાં પવન ચાલે તો પાંચસો છોતેર
દિવસ તે મનુષ્ય જીવે. એમજ ચૌદ દિવસ વાયુ ચાલે તો ચારસો
એંસી દિવસ જીવે. પંદર દિવસ પર્યંત વાયુ ચાલે તો ત્રણસો
સાઠ દિવસ જીવે. સોળથી માંડી પાંચ દિવસ પર્યંત એક સૂર્ય
નાડિમાં પવન ચાલે તો, એટલે સોળ, સત્તર, અઠાર, એગણીસ
અને વીશ દિવસ પર્યંત એક નાડિમાં પવન ચાલે તો ત્રણસો આઠ
દિવસોમાંથી એક દિવસે એક ૧૧૨, બીજે દિવસે બે ૧૧૨, ત્રીજે
દિવસે ત્રણ ૧૧૨, એમ પાંચ દિવસ સુધીમાં, ક્રમે બાદ કરતાં બાર
રહેલા દિવસોમાંથી બાદ કરવા તેજ બતાવે છે. ૬૮ થી ૧૦૨.

પ્રવહત્યેક નાશાયાં પોઢશાહાનિ મારુતે

જીવેત્સહાષ્ટ ચત્વારિં શતંદિન શતત્રયીં ૧૦૩

વેહમાને તથા સપ્ત દશાહાનિ સમીરણે

અન્હાં શતત્રયે મૃત્યુ શ્વેતુર્વિંશતિં સંયુતે ૧૦૪

પવને વિચરત્યષ્ટા દશાહાનિ તથૈવ ચ

નાશોઽપ્તાશોતિ સયુક્તે ગતેદિન શતદ્વયે ૧૦૫
 વિચમ્ત્યનિલે તદ્વત્ દિનાન્યે કૌનવિગતિ
 ચત્વારિગ્નૃતેયાતે મૃત્યુર્દિન શતદ્વયે ૧૦૬
 વિગતિ દિવસાનેક નામાચારિણિ માર્ગે
 સાશોર્તા વાસરગતે ગતેમૃત્યુર્ન સગયઃ ૧૦૭

એક નાસિકામા એળ દિવસ વાયુ વહન થાય તો ત્રણસો
 અડતાળીસ દિવસ તે મનુષ્ય જીવે તેમજ સત્તર દિવસ પર્યંત
 વાયુ વહન થાય તો, ત્રણસો એનીમ દિવસે મરણ થાય તેજ પ્ર
 માણે અઠાર દિવસ પર્યંત વાયુ વહન થાય તો જમો અઠામી દિ-
 વસે તેનો નાશ થાય પૂર્વની માફક ઓગલીમ દિવસ વાયુ આવે
 તો જમો આળીમ દિવસ ગયા પછી મરણ પામે અને એક-
 નામામા વીગ દિવસ થય ત મૂય વાયુ આવ્યા કરે તો એકસો
 એમી દિવસે મૃત્યુ થાય, આમા કાઈ મથય નથી ૧૦૩ થી ૧૦૭

જકદ્વિવિચતુ.પચ દિનપદ્મકમસ્યાનુ

જક વિંગાદિ પચાદા ન્યત્રોત્થાનિ તથા ૧૦૮

૧૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫ દિવસ પર્યંત મૂય નાડિમા પવન
 વહન થાય તો એકમે એમી દિવસમાથી ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૭ ઊ ને
 અનુક્રમે જાદ કરવા ૧૦૮

તેજ ખતાવે છે

જક વિંગ પદ્મર્ક નાદોત્થાનિ માર્ગે

ચતુ. સમ્પન્નિમયુક્ત મૃત્યુર્દિનગતે મરેન્ ૧૦૯

પાંચુકાગમા એમી ૧ દિવસ પર્યંત મૂય નાડિમા પવન વહન
 થાય તો (૧૭૬) એકમે એમી દિવસે તેનું મરણ થાય ૧૦૯

દ્વારિગાનિદિનાન્યેય મ દ્વિગ્નૃતઃ ગતે

જકદ્વિનોર્ન પામાર્ગ સયોરિંગ ચદાનુગે ૧૧૦

તેમી રીતે જાણીમ દિવસ પાન આવે તો (૧૬૦) એકમે જા

સઠ દિવસ હવે. ત્રેવીસ દિવસ પવન એક નાડિમાં આલે તો પાંચ મહિનામાં છ દિવસ ઓછા તેટલું હવે. ૧૧૦.

તથૈવ વાયૌ વહતિ ચતુર્વિંશતિ વાસરીં

વિંશત્યમ્બધિકે મૃત્યુ ભવેદિન શતેગતે ૧૧૧

તેજ પ્રમાણે ચોવીસ દિવસ વાયુ આલે તો (૧૨૦) એકસે।

વીસ દિવસ જવા પછી તેનું મરણ થાય. ૧૧૧

પંચ વિંશત્યહં, ચૈવં વાયૌ માસ ત્રયેમૃતિઃ

માસદ્વયેપુનર્મૃત્યુઃ પઙ્ચવિંશતિ દિનાનુગે ૧૧૨

એમ પચીસ દિવસ વાયુ આલે તો ત્રણ મહિને મરણ થાય અને છવીસ દિવસ તેવી રીતે વાયુ આલે તો બે મહિનામાં મરણ થાય. ૧૧૨.

સપ્તવિંશત્યહં વહેન્નાશો માસેન જાયતે

માસાર્ધેન પુનર્મૃત્યુ રષ્ટાવિંશત્ય હાનુગે ૧૧૩

સત્તાવીસ દિવસ વાયુ આલે તો એક મહિને મરણ થાય અને અઠ્ઠાવીસ દિવસ આલે તો પંદર દિવસે મરણ થાય. ૧૧૩.

एकोन विंशदहगे मृतिः स्यादशमे हनि

त्रिंशदिनी चरेतु स्यात्પंचત્વં પંચમે દિને ૧૧૪

ઓગણત્રીસ દિવસ આલે તો દશમે દિવસે મરણ થાય, અને ત્રીસ દિવસ આલે તો પાંચમે દિવસે મરણ થાય. ૧૧૪.

एकत्रिंशदचंहचरे वायौ मृत्युर्दिने त्रये

द्वितीय दिवसे नाशो द्वात्रिंशदहं वाहिनि ૧૧૫

એકત્રીસ દિવસ આલે તો ત્રણ દિવસે મરણ થાય અને બેત્રીસ દિવસ સૂર્યનાડિમાં વાયુ આલે તો બીજે દિવસે મરણ થાય. ૧૧૫

त्रयस्त्रिंशदहचरे त्वेकाहेनापि पंचता

एवं यदीदुनाज्यां स्यात् तदाव्याध्यादिकं दिशेत् ૧૧૬

તેત્રીસ દિવસ સૂર્યની નાડિમાં પવન આલે તો એક દિવસમાં મરણ થાય. આજ પ્રમાણે પોણકાળમાં બે અંદ્ર નાડિમાંજ પવન

ચાલ્યા કરે તો વ્યાધિ થાય આદિ શબ્દથી મિત્રવિનાશ, મહાભય, પર
દેશગમન, ધનવિનાશ, પુત્રવિનાશ, રાજ્યનો નાશ અને હુર્લિંદાદિ
ઉત્પન્ન થાય ૧૧૬

અયાત્મ વાયુમાશ્રિત્ય પ્રત્યેકં સૂર્યસોમયોઃ

एव मभ्यास योगेन जानीयात् कालनिर्णय ૧૧૭

આ પ્રમાણે શરીરમાં રહેલા ચંદ્ર સૂર્ય સંબંધી પ્રત્યેક વાયુના

અભ્યાસે કરી કાલનો (આયુષ્યનો) નિર્ણય જાણવો ૧૧૭

अन्यात्मिक विपर्यासः सभवेद्वयाधितोपिहि

तन्निश्चयाय वन्नामि बाह्यं कालस्य लक्षण ૧૧૮

કદાચ વ્યાધિ કે રોગ થવાથી પણ શરીર સંબંધી વાયુનો

વિપર્યાસ થઈ આવે છે માટે કાલજ્ઞાનનો નિશ્ચય કરવા માટે આયુ
ષ્ય જાણવાનું બાહ્ય લક્ષણ બાધુ છ ૧૧૮

વિવેચન—રોગના કારણથી કેટલીક વખત એક નાડી વધારે

વખત વધ્યા કરે છે, કે બીજી નાડી ચાલતી નથી આમ હોવાથી આ
યુ'ય નિર્ણય કરવા માટે આયુષ્ય નિર્ણયનું બીજું લક્ષણ આચાર્ય
ખતાવે છે તેના પણ પ્રયોગસાથે અજમાવી કાલનો ચોક્કસ નિર્ણય
કરવો ૧૧૮

नेत्रश्रोत्रशिरो भेदात् सच त्रिविधलक्षणः

निरीक्ष्यः सूर्यमाश्रित्य यथेष्टमपरः पुनः ૧૧૯

નેત્ર, શ્રોતા અને મસ્તકના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના લક્ષણને જ
જાવવાવાળા આ બાહ્યકાળને સૂર્યને અવલંબીને જોવો અને આ ત્રણ
પ્રકારથી અન્યકાળના ભેદને યથા ઈલાએ જોવા ૧૧૯

नेत्रं लक्षणं ज्ञानं भूतावेष्टे.

रामे तत्रेक्षणे पद्मं षोडशज्ज्ઞ મંદર

जानीयाद् भारनीयं तु दक्षिणे द्वादश મંદચ ૧૨૦

ડામ્મા નેત્રમાં મોળ પાખડીવાળું ચંદ્ર સંબંધી કમળ છે એમ
જાણવું અને જમણા નેત્રમાં બાર પાખડીવાળું સૂર્ય સંબંધી કમળ
છે એમ જાણવું ૧૨૦

સ્વદ્યોતદ્યુતિ વર્ણાનિ ચત્વારિચ્છદનાનિતુ

પ્રત્યેકં તત્ર દૃશ્યાનિ સ્વાંગુલી વિનિપીડનાત્ ૧૨૧

પોતાની આંગળીથી આંખના અમુક ભાગને શુદ્ધ ઉપદેશાનુસારે દબાવવાથી, પ્રત્યેક કમળની ચાર પાંખડીઓ, ખજવાની કાંતિની માફક ઝગઝગાટ કરતી જણાયે તે લેવી.

સોમાયો ભ્રૂલતાપાંગ ગ્રાણાંતિક દલેષુતુ

દલેનેષ્ટે ક્રમાન્મૃત્યુઃ પદ્મિયુગ્મકમાસતઃ ૧૨૨

અંદ્ર સંબંધી કમલમાં તે ચાર પાંખડીમાંથી જે હેઠલની પાંખડી ન દેખાય તો છ માસે મરણ થાય, બ્રહ્મી પાસેની પાંખડી ન દેખાય તો ત્રણ માસે મરણ થાય. આંખના ખુણા તરફની પાંખડી ન દેખાય તો બે માસે મરણ થાય અને નાસિકા તરફની પાંખડી ન દેખાય તો એક મહીને મરણ થાય. ૧૨૨.

અયમેવ ક્રમઃ પદ્મે ભાનવોયે યદા ભવેત્

દશ પંચત્રિ દિદિનૈઃ ક્રમાન્મૃત્યુસ્તદા ભવેત્ ૧૨૩

ડાબી આંખની માફક જમણી આંખ આંગલીએ દબાવવાથી સૂર્ય સંબંધી બાર પાંખડીવાળું કમલ દેખાયે. તે બાર માંહીલી ચાર પાંખડીઓ ખજવાની માફક દેહીખ્યામાન દેખાયે. તે ચાર માંહીલી જે હેઠલની પાંખડી ન દેખાય તો દશ દિવસે મરણ થાય. ઉપરની (બ્રહ્મી તરફની) પાંખડી ન દેખાય તો પાંચ દિવસે મરણ થાય. કાન તરફની યા આંખના ખુણા તરફની પાંખડી ન દેખાય તો ત્રણ દિવસે મરણ થાય અને નાકની બાજુની પાંખડી ન દેખાય તો દિવસે મરણ થાય. ૧૨૩.

एतान्यपी व्यमानानि द्वयोरपिहि पद्मयोः

दलानियदि वीक्ष्यते मृत्युर्दनशतात्तदा ૧૨૪

આંગલીથી આંખને દબાવ્યા સિવાય જે તે એક કમલની પાંખડીઓ લેવામાં આવે તો એ દિવસે તેનું મરણ થાય. ૧૨૪.

કાનથી થતું આયુષ્ય જ્ઞાન.

ન્યાત્વા દ્વ્યષ્ટપત્રાન્નં શ્રોત્રેહસ્તાગ્રપીઢિતે

ન શ્રૂયેતાગ્નિ નિર્ધોષો યદિસ્વઃ પચવાસરાન્

૧૦૫

દગ્ન વા પચદગ્ન વા વિગ્નિતિ પચ વિગ્નિતિ

તદા પંચ ચતુસ્ત્રિ દ્વયેક વર્ષે મૈરણ મ્ભવેત્

૧૦૬

હૃદયમા આઠ પાખડીવાળા કમળનું ધ્યાન કરીને પછી હાથની

તર્જની આગળી બેઠે કાનના વિવરોમા નાખવી તો ભેરથી બળતા અગ્નિની માકક ધડહુડાટ જેવો શબ્દ સંભળાશે જે તે કાનમા થતો શબ્દ પાચ દિવસ, દશ દિવસ, પંદર દિવસ, વીસ દિવસ અને પચીસ દિવસ મુધી ન સંભળાય તો અનુક્રમે પાચ વર્ષે, ચાર વર્ષે, ત્રણ વર્ષે, બે વર્ષે અને એક વર્ષે મરણ થાય ૧૦૫-૧૦૬

ઋદ્ધિત્રિચતુઃપંચ ચતુર્વિગત્યહઃક્ષયાત્

પઢાદિ પોઢશદિનાન્યાતરાણ્યપિ શોધયેત્

૧૦૭

છ દિવસથી લઈ સોળ દિવસ મુધી જે આગળીથી દખાબ્યા હતા કાનમા થતો શબ્દ ન સંભળાય તો અનુક્રમે એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાચ આદિથી લઈ મોળ ચોવીઝીઓ પાચ વર્ષના દિવસોમાથી ઓછી કરવી તેટલા દિવસ તે જીવે ૧૦૭

(વિવેચન) છ દિવસ ન સંભળાય તો પાચ વર્ષના દિવસમાથી એક ચોવીઝી જેટલા દિવસો ઓછા જીવે જે સાત દિવસ ન સંભળાય તો છ દિવસ ન સંભળાય તેના જે દિવસો છે તેમાથી બે ચોવીઝી ઓછી કરવી તેટલું જીવે જે આઠ દિવસ ન સંભળાય તો સાત દિવસ ન સંભળાય તેના દિવસોમાથી ત્રણ ચોવીઝીઓ ઓછી કરવી ચાલત મોળ દિવસ પર્યંત સમજી લેવું ૧૦૭

મસ્તકથી થતું આયુષ્ય જ્ઞાન

પ્રહારાદિ પ્રસર્પતી પ્રજાહ રૂપમાલિકા

નચેન્પદ્યેત્તદા વૈયો મૃત્યુઃ સંવત્સરસ્ત્રિભિઃ

૧૦૮

પ્રહાર (દશમેઢાદે) પ્રમરતી મુમાડાની ઝેણી જે પાચ દિવસ દેખવામા ન આવે તો તો ત્રણ વર્ષે તેનું મરણ થશે એમ જાણવું ૧૦૮

અરૂંધતી એટલે જીંહડા, ધ્રુવ એટલે નાસાનો અગ્રભાગ, વિષ્ણુ-
પદ એટલે તારા (ખીજની આંખની કીકીમાં જોતાં પોતાની આંખની
કીકીનું દેખાવું તે) અને માતૃ મંડળ એટલે બ્રહ્મટી આ ચાર આયુષ્ય
ક્ષય થવા આયુષ્ય હોય તે જોઈ ન શકે. ૧૩૬.

સ્વપ્ને સ્વં મક્ષ્યમાણંચ ગૃધ્ર કાક નિશાચરૈઃ

ઉહમાનં સ્વરોષ્ટ્રાદૈ ર્યદા પશ્યેત્તદામૃતિઃ

૧૩૭

જો સ્વપ્નામાં ગીધ, કાગડા અને રાત્રે ચાલવાવાળા પ્રાણીઓ
પોતાના શરીરને સક્ષણ કરતા જુવે, તેમજ ગધેડા, ઉંટ, શુકર આદિ
પ્રાણીઓ ઉપર પોતે સ્વારી કરે અથવા તેઓ પોતાને ખેંચતા (ઘસ-
ડતા કે તાણતા) હોય તેમ જુવે તો એક વર્ષને અંતે મરણ
થાય. ૧૩૭.

રશ્મિર્નિર્મુક્ત માદિત્યં રશ્મિ યુક્ત હવિર્મુજં

યદા પશ્યેદ્વિપદ્યેત તદૈકાદશમાસતઃ

૧૩૮

જ્યારે સૂર્યમંડળને કિરણ વિનાનો દેખે અને અગ્નિને કિરણો
સહિત દેખે ત્યારે તે માણસ અગિયાર માસ પછી મરણ પામે. આ
દ્વિસ આશ્રય છે ૧૩૮.

વૃક્ષાગ્રે કુત્રચિત્પશ્યેત્ ગંધર્વ નગરં યદિ

પશ્યેત્પ્રેતાન્પિશાચાન્ વા દશમે માસિતન્મૃતિઃ

૧૩૯

કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષના અથ ભાગ ઉપર જો ગંધર્વનગર દેખે
અથવા પ્રેત અને પિશાચાદિકને જુવે તો દશમે મહિને મૃત્યુ
થાય. ૧૩૯.

છર્દિર્મૂત્ર પુરીષં વા સુવર્ણ રજતાનિ વા

સ્વપ્ને પશ્યેદ્યાદિ તદા માસાન્નવૈવ જીવતિ

૧૪૦

જો સ્વપ્નમાં ઉલટી, મૂત્ર, વિષ્ટા, સોનું અથવા રૂપું જો-
વામાં આવે તો તે નવ મહિના જુવે. ૧૪૦.

સ્થુલો કસ્માત્કૃશોકસ્મા દકસ્મા દતિકોપનઃ

અકસ્માદતિ મીરુર્વા માસાનૈવ જીવતિ.

૧૪૧

જે માણસ કારણ સિવાય અકસ્માત જાડો થઈ જાય, અકસ્માત
દુર્ઘળ (પાતળો) થઈ જાય, અકસ્માત ક્રોધી સ્વભાવનો થઈ જાય
અને અકસ્માત બીકણ થાય (લાય પામે) તો તે આઠ મહિનાજ
જીવી શકે ૧૪૧

સમગ્ર મપિ વિન્યસ્ત પાશૌ વા કર્દમેપિવા

સ્યાચ્ચેત્સ્વડ પદ સપ્ત માસ્યતે ત્રિયતે તદા

૧૪૨

ધુળ અગર કાઢવની અદર આખુ પગલુ મુક્યુ હોય છતા

જો તે પગલુ અધુર પડેલુ જણાય તો માત્ર મહિનાને અતે તે મા
ણસનુ મરણ થાય ૧૪૨

તારા શ્યામા યદા પશ્યે ચ્છુપ્યેદવરતાલુચ

ન સ્વાગુલિત્રય માયા દ્રાજ દત્ત દ્વાયતે

૧૪૩

મૃતઃ કાકઃ કપોતો વા ઋગ્યાદોન્યો પિવા રવગઃ

નિલીયેત યદા મૃતિ પળમાસ્યતે મૃતિસ્તદા

૧૪૪

જો આખની કીકી તદન કાળી અ જન સરખી દેખાય, રોગવિના
અકસ્માત હોં અને તાલુ મુકાય, મોઢુ પોહોણુ કર્યે છને ઉપરના
અને નીચેના વચલાદાતના આતરામા પોતાની ત્રણ આશુની ન મમાય,
ગીધ, કાગડો, પારેવો, અને બીજો કોઈ મામ લક્ષણ કરનાર પ બી
માથા ઉપર બેસે તો છ મહિનાને અતે તે મરણ પામે ૧૪૪

મત્યહં પશ્યતાનન્ત્રે દન્યા પૂર્ય જર્લમુગ્ધ

વિહિતે ફુલ્કૃતેશ્વર ધન્વાતસ્તત્ર દૃશ્યતે

૧૪૫

યદા નદૃશ્યતે તત્તુ માસૈઃપદ્મમિમૃતિ સ્તદા

મરનેત્રે સ્વદેહચ્ચેન પશ્યેન્મરણ તદા

૧૪૬

વાદળ વિનાના દિવસે સુખમા પાણી લરી આકાશ સામુ
ફુટકાર કરી તે પાણી બહાર ઉચુ ઉછાડ્યે છને નિરતર કેટલાક દિવસ
જોતા તે પાણીની અદર ઈંદ્ર ધનુષ્યના જેવો આકાર દેખાય છે જ્યારે
તે આકાર જોવામા ન આવે ત્યારે છ મહિને મરણ થશે એમ જાણવુ
તેમજ બીજા માણસની આખમા જો પોતાનુ ગીર જોવામા ન આવે
તોપણુ છ મહિને મરણ થાય ૧૪૫, ૧૪૬.

કૂર્પરોન્યસ્યજાન્વૌ મૂર્ધન્યેકીકૃત્ય કરૌ સદા
રંભા કોશ નિભાં છાયાં લક્ષ્યેદંતરોદ્ભવાં
વિકાસિતદલં તત્ર યદંકં પરિ લક્ષ્યતે
તસ્યામેવ તિથૌમૃત્યુ ષ્ણમાસ્યંતે ભવેસ્તદા

૧૪૭

૧૪૮

જેઉ જાનું ઉપર જેઉ હાથની ડોણીઓને સ્થાપન કરી. હાથના
જેઉ પાંજાઓ મસ્તક ઉપર સ્થાપન કરવા. તે જેઉ હાથના આંતરામાં
કેળના ડોડાના આકાર સરખી ઉત્પન્ન થતી છાયાને નિરંતર જોયા
કરવી, તે કેળના ડોડાના આકાર સરખી છાયામાં જો તે ડોડાનું એક
પત્ર વિકસ્વર થએલું જોમાં આવે તો જે દિવસે પોતે જુવે તેજ
તિથીએ છ મહિનાને અંતે તેનું મરણ થાય. ૧૪૭, ૧૪૮.

ઈંદ્રનીલ સમછાયા વક્રી ભૂતા સહસ્રશઃ
મુક્તાફલા લંકરણાઃ પન્નગા સૂક્ષ્મ મૂર્ત્તયઃ
દિવા સન્મુખમાયાંતો દૃશ્યંતે વ્યોમ્નિસન્નિધૌ
નદૃશ્યંતેતદાતેતુ ષ્ણમાસ્યંતે મૃતિસ્તદા

૧૪૯

૧૫૦

વાદળ વિનાના સ્વચ્છ દિવસે, ઈંદ્રનીલ રત્ન સરખી કાંતિ-
વાળા, વાંકાચુંકા હજારો ગમે મોતીના અલંકારવાળાસુક્ષ્મ, આકૃતિ-
વાળા સર્પો આકાશમાં સન્મુખ આવતા દેખાય છે. જ્યારે તેવા
સર્પો ખીલકુલ ન દેખાય ત્યારે જાણવું જે, છ મહિનાને અંતે મરણ
થશે. ૧૪૯, ૧૫૦.

સ્વમે મુંડિતમભ્યક્તં રક્તગંધ સ્વર્ગાંવરં
પદ્યેદ્યામ્યાં સ્વરેયાંતં સ્વયોઽદ્યાર્ધસજીવતિ

૧૫૧

જે માણસ સ્વપ્નામાં પોતાનું મસ્તક મુંડાવેલું-તૈલથી
મર્દન કરાવેલું રાતા પદાર્થથી શરીર લેપાયેલું, ગળામાં રાતી માળા
પેહુરેલી અને રાતાં વસ્ત્રે પેહુરી ગંધેડા ઉપર બેસી દક્ષિણ દિશા
તરફ પોતાને જાતો જુવે તે માણસ અર્ધ વર્ષ (છ માસ)
જીવે. ૧૫૧.

પ્રદાનદોરતા તે ચે દક્ષસ્માદનુભૂયતે
પચતા પચમાસ્યતે તદાભવતિ નિશ્ચિત

૧૫૨

વિધય સેવન કર્યા પછી જો અકસ્માત્ શરીરમાં ઘટાના
નાદ સરખો નાદ સંભળાય તો પાચ મહિનાને અંતે નિશ્ચયે તેનું
મરણ થાય ૧૫૨

શિરોમેગાત્સપારગ કુકળાસો વ્રજન્ યદિ
દંપાદ્વર્ણત્રયપચ માસ્યતે મરણ તદા

૧૫૩

કાકીટા ઝડપથી માથા ઉપર ચડીને ચાલ્યો જાય અને જતા
જતા જો શરીરની ચેષ્ટા જુની જુદી ત્રણ પ્રકારની કહે તો
પાચ મહિનાને અંતે તેનું મરણ થાય ૧૫૩

વક્ત્રી ભવતિ નાસાચે દર્તુલી ભવતો દર્શા

સ્વસ્થાનદ્ ભ્રમ્યતઃ કળા ચતુર્માસ્યા સ્તદા મૃતિઃ ૧૫૪

જો નાસિકા વાકી થઈ જાય, આંખો ગોળ થઈ જાય અને
ઢાન પોતાના ઢેકાલેથી ટીલા પડે જાય તો ચાર મહિના મરણ
થાય ૧૫૪

કૃષ્ણ કૃષ્ણ પરિવાર લેહ દટ વરં નર

યદા સ્વમે નિરીક્ષેન મૃત્યુર્માસં ત્રિભિસ્તદા

૧૫૫

જો સ્વપ્નામાં કાળા વર્ણવાળા ઢાળા પરિવારવાળા, તથા
લોહના હાતને ખારણ કરવાવાળા માણુમને જુને તો ત્રણ મહિના
મરણ થાય ૧૫૫

શ્વેતમુળ રવિગીતિ ત્રિ ભૂર્મા રવાયપિ

ત્રિવિદ્યાપાપા મુખકોક્તનદાય ચ યદેસં

૧૫૬

તાયુવપોપન. ગોર્ગે રણેગે નૈકધાવદા

નાભેશ્વાસસ્મિર્દિશિ મૃત્યુર્માસદ્વાત્તદા

૧૫૭

ચંદ્રમાને ઉજ (૧૨મ) મૂર્ધને ઠટા-જમીનમાં અને
મૂર્ધમેડમાં છીદ્ર, ગુદને કાગી, અને ગોદાને લાલ કમળના

સરખું જીવે, તાલવું કંપે, મનમાં શોક થાય, શરીરમાં અનેક
જાતના વર્ણો થયા કરે અને નાસિથી અકસ્માત, હેડકી ઉત્પન્ન
થાય તો (આવાં લક્ષણુ વાળાનું) બે મહિને મરણ થાય. ૧૫૬, ૧૫૭.

જિહ્વા નાસ્વાદમાદત્તે મુદ્ધુઃસ્વલતિભાષણે

શ્રોત્રેનગૃણુતઃ શદ્ધં ગંધંવેત્તિનનામિકા

૧૫૮

સ્પંદેતે નયનેનિત્યં દૃષ્ટવસ્તુન્યપિશ્રમઃ

૧૫૯

નક્તમિદ્રધનુઃ પશ્યેત્ તથોલ્કાપતનંદિવા

નચાયમાત્મનઃ પશ્યેત્ દર્પણેસાલિલેપિવા

૧૬૦

અનબ્દાંવિચ્યુતંપશ્યેત્ શિરોકસ્માદપિજ્વલેત્

હંસકાકમયૂરાણાં પશ્યેચ્ચ કાપિસંહતિં

૧૬૧

શીતોષ્ણગ્વરમૃદ્રાદે રપિસ્પર્શનેવેત્તિચ

અમીષાં લક્ષ્મણાં મધ્યા ઘૃદૈક માપિદૃશ્યતે

૧૬૨

જંતો ભવતિ માસેન તદા મૃત્યુર્ન સંશયઃ

પંચભિઃકુલકં.

જીભ સ્વાદને જાણી ન શકે, બોલતાં વારંવાર રખલના થાય,
કાન શબ્દો ન સાંભળે, નાસિકા ગંધ ન જાણી શકે, નિરંતર નેત્ર
ફરકયા કરે, દેખેલી વસ્તુમાં પણ શ્રમ થાય, રાત્રે ઈંદ્ર ધનુષ્ય દેખે,
આરિસામાં કે પાણીમાં પોતાની આકૃતિ ન દેખાય, વાદળ વિનાની
વિજળી જીવે, કારણ વિના પણ મસ્તક ખળ્યા કરે, હંસ-કાગડાં
અને મચુર, (ભોર)નાં કોઈ પણ ઠેકાણે મૈથુન સેવન (વિષય સેવન)
જોવામાં આવે, ટાઢા, ઉના, ખરછટ અને સુવાળા સ્પર્શને જાણ
ન શકે; આ સર્વ લક્ષણોમાંથી જો કોઈ એક પણ લક્ષણ માણસ
દેખાય તો તે માણસનું મરણ એક મહિનામાં થાય એમાં કાંઈ
સંશય ન જાણવો. ૧૫૮, ૧૫૯, ૧૬૦, ૧૬૧, ૧૬૨.

શીતે હકારે ફુત્કારે ચોળે સ્મૃતિ ગતિ ક્ષયે

અંગ પંચકર્ણત્યેચ સ્યાદ્દશાહેન પંચતા

૧૬૩

હકાર અથવા ખોલતા ને શ્વાશ ઠડો જણાય, કુલ્કરા કરી
શ્વાશ બહાર કાઢતા તે ગરમ જણાય, યાદ શક્તિ ખીલકુલ ન રહે,
હાલવા ચાલવાની ગતિ બધ થાય, અને શરીરના પાંચે અંગો
ઠંડા થઈ જાય તો દશ દિવસે મરણ થાય ૧૬૩

અર્થોષ્ણ મર્દશીત ચ શરીર જાયતે યદા

જ્વાલા કસ્માઙ્ગ્યલેદ્વાગે સપ્તાહેન તદામૃતિઃ

૧૬૪

શરીર અરધુ ઉતુ હોય અને અરધુ શરીર ઠંડુ થઈ જાય
તથા કારણ સિવાય અકરમાત્ શરીરમા જ્વાલા બળ્યા કરે તો આ
ત દિવસે મરણ થાય ૧૬૪

જ્ઞાતમાત્રસ્ય હત્યાદ તત્પણા શ્વદિશુષ્યતિ

દિવસે જાયતે પોષ્ટે તદા મૃત્યુરસશયં

૧૬૫

જ્ઞાત કયાં થઈ તરતજ ને હૃદય અને પગ સુકાઈ જાય
તો નિશ્ચે તેનું છઠે દિવસે મરણ થાય ૧૬૫

જાયતે દત્તર્પણે ચ્છગગમ્યદુઃસહઃ

વિકૃતા મયતિ ચ્છાપા વ્યહેન મ્રિયતે તદા

૧૬૬

ઠંકઠાટ કરતો હાત ઘસ્યા કરે, મઠાની માફક મહા ખરાબ
દુર્ગંધ શરીરમાથી નીકળ્યા કરે અને શરીરના વર્ણમા વિકૃતિ થાય
(અર્થાત્ કાળો, પીળો, રાતો વિગેરે શરીરનો રંગ બદલાયા કરે)
તો તે ત્રીજે દિવસે મરણ પામે ૧૬૬

નસ્વનાશા સ્વજિવ્દાન નગ્રહાન્નામલદિગઃ

નાપિસપ્તસ્પીન્ વ્યોમ્નિ પથ્યતિ મ્રિયતે તદા

૧૬૭

જે માણસ પોતાની નાસિમ, પોતાની છત્ર, શ્વેત, નશ્વત,
તારા, નિર્મલ દિશા, અને આકાશમા રહેલા સપ્તરશ્મીના તારાઓને
ન બોધ શકે તે જે દિવસે મરણ પામે ૧૬૭

મૃષાતે યદિવા સાય જ્યોત્સ્નામત્યામયો નિશ્ચિ

મૃવિતન્ય નિર્જા યાદ નિજ છાયાં વિલેખ્યચ

૧૬૮

શનૈરુત્કલિપ્યન્નેત્રસ્વ ચ્છાયાં પચ્યેત્તનોડ્વરં

નશિરોદ્ભવતે તસ્યાં યદાસ્યાન્મરણંતદા

૧૬૯

નેહ્યતે વામવાદ્ધુથેન્ પુત્રદારભયસ્તદા

યદિ દક્ષિણવાદ્ધુનેં હ્યતેશ્ચાતૃભયસ્તદા

૧૭૦

અદ્દષ્ટે હૃદયેમૃત્યુ રુદરેચવનભયઃ

ગુહ્યેપિતૃવિનાશસ્તુ વ્યાધિરુત્યુગે ભવેત્

૧૭૧

અદર્શનેપાદયોશ્ચ વિદેશગમનં ભવેત્

અદૃશ્યમાનેસર્વાંગે સર્વો મરણ માદિશેત્

૧૭૨

પંચમિઃ કુલકં.

સવારમાં અથવા સાંજે અથવા અજવાળી રાત્રીએ પ્રકાશમાં ઊભા રહી, પોતાના હાથ લાંબા (કાઉસગગની માફક) રાખી પોતાના શરીરની છાયા (પડછાયા) સામું ખુદ્દી આંખ રાખી કેટલીકવાર સુધી જોયા કરવું. ત્યાર પછી હુળવે હુળવે તે નેત્રને છાયા ઉપરથી ઉપાડી તે ખુદ્દી આંખે ઉંચે યા સામું આકાશમાં જોવું. તો પુરૂષના જેવી ધોળી આકૃતિ આકાશમાં રહેલી દેખાશે. જો તે આકૃતિનું માથું જોવામાં ન આવે તો પોતાનું મરણ થશે. જો હાથો હાથ જોવામાં ન આવે તો પુત્ર યા સ્ત્રીનો નાશ થાય. જો જમણા હાથ જોવામાં ન આવે તો ભાઈનું મરણ થાય. હૃદય ન દેખાય તો પોતાનું મરણ થાય. પેટનો ભાગ ન જણાય તો ધનનો નાશ થાય. ગુહ્યસ્થાન ન દેખાય તો પોતાના પૂજ્ય વર્ગ પિતા પ્રમુખનો નાશ થાય. બે સાથળ ન દેખાય તો વ્યાધિ પે થાય. પગ ન દેખાય તો પરદેશમાં જવું પડે, અને આખું શરીર ન દેખાય તો તત્કાળ મરણ થાય. ૧૬૮, ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૧, ૧૭૨.

પ્રકારાંતરે કરી કાળજ્ઞાન બતાવે છે.

વિધ્યાદર્પણાંગુષ્ઠ કુડ્યાદિપ્તવતારિતા

વિધિના દેવતા પૃથ્વા વ્રૂતે કાલસ્ય નિર્ણયં

૧૭૩

સૂર્યેદુગ્રહણે વિગ્નૌ નરસૌરે ઠઠેત્યસૌ	
સાધ્યા દગ્ધ સહસ્રાણો તરયા જપ ક્રમ્મતઃ	૧૭૪
અદ્યોત્તર સહસ્રસ્ય જપાત્કાર્યક્ષણેપુનઃ	
દેવતા લીયતે સ્યાદો તતઃકન્યાહ નિર્ણય	૧૭૫
સત્સાચકુ ગુણકૃષ્ણ સ્વયમેવાય દેવતા	
ત્રિકાલ ત્રિપયત્રૂતે નિર્ણયગત સંશય	૧૭૬

વિદ્યા મંત્રે કરી દર્પણ, અશુભ અને ભીન પ્રમુખમા અ-
વતારેલ દેવતાને (શુક ઉપદિષ્ટ) વિધિ પૂર્વક પૂજવાથી તે આ
યુધ્ધનો નિર્ણય કરી બનાવે છે મૂય અકુણ્ઠ અને ચદ્રઅકુણ્ઠ હોય
ત્યારે ઓં નમઃ શિવાય ઓં વિદ્યા દગ્ધ હજાર અને આઠવાર
જાપ કરીને સાધી પત્રી કાય પ્રમગે એક હજાર અને આઠવાર
તે વિદ્યા જપીને દર્પણાદિકને ત્રિરે દેવતાને અવતારની પત્રી તે
આરિસા પ્રમુખમા એક કુવાગી કન્યાને જોવાવડુ તેમા તે કન્યા
દેવતાનુ ૩૫ દેખે એટલે તેની પાને આયુધ્ધનો નિર્ણય પૂછવો તે
કન્યા સર્વ નિર્ણય કરી આપે અથવા ઉત્તમ સાધકના શુભથી આ
કર્પાએલી તે દેવતા પોતાની મેળે નિર્ણયવાળુ અને સશય વિના
તુ ત્રિકાલ મળધી આયુધ્ધ જ્ઞાન કરી આપે ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬

પાચ રત્નોકે કરી શુકન દ્વારા કાલ જ્ઞાન કહે છે.

અથવા શુકુનાદિગ્ના ત્સજો વા યદિગાતુરઃ	
સ્વતો ગાપિ પરતોવા ગૃહેવા યદિગામહિઃ	૧૭૭
અહિ દશિક ક્રમ્યા સુગૃહગોષા પિપોલિકાઃ	
પૂર્ણમસ્કુણ્ઠુતા ચ ચલ્પીકો ઘોષદેહિકાઃ	૧૭૮
મીટિકા ઘનવર્ણા ચ ભ્રમર્યથ યદાધિકાઃ	
ઉદ્દેગકચ્ચદ વ્યાધિ મગ્નાનિત દાદિશેત્	૧૭૯
ઉપાનદાહન છત્ર ગચ્છ છાપાંગ કુતળાન્	
ચન્દ્રા ચુપે ઘડાકાક સ્તદાસર્ગવપચતા	૧૮૦

અશ્રુ પૂર્ણ દશોગાવો ગાઠંપાદૈર્વસુંધરાં

સ્વનંતિ ચેત્તદાનીંસ્યા દ્રોગો મૃત્યુશ્ચ તત્પ્રભોઃ ૧૮૧

અથવા. નિરોગી હોય કે રોગી હોય, પોતાથી કે પરથી, ઘરમાં કે બહાર, શુકનથી શુભાશુભનો નિર્ણય જાણવો. સર્પ, વીંછી, કુમિયાં, ઉંદર, ગરોલી, કિડીઓ, બુઓ, માંકડ, કોળીઆ, રાફડા (ઉદેહીના ઘરો) ઉદેહી, ઘીમેલ, અને ભમરીઓ જ્યારે એકદમ વિશેષ જોવામાં આવે તો ઉદ્દેગ, કલેશ, વ્યાધી, અથવા મરણ નિપજે. જોડા, હાથી, ઘોડા પ્રમુખવાહન, છત્ર, શસ્ત્ર, શરીર, અને કેશ (વાળ) એ માંહેથી કોઈને કાગડો ચાંચે કરી સ્પર્શ કરે, તો જાણવું કે મરણ નજીકમાં છે. જો આંખે આંસુ પાડતી ગાય ઘણા જોરથી પગે કરી પૃથ્વીને ખોદે તો તે ગાયના સ્વામિનું રોગથી મરણ થાય. ૧૭૭, ૧૭૮, ૧૭૯, ૧૮૦, ૧૮૧.

પ્રકારાંતરે શુકનથી કાલ જ્ઞાન કહે છે.

અનાતુરકૃતેત્યેતત્ શકુનંપરિકીર્તિતં

અધુનાતુરમુદ્દિશ્ય શકુનં પરિકીર્ત્યતે ૧૮૨

આ પૂર્વે કહેવામાં આવેલ શુકનો રોગ વિનાના માણસ માટે જણાવ્યા. હમણાં હવે રોગીને ઉદેશીને શુકનો કહીએ છીએ. ૧૮૨.

દક્ષિણસ્યાં વલિત્વા ચેત્ શ્વાગુદં લેદ્યુરોથવા

લાંગુલંવાતદામૃત્યુ રેકાદ્વિત્રિદિનૈઃ ક્રમાત્ ૧૮૩

શેતેનિમિત્તકાલેચેત્ શ્વાસંકોચ્યાસ્થિલંવપુઃ

ધૃત્વાકર્ણૌ વલિત્વાંગં ધુનોત્યથતતોમૃતિઃ ૧૮૪

યદિવ્યાત્તમુખોલાલાં મુંચન્સંકોચિતેક્ષણઃ

અંગંસંકોચ્યશેતેશ્વા તદામૃત્યુર્નસંશયઃ ૧૮૫

ત્રિભિર્વિશેષકં.

રોગી જ્યારે પોતાના આયુષ્ય સંબંધી શુકન જોતો હો ત્યારે જો કુતરો (કુતરાની જાતિ) દક્ષિણ દિશા સન્મુખ જઈને પોતાની શુદ્ધાને ચાટે તો તે રોગીનું એક દિવસે મરણ થાય. જો

કુતરો પોતાનું હૃદય ચાટે તો બે દિવસે રોગી મરે અને જો તે પોતાની પુછડી ચાટે તો ત્રણ દિવસે રોગીનું મરણ થાય જ્યારે રોગી નિમિત્ત જોતો હોય ત્યારે જો કુતરો પોતાનું આખું શરીર સ કોચીને સુવે અથવા કાનને ચડાવીને (અકડકડ કરીને) અને શરીરને વાળીને હલાવે (ધુણાવે) તો રોગી મરણ પામે અથવા જો મોઢું પોહોળું કરી લાળને મૂકતો આખો વીચી શરીરને સ કોચીને તે શ્વાન સુવે તો નિશ્ચયે રોગીનું મૃત્યુ થાય ૧૮૩, ૧૮૪, ૧૮૫.

બે રોડોકે કરી કાગડાના શુકનો કહે છે.

યદાતુર મૃદસ્પોર્વ કાકપસિગ્નો મિલન્

ત્રિસન્ધ દ્વયતે નૃન તદામૃત્યુરુપસ્થિતઃ ૧૮૬

મહાનસે તથા શય્યા ગારેકાકાઃ સિપતિચેત્

ચર્માસ્થિરજ્જુકેશાન્વા તદાસન્નૈવ પચતા ૧૮૭

જો રોગીના ઘર ઉપર સવાર, બપોર, અને સાંજ એમ

ત્રણ કાળ કાગડાનો સમુદાય મળી ઢોળાહળ કરતો જણાય તો

નિશ્ચયે તેનું મરણ આવી પહોંચ્યું છે એમ જાણવું તથા રોગીના ૨

સોડા ઉપર અને સુવાના ઘર ઉપર કાગડાઓ ચામડું, હાડકું, ઢો

રડું, કે વાળ લાવીને ફેંકે તો તેનું મરણ નજીકજ છે એમ સ

મજવું ૧૮૬, ૧૮૭

નવ રોડોકે કરીને ઉપશ્રુતિથી કાલ જ્ઞાન કહે છે

અથવો પશુતેર્વિંશા દ્વિદ્વાન્ કાલસ્યનિર્ણવ

પ્રશસ્તે દિવમે સ્વમ કાલેશસ્તા દિશશ્રિતઃ ૧૮૮

પૃત્વા પચનમસ્કૃત્યા ચાર્યમ્પ્રેણવાશ્રુતી

ગેહાત્તન્ન શ્રુતિર્ગચ્છે ષ્ઠિલ્પિચત્વર ભૂમિષુ ૧૮૯

ચદ્વેનાર્ચયિત્વાક્ષ્મા સિપ્ત્વાગ્રાપતાદિચ

સાવધાનસ્તતસ્ત્રો પશુતે. શૃણાયાઽધ્વનિ ૧૯૦

અર્થાત્તરાપદેઽપ્યથ સરપથેતિસદ્વિધા

ત્રિપર્શગમ્યસ્તન્નાયઃ સ્મૃતોક્તાર્થોઞ્જરઃ પુનઃ ૧૯૧

યથૈષમ્બવનસ્તંભઃ પંચપટ્તભિરયંદિનૈઃ

પક્ષૈર્માસૈરયોર્વર્ષે મૈશ્યતેયદિવાનવા

૧૯૨

મનોહરતરશ્ચાસીત્ કિંત્વયં લઘુમૈશ્યતે

અર્થોત્તરાપદેદ્યઃ સ્યા દેવમાદિરુપશ્રુતિઃ

૧૯૩

एषास्त्रीपुरुषोवासौ स्थानादस्मान्नयास्पति

દાસ્યામોનવયંગંતું ગંતુકામોનચાપ્યયં

૧૯૪

विद्यतेगंतुकामोय मंहचप्रेषणोत्सुकः

તેનયાસ્યત્યસૌશીઘ્રં સ્થાત્સરુપેત્યુપશ્રુતિઃ

૧૯૫

कर्णोद्घाटनसंजातो पश्रुत्यंतरमात्मनः

કુશલાઃકાલમાસન્ન મનાસન્નં ચ જાનતે

૧૯૬

અથવા વિદ્વાન પુરૂષોએ, ઉપશ્રુતિએ કરી આયુધ્યનો નિર્ણય કરવો (તેજ બતાવે છે.) ભદ્રાઆદિ અપયોગ ન હોય તવા ઉત્તમે દિવસે સુવાના અવસરે (એક પ્રહર રાત્રિ જવા પછી) પૂર્વ, ઉત્તર કે પશ્ચિમ દિશા તરફ જવું. જતાં પેહિલાં નવકારમંત્રથી અથવા સૂરિમંત્રે કરી કાનને પવિત્ર (મંત્રિત) કરવો; અને ત્યાર પછી ઘરથી નીકળતાં રસ્તામાં કોઈનો શબ્દ કાનમાં ન આવે તેવી રીતે કાનને ઢાંકી કારીગરોના ઘર તરફ અથવા બજારમાં પૂર્વે કહેલી દિશા તરફ જવું. કારીગરોના ઘર પાસે યા બજારમાં જઈ તે ભૂમિનું અંદન વડે પૂજન કરી તેના ઉપર ગંધ અક્ષત (બરાસ ચોખા) નાખી સાવધાન થઈ ત્યાં કોઈપણ મનુષ્યોનો શબ્દ થતો હોય તો કાન ખુલ્લા કરીને સાંભળવો. તે સાંભળાતા શબ્દો એ પ્રકારનું હોય છે. એક (અર્થોત્તરાપદેશ્ય અને બીજો સ્વરૂપ ઉપશ્રુતિ અર્થોત્તરાપદેશ્ય ઉપશ્રુતિ એટલે જે શબ્દ સાંભળવામાં આવે તેનો કોઈ બીજો અર્થ કદપવો. અને સ્વરૂપ ઉપશ્રુતિ એટલે જેવો શબ્દ સાંભળ્યો તેવોજ અર્થ કદપવો યા ગ્રહણ કરવો. પેહિલો અર્થોત્તરાપદેશ્ય વિચારથી નાણી શકાય તેમ છે અને બીજો સ્વરૂપ અર્થ પ્રગટ નાણી શકાય તેમ છે. (અર્થોત્તરાપદેશ્ય ઉપશ્રુતિ બતાવે છે) જેમકે

આ ઘરનો રતલ પાચ છ દિવમે યા પાચ છ પખવાડીએ યા મ
હિને કે વર્ષે લાગી જશે અથવા નહિ લાગે છે ઘણા મારો પણ
જલદિ લાગી જશે ડિગેરે આથી પોતાના આયુષ્યનો તેવોજ નિર્ણય
કરી લેવો કે તેટલા દિવસે મહિને કે વર્ષે પોતાનું મરણ નિપ
જશે એ અર્થાતરાપદેશ્ય શ્રુતિ બાબતી હવે બીજીએ સ્વરૂપઆશ્રય
શ્રુતિ કહે છે, જેમકે આ પુરૂષ કે સ્ત્રી આ સ્થાનથી જશે નહિ અ
મે તેને જગણ પણ ન આપીશું અને તે જવાનો ઇન્કાર પણ નથી
અથવા તો જવાની ઇન્કાર છે હું પણ તેને મોકલવા ઇન્કાર કે,
માટે આ હવે જલની આહીથી જશે આ ૨-૧૩૫ ઉપનૃતિ કહેવાય
છે આથી સમજી લેવાનું છે કે જો જવાનું સામજે તો મરણ ન
જીક છે અને રહેવાનું માલજે તો હમણા મરણ નથી આ પ્રમાણે
કાન ખુલ્લા કરી પોતે સામજેની ઉપશ્રુતિ પ્રમાણે કુશલ માણુમે
નજીક કે દૂર પોતાના આયુષ્યનો નિર્ણય બાણે છે ૧૮૮, ૧૮૯,
૧૯૦, ૧૯૧, ૧૯૨, ૧૯૩, ૧૯૪, ૧૯૫, ૧૯૬

શનિચર પુરૂષેકરી કાળ જ્ઞાન બાણવાની રીત

શનિઃસ્થાપનનક્ષત્રે તદાતવ્ય મુસ્વેતતઃ

- ચત્વારિ દક્ષિણે પાર્ણા ત્રીણિ ત્રીણિચપાદયોઃ ૧૯૭
- ચત્વારિ વામદક્ષે તુ રુમશઃ પચમક્ષસિ
- ત્રીણિશીર્ષે દ્વિગોદ્દે ગુહ્ય એકશનીનરે ૧૯૮
- નિમિત્ત સમયે તત્ર પતિત મ્યાપના રુમાત્
- જન્મર્ષ નામ રુક્ષયા ગુહ્યદેમે મરેત્રદિ ૧૯૯
- દૃષ્ટિસ્તિષ્ઠ ગ્રંથ દુષ્ટિઃ સાર્મ્યસ્પેપિતાયુત

સન્નસ્યા પિતૃમૃત્યુઃ કારુયા રોગિણપુનઃ ૨૦૦

શનિચરની પુરૂષના જેવી આકૃતિ બનાવવી અને નિમિત્ત
જોવાના અવમરે જે નક્ષત્રમા શનિ હોય તે નક્ષત્ર મુખમા મુકવું
ત્યાર પછી ક્રમે આવતા ચાર નક્ષત્રો જમણા હાથમા મુકવા ડાબા
જમણા પગમા ત્રણ ત્રણ મુકવા ચાર ડાબા હાથમા, પાચ છાતિમા,
ત્રણ મસ્તકમા, જે-જે જેઠ નેત્રમા અને એક નક્ષત્ર શુદ્ધ લાગમા

મુકવું. નિમિત્ત જોવાને અવસરે સ્થાપનાના અનુક્રમથી જન્મ નક્ષત્ર કે નામ નક્ષત્ર જો શુદ્ધ ભાગમાં આબુ હોય અને દુષ્ટ ગ્રહોની તેના ઉપર દૃષ્ટિ પડતી હોય તો તેની સાથે મેળાપ થતો હોય અને સૌમ્ય ગ્રહોની દૃષ્ટિ કે મેળાપ ન થતો હોય તો તે માણસ નિરાશી હોય તોપણ તેનું મરણ થાય તો માંદાની તો વાતજ શું કરવી ? અર્થાત્ તે તો મરણ પામેજ. ૧૯૭, ૧૯૮, ૧૯૯, ૨૦૦.

પૃચ્છા લગ્નના અનુસારે કાલ જ્ઞાન.

પ્રચ્છાયામથલગ્નાસ્તે ચતુર્થદસમસ્થિતાઃ

ગ્રહાઃકુરાઃશશીષષ્ટા ઇમથેત્સ્યાત્તદામૃતિઃ ૨૦

આયુષ્ય સંબંધી પ્રશ્ન પૂછતી વખતે તેજ ચાલતું લગ્ન તત્કાળ અસ્ત થઈ જાય અને કુર ગ્રહો ચોથે (સાતમે) કે દશમ રહ્યા હોય તથા ચંદ્રમા છઠો કે આઠમો હોય તો તેનું મરણ થાય. ૨૦૧.

પૃચ્છાયાઃ સમયેલગ્ના ધિપતિર્ભવાતિગ્રહઃ

યદિવાસ્તામિતોમૃત્યુઃ સજ્જસ્યાપિતદામ્ભેત્ ૨૦૨

આયુષ્ય સંબંધી પ્રશ્ન પૂછતી વખતે જો લગ્નાધિપતિ મેષાદિ રાશિમાં કુજ શુક્રાદિ હોય અથવા ચાલતા લગ્નના અધિપતિ ગ્રહનો અસ્ત થયેલો હોય તો તે સાજો માણસ હોય તો પણ તેનું મરણ થાય. ૨૦૨.

લગ્નસ્થથેચ્છશીસૌરિ દ્વાદશોનવમઃ કુજઃ

અષ્ટમોર્ક્સ્તદામૃત્યુઃ સ્માચેન્નવલવાનગુરુઃ ૨૦૩

પ્રશ્ન કરતી વખતે ચંદ્રમા લગ્નમાં રહેલો હોય, ખારમે શનિશ્ચર હોય, નવમે મંગલ હોય, આઠમે સૂર્ય હોય અને ગુરુ બલવાન ન હોય તો મરણ થાય. ૨૦૩.

રવિઃષષ્ટસ્તૃતીયોવા શશીચ દશમસ્થિતઃ

યદાભવાતિ મૃત્યુઃ સ્યા તૃતીયે દિવસેતદા ૨૦૪

પ્રશ્ન પૂછવાના સમય છઠો અથવા ત્રીજો સુર્ય હોય અને ચંદ્રમાં દશમે રહેલો હોય તો ત્રીજે દિવસે મરણ થાય. ૨૦૪

પાપગ્રહાશ્વેદુદયા સુચંવાદ્વાદશેઽથવા

દિશતિ તદ્વિદોમૃત્યુ તૃતીયે દિવસેતદા

૨૦૫

જો પ્રશ્ન આવસરે લગ્નથી પાપગ્રહો (અરાજ ગ્રહો) ચોથે

દે બારમે હોય તો કાળ જ્ઞાનના જાણકાર પુરોહિતે ત્રીજે દિવસે
મૃત્યુ જણાવે છે ૨૦૫

ઉદયે પંચમેવાપિ યદિપાપગ્રહો ભવેત્

અષ્ટમિ દેશભિર્વાસ્યા દિવસૈઃપચતાતદા

૨૦૬

પ્રશ્ન સમયે આલતા લગ્ને અથવા પાંચમે જો કુર ગ્રહ

હોય તો આઠ અગર દશ દિવસે મરણ થાય ૨૦૬

ધનુર્મિધુનયોઃસપ્ત મયો ચૈત્રશુભગ્રહાઃ

તદા વ્યાધિમૃતિ વાસ્યા જ્ઞયોતિપામિતિ નિર્ણયઃ ૨૦૭

પ્રશ્ન સમયે (અથવા વર્ષે રૂલે) સાતમા ધનુરાશિ અને મિ

થુનરાશિમા જો અશુભ ગ્રહો આવ્યા હોય તો વ્યાધિ અથવા મરણ
થાય આ પ્રમાણે જ્યોતિષના જાણકારનો નિર્ણય છે ૨૦૭

કૃત્તિકાસ્થાધિકૃતપ્રાણિ નામપ્રજાગમિત

કોણસ્થરેફમાગ્રેય પુરજ્વાલાગતાકુલ

૨૦૮

સાનુસ્વારૈ રકારાગ્રૈઃ પદ્મસ્વરૈઃ પાર્શ્વતો વૃત

સ્વસ્તિકાકવદિઃકોણ સ્વાક્ષરાતઃપ્રતિષ્ઠેત

૨૦૯

ચતુઃ પાર્શ્વસ્થગુરુય યત્રાયુપુરાવૃત

કલ્પયિત્વાપરિન્યસ્યેત્ પાદહન્નિર્ઝપસાધિષુ

૨૧૦

સૂર્યોદયક્ષણેમૂર્ય પૃષ્ઠેકૃત્વાતતઃ મુધીઃ

સ્વપરાયુર્વિનિધેતુ નિજઝાર્યાવિલોકયત્

૨૧૧

પ્રર્ણાછાયાયદીક્ષેત તદાવર્ષેનપચતા

કર્ણાભાવેતુપચત્વ વપર્દાદિશમિર્મવેત્

૨૧૨

હસ્તાંગુલીમ્કથકેશ પાર્શ્વનાસાદ્વયેક્રમાત્

દશાપ્તસપ્તપંચત્ર્યે કથપેર્મરણમવેત્

૨૧૩

પણમાઝ્યા મ્રિયતે નાશે શિરસશ્ચિબુકસ્યવા

ગ્રીવાનાશૈતુમાસેનૈ કાદશાહેનદક્ષયે

૨૧૪

સચ્છિદ્રે હૃદયેમૃત્યુ દિવસૈઃસપ્તભિર્ભવેત્

યદિચ્છાયાદ્વયંપસ્યે દ્યમપાર્શ્વતદાત્રજેત્

૨૧૬

અષ્ટમિઃકુલર્કં

પેહેલો ડુંકાર કરવો અને તે ડુંકારની અંદર પોતાનું અથવા જેના આયુષ્યનો નિર્ણય કરવો હોય તેનું નામ લખવું. તે ડુંકાર છ ખુણાવાળા યંત્રમાં કરવો. તે યંત્રને ખુણે અગ્નિની સેંકડા ગમે જવાલાઓથી વ્યાપ્ત અગ્નિળીજ (૨) રકાર મુકવા. અનુસ્વાર સહિત અકારાદિ. (અં આં, ઇં, ઈં, ઉં, ઊં) છ સ્વરો એ ખુણાના બાહારના ભાગોને વીંટી લેવા (અર્થાત્ આ છ સ્વરો છ ખુણા પાસે લખવા) પછી છ એ બાહારના ખુણે છ સાથિયા કરવા. સાથિયા અને સ્વરોના વચમાં આંતરે આંતરે છ (સ્વા) અક્ષરો મૂકવા. ચારે બાજુ વિસર્ગ સહિત ચકાર કરવા (ચઃ) અને તે ચકાર ઉપર ચારે બાજુ વાયુના પુરથી આવૃત સંલગ્ન ચાર રેખા કરવી. આવો યંત્ર કદિપ તેને પગ, હૃદય, માથે અને સંધિઓને વિષે સ્થાપના કરવો. પછી સૂર્યોદય વેલાએ સૂર્યને પુંઠ પડે તેવી રીતે પશ્ચિમ દિશામાં ખેસી પોતાના અથવા પરના આયુષ્ય નિર્ણય માટે પોતાની છાયા જોવી જો છાયા પૂર્ણ દેખાય તો એક વર્ષ સુધિમાં મરણ નથી (અને રોગ રહિત સુખમાં વર્ષ પસાર કરશે) જો કાન દેખવામાં ન આવે તો બાર વર્ષે મરણ થશે. હાથ ન દેખાય તો દશ વર્ષે મરણ. આંગલીઓ ન દેખાય તો આઠ વર્ષે. ખાંધ ન દેખાય તો સાત વર્ષે. કેશ ન દેખાય તો પાંચ વર્ષે. પડખાં ન દેખાય તો ત્રણ વર્ષે. નાક ન દેખાય તો એક વર્ષે. માથું ચા ચિબુક ન દેખાય તો છ મહિને. ડોક ન દેખાય તો એક મહિને. આંખો ન દેખાય તો અગિયાર દિવસે. હૃદયમાં છિદ્ર દેખાય તો સાત દિવસે. મરણ થાય અને જો છાયા દેખાય તો તત્કાળ મરણ થાય. ૨૦૮, થી ૨૧૫.

ય ત્ર પ્રયોગ ખતાવી, હવે વિદ્યાએ કરી કાળ જ્ઞાન ખતાવે છે.

इति यत्र योगेण जानीयात्कालनिर्णय

यदि वा विग्रया विग्रह इक्ष्यमाण प्रकारया

૨૧૬

આ પ્રમાણે ય ત્ર પ્રયોગે કરી આયુષ્યનો નિર્ણય જાણવો

અથવા આગળ કહેવામા આવશે તે વિદ્યા વડે કરી નિર્ણય કરવો ૨૧૬

तेन सात श्लोके करी निधा प्रयोग कहे छे.

प्रथमन्यम्य चूडाया स्वा शब्दमौ च मस्तके

सिनेन हृदये पच नाभ्यग्ने हा क्षरततः

૨૧૭

પ્રથમ ચોટલીમા (સ્વા) શબ્દ, માથા ઉપર (ઓ) શબ્દ, નેત્ર

મા (સિ) શબ્દ, હૃદયમા (પ) શબ્દ અને નાભિ ઠમળમા (હા) શબ્દ

સ્થાપન કરવો. ૨૧૭ૐ જુંસઃ ૐ મૃત્યુજયાય ૐ વજ્રપાણિને શૂળપા

ર્ણને હરહર દહદહ સ્વમ્પ દર્શયદર્ગય હુફુદ્

अनया विग्रयाष्टाय शतवार विलोचने

स्वच्छाया चाभिर्मन्पाकं पृष्ठे कृत्वारुणोदये

૨૧૮

परच्छाया परकृते स्वच्छाया स्वकृते पुनः

सम्पक् कृतप्रजं सन्तुपयुक्तो विलोकयेत्

૨૧૯

આ વિદ્યાએ એકસો આઠવાર પોતાના નેત્રને અને પોતાની

છાયાને મંત્રિને ન્યૂંદ્ય વેળાએ ન્યૂંદને પાછળ રાખી (અર્થાત્ પ-

શ્ચિમ દિશા તરફ મુખ રાખી) ખીજાને માટે ખીજાની છાયા અને

પોતાને માટે પોતાની છાયા જોવી ૨૧૮, ૨૧૯

सपूर्णा यद्विपश्येत्ता मार्गं न मृतिस्तदा

ऋमर्जया जान्त्रभावे त्रिद्वये कार्न्दैर्मृतिः पुनः

૨૨૦

જો સ પૂર્ણ છાયા જોવામા આવે તો આ ચાલતા વર્ષમા મ

રણ ન થાય, યગ, વધા અને જાતુ (ધુ ટણ) ન દેખાય તો અનુક્રમે

ત્રણ છે અને એક વર્ષે મરણ થાય ૨૨૦

उरोरभावे दशभि मासै नञ्येत्कटेःपुनः

अष्टाभि नवभिर्वापि तुंदाभावे तु पंचर्षेः

૨૨૧

સાથળ ન દેખાય તો દશ મહિને, કમ્મર ન દેખાય તો આઠ
અગર નવ માસે અને પેટ ન દેખાય તો પાંચ મહિને મરણ થાય. ૨૨૧.

ग्रीवाभावे चतुस्त्रिद्वयेक मासै भ्रियतेपुनः

कक्षाभावेतु पक्षेण दशहेन भुजक्षये

૨૨૨

લે હાક દેખવામાં ન આવે તો ચાર-ત્રણ-બે-દે એક મહિ-
ને મરણ થાય. કક્ષા (બગલ) ન દેખાય તો પંદર દિવસે અને હુમ
(હાથ) ન દેખાય તો દશ દિવસે મરણ થાય. ૨૨૨.

दिनैःस्कंधक्षयेऽष्टाभि श्रतुर्याभ्यातु हृत्क्षये

शीर्षाभावे तु यामाभ्यां सर्वाभावे तु तत्क्षणात्

૨૨૩

તે છાયામાં સ્કંધ ન દેખાય તો આઠ દિવસે, હૃદય ન દેખા-
ય તો ચાર પ્રહરે (પોહારે), મસ્તક ન દેખાય તો બે પોહારે અને
સર્વથા શરીર ન દેખાય તો તત્કાળ મરણ થાય. ૨૨૩.

एव माध्यात्मिककालं विनिश्चेतुं प्रसंगतः

वाह्यस्यापिहि कालस्य निर्णयःपरिभाषितः

૨૨૪

આ પ્રમાણે (પવનાભ્યાસે) શારીરિક કાળજ્ઞાનનો નિર્ણય કર-
તાં પ્રસંગોપાત બાહ્યથી પણ કાલ જ્ઞાનનો નિર્ણય કહેવાયો. ૨૨૪.

नय परानय स'प'धी ज्ञान.

कोजेप्यतिद्वर्योयुद्धे इतिप्रच्छल्यवस्थिते

जयः पूर्वस्यपूर्णस्या दित्तस्यादितरस्यतु

૨૨૫

અમુક ગેડેના યુદ્ધમાં હોણ છતશે? આવો પ્રશ્ન ક્યે છતે ને.
પૂર્ણ નાદી હોય (સ્વભાવિક પૂરક થતો હોય અર્થાત્ શ્વાસ અંદર
ખેંચાતો હોય) તો જેનું પહેલું નામ લીધું હોય તેનો જય થાય.
અને ને નાદી રિહ્ત હોય (રિચક થતો હોય અર્થાત્ પવન બહાર
મૂકાતો હોય) તો બીજાનો જય થાય. ૨૨૫.

રિક્ત અને પૂર્ણનું લક્ષણ કહે છે -

યસ્યજેત્સચરન્વાયુ સ્તદ્વિક્રમમિધીયતે

સંક્રામેતુ યત્સ્થાને તત્પૂર્ણ કથિત યુગે:

૨૨૬

આલતા વાયુને જે બહાર મૂકવો તે રિક્ત કહેવાય છે અને

ઝોડા પ્રમુખ સ્થાનમાં પવનને અદર (સહજ) પ્રવેશ કરાવવો તેને વિદ્વાનો પૂર્ણ કહે છે ૨૨૬

પ્રકારાતરે કાલ જ્ઞાન કહે છે.

મષ્ટાદૌ નામચેદ્ જ્ઞાનુ મૃન્દાસ્યન્વાતુરસ્યતુ

સ્વાદિષ્ટસ્યતદાસિદ્ધિર્વિપર્યાસે વિપર્યય:

૨૨૭

પ્રશ્ન કરવામાં પ્રથમ નામ જાણવાવાળાનું લે અને પછી

રોગીનું નામ લે તો ઈષ્ટ સિદ્ધિ થાય અને તિથી વિપરીત એટલે પેહેલું રોગીનું અને પછી જાણનારનું નામ લે તો તેનું પરિણામ પ્રજ્ઞ વિપરીત આવશે એમ સમજવું ૨૨૭

(વિગ્રેથન) જેમકે જીનદત્તજી આ દેવદત્ત નામના રોગીને સાડુ થશે કે કેમ? આમાં જાણકાર જીનદત્તજીનું નામ પ્રથમ છે અને રોગીનું પછી છે તો કાય સિદ્ધિ અર્થાત્ નિરોગી થશે અને આ રોગવાળા દેવદત્તને સાડુ થશે કે નહિ, જીનદત્તજી તે વિષે મને કહો-આમાં રોગીનું નામ પેહેલું છે તેથી ઈષ્ટ સિદ્ધિ નહિ થાય કોઈ આ પ્રમાણે પ્રથમ જોલવાનું જાણી લઈ મરવાની તયારીવાળાના સબધમાં પ્રશ્ન કરે અને તેથી સર્વ જીવતા રહે એમ ન સમજવું બહુધા આ પ્રશ્નો અજાણ્યા પુછવાના છે અને ખીજા પછી તત્વાદિ કથી જણાતા કારણોને લઈને જ્ઞાતા પુરૂષ યથાયોગ્ય ઉત્તર આવે તો નિમિત્ત જ્ઞાન મત્ય થાય છે

વામ વાહુમ્યિતદત્તે સમનામાક્ષરોજયેત્

દક્ષિણ વાહુમે ત્યાર્જો ત્રિપમાક્ષર નામક:

૨૨૮

યુદ્ધમાં ઝોણ જીતશે એ પ્રશ્ન કરવા માટે જો હ્રત (પ્રત ક

રનાર) ડાબી બાજુએ ઉભો હોય તો જે યુદ્ધ કરનારનું નામ સમ અક્ષરનું (જે ચાર છ બેક્રીવાળા અક્ષરો તે મમ) હોય તેનો જય

થાય અને જમણી બાજુ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે તો વિષમ અક્ષર
(એકીવાળા ૧-૩-૫) ના નામવાળાનો જય થાય. ૨૨૮.

મૂતાદિભિર્મૃતીતાનાં દણાનાં વા મુજંગમૈઃ

વિધિઃપૂર્વોક્ત એવાસૌ વિજ્ઞેયઃસ્વલુમાન્ત્રિકૈઃ ૨૨૯

ભૂતાદિકના વળગાડવાળાં અને સર્પાદિકથી ડસાયેલાં માણસો
માટે પણ પૂર્વે કહેલ વિધિ જ (પ્રશ્નના સંબંધમાં) મંત્રવાદિઓએ
નિરોગી થવા માટે બાણવો. ૨૨૯.

પૂર્ણાસંજાયતેવામા નાડી હિ વરુણેનચેત્

કાર્યાણ્યારમ્યમાણાનિ તદાસિધ્યંત્યસંશયં ૨૩૦

પૂર્વે જે ચાર મંડળો કહેવામાં આવ્યાં છે તે માંહેલા બીજા
વારુણ નામના મંડળે કરી, જે ડાબી નાડી પૂર્ણ વહન થતી હોય તો એ
અવસરે પ્રારંભ કરાતાં કાર્યો અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે. ૨૩૦.

જયજીવિતલાભાદિ કાર્યાણિ નિશ્ચિલાન્યપિ

નિષ્ફલાન્યેવજાયંતે પવને દક્ષિણાસ્થિતે ૨૩૧

અને જે વારુણ મંડળના ઉદયે પવન જમણીનાસિકામાં
રહેલો હોય તો જય હવિત અને લાલાદિ સર્વ કાર્યો નિષ્ફળજ
થાય છે. ૨૩૧.

જ્ઞાની બ્રુહ્વા નિલંસમ્યક્ પુષ્પં હસ્તાત્રપાતયેત્

મૃતજીવિત વિજ્ઞાને તતઃકુર્વીત નિશ્ચયં ૨૩૨

હવિત મરણના વિજ્ઞાનને માટે જ્ઞાનીએ વાયુને સારી રીતે
બાણીને હાથથી પુષ્પ નીચું પાડવું અને તેથી પણ નિર્ણય કરવો. ૨૩૨

ત્વરિતોવરુણેલાભ ચિરેણ તુ પુરંદરે

જાયતે પવને સ્વલ્પઃ સિદ્ધોપ્યગ્નૌવિનશ્યતિ ૨૩૩

(પ્રશ્ન કરતી વખતે ઉત્તર આપનારને) વરુણ મંડળનો ઉદય
હોય તો ઘણી ઝડપથી લાલ થાય. પુરંદર મંડળ હોય તો ઘણું મો-
ટું લાલ થાય. પવન મંડળ હોય તો સેહેજસાજ લાલ થાય અને
અગ્નિ મંડળનો ઉદય હોય તો સિદ્ધ થયેલ કાર્ય પણ નાશ પામે. ૨૩૨.

આયાતિવરુણે યાતઃ તન્નવાસ્તે સુસ્વંક્ષિતો

પ્રયાતિપવનેઽન્યત્ર મૃતૈત્યનલેવદેત્

૨૩૪

વારુણ મહાના ઉદયમા આમાતર ગયેલાના સળધના પ્રશ્ન કયું હોય તો તે શિશુ પાછો આવશે પુરદર મહામા તે જ્યાં ગયો છે ત્યાં મુખે મમાધે રહ્યો છે પવન મહામા તે ત્યાંથી બીજે ઠેકાણે જાય છે અને અગ્નિ મહામા પ્રશ્ન કયું હોય તો તે મરણ પામ્યો છે એમ જણે ૨૩૪.

દહનેયુદ્ધપૃન્ગયા યુદ્ધભંગશ્વદારુણઃ

મૃત્યુસૈન્યવિનાશૌવા પયનેજાયતેપુનઃ

૨૩૫

અગ્નિ મહામા યુદ્ધ સળધી પ્રશ્ન કરે તો મહાયુદ્ધ થાય અને યુદ્ધમા વૈરી તરફથી હાર મળે, પવન મહામા પ્રશ્ન કરે તો (જેના સળધમા પ્રશ્ન કરાયું હોય) તેનું મરણ થાય અથવા નન્યનો વિનાશ થાય ૨૩૫

મંદ્રોવિજયોયુદ્ધે વારુણે વાઙ્મિત્રિકઃ

રિપુભગેનસર્પિર્મા સ્વસિદ્ધિપતિસૂચકઃ

૨૩૬

મહેદ્ર મહામા પ્રશ્ન કરે તો યુદ્ધમા વિજય થાય, વારુણ મહામા હોય તો મનો ઇન્છિતથી વધુ અધિક લાભ થાય તેમજ શત્રુનો ભગ થવે કરી, અથવા સધિ (સલાહ) કરવે કરીને પોતાની સિદ્ધિને તે મુખે છે ૨૩૬

મૌમેવર્પતિયર્જન્યો વરુણે તુ મનોમત

પયનેદુદિનામોદી વર્દ્ધાટ્ટિઃ કિયત્યપિ

૨૩૭

વરસાદ મળધી પ્રશ્ન પાચૌવ મહામા કરવામા આવે તો વરસાદ વરમશે, વારુણ મહામા પ્રશ્ન કરે તો મનોઇન્છિત વરસાદ થાય, પવન મહામા વાદળાઓથી દુદિત થાય (વરસાદ ન વરસે) અને વન્દિ મહામા કાઈ (સેહેજસાજ) વૃદ્ધિ થય ૨૩૭

વરુણેજસ્યનિપ્યતિ રતિ-સ્યાધ્યા પુરદરે

મયસ્યા પયને ચ સ્યાન્નમ્મલ્પાપિ દુતાગ્ને

૨૩૮

ધાન્યનિષ્પત્તિના સંબંધમાં વરુણ મંડલમાં પ્રશ્ન કરે તો ધાન્ય નિષ્પત્તિ થાય. પુરંદર મંડલમાં ઘણી સરસ નિષ્પત્તિ થાય. પવન મંડલમાં મધ્યસ્થ રીતે (કોઈ ઠેકાણે થાય અને કોઈ ઠેકાણે ન થાય) અને અગ્નિ મંડલમાં થોડું પણ અનાજ ન થાય. ૨૩૮.

મહેન્દ્ર વરુણૌ શસ્તો ગર્ભમશ્ને સુતપદૌ

સમીર દહનો સ્ત્રીદૌ શૂન્યં ગર્ભસ્યનાશકં

૨૩૯

ગર્ભ સંબંધી પ્રશ્ન કરવામાં મહેન્દ્ર અને વરુણ મંડલ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં પ્રશ્ન કરે તો પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય. વાયુ અને અગ્નિ મંડલમાં પુત્રિની પ્રાપ્તિ થાય તથા સુપુત્રેણા નાડીમાં પ્રશ્ન કરે તો ગર્ભનો નાશ થાય છે. ૨૩૯.

ગૃહે રાજકુલાદૌચ પ્રવેશે નિર્ગમ્યેવા

પૂર્ણાંગ પાદં પુરતઃ કુર્વતઃ સ્વાદમીપ્સિતં

૨૪૦

ઘરને વિષે અને રાજ કુલાદિકને વિષે પ્રવેશ કરતાં અથવા ત્યાંથી નિકળતાં જે તરફના નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય તે તરફના પગને પ્રથમ અગળ કરી ચાલતાં ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ થાય. ૨૪૦

કાર્યસિદ્ધિને ક્રિયાય.

ગુરુવંધુનૃપામાત્યા અન્યેપીપ્સિતદાયિનઃ

પૂર્ણાંગે સ્વલુકર્તવ્યાઃ કાર્યસિદ્ધિમમીપ્સતા

૨૪૧

કાર્યસિદ્ધિને ઇચ્છતા મનુષ્યે, ગુરુ, બંધુ, રાજા, પ્રધાન, અને બીજાં પણ પોતાને ઇચ્છિત દેવાવાળા માણસોને (તેમની પાસેથી કાંઈ મેળવવું હોય ત્યારે) પૂર્ણાંગે રાખવા-અર્થાત્ જે નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય તે તરફ તેમને રાખી પોતે બેસવું. ૨૪૧.

વશીકરણ.

આસને શયનેવાપિ પૂર્ણાંગે વિનિવેશિતાઃ

વશી ભવંતિ કામિન્યો નેકાર્મણમતઃ પરં

૨૪૨

આસન અને શયન વખતે પણ પૂર્ણાંગે બેસાડેલી (રાખેલી) સ્ત્રીઓ પોતાને સ્વાધીન થાય છે. આના સિવાય તેવું બીજું કોઈ કાર્મણ નથી. ૨૪૨.

અરિચૌરાગમર્ણાગ્રા અન્યેઽપ્યુત્પાતવિગ્રહાઃ

કર્તવ્યાઃ સ્વલુક્તિભાગે જયલાભસુસ્વાર્થિભિઃ

૨૪૩

જય, લાભ, અને સુખના અર્થે જીવેએ, શત્રુ, ચોર અને લેણુદાર આદિ-તથા બીજાપણુ-ઉત્પાત, વિગ્રહ, વિગેરે દુ ખ આપ નારાએને ખાલી અંગે રાખવા (જે બાબુના હિંમતથી પવન ન ચાલેનો હોય તે બાબુ રાખવા) આથી તેઓ દુ ખ આપી શકતા નથી ૨૪૩

પ્રતિપક્ષ્ય પ્રહારેભ્યઃ પૂર્ણાગ્નયોઽભિરક્ષતિ

નતસ્ય રિપુભિઃશક્તિ વાલિષ્ઠે રવિદન્યતે

૨૪૪

જે શત્રુઓના પ્રહારોથી પોતાના પૂર્ણ અગનુ રક્ષણ કરે છે, તેની શક્તિનો નાશ કરવાને બળવાન શત્રુ હોય, તો પણ મમર્થ થતો નથી ૨૪૪

વહર્તી નાસિકાવામા દલિણા ચામિસસ્થિતઃ

પૃષ્ઠેઽયદિ તદાપુત્રો રિક્તાયા તુ સુતામ્ભવેત્

૨૪૫

ડાબી અથવા જમણી નાસિકા વહેતી હોય, તે સન્મુખ ઉભો રહીને (ગર્ભના સળધમા) પ્રશ્ન કરે, તો પુત્રનો જન્મ કહેવો, અને ખાલી નાસિકા તરફ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે કે આ ગર્ભ વતિ સ્ત્રી જેનો જન્મ આપશે તો પુત્રી થશે એમ કહેવું ૨૪૫

સુપુમ્ણા વાદ્ ભાગેદ્વાં ગિરિરિક્તે નપુસક

સક્રાંતૌ ગર્ભદાનિઃશ્યાત્ સમેભેમ મસશય

૨૪૬

જો સુપુમ્ણા નાડિમા પવન વહેતો હોય, ત્યારે સન્મુખ રહી પ્રશ્ન કરે, તો બે બાળકનો જન્મ થાય સુપુમ્ણા મૂકી નાડીકાતરમા બતા ગૂન્ય મડળ (આકાશ મડળ) માં પવન જવા પછી પ્રશ્ન કરે, તો નપુ સકનો જન્મ વાય ગૂન્યમડળથી બીજી નાડિમા સક્રમણ કરતા તત્વના ઉદયે જો પ્રશ્ન કરે, તો ગર્ભનો નાશ થાય અને સંપૂર્ણ તત્વના ઉદય થવા પછી સામે રહી પ્રશ્ન કરે, તો સશયરહિત ક્ષેમ, કુશળ, મનોવાહિત સિદ્ધિ થાય ૨૪૬

(મતાંતર.)

ચંદ્રે સ્ત્રીપુરુષઃ સૂર્યે મધ્યમાગે નપુંસકં

પ્રથમકાલેતુ વિજ્ઞેય મિતિ કૈશ્વિન્નિગદ્યતે

૨૪૭

ચંદ્રસ્વર ચાલતાં સન્મુખ હલા રહી પ્રથમ કરે, તો પુત્રીનો જન્મ. - સૂર્યસ્વર હોય તો પુત્ર જન્મ, અને સુપુમ્ણા નાકિ હોય તો નપુંસકનો જન્મ જાણવો; એમ કોઈ આચાર્ય કહે છે. ૨૪૭.

મંડલથી મંડલાંતર જતા પવનને જાણવાનો ઉપાય.

યદાનજ્ઞાયતે સમ્યક્ પવનઃ સંચરન્નપિ

પીતશ્વેતારુણક્યામૈર્નિશ્વેતવ્યાઃ સવિદુભિઃ

૨૪૮

એક મંડલથી મંડલાંતરમાં જતા પુરંદરાદિ પવન જ્યારે સારી રીતે જાણી ન શકાય, ત્યારે, તેનો પીળા, ઘોળા, લાલ, અને કાળા (લીલા) બિંદુઓ વડે નિશ્ચય કરવો. ૨૪૮.

બિંદુ જોવાનો ઉપાય.

અંગુષ્ઠાભ્યાંશ્રુતીમધ્યાં ગુલીભ્યાંનાસિકાપુટે

અંત્યોપાંત્યાંગુલીભિશ્ચ પિધાયવદનાંબુજં

૨૪૯

કોણાવક્ષ્ણો નિપીડ્યાદ્યાં ગુલીભ્યાંશ્વાસરોધતઃ

યથાવર્ણં નિરીક્ષેત વિંદુ મવ્યગ્રમાનસઃ

૨૫૦ યુગ્મં

જે અંગુઠાથી જે કાનનાં છીદ્ર દખાવવાં. મધ્ય આંગળીઓથી નાસિકાના છીદ્રો દખાવવાં. અનામિકા અને કનિષ્ઠા આંગળીઓથી મુખ દખાવવું અને તર્જની આંગળીઓથી આંખના ખૂણા દખાવી, શ્વાસોશ્વાસને રોકી રાખી, શાંત ચિત્તથી બ્રહ્મટીમાં જે વર્ણના બિંદુઓ દેખાય તે જોવાં. ૨૪૯-૨૫૦.

બિંદુના જ્ઞાનથી પવનનો નિર્ણય.

પીતેન વિંદુના ભૌમં સિતેન વરુણં પુનઃ

કૃષ્ણેન પવનં વિદ્યા દરુણેન હુતાશનં

૨૫૧

જો પીળું બિંદુ દેખાય, તો પુરંદર વાયુ, ઘોળું બિંદુ દેખાય તો વરુણ વાયુ. કૃષ્ણ બિંદુ દેખાય તો પવન નામનો વાયુ અને લાલ બિંદુ દેખાય તો અગ્નિ નામનો વાયુ છે એમ જાણવું. ૨૫૧.

આલતી નાડીને રોકવાનો અને બીજીને ચલાવવાનો
ઉપાય.

નિમ્ન્નેન્દ્ર પદ્મીયા વાયા યા દક્ષિણમથ

તદંગપોદયેત્સયો યથાનાદો તરાવેદેત્

૨૬૨

વધુન થતી હાથી અથવા જમણી નાડીને રોકવાની ધર્યા
પાય તો (બેડા જામર મુલા) તે તગ્ધના પડખાને ઢળાવવું તો
રક્ષાળ બીજી નાડી આલતી થશે (અને તે બંધ થશે.) ૨૫૨

અંગ્રં યમ ત્રિભાગેદિ શશિષેત્ર મચખેત

પૃષ્ઠે દક્ષિણભાગેનુ રશિષેત્ર મનોપિણ.

૨૬૩

વિહાત્ પુરુષો, શરીરના હાથા ભાગમા આગળ ચડતું
રેત્ર કહે છે અને શરીરના જમણા વિભાગમા પાછળ, સૂપતું રેત્ર
કે, જોમ કહે છે ૨૫૩

ગમાગર્ભા મુગ્ધુઃસ્વ જીરિત મરણતથા

ચિદ્રિતિ વિગ્નાઃમમ્યન્ વાયુમચાર ચેદિનઃ

૨૬૪

મારી રીને વાયુના મચારને લાલુવાવાળા વિરવા પુરુષોજ,
તામ અવાજ મુખ, હુ બ, હવિત અને મરણને લાલી શકે છે ૨૫૪

મગિન્ વાયુ જન્મેદ મામર્થ્ય નસ્ય આવતે

વર્તુ નાદિ વિગુદિ ય. સમ્યગજાનાત્વમૂઢીઃ

૨૬૫

જે તિમણ બુદ્ધિવાળો, સાગી રીને નાડીની વિગુદિ કરવાનું
મતે છે, તેને-વાયુથી પેતા થતું સર્વ સામાન્ય પ્રાપ્ત થાય છે ૨૫૫

નાદિ ગોપધન કરવાની રીત.

નાન્દન્નરત્નાસ્ત્વ વન્નાર્વિદ્ પવિશિત

મેવાગ્નિ મુગ્ધુમાસં દસાર પગિતિષેત

૨૬૬

નતતથ તદિદ્રેમં મુગ્ધુગ્નાતિ ચતોતિ

રેત્રવેર્મગ્નાતિ મારદેશનમમ્યન્

૨૬૭

અમૃતૈઃ પ્લાવયંતં તપવતાર્યશનૈસ્તતઃ

ચંદ્રામં ચંદ્રમાર્ગેણ નાભિપત્તો નિવેશયેત્

૨૫૮

નિષ્ક્રમં ચ પ્રવેશં ચ યથામાર્ગ મનારતં

કુર્વન્નેવંમદ્દાભ્યાસો નાડિશુદ્ધિમવાપ્નુયાત્

૨૫૯

ચતુર્ભિઃ કલાપકં.

નાલિકમળની કૃષ્ણિકામાં આડઠ થએલો કલા (~) અને બિંદુ (•) થી પવિત્ર, રેફથી દબાયેલ, પ્રકાશવાળા-હુ કારને ચિંતવવો. (હું) ત્યાર પછી વિજળી સરખા વેગવાળા અને સેંકડા ગમે અગ્નિના કૃષ્ણિકા, તથા જવાલાઓ ચુકત, હું ને સૂર્ય નાડીના માર્ગે રેચક કરી, (બાહ્ય કાલી) આકાશમાં ઉંચે પ્રાપ્ત કરવો. (એમ ક-લ્પના કરવી) પછી આકાશમાં અમૃતથી ભીંજવી, હળવે હળવે નિચે ઉતારી, ચંદ્ર સરખા ઉજવળ અને શાંત હું ને ચંદ્રનાડિને માર્ગે પ્રવેશ કરાવી નાલિકમળમાં સ્થાપન કરવો. આ પ્રમાણે નિરંતર પ્રવેશ અને નિષ્ક્રમણ બતાવેલ માર્ગે કરતાં, મહા અ-ભ્યાસી પુરૂષ નાડિશુદ્ધિ પામે છે. ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૫૮, ૨૫૯.

નાડિ વિશુદ્ધિથી થતું ફળ.

નાડિશુદ્ધાં વિતિપ્રાજઃ સંપન્નભ્યાસકોશલઃ

સ્વેચ્છાયાઘટયેદ્ વાયું પુટયોસ્તત્ક્ષણાદપિ

૨૬૦

વિચક્ષણ પુરૂષો, નાડિશુદ્ધિ કરવાના અભ્યાસમાં કુશળતા મેળવી, પોતાની ઇચ્છાનુસારે, વાયુને તત્કાળ એક બીજા નસકોરામાં (નાડીમાં) કે (તત્ત્વમાં) અદલબદલ કરી શકે છે. (જોડી શકે છે.) ૨૬૦.

એક નાડિમાં રહેતા વાયુનું કાલમાન.

દ્વે એવ ઘટિકે સાર્થે એકસ્યા મવતિષ્ઠે

તામુત્સૃજ્યારાં નાડિ મથિતિષ્ઠિતિ મારુતઃ

૨૬૧

એક નાડિની અઠર અઢી ઘડી મુધિ વાયુવહન થાય છે, પછી તે નાડિને મૂઢી બીજી નાડિમા વાયુ આવે છે (એમ વારા ફરતી બઢલાયા કરે છે ૨૬૧

પદ્ ગતાભ્યધિકાન્યાદુઃ સદમ્રાણ્યે કૌવર્ગતિ

અદોરાત્રેનરિમ્વિમ્યે પ્રાણપાપોગમાગમ

૩૬૨

નિશ્ચિત અને નિર્ગોળી પુરૂષમા, એક અદો શનિએ એકવિંશ હાતર અને છમો-પ્રાણવાયુનું (શ્વાસોશ્વાસનું) જુલુ આવવુ થાય છે ૨૬૨

મુખ્ય ધીર્યઃ સર્મારમ્ય મત્રાતિમપિ રેત્તિન

તન્વનિર્ણય વાર્તામ કયં રત્નુ મર્વર્વતે

૩૬૩

તે મુખ્ય બુદ્ધિવાળો માણસ વાયુના સક્રમણને (એક નાડિમાથી બીજી નાડિમા જવાના ઉપાયને) પણ નથી જાણતો તે, (આગળ બતાવવાનાં આરોગ્ય પુરદશાદિ) તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવાને કદી રીતે પ્રવર્તિત ફરી ગરે? અર્થાત્ નજ કરી ગરે માટે વાયુના સક્રમણાદિ જાણવા માટે પ્રથમ તત્ત્વનો અભ્યાસ કરવો ૨૬૩

નિર્ણયન—કાળાન, પવનનાન અને તત્ત્વજ્ઞાનના મળ પ્રમા આનાયત્રીએ પણ બતાવુ છે આ કાળસાનાદિ બતાવવાનો હેતુ શું હશે? એ રજાનાચિક્રમ પ્રમા ઉપર ધર્ષ થકે છે તેનો ઉત્તર એમ મમજાય છે કે, કાળ ન બતાવી છમોને જાણ કરવાનો છે આયુષ્ય નજીકમા પૂર્ણ થતુ જણાતા આત્મ આધનમા વિશેષ પ્રયત્ન કરવા મેળવનો છે જુએ કે આન્ધર્ધિ નાની પુરો તો નિરતર જાણવા દોષ છે પણ કેઇ રોગાદિ કારણથી પ્રમદમા લાય, તે તેમને જાણી મેળવવનુ કારણ એક કે રૂપન છે તેમજ નામન્ય રિત્તિવા મનુષ્યે પણ આયુષ્ય નજીક પૂર્ણ થતુ જાણી પચોત્તરિ દિવસ કરતા માટે આમ આધનમા જાણ થાય છે તે માટે કાળજાન જાણવરમા આયુ છે તેમજ પવનાદિ આધનથી

શરીર નિરોગતા થવા કહેવાનું કારણ યોગીઓને યોગ સાધનમાં વિદ્ય ન આવે, યોગનો પ્રવાહ અખંડ લાંગો કાળ આદ્યા દરે અને કર્મનો ફાય કરી આત્મપદ મેળવે, આ માટેજ પવન સાધના બતાવી છે.

તત્ત્વ બતાવવાનો હેતુ એ છે કે કેઈ પણ ધાર્મિક યા સંયમને અનુકુળ વ્યવહારિક કાર્ય પ્રારંભ કરતાં તે કાર્યનો પ્રયાત્ન નિર્વર્થક ન જાય, અથવા સરલતાથી સિદ્ધ થાય. કેમકે કાર્ય સિદ્ધ થશે કે નહિ થાય તે જ્ઞાન, તત્ત્વ સિદ્ધ થયાથી થઈ શકે છે.

આમ કામજ્ઞાન, પવનસાધન અને તત્ત્વજ્ઞાન વિગેરે બતાવવાનો હેતુ આચાર્યશ્રીનો છે, માટે સાધકોએ વાંચી સમજીને આ જ્ઞાનોનો હુરૂપયોગ ન કરતાં તેનો સહુપયોગ કરવો, એ ભૂલી જવું ન જોઈએ.

પવન સાધન કરવાથી ધીજાના શરીરમાં પણ યોગીઓ પ્રવેશ કરી શકે છે. પણ તેઓએ ક્રમે વેધ કરવાની વિધિ પ્રથમ સિદ્ધ કરવી જોઈએ તેજ બતાવે છે.

વેધકરવાનીવિધિ.

પૂરિતં પૂરકેનાથો મુલં હૃત્પન્ન મુન્મિપેત્

ઉર્ધ્વશ્રોતોભવેત્તત્ત્વ કુંભકેન પ્રવોધિતં

૨૬૪

આક્ષિપ્યરેચકેનાથ કર્પેદ્રાયુંહદંબુજાત

ઉર્ધ્વશ્રોતઃ પથગ્રંથિં ભિત્વા બ્રહ્મપુરંનયેત્

૨૬૫

બ્રહ્મરંધ્રા નિષ્ક્રમય્ય યોગીકૃતકુતૂહલઃ

સમાધિતોઽર્કતૂલેષુ વેધંકુર્યાચ્છનૈઃ જનૈઃ

૨૬૬

મુહુસ્તત્ર કૃતાભ્યાસો માલતી મુકુલા દિષુ

સ્થિરલક્ષ્યતયાવેધં સદાકુર્યાદતંદ્રિતઃ

૨૬૭

દ્વાભ્યાસ સ્તતઃકુર્યાદ્ વેધંવરુણ વાયુના

સ્પર્શ ગુરુષ્ટાદિ ગચ્છ્યેષુ સર્વતઃ	૨૬૮
પ્તેષુ લઘ્ય લઘોઘ વાયુસંયોજનં પટુ	
પક્ષિસાંયેષુમૃત્તેષુ વિદ્યાંદિયમુચ્યતઃ	૨૬૯
પતંગભ્રમકાંયેષુ જાતાભ્યામો મૃગેષ્વપિ	
અનન્યમાનસોર્ષિરઃ સચરોદ્વિજિતેદ્રિયઃ	૨૭૦
નગાઽશ્વકારિકાંયેષુ પ્રાચિનાનિ સરાશ્ચિનિ	
કુર્ધાંત મંત્રમણુસોં પલ્લવેષ્વપિચ્ચમાન્	૨૭૧

અણ્મિતુલક

ગુરુક ડિયાએ કરી વાયુને નદર પૂરતા । દયકમળાનુ ગુપ્ત
 ણીનુ આરે છે, અને મઠાચાય છે તેજ નદયકમળા કુબક કરવા
 વડ વિકરવર થઇ, ઉર્ધ્વમાત (ઉચ્ચા મુખવાળુ) થાય છે (માટે
 પ્રથમ કુબક કરે) પછી દ્વિતીયકમળના વાયુને દેવક કરવા વડે
 દ્વાપી (આ દેવક બદ્ધાર કરે) નદિ પદ્મ કુબકના બધનથી
 અદર પુગે કરના) ત્રિતીયકમળમાથી (ઉર્ધ્વા) ખેંચયો ને વાયુને
 ઉર્ધ્વોચ્ચાગ્રી, અન્નામા દુર્ગ્ધ ધરીને બેગીને પ્રદારપ્રમા લઈ
 કરે (ત્યા નનાધિ થઈ ચકે છે) કુતુહલ જોવાની કે કરવાની
 ઇચ્છાથી મો ઠીંગાને તે પવનને પ્રદારપ્રમા બદ્ધાર કરી, સમતાપા
 આકરના નુજ વિરે હાને દગલે વેધ કરે (પવનને અર્કનુલ
 ઉપર મૂકયો) વારવર તેના ઉપર તેયો અન્નાગ કરી અંતે પ્રદાર
 પ્રમા અર્કનુલ ઉપર અને અર્કનુલ ઉપરથી પ્રદારપ્રમા લઈ
 કરે પછી અર્ક, અબેટી, આદિના મુખાને તામ મારી ગાળી
 ઉપયોગી બદ્ધારનિપૂરક વેધ કરે એન ત્યાપદ્મ જુગ આવડ
 કરે કરી ના અન્નાગ કરવા પછી અર્કને વડ, નદગમા માડ આ
 વડે દોર નારે મુર, અર્ક, અને કુદ પ્રમુખ નુકથી ડ યેને
 વિરે માર કરે એ સર્વમા વિદ્યાર્થી જે ઉપર અર્ક, દેગ, વગમા
 વગર પદેદર્શક અને નેદરમા અર્ક, ધા, પ્રમ (નન) પા

ઓના શરીરમાં વેધ કરવાનો ઉદ્દેશ કવવો. પતંગ અને જિમરા-
દિના શરીરમાં અભ્યાસ કરી મૃગાદિકને વિષે પણ અભ્યાસ
કરવા પ્રવર્તવું. પછી એકાગ્રચિત્ત, ધીર અને છતેન્દ્રિય થઈ મ-
નુષ્ય, ઘોડા અને હાથી પ્રમુખના શરીરમાં વેધ કરવો. તેમાં
પ્રવેશ અને નિર્ગમન કરતાં અનુક્રમે પાપાણુની પુતલી, દેવની પ્ર-
તિમાદિમાં સંક્રમણ (પ્રવેશ) કરવો. ૨૬૪-૨૬૬.

एवं परामु देहेषु प्रविशेद्दामनाशया

जीवदेह प्रवेशस्तु नोच्यते पापशंकया

૨૭૭

આ પ્રમાણે મરણ પામેલા જીવોના શરીર વિષે ડાખી ના-
શિકાથી પ્રવેશ કરવો. જીવતા મનુષ્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું
પાપના લયથી અમે કહેતા નથી. ૨૭૭.

જીવતા મનુષ્યોના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું પાપના કારણથી
નથી બતાવતા, તથાપિ સ્થાન શૂન્ય ન રહે (વિષય અધુરો ન
રહે) માટે દિશા માત્ર બતાવે છે.

अन्यना शरीरमां प्रवेशं करवानी विधिः

ब्रह्मरंध्रेण निर्गत्य प्रविश्यापानवर्त्मना

શ્રિત્વાનાઽમ્યંચુજંયાયાત્ હૃદંભોજંમુષ્મળયા

૨૭૮

तत्रतत्प्राणसंचारं निरुन्ध्यान्निज वायुना

યાવદેહાત્તતોદેહી ગતચેષ્ટોવિનિપતેત્

૨૭૯

तेनदेहे विनिर्मुक्ते प्रादुर्भूतेंद्रियक्रियः

વર્તેત સર્વકાર્યેષુ સ્વદેહદૃવ યોગવિત્

૨૮૦

दिनार्थं वादिनंचेति क्रीडेत्परपुरेसुधीः

અનેન વિધિનાં મૂયઃ પ્રવિશેદાત્મનઃપુરં

૨૮૧

પ્રદ્ધાર ધ્રુવી નીકળી અને પરકાયમા અપાન (ગુદા) માર્ગથી પ્રવેશ કરવો. ત્યાં જઈ નાસિકમળનો આશ્રય લઈ, સુપુમ્બા નાડીએ થઈ હૃદય કમળમા જવું ત્યાં જઈ પોતાના વાયુએ કરી તેના પ્રાણના પ્રચારને રોકવો. તે વાયુ ત્યાં સુધી રોકવો કે તે દેહી, દેહથી એટા રહિત થઈ નીચો પડી જાય અતર્મુહુર્તમા તે દેહથી વિમુક્ત થતા, પોતા તરફથી ઈન્દ્રિયોની ક્રિયા પ્રગટ થયે છતે, ચો ગમેા જાણકાર પોતાના દેહની માફક તે દેહથી સર્વ ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ : અરધો દિવસ, ચા એક દિવસ, પર શરીરમા કીડા કરી બુદ્ધિમાન હો આજ વિધિએ પોતાના શરીરમા પ્રવેશ કરે ૨૭૩, ૨૭૬

પરકાય પ્રવેશનુ રૂળ.

ઋમેર્ણવ પરપુર પ્રવેશાભ્યાસ શક્તિઃ

વિમુક્તઃવ નિર્લેપઃ સ્વેચ્છયાસચેત્સુધીઃ

૨૭૭

આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરી ધીમના શરીરમા પ્રવેશ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થવાથી, મુક્ત થયેલાની માફક નિર્લેપ રહી, ઇચ્છા નુસાર બુદ્ધિમાન વિચરી શકે ૨૭૭

इति श्री आचार्य हेमचन्द्रविरचिते श्री योगशास्त्रे मुनि केशरविजय
गणिकृत बालानुबोधे पंचमः प्रकाशः ॥

અથ પદ્યઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતઃ.

પરકાય પ્રવેશ, તે પરમાર્થિક નથી.

इह चायं परपुर प्रवेशश्चित्र मात्रकम्

सिद्ध्यन्तवा प्रयासेन कालेन महतापिहि

આહી. જે બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાપણું બતાવ્યું તે એક કેવલ આશ્રય કરે તેટલું જ છે. (પણ તેમાં પરમાર્થ કંઈ નથી) તેમજ, તે ઘણે કાળેપણુ, અને ઘણે પ્રયાસે સિદ્ધ થાય-કે ન પણ થાય. (માટે મુક્ત થવાને ઇચ્છનારા મુમુક્ષુઓએ તેને માટે પ્રયાસમાં ન ઉતરવું. ૧

પરકાય પ્રવેશ પરમાર્થિક કેમ નથી ?

जित्वापि पवनं नाना करणैः क्लेशकारणैः

नाडीप्रचार मायत्तं विद्यायापि वपुर्गतं

अश्रद्धेयं परपुरे साधयित्वापि संक्रमं

विज्ञानेन प्रशक्तस्य मोक्षमार्गानसिद्ध्यति

નાના પ્રકારના કલેશના કારણરૂપ આસનાદિકે કરી, પવન-ને છૂતીને, અને શરીરની અંદર રહેલ નાડીના પ્રચારને ચોતાને સ્વાધિન કરીને, તથા બીજાઓને માનવામાં ન આવે તેવું અન્યના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું મિદ્ધ કરીને, પણ-આવાં (પર કાયા પ્રવેશાદિ) વિજ્ઞાનમાં આશક્ત થએલા મનુષ્યોને મોક્ષ માર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. ૨-૩.

સિદ્ધિ માટે પ્રાણુયામની જરૂર નથી.

तन्नामोति मनःस्वास्थ्यं प्राणायामैः कदर्थितं

प्राणस्यायमने पीडा तस्यां स्याच्चित्त विप्लवः

પૂરણે કુંભને ચૈવ રેચનેચ પરિશ્રમઃ

ચિત્ત સંતેગકરણા મુક્તેઃપ્રત્યુદ્ધ કારણ

૫

પ્રાણાયામે કરી, કદર્થના પામેલું મન, સ્વસ્થતા પામતું નથી, કેમકે પ્રાણનો નિયંત્ર કરતા શરીરને પીડા થાય છે, અને શરીરને પીડા થવથી મનમાં ચપળતા થાય છે પૂરક, કુલક, અને રેચક કરવામાં પરિશ્રમ પડે છે પરોશ્રમ કરવાથી મનમાં સંકલેશ (જે,) થાય છે અને મનની સંકલેશિતરથીતિ એ મોક્ષ માર્ગનું એક ખરેખર વિદ્ય છે ૪-૫

આહી શિષ્ય નકા કરે છે કે, -પ્રાણાયામથી શરીરને પીડા અને મનની ચચલતા થાય છે, તો એવો બીજો કયો માર્ગ છે, કે જેમાં શરીરને પીડા ન થાય અને મનની ચચલતા શાંત પામે ? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે કે તે માર્ગ પ્રત્યાહાર છે તેજ બતાવે છે

પ્રત્યાહાર.

ઇન્દ્રિયઃ સમમાક્રુપ્ય વિપયેભ્યઃ પ્રજાતયીઃ

ધર્મયાન કૃતેપશ્રાન્મનઃ કુર્વીત નિશ્ચલ

૬

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ પાંચે વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયો માથે મનને પણ ખરેખર જેથી લઈ, અત્યંત ગાત બુદ્ધિવાળો ધર્મયાન કરવા માટે મનને નિયંત્ર કરી રાખતું ૬

વિવેચન—શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષયમાંથી મનને કાઢી લેતા બુદ્ધિગાત થઈ રહે છે અને એ પાંચે વિષયો સળધે મનમાં આવતા વિચારોમાંથી મન મોકળું કરતા બુદ્ધિ અત્યંત ગાત થઈ રહે છે એનું જ નામ પ્રશાન્ત બુદ્ધિવાળા થવું, માટે પ્રથમ બાહ્ય વિષયોમાંથી અને પછી અંતરમાં

આવતા એ વિષયો સંજયી વિચારમાંથી મનને છૂટું પાડી અત્યંત શાંત બુદ્ધિવાળા થઈએ તોજ મન નિશ્ચલ થાય છે અને એવા નિશ્ચલ મન વડેજ ધર્મધ્યાન ચથાર્થ કરાય છે માટે આપણે આંતર બહાર પ્રત્યાહાર કેમ કરવો. તે પ્રથમ બાણી પછી ક્રિયામાં મૂકવું જોઈએ.

૧ શબ્દ નામના વિષયમાંથી શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય અને મનને જેની લેવાનો ઉપાય.

શબ્દ એ પ્રકારના છે. એક સુસ્વરવાળા અને ખીન્ત દુઃસ્વરવાળા સુસ્વરવાળા શબ્દ કે દુઃસ્વરવાળા શબ્દોનો મન શ્રોત્રેન્દ્રિય એટલે કર્ણેન્દ્રિયમાં હોય તોજ તે સંભળાય છે. આ વાતનો આ કોઈને અનુભવ હવે થઈ ગયો છે કે આપણું મન જ્યારે ખીન્ત કોઈ બાબતમાં રોકાયું હોય અને પાસે ગમે તે વાત થતી હોય, અને આપણાં કાન ઉઘાડા હોય તોપણ આપણે સાંભળતા નથી. (તેમજ આપણી આંખ ઉઘાડી હોય તોપણ આપણે જોતા નથી) માટે મન જો શ્રોત્રેન્દ્રિય તરફ વળતું ન હોય તો શબ્દ સંભળાતો નથી એ વાત તો નિશ્ચય છે. આટલા માટે પ્રશાન્ત બુદ્ધિ કરી ધર્મધ્યાનના અભિલાષિઓએ પ્રથમ તો શ્રોત્રેન્દ્રિય તરફ સુસ્વર કે દુઃસ્વર ન આવે એટલા માટે કાનમાં પુમડાં રાખવાં એટલે મન શબ્દ સાંભળવા તરફ વળતું અટકી કંઈક શાન્ત થયે. હવે જો તે છતાં શબ્દ સાંભળવાના અંદર વિચાર કરે તો તેને શોડીવાર હુકમ કર્યો કરવો કે સાંભળ, મન હુમણુ તારે ધર્મધ્યાન કરવાના કાર્યમાં રોકાવાનું છે. માટે શબ્દ સાંભળવાના વિચારો તારે અંદર પણ ન કરવા. તે છતાં ગોલાકે લગાડ માણસોની પેઠે વિચારો કર્યો કરે તો તેને હડસેલી હડસેલી દુર કરવામાં શોડા વખત રોકાવું. આમ કરતાં કર્ણેન્દ્રિય કે શ્રોત્રેન્દ્રિયમાંથી મન જતું અટકશે. એટલે મન નિશ્ચલ થઈ, અકુર્નિશ પ્રવર્તતી મનની અશાન્તીનો એક પંચમાંશ છતાઈ ૪૪ કેટલીક અપૂર્વ શાન્તિ અનુભવાશે.

આ પ્રકારે ગુણ ૩ આવતા મધુર સ્વર વાળા શબ્દ કે ક-

ઠોર ઉચ્ચારવાળા શબ્દ તરફ કણે ન્દ્રિય તરફ, મન અટકવાથી તે શાન્ત થયો પ્રશાન્ત કરવાને કે સ્લોકમા લખેલ નિશ્ચલ મન કરવાને એવા શબ્દોથી વધી અતરમા આવતા વિચારોને પણ ઉપર પ્રમાણે અટકાવવા જોઈએ

૨ રૂપ નામના વિષયમાથી ચતુરિન્દ્રિય અને મનને આકર્ષવાનો ઉપાય કોઈ વિષય સુરૂપ કે સુદર હોય છે, કોઈ કુરૂપ કે બેડોળ હોય છે આ મનોહર અને અળખામણારૂપ તરફ ચતુરિન્દ્રિયને દૂર કરવાને ચક્ષુઓને પ્રત્યાહાર કરતી વખતે બધ કરવા, એટલે બહારના તમામ પદાર્થ દેખાતા બધ થશે આટલું કયાંથી બહારના દ્રશ્ય પદાર્થમા બટકતી આખ અટકી એટલું જ નહિ પણ મન પણ કેટલેક અંશે અટકશે પરંતુ અતરમા જે પદાર્થ આખ ઉઘાડી હોય ત્યારે દેખાય, એવા પદાર્થો સબધી ન્યાસુધી વિચારો આવે ત્યાસુધી મન નિશ્ચલ નહી થાય અને એ મન નિશ્ચલ નહી થાય ત્યાસુધી તે ધર્મધ્યાનને માટે યોગ્યપણું નહિ થયું માટે આખ મીઠ્યા પછી દ્રશ્ય પદાર્થ મબધી વિચારો આવે તે પણ દૂર કરવાનો હુકમ કરવો તે છતાં તેવા વિચારો આવે તો પુન પુન પ્રયત્ન કરવો એમ અત્યંત શાત થવાઈ મનને નિશ્ચલ કરી શકાશે

૩ ગધ નામના વિષયમાથી ધ્રાણે દ્રિય અને મનને જે ચી લેવાનો ઉપાય

ગધ પણ બે પ્રકારના છે મુર્ચિ અને દુર્ચિ, અથવા સુગધ અને દુર્ગધ

જેમ કાનને પુમડાથી અને આખને પોપચાથી બધ કરી બહારના શબ્દ અને ઉપને અટકાવાય છે તેમ નાકને મુગધ-દુર્ગધથી અટકાવવું મૂંઝેલ છે માટે પ્રત્યાહાર કરતી વેળા કોઈ એવું ધ્યાન પમદ કરવું કે ન્યા વિરોધ કરી મુગધ દુર્ગધ ન આવે.

આમ કરવાથી નાસિકા ઈન્દ્રિય તરફ મન જતું અટક્યો. પરંતુ ધર્મ ધ્યાન યોગ્ય એવું નિશ્ચલ મન કરવાને માટે સુગંધી દુર્ગંધી પદાર્થના વિચારોને પણ ઉપર પ્રમાણે અટકાવવા, એજ પ્રશાંત બુદ્ધિવાળા શખસનું કાર્ય છે.

૪ રસ નામના વિષયમાંથી છુટ્ટા ઈન્દ્રિયને અને મનને દૂર કરવાનો ઉપાય.

૧ રસ મીઠો અને કડવો જે પ્રકારનો છે. એટલા માટે પ્રત્યાહાર વેળા મુખ પણ જાંઘ રાખવું. અને મનમાં ખાવા પીવા વગેરે સ્વાદના વિષયનું સ્મરણ થઈ આવે તો તે વિષયોને પણ મનમાંથી રૂખસદ આપવા હુડસેલા મારવા, એટલે ધર્મધ્યાનને યોગ્ય નિશ્ચલ મન થશે.

૫ સ્પર્શ નામના વિષયમાંથી ત્વચા ઈન્દ્રિય અને મનને જેથી લેવાનો ઉપાય.

સ્પર્શ આઠ પ્રકારના છે. હુળવો, લારે, ટાઢો, ઉનો, લુખો, ચોપડયો, સુંવાળો અને ખડખડો. સ્પર્શ ઈન્દ્રિય તરફ જતા મનને રોકવા. માટે કોઈ ટાઢ તડકો બહુ ન હોય એવું સ્થાન પ્રત્યાહાર કરતી વેળા શોધવું. આથી મન સ્પર્શેન્દ્રિય તરફ નહિં વધે; પરંતુ શ્લોકમાં કહ્યું તેમ નિશ્ચલ કરવા સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયનો મનમાંથી પણ વિચાર ઉપર પ્રમાણે દૂર કરવો. આમ પાંચે ઈન્દ્રિયોને બહારથી રોકવાથી બાહ્ય વિષયોથી થતી અશાન્તિ અટકે અને આંતર તે વિષયો સંજાંધી આવતા વિચારને અટકાવતાં પ્રશાન્ત બુદ્ધિવાળા પોતે થઈ મનને નિશ્ચલ કરી શકશે. એટલે ધર્મધ્યાન માટે તે યોગ્ય થઈ રહેશે.

વળી પ્રત્યાહાર સ્તિવદ્વિયાણાં વિષયેભ્યઃ સમાહૃતિઃ પ્રથમ બાહ્ય અને પછી આંતર ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી જેથી લેવી એજ ખરો પ્રત્યાહાર કહેવાય છે.

પ્રત્યાહાર સિદ્ધ થયા પછી ધારણા કરવી.

(ધારણા)

નાભિહૃદય નાસાગ્ર માલમ્બુતાલુ નૃપ્તયઃ

મુલ્ક કળો શિરશ્ચેતિ પાનસ્વાનાન્ય કીર્તયન

૭

નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, કપાળ, શ્રકુટી, તાળુ, નેત્ર, મુખ, કાન, અને મસ્તક એ ધ્યાન કરવા માટે ધારણા કરવાના સ્થાનો કહેલા છે ૭

આ સર્વ સ્થાનકોમાથી કોઈ પણ મ્ધાને ચિત્તને લગાડી, સ્થાપન કરી વધારે વખત સુધી જાગૃતી પૂર્વક જોતા ત્યા ચિત્ત શાન થઈ જાય છે અને તેવે કોઈ પણ ઠેકાણે લક્ષ રાખી ચિત્તને ઠેરાવવું તે ધારણા કહેવાય છે

ધારણાનુ કલ.

एषामेकत्र कुत्रापि स्थानेस्थापयतो मनः

उत्पन्नते स्वसंरित्तं वैद्वयः प्रत्ययाः किल

૮

ઉપર બતાવેલ સ્થાનોમાથી કોઈપણ એક ઠેકાણે મનને લાગ્યા વખત સ્થાપન કરવાથી નિઃચે સ્વયં વેદન થાય (મતીતિ વાય) તેવા અનેક પ્રત્યયો (મતીતિયો) ઉત્પન્ન થાય છે ૮

પૂરે કહી આગ્યા તે જીવિત મરણ જય, પરાજય લાભાલાભ વિગેરે નિમિત્તો તથા જીનપણ રૂપ સમાદિ સ્થાનના પ્રત્યયો થઈ આવે છે

વિવેચન—ધારણા, ઇન્દ્રિયોને અને મનને વિષયોમાથી કાઢ્યા પછી થાય છે પાચઇન્દ્રિયોથી જે કાંઈ સંજ્ઞાય છે, જોવાય છે, સુધાય છે, ચખાય છે અને સ્પર્શાય છે તે સર્વમાથી મનને કાઢી, વિષયો વિમુખ મન રહી તે મનને નાકના અગ્રભાગપર, કપાલપર, શ્રકુટીપર, તાલુમા, નેત્રમા, મુખમા, કર્ણમા, મસ્તકપર સ્થાપન કરતા એક પણ ઇન્દ્રિય ગોચર વિચાર જે તત્ત્વ મિનિટ પછી આવશે નહિ આટલુંજ નહિ, પરંતુ જે કંઈ

પૂર્વે નહિ' અનુભવેલું કેટલુંક પ્રત્યક્ષ થવા લાગશે. કોઈવેળા દિવ્યગંધ, દિવ્યરૂપ, દિવ્યસ્પર્શ, દિવ્યરસ કે દિવ્યસ્વર જેવું લાગશે, પરંતુ તેને પણ ઈંદ્રિયોના સૂક્ષ્મ વિષયો ગણી મનમાંથી હડસેલી કાઢતાં, મનમાં કોઈ અપૂર્વ શાંતિ અનુભવાશે. આવું બાહ્ય આંતર વિષય ત્યાગવાળું મન તેજ ધારણાને યોગ્ય થયેલું કહેવાય, અને જ્યારે પૂર્વે કહેલા નાસિકાગ્રભાગ વિગેરે પર સ્થાપન કરતાં સ્થિર-નિર્મળ થઈ જેનું જેનું ધ્યાન કરવું હશે, તેનું તેનું ધ્યાન ચથાર્થ થઈ શકશે. તે તે સ્વરૂપો પ્રત્યક્ષ થશે. એટલુંજ નહિ પણ આત્મ-સ્વરૂપની પણ સન્મુખ થઈ અપૂર્વ આનંદ આપશે. ધારણાનો એક અર્થ એવો છે કે તેને કોઈ દેશમાં બાંધવું તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બાહ્યાં-તર વિષયોમાંથી પ્રત્યાહાર થતાં સહજ ધારણા થઈ શકે છે.

વિ० પં લા.

इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशर
विजयगणिकृत बालावबोधे पद्यः प्रकाशः

સત્તમઃ પ્રકાશઃ પ્રારભ્યતે.

ધ્યાન.

ધ્યાન કરવાનો કુમળતાવે છે

પાનવિધિત્તા જ્ઞેયં યાતા યેય તથા ફલં

સિ યતિ નદિ સામગ્રીં વિના કાર્યાણિ કર્હિચિત્ ૧

ધ્યાન કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોએ, ધ્યાન કરનારના કેવી
યોગ્યતા હોવી જોઈએ? જેનું ધ્યાન કરવું છે તે ધ્યેય કેવું
હોવું જોઈએ? અને ધ્યાન કરવાથી કેવું શું થાય? આ ત્રણે
ધ્યાતા, ધ્યેય, અને ક્ષણનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ કેમકે મ પૂર્વ
મામત્રી મેળાવ્યા સિવાય કોઈ પણ વખત કાર્યો મિદ્ધ થતા નથી
(માટે આચાર્યશ્રી પ્રથમ છ શ્લોકો વડે ધ્યાન કરનારનું લક્ષણ
જાતારે છે)

ધ્યાન કરનારના લક્ષણો.

અમુચન પ્રાણનાગ્રેપિ સંયમૈક ગુરીણતા

પરમપ્યાઽત્મસ્તપશ્યન્ સ્વસ્વરૂપા ડ્યારિન્દ્રિયુતઃ ૨

હપતાપ મમપ્રાપ્ત શીત તાતા તપાદિભિઃ

પિપાસુ રપરીકારિ યોગામૃત રસાયન ૩

રાગાદિભિ રનાક્રાંત ક્રોધાદિભિ રદૃષિત

આત્મારામ મનઃકુર્ચન્ નિર્દેશઃ મર્વકર્મસુ ૪

વિસ્ત. કામભોગેભ્યં સ્વશરીરેપિ નિઃસ્પૃહ

સરોગદ્ નિર્મયઃ સર્વત્ર સમતા શ્રયન્ ૫

નરેદેયા દરિદ્રેયા નુલ્ય કન્યાણ કામન.

અમાત્ર કમ્પના પાત્ર મરમાત્ર્ય પગદ્મનઃ ૬

સપેદ રિર નિષ્કલ્પ ઝગ્રીયા નદ દાયક

સમીર દ્ય નિઃમગઃ મૃધી ધ્યાના પ્રાપ્સ્યતે ૭

પદ્મિ'કુચક

પ્રાણોનો નાશ થાય તો પણ આરિત્રમાં અગ્નેસરપણું ન
 મૂકનાર, બીજા જીવોને પણ પોતાની માફક જોનાર, સમિતિ, ગુપ્તિ
 આદિ પોતાના સ્વરૂપથી પાછો ન પડનાર, ટાઢ, તાપ, અને વા-
 યરા પ્રમુખથી જેદ ન પામનાર, અજરામર કરનાર યોગ રૂપિ
 અમૃત રસાયણ પીવાનો ઇચ્છક, રાગ દ્વેષાદિકથી નહિં દમ્ભાએલ
 ક્રોધ, માન, માયા અને લોભાદિથી દૂષિત નહિં થયેલ, સર્વ
 કાર્યમાં નિર્લેપ અને આત્મભાવમાં રમણ કરનાર, મનને રાખનાર,
 કામ લોભોથી વિરક્ત, પોતાના શરીર ઉપર પણ નિસ્પૃહતા રા-
 ખનાર, સંવેગરૂપ દેહમાં મગ્ન થયેલ શત્રુ અને મિત્ર, સુવર્ણ
 અને પથ્થર, નિંદા અને સ્તુતિ વિગેરે સર્વ જગ્યાએ સમભાવનો
 સ્વીકારનાર, રાજ હોય કે રાંક હોય તે જેઠના તુલ્ય કલ્યાણનો
 ઇચ્છક, સર્વ જીવો ઉપર કરૂણા કરનાર, સંસારનાં સુખોથી પરાંક
 સુખ, મેરૂપર્વતની માફક (ઉપસર્ગ પરિસહાદિકથી) અડોલ;
 ચંદ્રમાની માફક આનંદદાયક અને વાયુની માફક નિઃસંગ,
 (અપ્રતિબદ્ધ). આવી સ્થિતિવાળો બુદ્ધિમાન ધ્યાતા ધ્યન
 કરવાને લાયક છે. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭

ધ્યેયનું સ્વરૂપ

પિંડસ્થં ચ પદસ્થં ચ રૂપસ્થં રૂપવર્જિતં

ચતુર્ધા ધ્યેય માત્રાતં ધ્યાનસ્યા ડલંવનં બુધૈઃ

પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, અને રૂપાતિત આ ચાર પ્રકારનું
 ધ્યાનના અવલંબન રૂપ ધ્યેય, જ્ઞાની પુરૂષોએ માનેલું (કહેલું) છે. ૮

પિંડસ્થ ધ્યેયને ધારણાના લેહોથી બતાવે છે.

પાર્થિવી સ્યાદ યાગ્નેયી મારુતી વારુણી તથા

તત્ત્વભૂઃ પંચમી ચેતિ પિંડસ્થે પંચ ધારણાઃ

પિંડસ્થ ધ્યેયમાં પાર્થિવી, અગ્નિયી, મારુતી, વારુણી અને
 તત્ત્વભૂ આ પાંચ ધારણાઓ (કરવાની) છે. ૯.

ત્રણ લોકથી પાથિવી ધારણા અને તેનું ધ્યાન કરવાનું બતાવે છે
પાથિવી ધારણા

તિર્યગ્ લોકસમ ધ્યાયેત્ ક્ષીરાન્નિ તા ચાતુજ
સહસ્રપત્ર સ્વર્ણામ્ જતુદ્વીપ સમ સ્મરેત્ ૧૦
તત્કેસરતતે ગંતઃ સ્ફુર ત્પિંગમપ્રભા ચિતાં
સ્વર્ણાચલ પ્રમાણા ચ કણિકા પરિચિતયેત્ ૧૧
શ્વેત સિદ્ધાસના ડાસીન કર્મ નિર્મૂલનો ઘૃત
આત્માન ચિતેયે તત્ર પાથિવી ધારણે ત્વસી ૧૨

ત્રિભિવિશેષક

આપણે જે પૃથ્વીની સપાટી ઉપર રહ્યા છીએ તે તિર્યંગી
લોક કહેવાય છે અને તે એકરાજ પ્રમાણુ (માપવિશેષ) લાગે પો
હોળો છે) તેટલો લાગે પોહોળો એક હીર સમુદ્રને (દુધ જેવા પાણીથી
ભરેલા સમુદ્રને) ચિતવે તો સમુદ્રની અંદર જ જુદીપની માફક
એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળું, અને એક હજાર પાખડીઓવાળું
કમળ ચિતવવું તે કમળના મધ્યમાં ઢેસરાઓ છે તેની અંદર,
દેહિધ્યમાન પીળી પ્રભાવાળી અને મેઝપરંત જેટલી પ્રમાણુવાળી
કણિકા છે એમ ચિતવવું તે કણિકા ઉપર એક ઉગ્રવળ મિહા
સને છે, તેના ઉપર બેમી કોને મૂળથી ઉગેડી નાખવાનો પ્રયત્ન
કરના પોતાને ચિતવે તો પાથિવી ધારણા કહેવાય છે ૧૦, ૧૧, ૧૨

આગ્નેથી ધારણા

ચિતિતયે તથા નામો કમલ પોડશ ચ્છદ
કણિ કાયા મહામત્ર પ્રતિપત્ત સ્વરામર્લા ૧૩
રેફર્વિંદુ કલ્પક્રાત મહામત્રે યદક્ષર
તસ્ય રેફા દ્વિનિર્યાતી ગૈર્મૂમશિસ્વા સ્મરેત્ ૧૪
સ્ફુલિગ સતતિ યાયેત્ જ્વાલામાલ્યા મનંતર
તતો જ્વાલા કલ્યાપેન દદે ત્પન્ન હૃદિ સ્થિત ૧૫

તદષ્ટકર્મ નિર્માણ મષ્ટ પત્ર મધોમુખં

દહત્યેવ મહામંત્ર ધ્યાનોત્થઃ પ્રવલાનલઃ

૧૬

તતો દેહાદ્ વહિ ધ્યાયેત્ ત્ર્યસં વન્હિપુરં જ્વલન્

લાંઘિતં સ્વસ્તિકેનાંતે વન્હિ વીજ સમન્વિતં

૧૭

દેહં પદ્મં ચ મંત્રાર્ચિં રંત વન્હિ પુરં વહિઃ

કૃત્વાઽ શુ ભસ્મસા ચ્છામ્યેન્ સ્યાદા શ્રેયીતિ ધારણા ૧૮

તેમજ નાભિની અંદર સોળ પાંખડીવાળું કમલ ચિંતવવું.

તે કમલની કણિકામાં મહામંત્ર (અહૈ) સ્થાપન કરવો. અને તે કમળનાં દરેક પત્રોમાં અનુક્રમે (અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઝ, જ, ઝઙ, ઝઙ, લ, લ્, ણ, ણ, ઓ, ઔ, અં, અઃ, આ સોળ સ્વરો સ્થાપવા.

પછી હૃદયમાં આઠ પાંખડીનું કમલ ચિંતવવું. જ્ઞાનાવર્ણિ ૧; દર્શનાવર્ણિ ૨, વેદની ૩, મોહની ૪, આયુષ્ય ૫, નામ કર્મ ૬, ગોત્ર ૭, અંતરાય ૮, આ આઠ કર્મો અનુક્રમે એક એક પાંખડીમાં સ્થાપન કરવાં, અને તે કમળનું મુખ નીચું રાખવું. (સોળ પાંખડીવાળા કમળના ઉપર જાણે અધર ઝુલતું હોય તેમ નીચું મુખ તે કમળનું રાખવું) પછી રેફ-ખીંદુ અને કળા યુક્ત મહામંત્રમાં જે (હૈ) અક્ષર છે તેના રેફમાંથી હળવે હળવે નીકળતી ધુમાડાની શીખા ચિંતવવી. પછી તેમાંથી અગ્નિના કણિઆઓ નીકળતા ચિંતવવા અને પછી અનેક જવાળાઓ નીકળતી ચિંતવવી. તે જવાળાઓના સમુહથી હૃદયની અંદર રહેલું (આઠ કર્મોથી બનેલું આઠ પાંખડીવાળું) કમળ બાળવું અને તે મહામંત્ર (અહૈ)ના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલો પ્રબળ અગ્નિ અવશ્ય તે કર્મવાળા કમળને બાળી નાંખે છે એમ ચિંતવવું. પછી શરીરની બહાર ત્રણ ખુણાવાળો બળતો અગ્નિનો જથ્થો (પુર-કે-કુંડ) સાથિઆવડે કરી ચિન્હિત અને વન્હિ ખીજ (૨) રકાર સહિત ચિંતવવો. પછી શરીરની અંદર મહામંત્રના ધ્યાનથી ઉત્પન્ન થયેલી અગ્નિની જવાળા અને બહારના વન્હિપુરની જવાળા, એ બેઉ વડે કરી દેહ અને આઠ

તત્ત્વભૂ ધારણા.

સમ્પ્રધાતુવિનામૃતં પૂર્ણંદુ વિશદચૃત્તિં	
સર્વજ્ઞકલ્પ માન્માનં શુદ્ધવૃદ્ધિઃ સ્પરેત્તતઃ	૨૩
તતઃ સિંહાસનારૂઢં સર્વાતિશય ભામુરં	
વિશ્વસ્તાશેષ કર્માણં કલ્યાણ મહિમાન્વિતં	૨૪
સ્વાંગગર્ભે નિરાકારં સંસ્મરે દિતિ તત્ત્વભૂઃ	
સામ્યાસ ઇતિ પિંડસ્યે યોગી શિવમુખં ભજેત્	૨૫

આર ધારણા કરવા પછી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા યોગીએ; સાત ધાતુ વિનાના, પૂર્ણચંદ્રની માફક નિર્મલ કાંતિવાળા અને સર્વજ્ઞ સરખા પોતાના આત્માને સ્મરવો. (ચિંતવવો) પછી સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થયેલા, સર્વ અતિશયોથી શુસોભિત, સર્વ કર્મોનો નાશ કરનારા અને ઉત્તમ મહિમાવાળા, પોતાના શરીર અંદર રહેલા, નિરાકાર આત્માને સ્મરવો. એ તત્ત્વભૂ નામની ધારણા જાણવી. આ પિંડસ્થ ધ્યાનનો સદા અભ્યાસ કરનાર યોગી મોક્ષ સુખ પામે છે. ૨૩, ૨૪, ૨૫.

પિંડસ્થ ધ્યેયનું મહાત્મ્ય.

અથ્રાંત મિતિ પિંડસ્યે કૃતાભ્યાસસ્ય યોગિનઃ	
પ્રભવંતિ ન દુર્વિદ્યા મંત્ર મંડલ શક્તયઃ	૨૬
શાકિન્યઃ ક્ષુદ્રયોગિન્યઃ પિશાચા પિશિતાશિનઃ	
ત્રસ્યંતિ તત્ત્વણાદેવ તસ્ય તેજો ડસહિષ્ણવઃ	૨૭
દુષ્ટાઃ કરટ્ઠિનઃ સિંહાઃ શરભાઃ પન્નગા અપિ	
જિયાંસવો પિ તિષ્ઠંતિ સ્તંભિતા ઇવ દૂરતઃ	૨૮
ત્રિભિર્વિશેષકં	

આ પ્રમાણે નિરંતર પિંડસ્થ ધ્યાનમાં અભ્યાસ કરનાર
 યોગીને દુષ્ટ વિદ્યા (જે ઉચ્ચાટણુ, મારણુ, મત્તબન, ત્રિદેવણાદિ)
 મત્ર, મહલ, શક્તિ વિગેરે પરાભવ કરી શકતા નથી શાકિનિઓ,
 નીચ યોગણિઓ, પિશાચો અને મામ ભક્ષણુ કરનારાઓ, તે
 યોગીના તેજને સહન નહિ કરી શકતા તત્કાળજ ત્રાસ પામે છે
 તેમજ દુષ્ટ, હાથિ, સિંહ, શરભ અને અપો મારવાની ઇચ્છા
 વાળા પત્ત, સ્થભાર્ધ જયેલાની માફક દૂર ઉભા રહે છે (આ
 પિંડસ્થ ધ્યાનનું સામાન્ય ફળ છે વિશેષ ફળ કર્મક્ષયથી ઉત્પન્ન
 થતું મોક્ષ તે છે) ૨૬, ૨૭, ૨૮

इति श्री आचार्य हेमचन्द्र प्रिरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केसरियजय
 गणित्ठन बालाप्रबोधे सप्तम प्रकाश ॥

અષ્ટમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે

પદસ્થ ધ્યેય અને તેનું ધ્યાન.

યત્પદાનિ પવિત્રાણિ સમાલંબ્ય વિધીયન્તે

તત્પદસ્થં સમાલ્યાતં ધ્યાનં સિદ્ધાંત પારગૈઃ

૧

પવિત્ર (મંત્રાશ્રુતિ) પદોનું અવલંબન લઈને જે ધ્યાન કરવામાં આવે છે તેને, સિદ્ધાંતના પારગામિ પુરુષોએ પદસ્થ ધ્યાન કહેલું છે. ૧.

ત્રણુ શ્લોકે કુરી વિશેષ ખતાવે છે.

તત્ર પોડશ પત્રાગ્રે નાભિકંદં મતેન્દુજે

સ્વરમાલાં યથાપત્રં ભ્રમંતીં પરિચિંતયેત્

ચતુર્વિંશતિ પત્રં ચ હૃદિ પત્રં સ કાર્ણિકં

વર્ણાન્યાથા ક્રમં તત્ર ચિંતયે ત્પંચવિંશતિ

વક્ત્રાબ્જે ડષ્ટદલે વર્ણાષ્ટક મન્ય તતઃ સ્મરેત્

સંસ્મરન્ માતૃકામેવં સ્યાદ્દ્યુત જ્ઞાન પારગઃ

૪

નાભિકંદં પર રહેલા, સોળ પાંખડીવાળા પ્રથમ કમળના દરેક પત્રો પર સોળ સ્વરની પંક્તિ (અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ઋ, લ, લ્લ, ણ, ણે, ઓ, ઔ, અં, અઃ) ભ્રમણ કરતી ચિંતવવી. હૃદયમાં રહેલ ચોવીસ પાંખડીવાળા કાર્ણિકા સહિત કમળમાં, અનુક્રમે પચીસ વ્યંજનો કે, ખ, ગ, ઘ, ઙ, ચ, છ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ, ત, થ, દ, ધ, ન, પ, ફ, બ, ભ, મ ચિંતવવા, તેમાં આદિના ચોવીસ પાંખડીઓમાં, અને પચીસમો (મ) કાર કાર્ણિકામાં ચિંતવવો. તથા આઠ પાંખડીવાળા સુખ કમળમાં (મોઢામાં આઠ પાંખડીવાળા) કમળની કલ્પના કરવી. તેમાં બીજા

બાટીના આઠ વર્તો ય, ર, લ, વ, ડા, જ, મ, હ, સ્મરવા આ પ્રમાણે આ માતૃકાને સ્મરણ કરતો (ચિતવનો) તેનું 'ધ્યાન' અને શ્રુતનામનો પારનામિ થાય ૨, ૩, /

માતૃકાના ધ્યાનનું કળ

શ્યાયતાં ક્ષાદિ સતિદ્વાન્ ઝળાં નેના ન્યથારિધિ

નદ્યાદિ વિષયે જ્ઞાન વ્યાનુ સ્વપ્નતે ક્ષણાન્ ૯

ક્ષાદિ નિદ્રા આ ક્ષાદાશિ વર્તોનું વિધિપૂર્વક (પૂરે બનાવેલ ત્રોડું કમળોમા ગોડડીને એકામતાપૂર્વક) ધ્યાન કરતા થોડા વખતમા ધ્યાન કરવાવાળાને નાટાનિ મળેલી (મથુ-આયુ મથુ-ધવાનુ-યાનુ અર્થે અને મળતુનિ મળધિ) જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ૫

(પ્રકાશાવરે ઠરી બર ક્ષોડે પદમથી, મદમથી, દેવાનું' શિરૂપ ધ્યાનનું કહે છે)

પદસ્થ ધ્યાન પ્રકાશાવરે

અરણ્ય નામિ કંઠાય યમ મધુદત્ત સ્મરેન્
સ્વર્ગાદિ રેખા સ્વર્ગ ર્ગાદિકુ ર્ગા ર્ગે ૬

સ્ત્રી મથિયુ મથિયુ મિદ્ધ સ્ત્રી સિગમિત
સ્ત્રીમથુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ પારિ ૭

નળ્યા ર્ગમિય ર્ગે મથિયુ ર્ગે પુમ્મદ્ધ
સ્ત્રીમથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ નિર્મલ ૮

મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ પારિ
સ્ત્રી મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ ૯

સ્ત્રીમથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ
સ્ત્રીમથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ ૧૦

સ્ત્રીમથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ
સ્ત્રીમથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ મથિયુ ૧૧

તતઃ સૃધાસરઃ સૃત્ પોઙ્ગાન્જ દલોદરે	
આત્માનં ન્યસ્ય પત્રેષુ વિદ્યા દેવીથ પોઙ્ગશઃ	૧૩
સ્ફુરન્ સ્ફટિક ભંગાર ક્ષરત્સીર સિતામૃતઃ	
આભિ રાષ્ટ્રાવ્યમાનં સ્વં ચિરં ચિતે વિચિંતયેત્	૧૩
અથા સ્ય મંત્રરાજસ્યા મિથેયં પરમેષ્ઠિનં	
અદ્વિતં મૂર્ધ્નિ ધ્યાયેત્ શુદ્ધ સ્ફટિક નિર્મલં	૧૪
હ્યાનાવેશતઃ સોઽં સોઽ મિત્યા ડાલપન્મુદ્ધુઃ	
નિઃશંક મેકતાં વિદ્યા દાત્મનઃ પરમાત્મનઃ	૧૫
તતો નીરાગ મદ્દેષ મમોઽં સર્વ દર્શિનં	
સુરાચ્યં સમવસૃતૌ કુર્વાણં ધર્મદેશનાં	૧૬
ધ્યાયન્નત્માન મેવેત્ય મભિન્નં પરમાત્મના	
લભેત પરમાત્મત્વં ધ્યાની નિર્મૂત કલમ્પઃ	૧૭

દ્વાદશાભિઃ કુલકં

નાલિકાંદની નીચે આઠ પાંખડીવાળું એક કમળ ચિંતવવું તે કમળની રમણિક કેસરાઓ, અ, આ, દિ-સોળ સ્વરોની કદપવી આઠ પાંખડીઓમાં આઠ વર્ગો ક્રમે સ્થાપન કરવા. (આઠ વર્ગો બતાવે છે) અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ઋ, લ, લ, ય, યે, ઓ, ઔ, અં, અં, ૧, કલગવડ ૨, ચછજઘઞ ૩, ટટઢઢળ ૪, તથદથ ૫, પપ્પવમમ ૬, ચરલવ ૭, શપસહ ૮, આ આઠ વર્ગો એક પાંખડીમાં એક, એમ આઠમાં સ્થાપન કરવા.) તે આઠ પાંખડીઓનાં અંધિઓમાં (એક પાંખડી અને બીજી પાંખડીનું આતરૂં તે સંધિ તેમાં) સિદ્ધ સ્તુતિ જે (જ્ઞા) કાર તે સ્થાપન કરવા. આઠ પાંખડીઓના અગ્રભાગમાં (ઉપર) હું જ્ઞા સ્થાપન કરવા. તે કમલમાં પેલોવણુ અ અને છેલ્લો વણુ હ ક્ષે (°) કલા (°) અને બીંદુ (°) સહિત બરફની માફક ઉજવલ સ્થાપન કરવો. (અર્થાત્ અહીં સ્થાપન કરવો) આ અહીં અક્ષર મનથી સ્મરણ કરવા માત્રમાં પવિત્ર કરનાર છે. આ અહીં શબ્દનો પ્રથમ હ્રસ્વ ઉચ્ચાર નાદ (નાદ)

મનમા કરવો, પછી દીર્ઘ, ખુલ, સુદ્ધ અને પછી અતિ સુદ્ધ કરવો. પછી તે નાદ નાલિની, હૃદયની અને કંઠની ઘટિકાદિકની ગાઠને વિદારણ કરતો સુદ્ધ ધ્વનિવાળો થઈ તે સર્વના મધ્યમા થઈ આગળ ચાલ્યો જાય છે એમ ચિતવવું પછી તે નાદના ણી-દુથી તપેની કળામાથી નીકળના દુધ સરખા ઉજવળ, અમૃતના કટલોલે કરી અતર આત્માને સિંચાનો (પલાળાતો) ચિતવવો. પછી એક અમૃતનું સરોવર કદપવું તે સરોવરથી પેદા થએલ મોળ પાખડીવાળા કમળની અંદર પોતાને સ્થાપન કરી, તે પાખડીઓમા ક્રમે સોળ વિદ્યા દેવીઓને ચિતવવી પછી દૈદિધ્યમાન સ્ફટિક રત્નના ભૂગાર (કુલ) માથી ઝરતા દુધની માફક ઉજવળ અમૃત વડે પોતાને સિંચાતા (પલાળાતા) ઘણા વખત સુધી મનમા ચિતવવું પછી આમત્રરાજના અભિધેય (નામવાળા) શુદ્ધ સ્ફટિકની માફક નિર્મળ જે પરમેષ્ટિ અર્હત, તેનું મસ્તકને વિષે ધ્યાન કરવું તે ધ્યાનના આવેશથી સોહ, સોહ, તે વિતરાગ, તેજ હું, તેજ હું, એમ વારવાર બોલતા નિશકપણે આત્માની અને પરમાત્માની એકતા સમજવી, પછી નિરાગિ, અદ્રેષિ, અમોહિ, મર્વ હર્ષિ, દેવોથી પૂર્ણનિક અને સમવસરણુમા રહી ધર્મ દેશના કરતા, પરમાત્માની સાથે પોતાને અભિન્નપણે ધ્યાવવો આ પ્રમાણે પરમાત્માની સાથે અભિન્નતાનું ધ્યાન કરતા ધ્યાની પાપોનો (કર્મોનો) નાશ કરી પરમાત્મપણાને પામે ૬ થી ૧૦

વળી પ્રકારાતરે કરી પદ્મથી ચત્રમયો દેવતાના ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે.

યદ્વા મત્રાષિપ ધીમાન્ ઉર્ધ્વાજ્યો રેફ સયુત
 કલ્પારિન્દુ સમાક્રાત મનાહત યુત તથા
 કલ્પાભોજ ગર્મસ્ય સાદ્ર ચદ્રાંશુ નિર્મલ
 ગગને સચરત ચ વ્યાપ્તુવત દિગ્ઃ સ્મરેત્
 તત્તો વિદત્ત વ્રકાગ્ને ભ્રમત ભ્રૂ લતાંતરે

૧૮

૧૦

સ્ફુરંતં નેત્ર પત્રેષુ તિષ્ઠંતં બાલમંડલે	૨૦
નિર્ચીંતં તાલુ રંધ્રેણ શ્રવંતં ચ સુધારમં	
સ્પર્ધમાનં શશાંકેન સ્ફુરંતં જ્યોતિ રંતરે	૨૧
સંચરંતં નભો ભાગે યોજયંતં શિવશ્રિયા	
સર્વાવયવ સંપૂર્ણ કુંભકેન વિચિંતયેત્	૨૨

પંચભિઃકુલકં

અથવા ઉપર અને નીચે રેફ ચુકત તથા કલા અને ખીં
દુથી આકાંત (દળાયેલ) ૧ અનાહત સહિત, મંત્રાધિરાજ
(અહ્) ને ક્ષવર્ણના કમલમાં રહેલ, ઘાટા ચંદ્રના કિરણોની મા
ફક નિર્મલ, આકાશમાં સંચરતો, અને દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થતે
ચિંતવેલો. ત્યાર પછી મુખ કમળમાં પ્રવેશ કરતા, બ્રહ્મતાન
અંદર ભમતા, નેત્ર પત્રમાં સ્પુરાયમાન થતા, લાલ મંડળમાં ર
હેતા, તાળુના રંધ્રથી બહાર નિકળતા, અમૃત રસને ઝરતા, ઉ
જવળતામાં ચંદ્રમા સાથે સ્પર્ધા કરતા, જ્યોતિષ મંડલમાં સ્ફુરતા
આકાશના ભાગમાં સંચરતા અને મોક્ષ લક્ષ્મી સાથે યોજતા
સર્વ અવયવોથી સંપૂર્ણ (મંત્રાધિરાજને) બુદ્ધિમાન યોગીઓર
કુંભક કરીને ચિંતવેલો. ૧૮, થી ૨૨. (કહ્યું છે કે)

અકારાદિ હકારાંતં રેફ મધ્યં સવિંદુકં

તદેવ પરમં તત્ત્વં યો જાનાતિ સ તત્ત્વવિત્ ૨૩

(અ) કાર છે જેની આદિમાં અને (હ) કાર છે જે
અંતમાં અને મધ્યમાં ખીંદુ સહિત રેફ છે. તેજ (અહ્) પ
મતત્વ છે. તેને જે જાણે છે તે તત્ત્વનો જાણ છે. ૨૩.

મંત્રાધિરાજના ધ્યાનથી થતું ફળ.

મહાતત્ત્વ મિદં યોગી યદૈવ ધ્યાયાતિ સ્થિરઃ

તદૈવા નંદ સંપદ્ભૂ મુક્તિશ્રી રુપતિષ્ઠતે ૨૪

૧. અન્ય રથને અનાહતનું લક્ષણ આ પ્રમાણે આપેલું છે. ઓચિંચા
કારહરોધ્ધ્વરેફ વિદ્વાનવાક્ષરં માલાઘ્ર. સ્યંદિપીયૂષ વિંદુવિંદુરનાહતં. ૧

મનને સ્થિર કરી સ્થિર થઈ, યોગી જ્યારે આ (અહીં) મહા
તત્વનું ધ્યાન કરે છે, તેજ વખતે તેને, આનંદ મ પદાની ભૂમિ
સમાન મોક્ષ લક્ષ્મી સમીપ આવી ઉભી રહે છે ૨૪

પ્રકારાંતરે ધ્યાન

રેફ વિદુ કલાહીન શુભ્રં ધ્યાયે તતોઽક્ષર
તતોઽનક્ષરતા પ્રાપ્ત મનુચાર્ય વિચિતયેત્ ૨૫

રેફ, જિંદુ અને કલા રહિત, ઉજવળ (હ) વર્ણનું ધ્યાન
કરવું પછી તેજ અક્ષર, અનક્ષરતા (અર્થ કલાના આકારને પામેલો)
અને મુખે ઉચ્ચારી ન શકાય તેવી રીતે મનમાં ચિતવવો ૨૫

નિશાકર કલ્પકાર સૂક્ષ્મ માસ્કર માસ્વરં
અનાહતા મિત્ર દેવ વિસ્ફુરંત વિચિતયેત્ ૨૬
તદેવ ચ ક્રમાત્સૂક્ષ્મં ધ્યાયે દ્વાલાગ્ર સંનિમ
ક્ષણ મળ્યક્ત મીક્ષેત જગ જ્ઞયોતિર્મય તતઃ ૨૭

અદ્રમણી કલાના આકારે સૂક્ષ્મ, અને સૂર્યની માફક
દેહિધ્યમાન અનાહત નામના દેવને, (અનુચાર્ય અને અનક્ષરતાની
આકૃતિને પામેલા અનાહત નામના દેવને, (હ) વર્ણને) રકુરાયમાન
થતો ચિતવવો તેજ અનાહતને અનુક્રમે વાળના અથશાગ સરખો
સૂક્ષ્મ ધ્યાવવો પછી થોડો વખત આખું જગત્ અબ્યકત (નિરાકાર)
જ્યોતિમય છે તેમ જોવું ૨૬, ૨૭

પ્રચાવ્ય માનસ લક્ષ્યા દલક્ષ્યે દધતઃ સ્થિર
જ્યોતિ રક્ષય મત્યમ મન રુમીલતિ ક્રમાત્ ૨૮
इति लक्ष्य समालम्ब्य लक्ष्माभायः प्रकाशितः
निगुण मनस स्तत्र सि यत्य मिमत मुनेः ૨૯

પછી તે લક્ષ્યમાથી મનને (હળવે હળવે) ખમેડીને અ
લક્ષ્યમાં સ્થિર કરતા, ક્ષયન થાય તેવી અને ધીરે અગોચર,
જ્યોતિ અદર અનુક્રમે પ્રગટ થાય છે આ પ્રમાણે લક્ષ્યનું આલ

બન લઈ (ધ્યાન કરી અનુક્રમે) નિરાલંબનતારૂપ, લક્ષ્યાભાવને પ્રકાશીત કર્યો. (કરાય છે.) તે અલક્ષ્યમાં નિશ્ચલ મનવાળા મુનિ-ઓનું મનોઈચ્છિત સિદ્ધ થાય છે. ૨૮. ૨૯.

વિવેચન—પ્રથમ પૂર્વે બતાવેલ લક્ષ (આલંબનને) અકુણ્ણ કરી તેમાં ઘણાજ આગળ વધતાં ક્રમે તેવાં આલંબનોને મૂકી, નિરાલંબન સ્થીતિમાં નિશ્ચલ થતાં આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે, માટે ક્રમ આજ છે કે, પ્રથમ આલંબન અને પછી નિરાલંબન માર્ગ લેવો.

પ્રણવનું ધ્યાન.

તથા હૃત્પદ્મ મધ્યસ્થં શબ્દ બ્રહ્મૈક કારણં
સ્વર વ્યંજન સંત્રીતં વાચકં પરમેષ્ઠિનઃ ૩૦
મૂર્દ્ધ સંસ્થિત શીતાંશુ કલામૃત રસપ્પુતં
કુંભકેન મહામંત્રં પ્રણવં પરિચિંતયેત્ ૩૧

તથા હૃદયકમળમાં રહેલા સમગ્ર શબ્દ બ્રહ્મની (વચન વિલાસ સ્વરૂપ) ઉત્પત્તિનું એક કારણ,—સ્વર તથા વ્યંજન સહિત પંચપર-મેષ્ટિપદ વાચક,— તથા મસ્તકમાં રહેલ ચંદ્રકલામાંથી ઝરતા,—અમૃ-તના રસે કરી ભિંબતા, મહામંત્ર પ્રણવને (ઝંકારને) કુંભક કરીને (શ્વાસોશ્વાસને રોકીને) ચિંતવવો. ૩૦, ૩૧.

પ્રણવ ધ્યાનના બુદ્ધા બુદ્ધા લેદો.

પીતં સ્તંભે ઝરુણં વચ્ચે લોભણે વિદુમ પ્રથં
કૃષ્ણં વિદ્વેષણે ધ્યાયેત્ કર્મઘાતે શશિપ્રથં ૩૨

સ્તંભન કરવામાં પીળા ઝંકારનું ધ્યાન, વશીકરણ કરવામાં લાલ, શોભ પમાડવામાં પરવાળાની કાંતિ સરખું, વિદ્વેષણ કર્મમાં કાળા, અને કર્યોનો નાશ કરવામાં ચંદ્રની કાંતિ સમાન ઉજ્જવળ ઝંકારનું ધ્યાન કરવું. ૩૨.

પચપરમેષ્ટિ મંત્રનુ ધ્યાન

તથા પુણ્યતમ મંત્ર જગન્નિતય પાવન

યોગી પચ પરમેષ્ટિ નમસ્કારં વિચિતયેત્

૩૩

તથા ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર અને મહાપવિત્ર પચ પરમેષ્ટિ નમસ્કાર મંત્રને યોગીઓએ વિશેષ પ્રકારે ચિંતવવો ૩૩

તેજ બતાવે છે

અષ્ટ પત્રે સિતાનુજે કર્ણિકાયા ક્રતસ્થિતિ

આત્ર સપ્તાક્ષર મંત્રં પવિત્ર ચિતયે તતઃ

૩૪

સિદ્ધાદિક ચતુષ્ક ચ દિક્ પત્રેષુ યથા ક્રમ

ચ્છાપાઠ ચતુષ્ક ચ વિદિક પત્રેષુ ચિંતયેત્

૩૫

આઠ પાખડીનુ સફેદ કમળ ચિંતવવુ તે કમળની કર્ણિકામાં રહેલા સાત અક્ષરવાળા પેઢેલા પવિત્ર મંત્ર નમો અરિહતાળ ને ચિંતવવો પછી સિદ્ધાદિક ચાર મંત્રોને દિશાઓના પત્રોમાં અનુક્રમે ચિંતવવા નમો સિદ્ધાળ પૂર્વ દિશામાં, નમો વાયરિયાળ એ પદ દક્ષિણ દિશામાં, નમો ઉવજ્ઞાયાળ-એ પદ પશ્ચિમ દિશામાં, નમો લૌપ સપ્તાક્ષર-એ પદ ઉત્તર દિશામાં) તથા વિદિશાની ચાર પાખડીઓમાં અનુક્રમે ચાર ચલિકાઓ ચિંતવવી (એસો પચ નમુસ્કારો આગ્નેય ખુણામાં સમ્પાન્નપણાસળો એ પદ નૃત્ય ખુણામાં મંગલાળ ચ સંગ્રેસિ એ પદ વાંચ ખુણામાં પઠમ હવદ મંગલ એ પદ ધ્યાન ખુણામાં) આ પ્રમાણે નમસ્કાર મહામંત્રનુ ધ્યાન કરવુ ૩૪, ૩૫

તેનુ કૃણ બતાવે છે.

ત્રિશુ-યા ચિતય ત્રસ્ય ગન મષ્ટોત્તર મુનિઃ

મુજાનો પિ લભતેત્ર ચતુર્ય તપસઃ ફલં

૩૬

મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિ (એકાગ્રતા) પૂર્વક જો બતાવેલી વિધિએ) એકઠો આડવાર, આ નમન્ગાર મહા

મંત્રને ગણે, તે આહાર કરતાં છતાં પણ તે મુનિને એક ઉપવાસનું કૃણ મળે. ૩૬.

एन मेव महामंत्रं समाराध्येह योगिनः

त्रिलोक्या पि महीयंते जधिगताः परमांश्रियं ૩૭

આજ મહામંત્રને સારી રીતે આરાધીને, આત્મલક્ષ્મીને મેળવી, આ લવમાં યોગીઓ ત્રણ લોકના જીવોથી પણ પૂજાય છે. ૩૭

कृत्वा पाप सहस्राणि हत्वा जंतु शतानि च

अमुं मंत्रं समाराध्य तिर्यंचो पि दिवं गताः ૩૮

હજારો પાપો કરી અને સેંકડા ગમે પ્રાણિઓને હણીને (સેંકડા ગમે પ્રાણિઓને મારનાર) જનાવરો પણ આ મહામંત્રનું આરાધન કરી દેવલોકમાં ગયા છે. ૩૮.

प्रकारांतरै पञ्च परमेष्टि विद्या.

गुरु पंचक नामोत्था विद्या स्यात् षोडशाक्षरा

जपन् शतद्वयं तस्या श्रुतुर्थस्याप्नुयात्फलं ૩૯

પંચપરમેષ્ઠિના નામથી ઉત્પન્ન થએલી સોળ અક્ષરની વિદ્યા થાય છે તે વિદ્યા જો ળસો વાર જપે તો એક ઉપવાસનું કૃણ પામે. (અરિહંત સિદ્ધ આચરિય ઉવજ્ઞાયસાહુ એ સોળ અક્ષરી વિદ્યા જાણવી.) ૩૯.

शतानि त्रीणि षड्वर्णं चत्वारि चतुरक्षरं

पंचवर्णं जपन् योगी चतुर्थ फलमश्नुते ૪૦

છ અક્ષરવાળી વિદ્યા ત્રણસોવાર, અથવા ચાર અક્ષરવાળી વિદ્યા ચારસોવાર, અથવા પાંચ અક્ષરી વિદ્યા પાંચસોવાર, જપ કરે તો યોગી એક ઉપવાસનું કૃણ પામે. (અરિહંત સિદ્ધ એ છ અક્ષરી વિદ્યા, અરિહંત એ ચાર અક્ષરી વિદ્યા. અને અસિઆઓસા એ પાંચ અક્ષરવાળી વિદ્યા જાણવી.)

અને સર્વ જ્ઞાનપ્રસારક સર્વજ્ઞ સદૃશ મંત્રને સ્મરવો. (તે વિદ્યા અને મંત્ર અનુક્રમે આપવામાં આવે છે.) (ૐ, અરિહંત, સિદ્ધ, સયોગિ કેવલિ, સ્વાહા) આ વિદ્યા છે (ૐર્મ્મોઃ હ્રૌં અર્હંતમઃ) આ મંત્ર છે.

વક્તુ ન કથિદ્ ડ્યસ્ય પ્રભાવં સર્વતઃ ભ્રમઃ

મમેં ભગવતા સામ્યં સર્વજ્ઞેન વિભતિયઃ

૪૫

(આ વિદ્યા અને આ મંત્ર મહાન્ અમત્કારિ છે. આ મંત્ર અને વિદ્યા સર્વજ્ઞ લગવાનના સરખાપણાને (સદૃશતાને) ધારણ કરે છે. તેનો સર્વ પ્રભાવ જોવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. ૪૫.

સાત વર્ણવાળા મંત્રનું ધ્યાન.

યદી ચ્છેદ્ ભવ દાવાગ્નેઃ સમુચ્છેદ્ ક્ષણાદપિ

સ્પરે તદા ડાદિ મંત્રસ્ય વર્ણ સપ્તક માદિમં

૪૬

જો સંસારરૂપ દાવાનળનો એક ક્ષણવારમાં ઉચ્છેદ કરવાને તમે ઇચ્છતા હો તો, પહેલા મંત્રના પહેલા સાત અક્ષરો (નમો અરિહંતાણં)નું સ્મરણ કરો. ૪૬.

એક શ્લોકે કરી છે મંત્રો બતાવે છે.

પંચ વર્ણ સ્પરે ન્મંત્રં કર્મ નિર્ચાતકં તથા

વર્ણ માત્તાં ચિતં મંત્રં ધ્યાયેન્ સર્વાભિય પ્રદં

૪૭

તેમજ આઠ કર્મોનો નાશ કરવા માટે પંચવર્ણ (અક્ષર) વાળા મંત્રને સ્મરવો અને સર્વ જ્ઞાતના અલયને માટે અલય આપનાર વર્ણોની શ્રેણિવાળા મંત્રને ધ્યાવવો. (નમો સિદ્ધાણં) આ પાંચ વર્ણવાળો મંત્ર છે. અને (ૐ નમો અર્હતે, કેવલિને પરમયોગિને, વિસ્કુર દુરુચુક્લ ધ્યાનાગ્નિ નિર્દગ્ધ કર્મવીજાય, પ્રાપ્તાનંત ચતુષ્ટયાય, સૌમ્યાય, શાંતાય, મંગલવરદાય, અષ્ટાદશ વૌષ-રહિતાય, સ્વાહા આ મંત્ર અલય આપનાર છે.

(જ્ઞાનકારવિદ્યાનુ ધ્યાન)

વ્યાપેત્ ગિતાબ્જ વક્ષાત રષ્ટ્ર વર્ગી દલાષ્ટકે	
ૐ નમો અરિહતાળ મિતિ વર્ણા નપિ ક્રમાત્	૪૮
કેસરાર્ણ સ્વરમર્ધાં સુગર્મિદુ વિભ્રપિતા	
કણિકા કણિકાયા ચ ચદ્રર્પિયા ત્સમાપતત્	૪૯
સચરમાળ વક્ત્રેણ પ્રભા મહલ મ યગ	
સુવાદીવિતિ સકાશ માયા ગીજ વિચિંતયેત્	૫૦
તતો ભ્રમત પત્રેષુ સચરત નભ સ્તલે	
ધ્વંસયત મનો યાત સ્રવત ચ સુગારમ	૫૧
તાલુ રત્રેણ ગચ્છત લમત અ્લતાતરે	
ત્રૈલોક્યા ડિંચિત્ય માહાત્મ્ય ડ્યોતિર્મય મિવાદ્યુત	૫૨
દૃશ્યઽમુ યાયતો મત્ર પુણ્ય મેકાગ્ર માનસ	
યાદ્ મનો મલ મુક્તસ્ય શ્રુત જ્ઞાનં પ્રકાશતે	૫૩
માર્તે પદ્મિઃ કૃતાભ્યામઃ સ્થિરી ભૂત મના સ્તતઃ	
નિઃસરતાં મુખાભોજા ઢિઢિલા મૃમસ્ય પશ્યતિ	૫૪
સંવત્સર કૃતાભ્યાસ સ્તતો ઝ્વાલા ચિલોકતે	
તતઃ મજાત સર્વેગઃ સર્વજ્ઞ મુરત પંકજ	૫૫
સ્ફુર ત્કલ્યાણ માહાત્મ્ય સપ ત્રાતિશય તતઃ	
મામહલ ગત સાક્ષાદિવ સર્વજ્ઞ મીક્ષતે	૫૬
તતઃ સ્થિરી કૃત સ્વાત સ્તત્ર સજાત નિશ્ચય.	
મુત્યા સસાર કાતાર મ યાસ્તે સિદ્ધિ મદિર	૫૭

દશાભિ.કુલ્લક

ગુપ્તની ૨૧૬૨ આ. પાખડીનાગુ ઉચ્ચવળ કમળ ચિતવનુ

અને આઠ પાખડીઓમા આઠ વગો અ. ક. ચ. ટ. ત. પ. ય. શ.
પૂર્વે કહેવાઈ ગયા છે તે) સ્થાપવા તેમજ ૐ નમો અરિહતા જ

આ આઠ અક્ષરોમાંથી એક એક અક્ષર એક એક પાંખડીએ મૂકેલા. તે કમળની કેસરના ચારે બાજુના ભાગોમાં—અ ત્રા દિ સોળ અક્ષરો ગોઠવવા, અને વચલી કલ્પિકાને અમૃતના બિંદુઓથી વિમૃષિત કરવી પછી ચંદ્રમંડળથી આવતા, મુખે કરી સંચરતા,—કાંતિના મંડળમાં રહેલા, (કાંતિના મંડળથી વેરાયેલા) અને ચંદ્રમા સદૃશ કાંતિવાળા માયાબીજ (સ્ત્રી) ને—તે કમળની કલ્પિકામાં ચિતવેલો. પછી દરેક પાંખડીઓમાં ભમતા, આકાશ તળમાં સંચરતા, મનની મલીનતાનો નાશ કરતા, અમૃત રતને ઝરતા, તાકુરંદ્ર કરી જતા, બ્રહ્મની અંદર દિપતા, ત્રણ લોકમા અચિંત્ય મહાત્મ્યવાળા અને તેજોમયની માફક અદ્ભુતતાવાળા, આ પવિત્ર મંત્રનું એકાગ્ર મનથી ધ્યાન કરતાં—મન અને વચનની મલીનતા દૂર થઈ, શ્રુત જ્ઞાનપ્રકાશ પામે છે. (પ્રગટ થાય છે) મનને સ્થીર રાખી છ મહિના નિરંતર અભ્યાસ કરતાં સાધક, મુખકમળથી નીકળતી ધૂમની શિખા જોવે છે. અને એક વર્ષ પર્યંત આવો અભ્યાસ કરતાં મુખમાંથી નિકળતી જવાળા જોઈ શકે છે પછી વિશેષ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થતાં સર્વજનું મુખકમળ જોવે છે. અને તેથી આગળ વધતાં કલ્યાણ મહાત્મ્ય, (આનંદસ્વરૂપ) સર્વોત્ક્રમ્ય સંપન્ન અને પ્રભામંડળની અંદર રહેલા જાણે સાક્ષત્ સર્વજ્ઞ હોય તેમ સર્વજ્ઞને જુવે છે. પછી તે સર્વજ્ઞના સ્વરૂપમાં થએલ નિશ્ચયવાળો, મનને સ્થિર કરી, સંસાર અટવીને ત્યાગ કરી મોક્ષમંદિરમાં આરૂઢ થાય છે. (અર્થાત્ કર્મ ક્ષય કરી મુક્ત થાય છે.) ૪૮ થી ૫૭.

(શિંવિદ્યાનું ધ્યાન.)

શશિ વિંદિત્વો ઝૂતાં સ્રવંતી મમૃતં સદા

વિદ્યાં મિ મિતિ માલસ્યાં ધ્યાયે ત્કલ્યાણ કારણં ૫૮

ચંદ્રના બિંબથી જાણે ઉત્પન્ન થએલી હોય (તેવી ઉજવલ), નિરંતર અમૃત સ્રવથી અને કલ્યાણના કારણરૂપ (શિં) નામની વિદ્યા લલાટને વિષે ધ્યાવવી. ૫૮.

શશિકલાનું ધ્યાન

ક્ષીરાભોજે વિનિર્યાતી પ્લાવયતી મુધાનુભિઃ

ખાલે શશિકલા યાયેત્ સિદ્ધિ સોપાન પદ્ધતિ ૫૯

ક્ષીરસમુદ્રથી નીકળતી, અમૃતના પાણીથી (વિશ્વને) પલા
ળતી અને મોક્ષરૂપ મેહેલના પગથી આની શ્રેણી સરખી ચ દ્રકલાને,
લલાટને વિષે ધ્યાવવી (ચિંતવવી) ૫૯

ચ દ્રકલાના ધ્યાનનું ફેલ

અમ્યાઃ સ્મરણ માત્રેણ તુલ્યદ્ ભવ નિવંધનઃ

પ્રયાતિ પરમાનંદ કારણ પદ મવ્યય ૬૦

ચ દ્રની કલાના (ચ દ્રકલા જેવા પ્રકાશના) સ્મરણ માત્રથી
સ સારના કારણરૂપ કર્મો તુટી જાય છે અને તે પગમ આનંદના
કારણરૂપ, અવ્યયપદ (મોક્ષપદ) પ્રત્યે જાય છે ૬૦

પ્રણવ, શૂન્ય અને અનાહતનું ધ્યાન

નાસાગ્રે પ્રણવઃ શૂન્ય મનાહત મિતિ ત્રય

યાયન ગુણાષ્ટક સ્વરૂપ જ્ઞાન માપેતિ નિર્મલ ૬૧

નામિકાના અગ્રભાગ ઉપર પ્રવણ (હું કાર) શૂન્ય, (૦)
અને અનાહત (હ) આ ત્રણનું ધ્યાન કરનાર, અષ્ટિમાદિ આઠ
મિદ્ધિઓ મેળવી, નિર્મળ જ્ઞાન પામે છે ૬૧

ગમ્ય કુદ ગણાક્રમા સ્ત્રીનમૂન્ ન્યાયતઃ સદા

સમય વિષય જ્ઞાન પ્રાગભ્ય જાયતે નૃણા ૬૨

પ્રણવ, શૂન્ય અને અનાહત આ ત્રણેનું નિરંતર ગ ખ,
મયક્રુદ અને ચ દ્રમાના ગરણુ તથા ધ્યાન કરતા, મનુષ્યોની
સ પૂર્ણ વિષયોના જ્ઞાનમાં પ્રવિણતા થાય છે ૬૨

મામાન્યવિદ્યા

દ્વિ પૌર્વ્ય પ્રણવ ટંટં પ્રાંતયો માંયયા વૃત્તં
સોઢં મચ્ચેઽ ધિમૃદ્ધાનં અદ્વર્તીકારં વિચિંતયેત ૬૩

એ બાલુ બમે હંકાર, હેડાના બામે દ્વિકારથી વીંટેલા, વચમાં સોહં અને તેના વચમાં અદ્વર્તી એવા ચપ્પે ચિંતવા. (ન્હાં, હં, હં, સઃ, હલ્લો, હં, હં, હં, ન્હાં) આ પ્રમાણે ચિંતવવું. ૬૩.

અચિંત્યફલદા ગણધરકૃતવિદ્યાધ્યાન.

કામયેતુ મિત્રાઽચિંત્ય ફલ સંપાદન ક્ષમાં
અનવદ્યાં જપેદ્વિચાં ગણમૃદ વદનોદ્દતાં ૬૪

તથા કામયેતુની માફક અચિંત્ય ફલ આપવામાં સમર્થ, નિર્દોષ અને ગણધરના મુખથી ઉત્પન્ન થએલી (ગણધરોએ કહેલી) વિદ્યાનો જાપ કરવો. તે વિદ્યા હં જોગે, મોગે, તથ્યે, મૂળ, મચ્ચે, મવિસ્સે, એતે, પરકે, જિણપાર્શ્વસ્વાહા:

ૐકાર ધ્યાન.

પદ્મકોણે અપ્રતિચક્રે ફલિતિ પ્રન્યેક મક્ષરં
સવ્યે ન્યસ્યે દ્વિચક્રાય સ્વાહાવાચ્યે ડપસવ્યતઃ ૬૫
મુતાંતં વિંદુ મંયુક્તં તન્મયે ન્યસ્ય ચિંતયેત્
નમો જિણાણ મિન્યાદ્યૈ સૌ પર્વે વૈષ્ણવે હ્રદિઃ ૬૬

છબુણાવાળો એક ચંત્ર ચિતવવો. તેના દરેક ખાનામાં સવળી રીતે “ અપ્રતિચક્રેફલ ” આ છ અક્ષરોમાંથી એક એક અક્ષર મૂકવો. તે ચંત્રની બહાર અવળીરીતે “ ત્વચક્રાય સ્વાહા ” આ છ અક્ષરોમાંથી બુણાપાસે એક એક અક્ષર મૂકવો. પછી ૐનમોજિણાણં, ૐનમોહ્રિ જિણાણં, ૐનમોપરમોહિજિણાણં ૐનમોસવ્યોહિ જિણાણં, ૐનમોવ્રણંતોહિજિણાણં, ૐનમોકુદ્યુહિણં, ૐનમોવીજયુહિણં,

અંતમોપદાનુસારીણ, અંતમોસમિન્નસોઝાણ, અંતમોઽઙ્ગુમરણ, અંતમોવિઙ્ગુ
મરણ, અંતમોદદાપુર્યોણ, અંતમોચોદસપુત્રીણ, અંતમોમહુગમહાનિમિત્તકુસ
લાણ, અંતમોવિઙ્ગુણદ્વિપસાણ, અંતમોવિઙ્ગુજાહરાણ, અંતમોચારણાણ,
અંતમોપન્હસમણાણ, અંતમોઝાગાસગામીણ, ઐ ઝઘૌ ઝઘૌ ઐ ઝી ઘૂતિ,
કીર્તિ, સુદ્ધિ લક્ષ્મી, સ્વાહા, આ પદોથી પાછલુ વલય પુરવુ પછી પચપ
રમેષ્ટિ મહામત્રના પાચ પદોનો, પાચ આશુલીએ ન્યાસ કરવો તે આ
પ્રમાણે અંતમો અરિહતાણઝૌસ્વાહા ૨ શુઠે અંતમોસિદ્ધાણ ઝૌસ્વાહા તર્જ-
ન્યા અંતમોઝારિયાણ ઝૌસ્વાહા મધ્યમામા અંતમોઽઘજ્ઞાયાણ ઝૌસ્વાહા
અનામિકામા અંતમોલોપસત્ત્વાણઝૌસ્વાહા કનિષ્ઠા આશુલીમા, આ
પ્રમાણે ન્યાસ કરી યત્રના વચમા ખીંદુ સહિત ઐકારને સ્થાપન
કરવો પછી તે યત્રને માથા ઉપર પૂર્વ, દક્ષિણ અને પશ્ચિમના
અતરભાગમા સ્થાપન કરી ચિતવવો-ધ્યાવવો ૬૫-૬૬

અષ્ટાક્ષરીવિદ્યા

અષ્ટ પત્રેયુજે ચાયે દાત્માન વ્રીપ્ત તેજસ

પ્રણવ્રાત્રસ્ય મતમ્ય ણર્ણાન્ પત્રેષુ ચ ક્રમાત્

૬૭

પર્વાર્ણાઽભિમુગ્ધ પૂર્વ મરિકૃત્યાઽદિમ દલ

ત્ત્વકાદશ ગ્રતાન્યઽષ્ટાક્ષર મત્ર જપેત્તત.

૬૮

આઠ પાખડીવાળા કમળને વિષે ઝળઝળાટ કરતા તેજવાળા

આત્માને ચિતવવો અને ઐકાર પૂરવ પેહેલા મત્રના (અંતમો
અરિહતાણ એ મત્રના) આઠે વલોને અનુક્રમે પત્રો ઉપર (આઠે
પાખડીઓ ઉપર) સ્થાપવા તેમા પહેલી પાખડી પૂર્વ દિશા તરફથી
ગણવી અને તેમા પેહેલો ઐ મૂકવો પછી ક્રમે આવે તે તે દિશામા
ગાડીના અક્ષરો મૂકી, તે આઠે અક્ષરવાળા મત્રના તેકમળના અક્ષરો
ઉપર અગિયારમોવાર જાપ કરવો ૬૭, ૬૮

વિધ્નગાતિમાટે

પ્રર્ણાશા નુક્રમાદેવ મુદિઙ્ગાઽન્ય દલ્લાન્યપિ

અપ્રરાત્ર જપેયોગી સર્વ પ્રત્યૂહ જ્ઞાતયે

૬૯

પૂર્વદિશામાં પ્રથમ પાંખડીએ ઝૌ એજ અનુક્રમે ખીલુ પણ પાંખડીઓને, દિશિ; વિદિશિમાં, સ્થાપન કરી. સર્વજાતના વિદ્વાનો શાંતિ થવા માટે ચોગીએ, આઠ દિવસ સુધિ તે આઠ અક્ષરી વિદ્યાનો જાપ કરવો. ૬૯.

અપ્રારત્રે વ્યતિક્રાંતે કમલસ્યાઽસ્યા વર્તિનઃ

નિરૂપયતિ પત્રેષુ વર્ણાનેતાનઽનુક્રમં

૭૦

એમ જાપકરતાં આઠ દિવસ ગયે છતે આ કમલની અંદર રહેલા પત્રોને (પાંખડીઓ) વિષે તે અષ્ટ અક્ષરી વિદ્યાના વર્ણો અનુક્રમે જોવામાં આવશે. ૭૦.

મીષણાઃ સિંહ માતંગ રક્ષઃ પ્રમૃતયઃ ક્ષણાત્

શામ્યંતિ વ્યંતરા શ્રાઽન્યે ધ્યાન પ્રત્યૂહ હેતવઃ

૭૧

તે અક્ષરો જોવાથી જોનારમાં એવું સામર્થ્ય આવે છે કે ધ્યાનમાં વિદ્ય કરનાર, -ભયંકર-સિંહ, હાથી, રાક્ષસ અને ખીજ પણ ભૂત, પ્રેત, સર્પોદિ, તત્કાળ શાંત થઈ જાય છે. ૭૧.

મંત્ર પ્રણવ પૂર્વોયં ફલ મૈહિક મિચ્છુભિઃ

ધ્યેય પ્રવણ હીનસ્તુ નિર્વાણ પદ કાંક્ષિભિઃ

૭૨

આ નમો અરિહંતાણં એ મંત્ર આ લોક સંખંધી, ક્ષણના ધ્રુવનારાઓએ. ઝાંકાર સહિત ધ્યાવવો, પણ જેને મોક્ષપદનીજ ઈચ્છા હોય તેણે તો ઝાંકાર વિનાનો ધ્યાવવો. ૭૨.

એક લોકથી મંત્ર અને વિદ્યા ખતાવે છે.

ચિંતયે દઽન્ય મપ્યેનં મંત્રં કર્મૌંચ શાંતયે

સ્મરેત્ સત્વોપકારાય વિદ્યાં તાં પાપ મક્ષિણીં

૭૩

તથા ખીજ પણ આ મંત્રને, કર્મના ઓછની શાંતિને માટે ચિંતવવો. (જપવો.) (ધીમહિપમાદિ વર્ધમાનાંતેભ્યોનમઃ) કર્મના નાશને માટે આ મંત્ર જપવો.) અને સર્વ જીવોના ઉપકારને માટે

તે પાપ ભટાણી વિદ્યાને સ્મરની (તે વિદ્યા આ પ્રમાણે છે)

ૐઅર્હમુપજમલ્યાસિતિ પાપાત્મક્ષયકારિ, શ્રુતજ્ઞાનાઝાલા સદ્સ્ર
જ્વલિતે, સરમ્પતિ મપાર્પ, હન, હન, દહ, દહ આ ઈૌ શૂૌ ક્ષૌ ક્ષૌ
જ્ઞા ક્ષીરધરણે, અમૃતસંમયે, ય ય દ દ સ્વાહા એ પાપભટિણી વિદ્યા
ભણવી ૭૩

પ્રસીદતિ મનઃ સત્ત્વઃ પાપ કાલુષ્ય મુજ્જતિ

પ્રભાવા ડતિશયાદ ડમ્યા નાન દીપઃ પ્રકાશતે ૭૪

એ વિદ્યાના પ્રભાવિક અતિશયથી મન તત્કાળ પ્રમન્ન થાય
છે પાપની કલુષતાનો ત્યાગ કરે છે, અને જ્ઞાનદીપક, પ્રકાશીત
થાય છે (જ્ઞાન પ્રગટે છે) ૭૪

જ્ઞાનચટ્ટિઃ સમામ્નાત વજ્રમામ્યાદિભિઃ સ્ફુટ

ચિત્તચાટા ત્સમુદૃત્ય ધીજમ્ભત શિશ્વશ્રિયઃ ૭૫

જન્મદાય હુતાશસ્ય પ્રજાતિ નવચારિદ

ગુમ્પદેશા દિજાય સિદ્ધચક્ર ચિચિત્તયેત્ ૭૬

વિદ્યા પ્રવાહથી ઉદ્ધાર કરીને, વૃન્દાવાસિ આદિ જ્ઞાની પુરુષોએ
પ્રગટપદો, મોક્ષ લાભીના બીજસરખું માનેવું અને જન્મમરણાદિ
દાવાનળને પ્રજાત કંવાને નરીન જલધર (મેઘ) મગાન, મિદ્ધ
ચક્રને, શુક્રના ઉપદેશથી ભરણીને (કર્મશય) માટે ચિત્તવધુ ૭૫, ૭૬

નાભિપદ્મે મ્થિત ચાયે દક્ષાં વિશ્વતો મુર

મિ વર્ણ મસ્તકામોજે આકાર ચટના પુજે ૭૭

સ્વાર હૃદયામોજે માતાર કટ પક્રમે

મર્તે ચન્યાણ કારીણિ યોજાન્ય ડ્યાન્યપિ મ્પરેત્ ૭૮

નાભિ કમળમા ન્દેલા વર્ણ્યાપિ યકારને ચિત્તવધે મન્તક
ઉપર સિવજીને, નુષ્ઠ કમળમા આક્રમ્ને, હૃદય કમળમા ઉકારને,
અને કુશા માકારને ચિત્તવધે તથા સર્વથા કયાણ કંવાવાળા
બીજા પદ્ય બીજાને સ્મરવા ૭૭-૭૮

શ્રુતસિંધુ સમદ્ભૂતં અન્યદ્ ડપ્યક્ષરં પદં
અશેષં ધ્યાયમાનં સ્યા નિર્વાણ પદ સિદ્ધયં

૭૯.

સિદ્ધાંત રૂપ સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થએલા, ખીન્ન પાણી અક્ષર, પદ, વિગેરે સમગ્રનું 'ધ્યાન કરવાથી મોટાપદની સિદ્ધિને (પ્રાપ્તિને) માટે થાય છે. ૭૯.

ચીતરાગો ભવે યોગો યત્કિંચિદપિ ચિંતયન્
તદેવ ધ્યાન મામ્નાત મતોન્યે ગ્રંથ વિસ્તરાઃ

૮૦

ગમે તે પદનું, વાક્યનું, કે, શબ્દનું પાણી ચિંતવન કરતાં યોગી રાગ રહિત થાય, તેનેજ ધ્યાન કહેલું છે. એ (પદાદિ) સિવાય ખીન્ન (ઉપાયે) અધ્યાના વિસ્તાર (રૂપ) છે. એમ સમજવું. ૮૦.

इति गणधर धुर्या विष्कृता दृष्टतानि
प्रवचन जलराशे स्तन्व रत्नान्यऽमूनि
हृदय मुकर मध्ये धीमता मुल्लसंतु
प्रचित भव शतोऽथ्य लेश निर्नाश हेतोः

આ પ્રમાણે મુખ્ય ગણધરે પ્રગટ કરેલા, પ્રવચન રૂપ સમુદ્રથી ઉદ્ધાર કરેલા આ તત્ત્વરૂપ રત્નો, અનેક એકડા ગમે ભવથી ઉત્પન્ન થયેલા કલેશનો નાશ કરવા માટે, બુદ્ધિમાન મનુષ્યોના હૃદય રૂપ આરિસામાં ઉડેલાસ પામો. ૮૧.

इति श्री आचार्य हेमचंद्रविरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केशरविजय
गणिकत वालावबोधे अष्टमः प्रकाशः ॥

નવમ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે.

રૂપસ્થ ધ્યાન.

મોક્ષશ્રી સમુલ્લેખનમ્ય વિધ્વસ્તા સિલકર્મણઃ	
ચતુર્મુખસ્ય નિ'જેષ મુગ્ધના ડમયદાપિન'	૧
કદુમંડલ શકાગ હન ત્રિતપ શાલિનઃ	
લસદ્ ભામહલામોગ વિઢનિત વિવસ્વનઃ	૨
દિવ્યદુદુભિ નિર્ગોપ ગૌત સામ્રાજ્ય સંપદઃ	
રણ દ્વિરેફ જ્ઞકાર મુગ્ધરા ડશોક શોભિનઃ	૩
સિંહાસન નિપણ્ણસ્ય વીજ્યમાનસ્ય ચાર્મરઃ	
મુરમુર શિરોરત્ન દર્શિત પાદ નલ્ય ધ્રુતેઃ	૪
દિવ્ય પુષ્પોત્કરાડકીર્ણા સકીર્ણા પરિપદ્મવઃ	
વત્કથરૈ મૃગકુલઃ પીયમાન કલ્પવૈનેઃ	૫
શાત રૈરેભ સિંઘાદિ સમુપાસિત સનિધેઃ	
મમો સમવમરણ સ્પિનમ્ય પરમેષ્ઠિન	૬
સર્ગાતિગ્રય યુન્તમ્ય કેવલગ્ધાન મામ્યતઃ	
અર્હતો સ્વ માલ્લવ યાન મ્પમ્ય મુન્યતે	૭
મમમિ'કુલ્લક.	

મોક્ષ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાની દ્વે તૈયારી છે. સમગ્ર કર્મોનો લેમલે
વિનાશ કર્યો છે. દેશના દેની વખતે (દેવોએ કરેલા ત્રણ પ્રતિભિ
જોથી) ચાર મુખ મહિત છે ત્રણ જીવનના મર્વ છોડેને અભય
દાન આપી રહ્યા છે (કોઈ છોડેને નહિ મારવા તેવી દેશના
આપનાત) ચાર મહત્ત સદૃશ ઉજ્જવળ ત્રણ છોડે લેમના મમ્તક
પર જોખી રહ્યા છે મુખમહત્તની પ્રભાને વિદ્યલન કરતુ લાભદાય

જેમની પછાડી ઝળઝળાટ કરી રહ્યું છે. દિવ્ય હુંદુભિ વાજીત્રના શબ્દો થઈ રહ્યા છે. ગીત ગાનની સંપદાનું આશ્રાન્ય વર્તીઈ રહ્યું છે. શબ્દ કરતા પ્રમરોના ઝંકારથી અશોક વૃક્ષ વાગ્યાલિત થયેા હોય તેમ શોભી રહેા છે. વચમાં સિંહાસન ઉપર તિર્થંકર મહારાજ બીરાજેલા છે. જે બાબુ આમરો વીંઝાઈ રહ્યાં છે. નમસ્કાર કરતા દેવો અને દાનવોના મુકુટના રત્નોથી પગના નખોની કાંતિ પ્રદિપ્ત થઈ રહી છે. દિવ્ય પુષ્પોના સમુદોથી પર્યદાની ભૂમિકા સંક્રિષ્ટ થઈ ગઈ છે. ઉંચી ડોકો કરીને મૃગાદિ પશુઓના સમુદો જેની મનહર 'ધ્વનીનું' પાન કરી રહ્યા છે. સીંહ તથા હાથી પ્રમુખ વૈર સ્વભાવવાળાં પ્રાણિઓ પોતાનું વૈર શાંત કરી નાછકતી બાબુમાં બેઠેલાં છે. સર્વ અતિશયોથી પરિપૂર્ણ, દેવલ જ્ઞાનથી શોભતા અને સમવસરણમાં રહેલા, તે પરમેષ્ઠિ અરિહુતના રૂપનું આવી રીતે આલંબન લઈ જે ધ્યાન કરવું તેને રૂપસ્થ ધ્યાન કહે છે. ૧-૭.

પ્રકાશાંતરે રૂપસ્થ ધ્યાન.

રાગ દ્વેષ મહામોહ વિકારે રક્તલંકિતં
શાંત કાંતં મનોહારિ સર્વ લક્ષણ લક્ષિતં
તીર્થિકે રપરિજ્ઞાત યોગમુદ્રા મનોરમં
અક્ષ્ણો રમંદ માનંદ નિસ્પંદં દદદન્તુતં
જિનેંદ્ર પ્રાતિમારૂપ મપિ નિર્મલ માનસઃ

નિનિમેષ દશા ધ્યાયન્ રૂપસ્થ ધ્યાનવાન્ ભવેત્ ૧૮

ત્રિભિવિંશેષકં.

રાગ, દ્વેષ અને મહામોહ-અજ્ઞાનાદિ વિકારોના કલંક રહિત શાંત, કાંત, મનહર, સર્વ ઉત્તમ લક્ષણોથી ઓળખાયેલ, અન્યદર્શનકારોએ નહિં જાણેલ યોગ મુદ્રા (ધ્યાન મુદ્રા)ની મનોહરતાને ધારણ કરનાર, આંખોને મહાન્ આનંદ અને અભૂત અચપળતાને આપનાર,—છત્રેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાનું, નિર્મલ મન કરી નિમે-

પોન્મેય રહિત (ખુદ્દી આખ રાખી) એક દૃષ્ટિએ ધ્યાન કરનાર, રૂપસ્થ ધ્યાનવાન કહેવાય છે ૮, ૯, ૧૦

વિવેચન—જનેશ્વર ભગવાનની શાત અને આનદિ મૂ નિના સન્મુખ, ખુદ્દી આખ રાખી, એક દૃષ્ટીથી જોઈ રહેવું આખ વીચવી કે હલાવવી નહિ તેમ કરતા શરીરનું પણ ભાન ભૂલી જઈ એક નવીન દશામા પ્રવેશ કરાય છે જેમા અપૂર્વ આનદ અને કર્મની નિર્જરા થાય છે તે દશાવાળાને રૂપસ્થ ધ્યાનવાન કહેવાય છે ગમે તે જાતનું આલબન હોય પણ, તેમા કાંઈ પણ આત્મિક શુદ્ધ પ્રગટ થાય તો, તેને તે આલબન નામનું ધ્યાન કહેવાય છે—

રૂપસ્થ ધ્યાનનું ફળ

યોગી ચા ડખ્યાસ યોગેન તન્મયત્વ મુપાગતઃ

સર્વભૂત માત્માન મયગેકયતિ સ્ફુટ .

૧૧

રૂપસ્થ ધ્યાનના અભ્યાસે કરી યોગી તન્મયપણાને પામી, પ્રગટપતે પોતાને સર્વજ્ઞ રૂપે જુવે છે ૧૧

કેવી રીતે તન્મયતા પામવી

સર્વભો ભગવાન્ યો ય મદ મેવા ડમ્મિ સ ધ્રુવ

પચ તન્મયતા યાત. સર્વવેદીનિ મન્યતે

૧૨

જે સર્વ ભગવાન છે તે, આ, હુ, નિમ્ને કરીને છુ. આ પ્રમાણે (તે નવન સાથે) તન્મયપણાને પામે છને, યોગી સર્વજ્ઞ બતાવ છે ૧૨

જેવું જાલચન તેવું ફળ.

ચીતગો વિમુચ્યેત ચીતગગ વિરિંચન્

ચાગિન નુ મપાન્ય ચીતી મ્પાન્ ધોષણાદિ દૃન્ ૧૩

જા : ચીતનનું ધ્યાન કરના, પોને તા : રહિત થઈ (કર્મોગી) મુક્ત થાય છે અને તા પિત્તેનું આલબન લેનાર, મમ, કાંઈ,

હર્ષ, શોક, રાગ, દ્વેષાદિ વિશેષને કરનાર સરાગતાને પામે છે. ૧૩.
કલ્પું છે કે-

येन येन हि भावेन युज्यते यंत्र वाहकः

तेन तन्मयतां याति विश्वरूपो मर्णियथा

૧૪

જે જે ભાવે કરી, (ભાવનાએ કરી) જે જે ઠેકાણે, આ આત્માને યોજવામાં આવે છે, તે તે નિમિત્તાને પામી, તે તે ઠેકાણે તન્મયતા પામે છે. જેમ સ્ફટિકમણિ, સ્ફટિકમણિની પાસે લાલ, પીળી, કાળી, કે લીલી, વિગેરે જે કાંઈ રંગની વસ્તુ રાખવામાં આવે છે, તે વસ્તુની નિકટતાથી, સ્ફટિક પણ તેવા તેવા રંગનો દેખાય છે તેમ આત્માને પણ જેવી ભાવના કરી પ્રેરવામાં આવે છે તેવોજ પરિણામે છે. ૧૪

ना असद् ध्यानानि सेव्यानि कौतुकेनाऽपि किंत्विह

स्व नाशायैव जायते सेव्यमानानि तानि यत्

૧૫

માટે ઇચ્છાવિના, કેવળ કૌતુક માટે પણ, અસદ્ ધ્યાનોનું અવલંબન લેવું નહિ, કેમકે તે અસદ્ ધ્યાનો સેવવાથી પોતાનાજ વિનાશને માટે થાય છે. ૧૫

सिद्ध्यन्ति सिद्धयः सर्वाः स्वयं मोक्षाऽवलंबिनां

संदिग्धा सिद्धि रन्नेषां स्वार्थ भ्रंशस्तु निश्चितः

૧૬

મોક્ષને માટેજ ક્રિયા કરનાર મનુષ્યોને, અષ્ટસિધ્ધાદિ સર્વ સિદ્ધિઓ પોતાની મેળેજ સિદ્ધ થાય છે અને સંસારિક સુખના અભિલાષીઓને તે સિદ્ધિઓ સિદ્ધ થાય કે ન પણ થાય એ સંદેહ યુક્ત છે. તથાપિ સ્વાર્થનો નાશ તો અવશ્ય થાયજ. માટે કર્મક્ષયને અર્થે પ્રયત્ન કરવો; પણ કેવળ સિદ્ધિઓ મેળવવામાટે પ્રયત્ન નહિ કરવો એ આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ છે ૧૬

इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केसर
विजयगणिहृतं बालाचवोधे नवमः प्रकाशः

દશમઃ પ્રકાશઃ પ્રારમ્ભ્યતે.

રૂપાતીત ધ્યાન.

અમૃતસ્ય ચિદાનન્દ રૂપમ્ય પરમાત્મનં

નિરંજનસ્ય સિદ્ધસ્ય યાનં સ્યાદ્રપવર્જિતં

૧

આકૃતિ રહિત, જ્ઞાનાનન્દ સ્વરૂપ, નિરંજન (કમ રહિત)

સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન, તે રૂપાતીત ધ્યાન કહેવાય છે ૧

ઇત્યજસ્ય સ્મરન્ યોગી તત્સ્વરૂપારુરુઃ

તન્મયન્ત્વ મવાપ્નોતિ ગ્રાહ્યગ્રાહક ર્જિતં

૨

તે નિરંજન મિદ્ધ સ્વરૂપનું અવવળન લઈ, નિરંતર તેનું

ધ્યાન કરનાર યોગી, આદ્ય, આદ્યક, (લેવું અને લેનાર) બાવ વિનાનું તન્મયપણું પામે છે ૨

અનન્ય શ્રમ્ણીભૂય સતસ્મિન્ નીયતે તથા

યાતૃ યાનો ભયાભાવે વેયેન યગયથા વ્રજેન્

૩

યોગી જ્યારે આદ્ય આદ્યક બાવ વિનાનું તન્મયપણું પામે છે

ત્યારે, તેને કોઈ પણ આલંબન રહેતું ન હોવાથી, તે યોગી, તે સિદ્ધાત્મા, તે પ્રભારે લય પામે છે કે, ધ્યાન કરનાર અને ધ્યાન એ જોડના અભાવે, ધ્યેય જે મિદ્ધ, તેની સાથે એક રૂપ થઈ જાય છે ૩

મોઽય સમગ્સીમાય સ્તદેર્શકરણ મત

આત્મા યત્પૃથક્ત્વેન નીયતે પરમાત્મનિં

૪

યોગી ॥ મનનું પરમાત્માની સાથે જે, એકાકારપણું તે,

મમનીભાવ છે અને તે, એકીકરણ માનેતું છે કે જે, આત્મા અનિવપાતું કરી, પરમાત્માને વિષે લીન થાય (લય પામે) ૪

નિરાલંબન ધ્યાનનો ક્રમ.

અલક્ષ્યં લક્ષ્ય સંવંધાત્ સ્થૂલાત્ સૂક્ષ્મં વિચિતયેત્
સાલંબાચ નિરાલંબં તત્ત્વવિ તત્ત્વમંજસા

પ્રથમ. પિંડસ્થાદિ લક્ષ્યવાળાં ધ્યાનના ક્રમે, અલક્ષ્ય જે નિરાલંબન ધ્યાન તેમાં આવવું. પ્રથમ સ્થૂલ (મોટાં) ધ્યેયો લેઈ, અનુક્રમે (અનાદુદ કલા વિગેરે) સૂક્ષ્મ ધ્યેયોનું ચિંતન કરવું. અને રૂપસ્થાદિ સાલંબન ધ્યેયોથી, નિરાલંબન (સિદ્ધ અરૂપિ) ધ્યેયમાં આવવું. આ ક્રમે અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તત્ત્વનો જાણકાર યોગી થોડા વખતમાં તત્ત્વ પામી શકે. ૫.

ઉપસંહાર કરે છે

एवं चतुर्विध ध्याना मृत मग्नं मुने र्मेनः

साक्षात्कृत जगत्तत्त्वं विधत्ते शुद्धिमात्मनः

આ પ્રમાણે પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, અને રૂપાતીત આ ચાર પ્રકારના ધ્યાનામૃતમાં મગ્ન થએલું મુનિનું મન, જગતના તત્ત્વોને સાક્ષાત્ કરી (તત્ત્વોનો અનુભવ કરી) આત્માની વિશુદ્ધિ કરે છે. ૬.

प्रकारांतरै चार प्रकारनुं ध्येय.

आज्ञा अपाय विपाकानां संस्थानस्य च चिंतनात्
इत्थं वा ध्येयभेदेन धर्मध्यानं चतुर्विधं

આજ્ઞા, અપાય, વિપાક અને સંસ્થાનના ચિંતન કરવાથી ધ્યેયના ભેદે, આ પ્રમાણે ચાર, ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકારનું કહેવાય છે. ૭.

आज्ञा ध्याननुं स्वરूप.

आज्ञां यत्र पुरस्कृत्य सर्वज्ञाना मवाधितां
तत्त्वतश्चित्तयेदर्थी स्तदाज्ञा ध्यानमुच्यते

પૂર્વાપર બાધારહિત અથવા કેઈ હગનકારથી ખડિત ન થઈ શકે તેવી, સર્વજ્ઞની આજ્ઞાને આગળ કરી, તત્વથી (અર્થોનું) ચિંતન કરવું તે આજ્ઞા ધ્યાન કહેવાય છે ૮

સર્વજ્ઞ વચન સૂક્ષ્મં હન્યતે ય જ્ઞ હેતુભિઃ

તદાના રૂપ માદેય ન મૃષા માપિણો જિનાઃ

૯

સર્વજ્ઞે કહેલું, સુલભપણ વચન-હેતુ કે, યુક્તિએકરી ખડિત થતું નથી, તે સર્વજ્ઞનું વચન આજ્ઞારૂપે સ્વિકારવું, કેમકે છત્રેશ્વરે અમલ્ય બોલતા નથી તે આજ્ઞા રૂપધ્યાન કહેવાય છે ૯

(વિવેચન) આપ્ત (પ્રમાણિક) પુરૂષોના વચનો, તે આજ્ઞા કહેવાય છે તે આજ્ઞા આગમ અને હેતુવાદ એમ બે પ્રકારની છે શબ્દોથી પદાર્થોનું અગીકાર કરવાપણું, તે આગમ અને પ્રમાણાતરોની સરખામણીથી યા મદદથી પદાર્થોની મત્યતા સ્વિકારવી તે હેતુવાદ કહેવાય છે આ બેઉ, નિર્દોષ હોવાથી પ્રમાણ મનાય છે કેમકે જેનું કારણ અને પરિણામ નિર્દોષ હોય તે પ્રમાણ મનાય છે અર્થાત્ તેજ પ્રમાણનું લક્ષણ છે દ્વેષ, રાગ, દ્રેષ, મોહ અને અજ્ઞાન તે અહંતમા સંલક્ષતાજ નથી માટે આવા નિર્દોષ પુરૂષથી પેદા થએલ આગમ પ્રમાણ હોઈજ શકે છે આ આગમ અજ, ઉપાગ અને પ્રકર્ણાદિ જળગી ભરેલ સમુદ્ર જેવું છે તેમજ અનેક અતિશાયિક જ્ઞાનોથી ભરપૂર છે દુર્લભ્યોને મળવું દુર્લભ છે, પણ તેજ ઉત્તમ છત્રેને માટે તો સુલભ છે પદાર્થોના દ્રવ્ય, શુણ, પર્ણ, અનિત્ય, સ્વસ્વરૂપ, પરસ્વરૂપ, મદ, અમદ, એ આદિનો સ્થિર ચિત્ત કરી વિચાર કરવો તે આજ્ઞાવિચય ધ્યાન કહેવાય છે ૯

અપાય ધ્યાનત્ત્વ સ્વરૂપ.

રાગદ્વેષકપાયાર્થ જાણમાનાન વિચિંતયેત્

યત્રાપાયા મ્નટ્ટપાય વિચય ધ્યાન મિત્યને

જે ધ્યાનમાં રાગ દ્વેષ અને ક્રોધાદિ કષાયોથી ઉત્પન્ન થતા કષ્ટોનું ચિંતન કરવું, તે અપાયવિગ્રય નામનું ધ્યાનકહેવાય છે. ૧૦.

આ ધ્યાનનું કે વિચારનું ફળ શું.

ऐहिका मुष्मिकापाय परिहार परायणः

ततः प्रतिनिवर्तेत समंता त्पापकर्मणः

૧૧

રાગ દ્વેષાદિથી થતાં કષ્ટોનેા વિચાર કરવાથી, આ જન્મ તથા ભાવીજન્મમાં થવાનાં અપાય (દુઃખ કષ્ટો) નો, પરિહાર (ત્યાગ) કરવામાં તત્પર થવાય છે, અને પછી સર્વથા પાપ કર્મોથી નિવૃત્ત થાય છે. (માટે શુભ, યા અશુભ દરેક ક્રિયાનું પરિણામ શું આવે છે, અને આવશે, તે સંબંધી ઘણી ખારિકતાથી વિચાર કરવો જોઈએ.) ૧૧.

વિવેચન—જેઓએ જીનેશ્વરના માર્ગનો સ્પર્શ કર્યો નથી, પરમાત્મ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી અને યતિ માર્ગ (નિવૃત્તિ માર્ગ) સંબંધી વિચાર પણ કર્યો નથી, તેઓને હજારો જાતનાં કષ્ટો આવી પડે છે. આ દુનિયાની માયાના મોહમાં જેઓનું ચૈતન્ય પરાધિન થઈ ગયું છે, તેવા અજ્ઞ જીવોએ, શું શું અકાર્યો નથી કર્યાં, અને કેવાં કેવાં કષ્ટો નથી પામ્યા? અર્થાત્ સર્વ અકાર્યો કર્યાં છે, અને સર્વજાતના દુઃખોનો અનુભવ કર્યો છે. દરેક જીવોએ વિચારવું જોઈએ કે, જે જે દુઃખો નર્કમાં, તિર્થંચોમાં અને મનુષ્યોમાં, અમે પામ્યા છીએ, તેમાં ખરેખર અમારોજ પ્રમાદ છે. અરે સમ્યક્ત્વ પામ્યા જેવી સ્થિતિ મેળવ્યા છતાં પણ મન, વચન અને કાયાથી કરાયેલાં દુષ્કર્મોથી, અમે અમારે હાથેજ શરીરમાં અગ્નિ સળગાવી દુઃખી થયા છીએ. હે આત્મન, મોક્ષમાર્ગ સ્વાધિન છતાં, તે માર્ગને મૂકી દઈ, કુમાર્ગની શોધમાં પ્રવેશ કરી, તે પોતેજ પોતાના આત્માને કષ્ટમાં નાખ્યો છે. જેમ સુકાળ સુલેક્ષના વખતમાં, અથવા સ્વતંત્ર રાજ્ય મળ્યાં છતાં મૂર્ખલોકો

બિજ્ઞા માગતા ફરે છે, તેમ મોક્ષમાર્ગ પોતાને સ્વાધિન છતાં, મારા જેવા મૂર્ખ જીવો ભવમા ભગ્યા કરે છે આ પ્રમાણે પોતાના અને પરના સબધમા અપાયની પર પગના કારણ સબધી વિચાર કરવો, અને હવેથી આવધાન થવું તે અપાય વિચય ધ્યાન કહેવાય છે

વિપાક વિચય ધ્યાનનુ સ્વરૂપ.

પ્રતિક્ષણ સમુદ્ભૂતો યત કર્મફલોદયઃ

ચિંત્યતે ચિત્રરૂપઃ સ વિપાક વિચયોદયઃ

૧૦

લઘુ ક્ષણ પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતા, કર્મફળના ઉદયનો અનેક પ્રકારે વિચાર કરવો, તે વિપાક વિચય ધ્યાન કહેવાય છે ૧૦

યા સપદા ર્હતો યાચ વિપદા નારકાત્મનઃ

एकातपत्रता तत्र पुण्या पुण्यस्य कर्मणः

૧૧

તે વિચાર આ પ્રમાણે કરવાનો છે કે, જે (ઉચ્ચામા ઉચી) સપદા અરિહ તની, અને (નીચામા નીચી) વિપદા નારકિના જીવોની, તે જોડે સ્થળે પુણ્ય કર્મનું, અને પાપ કર્મનું એક જ સમયે ઉ અર્થાત્ પુણ્ય પાપની પ્રબલતા તેજ મુખ દુખનું કારણ છે ૧૧

વિવેચન—વિપાક એટલે યુક્તાશુભ કર્મોનું ફળ આ ફળ દ્રવ્ય, મેત્રાદિ મામશ્યાનુમાર અનેક પ્રકારે અનુભવાય છે સ્વાદિદ્ધ ખાદ્યાદિનોભોગ પુષ્પમાલા, અદન, દુકુલ અને અગતા પ્રમુખનો ઉપલોગ, એ દ્રવ્યોનો લોભોપભોગ શુભ છે, તથા મર્પ, ગચ્છ, અગ્નિ અને વિપાદિ દ્રવ્યોનો અનુભવ તે અશુભ છે સૌધર્માદિ વિમાન, ઉપવન અને પુષ્પ, ફલાદિથી ભરપુર આરામાદિ ક્ષેત્રોનો અનુભવ શુભ છે અને રમશાન, જગલ, શુન્ય અરણ્ય, એ આદિ ક્ષેત્રોનો અનુભવ અશુભ છે ઘણા ઉજ્જ્વળ અને ઘણા શીન નહિ તેવા, વસતરૂતુ પ્રમુખકાળનો અનુભવ શુભ છે તથા ત્રીજમ અને હેમતાદિ ઋતુ કે જેમા, ઘણા તાપ અને ઘણી ટાઢ પડે છે તે કાળમા, ચાલવું તે અશુભ છે મનની નિમજતા, આધિ, વ્યાધી આદિ દુખવર્ણિત

અને સંતોષાદિ લાવોએ સહિત વંતન, તે શુભલાવ જાણવો. અને ક્રોધ, અહંકાર, તથા રોદ્ર ધ્યાનાદિકનો અનુભવ તે અશુભ લાવ જાણવો. ઉત્તમ દેવપણું, કર્મભૂમિતું મનુષ્યપણું, એ શુભ જાણવું. ભિલાદિ મ્લેચ્છ જાતિમાં મનુષ્યજન્મ, તિર્યચ અને નારક પ્રમુખ અશુભ લાવો જાણવા. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવ અને ભવને આશ્રયિને કર્મોના ક્ષયોપશમ, ઉપશમ, કે ક્ષય થાય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યાદિ સામગ્રીના યોગે પ્રાણિઓને, કર્મો પોતપોતાના રૂણે આપે છે. અર્થાત્ જીવો પોતપોતાના કરેલ કર્મોનો અનુભવ કરે છે. તે કર્મો આઠ પ્રકારના છે. જ્ઞાનાવર્ણીય, દર્શનાવર્ણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય, જેમ વસ્ત્રાદિકના પાટા વડે નેત્ર અવરાઈ શકે છે, તેમ સર્વજ સદૃશ જીવનું જ્ઞાન, જ્ઞાનવર્ણીય કર્મરૂપ પાટાથી દબાઈ જાય છે.

મતિ, શ્રુતિ, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ, આ પાંચ જ્ઞાનો જેનાથી અવરાય છે તેને જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મ કહે છે.

પાંચ પ્રકારની નિદ્રા અને ચાર પ્રકારનાં દર્શનો, જેનાથી અવરાય છે તે, દર્શનાવરણીય કર્મનો વિષય છે.

જેમ કોઈ માણસ રાજાને જોવાની ઇચ્છાવાળો હોય, પણ પ્રતિહારના રોકવાથી રાજાનાં દર્શન, ન કરી શકે તેમ, આ દર્શનાવર્ણીય કર્મના ઉદયરૂપ પ્રતિહારના રોકવાથી, આત્મારૂપ રાજાના દર્શન ન કરી શકે.

મઘથી લેપાયેલી ખડ્ગની ધારાના આ સ્વાદ તુલ્ય, મુખ, દુઃખના અનુભવવાળું વેદનીય કર્મ છે.

મદિરાના પાનસરખું મોહનીય કર્મ છે. જેમ મદિરા પીવાથી, મનુષ્યને કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન રહેતું નથી, તેમ મોહનીય કર્મના ઉદયથી સત્યાસત્યનો નિર્ણય થતો નથી; અને આરિત્ર મોહના ઉદયથી વિરતીના કર્તવ્યમાં આદર થતો નથી.

દેવ, માનવ, તિર્યચ; અને નારક એમ ચાર પ્રકારનું આયુષ્ય છે. પોતપોતાના જન્મમાં (યોનિમાં) જીવોને રાખવા માટે આયુષ્ય

એક બેડી તુલ્ય છે ગતિ જાત્યાદિની વિચિત્રતા કરનાર, ચિતારા
અમાન, નામ કમનો વિપાક આ ગરીરમા જીવેને હોય છે

ધૃતના અને મદિરાના ભાડોને જનાવનાર કુભારની માફક,
ઉચ્ચ, નીચ, ગોત્ર કર્મના વિપાકે, ઉચ્ચ, નિચ ગોત્રોમા જન્મવુ
પડે છે તે ગોત્ર કર્મનો વિપાક કહેવાય છે

જે બાધકનાથી હાનાદિ લબ્ધિઓનો લાભ, જીવેને મળે
નથી તે અતરાયકર્મ ભડાગી મમાન છે

આ પ્રમાણે મૂલ કર્મની પ્રકૃતિઓના અનેક વિપાકોને
ભિન્ન ભિન્ન વિચારતા, વિપાકવિચય નામનુ ધર્મધ્યાન કહે
વાય છે

અસ્થાન વિચય ધ્યાન.

अनागतस्य लोकस्य स्थित्युत्पत्तिव्यपयान्मनः

आकृतिं चिन्तये घ्न सस्थान विचय. सनु

૧૪

ઉત્પન્ન થવુ, સ્થીર રહેવુ, અને વિનાશ પામવુ, એ ૩૫
રૂપવાળા અનાદિ અનંત, લોકની આકૃતિનુ જે વ્યાનમા ચિંતન
કરવુ, તે અધ્યાન વિચય ધર્મ ધ્યાન કહેવાય છે ૧૪

(વિવેચન) આ દુનિયાના કોઈ પણ પદાર્થનો દ્રવ્યથી
નાશ થનોજ નથી તેના પદાર્થો બદલાતા કદે છે એટલે તે દ્રવ્ય
એક આકૃતિને મૂળે, બીજી આકૃતિમા ગોઠવાઈ જાય પણ તેથી
મૂળ દ્રવ્યનો નાશ થાય છે એમનો નજર કહી શકાય હાજરતા ત
રીતે એક લાજુ લાકડુ છે, તેની પેટી બનાવો પેટી બની એ
ટલે, લાકડાની જે લાખી આકૃતિ હતી, તેનો નાશ થયો. પે
ટીની ઉત્પત્તિ થઈ અને લાકડુ દ્રવ્ય તેનો પેટો બની તોપણ કા
યમજ ગુણ આમ પેટીની ઉત્પત્તિ, લાખા લાકડાની આકૃતિનો
નાશ અને લાકડાપણાના દ્રવ્યનુ કાયમ રહેવાપડુ, એમ એક
વસ્તુ ત્રણે પ્રકારે બને છે તેવીજ રીતે આ દુનિયાની અવ વસ્તુ
ઓમા બન્યા કદે છે માટેજ વસ્તુના દ્રવ્યોનો નાશ નથી ઉપ

કહેવામાં આવ્યું છે કે લોક દુનિયા અનાદિ, અનંત છે. આદિ અંત વિનાની છે. એનો એજ આશય છે કે, નરેક વસ્તુઓમાં, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ એ ત્રણ બદલાયા કરે છે અને તેથી કોઈ વસ્તુની સર્વથા આદિ (ઉત્પત્તિ) અને સર્વથા વિનાશ કહી શકાયજ નહિં. આ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વ્યયરૂપ લોકની આકૃતિનું એટલે તેમાં રહેલ પદાર્થનું ચિંતન કરવું અને પર-વસ્તુથી આત્મ દ્રવ્યને, વ્યાવૃત્ત કરી, તેમાં નિમગ્ન થવું તે, સં-સ્થાન વિચય ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

લોકધ્યાનનું ફળ.

नानाद्रव्यगतानंतं पर्याय परिवर्तनात्
सदासक्तं मनो नैव रागाद्याकुलतां व्रजेत्

૧૬

આ લોક સ્વરૂપનો વિચાર કરવાથી શું ફાયદો થાય આમે શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે કે, અનેક દ્રવ્યોમાં રહેલા, અનંત પર્યાયોને પરાવર્તન કરવાથી (દ્રવ્યગત પર્યાયના સંબંધમાં વિચાર કરવાથી) નિરંતર તેમાં આશક્ત થએલું મન, રાગાદિ આકુળતા પામતું નથી. ૧૫.

વિવેચન—દ્રવ્યના ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વ્યય સંબંધિ વિચાર કરતાં વૈરાગ્યોત્પત્તિ પણ સંભવે છે. કોઈ પણ દ્રવ્યની આકૃતિ ઉપર મોહ, યા રાગ હોય તો, તરતજ તેના ભાવિ વિનાશ ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં મમત્વ ઓછો થાય છે. એક આકૃતિના વિનાશથી શોક થઈ આવ્યો હોય ત્યારે ખીલખાણુ ઉપર તેની સ્થિતિની હૈયાત છે, આ વિચાર આવતાં, શોકમાં ફેરફાર અવશ્ય થઈ શકે છે. ત્યારે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયના ત્રણે ભાગો ઉપર દૃષ્ટિ રાખનારને હર્ષ કે શોક; રાગ કે દ્વેષ, એ માંહીલું કોઈ પરાભવ કરી શકતું નથી, કારણ કે શરૂઆતથીજ તેની દૃષ્ટિ ત્રણે ભાગો ઉપર સરખી રહેલી છે. એ આદિ અનેક ફાયદાઓ લોકના કે, દ્રવ્યના, વિચારથી થાય છે.

ધર્મ્યાને ભવેદ્રાવઃ સાયોપશામિકાદરુઃ

લેશ્યાઃ ક્રમવિશુદ્ધાઃ સ્યુઃ પીત પદ્મ સિતા પુનઃ ૧૬

ધર્મધ્યાનમા, ક્ષયોપશામિક લાવ હોય છે અને લેશ્યાઓ જેમ જેમ આગળ વધતો જાય તેમ તેમ અનુક્રમે પીત, પદ્મ અને શુક્લલેશ્યા વિશુદ્ધ વિશુદ્ધ હોય છે ૧૬

ધ્યાનનુ કૃણ.

અસ્મિ ત્રિતાત વૈરાગ્ય વ્યતિપગ તરંગિતે

જાપતે દેહિના સૌંદર્ય સ્વસવેશ મર્તાદ્રિષ ૧૭

આ આર પ્રકારના ધ્યાનમા, અત્યંત વૈરાગ્ય રસના સંયોગથી તરંગિત થએલા યોગીઓને, પોતે અનુભવ કરી શકે તેવું અતીન્દ્રિય (૪ દ્વિયોના વિષય વિનાનું) આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે ૧૭

ધર્મ ધ્યાનનુ પરલોકિક કૃણ.

ત્યક્ત સગા સ્તનુ ત્યક્ત્વા ધર્મ્યાનેન યોગિનઃ

પ્રેયેયકાદિ સ્વર્ગેષુ ભવતિ ત્રિદશોત્તમા. ૧૮

મહામહિમ સાંભાગ્ય શરદ્દ નિમમમ

પ્રાપ્નુવતિ વપુ સ્તત્ર સ્વગ મુપારર ભૂપિત ૧૯

વિશિષ્ટ વીર્ય યોગાદ્ય કામાર્તિ જ્વર યજિત

નિરતરાય સૈયતે મુલ્ક ચા ડ્રુપમ ચિરં ૨૦

ઈચ્છા સપન્ન સર્વર્થ મનોદારિ મુન્વાપૃત

નિર્વિત્ર મુપમુજાના ગત જન્મ ન જાનને ૨૧

સર્વ મ ગોનો ત્યાગ કરી, ધર્મ ધ્યાનમા શરીરનો ત્યાગ કરનાર યોગીઓ, પ્રેયેયક આદિ સ્વગોમા, ઉત્તમ દેવોપદે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યા મહાન મહિમા, મહાન ન્યાસાન્ય, સર્વ રૂપનાચ દ્રવી પ્રભા સમાન, પુષ્પમાલા, આમૃત અને વંદ્યોથી વિભૂષિત શરીર પામે છે અને વિશિષ્ટ, વીર્ય, તથા જ્ઞાનયુક્ત, કામની પીડારૂપ જ્વર વિનાનું, ઉપમા રહિત અને અતરાય વિનાનું સુખ ધણે કાળ

ભોગવે છે. ઇચ્છા શતાંજ સર્વ પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે. આજ કારણથી મનને આનંદ આપનાર સુખ રૂપ અમૃતને વિદ્ય રહિત ભોગવતાં કેટલોક કાળ ગયો તે પણ તેઓ જાણતા નથી. ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧.

વિવેચન—ધ્યાનનિ પરાક્રાપ્ત એ નહિ પહોંચેલા સંસ્કારી યોગીઓને, બાકી રહેલ કર્મો ખપાવવા દેવાદિક યોનિઓમાં જન્મે લેવા પડે છે. ત્યાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારવાળા હોવાથી, યોગીની જાગૃતી ભૂલાતી નથી. પણ પુન્યની પ્રબળતાથી અનેક ઉત્તમ વિષયો મળી આવે છે, તેનો અનુભવ કરી પાછા જન્મેમાં આવે છે.

તેજ બતાવે છે.

દિવ્યભોગા વસાનં ચ ચ્યુત્વા ત્રિદિવત સ્તતઃ

ઉન્નમેન શરીરેણા વતરંતિ મહિતલે.

૨૨

દિવ્યવંશે સમુત્પન્ના નિત્યોત્સવ મનોરમાન્

મુંજતે વિવિધાન્ ભોગા નચ્ચંડિત મનોરથાઃ

૨૩

તતો વિવેક માશ્રિત્ય વિરજ્યા શેષ ભોગતઃ

ધ્યાનેન શ્વસ્ત કર્માણઃ પ્રયાંતિ પદ મવ્યયં

૨૪

ત્રિભિર્વિંશત્પકં

દેવ સંબંધી ભોગ પૂર્ણ થવા પછી, તે દેવલોકથી દિવ્ય દેહનો ત્યાગ કરી, પૃથ્વીતલ ઉપર ઉત્તમ શરીરે જન્મ લે છે. જ્યાં નિરંતર મનોહર ઓત્સવો થઈ રહ્યા છે તેવા દિવ્ય વંશમાં ઉત્પન્ન થઈ, અખંડિત મનોરથવાળા, તેઓ વિવિધ પ્રકારના ભોગોનો ઉપભોગ કરે છે. પછી વિવેકનો આશ્રય કરી, દુનિયાના અશ્વેષ ભોગોથી વિરક્ત થઈ, ધ્યાનદ્વારા સર્વ કર્મોનો નાશ કરી, અવ્યય પદ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૨, ૨૩, ૨૪.

इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केसरविजय

गणिकृत बालावबोधे दशमः प्रकाशः ॥

एकादश प्रकाशः प्रारभ्यते.

શુદ્ધ ધ્યાન.

स्वर्गोपर्यर्ग हेतु धर्म यान मिति कीर्तित याम्

अपवगरु निदान शुरु मतः कीर्त्यते यानम् १

પ્રથમ સ્વર્ગ અને (પરપરાએ) મોક્ષના કારણબૂત, ધર્મ-

ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહ્યું હોવે મોક્ષના એક અરેખર કારણરૂપ, શુદ્ધ-
લધ્યાનનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ ૧

શુદ્ધ ધ્યાનનો અધિકારી કોણ ?

इदं पादिम सहनना प्याल पुर्योदिनः कर्तुं

स्थिरता न याति चित्त कथमपि यत्स्वल्प सत्त्वानા ૨

આ શુદ્ધધ્યાન કરવાને, પેટેલા વાજ ૧ રૂપભનારાય સ ઘેણ

વાળા અને પૂષધરો (પૂર્વના જ્ઞાનના ભણકાર) જ સમથ છે
કેમકે અપ સત્ત્વવાળા પ્રાણિઓના મન, કોઈ પણ પ્રકારે (શુદ્ધ
ધ્યાનને લાયક) સ્થિરતા પામી શકતા નથી ૨

શુદ્ધધ્યાન ને યોગ્ય હોવે

धीर्ते न खटु स्वास्थ व्याकुञ्चित ननुमतां मनो विपर्यः

शुद्धयानं तम्मा आस्त्य धिकारो ऋप साराणां ૩

વિપર્યોએ બ્યાકુળ થએલા મનુષ્યોના મન, સ્થિરતા ધારણ

કરી શકતા નથી આજ કારણથી અપ સત્ત્વવાળા હોવાને શુદ્ધ
ધ્યાન ધ્યાવામા અધિભર નથી ૩

(વિવેચન) પાત્ર ઇન્દ્રિયોના વિપર્યોથી બ્યાકુળ થએલા

મનોવસ્થ થતા નથી આજ હેતુ ધર્મધ્યાનને પણ લાગુ પડે છે
તથાપિ ધર્મધ્યાન, શુદ્ધધ્યાનની અપેક્ષાએ ઉચ્ચગતિમા અને સ્વ

ચૂંતામાં ઘણું મંદ હોય છે અને તે ખરેખર શુદ્ધ આત્મિકજ નથી. જો શુદ્ધ આત્મિકજ ધર્મધ્યાન હોય તો, દેવાદિ ગતિ પ્રાપ્ત થવી ન જોઈએ. આથીજ સમગ્ર શકાય છે કે, ઇન્દ્રિય વિષયોની વ્યાકુળતાની શાંતિ, ધર્મધ્યાનમાં જે પ્રકારની હોય છે, તેનાથી ઘણાજ વિશેષ પ્રકારે શાંતિ, શુદ્ધધ્યાનમાં જોઈએ. અને આવી શાંતિવાળા જીવો હોય તો, તે શુદ્ધધ્યાનના અધિકારી થઈ શકે છે. શુદ્ધધ્યાનમાં જે પ્રકારની શાંતિ જોઈએ તે એવી હોવી જોઈએ કે, ધ્યાનમાં તેના શરીરને કોઈ છેદ, ભેદ, હુણું, કે બાળે, તોપણ પોતે તટસ્થ દૃષ્ટા હોય તેમ રહ્યા કરે. તેમજ વૃદ્ધિ, શીત, વાત અને તાપાદિક દુઃખોકરી કંપે પણ નહિ. વળી તે ધ્યાનમાં હોય ત્યારે દેખવું, સાંભળવું, સુંઘવું કે સ્પર્શવું તેની કાંઈ પણ ખબર ન પડે અને જાણે પાપાણની ઘડેલી મૂર્તિ હોય તેમ સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાનમાં મગ્ન રહે. આવી સ્થિરતા અદ્ય સત્વવાળાને ન હોય માટે તે અધિકારી નથી. ૩.

(આંહી શિષ્ય શંકા કરે છે કે પૂર્વધરો અને વજ્રરૂપ ભનારાય સંઘયજીવાળાજ જીવોજો શુદ્ધ ધ્યાનના અધિકારી છે. તો હમણાનાં સેવાર્ત (છેલ્લા) સંઘેજીવાળા જીવો આગળ તે ધ્યાનના સ્વરૂપને કહેવાની શી જરૂર છે? આચાર્ય શ્રી ઉત્તર આપે છે.)

અનવચ્છિત્યામ્નાયઃ સમાગતો ઽસ્યેતિ કોર્ચયેતે સ્માભિઃ

દુષ્કર મપ્યાયુનિકૈઃ શુક્લધ્યાનં યથાશાસ્ત્રં

૪

જીઓ કે, જેવી રીતે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેવી રીતે, શુદ્ધ ધ્યાન ધ્યાવવું એ અત્યારના જીવો માટે દુષ્કર છે. તથાપિ આ શુદ્ધ ધ્યાનના સંબંધમાં પરંપરાએ જે આમ્નાય આપ્યો આજે છે અર્થાત્ પરંપરાએ શુદ્ધ ધ્યાનનું જે સ્વરૂપ આપ્યું આજે છે તે, વિચ્છેદ ન જાય માટે તે પ્રમાણે હું કહું છું. ૪.

શુદ્ધધ્યાનના ભેદો કહે છે.

જ્ઞેયં નાનાત્વશ્રુત વિચાર મૈક્યશ્રુતાવિચારં ચ

સૂક્ષ્મક્રિય મુત્સન્નક્રિય મિતિ ભેદૈ શ્રુતૃર્ધા તત્

૫

પૃથક્પશ્ચુત વિચાર ૧, અપૃથક્પ અવિચાર ૨, સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ ૩, ઉછિન્નક્રિયા અનિવર્તિ ૪, એમ ચાર બેદે કરી તે શુક્લધ્યાન બાબતુ ૫

શુક્લધ્યાનનો પેહેલો ભેદ.

एकत्र पर्यायाणां विविचनयानुसरणं श्रुताद्द्रव्ये

अर्थ व्यजन योगातरेषु सक्रमणयुक्तं मात्रं तत् ६

એક પરમાણ્વાદિ દ્રવ્યમા ઉત્પાદ, સ્થિતિ, વિલય અને મૂર્તિત્વાદિ પર્યાયોનુ, દ્રવ્યાધિક, પર્યાયાધિક નયોએ કરી, પૂર્વગત શ્રુતાનુસારે ચિંતન કરવું તે ચિંતન દ્રવ્ય, શબ્દ તથા મન, વચન, કાયાના યોગાતરોમા સક્રમણરૂપ હોવું જોઈએ જેમકે એક દ્રવ્યના ચિંતનથી, તેના શબ્દના ચિંતન ઉપર આવતું શબ્દ ચિંતનથી, દ્ર ૪ ઉપર આવતું મનોયોગથી કાયયોગના ચિંતનમા, યા વાગ્યોગના ચિંતનમા એમ કાયયોગથી મનોયોગે, યા વાગ્યોગે સક્રમણ કરવું તે શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ છે ૬

વિવેચન—આહી ટોઈશકા કરે ને, અર્થ, વ્યજન, અને યોગાતરોમા, સક્રમણ કરવાથી મનની સ્થિરતા કેવી રીતે કહી શકાય અને સ્થિરતા વિના ધ્યાન કેમ કહેવાય તેનો ઉત્તર એ છે કે, એક દ્રવ્યના સળધમા સ્થિરતા હોવાથી ધ્યાન કહી શકાય છે

બીજા ભેદનું સ્વરૂપ

एवं श्रुतानुसारां देकत्ववितर्कं मेरुपर्याये

अर्थ व्यजन योगातरेषु सक्रमणं मन्यत्तु ७

પૂર્વના જાણ મનુષ્યો માટે પૂર્વગત શ્રુતાનુસારે, અને જેને પૂર્વનું જ્ઞાન ન હોય, તેને અન્યશ્રુતાનુસારે, અર્થ, વ્યજન, યોગાતરોને વિરે અમક્રમણરૂપ, એક પરાંય વિપરિક ધ્યાન તે એક ત્વવિતર્ક નામના શુક્લધ્યાનનો બીજો ભેદ છે ૭

ત્રીજા ભેદનું સ્વરૂપ

निर्वाणगमनं समये केवलिनो दारनिरुद्ध योगस्य

सूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति तृतीय कीर्तितं शुक्ल

૮

મોક્ષગમનના અવસરે; દેવલિને મન, વચન, કાયાના (બાહર) યોગનું શેકવું, તે સૂક્ષ્મ ક્રિયા અપ્રતિપાતિ ત્રીજું શુદ્ધધ્યાન છે.

ચોથા ભેદનું સ્વરૂપ.

કેવલિનઃ શૈલેઙ્ગી ગતસ્ય શૈલવ દંકપર્નાયમ્ય

ઉત્સન્નક્રિયમપ્રતિ પાતિ તુર્ગયં પરમ શુદ્ધં

પહાડની માફક અકંપનીય, શૈલેઙ્ગીકરણમાં રહેલા દેવલીને, ઉત્સન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ, શુદ્ધ ધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય છે. ૯.

વિવેચન—આ શુદ્ધધ્યાન સંજ્ઞાથી અત્યારે કાંઈક પણ વિશેષ બાણુવું તે અમને અશક્ય લાગે છે. અત્યારના મુનિગણનો સંપ્રદાય, ધ્યાન સંજ્ઞાથી એટલો પ્રયોગ પશ્ચાત્ છે કે, તેથી ચાલતા સંપ્રદાયથી વિશેષ બાણુવાનું, અમને કાંઈ ગમ્યું નથી. એથી જોઈએ તેવો અક્ષરાર્થ પણ શુદ્ધધ્યાન સંજ્ઞાથી અમે લખી શક્યા નથી. ૯.

ચાર ભેદોમાં યોગની સંજ્ઞા.

एकं त्रियोगमाजा माद्यं स्याद् पर मेकयोगानां

તત્તુ યોગિનાં તૃતીયં ત્રિયોગાણાં ચતુર્થં તુ

ત્રણ યોગની પ્રવૃત્તિવાળા યોગીમાં પહેલું શુદ્ધધ્યાન હોય. મનાદિ એક યોગની પ્રવૃત્તિવાળામાં બીજું શુદ્ધધ્યાન હોય. સૂક્ષ્મ શરીરના યોગવાળાને ત્રીજું હોય. અને યોગ રહિતને ચોથું શુદ્ધધ્યાન હોય. (શુદ્ધધ્યાનનો ચોથો ભેદ હોય.) ૧૦.

(દેવલીને શુદ્ધધ્યાનના ત્રીજા, ચોથા ભેદમાં મનન હોવાથી, ધ્યાન કેમ સંભવે? તેનો ઉત્તર આપે છે.

छद्मस्थितस्य यद्वन् मनः स्थिरं ध्यानमुच्यते तज्ज्ञः

નિશ્ચલમંગં તદ્વત્ કેવલિનાં કીર્તિતં ધ્યાનં

જેમ જ્ઞાની પુરૂષો, છદ્મસ્થાને મનની સ્થિરતા; તેને ધ્યાન કહે છે; તેમ દેવલિઓને, અંગની નિશ્ચલતા તેજ ધ્યાન કહેવું છે. ૧૧.

(કેવલીને શુદ્ધ ધ્યાનના ચોથા ભેદમા કાય યોગ નથી તે તેને ત્યાં કેવી રીતે ધ્યાન ઝહી શકાય ? તેનો ઉત્તર આપે ૮)

पूर्वाभ्यासा जीवोपयोगतः कर्मजरणहेतोर्वा

शब्दार्थं वहत्वा द्वा जिनवचनाद्वा स्य योगिनो यान १२

પૂર્વના અભ્યાસથી, જીવના ઉપયોગથી, મનનિર્જરા થાય છે તે કારણથી, અથવા શબ્દાર્થની બંધુલતાથી, અથવા જીનેશ્વરના વચ નથી, આ અયોગીઓને ધ્યાન ઝહી શકાય છે ૧૨

શુદ્ધધ્યાન કોને હોય છે ?

आये श्रुतावचनप्रवे प्रश्रुतार्थं सवगात्

पूर्वभराणा छन्नस्य योगिना प्रायशो याने १३

આહિના પેહેલા બે, શુદ્ધધ્યાન પૂર્વધર છન્નસ્થ યોગીને, શ્રુતજ્ઞાનના અવગળનથી પૂર્વ શ્રુતાર્થના સ બધવાળા પ્રાય હોય ૧૩

વિવેચન—પ્રાય ઝહેનાનો એ મતલબ છે કે, પૂર્વ ધરને જ શુદ્ધધ્યાન હોય અને અને બીજાને ન હોય તેમ નથી પણ પૂર્વધરસિવાયના ને પણ શુદ્ધધ્યાન હોય છે જેમકે માડ્દેવાજી, મામતુપ સાધુ, વિગેરે મહાશયોને ઝાઝ પૂર્વના જ્ઞાન નહોતા છતાં કેવલજ્ઞાન થયેલું છે માટે શુદ્ધ યાન લાવવા માટે પૂર્વના જ્ઞાન જોઈએ તે એકાત નથી

सकललग्न विरह प्रयिते द्वे त्वतिषे समुद्रिष्टे

निर्मल केवल दृष्टि ज्ञानाना क्षीणदोषाणा १४

સર્વ દોષરહિત, નિર્મલ કેવલ દર્શન અને કેવલ જ્ઞાનવાળા યોગીને, સર્વ આવગળ વિનાના છે-વા બે ધ્યાનો કહેવા છે ૧૪

પેહેલા બે શુદ્ધધ્યાનના આલબનનો ક્રમ.

तत्र श्रुताद् ग्रहित्वं कर्म मर्याद् गजे च्छन्द

शब्दा त्पुन रण्यर्थ योगा योगात्तर च सुमीः १५

શ્રુતજ્ઞાનમાંથી કેઈ એક અર્થ લઈને, અર્થથી શબ્દના વિચારમાં આવવું, શબ્દથી ફરી પાછું અર્થમાં આવવું. તેવીજરીતે બુદ્ધિમાનોએ એક યોગથી કેઈ એક યોગાંતરમાં આવવું. ૧૬

સંક્રામત્ય ઝવિલંચિત મયં પ્રભૃતિષુ યથા કિલ ધ્યાની
વ્યાવર્તને સ્વય મસૌ પુનરપિ તેન પ્રકારેણ ૧૬

જે પ્રકારે ધ્યાની વિલંબ ચિતા અધોદિકમાં ચંક્રમણ કરે છે, તેજ પ્રકારે ફરી પાછું ત્યાંથી પોને પાછો કરે છે. ૧૬.

इति नानात्वे निशिता भ्यासः संजायते यदा योगी
आविर्भूता त्मगुण स्तदैकताया भवेद्योग्यः ૧૭

આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના નિશ્ચલ અભ્યાસવાળો જ્યારે યોગી થાય છે ત્યારે, આત્મગુણ પ્રગટ થતાં શુદ્ધધ્યાનની એકતાને તે લાચક થાય છે. ૧૭.

उत्पाद स्थिति भंगादि पर्यायाणां यदेक योगः सन
ध्यायति पर्यय मेकं तत्स्या देकत्व मविचारं ૧૮

એક યોગવાળો થઈ ઉત્પાદ, સ્થિતિ અને વ્યથાદિ પર્યાયો તેના એક પર્યાયનું ધ્યાન કરે તે એકત્વ અવિચાર ધ્યાન કહેવાય. ૧૮.

त्रिजगद्विषयं ध्याना दणुसंस्थं धारयेत् क्रमेण मनः
विषमिव सर्वांगगतं मंत्रबला न्मांत्रिकો देश ૧૯

આખા શરીરમાં વ્યાપ્ત થએલા વિષયને જેમ મંત્રના બળથી મંત્રવાદિ દંશમાં લાવી મૂકે છે, તેમ ત્રણ જગતના વિષયવાળા મનને, ધ્યાને કરી અણુ (પરમાણુ) ઉપર યોગીઓએ ધારણ કરવું. ૧૯.

अपसारितं धनभरः शेष स्तोकेधनो ऽनलो ज्वलितः
तस्माद् पनीतोवा निर्वाति यथा मन स्तद्वत् ૨૦

લાકડાઓ ન નાખવાથી, અથવા અગ્નિમાથી લાકડા જે સ્ત્રી
લેવાથી, બાકીના ઘોડા ડધણાવાળો બળનો અગ્નિ, ધુઆઈ જાય છે
તેની માફક મનને પણ વિષયરૂપ લાકડા, ન મળવાથી પેતાની
મેળે શાત થઈ જાય છે ૨૦

બીજા ધ્યાનનું ક્રમ.

જ્વલતિ તતશ્ચ ધ્યાન જ્વલને મૃગ મુજ્જલ્લે ચર્તીદ્રસ્ય
નિરિચલાનિ ત્રિલીયંતે ક્ષણમાત્રાદ ધાતિકર્માણિ ૨૧

પછી ધ્યાનરૂપ અગ્નિ, અત્યંત ઉત્કટપણે પ્રજ્વલવાથી
યોગી દ્રના મર્વ ધાતિકર્મો દ્વષ્ટ માત્રમા નાગ પામે છે ૨૧

તે ધાતિકર્મો બતાવે છે

નાનારણીય દૃષ્ટ્યારણીય ચ મોહનીય ચ
ચિત્રય પ્રયાતિ સહમા સહતરાયેણ કર્માણિ ૨૨

જ્ઞાનવગ્ણીય, દર્શનાવગ્ણીય, મોહનીય, તે ત્રણે ચોથા અ-
તરાય કર્મની સાથે અકરમાત્ વિલય થઈ જાય છે ૨૨

ધાતિકર્મના ક્ષયથી થતું ક્રમ.

સપ્રાપ્ય કેવલજ્ઞાન દર્શને દુર્ગ્ધે તત્તો યોગી
જાનાતિ પદ્યતિ તથા લોકાલોક યથાસ્મ્ય ૨૩

ધાતિકર્મના ક્ષય થવાથી, યોગીદુ જે પામીશકાય તેવા, કેવ
જ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન પામી યથાવસ્થિત યોગીયોગને જાણે છે
અને જુએ છે ૨૩

દેવ સ્તન્ય મ મગસાન્ સર્વગ. સર્વવર્ધ્ય નનગુણ.

વિહસ્ય પર્નીરઘ્ય સુરાસુર નરોર્મઃ પ્રણતઃ ૨૪

કેવલજ્ઞાન પામવા પછી સર્વન, મર્વદગી, અનંત શુભવાન,
સુર, અસુર, મનુષ્ય અને નાગે દ્રાહીથી પ્રજ્ઞામ કરાના, તે ભગવાન
પૃથ્વીતળ ઉપર (દુનિયાના છવેને) બેઠક કરવા માટે વિથરે છે ૨૪

વાગ્જ્યોત્સનાયા ચિલાન્યપિ વિવોધયંતિ ભવ્યજંતુકુમુદાનિ
ઉન્મૂલયતિ ક્ષણતો મિથ્યાત્વં દ્રવ્યભાવગતં ૨૬

વળી વચનરૂપ ચંદ્રની ચાંદનીએ કરી, સમગ્ર ભવ્ય જીવો
રૂપ કુમુદોને, (ચંદ્રવિકાશી કમળોને) બોધિન કરે છે. અને
તેઓની આંદર રહેલા દ્રવ્ય, ભાવ મિથ્યાત્વને (અધિકારને) કાણ
માત્રમાં મૂળથી કાઢી નાખે છે. ૨૬.

તન્નામગ્રહ માત્રા દનાદિ સંસાર સંભવં દુઃખં
ભવ્યાત્મના મશેપં પરિક્ષયં યાતિ સદૃશં ૨૬

તે સર્વજ્ઞ તીર્થંકરનું ક્ષણ નામ ગ્રહણ કરવાથી, ભવ્યજી-
વોનાં અનાદિ સંસારથી ઉત્પન્ન થએલાં સમગ્ર દુઃખો, સહસ્રા
નાશ પામે છે. ૨૬.

અપિ કોટીશતસંખ્યાઃ સમુપાસિતુ માગતાઃ મુરનરાઘાઃ
ક્ષેત્રે યોજનમાત્રે માંતિ તદાસ્યપ્રભાવેણ ૨૭

તે પરમેશ્વરની ઉપાસના કરવા માટે, સેંકડા કોડ ગમે
આવેલા દેવ; મનુષ્યાદિ, એક યોજન માત્ર ક્ષેત્રમાં તેમના પ્રભા-
વથી સમાઈ શકે છે. ૨૭.

ત્રિદિર્વૌકસો મનુષ્યા સ્તિર્થંચો જ્યેષ્ઠ મુખ્ય બુદ્ધ્યેત
નિજનિજ ભાષાનુગતં વચનં ધર્માવબોધકરં ૨૮

ધર્મબોધ કરવાવાળાં આ પરમેશ્વરનાં વચનોને, દેવો; મનુ-
ષ્યો, તિર્થંચો (જનાવરો) અને બીજાઓ પણ પોતપોતાની
ભાષામાં સમજી શકે છે. ૨૮.

આયોજનશન મુગ્રા રોગાઃ શામ્યંતિ તત્પ્રભાવેણ

ઉદયિનિ શીતમરીચા ચિવ તાપરુજઃ ક્ષિતેઃ પરિતઃ ૨૯

જે સ્થળે તિર્થંકરો ત્રિહાર કરતા હોય તે સ્થળની આરે
ખાત્રુ, તેમના પ્રભાવથી સો યોજન પ્રમાણે પૃથ્વીમાં, ઉગ્ર (મોટા)

રોજો જેમ ચંદ્રના ઉદયથી તાપ ગાત થાય છે, તેમ શાત થઈ
જાય છે ૨૯

મારી તિ દુર્મિત્તા ઝતિટ્પ્ત્ય નાટાદિ ઢમર પેગણિ
ન ભવત્ય સ્મિન્ વિહરતિ મહત્તરસ્માં તમાસીવ ૩૦

આ ભગવાન પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરતા ત્યા, જેમ સૂર્ય
છતા અધકાર ન હોય તેમ મરકો, દુકાળ, ઘણી વૃદ્ધિ, સર્વથા
વૃદ્ધિ ન થવી, યુદ્ધ, અને વેર આદિ ઉપદ્રવો હોતા નથી ૩૦

માર્ત્તંડમડલશ્રી વિહારિ ભામડલ વિભોઃ પરિતઃ
આવિર્ભવત્ય નુવપુઃ પ્રકાશયન્ સર્વતોપિદિગઃ ૩૧

સૂર્ય મડલની શોભાને વિડખના પમાડે તેવું, સર્વબાજુ
દિશાઓને પ્રકાશીત કરતું, ભામડળ ભગવાનના શરી ની પાછળ
પ્રગટ થાય છે ૩૧

સચારયતિ ત્રિકચાન્ય નુપાદન્યાસ માશુ કમલાનિ
ભગવતિ વિહરતિ તસ્મિન્ કન્યાણી ભક્તયોદેવાઃ ૩૨

તે ભગવાન જ્યારે પૃથ્વીતળ ઉપર વિચરે છે ત્યારે ઉત્તમ
લક્ષ્મીવાળા દેવો, પગલે પગલે (સુવર્ણના) કમળો પગ મુકવા
માટે તત્કાળ સચારે છે (સ્નાપન કરે છે) ૩૨

અનુક્રાન્તો ગતિ મરુત્ મદક્ષિણ યાત્યમુખ્ય શકુનાશ્વ
તરવોપિ નર્મતિ ભવ ત્યગોમુલાઃ કટ્કા શ્ચ તન્ ૩૩

તથા પવન અનુક્રાણ વાય છે ભગવાનને (જ બુક ચાસ
નકુલાદિ) શકુનો દક્ષિણાવર્ત-૪મણા હોય છે (અથવા ૫ ખીઓ
પ્રદક્ષિણા આપે છે) વૃક્ષો પણ નમે છે, અને કાટાઓના મુખ
નીચા (ઉધા) થાય છે ૩૩

આરક્તપટ્ત્વો ડગોક પાદપઃ સ્પેર કુસમગગાદ્યઃ
મહુતસ્તુતિ રિવ મધુમર વિરતં વિલસત્યુ પરિતમ્ય ૩૪

લાલ પત્રોવાળો; વિકસ્વર અને મુગંધથી વ્યામ મુખપાળો; તથા મધુકર (ખિમર)ના શબ્દોએ કરી બાંધે સ્તુતિ કરાતો હોય તેવો, અગ્રોક્ષ વૃદ્ધ ધર્મદેશના આપવાના અવસરે તે પ્રભુના ઉપર ઉદ્વેગી (ગોલી) રહે છે. ૩૮.

પદપિ સમકાલ મૃત્વં ભગવંતે ન તદોપતિષ્ઠંતે

સ્મરસાદાયક કરણે પ્રાયશ્ચિત્તં ગ્રહીતુ મિવ ૩૬

એ અવસરે કામને સહાય કરવાનું બાંધે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા માટે આવીઓ હોય તેમ; એકી કાળે છએ ઋતુઓ લગવાનની પાસે પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૫.

અસ્યપુરસ્તા નિનદન્ વિજૃંભતે દુન્દુભિર્નભાસિતારં

કુર્વાણો નિર્વાણ પ્રયાણ કલ્યાણ મિવસત્રઃ ૩૬

આ લગવાનની આગળ તાર સ્વરે નાદ કરતો દેવદુંદુભિ, બાંધે તત્કાળ કલ્યાણકારી મોક્ષ માર્ગના પ્રયાણને કરતો (સૂચવતો) હોય તેમ ગોલી રહે છે. ૩૬.

પંચાપિ ચં દ્રિયાર્થાઃ ક્ષણા ન્મનોર્જી યવંતિ તદુપાંતે

કૌવા ન ગુણોત્કર્ષ સાર્વિયો મહતા મવામોંતિ ૩૭

તે લગવાનની પાસે પાંચે ઈન્દ્રિયાના અર્થો, ક્ષણવારમાં મનોરૂ થાય છે. અથવા મહા પુરુષોની સોળતથી (સામિપ્યતાથી) કોણ શુણનો ઉત્કર્ષ ન પામે? અર્થાત્ સર્વ પામે. ૩૭.

અસ્ય નચરોમાણિ ચ વર્ધિષ્ણૂન્વ પિ નેદિપ્રવર્ધંતે

ભવગત સંચિતકર્મ છેદં દૃઢૃત્વ મિતાનિ ૩૮

સેકડા ગમે લયોના અગ્નિત કરેલાં કર્મોના નાશ થયેલો બેઠને, લય પામ્યાં હોય તેમ વૃદ્ધિ પામવાના સ્વભાવવાળા પણ આ પ્રભુના નબ્બ અને રોમ વૃદ્ધિ પામતા નથી. ૩૮.

શમયંતિ તદભ્યર્ણે રજાંસિ ગંવજલ વૃષ્ટિમિ દેવાઃ

અનિદ્ર કુસમવૃષ્ટિમિ રણપતઃ મુરમયંતિ મુવં ૩૯

તે પ્રભુની પામે મુગધ જલની વૃષ્ટિ કરવેકરી, દેવો ધૂળને
સાત ઝરે છે અને નિકશ્વર પુષ્પ વૃષ્ટિએ કરી નજીકની સર્વ
ભૂમિને મુગધીત કરે છે ૩૯

છત્રત્રયી પતિના ત્રિભોરૂપરિ ભક્તિત મ્વિદગરાજઃ

ગંગાત્રોત સ્થિતયીત ધાર્યતે મહલીકુન્ય

૮૦

સ્વામિના ઉપર ઇંદ્રા લક્ષ્મીથી ગંગા નદીના ત્રણ પ્રવાહની
માફડ, પતિના, ગોળાકાર, ત્રણ છત્રોને ધારણ કરે છે ૪૦

અયમેકણ્વ નઃ પ્રમુ સ્તિપારવાનુ ત્રિદોજસો જ્ઞમિત.

અગુલિદ્દૃષ્યોઽયં શ્વકાસ્તિ રત્ન-વજ્ર સ્તસ્ય

૮૧

આ એકજ અમારો સ્વામિ છે આમ કહેવને માટે ઇંદ્રે
આશુનીરૂપ ૬૭ જાણે ઉચો ઠંધો હોય તેમ, ઉચો ઇંદ્રવજ્ર
શોભિ રહે છે ૪૧

અમ્ય શરદિદૃઢીધિતિ ચારુણિ ચ ચામરાણિ ધૂયતે

વદનારવિંદ સપાતિ રાજદ્રવશ્રવ દયતિ

૮૨

આ પ્રભુને, મરદ નુતુના ચંદ્રની કાતિ મગળા મનોહર આ
મરદ વિજાય છે તે આમગ, મુખરૂપ કમળ ઉપર આવના, રાજ
હુમોના શ્રમને ઉપનન કરે છે ૮૨

પ્રકારા સ્ત્રય ઉર્ચ ત્રિભાતિ સમયસર્ગાસ્થિતસ્યાસ્ય

કૃત ત્રિગ્રદાણિ સમ્પન્ન ચારિત્ર જ્ઞાન દર્શનાનીય

૮૩

સગોવમરણુમા રહેલા, મમોવસરણુના ત્રણ ગદો, જાણે
જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ત્રણ શરીર ધારણ કર્યા હોય તેમ મારી
ગીતે શોભે છે ૮૩

ચતુરાશાર્તિ જનન્ ચુગપદિયા નુગ્રદીનુ કાપસ્ય

ચન્દ્રારિ મયતિ મુગ્યા ન્યગાનિ ચ પ્રર્પ મુપદિગત.

૮૪

ચાન્દ્ર દિગાઓ તરફ ગ્રહેલા મનુષ્યોને એકી વળને અનુ
નક કરવા ૧૧ ઇન્દ્રથીજ લેમ, તેમ ધમોપદેશ કરી વળને ચાર
શરીરો અને ચાર મુખો ધાય છે ૪૪

અભિવ્રંચમાનપાદઃ મુરમુરનરોરંગં સ્તદા ભગવાન્

સિંહાસન મધિતિષ્ઠતિ માસ્વાનિવ પૂર્વગિરિગૃમં ૪૫

એ અવસરે સુર, અસુર, મનુષ્ય અને ભુવનપતિએ કરી ચરણ નમસ્કાર કરાતા ભગવાન, જેમ પૂર્વાચળના શિખરપર સૂર્ય આરૂઢ થાય તેમ, સિંહાસન ઉપર (ધર્મ દેશના દેવા) બેસે છે. ૪૫.

તેજઃ પુંજ પ્રસર પ્રકાશિતા શેષદિક્રમસ્ય તદા

ત્રેલોક્યચક્રવર્તિત્વ ચિન્હ મગ્રે ભવતિ ચક્રં ૪૬

એ અવસરે તેજ પુંજના પ્રસરવે કરી, સમગ્ર દિશાઓના સમુદાયે પ્રકાશિત કરતું અને ત્રણ લોકના ચક્રવર્તિપણાની નિશાની સરખું ચક્ર આગળ રહે છે. ૪૬.

ભુવનપતિ વિમાનપતિ જ્યોતિઃપતિ વાનવ્યંતરાસાવિધે

તિષ્ઠંતિ સમવસરેણ જઘન્યતઃ કોટિપરિમાણાઃ ૪૭

ભુવનપતિ, વિમાનપતિ, જ્યોતિષપતિ અને વ્યંતર આચારેની કાયાના દેવો સમવસરણમાં જઘન્યથી પણ કોટિ પ્રમાણે ભગવાનની પાસે રહે છે. ૪૭.

સામાન્ય દેવલજ્ઞાનીનું કર્તવ્ય.

તીર્થંકરનામસંજ્ઞં ન યસ્ય કર્માસ્તિ સોપિ યોગવલાત્

ઉત્પન્ન કેવલઃ સન્ સત્યાયુપિ વોધય ત્યુર્વા ૪૮

જેઓને તીર્થંકર નામકર્મ નામના કર્મનો ઉદય નથી; તેઓ પણ યોગના બળથી, દેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવા પછી, જો આયુષ્ય બાકી રહેલું હોય તો જગતના જીવોને ધર્મબોધ આપે છે. ૪૮.

સંપન્ન કેવલજ્ઞાન દર્શનોત્તર્મુદ્ધૂર્ત શેષાયુઃ

અર્હતિ યોગીધ્યાનં તૃતીયમપિ કર્તુમચિરેણ ૪૯

દેવલજ્ઞાન, દેવલદર્શન, પ્રાપ્ત થએલ યોગી જ્યારે માનવ ભવ સંબંધી અંત મુદ્ધૂર્ત આયુષ્ય બાકી રહે, ત્યારે તત્કાળ ત્રીજું પણ શુદ્ધ ધ્યાન કરવાને તે યોગ્ય (થાય) છે. ૪૯.

આયુઃકર્મ સક્તાગા દધિકાનિસ્યુ યદાન્ય કર્માણિ

તત્સામ્યાય તદોપ ક્રમેત યોગી સમુદ્વાત

૮૦

પણુ જો આયુષ્ય કર્મ કરના બીજા કર્મો અધિક હોય તો, તે કર્મોને આયુ યના સરખા (જેટલુ આયુ'ય હોય તેટલા લાખમા જો ગવાઈ શકે તેટલા) કરવાને ટેવલિસમુદ્વાત (પ્રયત્ન વિશેષ) કરવાનો પ્રયત્ન કરે ૫૦

દૃઢકપાટે મધાનક્ર ચ સમયત્રયેણ નિર્માય

તુર્યે સમયે લોક નિઃશેષ પુર્યેદ્ યોગી

૮૧

શરીરમાથી આત્મપ્રદેશને બહાર કાઢી, પ્રથમ સમયે દૃઢ કરે (દૃઢાકારે આત્મપ્રદેશને લાખા ચાદરાજ્ય પ્રમાણે લખાવે) બીજે સમયે કપાટ આકારે આત્મપ્રદેશને વિસ્તારે ત્રીજે સમયે મધાનને (રવેયાને) આકારે આત્મપ્રદેશને આજે બાલુ વિસ્તારે, અને ચોથે સમયે ચોગી આખા લોહને આત્મપ્રદેશથી પુરી આપે ૫૧

સમયં સ્તત શ્રુતિર્મિ નિવર્તિતે લોકપૂરણા દસ્માત્

વિહિતાયુઃ સમર્પ્યા યાની પ્રતિલેખ માર્ગેણ

૮૨

ચાર સમયે લોક પૂરવાનુ કામ પૂર્ણ કરી, આયુ યના સમાન બીજા કર્મોને રાખી, ધ્યાની પ્રતિલેખ માગે (પહેલે સમયે આતરને સહુદે, બીજે સમયે મધાનને સમેટી લે, અને ત્રીજે સમયે દૃઢાકારને સમેટી પાડે મૂળ રૂપે થાય) લોક પૂરવાના કાયથી નિવર્તન થાય ૫૨

શ્રીમાન ચિત્યગ્રીયઃ શરીરયોગે યત્નાદરે સ્થિત્વા

અચિરાદેવ દિ નિરુણદિ તદરૂં વાદ્મનસયોગૌ

૮૩

પછી જ્ઞાનાદિ લક્ષિતવાનુ, અચિત્ય વીર્યવાળો ચોગી, બાદર-કાય યોગને વિષે રહીને, બાદર (સ્થુળ) વચ્ચન અને મનના યોગોને ઘણા ઘોડાજ વખતમા રોકે ૫૩

મૃત્યુષેણ કાયયોગેન કાયયોગં મત્ત્રાદરં સંધ્યાન

તસ્મિન્નનિચ્છં મતિ શક્યો સંધ્યું ન મૃત્યુષ તનુયોગઃ ૫૪

પછી સૂક્ષ્મકાય યોગમાં રહી, બાહરકાય યોગનો રોધ કરે, કેમકે તે બાહરકાય યોગ રોધ્યા સિવાય, સૂક્ષ્મકાય યોગ રોધી શકાતો નથી. ૫૪.

વચનમનોયોગ યુગં મૃત્યુષં નિરુણાદિ મૃત્યુષ તનુયોગાન

વિદ્યાતિ તનોધ્યાનં મૃત્યુષક્રિય મમૃત્યુષ તનુયોગં ૫૫

પછી સૂક્ષ્મ શરીર યોગની મદદથી, સૂક્ષ્મ વચન અને મનોયોગને રોધે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મ ક્રિયા અને અસૂક્ષ્મ શરીરયોગમય ધ્યાન કરે. ૫૫.

તદનંતરં સમુચ્છિન્ન ક્રિયમાત્રિર્ધવેદ યોગસ્ય

અસ્યાંતે કીર્ત્યેત ત્વજ્યાતિકર્માણિ ચત્વારિ ૫૬

ત્યાર પછી અયોગીને સમુચ્છિન્ન ક્રિયા પ્રગટ થાય છે. (અર્થાત્ સર્વ ક્રિયાનો વ્યવચ્છેદ થાય છે.) આના અંતમાં ચાર અઘાતિ કર્મોનો દ્વય થાય છે. ૫૬.

તેજ બતાવે છે.

લઘુવર્ણપંચકોદિરણ તુલ્યકાલ મત્ત્રાપ્ય ગૈલેશીં

ગીંક્ષપયતિ યુગપ ત્પરિતો વેદ્યાયુર્નામિગોત્રાણિ ૫૭

લઘુ પાંચ અક્ષરો બોલી શકાય, તેટલા વળતની શ્રેણી અવસ્થા (પહાડની માફક સ્થિર અવસ્થા) ને પામી, એટલી સાથે વેદની, આયુષ્ય, નામ, અને ગોત્ર એ ચારે કર્મોને સર્વથા બપાવે. ૫૭.

ઔદારિક તૈજસ કાર્મણાનિ સંસાર મૂલકારણાનિ

દિત્વેદ્ રુદ્રુથ્રેણ્યા સમયેનૈકેન યાતિ લોકાંતં ૫૮

આંહી સંસારનાં મૂલ કારણ ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરનો ત્યાગ કરી, યમથ્રેણિએ એક સમયે લોકને અંતે જાય છે. ૫૮.

નોર્વ મુપગદ સિદ્ધા દષોપિ વા નૈવ ગૌરવાભાસાત્

યોગમયોગ વિગમાત્ ન તિર્યગપિ તસ્ય ગતિરસ્તિ ૫૯

તે યોગીના આ માઓ લોકથી આગળ ઉચ્ચ (અલોકમા) જતા નથી, કેમકે આવવામા મહાન આપનાર ધર્માસ્તિકાય આગળ નથી નિચા પલ્લુ જતા નથી, કેમકે તેમનામા ગૌરવ (વજન-ભાર) રહ્યો નથી તેમ તિછિ પગ તેમની ગતિ નથી, કેમકે તેમને પ્રેરનાર મના ન્દિકના યોગનો અભાવ થયેલો છે ૫૬

ત્વાત્રવયોગા ઔપમ દલાનુફરત્ ચ સમવિરહેણ

ચનાવિરહા દેરદયચ સિદ્ધસ્ય ગતિઃ કુર્વ ૬૦

લઘુપણના કારણથી ધૂમની માફક, મગના વિરહથી તુળીના ફૂલની માફક, અને બધનના અભાવથી એરડના ફૂલની માફક, સિદ્ધોની ગતિ (આભાવિક) ઉચ્ચ છે ૬૦

સમાધિ.

મોક્ષમા ગયેલા યોગી.

સાદિક્ર મનત મનુષ્ય મન્યાયાય મ્વભારજં મૌન્ય

પ્રાપ્ત મ કેવળાન દર્શનો મોદતે મુક્તઃ ૬૧

કેવલનાન અને કેવલગંનવાન્યોગી, સર્વ કર્મોથી મુક્ત થઈ, સાદિ જનત, અનુપમ, અયાગ્ય અને સ્વભાવથી પેદા થએલ આદિમક મુખને પામી (નાનાનદમા) મગ્ન રહે છે ૬૧

વિવેચન—આ 'લોકમા' મર્વ કર્મોના દાયથી ઉત્પન્ન થયેલા

શીતિને મમાપિ કહેવામા આવે છે આ મમાપિ પરિપૂર્ણ છે તેમાથી પછા હઠવાપત્ત છેજ નહિ જે આત્મસ્થિતિ પમાયેલી છે તે સાદિ જનત છે તે શીતિ પામ્યાની સાદિ છે પણ અત નથી અત ત્યારે કદી શકાય કે તે શીતિમાથી ઠીચા પડવાપલ્લુ રોપ એટલે આ શીતિ સાદિ જનત છે તેમજ અનુપમ છે એટલે આ શીતિને દર્શ પણ ઉપમા આપી શકાતી નથી ઉપમા

ન આપવાનું કારણ. તેવી સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થીતિનો દુનિયામાં અભાવ છે. દુનિયામાં જે જે સ્થીતિઓનો અનુભવ આ દેહદ્વારા થાય છે તે સર્વ સ્થીતિઓ વિયોગશીળ છે. દેહ પોતે પણ વિશરાટ્ સ્વભાવવાળો છે. એટલે તેનાથી ઉત્પન્ન થતાં સુખોને સુખની ઉપમા કેમ આ લી શકાય ?

વળી આ સુખ કેવળ આત્મ સ્વભાવથી ઉત્પન્ન થયેલું અને શરીરના પણ સંગવિનાનું હોવાથી, દુનિયાના દેહધારી આત્માઓના કોઈપણ જાતના સુખની ઉપમાથી અતીત છે.

તે સમાધિ સુખ અવ્યાખ્યાય એટલે કોઈ પણ પ્રકારની કાયિક કે માનસીક પીડા વીનાનું છે. જ્યાં શરીર અને મન છે ત્યાં આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ અનેક પ્રકારની લાગી પડે છે. તેમ આ મુક્તાત્માને શરીરાદિ સર્વ ઉપાધિનો અભાવ હોવાથી તેવી કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાખ્યા છેજ નહિ. ત્યારે કેવળ આત્મ-સ્વભાવનુંજ સુખ હોવાથી તે પરમ સુખ છે. તે સુખમાં યા તે આત્મ સ્વભાવમાં મુક્તાત્મા મગ્ન રહે છે તે પરિપૂર્ણ સમાધિ છે.

આ દેહમાં રહી અનેક પ્રકારની સમાધિઓ થઈ શકે છે, તેવું અન્ય દર્શનકારો કહે છે. તે સર્વ સમાધિઓનો સમાવેશ ધ્યાનમાંજ થઈ શકે છે. જીનેશ્વરોએ ખતાવેલ ધ્યાન, અને અન્ય દર્શનકારોએ ખતાવેલી સમાધિનો મુકાબલો જો આપસમાં કરવામાં આવે તો આ વાતની ખાત્રી અભ્યાસીઓને સડુજ થઈ શકશે. આ પ્રમાણે યોગનાં સર્વ અંગોની આંહી સમાપ્તિ થાય છે.

इति श्री आचार्य हेमचंद्र विरचिते योगशास्त्रे मुनि श्री केसरविजय
, गणिकृत बालावबोधे एकादशः प्रकाशः ॥

દ્વાદશ પ્રકાશ પ્રારમ્ભ્યતે

આચાર્યશ્રીનો સ્વાનુભવ.

અતસિયો ગુરુમુગ્ધતો યદગિત તદિદ દર્શિત સમ્યક્
અનુભવસિદ્ધ મિદાર્ના પ્રકાશ્યતે તત્ત્વામિદ મમલ

આચાર્ય શ્રીનો સ્વાનુભવ.

મિદ્ધાતરૂપ સમુદ્રથી અને શુક્રમુખથી યોગ સબધી જે કાંઈ એ જાણ્યું હતું તે, આહી પૂર્વના અગીયાર પ્રકાશોમા સાગી ગીને દેખાડ્યું હવે મને પોતાને યોગ સબધી જે કાંઈ અનુભવ સિદ્ધ થયું છે તે, આ નિર્મળ તત્ત્વને પ્રકાશિત કરું છું ૧

(યોગનો મર્વ આધાર મન ઉપર છે મનની અવસ્થાઓ જાળ્યા સિવાય અને તેને ઉચ્ચ સ્થિતિમા મૂક્યા સિવાય, યોગમા પ્રવેશ થઈ શકતો નથી, માટે આચાર્યશ્રી પ્રથમ મનની સ્થિતિના લેહો જતાવે છે)

મનના લેહો.

इहमिति यथायात स्मिष्ट तथा मुनीनच

चेत श्रुतःप्रकार तज्ज्ञ चमत्कारकारिभवेत्

વિશિષ્ટ ૧, યાતાયાત ૨, સ્મિષ્ટ ૩, અને મુનીન ૮, એમ ચાર પ્રકારવાળું ચિત્ત, તેના જાણીતો માનવોને તે અમરમાર કરવા-વાળું થાય છે ૨

મનના લક્ષણો.

विमिश्रचक्षुमिष्ट यानायात च किमपि सानन्द

प्रयमान्यासे द्वयमपि विस्मयविषयग्रह तस्यात्

વિક્ષિપ્ત મનને ચપલતા ઈષ્ટ છે. અને ચાતાયાત મન, કાંઈક પણ આનંદવાળું છે. પ્રથમ અભ્યાસમાં આ બેઉ જાતનાં મનો હોય છે અને તેમનો વિષય વિકલ્પને ઝડપ કરવાનો છે. ૩.

વિવેચન—પ્રથમ અભ્યાસી જ્યારે અભ્યાસ શરૂ કરે છે ત્યારે મનમાં અનેક જાતના વિદ્વેષો આગ્યા કરે છે. મન ઠરતું નથી અને ચપળતા કર્યાજ કરે છે. પણ આથી અભ્યાસીએ કાંઈ નાસીપાસ થવાનું નથી. એક હુરિણ જ્યારે પાસમાં સપડાય છે ત્યારે તે એટલી બધી છૂટવા માટે દોડાદોડ કરી મૂકે છે કે હૃદ ઉપરાંત, અને છૂટ્યું કે છૂટશે. આ હુરિણની દોડધામ જોઈ પાસવાળો નીરાશ થઈ પાસ મૂકી દે તો અવશ્ય તે છૂટી જાય; પણ જો મજબુતાઈ કરી, તેને દોડાદોડ કરવા આપે તો તે ધાકી થાકીને દોડવાની ક્રિયા મૂકી દઈ સ્વાધિન થઈ જશે તેવીજ રીતે પ્રથમ અભ્યાસી, મનની આવી ચપળતા અને વિદ્વેષતા જોઈ નીરાશ થઈ જાય અને પોતાનો અભ્યાસ મૂકી દે તો મન છૂટી જશે પછી કદી સ્વાધિન ન થશે. પણ હિમ્મત રાખીને પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારશે તો ઘણી ચપળતા અને વિદ્વેષતાવાળું પણ મન શાંત થઈ સ્વાધિન થઈ રહેશે. પહેલી વિક્ષિપ્ત દશા આજાગ્યા પછી બીજી ચાતાયાત દશા મનની છે. ચાતાયાત એટલે જવું અને આવવું. જરાવાર મન સ્થિર રહે, વળી ચાલ્યું જાય, અર્થાત્ વિકલ્પ આવી જાય. વળી સમજાવી યા ઉપયોગથી સ્થિર કર્યું, વળી ચાલ્યું જાય, આ ચાતાયાત અવસ્થા છે. પહેલી કરતાં બીજી દશા ઓછ છે અને તેમાં કાંઈક પણ આનંદનો લેશ રહેલો છે, કારણકે જેટલીવાર સ્થિર હોય તેટલી વાર તો આનંદ લોગવે છે.

શ્લિષ્ટં સ્થિરસાનંદં સુલીન માતિનિશ્ચલં પરાનંદં

તન્માત્રક વિષયગ્રહ મુખ્યમપિ બુધૈ સ્તદાજ્ઞાતં

૪

શ્લિષ્ટ નામની મનની ત્રીજી અવસ્થા, સ્થિરતા અને આનંદવાળી છે. તથા સુલિન નામની ચોથી અવસ્થા, નિશ્ચલ અને પરમાનંદવાળી છે. જેવાં નામ છે તેવાજ તેના ગુણો છે અને

તેજ તે બેઠ મનોનો પ્રહણ કરવાનો વિષય છે એમ જ્ઞાની પુરૂષોએ જુદું છે ૪

વિવેચન—જેટલી મનની સ્થિરતા તેટલો આનંદ ત્રીજી મનની અવસ્થામાં સ્થિરતા બીજી કરતા વિશેષ હોવાથી આનંદ પણ વિશેષ હોય છે તેથી પણ અધિક સ્થિરતા ચોથી અવસ્થામાં છે તેમાં મન નિશ્ચલ થાય છે, અને તેથી ત્યાં આનંદ પણ અલોકિક થાય છે તે મનનો વિષય આનંદ અને પરમાનંદ છે

एवं क्रमज्ञो ऽभ्यासावेशा ऽद्यान भजे भिरालयं
समरसभाव यातः परमानन्द ततोनुभवेत् ૬

આ પ્રમાણે મનને ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરવાના ક્રમે, અભ્યાસની પ્રગળાવાથી નિરાકરબળ ધ્યાન કરે તેથી સમરસભાવ (પરમાત્માની સાથે અલિપ્તપણે લય પામવું તે) ને પામી, પછી પરમાનંદપણું અનુભવે ૫

પરમાનંદ પ્રાપ્તિનો ક્રમ.

बाह्यात्मान मपास्य प्रसाक्तिभाजातरात्मना योगी
सतत परमात्मान विचिंतये तन्मयत्वाय ૬

આત્મમુખના પ્રેમી યોગીએ અતરાત્માવડે, બાહ્યાત્મના વને દૂર કરી, તન્મય થવા માટે નિરત પરમાત્મ ભાવનું ચિંતન કરવું ૬

બહિરાત્મ ભાવાદિનુ સ્વરૂપ

आत्मयिया समुपात्तः कायादिः कीर्त्यते ऽत्र गहिरात्मा
कायादेः समावेष्टायको भवत्यतरात्मानु ૭

શરીરાદિને આત્મમુદ્ધિએ પ્રહણ કરનારને આદિ બહિરાત્મા કહિએ છીએ શરીરાદિકનો અધિષ્ઠાતા, તે અતરાત્મા કહેવાય છે (વિવેચન)—શરીર તે હું છું તેમ માનનાર, આદિ ગૃહથી ધન, સ્વજત, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ તે યોતાના માનનાર અને તેના

સંયોગ વિયોગથી મુખી દુઃખી થનાર, એ બહિરભાવ કહેવાય છે. અને શરીરનો દુઃ અધિષ્ટાતા છું, શરીરમાં દુઃ રહેનાર છું, શરીર મારું રહેવાનું ઘર છે, અથવા શરીરનો દુઃ દૃષ્ટા છું, આદિ શબ્દથી ધન, સ્વજન, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્રાદિ, એ સંયોગીક છે તથા પર છે. શુભાશુભ કર્મ વિષાક જન્ય આ સંયોગ વિયોગો છે. એમ બાણી સંયોગ વિયોગમાં હુર્પ શોક ન કરતાં દૃષ્ટા તરિકે રહ્યા કરે, તે અંતરાત્મા કહેવાય છે.

પરમાત્મ સ્વરૂપ.

ચિદ્રૂપાનંદમયો નિઃશેષો પાધિવર્જિતઃ શુદ્ધઃ

અત્યક્ષોઽનંતગુણઃ પરમાત્મા કીર્તિત સ્તર્જનઃ ૮

જ્ઞાન સ્વરૂપ, આનંદમય, સમગ્ર ઉપાધિ વર્જિત, શુદ્ધ, ઇન્દ્રિય અગોચર અને અનંત ગુણવાન તેના બાહ્યકાર જ્ઞાનીઓએ, પરમાત્માને કહ્યો છે. ૮.

પૃથગાત્માનં કાયા ત્પૃથક્ ચ વિદ્યા ત્સદાત્મનઃ કાર્ય

ઉભયો મેદઙ્ગાતા ડાત્મ નિશ્ચયે ન સ્વત્ત્વેદ્ યોગી ૯

આત્માને શરીરથી જુદો બાહ્યો અને શરીરને આત્માથી જુદું બાહ્યવું. આમ, આત્મા અને દેહના ભેદને બાહ્યનાર યોગી, આત્મનિશ્ચય કરવામાં (આત્મ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં) રખલના પામતો નથી. ૯.

અંતઃ પિહિત જ્યોતિઃ સંતુષ્ટાત્યાત્મનો ડન્યતો મૂઢઃ

તુષ્ટ્યાત્યાત્મન્યેવ દિ વદિ નિર્વૃત્ત ભ્રમો યોગી ૧૦

જેની આત્મ જ્યોતિ, કર્મોની અંદર દબાઈ ગઈ છે, તેવા મૂઢ છવો, આત્માની ખીણ બાજુ (અર્થાત) પુદ્ગલમાં સંતોષ પામે છે. ત્યારે બહિરભાવમાં મુખની બ્રાંતિની નિવૃત્તિ પામેલા યોગીઓ, આત્માને વિષેજ સંતોષ પામે છે. ૧૦

પુંસા મયત્ન લભ્યં જ્ઞાનવતા મઘ્યયં પદં નૂનં

યદ્યાત્મન્યાત્મજ્ઞાન માત્ર મેતે સમીહંતે ૧૧

જે, આત્માને વિષે, માત્ર આત્મજ્ઞાનનેજ (સાધકો) ધૃતતા હોય
-રાખતો હોય, (બીજા કોઈ પણ ભાવના-પદાર્થના મળ ધર્મા પ્રવૃત્તિ
કે વિચાર ન કરતો હોય) તો, હું નિશ્ચે કહીને કહું છું કે, જાની
પુરુષોને (બાહ્ય) પ્રયત્ન મિવાય મોક્ષપદ મળી શકે ૧૧

અયતે મુર્ચ્છમાત્ર સિ ધરસસ્ય સ્પર્ગતો યથા લોહં

આત્મ યાના દાત્મા પરમાત્મત્વ તથાપ્નોતિ ૧૨

જેમ સિદ્ધગ્ધના સ્પર્શ વધાર્યા લોહુ મુવર્ણ ભાવને પામે છે
તેમ આત્મ ધ્યાનથી આત્મા, પરમાત્મપણને પામે છે ૧૨

જન્માતર સસ્કારા તસ્યમેવ કિલ પ્રકાશતે તત્ત્વ

સુષોત્થિતમ્ય પૂર્વ પ્રત્યયત્ર ક્ષિપ્તદેશમપિ ૧૩

જેમ નિદ્રામાર્થી ઉઠેલા માણસને પૂર્વે (મુતા પહેલા) અનુભવેલા
કાર્યો, ઉપદેશ નિના (કોઈના કક્ષા મિવાય) પણ યાદ આવે છે તેમ
જન્માતરના સસ્કાર વાળા યોગીને કોઈના ઉપદેશ સિવાય પોતાની
મેળેજ નિશ્ચે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકાશિત થાય છે ૧૩

અથવા ગુરુ પ્રસાદા દિદેવ તત્ત્વ સમુન્નિપતિ નૃનં

ગુરુચરણો પાસ્તિકૃતઃ પ્રથમનુપ શુદ્ધચિત્તસ્ય ૧૪

અથવા જન્માતરના સસ્કાર સિવાય પણ, શુદ્ધતા ચરણની
સેવા કરવાવાળા, શાન્ત રમ મેવનારા, -અને શુદ્ધ મનનાળા યોગીને,
શુદ્ધતા પ્રમાદથી આજ ભાવમા નિશ્ચે કહી આ મનના પ્રાપ્ત
થાય છે ૧૪

તત્ર પ્રથમે તત્ત્વજ્ઞાને સમાદ્યકો ગુરુ ભવતિ

દર્શયિતા ત્વપરમ્મિન ગુરુમેવ સદા મજે તત્ત્માત્ ૧૫

પૂર્વ જન્મમા પ્રથમ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિમા ઉપદેશ દાતા શુદ્ધ
હોય છે અને બીજા ભવોમા પણ તત્ત્વજ્ઞાન દેખાડનાર શુદ્ધ છે
આ કારણથી તત્ત્વજ્ઞાન માટે શુદ્ધનીજ નિરવર મેવા કરવી ૧૫

યદ્ ત્સદ્વ્યકિરણ પ્રકાશકો નિચિત્તતિમિર મગ્નમ્ય

તદ્ગુરુરનમ્રે દવાનંત્રાત પતિતસ્ય ૧૬

જેમ નિવિઠ અધિકારમાં પડેલાં પદાર્થોનો પ્રકાશક સૂર્ય છે તેમ, અજ્ઞાનરૂપ અધિકારમાં પડેલા જીવોને આ ભવમાં તત્વો-પદ્દેશરૂપ સૂર્ય વડે કરી જ્ઞાનમાર્ગ દેખાડનાર ગુરુ છે. ૧૬.

પ્રાણાયામ પ્રભૃતિ ક્લેશ પરિત્યાગત સ્તતો યોગી
ઉપદેશં પ્રાપ્ય ગુરો રાત્માભ્યાસે રતિં કુર્યાત્ ૧૭

માટે પ્રાણાયામાદિ કલેશનો ત્યાગ કરી, ગુરુનો ઉપદેશ પામી યોગીએ, આત્મ અભ્યાસમાં પ્રીતિ કરવી. ૧૭

અભ્યાસ ક્રમ.

વચનમનઃકાયાનાં ક્ષોભં યત્નેન વર્જયેચ્છાંતં
રસમાંડમિવા ડાત્માનં મુનિશ્ચલં ધારયેન્નિત્યં ૧૮

યોગીએ-મન, વચન-અને કાયાથી ચંચળતાનો ઘણા પ્રયત્ન પૂર્વક ત્યાગ કરવો અને રસના ભરેલા (વાસણ)ની માફક, આત્માને શાંત, તથા નિશ્ચળ ઘણા વખત ધારી રાખવો. ૧૮.

ઔદાસીન્ય પરાયણ વૃત્તિઃ કિંચિદપિ ચિંતયેન્નૈવ
યત્સંકલ્પા કલિપતં ચિત્તં નાસાદયે ત્થૈર્યં ૧૯

વળી ઉદાસીનતામય વૃત્તિઓને કરી, કાંઈ પણ વિચારવું (ચિંતવવું) નહિ-કેમકે સંકલ્પ, વિકલ્પવાળું મન સ્થિરતા પામતું નથી. ૧૯.

યાવત્ પ્રયત્ન લેશો યાવ ત્સંકલ્પ કલ્પના કાપિ
તાવ ન્ન લયસ્યાપિ પ્રાપ્તિ સ્તત્ત્વસ્ય કા તુ કથા ૨૦

જ્યાં સુધી મન, વચન, શરીરનો લેશમાત્ર પણ પ્રયત્ન છે, અને જ્યાં સુધી કાંઈ પણ સંકલ્પવાળી કલ્પના છે, ત્યાં સુધી લયની પણ પ્રાપ્તિ થતી નથી. તો તત્ત્વજ્ઞાનની વાતજ શી કરવી. (અર્થાત્ સંકલ્પ વિકલ્પની કલ્પના હોય ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન નજ ધાય). ૨૦.

ઉદાસીનતાનુ કથા.

યદિદ તદિતિ નવમ્નુ સાપ્તાદ્ ગુપ્ત્યા પિ દત્ત ગમ્યેત

ઔદાસીન્ય પદસ્ય પ્રકાશતે તત્સ્ત્રય તન્વ ૨૭

૯) પરમતત્ત્વ (પરમાત્મતા) તે, આ એમ કહેવાને માથાત
શુદ્ધ પણ શક્તિવાન્ નવી-તે, તત્ત્વ, ઔદાસીન્યતામા તત્પર ગ્રહેલા
યોગીને, પોતાની મેજે પ્રગટ થાય છે ૨૧

ઉદાસીનતામા ગ્રહેવાથી પરમ તત્ત્વમા લય થનાય, અને
ઉન્મત્તી ભાવની પ્રાપ્તિ થાય, તે બતાવે છે.

ત્વકાતે તિ પરિતે રમ્યે દેશે મદા મુગ્ધાસીનઃ

આચરણાગ્ર શિખાગ્રા ત્રિઠિન્નીભ્રતા ત્વિગમય ૨૨

સ્પર્શાત પદ્યન્નપિ શૃંગરન્નાપિ ગિર કમ્પનોના

ત્રિષ્વન્નપિ ચ મુગ્ધા ન્યપિ મુજાનો રમામ્યાદં ૨૩

ભાગ્યનમૃદ્ય અપિ મૃદુ શ્રગમ્યન્નપિ ચ ચેતસોદ્રતિ

પરિકૃત્તિર્નાદામીન્ય પ્રણટ મિપય ભ્રમો નિત્ય ૨૪

રહિત્ત શ્વે સમંતાન્ ચિંતા ચેષ્ટા પરિચ્છુતો યોગી

તન્મયભાવ પ્રાપ્તઃ કન્યયતિ મૃગ મુન્મત્તીભાવ ૨૫

ચતુર્થિ કલ્પવૃક્ષ.

એકાન્ત, (નિર્જન) પવિ. અને અભિક્ષિ પ્રદેશોમા મુખા
મને (ગમે તે આમને લાગે વખત મુખે બેગી શકાય તે મુખા
મને) બેગી, પગના અગ્રુદયથી મનકના અન્ન શા. પર્યંતના
મગ. અવયવોને શિથિત (ટીકા) કરી, મનોદરરૂપને ભેટી,
નુદર મનોન વાળીને આબજગી, મુગધી પગથોને મુખથી, રમના
અન્નવાને લેતી, અને દોમળ પગથોને -પર્મતી મનની વૃત્તિઓને
નદિ વારતા છગા પગ, ઉદાસીન્યતાના (નિર્મમત્તભાવના)
ઉપગમન, નિરતર વિવધાશ્વિનિ વિનાનો, અને વાદ્ય તથા

અંતરથી સર્વથા ચિંતા અને ઝેષ્ટા રહિત થએલો યોગી,
તન્મય ભાવને પ્રાપ્ત થઈ, અત્યંત ઉન્મત્તી ભાવને ધારણ કરે છે.
૨૨-૨૩-૨૪-૨૫.

ગૃન્હંતિ ગ્રાહ્યાણિ સ્વાનિસ્વાનીં દ્રિયાણિ નો રંધ્યાત્

ન સ્વલુ પ્રવર્તયે દ્વા પ્રકાશતે તત્ત્વ મચિરેણ ૨૬

પોતપોતાના વિષયને ગ્રહણ કરતી ઇંદ્રિયોને રોકવી નહિ. (અને
પોતે દૃષ્ટા તરિકે જોયા કરવું.) અથવા ઇંદ્રિયોને વિષયો પ્રત્યે પ્રેરવી
નહિ. એમ કરતાં થોડા વખતમાં તત્ત્વ પ્રગટ થાય છે. ૨૬.

ચેતો પિ યત્ર યત્ર પ્રવર્તતે ના તત સ્તતો વાર્યં

અધિકી ભવતિ હિ વારિત મવારિતં શાંતિ મુપયાતિ ૨૭

મદમત્તો હિ નાગો વાર્યમાણો પ્યાધિકી ભવતિ યદ્વન્

અનિવારિત સ્તુ કામાં લુબ્ધ્વા શાન્ત્યાતિ મન સ્તદ્વન્ ૨૮

મન પણ જે જે ઠેકાણે પ્રવર્તતું હોય, તે તે ઠેકાણેથી તેને પાછું
વાળવું નહિ, કેમકે વારવાથી તે અધિક (વિશેષ) દોડયા કરે છે,
અને તેને ન રોકવાથી શાંત થઈ જાય છે. જેમ મદોન્મત હાથીને વા-
રતાં પણ તે અધિક થાય છે (વિશેષ પ્રેરાય છે) અને જ્યારે તેને રોક-
વામાં નથી આવતો ત્યારે, તે પોતાને જોઈતા વિષયને મેળવીને (પામીને)
શાંત થઈ જાય છે. તેમ મન પણ વારવાથી અધિક થાય છે, અને ન
વારવાથી પોતાને જોઈતા વિષયને મેળવીને શાંત થાય છે. ૨૭-૨૮.

(વિવેચન,) આ શ્લોકના શબ્દાર્થ પર વિચાર કરતાં, નીચેની

ખીના ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે કે, મનને પોતાના પ્રવર્તનમાંથી
પાછું ન વાળવું તે વાત ણરાણર છે, પણ તે અમારા સમજ્યા પ્રમાણે
ચોવીસમા અને પચીસમા શ્લોક પ્રમાણે વર્તતા યોગીને માટે
યોગ્ય છે. આદાસીન્ય ભાવ આવ્યા પછી, નિર્જન સ્થાનમાં જઈ
પરમ તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા વાળો યોગી, મનની કલ્પના
માત્રથીજ જુદી જુદી ઇંદ્રિયો દ્વારા જુદા જુદા વિષયોનો અનુભવ
લેતો હોય, તેવામાં મન એકાદ વિષયમાં લીન થાય તો તેને ત્યાંથી

બાળ કઠી પાછુ જે ચલુ નહિ, પણ જે વિષયમા તે આનંદ
 માનતુ હોય તે વિષયનો આનંદ તેને મનથીજ લેવો દેવો અને
 જ્યારે તે વિષયનો આનંદ લેતા મન કટાણશે ત્યારે તે પેતાની
 મેળે થાકીને ઠેકાણે આવશે જેમકે મન સુવાસ લેવામા લુપ્થ
 થયુ છે, અને તે ચપડના કુલની વાસનાનો આનંદ ભોગવે છે,
 અને ત્યાથી પાછુ વળતુ નથી, તો તે મનની ઈન્દ્રિય હોય ત્યા
 સુધી તેને તેમ કરવા હેતુ આમ કરવાથી તે ઠેકાણે આવશે
 પણ આ આશ્રય છે માટે આત્મ ચીતનજ કરવુ જોઈએ, અથવા
 પ્રણવનો જાપ કરવો જોઈએ એમ વીચાર કરી જો મનને તેના
 ઈન્દ્રિય વીષયમાથી પાછુ જે ચલામા આવે તો, તે જેમ મદોન્મત
 હાવી ઠેકાણે આવતા મહેનત આપે છે, તેમ યોગીરાજને અથ ત્રાસ
 આપશે, અને ધાતુ ડરીને ઠેકાણે આવશેજ નહી તેથી મનની માથે
 જે ચ ન કરતા તેને પોતાની મેળેજ વાકવા હેતુ આજ અભિપ્રાય આ
 નંદવનન મહાગન મત્તરમા કુલુનાથ લગવાનના સ્તવનમા વદ્યા છે
 “ આગમ આગમ ધરને હાથે, નાને ઢેમ કરી આકુ ” એટલે કે આ
 મને, જો એકાદ વિષયને પસંદ કયો, તો પછી તેમાવી તેને જોર કરીને
 કાઢવુ અગત્ય જેવુ ધર્મ પડે છે માટે શાસ્ત્રકરે ૨૭-૨૮ શ્લોકમા
 અમુક વિષયમા પ્રવર્તતા મનને તે વિષયમા પ્રવર્તવા હેતુ અને તેમ
 કરીને તેને થકાવીને ઠેકાણે લાવવાનો માર્ગ જતાવ્યો છે અને તે પણ
 યોગ્ય લાગે છે, પરંતુ અહીં આ ખાસ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે કે, જ્યા
 સુધી શ્લોક ૨૫-૨૬મા જતાવેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યા સુધી
 આ મનને જોરથી પણ વિષયમા જતુ રોકવાનુ છે
 કદાચ તેમ ન કરતા મનની ઈન્દ્રિયમા શરીરને વર્તવા
 દેવામા આવશે, તો પછી આ મન મોટુ અન્ય કરનાડ નીવડશે
 ચિદાનંદન મહાગન કહે છે કે “જેમજેમ અધિક વિષયગુણ મેવે
 તેમ તેમ તૃપ્તિ નીપે ” એટલે કે જેમ જેમ વિષયો
 મનની ઈન્દ્રિય પ્રમાણે મેવવામા આવશે, તેમ તેમ તે નવા વિષયો
 મોઘનુ જશે આજે એક તો કાલે બીજો, એમ આ મનની તૃપ્તિ વધતી

જશે. અને તેમ કરતાં આખી જીવંતી સુધીમાં પણ આ મન વિષ-
યોથી કંટાળશે નહિ, પણ વધારે ને વધારે વિષયો સેવવા ઇચ્છશે.
માટે આ લોકમાં લગવા-ફહેવાનો આશય એવો છે કે જેમને ઉદાગ્રી.
નતા પ્રાપ્ત થઈ છે, પરમતત્વ શોધવાને જેઓ નિર્ગૂન સ્થાનમાં મુખા-
સને ખીરાળ્યા છે, અને મનને બુદ્ધી બુદ્ધી આત્મવિચારણામાં રોકવામાં
આવ્યું છે, તે વળતે માત્ર એકાદ દ્રવ્ય વિષયમાં મન લુબ્ધ થાય તો
ત્યાંથી તેને જોર કરીને પાછું ન વાળતાં થકાવી નાંખીને પાછું વળવા
દેવું. આવા ગૂઢ આશયને નહીં સમજતાં આ યોગ શાસ્ત્રના અને
તેના જેવાજ ખીન્ન શાસ્ત્રનાં વચનોથી કેટલાક આ-માર્થી મુનિજનો
પણ ફસાયા છે અને તે એવી રીતે કે. આત્મજ્ઞાન થઈ ગયું છે, હવે
મન વિષયમાં જાય છે તો તેને થકાવીને ઠેકાણે લાવીશું, એમ ધારી
મનની કલ્પના પ્રમાણે શરીરને પ્રવર્તીવતાં, મન પાછું ન વળતાં નવા
નવા વિષયો તરફ જવાનું ચાલુ રાખે છે, અને આમ થવાથી એક પર-
મ તત્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા છતાં મનની ઇચ્છાનુસાર વર્તન કર-
વાથી લોકોમાં નિંદાનું લાજન થયા છે. એટલુંજ નહિ પણ તત્વ
પ્રાપ્તિને બદલે દુર્ગતિ પ્રાપ્તિનાં સાધન, આવાં વર્તનથી મેળવલાં દે-
ખાય છે. માટે મુનિજનોને સાવધ રહેવા આ વિનંતિ છે. મનના સ્વ-
ભાવ માટે એક આધુનિક કવિની ઉક્તિ ઠીક લાગવાથી નીચે લખી છે:-

દોડ્યો જતો હોય દડો દડાણે
રોક્યો ન રોકાય કદી પરાણે
તેને કદી ઠોકર ઠીક મારો
તો કેમ તે બંધ પડે ખીચારો
તેવી રીતે નિચ પથે જનારું
સદાય છે અંતર આ તમારું
તેને કદી જો અતુકજા થાશે
તો ખેલમાં આખર ખોટ ખાશે

માટે મનને ઇચ્છિત વિષયો ભોગવવા દઈ તેને થકાવીને લાવીશું

પ્રયોગ કરતાં ઘણાજ સાવધ રહેવાની જરૂર છે. વિ. મા. ધે.

મન સ્થિરતા ઉપાય.

યદિ યથા યત યતઃ સ્થિરી ભવતિ યોગિન શ્વલં ચેતઃ

તર્હિ તથા તત તતઃ કુય ચિદપિ ચાલયે જૈવ ૨૦

અનયા યુક્ત્યા ખ્યાસ વિદ્યાનસ્યા તિલોલમપિ ચેતઃ

અગુલ્પ્યગ્ર સ્થાપિતદ્વડ ડગ સ્થૈર્ય માશ્રયતિ ૩૦

જ્યારે, જેમ, જે ઠેકાણે જેનાથી, યોગીનુ અપાન ચિત્ત સ્થિર થાય, ત્યારે, તેમ, તે ઠેકાણે તેનાથી, જરાપણ અથાવડુ નહિ આ યુક્તિએ અભ્યાસ કરનારનુ મન-ધણુ અપાન હોય તે પણુ આશુનીના અથ ભાગ ઉપર સ્થાપન કરેલા દડની માફક સ્થિરતાનો આશ્રય કરે છે સ્થિર થાય છે ૨૦-૩૦

ઇન્દ્રિયજય ઉપાય.

નિઃસૃત્યાદૌ દૃષ્ટિઃ સન્નોના યત કુત્રચિ ત્સ્થાને

તત્રાસાત્ર સ્થૈર્ય જનનં જનનં વિંલય યામેતિ ૩૧

સર્વત્રાપિ પ્રસૂતા પ્રત્યગ્ભૂતા જનનઃ જનૈ દ્રૈષ્ટિ

પરતત્વામલમુકુળે નિરીક્ષેતે દ્યાત્મનાત્માન ૩૨

દૃષ્ટિ પ્રથમ નીકળીને, -જમે તે સ્થાને લીન થાય છે ત્યા સ્થિરતા પામીને, હજારે હજારે ત્યાથી વિવર પામે છે (પાછી હઠે છે) એમ મર્મ ઠેકાણે ફેલાયેલી અને ત્યાથી હજારે હજારે પાછી હઠેલી દૃષ્ટિ, પરમ તત્વરૂપ નિર્મલ આરિસામા આત્મા વડે કરી, આત્માને જોયે છે ૩૧-૩૨

વિવેચન—આખા વિશ્વમા ઇચ્છામા આવે ત્યા રોકી શકાય તેવી દૃષ્ટિને, ત્રાટકકરનાર પ્રથમ એક કાળા ઝીંદુથી, અથવા રક્તિકના કે બીજા ચળકતા પદાર્થ પર રોકે છે અને ત્યા સ્થીર થતા ધીમે ધીમે તેને નામીકાના અથ ભાગ પર લાગે છે અને ત્યા સ્થીર થતા પછી ત્યાથી ખમેલી કપાળની વચ્ચે સ્થાપન કરે છે અને ત્યાર પછી ગુરૂની આજ્ઞાનુસાર તેને અતરમા રોકી, સ્થીર કરી પરમ તત્વનો અનુભવ કરે છે આમાન્ય પત્તે અમે આ કમ લઘુાવ્યો છે, પણ વિશેષ પ્રસંગે

અને વિશેષ અભ્યાસીને, આક્રમની પણ જરૂર નથી તે પોતાને યોગ્ય લાગે અથવા અનુકુળ આવે તેવે ક્રમે દૃષ્ટિને સ્થીર કરી અંતર દૃષ્ટિ કરે છે. આ વાતના અનુમોદનમાં અન્ય મતના એક સાધુનું વચન અત્રે ટાંકવું ઉચીત જણાયું છે તે આ પ્રમાણે છે:—

હે દિલમેં, દિલદાર સહી

અખીયાં ઉલટી કરતાહીં દીખેએ.

દીલદાર—પરમાત્મા, પોતામાંજ છે. તેને આંખો ઉલટાવીને જોઈ લેવો. મતલબ કે જે ચક્ષુ સુલટી રાખી આપણે જગતનાં પદાર્થો જોઈએ છીએ તે ચક્ષુને જગતના પદાર્થો જોવાના કામમાંથી રોકી બાહ્ય દૃષ્ટિ બંધ કરી, અંતર દૃષ્ટિએ પૂર્વોક્ત રીત્યા યા બીજી રીતે જોશો તો તમને પોતાને, પોતાથી, પોતામાં, પરમાત્મા જણાશે.

મન જીતવાનો ઉપાય.

औदासीन्य निमग्नः प्रयत्न परिवर्जितः सतत मात्मा
भावित परमानंदः कचिदपि न मनो नियोजयति ३३
करणानि नाधितिष्ठं त्यु पोक्षितं चित्त मात्मना जातु
ग्राह्ये ततो निजनिजे करणान्यपि न प्रवर्तते ३४
नात्मा प्रेरयति मनो न मनः प्रेरयति यर्हि करणानि
उभय भ्रष्टं तर्हि स्वयमेव विनाश मामोति ३५

નિરંતર ઉદાસીનતામાં મગ્ન થયેલા, પ્રયત્ન વિનાના અને પરમાનંદ દશાની લાવના કરતા આત્માએ, કોઈ પણ ઠેકાણે મનને જોડવું (પ્રેરવું) નહિ. આ પ્રમાણે થવાથી, આત્મા વડે ઉપેક્ષા કરાયેલું મન, કોઈ વખત ઈંદ્રિયોને આશ્રય કરતું નથી. (પ્રેરતું નથી.) અને મનના આશ્રયવિના ઈંદ્રિયો પણ, પોતપોતાના વિષયો પ્રત્યે પ્રવર્તતિ નથી. (જ્યારે) આત્મા મનને પ્રેરણા કરતો નથી, અને મન જ્યારે ઈંદ્રિયોને પ્રેરણા કરતું નથી ત્યારે જે ઉતરફથી શ્રદ્ધ થયેલું મન પોતાની મજેજ વિનાશ પામે છે. ૩૩, ૩૪, ૩૫.

મનોજયનુ કૃણ.

નષ્ટે મનાસિ સમતાત્ સકલ વિલય સર્વતો યાતે
નિષ્કલ મુદેતિ તત્ત્વ નિર્વાત્તસ્યાયિ દર્શવત્ ૩૬

મનને વિષે પ્રેરક પ્રેર્યતા બાવ જન્ને જાણુથી નષ્ટ થયે
છતે, તથા ચિત્તા, સ્મૃત્યાદિ વ્યાપાર અર્થથા વિલય થયે, વાયરા
વિનાના સ્થાનમાં રહેલા દિપકની માફક નિકલ, (કર્મની કળા વિ
નાનુ) તત્ત્વ ઉદય થાય છે અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ૩૬.
તત્ત્વજ્ઞાન થયું કે નથી થયું તેની નિશાની.

અગમૃદુત્ત્વ નિદાન સ્વેદન મર્દન વિવર્જનેનાપિ
સ્નિગ્ધિકરણ મૈત્રીલ પ્રકાશમાન દિ તત્ત્વ મિદં ૩૭

જ્યારે આ તત્ત્વ પ્રકાશમાન થાય છે ત્યારે સ્વેદન (પર
સેવો) અને મર્દન કર્યો મિવાય પણ શરીર, કોમળ (સુવાળુ)
થાય છે અને તેલ વિના સિન્ધુ થાય છે (આ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્તિની
નિશાની છે) ૩૭

તત્ત્વજ્ઞાન થયાના બીજા પણ પ્રત્યયો જતાવે છે.

અમનમ્પ્રતયા સજાય માનયા નાશિતે મનાઃશલ્યે
શિથિલી ભયતિ શરીર છન્નામિત્ત સ્તન્યતા ત્યક્ત્વા ૩૮

અમનમ્પ્રતય (ઉન્મત્તની બાવ) ઉત્પન્ન થવા વડે કરી,
મનનુ શલ્ય નાશ પામ્યે, છત્રની માફક, સ્તબ્ધતા (અકકડતા) નો
ત્યાગ કરી, શરીર શિથિલ થાય છે

શલ્યમ્પ્રતયા ન કરણમ્પ્રતયાયિનઃ સત્તત
અમનમ્પ્રતયા વિનાન્યન્તુ વિશલ્ય કરણાપય નાન્મિ ૩૯

શલ્ય૩૫ અને નિરતર ક્લેશ આપનાર અત કરણનુ, શ
લ્ય ગદિત કરવાનુ, અમનમ્પ્રતયા (ઉન્મત્તની બાવ) મિવાય, બીજુ
દોષ સ્થાપ નથી ૩૬

જાગરણ સ્વમજુષો જગતીતલ વર્તિનઃ સદાલોકા
તત્ત્વવિદો લયમગ્ના નોજાગ્રતિ શેરતે નાપિ

૪૮

આ પૃથ્વી તલ ઉપર રહેવાવાળા લોકો, નિરંતર જાગૃત અને સ્વપ્ન અવસ્થા અનુભવે છે. પણ લયમાં મગ્ન થએલા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ, જાગતા પણ નથી, અને સુતા પણ નથી. ૪૮.

भवति खलु शून्यभावः स्वप्ने विषयग्रहश्च जागरणे
एतद्धितीय मतीत्याऽ। नंदमय मवस्थितं तत्त्वं

૪૯

સ્વપ્ન દશામાં ખરેખર શૂન્યભાવ હોય છે. અને જાગૃત દશામાં જાગવા પછી પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયોનું ગ્રહણ થાય છે. આ બેઉ અવસ્થાને ઓળંગીને આનંદમય તત્ત્વ રહેલું છે. ૪૯.

જીવોને આળસો અને ઉપદેશોનું રહસ્ય.

कर्माण्यपि दुःखकृते निष्कर्मत्वं सुखाय विदितं तु
नंततः प्रयतेत कथं निःकर्मत्वे सुलभ मोक्षे

૫૦

કર્મો દુઃખને માટે છે. (અર્થાત્ કર્મોથી દુઃખ થાય છે.) અને કર્મ રહિત થવું, તે, સુખને માટે છે એમ તમે જાણ્યું છે, તો નિષ્કર્મરૂપ, (કાંઈ પણ ક્રિયા ન કરવા રૂપ,) સુલભ મોક્ષ માર્ગને વિષે શા માટે પ્રયત્ન નથી કરતા ? ૫૦.

मोक्षोऽस्तु वा मास्तु यदि वा परमानंदस्तु वेद्यते सखलु
यस्मि निखिल सुखानि प्रतिभासंते न किंचिदिव

૫૧

મોક્ષ થાઓ અથવા ન થાઓ, (કાલાંતેર થાઓ) પણ, ધ્યાનથી થતો પરમાનંદ તો આંહી ખરેખર લોગવીએ છીએ; જે પરમાનંદની આગળ આ દુનિયાનાં સમગ્ર સુખો એક તૃણની માફક પ્રતિભાસમાન થાય છે. ૫૧.

मधु न मधुर नैताः शीता स्तिवप स्तुहिनद्युते
रमृत मतं नामैवा स्याः फले तु मुधा मुधा

તદલ મમુના સરમેળ પ્રસીદ્ધ સરવે મનઃ

ફલ મવિકલ ત્વગ્યે વૈતત્ પ્રસાદ મુપેયુષ્ ૫૨

આ ઉન્મનીભાવના ક્ષણ આગળ, મધુ, તે મધુર નથી
આ ચદ્રમાની કાતિ તે શીતળ નથી અમૃત નામ માત્ર છે અને
મુધા તો દ્વાગટ છે માટે હે મન મિત્ર, આ (નાગ ભાગના) પ્ર
યામથી શયુ મારા ઉપર તુ પ્રમદ થા, કેમકે આ તત્ત્વજ્ઞાનનું
નિર્દોષ ક્ષણ મેળવવું તે તારા પ્રમદ થવા થકી જ મળી શકે તેમ
છે ૫૨

સત્યેતસિ નરતિ રતિદ મૃદ્યતે વસ્તુદ્રા

દપ્યાસન્ને વ્યસતિ તુ મનસ્યાપ્યતે નૈવ કિંચિત્

પુસા મિત્યપ્ય વગતયતા મુન્મની ભાવ હેતા

વિચ્છા વાદ ન ભવતિ કય સદ્ગુરુ પાસનાયા ૫૩

સદ્ગુરૂની ઉપાસના દરવાથી અરતિને આપવાવાળી વ્યાધા
દિ વસ્તુ અને રતિને આપવાવાળી વનિતાદિ વસ્તુઓને મનુષ્યો
દ્વરથી પણ ગ્રહણ થા શકાઈને કરી શકે છે તેજ મનુષ્યો સદ્ગુ
રૂની ઉપાસનાના અભાવે નજીક રહેલી પણ વસ્તુ ગ્રહણ કે શ્વા
ધિન કરી શકાતા નથી આવું જાણવા છતાં, ઉન્મની ભાવના હેતુ
ભૂત સદ્ગુરૂની ઉપાસનાના સળધમા મનુષ્યોને પોતાના મનને
નિષે ગાઢ (અત્યંત) ઇચ્છા કેમ થતી નથી? ૫૩

અમનન્કેતાના ઉપાયભૂત આત્માને પ્રમદન કુડવા માટે
આચાર્યશ્રીનો આત્મા પ્રત્યે ઉપદેશ.

તા સ્તા નાગપરમેશ્વરાદપિ પરાન્ માનૈઃ પ્રસાદ નય

સ્ત્ સ્ત્ સ્ત્ ત્ત દુપાય મદ્ધ મગર ત્રાત્મન્ કિમાયાસ્વસિ

હતાજ ત્યાન મપિ પ્રસાદય મના ગ્યેનાસતા સંપદઃ

સામ્રાજ્ય પરમેપિ તેજસિ તય પ્રાજ્ય સમુજ્જૃમ્ભતે ૫૪

હે ઉપાયમૂઢ, હે ભગવાન, હે આત્મન, ધન, યશાદિ તે
તે પ્રકારના ભાવે કરી, આ પરમેશ્વરમાં લઈ અપર દેવી દેવળા પ્ર